POVILAS GAUČYS

tarp dviejų pasaulių

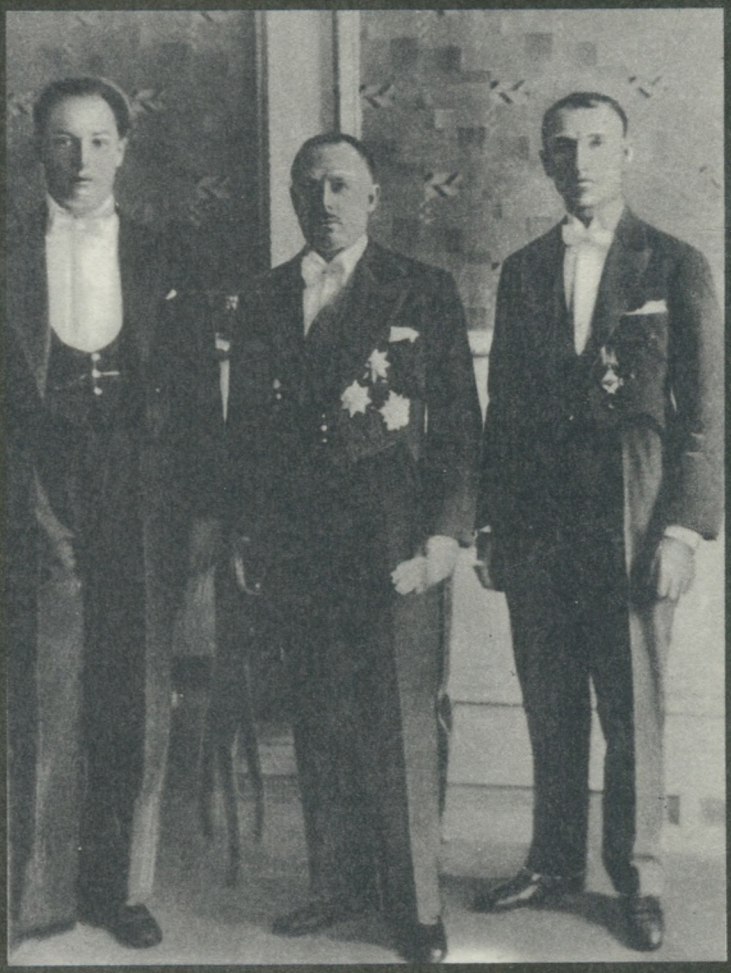

POVILAS GAUČYS

tarp dviejų pasaulių

Iš mano atsiminimų
1915 — 1938

VILNIUS „MINTIS“ 1992

Redaktorė
PRANĖ CERESKAITĖ

ISBN 5-417-00606-8

© Povilas Gaučys, 1992

Kiek atminimų, atsitikimų,
Gyvų kitados,
Vienas už kito brėško ir švito
Anapus ribos!

Ten tai prabėgo mano brangiausi
Jaunystės laikai,
Ir po tiek metų pats savęs klausi:
Tai vien tik sapnai?

M a i r o n i s

IŠ VEPRIŲ Į PETRAPILĮ

Daug kas savo atsiminimus pradeda ankstyvos jaunystės metais. Bet reikia būti Mykolu Vaitkum (jis buvo pirmas, kuris nuolat mane ragino rašyti atsiminimus), turėti lakią vaizduotę ar išgyventi kokius ypatingus įvykius, kad ankstyvoji jaunystė būtų įdomi ir verta kitų dėmesio.

Man labiausiai įsirėžė į atmintį I pasaulinio karo pradžia. Prieš tai įvyko visiškas saulės užtemimas. Atsimenu, laipsniškai dieną visiškai sutemo, ir Veprių miestelio gyvuliai sugrįžo iš ganyklų. Žmonės pranašavo, kad galinti įvykti kokia didelė nelaimė. Ir tikrai netrukus suliepsnojo I pasaulinis karas.

Vokiečiai sutriuškino į Rytprūsius įsiveržusią rusų kariuomenę. Rusai paskubomis traukėsi Kauno link. Vepriai, būdami 52 km nuo Kauno ir 17 km nuo Ukmergės, turėjo atsidurti pirmoje fronto linijoje. Caro valdžia įsakė civiliams gyventojams, ypač moterims su vaikais, trauktis į krašto gilumą. Mano tėvams su gausia šeima (4 sūnūs ir 2 dukros) traukimasis nuo karo veiksmų reiškė kelionę į Petrapilį, kur gyveno mano motinos broliai ir seserys. Iš Veprių artimiausia geležinkelio stotis buvo už 17 km, Jonava. Tačiau dėl karo transporto ir kariuomenės judėjimo civiliams buvo uždrausta ja naudotis. Reikėjo pasiekti Kaišiadoris, pro kuriuos traukiniai riedėjo tiesiai į Pskovą ir Petrapilį.

Mano tėvas prieš mums išvykstant iš Ukmergės banko pasiėmė savo santaupas. Iždininkas jam įteikė 4000 rublių aukso monetomis. Kadangi jos svėrė gana nemažai, tėvas paprašė iždininką tą sumą iškeisti banknotais. (Vėliau labai gailėjosi, nes, karui tęsiantis ir rusams pralaimint, rublių vertė smarkiai krito, o aukso monetų ver-

tė dešimteriopai pakilo.) Sukrovę reikalingiausius daiktus į pasamdytą ilgą dvikinkį vežimą, baldus ir kitokią mantą palikę kaimynų globai, palikome gražiuosius Veprius ir po ilgos bei varginančios kelionės pasiekėme Kaišiadorių stotį. Ten radome minias žmonių, besitraukiančių iš Lietuvos. Traukiniai buvo perpildyti, į vagonus įsiveržti veik neįmanoma. Toje maišatyje pasimetė brolis Nikodemas (iš eilės tretysis). Po ilgų bėgiojimų po peronus ir šauksmų pagaliau jį suradome. Mama tai jautriai išgyveno nuogąstaudama, kad gali jo netekti. Tą nuotykį ji palaikė blogu ženklu. Ir iš tikrųjų Nikodemui nebuvo lemta sugrįžti, nes vėliau Šiaurės Kaukaze mirė nuo dėmėtosios šiltinės.

Po ilgos ir vargingos kelionės atsidūrėme Petrapilyje. Mus sutiko mamos sesuo su vyru Butvydu ir sūnum Stasiu, mano metų pusbroliu. Jie gyveno Petrapilio priemiestyje Ligovo, turėjo pušyne ką tik baigtą statyti vasarnamį, kur mes laikinai ir apsigyvenome. Mane stebino, kad Petrapilio apylinkėse buvo gana daug suomių—estų giminaičių, kuriuos rusai vadino „čuchna". Jie vertėsi daržininkyste ir žvejyba, buvo niūrūs ir nesimpatiški, gal todėl, kad rusus jie laikė įsiveržėliais į jų žemę. Caras Peras I „prakirto", anot Puškino, „langą į Europą", visų pirma pasisavinęs ugrų—suomių genties gyvenamą kraštą. Per du šimtus carų valdymo metų ta gentis dar nebuvo galutinai išnykusi ir sostinės apylinkėse „čuchnų" vis dar susitikdavau.

PETRAPILYJE

Rudenį gavome butą Petrapilio miesto centre. Aš įstojau į trečią gimnazijos klasę. Gimnazija nebuvo toli ir ėjau į ją pėsčias. Labai vargino šaltos Petrapilio žiemos. Drėgnas, žvarbus vėjas lyg peiliais raižė veidą ir buvo sunku alsuoti. Moksleiviai nuo to gynėsi užsidėdami sau ant galvos savotiškus gaubtuvus (bašlikus) ir jais apsisaugodami ausis, kaktą, nosį ir burną, palikdavo atviras tik akis. Tuo tarpu vasaros ten buvo šiltos, malonios.

Ypač žavios naktys, kai dėl netolimo šiaurės ašigalio pašvaistės būna taip šviesu, jog gali skaityti knygas.

Iki tol nieko nežinojau apie Petrapilio lietuvius ir jų veiklą. Kartą netikėtai susitikau veprietį Aleksandrą Šarką (vėliau gimnazijos mokytoją), kuris man pasakė, kad lietuviams gimnazistams yra bendrabutis, kuriame gyvena ir mokosi valdžios išlaikomi 40 lietuvių moksleivių. Jis mane paragino persikelti į bendrabutį — būsią linksmiau gyventi ir tėvams mažiau išlaidų.

Bendrabutyje (Zabalkanskyj prospekt, rodos, 30) viešpatavo lietuviška patriotinė dvasia. Jo vedėjas buvo gerokai už mus vyresnis Jonas Remeika (vėliau istorikas ir veikėjas), labai santūrus ir malonus žmogus. Iš tame bendrabutyje gyvenusių moksleivių vėliau Lietuva susilaukė žymių veikėjų, aktorių, karių ir kitokių specialistų. Atsimenu ten buvus B. Vitkų (profesorių), P. Kubertavičių, V. Dineiką, J. Dikinį (dramos teatro aktorius), J. Masiliūną (ekonomistą ir ministrą), K. Dabulevičių ir P. Kutką (pulkininkus), J. Leimoną (pavasarininkų vadą). Būsimiems aktoriams pamokų duoti ateidavo režisierius J. Vaičkus. Iš pradžių jie turėdavo skaityti eilėraščius ir deklamuoti ištraukas iš „Iliados". Mano atmintyje liko J. Leimono deklamavimas. Nepaisydamas deklamatoriaus pastangų, J. Vaičkus jį versdavo kartoti ir kartoti iki įkyrumo. Man taip ir skamba ausyse J. Leimono desperatiškas šauksmas: „Hektorai, tu Patroklą nukovei ir nori gyvas išlikti?"

Ten susipažinau ir su Viktoru Jocaičiu, penkeriais metais už mane vyresniu, labai ramiu, rimtu vyru. Jis buvo didelis poezijos mėgėjas. Pastebėjęs, kad ir aš toks pat, nusivesdavo mane į nuošalesnę vietą ir pradėdavo kalbą apie poeziją, kūrybą ir kitus su ja susijusius dalykus. Ypač jam rūpėjo, ar poezija turi būti pati sau (menas menui), ar siekti kokių kilnių tikslų. Jis keldavo argumentus ir vienai, ir kitai tezei paremti. Aš buvau labiau linkęs pasisakyti už menas menui tezę. Tada jis tuoj man primindavo Maironį. Juk Maironis, tvirtino jis, poeziją rašė ne dėl poezijos, bet norėdamas pažadinti tautą. Jo poezija pabudino mūsų tautą, jis tapo tautos dainium. Gerai, atsakydavau, sutinku, Maironis taip, bet paimk ki-

tus poetus, kurie tokių tikslų neturėjo, paimk dabarties žymius rusų poetus — K. Balmontą, Briusovą, J. Baltrušaitį. Jokių praktiškų tikslų jų poezijoje nėra, o jų poezija puiki. Tam jis pritardavo.

Kaip menas menui poezijos pavyzdį jis mėgdavo pacituoti K. Balmonto eilėraštį, kuriame duslios priebalsės taip puikiai suderintos, jog daro žavų įspūdį. Ligi šiol tebeatsimenu to eilėraščio pradžią, kuri skamba taip:

Čut slyšno, bessumno šuršat kamyši.
O čiom oni šepčut, o čiom šuršat,
začem ogonki meždu nimi goriat?

Laisvas vertimas jau nedaro tokio įspūdžio, o tik perteikia turinį:

Vos girdimai, ramiai šnara meldai.
Apie ką jie šnabžda, ko jie šnara,
Kodėl ten ugnelės tarp jųjų rusena?

Nei V. Jocaitis, nei aš nebuvome gimę poetais, o tik poezijos mylėtojais. Grįžęs į Lietuvą, jis dirbo redakcijose, vėliau redagavo „Pasaulio lietuvį", kuriame ir aš bendradarbiavau. Abu pasukome į vertėjų kelią. Jis išvertė Tolstojaus „Karą ir taiką" bei daugelį kitų veikalų, o aš leidausi į beletristikos ir poezijos vertimus.

Bendrabutyje nuobodžiauti netekdavo. Grįžę iš pamokų ir papietavę, dažnai susimesdavome į būrelį ir traukdavom lietuviškas dainas. Bendrabutis buvo savotiška patriotizmo mokykla. Niekieno neverčiami ir neskatinami, patys puoselėjom lietuvišką dvasią, nes norėjom būti sąmoningais lietuviais ir, grįžę į Lietuvą, veiksmingai prisidėti prie jos atkūrimo. Veikė ateitininkų ir aušrininkų kuopelės. Ateitininkai leido ranka rašytą laikraštėlį, kurį perrašydavo gražiausią braižą turėjęs J. Leimonas. Draugai mane prikalbino įsirašyti į ateitininkus. Susirinkimai vykdavo sekmadieniais vienoje pradžios mokyklos klasėje, Fontankos upės pakrantėje. Turėjome saugotis šnipų (buvo draudžiami susirinkimai be valdžios leidimo), tad įeidavome ir išeidavome po vieną, kad nekristume į akis.

Paskaitas skaitydavo kunigai P. Bučys, V. Mažonas ir J. Vailokaitis. Man didelį įspūdį palikdavo pabaigoje giedamas himnas. Visi skirstydavomės pakilios nuotaikos.

Tais neramiais laikais, carų imperijos žlugimo išvakarėse, mes labai domėjomės religiniais klausimais. Nebeatsimenu, iš kur gaudavome religinės literatūros rusų kalba, atskirų evangelijų knygelių su komentarais. Buvo platinamos ir ateistinio turinio brošiūrėlės, bet bendrabutyje jos neturėjo daug šalininkų. Apskritai mes domėjomės pasaulėžiūros ir politikos klausimais.

Tuomet buvo paplitęs L. Tolstojaus dorovės mokslas, kuris skyrėsi nuo oficialaus. Ypač būdingas jo nesipriešinimo blogiui mokymas. Gal jis palengvino bolševikams įsigalėti Rusijoje. O ir dabar tiek dešimtmečių rusų tautai pasyviai kęsti bolševikų jungą. Kartą gavau L. Tolstojaus sekėjų išleistą graikų filosofo Epikteto raštų, jo minčių knygą. Ji man padarė labai didelį įspūdį. Jo mokymas daugeliu atvejų sutapo su krikščionybės dėsniais. Aukščiausiu gėriu jis laikė žmogaus vidinę laisvę, kurios negali užgniaužti nė žiauriausia vergija. Iš visų Epikteto mokymų man labiausiai įstrigo jo mintys apie žmogaus pareigas šeimai, visuomenei ir valstybei. Nuo to laiko pareigą artimui, visuomenei ir savo, atseit Lietuvos, valstybei visada laikiau svarbiausiu dalyku. Jeigu tenka rinktis pareigą ar asmeninį malonumą, iki šiol stengiausi pirma atlikti pareigas. Vėliau dėl to susilaukdavau priekaištų iš žmonos ir kitų artimųjų, kurie man sakydavo: ką tu tuo laimėsi? Tu stengiesi, pluši, pasidarei svečias namie, ir ką tu iš to gausi? Ateis diena, kai tu nebebūsi reikalingas ir būsi užmirštas, apšauktas garbėtroškos ar dar blogesniu vardu. Nors ne kartą taip ir atsitiko, bet aš iki šios dienos tebesu pareigingas. Grįžęs Lietuvon, 1925 ar 1926 m. Epikteto raštus išverčiau į lietuvių kalbą. Deja, iki dabar jie tebėra neišspausdinti.

Anų laikų moksleivija labai skyrėsi nuo šių laikų. Nors bendrabutyje buvo ir suaugusių bernų, niekad nemačiau jų girtaujant.

Petrapilyje ir anksčiau gyveno daug lietuvių. Karo metu jų prigužėjo dar daugiau. Buvo dirbamas nemažas kultūrinis bei visuomeninis darbas. Leidžiami keli savait-

raščiai ir žurnalai, dažnai rengiami koncertai, teatro spektakliai, ypač statomos istorinės dramos, kur ir aš su draugais lankydavausi. Šv. Kotrynos bažnyčioje (Petrapilyje gražiausioje) per šventes giedodavo puikus Č. Sasnausko choras, kurio pasiklausyti suplaukdavo pilnutėlė erdvi bažnyčia. Progai pasitaikius, užsukdavo žmonės ir į garsesnes cerkves-soborus pasiklausyti rusų bažnytinio giedojimo. Rusai garsėjo labai žemais balsais. Žavios buvo ir melodijos, neretai man gražesnės už katalikiškas.

PETRAPILIO MUZIEJAI

Nežinau, kaip pamėgau meną. Gal Petrapilio meninė aplinka — pastatai, tiltai, paminklai, sodai — savaime įdiegia tokį pomėgį ir vertinimą? Petrapilis garsėjo Ermitažu, kuriame per du šimtmečius carai buvo sukaupę garsiausių Europos dailininkų paveikslų, skulptūrų ir šiaip visokių meno brangenybių. Aleksandro III rusų muziejuje buvo surinkta daug žymiausių rusų dailininkų ir skulptorių darbų. Gal kiek mažiau garsus buvo Dailės akademijos muziejus. Žymūs rusų poetai ir rašytojai turėjo savo muziejus, gausiai lankomus. Šiuos aplankiau vieną, o anuos — daugelį kartų.

Ermitaže mane žavėjo Leonardo da Vinči ir Rafaelio madonos savo dangišku švelnumu, Rembranto santūrių, rūsčių vyrų portretai, Rubenso kūningos nuogos moterys, į kurias labai nedrąsiai spoksojau, drovėdamasis ilgiau sustoti, kad kas nepasišaipytų iš jauno smalsuolio. Gal didžiausią įspūdį man padarė Rubenso drobė, vaizduojanti moterį, krūtimi maitinančią seną, pusnuogį vyrą. Paveikslo apačioje buvo įrašas: „Dukters meilė tėvui". Kalėjime laikomą ir badu marinamą tėvą jauna romėnė tuo būdu stengėsi palaikyti gyvą. Ermitaže, kaip retai kur kitur, buvo galima pasigrožėti ir taikomojo meno šedevriukais: malachito, onikso staliukais, kitais iš brangiųjų akmenų padarytais ar jais išpuoštais menkniekiais, žėrinčiais įvairių spalvų gamomis.

Aleksandro III muziejuje man didelį įspūdį darė ir žymiausio rusų marinisto I. Aivazovskio didžiulis paveikslas „Devintoji banga". Nuostabiai atkurta milžiniškos

bangos grėsmė bei žavūs melsvai žalio vandens atspindžiai saulės šviesoje! Žiūri į baisų gaivalą, kuris kelia siaubą, bet jis dar daugiau žavi ir užburia, grožiesi lyg dvejopu vaizdu.

Trečias pagal didumą ir reikšmę Petrapilio muziejus — Dailės akademijos. Jo didžiuliai rūmai stovi Vasiljevo saloje, Nevos pakrantėje. Jis yra toliau nuo centro ir einant į jį reikia ilgu tiltu pereiti per plačią Nevą. Tas tiltas buvo pirmas, sujungęs salą su miestu, vadinosi Nikolajaus tiltu (Nikolajevskij most), ir, kas įdomiausia, buvo pastatydintas lietuvio inžinieriaus S. Kerbedžio. Dailės akademijos muziejus kiek mažiau lankomas, nors ten daug ir gerų darbų. Iš jų labiausiai man išliko atmintyje dailininko K. Briulovo milžiniška drobė „Paskutinė Pompėjaus diena". Labai įspūdingai pavaizduotas miesto žlugimas, žmonių, motinų pastangos gelbėti savo vaikus, žaibai, lavos ir pelenų kritimas, beviltiškas veržimasis gelbėtis iš juos supančio siaubo. Po daugybės metų vis tebeprisimenu tą K. Briulovo paveikslą. Dabar manau, kad menas neturi tikslo tiksliai vaizduoti tikrovę. Talentingo kūrėjo meniškai perkurta kad ir baisi tikrovė ne tik kelia baimę, bet kartu turi žavėti. Tuo pasižymi ir „Devintoji banga", ir „Paskutinė Pompėjaus diena".

Petrapilis garsus ir savo architektūra. Čia daug carų ir jo giminaičių, rusų didžiūnų rūmų, viešųjų pastatų, iš kurių gal garsiausias — Admirolitetas su labai smailiu, kaip adata, bokštu. Praeidamas visada sustodavau pasigrožėti Isakijaus soboru, kurio auksu dengtas kupolas žėrėjo ir buvo matomas iš Ligovo. Dar didingesnis buvo Kazanės soboras su ilgomis kolonadomis, primenančiomis šv. Petro baziliką Romoje. Mano dėmesį traukdavo ir gausūs paminklai carams, rašytojams ir veikėjams. Visų įspūdingiausias, kokį teko matyti ne tiktai Rusijoje, bet ir plačiame pasaulyje, buvo paminklas Petrui I, kuris, ant šaunaus žirgo šuoliuodamas, nuo aukštos uolos išdidžiai žiūri į savo įkurtą miestą Nevos pakrantėje.

Patyręs, kad viešojoje imperatorinėje bibliotekoje esama ir lietuviškų knygų, vieną dieną nuėjau paprašyti pasiskaityti „Aušros". Pasižiūrėjęs į mane, valdininkas pasakė, kad aš dar per jaunas ten lankytis, kad, norėdamas

gauti skaityti senus leidinius, turiu turėti bilietą (leidimą). Matydamas mano didelį norą, jis man patarė atsinešti kokį rekomendacinį laišką. Dabar jau nebeatsimenu, kas man tokį laišką buvo davęs, tačiau netrukus aš jau sėdėjau bibliotekos salėje su pilnu „Aušros" komplektu. Su kiekvienu jos perskaitytu numeriu mano tautinis sąmoningumas vis stiprėjo. O perskaitęs K. Kondratovičiaus (Syrokomlės) poemą „Margiris", visą ją nusirašiau. Tokį didelį įspūdį man padarė Margirio ir jo karių herojiškumas. Baigęs skaityti „Aušrą", pradėjau skaityti „Draugijos" komplektus, kurie irgi buvo ten. Įsigalėjus sovietinei santvarkai, ši biblioteka buvo pavadinta Sovietų Sąjungos Mokslų Akademijos vardu, o joje saugomų knygų skaičius jau 1887 metais siekė 17 milijonų tomų. 1888 m. pradžioje kilęs gaisras sunaikino daugybę knygų ir unikalių dokumentų. Žuvo 400 000 tomų Baltijos kraštus liečiančių dokumentų. Tarp jų Kuršo hercogų ir Radvilų giminės archyvai. Atrodo, sudegė ar skaudžiai buvo sužalotos ir ten saugomos lietuviškos knygos.

Kartą Nevos prospektu grįždamas iš bibliotekos, sustojau prie vieno knygyno vitrinos pasižiūrėti į joje išdėstytas knygas. Mano žvilgsnis įsirėmė į lietuvišką pavardę — Jurgis Baltrušaitis, „Gornaja tropa" („Kalnų takas"). Tuo metu apie J. Baltrušaitį dar nieko nežinojau, bet vis vien negailėjau rublio ir tą rinkinį įsigijau. Jį perskaitęs, buvau sužavėtas, atmintinai išmokau du eilėraščius, kurių fragmentus dar ir dabar retkarčiais prisimenu. Nuo tada pasidariau ištikimas J. Baltrušaičio poezijos mylėtojas. Apskritai labai mėgau poeziją, žinoma, daugiausia rusų, nes mano lankytose mokyklose lietuvių kalbos pamokų nebuvo. Atmintinai mokėjau daugelį A. Puškino, M. Lermontovo, Nadsono ir kitų poetų eilėraščių, kurių nemažai ir dabar atsimenu. Mane žavi gili jų prasmė ir nepaprastas skambumas. Vėliau, gavęs paskaityti „Pavasario balsus", gerą trečdalį išmokau atmintinai. Maironis, Putinas, o paskui ir lietuviškasis J. Baltrušaitis liko mano mylimiausi poetai. Nors ir žaviuosi J. Baltrušaičio rusų kalba sukurta poezija, bet kur kas artimesnė ir įtaigesnė yra paskutiniais gyvenimo metais sukurta lietuviška poezija, lygiai kaip ir Putino.

1915 m. rudenį įstojau į man artimiausios vienos rusų gimnazijos trečią klasę. Neilgai ten išbuvau, nes joje buvau vienintelis katalikas ir, be to, vis vien verčiamas lankyti stačiatikių tikybos pamokas. Turėjau keltis į kitą, arčiau namų esančią, lenkų, gimnaziją. Pirmojoje mane stebino nepaprastas rusiukų išdykumas, šiurkštūs pokštai ne tik pertraukų, bet ir pamokų metu. Buvo mokytojų, sugebančių klasėje palaikyti drausmę, bet buvo ir nesugebančių. Mokytojai vilkėjo uniformas: ilgus surdutus, užpakalyje skeltus, nelyginant frakus. Geografijos pamokos metu būdavo tikras teatras. Mokytojui pasisukus į sieninį žemėlapį, prie jo pribėgdavo koks pokštininkas, aukštai pakeldavo skeltą skverną, o kita ranka ore išvedžiodavo visokias figūras. Visa klasė kvatojo. Mokytojui atsisukus, jis bėgo į savo vietą, prasidėdavo klausimai, barimai, įtikinėjimai, kurių niekas neklausė. Visa klasė ūžė, juokėsi. Prancūzų kalbą dėstė viena vidutinio amžiaus mokytoja. Jai irgi nepavykdavo sudrausminti klasę. Didesni užšokdavo ant palangių, pasislėpdavo už užuolaidų ir ten kukuodavo ar leisdavo paukščiukus tiesiai į mokytoją. Jokie graudenimai nieko negelbėjo. Iš tokių pamokų jokios naudos. Lenkų gimnazijoje drausmė buvo daug geresnė, mokiniai neišdykavo, ir buvo galima mokytis. Persikėlus į bendrabutį, ta gimnazija jau buvo per toli. Keli draugai lankė vakarinius bendrojo lavinimosi Antano Purėno kursus, kuriuose buvo dėstoma ir lietuvių kalba. Mane prikalbino pereiti į tuos kursus, kur visi klausytojai, taip pat ir mokytojai buvo lietuviai. Man buvo gerokai įkyrėję rusiukai, nors nesityčioję iš manęs kaip kataliko, taip pat ir lenkiūkščiai, šaipęsi iš „litvino“. Aš mielai įsirašiau į tuos kursus.

Iš ten buvusių mokytojų labiausiai man įsiminė matematikos mokytojas V. Matulaitis (vėliau Valstybės kontrolierius), kuris buvo griežtas, daug reikalaująs ir savo patyčiomis pravirkdydavęs net ir suaugusius kursantus. Visi jo bijojome. Lietuvių kalbos mokytoja J. Chodakauskaitė (vėliau Tūbelienė) paliko malonų prisiminimą. Vėliau, ištekėjusi už būsimo ministro pirmininko J. Tūbelio ir kaip prezidentienės Smetonienės sesuo, turėjo nemažą įtaką valdančiose sferose, nes buvo gabi ir labai išsilavi-

nusi asmenybė. Mirė Putname, 1988 m., sulaukusi gilios senatvės (96 m.).

Neblogas buvo ir chemijos mokytojas A. Purėnas. Dail. K. Sklėrius per paišybos pamokas tėviškai pakoreguodavo mano nevykusius darbus.

Šių kursų pamokos vykdavo dideliuose namuose, Baskovo gatvelėje. Juose buvo įsikūręs Centro komitetas pabėgėliams šelpti ir „Lietuvių balso" redakcija. Todėl ten buvo galima susitikti ne tik su Petrapilyje pastoviai gyvenančiais lietuviais, bet ir su atvykusiais iš kitų miestų. Karo metu į Petrapilį suplūdo apie 20 000 pabėgėlių. Daug lietuvių ten pastoviai gyveno jau nuo seniau. Ten ėjo keli įvairių pakraipų savaitraščiai ir keli žurnalai, veikė daug organizacijų bei draugijų. Man labiausiai imponavo gan dažni teatro spektakliai. Ypač istoriniai veikalai iš Lietuvos praeities, pvz., J. Slovackio „Mindaugas" ir A. Asnyko „Kęstutis". Giliai atmintin įsirėžė žymiausi tų pastatymų aktoriai A. Jasūdis ir V. Dulaitis, kurių pavardes iki šiol atsimenu, nors niekad vėliau jų neteko matyti scenoje vaidinant. Taip pat kartą teko girdėti viename labdaringame koncerte dainuojant ir Kiprą Petrauską. Koncerte jis dalyvavo su dviem kitais Marijos teatro solistais. Tuo metu jis buvo plonas kaip styga ir visus žavėjo savo reto grožio balsu.

Kai galėdavau, sekmadieniais į pamaldas vykdavau į šv. Kotrynos bažnyčią, kurioje giedojo Česlovo Sasnausko vadovaujamas choras. Jo pasiklausyti ateidavo ir kitatikiai svetimtaučiai, nes puošni bažnyčia stovėjo pačiame sostinės centre, prie gražiausios Petrapilyje gatvės — Nevos prospekto, kuris buvo grįstas šešiakampėm ąžuolinėm kaladėlėm, todėl judėjimo triukšmo buvo daug mažiau nei kitose, akmenimis grįstose, gatvėse. Tais laikais automobilių dar nebuvo daug. Taksius atstojo vienkinkės karietos (fajetonai) su guma aptrauktais ratais, tad tebuvo girdimas tik arklių kanopų kaukšėjimas.

Kartais užeidavau ir į tame pačiame Nevos prospekte stūksančias dvi gražiausias cerkves — Kazanės Dievo Motinos ir Isakijaus soborus pasiklausyti rusų bažnytinio giedojimo.

Nevos prospekte buvo susitelkusios stambiausios ir prabangiausios sostinės parduotuvės, iš kurių mane labiausiai domino knygynai ir Filipovo įvairių skanumynų krautuvė-cukrainė. Joje mane viliodavo garsūs Filipovo pyragaičiai, ypač su kopūstais ir su grybais. Praeidamas pro ją, nepraleisdavau progos vieno ar dviejų ten pat suvalgyti. 1915 m. Petrapilyje maisto dar buvo pakankamai ir netgi buvo galima pasmaguriauti skanumynais. Iš viso tuo metu gyvenimas tekėjo įprastine vaga, petrapiliečiai gana linksmai leido laiką. Teatrai, restoranai, įvairios pasilinksminimo vietos buvo perpildytos. Ypač populiarus buvo farsas iš moksleivių gyvenimo „Ivanov Pavel". Gimnazistai daug posmų iš jo dainuodavo ir deklamuodavo, kaip antai: „Poviliuk, Poviliuk, mokykis, veltui laiko negaišk, niekais nesiterliok ir nosies nekrapštyk!" Kartą su mama buvau linksmoje operetėje iš karininkų gyvenimo. Taip pat porą kartų buvau cirke pažiūrėti klounų pokštų, kartais labai kandžių politiškai, už kuriuos klounai būdavo policijos areštuojami, taip pat ristikų ir boksininkų. Bet cirkas manęs netraukė.

Ne tik Nevos prospektas, bet ir kitos svarbesnės gatvės būdavo triskart šluojamos ir laistomos, nes, vyraujant arklių transportui, tai buvo būtina. Žiemą sniegas iš gatvių ir šaligatvių į specialias roges sumetamas ir į Nevos upę suverčiamas. Tai buvo namų sargų pareiga. Žandarai buvo uolūs, tad apsileidėlius sargus griežtai baudė. Panaši tvarka buvo ir Lietuvoje. Tik JAV tas reikalas paliktas kiekvieno savininko nuožiūrai, bet jeigu praeivis paslysta ir nusilaužia koją ar ranką, nukentėjusysis savininką gali patraukti atsakomybėn ir gauti kompensaciją.

1916 m. gale ir 1917 m. pradžioje labai pablogėjo Rusijos karinė bei ūkinė būklė. Pradėjo irti drausmė, stokoti maisto, prie kepyklų stovėdavo ilgos eilės laukiančių nusipirkti duonos. Bendrabučio vyriokai jau nebesisvaidė duonos gabalais, kaip darydavo anksčiau valgydami, bet vakarais iš virtuvės stalčių surankiodavo užsilikusius trupinius. Pašlijo drausmė ir mokyklose. Jautėsi laukiamų permainų nuotaika. Visi laukė karo pabaigos, o mes, lietuviai, dar ir grįžimo tėvynėn. Buvo plačiai

kalbama, kad Lietuvai reikės įvairių specialistų, tad reikia ruoštis praktiškoms profesijoms, mesti gimnazijas. Daug kas atsiliepė į tą balsą ir įstojo į įvairius technikumus. Tos nuotaikos pagautas, aš irgi galvojau pasirinkti kokią praktišką profesiją. Manęs neviliojo gryna technika, man norėjosi turėti profesiją, labiau susijusią su gamta, kaip gamtininko, matininko, geologo. Pagaliau pasirinkau geodezijos technikumą. Kai vieną dieną mokytojas iššaukė prie lentos ir paprašė parodyti, kaip aš tiesčiau plentą, aš kreida nubrėžiau tiesią liniją. Nusijuokęs jis pasakė, kad ne taip tiesiami plentai: reikia truputį nuožulniai, kad vanduo galėtų greičiau nutekėti. Bet ir čia neilgai teko išbūti.

1916 m. gale buvo nužudytas carienės patikėtinis Grigorijus Rasputinas. Jo nužudymas buvo didelė sensacija. Sklido gandai, kad jis buvęs atsparus stipriausiems nuodams, kad jo neėmė kulkos, kad buvo daug vargo, kol jį nugalabijo ir įmetė į kanalą. Mokiniams tai buvo įdomiau už Šerloką Holmsą. Visi griebė laikraščius, kurie buvo cenzorių išbraukyti ir kuriuose nebuvo sensacingų smulkmenų. Užtat sklido įvairiausi gandai apie carienės ryšius su Rasputinu (Rasputinas rusiškai reiškia pasileidėlį), apie jo hipnotizuojančią įtaką, apie aukštosios aristokratijos jam rodomą panieką, apie jo besaikį girtavimą, ištvirkavimą ir t. t. Sklido gandai, kad carienė, būdama vokiečių kilmės, slapta padedanti Vokietijai laimėti karą, kad negabus ir silpnavalis caras Nikolajus II baigiąs pražudyti Rusiją ir t. t. Visa tai, nesėkmės fronte ir maisto stoka kėlė žmonių nepasitenkinimą, kurį politinių partijų agentai vis labiau kurstė. Žmonės rinkosi aikštėse, kur klausėsi karštų kalbų, reikalaujančių duonos, laisvės ir greičiau baigti karą. Policija ir raiti kazokai vaikė minias, pliekė bizūnais, mindė arkliais. Daugelį kartų būdamas tirštoje minioje, užlėkus kazokams ar policijai pradėjus šaudyti, minios nešamas bėgau ne savo kojomis, kulkoms zvimbiant virš galvos, ieškojau, kur prisišlieti prie namų vartų. Vis pavykdavo išnešti sveiką kailį.

Karo, visokių varžtų bei trūkumų išvarginti žmonės troško laisvės ir duonos, kurios jiems žadėjo įvairių partijų agitatoriai, kalbėdami nuo paminklų papėdžių ar nuo

automobilio stogo. Tuo metu vienintelis pasikeitimo mintimis būdas buvo slapta atspausti lapeliai (laikraščiai buvo smarkiai cenzūruojami) ar tiesioginė kalba minioms rizikuojant būti suimtam ar nubaustam. Aplink Petrapilį buvo sutelkta daug kariuomenės, bet ji nebuvo panaudota minioms malšinti.

Gyvenimas mūsų bendrabutyje smarkiai pakito. Niekas nebelankė mokyklos, nes daug kur nebuvo pamokų; be to, buvo gana pavojinga, o susisiekimas pakrikęs. Mums rūpėjo nebe mokslas, tik kaip ir kur gauti pavalgyti, einant kur — kaip nepatekti į staiga prasidėjusį susišaudymą ar bėgančiųjų gaudymą. To nepaisydamas, niekaip negalėjau nusėdėti namie ir vis zujinėjau po gatves ir aikštes, kur telkėsi daugiau žmonių, tikėdamasis pamatyti ką nors ypatingo. Mat aiškiai matėme, kad griūva carizmas, carų vienvaldystė, nekantravome nesulaukdami caro nuvertimo ar jo atsisakymo nuo sosto.

Pagaliau 1917 m. kovo mėn. seniai brendusi revoliucija išsiliejo iš kraštų. Caras Nikolajus atsisakė sosto ir buvo sudaryta laikinoji vyriausybė, vadovaujama kunigaikščio Lvovo. Į jos sudėtį kaip švietimo viceministeris įėjo Martynas Yčas. Džiaugėsi visi, ne tik rusai, nes revoliucija visiems žadėjo laisvę ir šviesią ateitį, greitą karo pabaigą, o mums — grįžimą į Lietuvą.

Mūsų bendrabutis buvo labai arti katalikų katedros. Sekmadieniais ten eidavome išklausyti mišių. Vieną gegužės pabaigos sekmadienį įvyko iškilmingos mišios popiežiaus Benedikto XV lietuviams skirtos dienos proga. Žmonių prisirinko pilna katedra. Man nežinomas lenkas kunigas sakė pamokslą apie Lietuvos vargus vokiečių okupacijos laiku. Tas pamokslas giliai sujaudino klausytojus. Iš visų pusių girdėjau garsų moterų kukčiojimą, baltavo nosinės besišluostančių ašaras. Ašaros riedėjo ir man, taip tas kunigas sugebėjo žmones sugraudinti. Išėjome iš katedros su didžiu liūdesiu dėl Lietuvą ištikusių vargų, bet kartu ir su viltimi, kad greitai tos ją apnikusios bėdos pasibaigs.

Revoliucijos pergalės sukeltas džiaugsmas greitai nuslūgo. Kerenskiui pradėjus vadovauti, nauja laikinoji vyriausybė ryžosi karą baigti pergale, nors tam nebuvo

jokio pagrindo. Ji norėjo išstumti toli į Rusiją įsibrovusią vokiečių kariuomenę. Kareiviai buvo išvarginti ilgai užsitęsusio karo ir demoralizuoti kraštutinių partijų agentų. Jie buvo raginami mesti ginklus ir grįžti namo, kur gausią iš dvarų atimtos žemės. Kerenskio vyriausybė nesugebėjo įtikinti žmonių ir toliau aukotis tėvynės labui, kai visa nesulaikomai slydo pakalnėn, kai kariuomenės kovingumas buvo išgaravęs ir kareiviai būriais bėgo namo, kai krašto ūkis buvo visiškai pairęs, o žmonės suglumę, lygiai kaip ir vyriausybė, kuri nesiėmė reikiamų priemonių sutramdyti bolševikų ardomajam darbui. Užuot stengusis atstatyti pašlijusią tvarką ir pairusį ūkį, ji svajojo ne tik sulaikyti vokiečių kariuomenės veržimąsi, bet ir ją išstumti iš Rusijos teritorijos, kas buvo tikra beprotybė ir pagreitino jos pačios nuvertimą ir bolševikų įsigalėjimą, nes rusų tauta jau buvo pervargusi ir nebenorėjo karo tęsti. Mieste vis labiau pradėjo trūkti maisto. Daug kas savo šeimas išvežė į provinciją, kur dar maisto nestigo. Komitetas lietuviams pabėgėliams šelpti savo bendrabučius ryžosi iš Petrapilio perkelti į Šiaurės Kaukazą. Mano tėvas, anksčiau lydėjęs karo belaisvių transportą į belaisvių stovyklas šiaurinėje Rusijoje, jau senokai buvo su šeima persikėlęs į Pskovo gubernijos Maslogosticų miestelį, kur gydė austrus karo belaisvius. Nors ten tuo metu maisto buvo pakankamai, tačiau nieko gera nežadanti politinė maišatis grasė pilietiniu karu. Todėl tėvai ne tik sutiko mane leisti vykti į Šiaurės Kaukazą, bet dar prirašė paimti su savim ir mano brolius, Edvardą ir Nikodemą. Su tėvais pasiliko mano jauniausias brolis Ksaveras ir dvi seserys, Zosė ir Jadzė.

ŠIAURĖS KAUKAZE

Vieną ankstyvo rudens dieną, susidėję į dėžes, skrynutes ir maišus savo rūbus ir knygas, buvome nuvežti į geležinkelio stotį ir susodinti į specialų traukinį. Mūsų buvo daugiau kaip 450 asmenų. Buvo gaila skirtis su Petrapiliu, kur tiek neužmirštamų dienų išgyventa, kur tapau sąmoningu lietuviu. Pats miestas savo grožiu ir didin-

gumu taip buvo sužavėjęs ir gyvenęs manyje, kad ligi šios dienos su ilgesiu jį tebeprisimenu. Vėliau esu matęs ir gyvenęs daugelyje Europos ir abiejų Amerikų miestuose, tačiau daugeliu atžvilgių nei Paryžius, nei Londonas, nei Buenos Aires Petrapiliui neprilygsta. Rio de Janeiro laikomas gražiausiu pasaulio miestu dėl harmoningo jūros, kalnų ir atogrąžų gamtos laimingo suderinimo, bet toli nuo Petrapilio atsilieka savo architektūra. Gal dabartinis Vašingtonas savo moderniu išplanavimu bei didingais pastatais galėtų su juo konkuruoti.

Laimingai pravažiavom Maskvą. Neilgai pastovėjęs, mūsų traukinys ir vėl riedėjo pietų link. Po keturių dienų aukštu tiltu perkirtę rudo vandens Dono upę, atsidūrėme Rostove. Čia buvo ramu, ir mes nekliudomai važiavome per Dono kazokų žemę. Nakčia vienoje stotelėje išlipus iš vagono, padvelkė šiltas ir kvapus pietų vėjas. Ore sklido malonūs nežinomos augmenijos kvapai. Atrodė, kad tamsumoje slepiasi naujas, svetingas pasaulis. Traukinys riedėjo plačia lyguma iki paties Jekaterinodaro, Kubanės srities centro (dabartinio Krasnodaro). Čia dalis vyresnių moksleivių pasiliko, o dauguma jų buvo nuvežti toliau į pietus, į Krymskaja stanicą, netoli Juodosios jūros. Į tą stanicą pateko ir abu mano broliai, o aš buvau paliktas Jekaterinodare. Jekaterinodaras stovėjo prie netoli bėgančios labai sraunios Kubanės upės. Tai gražus, kultūringas miestas. Krymskaja stanica, anksčiau kazokų stovykla, išaugusi į miestą, bet atrodanti kaip didžiulis kaimas.

Anuo metu Jekaterinodare buvo apie 100 000 gyventojų. Jis turėjo modernų teatrą, kuriame buvo rodomi dramos veikalų pastatymai, vyko koncertai ir žymių rašytojų bei žurnalistų paskaitos. Taip pat turėjo gerą biblioteką. Joje aš praleisdavau gana daug laiko, nes į namus knygų parsinešti neduodavo. Joje perskaičiau daugelį žymiausių rusų rašytojų veikalų. Ypač žavėjausi L. Tolstojaus, F. Dostojevskio ir I. Turgenevo kūriniais. Taip pat ten buvo ir ispano Kalderono bei Shelley veikalai, K. Balmonto labai gražiai išversti į rusų kalbą. Kai po daugelio metų gavau Shelley poeziją skaityti originalo kalba, juo nusivyliau, nes Balmonto vertimai skambėjo gražiau.

Nors didžiųjų rusų poetų, Puškino ir Lermontovo, lyrika žavėjausi nuo ankstyvosios jaunystės laikų ir daugelį tada išmoktų jų eilėraščių tebemoku atmintinai, tas susižavėjimas buvo labiau estetinio pobūdžio ir didesnės įtakos man neturėjo. Tuo tarpu taip pat Jekaterinodare pirmą kartą perskaityti kito rusų poeto, F. Tiutčevo, labai prasmingi lyriniai kūriniai, ypač vienas jų, „Silentium", paveikė mano uždarą būdą, padėjo uždarumui sustiprėti. Nors šiaip esu optimistas, mėgstu kompaniją, mėgstu draugauti ir pajuokauti, tačiau vengiu apie save kalbėti ir, kaip sakoma, „išlieti savo vidinius jausmus". Tas, sakyčiau, neigiamas mano būdo bruožas ne kartą sudarydavo man nemalonumų ypač santykiuose su moterimis. F. Tiutčevo „Silentium" davė jam stiprų filosofinį pagrindą. Tą eilėraštį dažnai prisimindavau. Taip kaip Epiktetas įtvirtino manyje pareigos jausmą, taip F. Tiutčevas — vidinį uždarumą. Išverstas eilėraštis „Silentium" skamba taip:

Tylėk, slapstykis ir slėpk
Savo jausmus ir mintis,—
Lai sielos gilumoje
Jie iškyla ir išryškėja,
Negirdimai, kaip žvaigždės naktyje.
Grožėkis jais — ir tylėk.

Kaip širdžiai išsakyti save?
Kitam kaip suprasti tave?
Ar jis supras, kuo tu gyveni?
Melu pavirsta ištarta mintis.
Sujudinęs, sudrumsi šaltinius,—
Maitinkis jais — ir tylėk.

Tik savyje gyvent mokėk —
Tavo sieloje glūdi visa visata
Paslaptingų, kerinčių minčių;
Jas apkurtins išorės ūžesys,
Dienos spinduliai išsklaidys,—
*Įsiklausyk į jų...— ir tylėk!**

* Autoriaus laisvas vertimas.— *Red.*

Gyvenant revoliucijos ir politinių sąmyšių laikotarpiu, jau savaime reikėjo liežuvį laikyti už dantų, nes kiekvienas ne vietoje garsiai ištartas žodis galėjo užtraukti nelaimę ar sudaryti didelių nemalonumų, nes net ir tarp mūsų pačių atsirasdavo skundikų ir plepių. Per juos ne vienas jaunuolis buvo teisiamas ir skaudžiai nubaustas. Vėliau, dirbant konsultacinėje ir diplomatinėje tarnyboje, buvo būtinas ne tik laikysenos, bet ir kalbos santūrumas, reikėjo nutylėti savo tikras mintis. Tačiau be šitų išorinių bei tarnybinių veiksnių, man darė įtaką ir žinojimas, kad žmogui sunku išsisakyti taip, kad kiti jį gerai suprastų, todėl, anot F. Tiutčevo, geriau būti santūriam. Žinoma, ne visi tai jaučia. Negalėjimu tinkamai išsisakyti, nes tam trūksta žmonių kalboje žodžių, dažnai nusiskundžia poetai. Aš, kad ir ne poetas, bet poetų romantikų paveiktas, vengiu apie savo vidinius išgyvenimus kalbėti.

Miesto sode savaitgaliais būdavo rengiami simfoniniai koncertai. Nors dar Petrapilyje buvau perskaitęs Mocarto biografiją, bet dar nebuvau girdėjęs nė vieno jo kūrinio, lygiai kaip ir kitų garsiųjų kompozitorių, nes tais laikais plokštelių kaip ir nebuvo, o į koncertus teatrų salėse mes, moksleiviai, negalėdavome eiti. Tad Jekaterinodaro miesto sode man atsivėrė naujas muzikos pasaulis. Ten pirmą kartą išgirdau daugelį dabar beveik kas dieną girdimų kompozitorių. Dabar galvoju, kokie mes esame laimingi galėdami girdėti gražiausią muziką, žymiausių virtuozų atliekamą. O juk dar neseni laikai, kai tik privilegijuotieji jos galėjo klausytis.

Tai naujai kolonijai vadovavo Komiteto pabėgėliams šelpti įgaliotinis kanauninkas Jurgis Narjauskas (vėliau Lietuvos atstovas Vatikane ir pirmasis Dantės „Dieviškosios komedijos" vertėjas). Vėliau, bolševikams jį areštavus, visų bendrabučių vedėju buvo Banionis. Mergaičių bendrabutis ir gimnazija buvo įkurdinta buvusiame rusų vienuolyne. Berniukai lankė vietos gimnaziją. Pačiame Jekaterinodare jau iš anksčiau gyveno apie 250 lietuvių.

Mūsų bendrabučio gyventojai buvo nevienodo amžiaus. Keletas jų — jau subrendę vyrai. Iš jų atsimenu Lionginą Spaičį (vėliau Kauno radijo stoties tarnautoją), Praną Raulinaitį (vėliau Seimo narį ir Darbo federacijos

vadą), Edvardą Jatulį (vėliau Užsienio reikalų ministerijos kanceliarijos viršininką ir konsulą), Domą Kurtinaitį (vėliau vicekonsulą). L. Spaičys buvo bendrabučio vedėjas. P. Raulinaitis mėgdavo mane užkalbinti ir diskutuoti filosofiniais klausimais, mokė logiškai galvoti. Kai pradėdavom diskutuoti, tuoj klausdavo, kodėl taip, o ne kitaip sakai, kuo remdamasis taip tvirtini, ir reikalaudavo, kad ir aš jį panašiai klausinėčiau. Tada jis atsakydamas argumentuodavo. Taip logikos dėsniais grindžiami argumentai man įstrigo į galvą ir aš visad stengiaus logiškai galvoti ir kalbėti... Vėliau, jau Nepriklausomoje Lietuvoje, kartais susitikę Kaune prisimindavome Jekaterinodare praleistas dienas.

Edvardas Jatulis buvo ramus ir praktiškai galvojąs vyras. Su juo dažnai kalbėdavome politiniais klausimais, tačiau vengdavome liesti aktualiąją politiką, nes tai buvo pavojinga tema. Kalbėdavome apie ateities Lietuvą. Vėliau, E. Jatuliui Berlyne baigus aukštąjį mokslą daktaro titulu ir jį paskyrus Užsienio reikalų ministerijos kanceliarijos viršininku, dažnai su juo susitikdavau. Nepaisant ramaus ir lėto būdo, ministerijoje jis nebuvo populiarus ir labai ilgai negavo jokio paskyrimo į užsienį. Tik paskutiniais nepriklausomybės metais, kaip tyčia, buvo paskirtas konsulu į Charbiną, į Mandžiūriją. 1943 m. rusams okupavus Charbiną, jis buvo suimtas ir dešimtį metų kalinamas. 1953 m. grąžintas į Lietuvą, netrukus mirė.

Domas Kurtinaitis, taip pat vyresnis už mane, buvo labai savotiškas. Turėjo ilgus, garbanotus plaukus, kurie krito jam ant pečių. Gatvėje vaikai jį pašiepdavo. Tačiau jis nekreipdavo į juos dėmesio, nes buvo tvirtavalis ir užsispyręs. Bendrabutyje turėjome vyresnio amžiaus gyventoją Vabalą, kuris mokėjo hipnotizuoti. Atsirasdavo smalsuolių, kurie atsisėsdavo į kėdę ir leisdavo save hipnotizuoti. Norėdami turėti spektaklį, prirašydavome Vabalą ką nors užhipnotizuoti. Buvo įdomu stebėti hipnotizavimo procesą, kai Vabalas įtikinamu balsu kalbėdavo: „Tu dabar užmigsi, tu dabar užmigsi, tu tuoj užmigsi“ ir pirštais lengvai nuo kaktos žemyn perbraukdavo per veidą. Nuostabus dalykas — besišypsąs vyrukas ir neno-

rįs tikėti, kad bus užmigdytas, po truputį blausiasi, blausiasi ir pagaliau užmiega... Tada Vabalas, dažnai mūsų pakurstytas, pradeda jį klausinėti įvairių dalykų. O mes, klausydamiesi miegančiojo atsakymų, tai stebimės, tai juokiamės. Tačiau kiek kartų Vabalas mėgino užhipnotizuoti D. Kurtinaitį, nė karto jam nepavyko. Bendrabutyje buvo susidariusi vaidintojų grupė ir buvo suvaidintos kelios komedijos, tarp jų vienas Vaižganto sceninis veikaliukas, kuriame žydą puikiai suvaidino D. Kurtinaitis.

Būdami jauni, buvome linksmi, ypač grįžę iš pamokų ir sočiai pavalgę, mėgome pažaisti, paišdykauti, vieni kitiems iškrėsti kokių išdaigų, visai nesirūpindami, kad netoliese nuo mūsų siaučia žiaurios kovos, kad dėl ideologinių skirtumų ar piktų įskundimų žudomi ar kalinami nekalti žmonės. Visokios išdaigos ir pokštai dažniausiai paliesdavo kokius nevykėlius, nesimpatiškus mokinius, miegalius, melagėlius. Pavyzdžiui, bendrabučio vedėjo Spaičio viršutines kelnes naktį kažkas užmetė ant aukštai palubėje kabėjusio sietyno. Iš ryto atsikėlęs, Spaičys pasigedo kelnių ir jų beieškodamas iššniukštinėjo visą bendrabutį ir negalėjo rasti, iki jam vienas vyrukas pakėlęs pirštą parodė sietyną. Visi turėjome gardaus juoko, o jis negalėjo pykti, nes nieko bloga nebuvo padaryta.

Daugiausia išdaigų susilaukdavo miegaliai. Atsimenu, vieną tokį susimokę draugai miegantį su visa lova išnešė į kiemo cementinę aikštelę. Tą vakarą buvo paliję. Nuo vėsos tas miegalius atsibudęs. Apačioje jis pamatė dangų, pakėlęs akis į viršų, matė irgi žvaigždėtą skliautą... Pamanęs, kad skrieja erdvėse, ėmė šaukti, bet, išlipęs iš lovos, suprato esąs apgautas, draugų išdaigų auka... Tokiems pokštams mes buvome labai išradingi ir kartais nueidavome per toli.

Mūsų bendrabučiui buvo išnuomotas vienaaukštis namas su plačiu kiemu, erdviais kambariais. Tuo metu gyvenimas čia dar tebebuvo ramus, maisto ir kitokių gėrybių buvo pakankamai. Iš šiaurinės Rusijos čia sugužėjo daug pasiturinčių žmonių ir visokio plauko kultūrininkų bei aristokratų. Veikė teatrai, vyko koncertai, gastroliavo garsūs artistai, muzikai, žinomi veikėjai, rašytojai, žurnalistai skaitė paskaitas. Radęs progą, nueidavau į koncertą

ar į kokią man įdomia tema paskaitą. Gimnazijos mokytojai buvo geri, simpatiški, nebuvo priekabūs, ir mes noriai mokėmės.

Jekaterinodaro gyventojai buvo įvairių tautybių. Vyravo Kubanės kilmės žmonės, artimesni ukrainiečiams nei rusams. Nemaža buvo ir tikrų rusų. Taip pat buvo gruzinų, armėnų ir graikų. Graikai jau žiloje senovėje buvo įsteigę savo kolonijas visos Juodosios jūros šiaurinėje pakrantėje. Mažai tebuvo žydų, nes jiems sunku buvo rungtyniauti su graikais, o graikams dar sunkiau su armėnais, nes šie prekybiniais sugebėjimais lenkė žydus ir graikus. Nepaisant to, jie buvo pašaipų objektu dėl savo labai netaisyklingos rusų kalbos ir dėl didelio polinkio į homoseksualumą. Dėl to apie juos sklinda begalės anekdotų. Lietuviškai atpasakoti jie praranda daug spalvingumo bei sultingumo. Čia keletą jų papasakosiu.

Keli rusai, susitikę armėną, klausinėja, koks gyvenimas Armėnijoje. Šis atsako, kad viskas ten daug geriau negu Rusijoje. Nepakęsdamas tokio melo, supykęs rusas galų gale klausia, ar yra ten bičių.— Taip, yra.— Tai kokios gi jos? — Dešimt kartų didesnės.— Tai kaipgi jos įlenda į laktas? — Baisiai zirzia, bet įlenda.— Tada rusas klausia: „Ar daug ten kvailių?“ — Armėnas atsako: „Brangi dūšia, atvažiuok, būsi pirma“.

Viešbučio kambaryje vėlų rytą nubudęs armėnas nori nusišlapinti, bet tingi eiti į toli koridoriuje esančią išvietę. Jis išeina į balkoną ir ten šlapinasi. Tuo metu praeina dvi merginos ir vieną jų aplieja šilta srovė. Ta mergina draugei sako: „Matai, Marusia, sakiau, kad reikia paimti lietsargį, nes gali lyti, o tu nepaėmei“. Iš balkono armėnas atsako: „Brangi dūšia, nebijok, debesys rankoje!“

Ir dar vienas, jau politinis.

Vieno pokalbio metu armėnas rusui sako: „Matai, brangi dūšia, Armėnija mūsų, bet valdžia jūsų. Bankai mūsų, bet pinigai jūsų. Prekės ir gėrybės mūsų, bet krautuvės jūsų. Sėdynė mūsų, bet rykštė jūsų“.

Atvykę į Jekaterinodarą ir Krymskaja stanicą, pamatėme krautuves, užverstas įvairiais vaisiais, ypač arbūzais, kurių mes nė vienas nebuvome ragavę. Suirutės me-

tu Petrapilyje iš viso vaisių nebuvo. O čia — pirk kiek nori, tik, deja, to pinigėlio nėra. Bet didelis noras nugali visas kliūtis. Atsirado keletas vyrukų, kurie sugebėjo apeiti armėnų budrumą ir be pinigų parsinešti keletą didelių arbūzų. Penketas tokių vyrukų prieina prie aukštu kalnu sukrautų arbūzų ir vienas jų, paėmęs arbūzą, krumpliais stuksena jį vartydamas. Vadinasi, renka, tikrina, ar prinokęs. Taip pavartęs, perduoda antram, tas trečiam, ketvirtam, o penktas nešasi namo. Pirkėjams besisukaliojant pirmyn ir atgal ir panašiai tikrinant arbūzus, armėnui sunku susigaudyti, kas sumokėjo, kas ne. Tokiu būdu per kelias pakartotas operacijas keli arbūzai atsiduria bendrabutyje ir smaližiai jais pasigardžiuoja.

Krymskaja stanicoje ne visi kazokai turėjo rūsius vynui laikyti. Daugelis jų laikė daržinėse. Dideli kubilai ir statinės stovėjo sandariai užkimšta. Tos daržinės nebūdavo uždarytos. Kai kurie gimnazistai, tai patyrę, laužė galvas, kaip prie to vyno prieiti. Ir rado. Grąžteliu pragręždavo statinę, į skylutę įkišdavo šiaudą, ir visi iš eilės siurbdavo. Taip ne vieno kazoko ir ne vieną statinę gerokai aptuštino, iki pagaliau buvo sučiupti ir apkulti.

Jekaterinodaras, kaip stovįs Šiaurės Kaukazo papėdėje (tolumoje buvo matoma amžinais sniegais žėrinti Elbruso viršūnė), turėjo labai vešlią, pusiau šiltų kraštų augmeniją. Pavasarį baltos akacijos svaigino savo stipria kvaptimi. Labai arti miesto bėgo srauni, vandeninga Kubanės upė. Čia ateidavom pasimaudyti.

Mergaičių bendrabutis buvo daug toliau nuo mūsų, bet vyresnieji vyrukai nueidavo jų aplankyti. Netrukus pradėjo veikti ateitininkų ir aušrininkų kuopelės, pasirodė laikraštėlis, susiorganizavo vaidintojų grupė. Ir naujomis sąlygomis gyvenome mums jau įprasta tvarka.

Tačiau tas mūsų ramus gyvenimas greit baigėsi. Raudonieji veržėsi iš šiaurės ir iš pietų. Netoli nuo miesto, o paskui ir jo apylinkėse, vyko susišaudymai ir mūšiai. Baltieji negalėjo atsilaikyti ir turėjo pasitraukti. Mes atsidūrėme komunistų valdžioje. Per sąmyšius, kovas ir apsupimą pablogėjo maisto tiekimas. Kepyklos ne visada galėdavo iškepti duonos, pasitaikydavo, kad ne kas dieną galėdavom jos gauti.

Įsigalėjus raudoniesiems, buvo paskelbta Šiaurės Kaukazo sovietinė respublika. Įdomiausia buvo tai, kad Petras Balys (netrukus buvo sušaudytas) tapo tos respublikos ministeriu pirmininku, Juozas Žiugžda (vėliau okupuotoje Lietuvoje Maskvos batlaižys ir Lietuvos istorijos klastotojas) — švietimo komisaru, J. Rimša — teisingumo, o pulk. Burokas — Raudonosios armijos vadu. Tas, patyręs apie mus, atvyko į bendrabutį ir pamatęs, kad mes gyvename pusbadžiu, atsiuntė sunkvežimį maisto. Ir vėl kurį laikė valgėme sočiai. Matyt, jis nebuvo komunistas, nes, grįžęs į Lietuvą, tarnavo mūsų kariuomenėje.

Retkarčiais nuvažiuodavau į Krymskaja stanicą aplankyti brolių. Ten gyvenimas buvo daug ramesnis, o maisto jiems niekad nestigo. Tačiau vykstant baltųjų su raudonaisiais kovoms, nutrūko susisiekimas su stanica, ir mes nieko nežinojome, kaip mūsiškiams ten sekasi. Galiausiai kai vėl buvo galima ten nuvažiuoti, pasirodė, kad nežinia kaip ir iš kur atėjo ir įsigalėjo dėmėtosios šiltinės epidemija. Ja apsikrėtė ir lietuviai moksleiviai. Anuometinėmis sąlygomis, stingant vaistų ir nesant tinkamos medicininės priežiūros, daug kas mirė. Tarp aukų buvo ir mano jaunesnysis brolis Nikodemas. Edvardas irgi buvo apsikrėtęs ta liga, bet šiaip taip persirgo ir išsikapstė. Su juo nuėjau į vietos kapines, kur nuošaliai, pustuščiame plote a. a. Nikodemas buvo palaidotas. Ant jo kapelio stovėjo iš lentelių sukaltas kryželis. Taip jis ir liko, dar neišsiskleidęs žiedas, svetimoje, tolimoje šalyje, savųjų apleistas, nors ir neužmirštas. Buvo labai guvus ir gal iš visos šeimos gabiausias. Su skaudama širdimi ir giliu liūdesiu palikau jo kapelį, kurio dėl susidėjusių aplinkybių niekad daugiau nebeteko aplankyti. Tėvai apie a. a. Nikodemo mirtį sužinojo tik grįžę Lietuvon, 1922 metais.

Vykstant pilietiniam karui ir nutrūkus reguliariam susisiekimui, mes pradėjome stokoti lėšų, kurias gaudavome iš Komiteto pabėgėliams šelpti. Pasitaikydavo, kad neturėdavome valgyti, nes į kreditą niekas nebenorėjo nieko duoti, iki nesumokėsime senų skolų. Ir štai vieną dieną mūsų laukė staigmena. Iš Voronežo atvyko komiteto siųstas Petras Spelyla, kuris su įvairiais nuotykiais

ir pavojais keliaudamas galiausiai prasiveržė per įvairias fronto zonas į Jekaterinodarą ir atvežė 5000 rublių. Dalį vežamų pinigų jis turėjo išleisti papirkimams, kad būtų panaikintas jam areštas ir liktų nesušaudytas. Kadangi kan. J. Narjauskas buvo suimtas, pinigus jis įteikė P. Baliui, kaip iš Petrapilio evakuotų moksleivių globėjui. Taip mūsų ekonominė padėtis kuriam laikui vėl pagerėjo.

Petras Spetyla buvo labai įdomi asmenybė. Trejais metais už mane vyresnis, aukštaitis nuo Skapiškio, kalvio sūnus, buvo labai gyvas, judrus, sąmojingas, daug matęs ir prityręs gyvendamas Petrapilyje. Greit aš su juo susidraugavau ir buvome neatskiriami draugai Jekaterinodare ir Kaune, iki mano išvykimo į Prancūziją. Buvo aštrialiežuvis, galėjo nepailsdamas pasakoti anekdotus, tikrus ar išgalvotus. Grįžęs į Lietuvą, veikė Kaune kaip ateitininkas ir Krikščionių demokratų sąjungoje. Pastaraisiais metais, atvykęs į Čikagą, daug gelbėjo prel. M. Krupavičiui, jam visaip patarnaudamas ir dosniai sušelpdamas pinigais, ypač paskutinėmis prelato gyvenimo dienomis.

GRĮŽIMAS Į LIETUVĄ

Pilietinis karas vis plėtėsi. Generolo Aleksejevo vadovaujama, baltoji armija pradėjo stumti bolševikus ir netrukus juos išstūmė iš Dono srities ir artėjo prie Jekaterinodaro. Vieną dieną visų cerkvių varpams pamišėliškai gaudžiant ir žmonėms džiaugiantis, armijos rinktiniai daliniai iškilmingai įžygiavo į miestą dainuodami skambias dainas. Niekad anksčiau nebuvau girdėjęs tokio džiaugsmingo varpų gaudimo, ypač mažųjų varpų skambėjimo. Matyt, tik ypatingai svarbiais ir iškilmingais atvejais rusai taip įsiūbuoja visus varpus... Taip jiems džiūgaujant, atrodė, esi pakilęs nuo žemės.

Vokiečiai, naudodamiesi Rusijoje vykstančia suirute bei pilietiniu karu, niekieno nekliudomi skverbėsi į pietus. Jie užėmė visą Ukrainą, Krymą ir priartėjo prie Azovo jūros. Sunormalėjus gyvenimui ir aptvarkius susisiekimą, atsirado galimybė grįžti į vokiečių okupuotą Lietuvą.

Reikėjo tik pasiekti prie Azovo jūros esantį Kubanės srities Jeisko uostą, o iš ten laivu atplaukti į Taganrogą, kur jau šeimininkavo vokiečiai. Kol buvo išrūpinti visi reikalingi leidimai ir atlikti pasiruošimo darbai, praėjo nemažai laiko. Bet galiausiai visi į Krymskaja stanicą ir Jekaterinodarą evakuoti lietuviai vėl susėdome į specialų prekinių vagonų traukinį ir po trumpos kelionės atsidūrėme Jeisko uoste. Nors visi džiaugėmės netrukus galėsią ištrūkti iš to pilietinio karo pragaro ir sugrįžti į Lietuvą, bet man ir Edvardui buvo graudu palikti brolį Nikodemą Kubanės kazokų žemėje. Ničnieko nežinojome apie tėvus, ar jie gyvi, ar jau sugrįžę, ar kur tolimoje šiaurinėje Rusijoje žuvę, ar vis dar tebevargsta? Jeigu tėvai negrįžę (kadangi neturėjo nuosavų namų), tai kur mums Lietuvoje dėtis? Motinos tėvai, broliai ir seserys buvo pasilikę Rygoje ir Petrapilyje. Tėvo broliai gyveno Užpalių valsčiaus Kaimynų kaime, man beveik nepažįstami, nes Vepriai ir Užpaliai buvo priešingose Lietuvos pusėse. Susisiekimas tada buvo labai vargingas, nes reikėjo važiuoti arkliais. Tais laikais autobusų dar nebuvo. Tėvas su broliais retai kada susitikdavo, tenkindavosi retai rašomais laiškais.

Jeiske pirmą kartą pamačiau jūrą. Tiesa, Ligove ir Petrapilyje mums buvo arti Baltijos jūros įlanka, bet nebuvo progų nuvykti pavasaroti ar bent pasimaudyti. Tuo neramiu laiku, suirutei siaučiant, tokie dalykai nerūpėjo. Vieninteles atostogas praleidome netolimame Vyricos kurorte, į vakarus nuo Petrapilio. O iš Jekaterinodaro Juodoji jūra buvo gana toli. Dėl pinigų stokos, o labiausiai dėl pilietinio karo veiksmų, irgi nebuvo saugu keliauti, nors Juodąją jūrą pamatyti ir labai norėjau. Tad atsidūręs Jeiske, Azovo jūros pakrantėje, labai ja susižavėjau. Nuo to laiko visą savo gyvenimą stengiausi arčiau jūros gyventi, o jei ne — tai bent dažnai ją lankyti. Tuo požiūriu likimas man buvo gana palankus ir leido dažnai su jūra bendrauti, pamatyti įvairių jūrų, Atlanto ir Pacifiko vandenynus.

Taganroge traukinio reikėjo laukti kelias dienas. Oras buvo labai malonus. Matydamas prie uosto uolų daug

meškeriotojų, įsigeidžiau (kaip ir daugelis kitų) pasigauti žuvų, nes Taganroge vokiečiai maistą normavo, o čia buvo puiki proga žuvimis alkį malšinti. Tik kur gauti kokią ploną vytelę? Aplink nebuvo jokio krūmo. Įsigijus kabliuką, reikėjo jį pririšti ant virvutės ar storo siūlo ir priešingą galą užvynioti ant piršto. Mūsų laimei, su tokia primityvia meškere nespėjau traukti daugybės storokų nedidelių žuvų, vadinamų „bučki", „buliukų", kurių per kelias valandas primesdavau pusę kibiro. Mūsų būrio moterys juos kepė ir virė. Iki išvažiavimo jūra mus dosniai maitino.

Mūsų kelionė buvo labai ilga, truko apie dvi savaites. Vokiečiai skubėjo kaip galima labiau apiplėšti Ukrainą ir Krymą. Jie vežė, ką tik vertingo galėjo pakrauti į vagonus. Todėl mūsų traukinys vilkosi visiems iš paskos. Kartais kokioje stotyje mus išlaikydavo po keletą parų, toli nuo stoties ant kraštinių atsarginių bėgių. Todėl šalia geležinkelio gyvenusių žmonelių neatsargios ar toliau nuo namų lesalo ieškančios vištos mūsų apsukrių vyrukų dėka kitoje stotyje atsidurdavo verdamos bulvienės puode. Tą dieną papildomai būdavo pamaitinama laiminga šeima ir draugų būrelis.

Niekas tikrai nežinojo, kaip ilgai mūsų traukinys kurioje mazginėje stotyje stovės. Jei tai buvo didesnis miestas, norėjosi jį apžiūrėti, gal pasitaikys proga ką nupirkti ar iškeisti. Aš su vienu kitu draugu eidavau pasidairyti. Tačiau porą kartų buvo taip, kad, grįžę į stotį, neberadome savo traukinio. Jis jau buvo nudundėjęs. Reikėjo brautis į kokį keleivinį ta kryptimi einantį traukinį, kad zuikiu važiuodami prisivytume savąjį. Kelionėse visur buvo reikalaujama leidimų, kai pirkdavom bilietą, o kur tu čia gausi tą leidimą, tad į pradedantį eiti traukinį įšoki, o pasiekęs kitą stotį, dairaisi savojo.

Nors ir labai lėtai, artėjome prie savo kelionės galo. Pravažiavęs Molodečną, mūsų traukinys sustojo Smurgainių stotelėje. Visiems reikėjo išlipti, nes turėjome pereiti karantiną, nusikratyti mus apnikusių utėlių ir blusų. Už stoties, niūrioje, pelkėtoje, skurdžių medelių ir krūmokšnių supamoje aikštėje, buvo pristatyta eilė medinių barakų.

Čia turėjome suskrudinti visus iš Rusijos atsivežtus parazitus. Tačiau vokiečiai, taupydami svetimą kurą, taip šykščiai kūreno krosnis, kad nedaug ten tų parazitų gavo galą. Neturėdami kur dėtis ir ką veikti toje spygliuota viela aptvertoje aikštėje, pasistatydavome butelį ir, ratu aplink jį susėdę, nusirengę iki nuogumo, rūpestingai tas kraugeres gaudėm ir kišom į butelį, o vėliau sudegindavom. Vokiško karantino pirtis buvo pasityčiojimas iš mūsų. Karšto vandens visai nebuvo, o šilto — tartum iš vaistinės mineralinio vandens. Vietoj muilo duodavo kažkokio erzaco, kurio vos rankoms nusiplauti užtekdavo. Kadangi buvome sveiki, gydytojas mūsų netikrino, nebent kas pasiskųsdavo kokiu negalavimu.

Maistas buvo blogiausias kokį kada teko valgyti. Rytais duodavo kažkokio rudo skysčio puoduką, kurį vadino kava, riekutę duonos ir du šaukštelius burokinio marmelado... Duona ir marmeladas buvo vieninteliai įmanomi valgyti produktai. Pietums — kažkokia dvokianti sriuba ir pora šaukštų košės. Vakarienei irgi tokia pat sriuba su riekute duonos. Ant vizitinės kortelės dydžio balto popieriaus maisto kortelės cheminiu pieštuku buvo užrašytas vardas, pavardė ir šeimos narių skaičius. Viengungių kortelėje užbrėžta lazdelė — vadinasi, vienas. Nors ir alkanas, bet karantino sriubos negalėjau valgyti, lygiai kaip ir daugelis mano kelionės draugų. Nusipirkti maisto nebuvo įmanoma, nes žmonių aplinkui negyveno. Reikėjo ką nors kombinuoti. Iš lazdelės nesunku ištaisyti keturis, iš trijų — penkis. Reikėjo tik rasti panašaus atspalvio cheminį pieštuką. Vis dėlto atsirado vienas, kuris kaip tik tokį pieštuką turėjo. Keli drąsesni jį tuoj išmėgino. Pasisekė! Vietoj vienos, gavo keturias riekutes duonos ir 4 šaukštukus marmelado! Be abejo, vokiečiai vėliau būtų apsižiūrėję, kad maisto porcijų išduodama daugiau nei karantine yra asmenų. Mano ir kitų laimei, jie nieko neįtarė, o mes, sumanesnieji ir drąsesnieji, galėjome visą savaitę šiek tiek numalšinti alkį.

Po kiek laiko iš karantino mus vėl, kaip sausus šakalius, sugrūdo į prekinius vagonus jau paskutinei kelionei į Vilnių.

Vilniaus stotyje sustojus traukiniui, vokiečių žandarai, lazdomis baksnodami, ragino mus greičiau išlipti šaukdami: „Schnell! Schnell!“ Pirmą kartą patyriau žandarų žiaurumą.

Mieste pamatėme žygiuojančius vokiečių kareivius su raudona vėliava. Būdami karantine, nieko nežinojome apie Vokietijoje įvykusią revoliuciją, sosto atsisakiusį kaizerį Vilhelmą ir maištaujančius kareivius. Vilnius atrodė aptriušęs, nuskurdęs, žmonės išvargę, išblyškę. Nebuvo matyti besišypsančių veidų. Mus nuvedė į netoli Aušros Vartų buvusią lietuvių prieglaudą — bendrabutį, kur laikinai apsistojome.

Iš vilniečių pasakojimų galėjau susidaryti vaizdą apie Lietuvos padėtį. Lietuvos taryba tų metų vasario 16 dieną buvo paskelbusi Lietuvos Nepriklausomybės deklaraciją, bet niekas nepakito, viską tvarkė griežta vokiečių administracija. Pačiame mieste vyravo lenkai ir žydai. Lietuvius buvo galima susitikti tik lietuviškose įstaigose. Ant Lietuvos Tarybos namų plevėsavo aukštai iškelta mūsų trispalvė vėliava. Nedaug kam buvo žinoma Tarybos būstinė. Kai vienas lietuvis iš provincijos užėjo į krautuvę paklausti jos adreso, lenkė, nesupratusi jo klausimo, ranka rodydama į vieną ir į kitą pusę pasakė: „Ta ryba i ta ryba“ (Ta žuvis ir ta žuvis).

Tuo metu Vilniuje buvo 13 lietuvių kareivių. Komendantu buvo Liudas Gira. Aš dažnai užsukdavau į Lietuvos Tarybos namus Mickevičiaus gatvėje ir vieną dieną ten atsidūriau kaip tik tuo metu, kai Augustinas Voldemaras skaitė pirmojo Lietuvos ministerių kabineto deklaraciją, kuri buvo labai ilga. Nors visiems buvo aišku, kad, vokiečiams pasitraukus, lietuviai su 13 kareivių neišsilaikys, Voldemaras tvirtino, kad, pradėjus veikti Tautų Sąjungai, lietuviams savo kariuomenės nereikėsią, nes įsigalėsianti nauja dvasia, daugiau karų nebebūsią ir visos tautos ramiai galės gyventi. Tas posėdis praėjo gana blankiai. Salėje buvusi negausi publika nerodė jokio entuziazmo pirmajai formaliai sudarytai Lietuvos laikinajai vyriausybei, nes ji tikrovėje dar nieko nereiškė neturėda-

ma faktinės valdžios ir galios. Esamoji tikrovė nebuvo palanki Lietuvai ir lietuviams. Stebėjausi, kaip rimti vyrai žaidžia ministerius neturėdami jokio realaus pagrindo po savo kojomis.

Sudarius laikinąją Lietuvos vyriausybę, Lietuvos Tarybos namuose prie kambarių durų buvo prisegti lapai su įrašytais įvairių ministerijų pavadinimais: Vidaus reikalų ministerija, Finansų ministerija, Prekybos ir pramonės ir t. t. Įėjęs į tokį kambarį, pamatydavai tik rašomąjį stalą su pora kėdžių, daugiau nieko ten nebuvo. Kitame kartais sėdėjo ir šnekučiavosi pora asmenų. Tokios buvo mūsų valdžios įstaigos iš pradžių. Vilniuje esamomis sąlygomis man atrodė, kad tai tuščios pastangos. Vokiečiams traukiantis, jiems įkandin sekė Raudonoji armija ir slapta organizavosi lenkų partizanai. Netrukus armija įsibrovė į Vilnių ir į jo apylinkes. Lietuvos laikinoji vyriausybė pasitraukė į Kauną. Ir vis dėlto, atsidūrusi tokioje beviltiškoje būklėje, lietuvių tauta savo begaliniu ryžtu, pasišventimu ir aukomis, daugelio nuostabai, nugalėjo visas kliūtis ir atkūrė savo valstybę. Tai buvo stebuklas, bet niekas tuomet apie tai negalvojo.

Vis daugiau atsirasdavo iš Rusijos grįžusių lietuvių. Juos buvo lengva pažinti iš jų aprangos ir būriavimosi prie istorinių Lietuvos paminklų.

Turėdamas daugiau laisvo laiko, aplankiau gražiąsias Lietuvos bažnyčias su Lietuvos didžiūnų antkapiais koplyčiose. Kartu su broliu ar su Aloyzu Valužiu, tapusiu mano artimiausiu draugu, išlandžiojome rūsius, kur buvo palaidoti vienuoliai. Dominikonų bažnyčios rūsyje matėme daugybę iš karstų išverstų kaulų, kaukolių. Matyt, karo metu ieškota juose paslėptų brangenybių. Suverstos kaulų krūvos darė šiurpų įspūdį.

Kartą, mums einant gatve su bendrabučio vedėju, jis pasveikino vieną sutiktą kunigą, kuris, pasirodo, buvo naujas Vilniaus vyskupas Jurgis Matulaitis. Jis maloniai su mumis pasikalbėjo. Tai buvo pirmas vyskupas, su kuriuo teko susipažinti. Netrukus katedroje buvo jo ingresas. Aš vienas iš pirmųjų nuskubėjau į katedrą dalyvauti tose iškilmėse. Bažnyčia jau buvo apypilnė, o artėjant iškilmių pradžiai prisipildė sausakimšai. Aš buvau taip suspaus-

tas, jog negalėjau iškelti rankos, ir bijojau, kad man nesutraiškytų kaulų. Vis bandžiau kaip nors nuvilnyti į šoną, prie kolonos, kad nebūčiau taip spaudžiamas.

Visus, žinančius apie lenkų neapykantą lietuviams, labiausiai domino, kaip naujasis vyskupas lietuvis prabils į tikinčiuosius. Jis prabilo trimis kalbomis: lenkų, lietuvių ir gudų. Lenkai siuto, o lietuviai džiaugėsi, nes turbūt jis buvo pirmasis vyskupas, Vilniaus katedroje taręs lietuvišką žodį. Pasibaigus iškilmėms, išėjau iš katedros nors ir sulamdytas, bet patenkintas, kad galų gale ir lietuviai susilaukė teisybės. Buvo simboliška, kad Lietuvos valstybės atkūrimas sutapo su tikro lietuvio į Vilniaus vyskupų sostą atėjimu.

Kartą eidamas Dominikonų gatve, pamačiau M. Šlapelienės lietuviškų knygų knygyną. Susidomėjęs užsukau tikėdamasis gauti geresnę lietuvišką knygą. Teko nusivilti, nes karo metu vokiečiai grožinės literatūros neleido. Prieš karą išleistosios jau buvo išparduotos, liko tik religinio turinio knygelės, maldaknygės ir vadovėliai. Knygyno patalpa buvo labai niūri. Knygyno savininkės M. Šlapelienės vyras dr. Jurgis Šlapelis vėliau sudarė lietuvių—lenkų žodyną, kurį spausdino lankais. Aš jį užsiprenumeravau ir po kelerių metų, jau būdamas Daugpilyje, viską surinkau ir įrišdinau. Buvo geras žodynas. Gaila, J. Šlapelis greit mirė, o jo našlė išgyveno beveik šimtą metų. Ji mirė 1976 metais. Tai buvo žymi veikėja, dainininkė ir vaidintoja. Dėl savo lietuviškos veiklos, ypač lietuviškų knygų ir spaudos platinimo, okupantų persekiojama. Labiausiai jai teko kentėti nuo lenkų. Lenkų saugumas dažnai darydavo kratas, konfiskuodavo Nepriklausomoje Lietuvoje išleistas knygas ir jai keldavo bylas. Bet visi tie nemalonumai bei trukdymai jos nepalaužė. Jos knygynas išsilaikė iki 1949 metų. Per daugiau kaip 40 metų jis atliko didelį švietimo darbą ne tik Vilniaus krašte, bet ir visoje Lietuvoje, nes ne kartą yra buvęs vieninteliu lietuvišku knygynu visoje Lietuvoje.

1918 m. gale Vilniuje lietuviai buvo susirūpinę ir neramūs. Nežinojo, ką daryti: pasilikti Vilniuje ar trauktis gilyn į Lietuvą, nes iš Rytų jau artėjo bolševikai, o pačiame Vilniuje lenkai atvirai organizavo savo legioną ir

laukė atžygiuojant Lenkijos kariuomenės. Iš mūsų vyriausybės nebuvo girdėti jokių žinių bei nurodymų, kaip elgtis. Pasklido gandas, kad Smetona su Voldemaru išvyko į Vokietiją prašyti pagalbos. Neturėdami pas ką važiuoti, mudu su broliu Edvardu pasilikome Vilniuje. Čia aš dar artimiau susidraugavau su Aloyzu Valušiu, savo vienminčiu (vėliau pulkininku ir prez. A. Smetonos žentu). Turėjome iš Rusijos parsivežę rusiškų rublių. Lietuvoje kursavo vokiečių išleistos ostmarkės. Tie pinigai buvo mažaverčiai, beveik nieko nebuvo galima už juos nusipirkti. Tačiau galėjome įsigyti knygų. Tad su A. Valušiu nuolat knisdavomės antikvariatuose ir prisipirkome daugelio rusų ir lenkų klasikų raštų. Savo kambarį užverčiau knygų dėžėm. Vėliau, užgriuvus lenkams, o man pasitraukus į Kauną, Vilniuje pasilikęs Edvardas pasakojo, kad lenkų kariai, darydami kratas lietuvių bendrabutyje, daugelį dėžių su knygomis subadė durklais, neva ieškodami paslėptų ginklų.

Bolševikams priartėjus prie Vilniaus, daug kas pasitraukė į Kauną. Lenkai mėgino užkirsti jiems kelią, bet neįstengė sulaikyti. Po trumpų kovų bloševikai įžygiavo į miestą.

Penkiom kalbom — lietuvių, rusų, lenkų, gudų ir žydų — Vincas Mickevičius-Kapsukas paskelbė apie Lietuvos-Baltarusijos sovietinės respublikos įkūrimą ir sudarymą Lietuvos-Baltarusijos vyriausybės, kuriai jis ir vadovavo. Komunistinė santvarka ruošėsi įsitvirtinti Lietuvoje visam laikui, nes besitraukiančių vokiečių įkandin traukė Raudonoji armija, kuriai nebuvo kas užkirstų kelią.

Ne visi lietuviai iš Vilniaus pasitraukė. Pasiliko nemažai inteligentų. Švietimo komisaras Vaclovas Biržiška, tvarkydamas švietimo reikalus ir organizuodamas švietimo įstaigas, į tą darbą plačiai įtraukė ir lietuvius. Dabar nebeatsimenu, kieno rekomenduojamas aš buvau paskirtas kažkurio miesto rajono lenkų pradžios mokyklų inspektorium. Tik anų laikų sovietinėje santvarkoje nepilnametį gimnazistą galima buvo paskirti mokyklų inspektorium. Nenorėjau sutikti, bet man aiškino, kad tai lengvas darbas: nueiti į mokyklą, pasėdėti vienoje, kitoje klasėje, pri-

reikus duoti pastabų ir kas savaitę raportuoti centrinei inspekcijai. Mokytojas mokyklose radau nedaug vyresnes, o kai kurias gal ir jaunesnes už mane. Mačiau, kad jos bijo ir labai varžosi to jauniklio inspektoriaus. Laimei, tuo inspektorium išbuvau labai neilgai. Kai po savaitės nuėjau į inspekciją, ten sutikau jau Jekaterinodare pasireiškusį komunistų simpatiką, kuris, mane pamatęs, nustebo ir, matyt, pranešė, kur reikia, kad aš esąs „kontrrevoliucionierius". Po dviejų dienų buvau atleistas.

Netrukus gavau darbą Teisingumo komisariate, Apygardos teismo rūmuose (vėliau NKVD), prie Lukiškių aikštės. Teisingumo komisariato ūkio vedėju buvo mano tėvo geras pažįstamas p. Stasiškis, kuris man pavedė tvarkyti Apygardos teismo archyvą, esantį rūsyje. Ten tamsiose patalpose radau suverstas apdegusių bei sušlapusių bylų krūvas. Man reikėjo atrinkti sveikas, o apdegusias ir peršlapusias mesti šalin. Nuobodų darbą paįvairindavo netikėtas geros ir vertingos knygos atradimas. Tada atsidėjęs peržiūrėdavau ir, jei man buvo įdomi, skaitydavau. Mano darbas nebuvo tikrinamas. Kiek padarydavau, tiek buvo gerai.

Bet ir čia neilgai teko išbūti, nes greitai atėjo galas sovietinei valdžiai. Vieną naktį netikėtai prie Vilniaus priartėjo traukinys su lenkų kariais. Vilniaus lenkų legionierių padedami, po trumpo susišaudymo lenkai užėmė Vilnių. Tai įvyko 1919 m. kovo pabaigoje. Kapsukui su rusais patarėjais pavyko išnešti sveiką kailį. O lenkai buvo labai įžūlūs. Užkabinėjo ir mušė žydus kiekviena pasitaikiusia proga. Vieną dieną, einant Aušros Vartų link, keli lenkai griebė mane už pakarpos šaukdami: „Psiakrev, žyd! Žyd!" Aš tvirtinau, kad esu ne žydas, o katalikas. Nesakiau, kad lietuvis, nes už tai būčiau gavęs į sprandą. Gerai išklausinėję, jie paleido mane nemuštą. Neretai pasitaikydavo, kad jei jiems kildavo abejonė — Žydas ar ne — nusivesdavo į pavartę ir nuleidę kelnes tikrindavo, ar tikrai nesi žydas.

Po kelių dienų, 1919 04 22, į Vilnių atvyko Juozapas Pilsudskis, Lenkijos valstybės viršininkas (Naczelnik

państwa). Jis keliomis kalbomis paskelbė proklamaciją į buvusius Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės gyventojus kviesdamas ir vėl taikiai gyventi Lenkijos valstybės globoje. Skaitydamas didžiuliuose lakštuose išspausdintą ir gatvėse išlipdytą proklamaciją, pamaniau, kad Didžiojoje Kunigaikštystėje gyvenusios tautos nebuvo persekiojamos ir dėl savo tautybės niekinamos, tuo tarpu dabar, Lenkijos valstybei nesusikonsolidavus ir neturint nustatytų sienų, lietuviai, gudai, ukrainiečiai ir žydai buvo niekinami, o jų kultūrinė veikla slopinama. Bažnyčiose katalikų tikėjimas tapo „polska wiara" — lenkų tikėjimu. Netrukus Pilsudskio įsakymu įvykdyta želigovskiada aiškiai parodė, kaip Lenkija ruošėsi taikiai sugyventi su buvusiais Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės gyventojais.

Būdinga, kad kai kurie lenkai ir po II pasaulinio karo katastrofos vis tebenori prie savo valstybės prijungti buvusias DLK žemes. Lietuviai, ukrainiečiai, gudai, čekai ir vokiečiai nenori Lenkijai priklausyti, bet lenkai to nepaiso. Stalino dėka Lenkija ne tik tas sritis prarado, bet neteko ir Galicijos. Nūdien Lenkijoje tėra tik pusė milijono ne lenkų gyventojų. Seinuose ir dabartinėje Lenkijoje stengiamasi kuo greičiau juos nutautinti. Seinų lietuviai daugiau kaip 30 metų negali išsikovoti lietuviškų pamaldų Seinų Katedroje*. Lenkijoje gyveną lietuviai, nepaisant didžiausių pastangų, negauna teisės leisti ne tik savaitraštį, bet ir mėnesinį žurnalą. Anksčiau didžiausi lietuvių ėdikai buvo Vilniaus srityje gyveną dvarininkai ir sulenkėję lietuviai, išgamos. Nors dabar dauguma jų išmirė, tačiau ir tikrieji lenkai patriotai stengiasi greičiau „brolius lietuvius" nutautinti.

Kiek apsitvarkę, lenkai pradėjo reikalauti, kad Vilniuje užsilikę lietuviai kraustytųsi į „Kauno Lietuvą" (Litwa Kowienska). Ir tikrai Vilniuje jau nebebuvo sąlygų lietuviams dirbti. Galėjo išsilaikyti tik Vilniaus srityje gimę ir augę, nes jie buvo laikomi Lenkijos piliečiais.

* Šiuo metu Seinų Katedroje pamaldos lietuvių kalba laikomos. Yra teigiamų poslinkių ir kitais klausimais.— *Red.*

PERSIKELIU Į KAUNĄ

Neilgai svarstęs, su keliais pažįstamais susitariau keliauti į Kauną. Rūpėjo ką nors patirti apie tėvus. Tikėjau rasti juos jau grįžusius iš Rusijos. Prie mūsų būrelio prisidėjo rašytoja Lazdynų Pelėda su dukra. Ir taip vieną ankstyvą rytą šešiese išėjome Kauno link. Su savim nešėmės tik pačius reikalingiausius daiktus (Omnia mecum porto). Kelionė truko tris dienas. Pernakvodavome pas ūkininkus. Jie mums duodavo druskos ir pieno užjausdami ir linkėdami laimingai pasiekti tikslą.

Tuo metu ūkininkai gyveno sunkius, neramius laikus. Vokiečiams traukiantis, iš paskos brovėsi bolševikai, kurie neilgai teišsilaikė. Dabar lenkų kariuomenės daliniai artėjo prie Vievio ir gretimų apylinkių. Lietuvos kariuomenė tik pradėjo organizuotis. Nebuvo jokios pastovios valdžios ir tvarkos. Niekas nežinojo, kieno valdžioje atsidūrė viena ar kita sritis: lenkų ar lietuvių. Viešpataujant tokiam netikrumui, besitraukią vokiečiai grobė, kas dar buvo likę jau ir taip pas jų nualintus ūkininkus: maistą, gyvulius ir viską, ką vertingesnio matė. Grįžtą iš Vokietijos rusų belaisviai reikalavo maisto, kurio visai nebuvo arba jis buvo paslėptas. Neradę sumušdavo ar net ir nužudydavo šeimininkus. Kaimai atrodė labai skurdžiai: trobesiai, netaisomi dėl karo metu statybinės medžiagos trūkumo, buvo apšepę, susmukę, o išlikę, vokiečių dar neatimti gyvuliai — sulysę. Žmonės laukė, kas bus toliau. Lenkuojantieji laukė ateinant lenkų, o lietuviai — savo valdžios susidarymo. Visiems buvo įdomu, kas vyksta Vilniuje, bet mes, deja, nieko gera jiems negalėjome pasakyti.

Laimingai pasiekę Kauną, išsiskirstėme. Man reikėjo greičiau susirasti kambarį ir darbą. Su darbu nebuvo jokio vargo, nes, besikuriant valstybei, administracijai reikėjo daug talkininkų. Daug sunkiau buvo surasti kambarį. Netikėtai man pasisekė gauti erdvų kambarį — tiesiog salę su fortepijonu Ukmergės plente karininko Fugelevičiaus namuose. Iš kambario buvo matyti puiki Kauno panorama.

Tačiau įžengus į patį miestą, vaizdas pasikeitė. Neseniai paliktas Vilnius, kad ir nuskuręs, vis vien turėjo tikro

miesto vaizdą. Tuo tarpu Kauno tik senamiestis atrodė miestiškai. Dviaukščiai ir vienaaukščiai namai buvo apšepę, vietoje cementinių šaligatvių patiestos dvi lentos, krautuvės mažos, skurdžios. Vaizdą dar labiau niūrino kuinapalaikio traukiama „konkė“, atseit Kauno tramvajus. Einant į Kauno priemiesčius — Žaliakalnį, Aleksotą ar Vilijampolę,— reikėjo kopti stačiais mediniais laiptais į gana aukštus šlaitus, kas labai vargino. Visur reikėjo eiti pėsčiam ar imti vežiką. Nors maisto (duonos, pieno ir mėsos) netrūko, bet aprangos ir apavo, taip pat plataus vartojimo prekių labai stigo. Kadangi vokiečiai dar nebuvo galutinai pasitraukę, jų ginkluoti būriai dažnai naktimis plėšikavo ir lietuviams labai trukdė tvarkytis ir jaustis tikrais šeimininkais. Bet nepaisant visų trūkumų, organizacinis valstybės atkūrimo bei jos įtvirtinimo darbas virte virė. Buvo steigiamos naujos ar plečiamos jau veikiančios įstaigos, kurioms reikėjo vis daugiau talkininkų. Nors reikėjo prityrusių talkininkų, bet, tokių mažai esant, buvo noriai priimami visi raštingieji, taigi ir gimnazistai, dar nebaigę vidurinių mokslų. Studentai užėmė aukštas vietas, netgi buvo skiriami ministeriais.

Lengvai darbą gavau Tiekimo ir maitinimo ministerijoje. Vienas jos uždavinys buvo maisto ir kitokių gėrybių tvarkingas pristatymas į Kauną. Maisto prikrautus vagonus turėjo lydėti palydovai, kad pakeliui nebūtų išvogta. Aš dirbau transporto skyriuje, kurio viršininku buvo rusas Lomakinas. Man reikėdavo išversti jo rusiškai parašytus raštus. Viskas tada buvo dar tik organizuojama. Kas dieną atsirasdavo naujos įstaigos, o neretai anksčiau įkurtosios užsidarydavo. Neilgai egzistavusi, likvidavosi ir Tiekimo ministerija. Aš jau anksčiau iš jos buvau pasitraukęs.

NUOTYKIS SUVALKUOSE

Tuo metu vyko plataus masto karas tarp Lenkijos ir Sovietų Sąjungos. Lietuva su Lenkija neturėjo nustatytų sienų. Vyko derybos su lenkais dėl Vilniaus, dėl Seinų, Suvalkų ir kitų etnografinių sričių. Lenkai nedarė jokių

nuolaidų, tikėdamiesi užvaldyti visą Lietuvą. Remdamiesi prezidento Vilsono paskelbtais laisvo tautų apsisprendimo principais, lietuviai stengėsi į savo pusę patraukti Lietuvos rytinėje ir pietvakarinėje pusėse gyvenančius sulenkėjusius ar nelabai sąmoningus lietuvius, kad tuo atveju, jeigu tų sričių gyventojams būtų leista plebiscitu pasisakyti, kam jie nori priklausyti,— Lietuvai ar Lenkijai,— jie balsuotų už Lietuvą.

Kaune veikęs Spaudos biuras ieškojo žmonių, mokančių lenkų kalbą, kad galėtų dirbti propagandinį darbą tose pasienio srityse. Jiems reikėjo ne tik platinti atsišaukimus, bet ir gyvu žodžiu žmones kalbinti palaikyti Lietuvos pusę, stoti į Lietuvos kariuomenę, nes Lietuva žadėjo padaryti žemės reformą ir dvarų žemes išdalyti savanoriams, bežemiams ir mažažemiams.

Nors ir gana pavojingas, man toks darbas patiko, nes jis turėjo būti atliekamas dar vokiečių valdomose srityse. Įstojau į Spaudos biuro tarnybą ir kartu su dviem kitais bendradarbiais buvau pasiųstas į Suvalkus. Su keliais sunkiais ryšuliais atsišaukimų išsiruošiau. Dėl karo veiksmų su lenkais Suvalkus galima buvo pasiekti tik aplinkiniu keliu. Iš Kauno traukiniu reikėjo važiuoti į Vilkaviškį, o ten samdyti arklį ir vykti į Kalvariją, iš ten — į Simną, iš kur vėl traukiniu — į Suvalkus. Kadangi buvau valdžios siunčiamas pareigūnas į pafrontę, turėjau teisę prašyti valsčiaus viršaitį man duoti vežimą, vadinamą „padvada". Valsčiaus ūkininkai turėjo paeiliui važiuoti atvykti į valsčių ir iš ten kur reikia nuvežti kokį pareigūną. Mat tuo metu nebuvo jokių kitų susisiekimo priemonių. Pasitaikydavo, kad visos turimos „padvados" jau būdavo kur nors kitur išsiųstos, tada reikėjo laukti iki atvažiuos kitos. (Rodos, dar ne taip seniai tai buvo, o kokia senovė!) Du kartus man teko jomis pasinaudoti. Važiuojant iš Vilkaviškio į Kalvariją, mano vežėjas, pamatęs lauką nupjautų dobilų, man padavė vadeles sakydamas: „Važiuok žingsniu, aš atsinešiu arkliui glėbį dobilų, nes jau bus išalkęs". Tekinas nuskubėjo. Kai jis su glėbiu ėjo prie vežimo, iš slėptuvės iššoko vyras su lazda ir šaukdamas: „Vagis, vagis!" ėmė jį vytis. Mano vežėjas metė dobilus ir pasileido bėgti man rodydamas, kad paragin-

čiau arklį. Pribėgęs įšoko į vežimą, vadelėmis suragino arklį ir dobilų sargui keikiant bei grūmojant nudardėjome toliau.

Taip pat nebuvo lengva ir su maistu. Vilkaviškyje ir Kalvarijoje buvo užkandinės ir ten buvo galima gauti pavalgyti. Tačiau jei pakeliui panorėdavai pavalgyti pas ūkininką, kaip man porą kartų nutiko važiuojant į Simną, reikėjo padėti pinigus ant stalo ir pažadėti sumokėti, kiek paprašys, kad gautum duonos, pieno, sviesto ar varškės. Matyt, vokiečiai, grobdami iš ūkininkų maistą, juos išmokė būti atsargius ir su pakeleiviais prašytojais. Siaip Vilkaviškio ir Marijampolės apskričių ūkininkai buvo vieni labiausiai pasiturinčių Lietuvoje, todėl labai piktinausi tokiu jų elgesiu.

Visas savo darbui reikalingas žinias turėjau gauti Suvalkų Lietuvos komendantūroje. Čia buvo ir mūsų kariuomenės kuopa. Čia turėjau susidaryti planą, kur ir kaip tuos atsišaukimus išplatinti ir su kuo turėsiu palaikyti ryšius. Tam reikėjo laiko. Tuo tarpu apžiūrėjau Suvalkų miestą, kuriame gyveno beveik vien žydai ir lenkai, lietuvių tebuvo vos keli šimtai. Daugiau lietuvių gyveno apylinkėse. Pačiuose Suvalkuose nieko įdomesnio nebuvo, išskyrus klasikinio stiliaus bažnyčią.

Besisukinėjant tarp karių ir su jais besišnekant, natūralu, kad iškilo kalba apie ginklus. Nuvykęs su atsišaukimais į apylinkių kaimus, kur vis dar nebuvo pastovios valdžios, galėjau susikirsti su karštakošiais lenkais, nekenčiančiais lietuvių, todėl atrodė buvo pravartu turėti revolverį. Kariai man atsakė, kad čia kareivinėse lengvai gali įsigyti kokį nori ginklą, nes vokiečiai atneša parduoti. Ir tikrai kitą dieną į kareivines atėjo vokietukas su keliais revolveriais siūlydamas juos pirkti. Padėjo ant stalo penkis ar šešis įvairaus kalibro ginklus, man tereikėjo pasirinkti. Aš pradėjau juos apžiūrinėti, vartyti, spaudinėti gaidukus. Prie stalo sėdėjo ar stovėjo keli mūsų kariai. Su revolveriais tuo metu dar visai nemokėjau elgtis. Mano nelaimei, paspaudus vieno revolverio gaiduką, pykštelėjo šūvis ir gan stambaus revolverio kulka sulindo kuopos viršilai į šlaunį... Kilo sąmyšis, subėgo daugiau karių, pašauktas kuopos vadas majoras Giedrys

įsakė sužeistąjį viršilą nuvežti į ligoninę, o man, smarkiai, kariškais žodžiais iškoneveikęs, paliepė tučtuojau išsinešdinti iš kareivinių ir iš Suvalkų, jei nenoriu būti areštuotas. Vokietukas, žaibo greitumu susikaišiojęs revolverius į kišenes, dingo iš akių, o aš, susijaudinęs, sustiręs iš baimės, kad peršoviau viršilą, nežinojau, ką daryti... Kiek atsipeikėjęs, nei miręs, nei gyvas, žingsniavau į stotį. Kai po kelių dienų nuėjau į Spaudos biurą pranešti apie savo dar nepradėto vykdyti uždavinio netikėtą ir nelaimingą galą, biuro viršininkas Balys Sruoga ne ką švelniau už majorą Giedrį mane išvanojo ir pareiškė, kad esu atleistas iš pareigų. Taip skaudžiai liūdnai pasibaigė mano propagandinė misija. Vėliau iš vieno pažįstamo „propagandininko" sužinojau, kad kuopos viršilai iš šlaunies kulipka lengvai buvo išimta ir kad po dviejų dienų jis grįžo į kuopą. „Ačiū Dievui,— pamaniau,— nors tiek gerai."

KARO MOKYKLOJE

Po to pradėjau dirbti Valstybės kontrolės buhalterio padėjėju. Kitas kraštutinumas. Galima sakyti, iš poetinių užmojų srities patekau į sausų skaičių gliaudymą, visokių apyskaitų tikrinimą. Bet atlyginimas didesnis ir yra perspektyvų kilti tarnyboje. Tačiau naujuoju darbu nesidžiaugiau. Buvo labai nuobodus. Nežinau, kaip ilgai ten būčiau ištupėjęs, jeigu ne viena mane ištikusi staigmena, nutraukusi mano tarnybą Valstybės kontrolėje.

Tų metų pradžioje buvo paskelbta inteligentų mobilizacija, kuri lietė ir mane. Ant miesto skelbimų lentų buvo iškliJuotas įsakas, kuriuo buvo raginami visi 1900—1905 m. gimę „inteligentai" atvykti į komendantūrą registruotis, o po atrankos buvo siunčiami į Karo mokyklą. Aš niekad neskaitydavau ant lentų iškliJuotų skelbimų, radijo tuo metu dar nebuvo, o tarnyboje bendradarbiai buvo vyresnio amžiaus ir niekas apie tą mobilizaciją nekalbėjo. Tad aš nieko apie ją nežinojau. Paprastai darbo metu dvyliktą valandą visi užkandžiaudavo. Tą dieną išgėręs arbatos, visas bylas palikęs ant stalo, išėjau į

gatvę pasivaikščioti, nes dar turėjau laisvų 15 minučių. Laisvės alėjoje susitikau pažįstamą, kuris mane paklausė, kaip man praėjo mobilizacijos reikalas. Aš labai nustebau, išgirdęs tokią naujieną. Jis man patarė tuojau pat skelbimų lentoje perskaityti tą įsaką. Kaip tik prieš miesto sodą buvo skelbimų lenta, o kiek toliau ir miesto karo komendantūra. Perskaitęs įsaką, nieko nelaukdamas nuėjau į komendantūrą pasiteirauti, kada man reikės atvykti. Adjutantas, man nieko neatsakęs, paprašė palaukti ir nuėjo į raštinę. Netrukus grįžo su ginkluotu kareiviu, jam įteikė voką, o man pasakė, kad kareivis mane nulydės į karo mokyklą. Aš jį prašiau leisti man dar nueiti į Valstybės kontrolę ir pranešti savo viršininkui apie mobilizaciją, sudėti paliktas bylas, pasiimti paliktą skrybėlę ir lietpaltį. Taip pat prašiau leisti nueiti į savo butą, kur gyvenau, ir pranešti šeimininkams, kad esu mobilizuotas, susikrauti knygas, rūbus ir visus turimus daiktus. To nepadaręs, būsiu laikomas dingusiu ir šeimininkas atsidurs keblioje padėtyje, nežinos, ką daryti su mano daiktais, ir negalės kitam išnuomoti mano užimto kambario. Adjutantas nesileido į kalbas, sukomandavo kareiviui: „Žengte marš!“, ir kareivis mane išsivedė kaip kokį nusikaltėlį per visą Laisvės alėją iki Karo mokyklos patalpų Gedimino gatvėje. Žingsniuodamas galvojau, kad Karo mokyklos vadovybė bus žmoniškesnė ir keliom valandom išleis mane sutvarkyti savo reikalų, atsinešti baltinių bei tualeto priemonių. Bet ir čia niekas nepaisė tokio nuoseklaus, bet nei jų tvarkos, nei drausmės neardančio mano prašymo. Buvau paliktas mokyklos patalpose, kurių duris ir vartus saugojo ginkluota sargyba.

Susidūręs su tokiu beprasmišku ir biurokratišku užsispyrimu, ryžausi be jų malonės susitvarkyti, nes negalėjau pakęsti tokios kvailos prievartos, juo labiau kad dar jokių užsiėmimų nebuvo, kariūnai vaikščiojo civiliais rūbais ir daugelis skrybėlėti. Vakare perlipau per gana aukštą mūrinę tvorą, juosusią pastatus, nuėjau į savo kambarį, viską sudėjau, supakavau ir sumokėjau šeimininkui nuomą. Bet pasitraukti tvarkingai iš įprastinio gyvenimo į visiškai naują, griežtai uždarą, kelių valandų neužteko. Reikėjo dar kelis kartus lipti per tvorą, iki

šiaip taip sutvarkiau savo reikalus ir staiga atsiribojau nuo ankstesnio gyvenimo. Grįžtantį iš paskutinės tokios ekskursijos ir lipantį per tvorą, mane užklupo viršila. Jis man davė velnių ir pagrasino pranešiąs kuopos vadui. Galėjau iš tos bėdos išsipirkti duodamas viršilai kyšį (pakelį papirosų). Tą pirmą mano buvimo karo mokykloje savaitę įsitikinau, kad karininku niekada nebūsiu, kad man yra svetima beprasmiška prievarta, kad jeigu reikia ginti Tėvynę fronte, aš eisiu su visais, tačiau neturėdamas tam pašaukimo, jaučiau nebūsiąs geras karininkas. Ypač gerai tai suvokdavau matydamas savo kambario kai kuriuos draugus paryčiais dar visiems miegant atmintinai kalančius sunkesnius statuto straipsnius, besistengiančius išmokti išardyti ir sudėti kulkosvaidį ar šautuvą ir t. t. Be to, jeigu instruktoriai būtų buvę geresni psichologai ir ne bausmėmis, bet įtikinėjimu ir nuoširdumu būtų mėginę nenorinčius ar svyruojančius prikalbinti pasirinkti karininko profesiją, dar galima būtų suprasti, bet jie to nedarė, jie drausme ir baudomis stengėsi visus sutvarkyti ir paskatinti aklai vykdyti jų įsakymus.

Taigi viršilai kyšio nedaviau. Jis pranešė kuopos vadui, o šis mane nubaudė dvi valandas išstovėti su šautuvu. Nuo tada prasidėjo mano buvimo karo mokykloje tragikomiška istorija. Kurį laiką mes neturėjome karinės aprangos ir vilkėjome civilinius rūbus. Beveik visi skrybėlėti. Mūsų instruktorius leitenantas F. Neveravičius (vėliau rašytojas) dažnai mus pašiepdavo, pravardžiuodamas „skrybėliuočiais", „studentais" ir kt. O norėdamas parodyti savo panieką tokiems ponaičiams, išsivedęs būrį į pratybas, Žaliakalnyje tyčia suguldydavo balose, kad, atsikėlę iš jos šlapi ir purvini, atrodytume pasigailėjimo verti pramuštgalviai. Kuopos vadas kapitonas Juozaitis buvo rimtas vyras, bet su juo mes mažai teturėdavome reikalų. Pirmasis karo mokyklos viršininkas buvo gen. Galvydis Bykauskas. Jis labai savotiškas, geraširdis aukštaitis, kalbėjęs su stipriu rytų aukštaičių akcentu. Jis buvo pramintas „abazo generolu" (gurguolės). Kieme ar kur patalpose sutikęs karūną, mėgdavo sustabdyti ir paklausinėti. Visada klausdavo, iš kokios parapijos ir ar tiki

Dievą. Išklausinėjęs pokalbį baigdavo pastaba: „Žmagus be kara maksla ir be tikybas yra kiaula“.

Išleidus I karininkų laidą, jis buvo paskirtas divizijos vadu, o į jo vietą buvo paskirtas pulk. P. Tvaronas, didelis karštakošis ir, atrodė, ne visai normalus... Jo visi bijojome, nes už mažiausią menkniekį (neužsegtą sagą ar diržą) sunkiai bausdavo. Pratybose pastebėjęs kokį netikslumą, tuojau pradėdavo šaukti, rėkti. Nekaip jautėsi ir mūsų instruktoriai.

Eilinio ar kariūno niekas neklausia, ko jis nori, kas jam tinka ar ne. Įsako ir turi paklusti, o jei ne — tuojau pat nubaudžia. Ne aš vienas nenorėjau būti karininku. Buvo tokių ir daugiau. Vienas toks buvo Tuckus (vėliau Seimo narys). Jis rašydavo Karo mokyklos viršininkui ilgus pareiškimus, kuriuose sakėsi neturįs pašaukimo būti karininku ir prašėsi atleidžiamas. Kiekvieną kartą Tvaronas jam skirdavo „keturių valandų su šautuvu“ bausmę. Kažkodėl jis skubėdavo tą bausmę tuojau atlikti. Buvo stambus jaunuolis. Pastovėjęs pusvalandį, apalpdavo ir neštuvais būdavo išnešamas. Pamatęs, kad panašiu priešinimusi aš nieko nelaimėsiu, ryžausi kitais būdais siekti atleidimo iš karo mokyklos. Labai paprastom ir nekaltom priemonėm ėmiau įrodinėti savo nesugebėjimą ir žioplumą... Leit. F. Neveravičių prierzindavau, o kariūnus prijuokindavau, kai rikiuotėje pratybų metu sukomandavus: „Šautuvus ant peties!“ mano šautuvas dažnai iškildavo buože aukštyn, o vamzdžiu žemyn... Visi juokdavos, tik aš vienas sustingęs stovėdavau, karininkui atidžiai stebint mane. Kadangi atrodžiau rimtas ir nekaltas dėl savo žioplumo, F. Neveravičius priėjęs prie manęs šautuvą išplėšdavo man iš rankų ir nusikeikęs vėl jį įbrukdavo jau buože žemyn. Arba vėl rikiuotėje gerokai jį supykindavau žengdamas ne į kojų. Visų žingsniai aidėdavo į taktą, tik aš vienas išsiskirdavau. Tai pastebėjęs, F. Neveravičius imdavo nervintis, ragino prisiderinti prie visų, bet man tas labai sunkiai sekėsi ir jis, netekęs kantrybės, mane nubausdavo „dviem valandom su šautuvu“, o man pasakius ačiū, už tą ačiū pridėdavo dar dvi valandas; ir jeigu už tas padėkodavau, tai gaudavau trečias dvi valandas... Reta būdavo diena, kai iš rikiuotės

pratybų neparsinešdavau poros ar daugiau valandų. Kadangi nebuvome verčiami gautas valandas tuojau atstovėti, tai išeidamas iš Karo mokyklos išsinešiau 80 neatstovėtų su šautuvu valandų. Įsitikinęs, kad greitai būsiu išleistas, norėjau išmėginti, kas tai per bausmė, ir atstovėti vieną valandą. Kariūnai bausmę atlikdavo vakarais, laisvu laiku. Nubaustųjų būdavo keliolika. Budintis karininkas ilga eile visus išrikiuodavo veidu į sieną su šautuvu, laikomu lyg ką pagerbiant. Iš pradžių, pirmąsias dešimt minučių, jautiesi gan pakenčiamai, bet vėliau pradeda tirpti kojos ir ypač rankos. Pajudėti ir pasitaisyti negalima, nes budintis karininkas vaikšto užpakalyje ir stebi. Pamatęs pajudant, įsako išeiti iš rikiuotės, o nebaigtą stovėti valandą — kitą kartą stovėti iš naujo. Nors aš šautuvo buožę truputį įrėmiau į diržą, vis vien po pusvalandžio akyse ėmė rodytis žali ratilai, reikėjo didelės valios įtampos išlaikyti iki galo neapalpus. Nenuostabu, kad kariūnai vengdavo nusikalsti, buvo drausmingi ir uolūs. Nepaisant to, retas kuris išvengdavo šios bausmės.

Per visą karo mokykloje buvimo laiką aš tik vieną kartą turėjau progos ištrūkti iš kasdieninės užsiėmimų rutinos. Kovose su lenkais žuvus leitenantui Antanui Matulaičiui, būrininkas Bernardas Žukauskas per savo gerus ryšius išsirūpino iš krašto apsaugos ministro leidimą 20 kariūnų nuvykti į Marijampolę ir dalyvauti jo laidotuvėse. A. Matulaitis buvo A. Stulginskio (žymaus krikščionių demokratų veikėjo, vėliau prezidento) žmonos brolis. B. Žukauskui buvo leista pasirinkti tuos dvidešimt kariūnų, daugiausia ateitininkų, į kurių tarpą patekau ir aš. Mes stovėjome prie karsto garbės sargyboje ir lydėjome į kapines. Grįžome išsibarstę. Aš su kitais trimis važiavau garvežiu stovėdamas. Garvežys neturėjo anglių, ir pečkurys dažnai turėjo su kirviu bėgti į pakelės mišką prisikirsti šakų. Tais laikais visko trūko.

Savo atbuliniu elgesiu taip buvau išgarsėjęs, jog kuopos vadas kapitonas Juozaitis, mane pasikvietęs į savo kabinetą, ėmė graudenti, kad susiprasčiau ir uoliau mokyčiausi. Po ilgesnio pokalbio jis manęs paklausė, ar aš noriu būti Karo mokykloje. Kai atsakiau, kad nenoriu, jis

pakeitė draugišką toną ir rūsčiai autoritetingai tarė: „Gerai apsigalvok. Mes tave išlaikysime iki galo. Visus išleisime leitenantais, o tu liksi eiliniu kareiviu".

Toks grasinimas vertė susimąstyti. Tikrai, išvargti visą tą laiką ir likti eiliniu kareiviu būtų liūdna baigtis. Tačiau pagalvojęs priėjau išvadą, kad tokių mano pokštų jie ilgai negalės pakęsti ir mane paleis daug anksčiau. Ir neapsirikau. Netrukus buvau paleistas iš Karo mokyklos, perduotas Paskirstymo punkto žinion. Taip pasibaigė mano šveikiškas priklausymas Karo mokyklos III laidai.

TARNYBA ARCHYVUOSE

Išėjęs iš Karo mokyklos, nors nežinojau, kas manęs laukia, bet pasijutau išsivadavęs iš slegiančios drausmės su gresiančiomis bausmėmis aplinkos, kur nebuvo vietos dvasinio gyvenimo apraiškoms, nes per labai trumpą laiką reikėjo išeiti visą karinio mokymo kursą.

Niūriose Šančių kareivinėse pernakvojęs, kitą rytą buvau perduotas Tiekimo valdybos žinion. Maistą ir butą man suteikė Raštininkų kuopa. Tiekimo valdybos paskirtis buvo viskuo aprūpinti kariuomenę. Tai buvo nemaža įstaiga, įsikūrusi didokame dviejų aukštų pastate su bokšteliu prie Soboro aikštės ir beveik prie pat Krašto apsaugos ministerijos rūmų. Jos viršininkas buvo pulk. S. Zaskevičius, labai smarkus ir ambicingas vyras. Man pavedė tvarkyti jos archyvą, sukrautą bokštelio kambaryje, į kurį buvo atskiras įėjimas.

Naujuoju darbu buvau labai patenkintas, nes dirbau savarankiškai, niekas manęs netikrino, nebuvo jokių įsakymų, jokio muštro, jokių baudų. Darbo nedaug, reikėjo jį taupyti, kad pakaktų ilgesniam laikui. Kiek apsibuvęs ir apsidairęs, sužinojau galįs apsigyventi privačiame bute, o man priklausantį maistą iš Raštininkų kuopos sandėlio galima kas mėnesį atvežti į Karininkų ramovės valgyklą ir ten pietauti bei vakarieniauti. Tai buvo beveik lygu civilinei tarnybai. Tiek namie, tiek tarnyboje galėjau užsiiminėti savo asmeniniu darbu — skaityti ir rašyti. Ga-

vau leidimą lankyti Aukštuosius kursus ir įstojau į Humanitarinį fakultetą.

Tarnyboje niekas nereikalavo, jog atrodyčiau kaip tikras karys, milinę susijuosęs diržu, tad kad ji būtų patogesnė ir kad geriau tiktų, milinę persisiūdinau. Dabar ji atrodė tarsi žalios medžiagos paltas, o privalomo diržo niekad nejuosiau. Instinktyviai vengiau gatvėje sutinkamus karininkus sveikinti atiduodamas jiems pagarbą. Dėl to ne vieną kartą buvau sustabdytas, išbartas ir gaudavau įsakymą pranešti savo viršininkui apie tą savo nusižengimą; to, žinoma, niekada nepadariau.

Kartą už tokį savo nedrausmingumą gerokai nukentėjau. Vieną dieną darbo metu išėjau iš įstaigos atsilapojusia miline ir žingsniavau Donelaičio gatve. Skubėjau į „Ateities" žurnalo redakciją. Staiga užpakalyje išgirdau dviejų arklių kanopų dundėjimą. Net ir neatsisukęs pažiūrėti, žinojau, kad joja koks karininkas su palydovu. Tačiau arklių žingsniai pagreitėjo ir šie tuojau mane prisivijo. Kai mane sustabdęs karininkas paklausė, ar aš kareivis, pamačiau, kad tai pats Kauno įgulos viršininkas generolas K. Ladyga. Jis griežtai mane griebė nagan, kam einu atsilapojęs, kodėl nesusijuosęs diržu, kodėl darbo metu ir pan. Išėjimai į miestą darbo valandomis daugelio buvo praktikuojami. Tuometinis Kauno komendantas pulk. Motiejūnas kartais su pora raitelių tikrindavo Laisvės alėja einančius karius, ar jie turi leidimą išeiti į miestą tarnybos metu. Neturinčius leidimo nuvesdavo į komendantūrą. Laimei, niekada nebuvau patekęs į tas gaudynes. Šį kartą pakliuvau pačiam įgulos viršininkui ir nerimaudamas laukiau audros.

Po kelių dienų kanceliarijos viršininkas Grybauskas pasišaukęs mane sako: „Gaučy, kokios tu košės privirei! Sukėlei velniavą visoje įstaigoje! Pulk. S. Zaskevičius išbarė mane, kodėl aš neprižiūriu savo raštininkų. Bet kaipgi aš galiu tave kontroliuoti, kai tu tupi aname bokšte? Esi nubaustas penkiom parom daboklės!"

Kai paklausiau, kas atsitiko, jis atsakė, kad prieš kelias dienas įgulos viršininkas mane užklupo mieste be leidimo, su atsagstyta miline ir be diržo. Savo įsakyme įgulai jis padarė pastabą Tiekimo valdybos viršininkui

pulk. S. Zaskevičiui. Viršininkas dėl to labai įsižeidė, nes jo kaip viršininko teisės prilygsta divizijos vado teisėms ir jis tarnyboje esąs lygus įgulos viršininkui, todėl anas negali jam reikšti viešo papeikimo. Nuskubėjęs pas krašto apsaugos ministrą, pareikalavo, kad gen. K. Ladyga jo atsiprašytų. „Dabar, vyruti, uždaryk archyvą, atnešk man raktą, o vakare prisistatyk daboklės viršininkui. Atbūsi penkių parų areštą!“

Neturėjau supratimo, kas yra karinė daboklė. Man atrodė, kad tai savotiškas trumpalaikis kalėjimas, į kurį pirmą kartą savo gyvenime turėsiu patekti. Nežinodamas, kokia ten tvarka ir reikalavimai, nuėjau kaip stoviu. Tais laikais daboklė buvo labai toli užmiestyje. Nebuvo jokio susisiekimo, reikėjo pėsčiam nuklampoti.

Budintis puskarininkis mane iškratė tikrindamas, ar neturiu ginklo ar peilio. Turėjau nusijuosti diržą. Mane nuvedė į didelį kambarį — kamerą. Silpnoje lempos šviesoje pamačiau būrelį vyrų karinėmis uniformomis. Jie man pasakė, kad kiekvienas į daboklę patekęs turįs būti „pakrikštytas“. Krikštas buvo toks: tokiam naujokui, paguldę jį ant narų, atsegdavo kelnes ir pakėlę marškinius griebdavo už bambos ir plaštaka per ją pliekdavo keliems vyrams laikant spurdančiojo galvą, kojas, krūtinę. Nuo tų apeigų buvo galima išsipirkti... Tai išgirdęs, tuojau sutikau nupirkti dėžutę papirosų ir buvau paliktas ramybėje. Išklausinėję, už ką buvau nubaustas ir kas aš per vienas, jie tuoj mane atleido nuo pažado pirkti papirosus (aš pats nerūkiau) ir pradėjo prašyti, kad parašyčiau prašymus įvairiais jiems rūpimais reikalais. Tą aš mielai sutikau padaryti. Pasirodė, visi buvo paprasti kareiviai, nubausti už triukšmingą girtuokliavimą, o vienas traukiamas į teismą už kriminalinį nusikaltimą ir labiausiai reikalingas mano pagalbos. Tuoj pat sėdausi rašyti jiems prašymų ir tuo nusipelniau jų padėką. Kai atėjo laikas gulti, aš nieko neturėjau pasikloti ant plikų lentų, bet vienas man davė pasitiesti savo kailinius, kitas šieno maišelį pasidėti po galva.

Liūdna atrodė daboklėje esančių karių būklė. Jokio užsiėmimo, išskyrus eilinį švaros palaikymą dviaukščiuose daboklės namuose, kuris trunka kokią valandą. Visa

diena laisva. Vienintelis užsiėmimas — lošimas kortomis, girtuokliavimas (nors griežtai draudžiamas!) ir plepėjimas. Pasirodo, sargybiniui davus kyšį, galima nusipirkti degtinės, papirosų ir šiaip ko prireikia... Aš turėjau atsinešęs laikraščių ir knygų, bet skaityti nebuvo sąlygų. Viename kambaryje esant šešiems vyrams, buvo neišvengiamos kalbos, ginčai ir pokštų krėtimas.

Rytais vykdavo patikrinimas. Pirmą rytą atėjo tikrinti girtas karininkas. Ilga eile išsirikiavusius ėmė skaičiuoti. Girtam skaičiuoti sunkiai sekėsi. Matyti, kariai, ilgiau daboklėje buvę, jį pažino ir todėl per patikrinimą išdarinėjo visokius pokštus, apie kuriuos blaivus karininkas neleistų nė pagalvoti. Tam karininkui pradėjus skaičiuoti, iš kito eilės galo nuaidėdavo balsas, sakąs „šeštas“ ar „ketvirtas“, ir jis, nustojęs skaičiuoti, krypavo į priešingą galą patikrinti, kas jam kliudė skaičiuoti. Dar nespėjus ten prieiti, priešingam gale nuaidėdavo garsi pašaipa ir jis supykęs svirdinėdamas žengdavo ten, tuo tarpu iš rikiuotės iššokęs vyriokas pirštu stuktelėdavo jam į nugarą ir tuoj vėl įsmukdavo į eilę, anam nesuspėjus nė pasisukti ir pamatyti, kas tai padarė. Visi juokėsi, šaipėsi, o jis, sunkiai judėdamas ir neįstengdamas suvaldyti įsismaginusių iš jo pasijuokti vyrų, širdo, keikė ir grasino, bet niekas nekreipė į tai dėmesio. Iki soties prisijuokus ir gal iš dešimto karto teisingai suskaičiavus, baigėsi ta rytinio patikrinimo komedija... Ir tai buvo vienintelis linksmas epizodas man būnant daboklėje. Kai grįžęs iš daboklės draugams papasakojau ten patirtus įspūdžius, jie turėjo gardaus juoko ir mane ragino juos surašyti ir paskelbti kaip feljetoną. Gailiuos to nepadaręs, nes dabar visos smulkmenos išgaravo iš atminties.

1921 m. pavasarį per Simą Zaracką (vėliau „Sakalo“ knygų leidimo bendrovės dailininką) susipažinau su neseniai iš Amerikos grįžusiu studentu Viktoru Kamantausku. Jo tėvas buvo vargonininkas, nebeatsimenu, kurioje rytinio pakraščio lietuvių parapijoje. Su visa šeima persikėlė į Kauną ir prie pat senosios pilies griuvėsių įsigijo medinį namelį, kuriame vėliau aš dažnai būdavau. Mudu su Viktoru labai greit suartėjome ir tapome neatskiriamais

draugais. Kartu lankėme Aukštuosius kursus, o vėliau Universitetą, kartu klausėmės K. Būgos paskaitų, kuriose dalyvaudavo 5—6 klausytojai. K. Būgos paskaitos nebuvo panašios į paskaitas kitų profesorių, kurie sėdėdami katedroje atpildavo savo paskaitą ar visą laiką monotoniškai su mikčiojimais iškalbėdavo.

K. Būga nedideliam būrelyje draugiškai kalbėdavo vaikščiodamas pirmyn ir atgal, dažnai lentoje užrašydamas žodžius ir jų šaknis, sanskrito ar senųjų slavų giminingus žodžius. Vaikščiodamas pasakydavo kokį riebesnį anekdotą ar posakį. Kartą, iškilus kalbai apie pavardes, apie save jis pasakė: „Kai lankiau pradžios mokyklą, buvau Kaziukas Būgiukas, kai baigiau pradžios mokyklą — Kaziokas Būgiokas, kai pradėjau eit vidurinį mokslą — Kazys Būga. O kai gavau brandos atestatą — Kazimieras Būga". Tai, anot jo, rodė lietuvių kalbos turtingumą ir pavardžių srityje.

Pasitaikydavo, kad anksčiau laiko atėjęs į auditoriją, užsidarydavo ir užmiršdavo turįs paskaitą ir taip išbūdavo kokią valandą. Netekę kantrybės, studentai įsiveržd avo į vidų ir jam primindavo laukią jo paskaitos.

Tuo metu spaudoje pradėjo įsigalėti daiktavardžiai su galūne -uotė: darbuotė, skaičiuotė ir t. t. Ypač dažnai juos vartojo Stasys Dabušis. Dėl to mes jį pravardžiavome Stasiuote Dabusiuote. Dabušis tada atsidėjęs vertė A. Čechovo apsakymus. Paprastai rusai prie vardų prideda tėvo vardą, pavyzdžiui, Čechovas yra Anton Pavlovič (Povilo sūnus). Taigi Dabušis įsigeidė tėvo vardą prisegti ir prie lietuviškų vardų. Jis ėmė rašyti: Jonas Petrynas Yla, Antanas Juozynas Kairys ir t. t. Bet Dabušiui niekas nepritarė, ir tas mėginimas neprigijo.

Pravardžiuojamas Dabusiuote, Stasys nepyko, tik šypsojosi, nors mes negailestingai jį traukėme per dantį.

Taip pat jis mėgino įpiršti vietoje kainos žodį „moka". Nors mes tvirtinome, kad taip niekas nesako, Dabušiui spyriojantis, sutarėme Kauno turguje patikrinti. Priėję prie vienos viščiukų pardavėjos, paklausėme, kiek tas gaidukas moka, atseit, kiek kainuoja. Pardavėja atsakė: „Ponuli, šis gaidukas jau daug moka. Jis jau ir ant vištytės

užlipti moka“. Mums nusikvatojus, Dabušis daugiau tos naujovės nepiršo*.

K. Būgai netikėtai mirus nuo persidirbimo, smegenų uždegimu, spaudoje buvo priekaištų Švietimo ministerijai, kad nepasistengė mokslininkui parūpinti erdvesnio buto. Jis su šeima gyveno dviejų kambarių su virtuve buvusio sargo namelyje, kur neturėjo bent kiek pakenčiamesnių sąlygų mokslo darbui. Būdamas labai kuklus, nesiskundė, kentėjo ir vargo.

Visiems humanitarams buvo privalomos J. Jablonskio lietuvių kalbos paskaitos. Kadangi jis negalėjo vaikščioti, mes turėdavome ateiti pas jį. Jį atveždavo vežimėlyje su kepuraite ant galvos. Jis paskaitų neskaitė, o praktiškai mokė lietuvių kalbos, duodavo rašyti rašto darbus, vėliau ištaisytus grąžindavo. Dažniausiai aiškindavo, kaip reikia rašyti ar sakyti. Šaukdavo prie lentos, ir vargas tam, kuris netaisyklingai parašydavo sakinį ar klaidingai ką nuaiškindavo! Daugelis bijojo to prie lentos pašaukimo. Atsimenu, kartą išsaukė Edvardą Viskantą (vėliau uolų vertėją). J. Jablonskis visada klausdavo studento kilmės vietos. Kai E. Viskanta pasisakė esąs iš Išlandžių, Jablonskiui kaimyninės vietos, tada Jablonskis sušuko: „Tai tamsta ne Viskanta, o Viskacka!“ ir ilgai jį kamantinėjo. Po tos pamokos mes jį pravardžiuodavome Viskacka iš Išlandžių. Dėl to jis labai pyko ir nesmagiai jautėsi.

Iš visų dėstytojų pats nuobodžiausias buvo prof. E. Volteris. Atėjęs į auditoriją, vaikščiodavo lūkuriuodamas, ar neatsiras, kas jo pasigailėjęs pasiliks pasiklausyti. Kartais aš pasigailėdavau ir dar vienas kitas. Dažniausiai pradėdavo taip: „Tai, vot, tocharai, tochariane...“. Kalbėjo pusiau lietuviškai, rusišku žargonu ir buvo labai nuobodus. Kitas nuobodulio ir snaudulio žadintojas buvo psichologijos dėstytojas J. Vabalas-Gudaitis. Psichologija buvo visiems privalomas dalykas, tai visi jo paskaitų turėjo klausyti. Visi tai darė iš bėdos, nes tos paskaitos

* Šis epizodas ilgainiui virto anekdotu. J. Aistis savo knygoje „Dievai ir smūtkeliai“ mini, kad pokalbyje su gaiduko pardavėja dalyvavę kalbininkai: J. Balčikonis, J. Talmantas ir kiti.— *Aut. pastaba.*

buvo seklios, nerūpestingai parengtos. Tačiau jis buvo reiklus ir per koliokviumus gerokai pakamuodavo studentus.

Man patiko docentas V. Dubas, dėstęs prancūzų literatūrą ir įvadą į bendrąją literatūrą. Jis savo paskaitas skaitė iš rašto, bet labai temperamentingai ir mokėjo sudominti studentus. Be to, tais laikais jis buvo vienintelis, kuris savo paskaitose, kalbėdamas apie rašytojų gyvenimą ar analizuodamas jų sukurtų herojų psichologines ypatybes, nevengdavo iškelti ir jų erotinių išgyvenimų. Tai buvo labai nauja, negirdėta, kartais šokiruojanti tema. Jis turėjo daug klausytojų, net ir iš kitų fakultetų. Jo įvadas į bendrąją literatūrą buvo parašytas rusų kalba (mat buvo neseniai grįžęs iš Rusijos). Jo prašomas, aš tą įvadą išverčiau į lietuvių kalbą, o mano išverstas paskaitas jis skaitė lietuviškai, nors dažnai netaisyklingai kirčiuodamas. Baigęs skaityti tą kursą, jis jį išleisdino pavadinęs taip: „Įvadas į bendrąją literatūrą". Prof. A. Voldemaras, jį recenzuodamas, negailestingai sukritikavo dėl daugelio netikslumų, o prof. Jablonskis — dėl kalbos. To veikalo antrą laidą jis gerokai perdirbo, papildė ir ji jau buvo be priekaištų. Vėliau, V. Dubo paveiktas, aš išverčiau „Rolando giesmę", prancūzų tautinį epą, kuriam jis parašė įvadą, taip pat „Tristaną ir Izoldą". Abi knygos buvo išleistos Kaune 1927 m. ir 1933 m.

Rusų literatūrą labai patraukliai dėstė V. Krėvė-Mickevičius, graikų — A. Voldemaras — dėstė įdomiai, bet sausokai. Populiariausias buvo J. Tumas-Vaižgantas. Jo paklausyti susirinkdavo daugybė studentų, todėl jo paskaitos vykdavo didžiojoje salėje. Jis žavėjo savo iškalba, nuoširdumu, dideliu naujosios lietuvių literatūros ir jos kūrėjų pažinimu. Tumas man buvo artimas ir savo kilmės vieta. Svėdasai ir Vyžuonos — tai kaimyninės parapijos. Jis pažino mano tėvą ir mane susitikęs paklausdavo, kaip jam sekasi. Vaižganto paragintas, su V. Kamantausku paruošėme „Chrestomatiją dainių prieš Aušros gadynės", kuriai jis parašė įvadą ir surado leidėją — Martyną Yčą, o šis ne tik ją išleido, bet ir sumokėjo mudviem honorarą.

J. Tumas garsėjo ne tik kaip rašytojas, kaip patraukius universiteto dėstytojas, jaunų rašytojų užtarėjas, „dei-

mančiukų“ tarp jų ieškotojas, bet taip pat ir kaip labai populiarus pamokslininkas. Ilgus metus jis buvo Vytauto Didžiojo bažnyčios rektorius. Gražiai atnaujintoje bažnyčioje su dail. P. Kalpoko nuotaikingu paveikslu didžiajame altoriuje kan. J. Tumas sekmadieniais sakydavo pamokslus. Jų paklausyti, taip pat išgirsti giedant ir kurį nors žinomą solistą, kartais K. Petrauską, sueidavo daug inteligentijos ir jaunuomenės. J. Tumo pamokslai skirdavosi nuo kitų kunigų dažnai šabloniškų pamokymų. Jis kalbėdavo dienos temomis, drąsiai iškeldamas valstybinio bei visuomeninio gyvenimo įvairias negeroves. Nevengė papeikti ir aukštų valdžios pareigūnų, tuo sukeldamas pastarųjų pyktį. Dėl savo atlaidžių ir kartais ortodoksiniams nuostatams prieštaraujančių pažiūrų ne kartą turėdavo aiškintis ir teisintis Kurijoje. Į tas pamaldas ateidavo ir prezidentas A. Smetona bei kiti aukšti pareigūnai.

Nenuostabu, kad taip plačiai besireiškiąs J. Tumas studentijos buvo mylimas, visuomenės gerbiamas, o dėl įvairių jo išsišokimų kai kurių švelniai kritikuojamas ar papeikiamas. Apie jį sklido visokių anekdotų ir juokų, iš kurių vieną paminėsiu.

Kan. J. Tumas mėgdavo ankstyvais rytais išeiti basas pabraidyti po rasą. Kartą vos išaušus perėjęs per tiltą, atsidūrė Linksmakalnyje ir pradėjo vaikščioti po aerodromą. Čia jį sargybinis tuoj sulaikė ir pareikalavo paso. J. Tumas paso neturėjo, bet pasisakė esąs kanauninkas Tumas. Sargybinis nusijuokęs jam atsakė: „Žinau aš tokius kanauninkus! Eik į sargybos būstą, ten pamatysime, koks tu kanauninkas!“. Jis negalėjo patikėti, kad sutaną vilkįs ir basas žmogus būtų kunigas. Sargybos būste išsiaiškinus, kas jis, buvo paleistas ir palydėtas iki tilto.

Prieš pradėdamas klausyti J. Herbačiauską, lenkų literatūra domėjausi tiek, kiek lenkų rašytojai ir poetai buvo ką sukūrę lietuviškomis temomis. Buvau skaitęs A. Mickevičiaus, Kraševskio, Syrokomlės, J. Slovackio, Senkevičiaus, Ožeškienės, Radzevičiūtės ir dar vieno kito raštus. J. Herbačiausko paskaitos apie naująją lenkų literatūrą, pradėtos 1924 m. pradžioje, buvo kažkas ypatinga. Jis kalbėjo ne kaip mokslininkas, bet kaip rašyto-

jas, literatas, įsigilindamas į pačią rašytojų sielos esmę, į jų veikalų gelmes. Todėl visiems darė didelį įspūdį. Jo paskatintas, pasistengiau gauti C. Norvydo raštus ir išverčiau dvi noveles, V. Reimonto „Komurasaki", J. Zeyerui „Karalius Kofetyra", kurios buvo išspausdintos „Naujojo žodžio" žurnale. J. Herbačiauskas man atskleidė naujosios lenkų literatūros pasaulį. Daug nežinomų lenkų rašytojų, V. Reimontas, Žeromskis, Prusas ir kiti, man tapo artimi.

Savotiškai populiarus buvo J. A. Herbačiauskas. Jis skaitė paskaitas apie naująją lenkų literatūrą. Savo raganiška išvaizda, gera iškalba bei išsamia rašytojų analize sudomindavo klausytojus ir buvo atidžiai klausomas. Jo paveiktas, aš išverčiau vieną V. Reimonto ir dvi V. Norvido noveles, kurios buvo išspausdintos. Nors su Herbačiausko nuomone ir nuotaika ne visada buvo galima sutikti, tačiau jis savo sugebėjimu įsigilinti į kūrėjų dvasios gelmes ir jas nušviesti darė didelį įspūdį.

J. A. Herbačiauskas labai skyrėsi nuo kitų ne vien savo išvaizda, apsirengimu, bet ir gyvenimo būdu bei pažiūromis. Jis buvo spiritualas, tikėjo dvasiomis ir norintiems pranašavo ateitį. Būdinga, kad, jaunystėje atsidūręs Krokuvoje, buvo beveik nutautęs. Tik Angaboačiui panorus lietuvišką maldaknygę išversti į lenkų kalbą ir neturint vertėjo, atėjo mintis tą vertimą atlikti pavesti jaunajam Herbačiauskui. Nuo to laiko jis pradėjo domėtis lietuviais ir lietuvių literatūra ir galiausiai tapo rašytoju bei kritiku. Taip pat jis skyrėsi nuo kitų ir tuo, kad buvo Lietuvos—Lenkijos unijos šalininkas. Jis skelbė, kad Jogailos dinastijai (atseit lietuviams) valdant Lenkiją, ji susilaukė aukso amžiaus. Todėl, jo įsitikinimu, lietuviai turėjo jungtis su lenkais ir vėl imti vadovauti Lenkijai. Mat jis abi labai mylėjo ir troško abiems šioms valstybėms laimės. Tačiau Nepriklausomoje Lietuvoje toms jo mintims niekas nepritarė.

Ilgainiui dėl tų keistenybių ir įvairių išsišokimų buvo atleistas iš Universiteto. 1938 m., nusivylęs lietuviais ir Lietuva, išvyko į Krokuvą, kur didžiam skurde 1944 m. gale mirė.

Tais laikais Kaune studijuoti buvo tikras vargas, nes nebuvo reikalingų knygų studijoms gilinti. Universitetas tik kūrėsi. Reikėjo vaduotis ieškant reikiamų šaltinių privačių asmenų turimose bibliotekose. Prof. Mykolas Biržiška man pavedė peržiūrėti žymesnių asmenų bibliotekas ir surašyti pas juos rastas lituanistikos studijoms reikiamas knygas, kad fakultetas ar universitetas galėtų prireikus kreiptis į tą asmenį prašydamas paskolinti knygą.

Pradėjau darbą nuo Žemaičių dvasinės seminarijos bibliotekos, kuri per karą išliko nesunaikinta. Joje radau daug lituanistinėms studijoms reikalingų knygų. Taip pat užėjau ir pas prelatą Dambrauską-Jakštą, kuris iš pradžių nenorėjo manęs įsileisti, bet išdėsčius reikalą leido knistis didelėje savo bibliotekoje, o atėjus pietų metui netgi pavaišino pietumis. Nemaža reikiamų knygų radau ir pas gimnazijos direktorių Praną Dovydaitį, kan. J. Tumą, kuris irgi pavaišino pietumis. Apvaikščiojęs daugelio mūsų inteligentų bibliotekas, sudariau jose rastų lituanistinio turinio knygų sąrašą ir skaičiau studentams referatą, kurį Vaclovas Biržiška išspausdino bibliografijos žurnale „Knygos“ (Nr. 2). Tai buvo pirmas mano darbas iš bibliografijos, paskatinęs domėtis lietuvių bibliografija bei nulėmęs, kad po 45 metų pertraukos įsikinkyčiau į Lituanistikos instituto lietuvių išeivijos bibliografijos tarnybą, kurioje išdirbau vienuolika metų ir iš kurios dėl akių susilpnėjimo 1981 m. pradžioje pasitraukiau.

Kadangi dauguma studentų dirbdavo įvairiose įstaigose iki 2 valandos, paskaitos prasidėdavo 2 valandą ir trukdavo iki 8 valandos vakaro. Iš Tiekimo valdybos buvau perkeltas į Kariuomenės centrinį archyvą, prie pat Krašto apsaugos ministerijos rūmų. Jo viršininkas buvo Jonas Laucevičius, karo valdininkas, mažamokslis, todėl gana ironiškai žiūrėjo į studentus. Buvo didelis biurokratas, reikalavęs iki mažiausios smulkmenos laikytis jo nurodymų, nors daugeliu atvejų buvo galima darbą atlikti greičiau ir paprasčiau. Man jis buvo gana tolerantiškas ir labai nevaržė, tik savo biurokratiškumu labai įkyrėdavo. Jau Čikagoje gyvendamas, susipažinau su rašytoju Stasiu Laucium ir jo broliu teisėju Laucevičium.

Iš jų susižinojau, kad mano buvęs viršininkas Jonas Laucevičius yra tikras jų brolis. Prisiminėm tuos laikus ir nuoširdžiai pasijuokėm iš Jono smulkmeniškumo. Centriniame archyve dirbdamas galėdavau, jei prireikdavo, išeiti į miestą, bet, nors ir po daboklinės bausmės, vis vengdavau susijuosti diržą. Išeidamas iš archyvo (ir grįždamas), gerai apsidairydavau, kad neužkliūčiau kokiam reikliam karininkui, nes vengdavau atiduoti pagarbą. Ypač reikėjo saugotis nesusidurti su kariuomenės vadu generolu Stanaičiu, kuris labai mėgdavo sustabdyti einantį karišką ir smulkmeniškai jį išklausinėti apie jo kilmę, išsilavinimą, einamas pareigas ir t. t. Jis visada paklausdavo sulaikytąjį, ar šis eina pas mergas, ar neserga venerine liga. Pamatęs neužsegtą sagą, nevalytus batus ar šiaip kokį apsileidimą, nubausdavo dviem parom daboklės arba „dviem valandom su šautuvu".

Kariuomenės archyvas buvo Krašto apsaugos ministerijos dalis, todėl man kas antra savaitė reikėdavo naktimis budėti jos rūmuose. Kadangi tik ministro kabinete buvo visi telefonai, tad pasitaikydavo, kad reikėdavo skubiai priimti telefonogramą ir tuoj pat perduoti adresatui. Atsižvelgdamas į tai, naktį budėdavau išsitiesęs ministro minkštoje sofoje, o ne kanceliarijos kietoje kėdėje, kaip buvo reikalaujama. Nors daug naktų teko budėti, niekam neatsirado reikalo skambinti, ir laikas praslinkdavo ramiai.

1923 m. pradžioje Lietuvoje jau buvo nusistovėjusi tvarka. Lietuva buvo didžiųjų valstybių pripažinta de jure, Klaipėdos kraštas priskirtas prie Lietuvos. Gyvenimas ėjo normalia vaga. Lietuviai sėkmingai kėlė krašto ūkį ir kultūros lygį. Suėjus dvejiem su puse metų nuo mano karinės tarnybos pradžios, buvau paleistas į atsargą. Prieš metus mano tėvai buvo grįžę iš Rusijos ir apsigyvenę Vepriuose. Grafo M. Pliaterio dvaras buvo nusavintas, jam paliktas dvaro centras ir degtinės varykla. Valstybė nupirko iš jo centrą ir dvaro rūmuose įsteigė žemės ūkio mokyklą. M. Pliateris Vilniuje turėjo dvejus namus, tad su šeima išvyko į Vilnių, nes lietuvių nemėgo, nors jo bibliotekoje ir buvo rastas Simono Daukanto Lietuvos istorijos rankraštis ir keletas senų lietuviškų knygų. Prieš I pasaulinį karą mano tėvas buvo grafo šeimos ir dvaro

kumečių gydytojas, bet iš Rusijos sugrįžęs grafo jau neberado. Tėvai gavo butą buvusiuose dvaro ūkvedžio erdviuose namuose, vėliau pasistatydino miestelio šiaurinėje pusėje nuosavą namą. Brolis Edvardas mokėsi Vytauto Didžiojo gimnazijoje Vilniuje ir kasmet mokslui pasibaigus pėsčias pareidavo į Veprius, kuprinėje parnešdamas glėbį man ten paliktų knygų. Brolis Ksaveras baigęs keturias gimnazijos klases įstojo į Simono Daukanto mokytojų seminariją Kaune ir ją baigė. Mylėjo vaikus ir norėjo būti mokytoju. Vėliau abi mano seserys irgi baigė mokytojų seminariją ir mokytojavo. Edvardas, baigęs gimnaziją, įstojo į Teisės-ekonomikos fakultetą ir ten studijavo ekonomikos mokslus.

KELIONĖ PO ŽEMAITIJĄ

Skaitydamas Maironio „Šatrijos kalno" baladę, visada degiau noru pamatyti ne tik Šatrijos kalną, bet ir gražiąją Žemaitiją, daugelio mūsų ir svetimų istorikų aprašytą, poetų apdainuotą. Vis knietėjo pakeliauti ir pamatyti Varnius, Telšius, statomą Šventosios uostą, Palangą su Birutės kalnu, taip pat ir Klaipėdą. Laukiau tinkamos progos tą norą įvykdyti. Vienam nejauku keliauti, ypač pėsčiam, juk tada dar nebuvo autobusų, o Šiaulių—Kretingos geležinkelis buvo pradėtas tiesti daug vėliau. Reikėjo prisikalbinti bendrakeleivį. Norėti ne vienas norėjo, bet ne visi galėjo. Pavyko suvilioti savo seną draugą, husarų pulko leitenantą Aloyzą Valušį. Sutarėm kelionę pradėti nuo Kuršėnų, nes iš ten arčiausias kelias į Šatrijos kalną. Atsidūrę Kuršėnuose, nemažam miestelyje, turėjome dairytis nakvynės. Aš pernakvojau labai simpatingoje žemaičių šeimoje. Buvo malonu ir kartu labai neįprasta girdėti gražiai žemaičiuojant. Buvo taip: kalba lietuviškai, bet ne viską gali suprasti, reikia prašyti, kad pakartotų ar paaiškintų, ką išgirstas žodis reiškia.

Iš ryto išsiruošėme į Upyną. Kelias tiesėsi per labai didelį mišką, buvo ilgas ir nejaukus. Vakarėjant visai netoli nuo Upynos pamatėme du piemenukus, palikusius karvių bandą ir viesulu bėgančius prie artimiausio namo.

Priėję arčiau, regime, kad Upynos bažnytkaimis — tai nedidelė bažnytėlė, klebonija ir špitolė. Nieko daugiau. Norom nenorom turėjome belstis į klebonijos duris. Po ilgo beldimosi prasivėrė durys ir pro spragą vyriškas balsas paklausė, ko mes norime... Atsakėme esą studentai, pakeleiviai į Luokę ir prašome leisti pernakvoti, nes jau per vėlu toliau keliauti. Balsas mums aiškina, kad ką tik baigta statyti klebonija neįrengta, nėra lovų, stalų ir kėdžių, ir todėl negali mūsų priimti. Mudu aiškiname, kad nesvarbu lovos, mes galime pernakvoti ir ant grindų padėjus kiek šieno. Derybos vyksta toliau, bet durys neprasiveria plačiau. Tada Aloyzas į durų spragą įstato kojį ir plečia ją. Galų gale durys prasiveria, klebonas traukiasi atgal, o mudu veržiamės pirmyn. Aiškinamės, kas esą: aš — studentas, o jis — husarų leitenantas. Keliaujame norėdami pamatyti Šatrijos kalną, o paskui į Varnius ir dar toliau, į Palangą... Atsidūrę virtuvėje, prašome duoti ką užvalgyti, nes esame labai išalkę. Klebonas vėl teisinasi, kad nieko nesą. Gerai, sakome, duokite bent duonos ir pieno. Po ilgesnio derėjimosi šeimininkė atneša puodynę pieno ir puskepalį duonos. Mums bevalgant, į tuščią kambarį įneša du didelius glėbius šieno. Nenusirengę atsigulam, stebėdamiesi tokiu klebono nesvetingumu. Naktis pasitaikė vėsi, ir mes, susirangę neįprastame guolyje, negalėjome užmigti laukdami išaušt ančio ryto.

Anksti pakilome ir, kai išėjome į virtuvę nusiprausti, šeimininkė siekė bučiuoti man ranką atsiprašydama už parodytą nemandagumą. Įėjęs klebonas irgi nuoširdžiai atsiprašinėjo. Pasirodo, jie mus palaikė plėšikais. Tuo metu Žemaitijoje siautėjo plėšikas Reikauskas, kuris irgi buvo husaras ir nešiojo raudonas kelnes, o aš buvau palaikytas jo sėbru... Jis buvo apiplėšęs daug žmonių, nušovęs kelis policininkus; buvo toks apsukrus, kad niekas neįstengė jo suimti. Kai išsigandę piemenukai klebonui pranešė, kad ateina Reikauskas, klebonijoje kilo panika. Mat kaip tik tuo metu pas kleboną buvo atvykęs jo brolis su žmona iš Amerikos. Jie pamanė, kad Reikauskas, suuostęs apie amerikonų atvykimą, norėjo juos apiplėšti.

Mums beveik jėga įsibrovus į kleboniją, jie virpėjo iš baimės laukdami, kada pradėsime reikalauti pinigų. Todėl duris užbarikadavo spinta, prie jos pristūmė stalą ir laukė puolimo. Jie labai džiaugėsi, kad mes ne plėšikai, ir klebonas mus pakvietė pasilikti pusryčių, kurie pavirto tikra puota.

Iš jų, o vėliau ir iš kitų žemaičių patyriau, kad Reikauskas su savo sėbru Martinkum ilgai siautėjo vidurio Žemaitijoje. Atleistas iš karinės tarnybos ėmęs spekuliuoti ir verstis kontrabanda. Bet valstybės administracijai tobulėjant, ilgainiui tas amatas pasidarė sunkus ir pavojingas. Jį metęs, Reikauskas pradėjo plėšikauti. Jis buvo sumanus ir drąsus. Dažniausiai apiplėšdavęs tik turtinguosius. Esą buvęs dosnus nepasiturintiems, todėl šie bėdos atvejais jį priglausdavo ir slėpdavo nuo policijos. Kartą jis laimingai pasprukęs iš policijos apsupimo persirengęs kunigu, vežančiu Švenčiausiąjį Sakramentą ligoniui. Pravažiuojant vežimui ir vežėjui skambinant varpeliu, praeiviai ir policininkai suklaupė ant kelių ir nusiėmė kepures. Tik po kelių valandų iš vaikinuko atnešto raštelio policija sužinojo, kad tas „kunigas" buvo Reikauskas.

Reikauskas buvęs labai stiprus. Kartą, policijos pašautas, perplaukęs per ežerą ir pasislėpęs miške. Tačiau vieną dieną buvęs policijos užkluptas ir per susišaudymą nušautas netoli Rietavo. Kiek vėliau per susišaudymą su policija kažkur Kulių apylinkėje buvo nukautas ir jo sėbras Martinkus.

Puikiai pavaišinti, prisiklausę istorijų apie Reikausko išdaigas, linksmai nusiteikę išsiruošėme į Šatrijos kalną, kuris stūksojo netoliese.

Šatrijos kalnas su visa apylinke, pasirodo, buvo vieno ūkininko nuosavybė. Ūkininkas gyveno žemaitišku papročiu kartine tvora aptvertoj sodyboj. Gavę leidimą, lauko keliuku žingsniavome į kalną. Įkopus į jį, atsivėrė žavingas vaizdas į plačias apylinkes. Anot Maironio, giedrą dieną nuo jo viršūnės matyti dešimties bažnyčių bokštai. Tą dieną aš mačiau tik šešis. Besižavėdamas puikiu reginiu, džiugios nuotaikos pagautas Aloyzas man atskleidė savo paslaptį. Esą jis įsimylėjęs Danijos kon-

sulo Kaune dukrą, taip pat ir ji jam nesanti abejinga. Labai galimas daiktas, kad jie greitai susituoksią. Aš pasidžiaugiau tokia gera naujiena ir linkėjau jam sėkmės. Tada jis trenkė man smūgį: turįs palikti mane vieną, nes prisibijąs ilgesnį laiką mergaitę palikti neglobojamą. Iš Luokės jis grįšiąs į Kauną. Man tai buvo labai nemaloni staigmena, nerimtas įsimylėjusio nuogąstavimas ir draugui duoto pažado laužymas. Mano įtikinėjimai būti vyru nieko negelbėjo, jis buvo neperkalbamas. Tada aš ryžausi tęsti kelionę vienas. Beje, iš tos meilės nieko neišėjo, nes mergaitės tėvai nenorėjo išleisti jos už paprasto leitenančiuko, kuris, nors gražus ir patrauklus, jų akyse buvo tikras proletaras. Tik daug vėliau, jau būdamas pulkininkas, Aloyzas įvykdė savo didžią svajonę — vedė prezidento A. Smetonos dukrą Marytę.

Luokė pasirodė niekuo nepasižymįs miestelis — eilė žydų krautuvėlių, senoka bažnyčia, tai ir viskas. Luokės kapinėse palaidotas garsus žemaičių plėšikas ir svieto lygintojas Blinda, tačiau į nuošaly esančias kapines nenorėjau eiti, norėjau saugoti kojas tolimesnei kelionei.

Likęs vienas, ryžausi pirmiausia pasiekti Varnius, buvusį Žemaičių vyskupijos ir M. Valančiaus veiklos centrą. Prieš akis — gan tolimas kelias. Tą dieną iki vakaro nužygiavau iki mažo Pavandenės bažnytkaimio. Kleboną susitikau vaikščiojantį po kiemą. Jam, gyvenančiam tokiame užkampyje, buvo įdomu susitikti su žmogum iš Kauno ir iš jo patirti naujienų, tad noriai mane priėmė pernakvoti. Iš ryto, pusryčiams, prie arbatos, duonos ir sviesto šeimininkė padėjo vienui vieną kiaušinį. Tą kiaušinį aš bematant sudorojau. Tai matydamas, klebonas man sako: „Vienas kiaušinis atstoja pusę svaro mėsos“.— „Gerai,— sakau šypsodamasis,— bet aš, klebone, bevelyčiau pusę svaro mėsos kiaušinio vietoje“. Tada klebonas pašaukė šeimininkę ir paprašė atnešti dar vieną kiaušinį. Pasistiprinęs ir aprūpintas žiniom apie man reikiamas aplankyti vietoves, traukiau į Varnius.

Varniuose Vytautas su Jogaila pradėjo krikštyti žemaičius, ten pastatydino bažnyčią ir įsteigė Medininkų, arba Žemaičių, vyskupiją. Per ilgus amžius ten nenutrūko lietuviška religinė ir kultūrinė veikla. Ten savo šven-

tumu garsėjo vyskupas Merkelis Giedraitis, ten buvo ruošiami Lietuvai kunigai ir rašomos lietuviškos knygos. Vyskupas Motiejus Valančius buvo išplėtęs savo veiklą: jo laikais ten gyveno Simonas Daukantas.

Po I pasaulinio karo Varniai dar nebuvo atsistatę, miestas tebebuvo apskuręs. Buvusi katedros bažnyčia labai savotiška ir įspūdinga savo didžiuoju altorium. Katedros rūsys, kur buvo palaidoti žemaičių vyskupai, buvo gerokai nukentėjęs. Lavonai gulėjo išversti iš karstų, matyt, vokiečiai ir kiti beieškodami brangenybių sudrumstė mirusiųjų ramybę ir juos išniekino. Varniuose yra dar ir kita, medinė bažnyčia, labai savotiškos architektūros. Buvo išlikę ir vysk. Valančiaus namai, kur buvo įsikūrusi mokykla. Labai arti Varnių liūliavo didelis Lukšto ežeras, ten, sako, buvo randama juosvo gintaro.

Išeidamas iš Varnių, išsinešiau gana liūdną įspūdį. Tokia garbinga ir reikšminga Varnių praeitis čia nebuvo vertinama ar saugoma. Visa buvo palikta Dievo valiai ir laukė šviesesnės ateities. Kitų metų pavasarį netikėtai vėl atsidūriau Varniuose, bet jau visai kitais reikalais, todėl ir nežinau, ar istorinis palikimas ten buvo sutvarkytas ir apsaugotas. Nepriklausomybės žydėjimo metais Varniai galėjo tapti patraukliu turizmo centru, bet, atrodo, netapo, bent aš nieko apie tai negirdėjau. O tais ankstyvosios nepriklausomybės metais, atrodo, buvau vienas pirmųjų turistų ne tik Varniuose, bet ir plačioje Žemaitijoje, nes, pasisakius, kad pėsčias keliauju po Žemaitiją turistiniais tikslais, niekas nenorėjo tikėti.

Iš Varnių patraukiau į Rietavą. Atpylęs 16 kilometrų, atsidūriau Tveruose. Tai nedidelis miestelis su medine bažnyčia ir stebuklingu Dievo Motinos su kūdikiu Jėzum paveikslu. Tverų klebonas pasirodė labai svetingas ir vaišingas. Pasilikau pas jį nakvynei, o kitą rytą drožiau į Rietavą.

Keliaudamas po Žemaitiją, dažnai matai pakelėse, pamiškėse, prie sodybų ir kryžkelėse stovinčius kryžius ar labai originalias koplytėles, kurios buvo rūpestingai prižiūrimos, apsodintos gėlėmis, o jų papėdės išpuoštos akmenukų mozaika. Ypač krisdavo į akis geležinės kryžiavonės ir jų viršūnės su dievdirbiu, labai meniškai nukal-

tom figūrėlėm, saulytėm ir mėnuliukais. Anuo metu mūsų inteligentija liaudies meno dar nelabai vertino, tik kai tarptautinėje Milano parodoje jis buvo deramai įvertintas, apdovanotas sidabro medaliu ir entuziastingai aprašytas, nuo tada, man rodos, mūsų šviesuomenėje vis daugėjo entuziastų, pradėjusių plėšti geležinių kryžių viršūnes, rūpintojėlius, šventųjų statulėles ir jais puošti savo butus. Žemaičiai tuo labai piktinosi. Pagavę ar užklupę šventvagį, besitaikantį atplėšti geležinio kryžiaus viršūnę, jį apkuldavo, atimdavo grobį ir stipriai sugėdindavo.

Priėjęs tokią koplytėlę ar kryžių pakelėje, pasigrožėjęs nežinomo meistro darbu, turėdavau progą šalia jos ar jo atsisėsti ir pailsėti. Tokiose vietose atsidūręs, jautiesi ne vienas, nors aplinkui nė gyvos dvasios. Galvoji apie meistrą, tą padariusį, apie žmones, juos pastačiusius ir prižiūrinčius, matai praeinantį ar pravažiuojantį nukeliant kepurę ir persižegnojant. Kartais toks praeivis ar praeivė pasako: „Tegul bus pagarbintas...“ Ir tada turi progą paklausti, ar dar toli iki to ar kito miestelio. Bet ne visada suprasdavau jų atsakymus, pasakytus grynai tarmiškai. Kartą iš vieškelio pasukau taku, kad būtų arčiau, bet atsidūriau kažkokiame akligatvyje. Laimei, pasitaikė ten lauke dirbąs ūkininkas. Jį paklausiau, kaip išeiti į vieškelį. Jis atsakė: „Pavarias, pavarias, per kubuila“. Iš karto nieko nesupratau. Kai vėl paklausiau, jis tą pakartojo ir parodė kryptį. Tada supratau, kad reikia eiti patvoriais, bet kas yra kubuila — iki šiol nežinau. Būdinga, kad žemaičiai savo laukus ir dirvas aptveria gulsčiai sukaltais kuolais, o akmeningose vietose — akmeninėm tvorom. Tad Žemaitijoje nesileisi bristi per apsėtas dirvas, neišmindysi javų, joks ištrūkęs gyvulys nepridarys nuostolių. Ūkininkai turi tam tikrų patogumų, bet ir nemaža sunkumų. Man tai neįprasta ir keista, pripratus matyti iki horizonto nusidriekusius tvorų nepriraizgytus laukus. Žemaičių aptvėrinėti laukai gadino vaizdą, nebuvo malonūs akiai.

Kadangi iš Tverų į Rietavą dar 17 kilometrų, tai, po pusryčių atsisveikinęs su klebonu, Rietavą pasiekiau ankstyvą popietę. Radau gan didelį miestelį. Čia stovi gar-

siųjų kunigaikščių Oginskių (Irinėjaus brolio Mykolo) rūmai ir jų pastatydintoji renesansinio stiliaus bažnyčia. Bažnyčia labai originali, puošni ir tokio stiliaus vienintelė Lietuvoje, gražiausia visoje Žemaitijoje. Kaip minėjau, minaretai, ploni aukšti bokštai stiepiasi į viršų iš kiekvieno bažnyčios šono, sudarydami tarp jų plačią erdvę, kurią užpildo žemesnis platokas kupolas. Viduje ją puošia gražus marmuras.

Liūdnai nuteikia dar neseniai buvę ištaigingi kunigaikščių rūmai. Palyginti per trumpą, kelerių metų, laiko tarpą jie jau buvo begriūvą. Karo metu vokiečiai viską, ką galėjo, išvežė. Iš labai didelės oranžerijos su šildymo krosnimis viskas buvo išgrobstyta, išskyrus kelias didžiules, stiklinį stogą siekiančias palmes, kuriomis niekas negalėjo pasinaudoti. Taip jos liko skursti laukdamos geresnių laikų. Rūmų baldus, įvairias puošmenas grobė ne vien vokiečiai, bet ir vietos gyventojai, nes, kaip klebonas pasakojo, kaimuose pas ūkininkus jis matydavęs šilku aptrauktą kėdę, staliuką, vazą ar šiaip kokią puošmeną. Tolimos provincijos pareigūnai nelabai sielojosi dėl kunigaikščio rūmų likimo, nieko nedarė, kad sustabdytų jų irimą, kol galiausiai reikėjo juos nugriauti. Iš visos grožybės, buvusio puošnumo po 10 metų neliko nė pėdsako.

Vaikščiodamas po erdvius rūmus, susitikau ir susipažinau su jaunu vyru, kuris, pasirodo, buvo kunigaikštienės Oginskienės giminaitis. Jo pavardės jau nebeatsimenu. Jam mūsų vyriausybė pagal žemės reformos įstatymą palikusi keliasdešimtį hektarų buvusios dvaro žemės, ir jis ieškojo pirkėjo, kuriam galėtų ją parduoti. Jis pasisakė, kad jo tėvai buvo numatę jam dvasininko karjerą. Jam gimus, jis buvo įrašytas į Vatikano dvasininkų luomą ir jau turėjo monsinjoro titulą! Jis kalbėjo puikiai gerai lietuviškai, žemaičiuodamas. Buvo simpatiškas, kalbus, blaiviai žiūrėjo į gyvenimą. Neteko girdėti, ar jis pasiliko Lietuvoje, ar kur išvyko.

Iš Rietavo tiesus kelias į Plungę. Vieškelis vingiuoja per didelius miškus. Kelias smėlėtas, sunku kilnoti kojas. Kai pervargęs atklampojau į Plungę, plungiečiai manęs klausinėjo, ar aš nebuvau užpultas ir apiplėštas. Pasiro-

do, prieš keletą valandų tuo vieškeliu dviračiu važiavęs vienas mokytojas buvo Reikausko apiplėštas ir nušautas. Buvau laimingas, išvengęs tokio susitikimo.

Plungė — didokas miestelis su daugybe žydų krautuvių, tačiau, išskyrus Oginskio puošnius rūmus ir didžiulį, gražų parką, nieko daugiau nebuvo verto pamatyti. Klasikinio stiliaus rūmai atrodė tikrai karališkai. Buvo išsilaikę gan gerai, tik, žinoma, beveik visiškai ištuštinti. Mačiau keletą marmurinių biustų (vėliau keletas jų pateko pas dail. A. Galdiką), dar buvo užsilikę neišnešiotų inkrustuotų staliukų. Nei paveikslų, nei knygų, nei oranžerijoje gėlių jau nebebuvo. Likusios tuščios salės nieku neimponavo, tačiau išorinė rūmų išvaizda buvo žavinga. Jų puošmena buvo didžiulis parkas, pro kurį rangėsi Babrungas, keliose vietose užtvenktas, jo vanduo linksmai krito ūždamas. Parke augo daug retų medžių ir krūmų. Bet jis buvo labai apleistas. Nepriklausomybės pradžioje kultūrinių turtų apsauga bei gamtos grožiu niekas nesirūpino, nes pirmiausia reikėjo žiūrėti gyvybiškai svarbių reikalų: krašto apsaugos, jo ūkio atkūrimo, švietimo ir t. t. Plačiai užsimotos didžiulės bažnyčios statyba dėl lėšų stokos buvo sustabdyta ir neatrodė, kad greitu laiku būtų vėl pradėta, nes žmonės karo metu vokiečių buvo nualinti. Viena didžiausių ir turtingiausių Žemaitijos parapijų turėjo tenkintis medine, negražios išvaizdos bažnyčia.

Kai po kelerių metų antrą kartą atsidūriau Plungėje, lankydamas Viktorą Kamantauską ir jo šeimą, ją radau gerokai apsitvarkiusią ir švarią. Daug vėliau, kai pro Plungę buvo nutiestas geležinkelis, ji labai išaugo ir virto tikru miestu.

Svetingo klebono gražiai priimtas, klebonijoje pernakvojęs, kitą rytą išsiruošiau į Platelius. Ten kelias vienas gražiausių Žemaitijoje, kopi ir leidiesi nuo kalvos į kalvą žavėdamasis vaizdais, o priartėjęs prie Beržoro bažnytkaimio, jautiesi patekęs Šveicarijon. Bažnytkaimis prisiglaudęs prie ežero sąsmaukos. Labai originali bažnytėlė stovi kapinių šventoriuje. Čia viskas neįprasta, savotiška, lyg ne Lietuvoje, o kokioje kitoje Lietuvai gimininguje šalyje. Čia būdamas nesistebi, kad žemaičiai save laikė

skirtingais nuo lietuvių. Ir iš tikrųjų čia skirtinga ir gamta, ir žmonės.

Pasistiprinęs ir pailsėjęs, skubėjau iki vakaro patekti į Platelius. Nors miestelis ir nemažas, neradau jokio viešbutėlio. Tad užėjau į kleboniją, bet šį kartą nepavyko, nes tai buvo šv. Petro ir Povilo atlaidų išvakarės, klebonija buvo perpildyta iš aplinkinių parapijų suvažiavusių kunigų. Tada pradėjau belstis į vieno kito namo duris. Ir visur — tai giminės, tai svečiai, jau atvykę ar laukiami. Galiausiai pasibeldžiau į paskutinio namelio duris. Jas atidariusi senutė man sako: „Būtų nuodėmė nepriimti pakeleivio. Prašau pasilikti". Nakvynė pas ją man buvo vienas maloniausių kelionės epizodų. Iš ryto po pusryčių mane išleisdama, kai jau atsisveikinęs ėjau prie durų, ji paprašė palaukti. Kopėčiomis užlipo ant aukšto ir nulipusi man įteikė du obuolius kelionei... Buvau sujaudintas jos gerumo ir nežinojau, kaip atsidėkoti, nes už nakvynę ji nepriėmė jokio atlyginimo. Žemaitijoje tais laikais, kaip daugelį kartų patyriau, pasiūlyti žemaičiui atlyginimą už maistą (dažniausia už pieną) — beveik įžeidimas. Esą negirdėtas dalykas, kad iš pakeleivio būtų galima imti pinigą.

Plateliai gražūs savo ežeru, kuris didžiausias Žemaitijoje ir apibertas daugeliu didesnių ir mažesnių salų. Vienoje jų — Pilies — buvo karalienės Bonos pilis. Nuo kranto iki salos buvo tiltas, dar matėsi vandenyje sukalti stulpai, ant kurių jis stovėjo. Nuošaliai nuo miestelio buvo grafo Suazelio dvaras su didžiuliu parku. Po pamaldų pasisukiojęs margaspalvėje minioje ir prisiklausęs žemaitiškų šnekų, pasigrožėjęs žavingais ežero vaizdais, pro Gintališkes patraukiau į Salantus. Kad geriau pažinčiau Žemaitiją, man labiau būtų tikę vykti į Alsėdžius, bet tai būtų buvęs nukrypimas nuo mano kelionės vieno svarbiausių tikslų — pamatyti Šventosios uostą, Palangą ir Klaipėdą. Todėl ir pėdinau į Salantus, nors nei Gintališkėse, nei Salantuose nieko žymesnio ir įdomesnio nebuvo. Išliko atmintyje toks epizodas. Likus kokiem šešiem kilometram iki Salantų, užpakalyje išgirdau dardant vežimą. Kai susilygino su manim, pamačiau žydelį, vieną važiuojantį tuščiame vežime. Paprašiau pavežinti. Jis

nenorėjo sutikti, bet aš įšokau į vežimą, nes jaučiausi pavargęs. Netoliese nuo miestelio išlipau, nes norėjau nusivalyti dulkes, kuriomis aplipau žydeliui visą laiką varant arklį. Kai apsitvarkęs įžengiau į Salantus, pamačiau manęs belaukiantį policininką. Paprašė parodyti pasą. Jį pavartęs, ėmė klausinėti apie mano kelionės tikslą. Mano pasakytas krašto pažinimo tikslas jam pasirodė įtartinas, bet pasas buvo tvarkingas, o žydo įtarimas, kad aš gal plėšikas. Reikauskas, policininkui neatrodė rimtas. Pasiteiravau, ar čia yra užkandinė, jis pasakė kur, ir atsisveikinę nuėjome savais keliais.

Norint iš Salantų patekti į Šventosios uostą ir Palangą, reikėjo pasukti į šiaurės rytus, o paskui į pietvakarius iki Darbėnų ir sukarti apie 30 km. Išsikalbėjęs su salantiškiais, paklausiau jų patarimo eiti šoniniais keliukais, nes taip sutrumpinsiu kelią. Man tai patiko, nes šoniniais keliais praeini daugiau kaimų (sodų) ir iš arčiau pamatai žmonių gyvenimą, susiduri ir pasišneki su jais. Tik tada turi vieną nepatogumą: nenorėdamas paklysti, turi nuolat klausti kelio ir krypties. Einant iki Darbėnų, gan dideliam plote nėra jokio miestelio ar bažnytkaimio, kurie palengvintų orientuotis, tai reikia teirautis ta kryptimi artimiausio kaimo.

Oras man buvo palankus. Visą laiką buvo giedra. Karštomis dienomis gan sparčiai žengdamas, liejau prakaitą, bet praeidamas kokį kaimą visada galėjau gauti šalto pieno atsigerti, o išalkęs ir pavalgyti, nes duonos ir pieno niekam nestigo.

Žemaičiai kalbinami buvo malonūs, bet ir smalsūs patirti, kokiu reikalu į tokius užkaborius aš trenkiausi. Mano turistiniais ir krašto pažinimo norais niekas netikėjo. Jie mane įtarė turint slaptų tikslų: gal aš esąs mokesčių inspektorius, norįs pamatyti, kaip jie gyvena, ir pakelti jų mokesčius. O kai pasisakydavau einąs į Šventosios uostą, tai jau būdavau valdžios agentas, ieškąs progos žmonėms užkrauti kokią naują prievolę — vežti akmenis ar statybinę medžiagą būsimam uostui. Žemaičiai buvo įtarūs ir kreivai žiūrėjo į valdžios, kad ir savos, žmones. Mat valdžia — vis vien valdžia.

Pasiekęs Darbėnus, kur nieko žymesnio nebuvo, pasukau Šventosios uosto link. Iki Klaipėdos atgavimo Šventosios uosto atstatymo idėja buvo labai populiari, nes tai buvo vienintelė viltis Lietuvai turėti išėjimą į jūrą. Atsidūręs toje vietoje, kur Šventoji įteka į Baltijos jūrą, nieko nemačiau, kas rodytų pradėtus darbus uostui įrengti. Pati upė nedidelė, jos žiotys neįspūdingos, siauros, jūros pakrantė tiesi, jokios įlankos laivų apsaugai nuo vėjų ir audrų. Tuščioje pakrantėje stovėjo nedidelis namelis. Tai buvo viskas. Tikri uosto statybos darbai buvo pradėti pusmečiu vėliau. Kai 1935 m. iš Argentinos atvykau į Lietuvą atostogų, vasarodamas Palangoje nuėjau į Šventosios uostą. Vaizdas buvo jau visai kitas. Buvo praplėsta upės vaga ir žiotys, iškastas platus baseinas, pastatytos krantinės laivams priplaukti, plūduriavo daug žvejų laivų, o palei upę stovėjo eilė dviaukščių namų.

Pasisukaliojęs po nesvetingą, tuščią apylinkę, išsimaudęs Baltijos jūroje, basas žengiau paplūdimiu ieškodamas gintaro gabaliukų ir skubėdamas į Palangą. Artėjo vakaras, ir reikėjo ieškoti nakvynės. Tolumoje bolavo žvejų kaimelis. Jį pasiekęs, gavau nakvynę vargingo žvejo daržinėlėje. Buvo labai neįprasta gulint tamsoje girdėti ritmingą jūros ošimą. Anksti rytą dar stipresnė bangų muša mane pažadino. Pusryčiaudamas žvejo trobelėje pamačiau, koks skurdus yra žvejo gyvenimas neturint modernesnių laivų, geresnių tinklų. Sunku žvejui verstis žvejyba ir reikia ieškoti pašalinio darbo. Bet buvo malonu arčiau pažinti žvejų gyvenimą, girdėti savotiškai skambančią tarmę, o jau Palangoje valgant rūkytą plekšnę galvoti — gal tai buvo mano pažinto žvejo pagauta žuvis?

Palanga man buvo grynai romantinė vietovė, susijusi su daug kartų girdėta Valiūno daina „Ant marių krašto, Palangos miestely...“. Taip pat kaip Kęstučio su Birute susitikimo vieta ir Jūratės su Kastyčiu legenda. Kartu ji siejosi ir su Egle, žalčių karalienės pasaka. Mat visa, kas lietuvių siejama su jūra, turėjo vykti Palangoje ar jos apylinkėse, nes per amžius tiek mes teturėjome tos jūros. Klaipėda su ilga pajūrio juosta buvo Mažojoje Lietuvoje, atskirta ir valdoma kitos valstybės.

Palangoje pirmiausia skubėjau pamatyti Birutės kalną. Ant jo stovėdamas prisiminiau Maironio eilėraštį, kuriame jis reiškė norą galingai išsakyti troškimus, kaip ir Baltija. Ant kalno stovinti koplytėlė buvo apleista, kaip ir visa Palanga, dar vis negalinti užgydyti karo metu patirtų žaizdų. Piktinausi pagalvojęs, kad už Palangos sugrąžinimą Lietuva turėjo sumokėti Latvijai Ilūkstės apskrities keturis valsčius su 4000 lietuvių.

Aplankęs žymesnes vietas, pasimaudęs jūroje ir prisirinkęs gintaro gabaliukų bei pasivaikščiojęs jūros tiltu, baigiau Palangai skirtą dieną.

Dabar man liko pasiekti Klaipėdą — paskutinį kelionės po Žemaitiją tašką. Pernakvojau Nimerzatėje ir už paprastą vakarienę vokiečių restorane sumokėjau 5 litus, negirdėtai didelė kaina Lietuvoje. Klaipėda man jau nebebuvo naujiena, nes po jos prijungimo Kaune buvo suorganizuota 200 asmenų ekskursija garlaiviu į Klaipėdą ir į Rambyno kalną, kur vyko Mažosios Lietuvos lietuvių Joninių šventė. Tada pirmą kartą turėjau progą susipažinti su lietuvininkais, pamatyti ir išgirsti Vydūną ir Martyną Jankų. Dainavo Vydūno vadovaujamas choras ir mūsų ekskursantai. Buvo iškili, įspūdinga šventė. Pabuvę Rambyne, Nemunu plaukėme į Klaipėdą. Ją apžiūrėjome, bet nieko lietuviško nematėme. Atrodė labai vokiškas miestas. Smiltynėje mėginome pasimaudyti jūroje, bet vanduo buvo toks šaltas, kad tik ryžtingiausieji teįstengė įbristi iki kelių. Tos kelionės metu turėjau progą pasigrožėti Nemuno pakrančių spalvingais vaizdais.

Antrą kartą lankydamasis, Klaipėdoje nieko naujo nepatyriau. Klaipėda dar nė kiek nebuvo pakitusi. Nuo ilgos kelionės pėsčiomis ir neįprastų sąlygų jaučiausi gerokai pavargęs. Be to, išseko ir mano kuklūs ištekliai, tad, apžiūrėjęs įdomesnes Klaipėdos vietas ir niekuo nesusižavėjęs, nes ten visa buvo svetima mano dvasiai, vakariniu traukiniu grįžau į Kauną, kupinas gražiausių įspūdžių iš tos mano solo ekskursijos po Žemaitiją.

Tačiau šitaip pradėta mano pažintis su Žemaitija tuo nepasibaigė, nes netikėtai 1923 m. pavasarį, vykstant rinkimų į II Seimą kampanijai, buvau priprašytas patalkininkauti krikščionims demokratams. Kadangi dar neiš-

blėsę buvo įspūdžiai iš kelionės po Žemaitiją, pasirinkau Telšių apskritį su centru Telšiuose. Man buvo pavesta kiekviename valsčiuje sudaryti būrelį patikimų vyrų, kurie įtaigautų ir paskatintų rinkėjus balsuoti už Krikščionių demokratų ir Ūkininkų sąjungų atstovus.

Anais laikais, kol nebuvo nutiestas Amalių—Kretingos geležinkelis, norint iš Kauno pasiekti Telšius reikėjo gerokai pavargti. Traukiniu pro Šiaulius pasiekti Papilę, o ten dairytis vežimo į Telšius ir arkliais nukeliauti ilgą, vargingą kelionę (apie 50 km). Tuo metu keleivių vežiojimas iš miestelių į artimiausią geležinkelio stotį buvo žydų užsiėmimas. Į dvikinkį ilgą vežimą susodindavo keturis ar penkis keleivius ant dviejų suolų ir dažnai sunkiai važiuojamu keliu ilgas valandas tekdavo vargti, iki pasiekdavai tikslą... Vasarą visas dulkinas ir kratomas, o žiemą — nuo šalčio sustingęs.

Anksti pavasarį atvykau į Telšius, į vadinamąją žemaičių sostinę, daugiausia gyvenamą žydų. Čia buvo įsikūrusi žydų rabinų seminarija, į kurią iš viso pasaulio atvykdavo jauni rabinai pasisemti Talmudo išminties.

Telšiuose apsistojau klebonijoje. Klebonas Korzonas buvo aukštas, valdingas vyras, kurio bijojo pas jį gyveną ir besimoką jo brolio du vaikai, privengė jo net ir jaunieji kunigai. Klebonija buvo seno vienuolyno niūriuose namuose. Ten susipažinau su kunigu Pranu Ramanausku (vėliau vyskupu), nepaprastai draugišku ir maloniu žmogumi. Būdamas Telšiuose, daug laiko praleisdavau jo draugijoje, jeigu jis būdavo laisvas. Telšiuose susipažinau su daugeliu vietos veikėjų, gimnazijos mokytojais ir apylinkių kunigais. Atlaidų proga ar šiaip savaitgaliais kun. Ramanauskas mane nusiveždavo į kurį miestelį ar bažnytkaimį, kur, vietos klebono padedamas, sueidavau su įtakingais ūkininkais ar kokiais veikėjais, užmegzdavau pokalbius būsimų rinkimų reikalu ir sudarydavau sąrašus pasižadėjusių talkininkauti.

Šį kartą pažinau kitą Žemaitijos dalį. Visą rajoną apie Telšius, Lieplaukę, Viešvėnus, Neverėnus, Alsėdžius, Žarėnus, Tverus, Plungę, Varnius, Žemaičių Kalvariją. Dabar man nebereikėjo rūpintis nei maistu, nei nakvyne,

nei susisiekimu. Visur, kur reikėjo, buvau nuvežamas ir parvežamas. Atsimenu apsilankymus Alsėdžiuose, kur klebonas buvo kun. Simanavičius, žmogus labai vaišingas ir didelis pokštininkas. Jam padėkojęs už pietus ar vakarienę, visad išgirsdavau: „Kad kiaurai tau išeitų!“. Kai pirmą kartą tai išgirdau, nustebęs pasižiūrėjau į jį, o jis paaiškino, kad jeigu viskas kiaurai išeina, tai, vadinasi, esi sveikas, turi gerą virškinimą ir suvalgytas maistas buvo naudingas.

Alsėdžiai plačiai žinomi kaip buvusi žemaičių vyskupų rezidencija, tačiau nėra išlikusių jokių rezidavimo žymių. Labai įdomi senovinė bažnyčia. Miestelis gražioje vietoje, vešlios žalumos supamas. Alsėdžiuose teko būti tris kartus įvairiomis progomis. Telšiuose teko išbūti daugiau kaip mėnesį. Teko matyti ir patirti visokių įdomių dalykų, bet mano atmintyje išliko keli savotiški epizodai.

Telšių apskrities tardytojas pakvietė mane kartu su apskrities policijos vadu važiuoti į Varnius pasveikinti varduvininko klebono. Kadangi reikėjo važiuoti per miškus, o plėšikas Reikauskas dar nebuvo sugautas ir vis tebeplėšikavo, jie važiavo dvikinkiu vežimu gerai ginkluoti, pasidėję šautuvus ant kelių. Nuvykę į Varnius, pasveikinę kleboną ir pas jį papietavę, visi pasikėlėme eiti tęsti vaišių pas vietos policijos nuovados viršininką. Ten radome daugiau svečių. Svečiai buvo linksmi, stalas apkrautas valgiais ir gėrimais. Šeimininkai vis ragino valgyti ir gerti... Laimei, aš gavau sidabrinę taurelę, taigi nebuvo matyti, ar išgėriau iki dugno, ar ne. Svečiai nerodė noro skirstytis. Sulaukėm nakties, bet niekas nesiruošė eiti gulti, visi laikėsi, nors nusilesusieji snaudė sėdėdami. Taip sulaukėme ryto... Nusiprausus ir apsitvarkius, pokylis tęsėsi toliau. Man įkyrėjo tas begalinis gėrimas su užkandžiais, ir aš savo pilną taurelę tik pridėdavau prie lūpų ir niekam nematant išpildavau į šalia manęs stovėjusį didelį fikuso vazoną. Tuo būdu išlikau visiškai blaivus. Nežinau, ar išliko gyvas fikusas, taip gausiai degtine palaistytas. Pas nuovados viršininką pokylis užsitęsė dvi dienas ir vieną naktį. Tai buvo vienintelis mano gyvenime toks besaikis svečiavimasis. Abu mano kolegos parvežė mane į Telšius tik pirmadienio naktį. Tada pamačiau,

kaip tolimos provincijos aukšti pareigūnai linksmai gyvena. Nesmagiai jaučiausi, kad tai įvyko Varniuose, iš kur vysk. Valančius blaivino Žemaitiją ir Lietuvą. Kai apie tai papasakojau savo pažįstamiems, jie tik šypsojosi, matyt, kad tai jiems nebuvo naujiena.

Visai kitokio pobūdžio epizodą patyriau Žemaičių Kalvarijoje. Žemaičių Kalvarija garsi savo stebuklingu Dievo Motinos paveikslu ir kryžių keliais. Sekminių dieną ten suplaukia tūkstančiai maldininkų. Mūro bažnyčia labai erdvi ir įspūdinga. Eidamas į bažnyčią, iš abiejų kelio šonų pamačiau sėdint daugybę elgetų, vyrų, moterų, paauglių. Jie visokiais balsais giedojo, garsiai meldėsi „už dūšeles, čyščiuje kenčiančias", prašė išmaldos, maldavo, skambino varpeliais, grojo armonika. Sulėtinau žingsnius, kad galėčiau geriau įsižiūrėti į tokį niekad nematytą reginį, tokį spalvingą ir originalų vaizdą. Jeigu tais laikais būtų buvęs magnetofonas, į juostelę įrašius tas savotiškas elgetų giesmes, maldas ir melodijas, būtų išsaugotas brangus folklorinis turtas.

Palengvėle eidamas ir vienam kitam elgetai įmesdamas į kepurę pinigėlį, ypač žaizdotiems (žmonės sako, kad kai kurie savo kojas apvyniodavę kruvina veršiena), išgirdau vieną elgetą giedant labai savotiškai tęsiamu, energingu balsu:

Šventas Jurgis evangelistas,
Kurs pagimdė Jėzų Kristų,
oi dūrė, dūrė ir pradūrė
žalčiui žandą, velniui sprandą...
oi, oi, oi!

Laukiau, ar kas nepradės juoktis, bet niekas nekreipė į jį dėmesio. Arba štai kitas, nesuskubdamas atkalbėti užprašomų poterių, taip juos kalba: „Sveika Marija, Šventa Marija, musų smerties amen". Kiekvienas elgeta darė savo: giedojo, grojo, meldėsi, kiekvienas savaip. Vėliau gailėjausi neužrašęs jų giesmių ir maldų, nes laikui bėgant jos išgaravo iš atminties. Išliko tik „Šventas Jurgis evangelistas".

Paskutinis, trečias, įvykis buvo tragikomiškas. Tveruose po sekmadienio pamaldų vyko priešrinkiminis mitingas. Kalbėjo liaudininkų, socialdemokratų atstovai. Žemaičiai santūrūs, kiek paploja, jeigu pažįstami kalbėtojai — meta kokią pastabą, šūkteli pritarimą ar pašaipą. Krikščionių bloko atstovai ragina mane, kaip jauniausią, pradėti. Aš, neturėdamas oratoriaus gabumų, spiriuos, nesutinku. Bet mane stumte įstumia į ratus kalbėti. Drąsina, pataria nebijoti. Girdi, tik tu pradėk, paskui savaime žodžiai tekės, nes žinai, ką reikia pasakyti. Atsidūręs ratuose, atsistojau priešais didelę minią ir sušukau: „Žemaičiai, piliečiai!". Kažkaip liežuvis prilipo prie gomurio ir daugiau nebegalėjau ištarti nė vieno žodžio, tik „eeee" ir nieko daugiau. Minia švilpia, juokiasi. Manęs vaduoti į ratus įlipa Jonas Matulionis (banko direktorius, gen. tarėjas) ir, kaip prityręs kalbėtojas, išdėsto savo partijos programą ir kritikuoja kitų srovių kalbėtojus. Vėliau visi turėjo skanaus juoko iš mano nepasakytos kalbos, o aš pasižadėjau niekad daugiau nekalbėti mitinguose. Seimo rinkimai krikščionims buvo sėkmingi. Jie laimėjo ne didele, bet absoliučia balsų dauguma.

Vaikščiodamas po kalvotą Telšių miestą, ypač stovėdamas bažnyčios šventoriuje, priešais save matai gražiai nutįsusį Masčio ežerą. Jame atsispindi visas miestas su baltu bažnyčios bokštu. Bažnyčia labai savotiška ir iš išorės, ir iš vidaus. Viduje ji dviaukštė. Viršuje trys dideli altoriai. Tačiau pamaldos vykdavo apačioje. Įsteigus Telšių vyskupiją, vyskupo sostas buvo pastatytas viršutiniame aukšte, ten būdavo laikomos ir pontifikalinės pamaldos.

Masčio ežero pakrantės gyventojai turi valtis. Dažnai matydavau juos irstantis ir išlipant kitoje ežero pusėje didžiuliais medžiais apaugusiame krante. Ežero gale, siauroje jo alkūnėje, stovėjo Dirkstelių dvaro centro pastatai, priklausę grafaitei Potolickaitei. Tais laikais nė svajoti nesvajojau, kad vieną dieną Dirksteliai taps mano nuosavybe ir kad aš beveik kas savaitę iš Kauno atvažinėsiu į Dirkstelius ir savo valtimi irstysiuos Masčio ežere. Tai įvyko 1938 metais, vasarą.

Išėjęs iš Karo mokyklos ir gavęs leidimą apsigyventi privačiame bute, greitosiomis negalėjau susirasti kambario. Dėl butų stokos Kaune butų ir kambarių kainos buvo labai aukštos, o tarnaujančio kario algelė labai menka, tad tinkamesnį, arčiau miesto centro ir nebrangų, kambarį buvo beveik neįmanoma gauti. Netikėtai pavyko laikinai įsikurti Ateitininkų namuose, Ožeškienės g. Nr. 12, pačiame miesto centre. Ten buvo vidutinio dydžio salė posėdžiams, bibliotekos kambarys ir redakcijos kambarys, kuriame stovėjo šiokia tokia sofa. Dar buvo virtuvė ir sargui kambarys. Su draugais ateitininkais dažnai užeidavau ir aš. Buvo visokių nepriteklių metas, ir „Ateities" žurnalas tuo metu neturėjo redaktoriaus. Buvau prikalbintas laikinai jį atstoti. Kiek atsimenu, suredagavau vieną ar du numerius. Tais metais, ar vėliau, buvo išspausta mano išversta prancūzų rašytojo A. Barine'o studija apie šv. Pranciškų Asyžietį, kurią 1923 m. „Ateitis" išleido atskiru leidiniu. Kadangi redakcijos kambarys praktiškai buvo nenaudojamas, man buvo leista laikinai jame apsigyventi. Prie namo buvo trikampiu išsitiesęs sodas, gan aukšta tvora aptvertas, su aikštele, kurioje popiečiais susirinkdavome pažaisti kroketo.

Ten gyveno namų sargas su žmona. Abu buvo gana niūrūs, nekalbūs žmonės ir kažkodėl jie norėjo mane iš to kambario išgyvendinti. Kiek vėliau naktį grįžus ir neturint durų rakto, neįsileisdavo. Turėdavau eiti nakvoti pas arčiau gyvenantį draugą. Bet greitai išsigudrinau: ilgesniam laikui išeidamas, atkabindavau verandos lango kabliuką ir vėlai grįžęs įlipdavau į ją pro langą, o iš jos lengvai galėdavau užlipti į viršų. Taigi tuo metu gyvenau kaip tikras bohemos atstovas, nerūpestingai ir linksmai, nes į aikštelę nuolat užsukdavo būrelis draugų ne tik pagimnastikuoti kroketu, bet ir pajuokauti, papasakoti kokį riebesnį anekdotą ar iškrėsti kokį pokštą.

Ten išgyvenau vieną ypatingą nuotykį. Ankstyvosios nepriklausomybės metu Kaunas buvo apšepęs, be gerų šaligatvių, su archaiška „konke" ir įvairiom kalbom išmargintom iškabom (užrašais lietuvių kalba nereikšmin-

goje vietoje ir dažnai juokingai netaisyklingais) miestas. Mat dauguma krautuvių priklausė žydams ar lenkams. Lietuviai tą valstybinės kalbos negerbimą laikė jų tautinių jausmų įžeidimu. De jure pripažinimo dar nesulaukusiai valstybei, norinčiai tapti Tautų Sąjungos nare, gynusiai mažumos teises, nederėjo įsakymo tvarka iškabas sulietuvinti, nes kiltų skundai dėl mažumų teisių diskriminavimo. Studentija ir jaunoji karininkija nerimo, reikalavo greitai jas pakeisti. Tačiau kadangi oficialiai negalėta ar nenorėta nieko padaryti, mums kilo sumanymas patiems tą reikalą sutvarkyti. Iniciatoriai slapta susitarė su Kauno miesto ir apskrities viršininku, taip pat ir su policijos vadu, kad nekliudytų studentams ir karininkams nakčia tas iškabas ištepti degutu.

Leitenantas Aloyzas Valušis savo lėšomis nupirko dvi statines pokosto, kurį būsimas chemikas P. Jucaitis pagal savo išrastą formulę sumaišė su tam tikra doze deguto ir mišinį padarė nenuplaunamą. Kauno krautuvių iškabų ištepimo operacijoje dalyvavo gausus būrys jaunimo, nes reikėjo tą darbą kaip galima greičiau baigti. Jaunimas buvo paskirstytas būreliais po penkis, o kiekvieną penketuką lydėjo leitenantas (kad kartais nesukliudytų policininkas). Taip per kelias valandas buvo užteptos krautuvių įvairiakalbės iškabos. Tepimo metu įvyko vienas nesusipratimas. V. Kamantauskui su būsima žmona tepant Perkovskio kavinės iškabą, joje tuo metu buvo Kauno karo komendantas V. Braziulevičius, iš anksto apie tai neįspėtas. Iš jos išėjęs ir pamatęs tepliotojus, juos suėmė ir nusivedė į komendantūrą. Žinoma, jie tą pačią dieną buvo paleisti.

Iš ryto nustebę praeiviai matė išmurzintas iškabas. Krautuvių savininkai pakėlė didelį triukšmą, skundėsi valdžiai dėl „chuliganų" barbariško darbo. Vyriausybė įsakė ieškoti kaltininkų ir suradus nubausti. Buvo daromos kratos. Užsuko ir į mano kambarį, kur kaip tik po daiktais buvo paslėptas indas su teptuku, mat giliau nesuspėjau nukišti. Kambarys dvokė degutu, bet policininkas apsidairęs ir nieko neradęs išėjo.

Kadangi išmurzintų iškabų nebuvo įmanoma nuplauti, krautuvių savininkai jas nukabino. Norom nenorom tu-

rėjo pakabinti naujas, bet šį kartą jau su vien lietuviškais užrašais. Lietuviai džiaugėsi, kad per vieną naktį buvo sulietuvintas Kaunas. Vyriausybės autoritetas irgi išliko nesumenkintas, nes ji tam žygiui nepritarė, tad ją skųsti Tautų Sąjungai nebuvo pamato. Žodžiu, vilkas buvo sotus ir ožka liko sveika. Be abejo, visi žinojo, kad tai studentų darbas, tik nė vienas jų nebuvo sučiuptas, nes savininkai miegojo nieko neįtardami.

Namas Ožeškienės g. Nr. 12 tuo metu buvo panašus į Čikagos jaunimo centrą. Ten popietėm nuolat būdavo judru. Jei ne posėdžiai, susirinkimai, tai gražiom dienom sodelyje suėjęs studentų būrelis lošdavo kroketą. Vienas nuolatinių dalyvių buvo ir Bernardas Žukauskas, kokiais ketveriais metais vyresnis už mane. Jis buvo labai veiklus ateitininkas ir krikščionių demokratų veikėjas. Voroneže karo metu išgelbėjo prelatą M. Krupavičių nuo bolševikų arešto. Jis buvo labai linksmas vyras, pilnas sąmojo. Geros nuotaikos būdamas, padainuodavo linksmą dzūkų dainušką, kurios pradžią dar ir dabar atsimenu: „Senas bernas balsu šaukė, ašarėles skiedru braukė. Bėda jam, bėda seniui būt vienam. Kad pačiuly jis turėtų, tokio vargo nekentėtų. Bėda jam, bėda seniui būt vienam". Baigęs teisės mokslus, jis iki Lietuvos okupavimo buvo tardytojas.

Ateidavo čia ir jaunas kunigėlis K. Žitkus, jau tada pradėjęs reikštis poetine kūryba, pasirašoma Vinco Stonio. Jis buvo labai kuklus ir drovus. Kartais P. Spetylai parodijuojant kurį jo eilėraštį, labai jaudindavosi, tačiau nepyko ir išdykėlio nebardavo. Kun. K. Žitkus pasiliko okupuotoje Lietuvoje ir kurį laiką buvo kunigų seminarijos rektorium. Ne per seniausiai komunistai išleido jo eilėraščių rinktinę*.

Ožeškienės gatvėje ilgai negalėjau gyventi. Artėjo žiema, o kambarys nebuvo šildomas. Mane iš bėdos ištraukė mano iš Petrapilio ir Jekaterinodaro laikų draugas Juozas Leimonas. Jis, pasitaręs su viename butelyje gyvenusiais draugais, mane priėmė gyventi kartu į butą, kur buvo du maži kambariukai ir virtuvėlė. To namelio

* Jis mirė Kaune 1986.II.22, sulaukęs 92 metų amžiaus.

savininkai buvo karo valdininkas Simanonis ir sesuo Simanonytė. Jie buvo sulenkėję. Ten nusikėlęs, radau savo seną draugą Petrą Spetylą (irgi iš Jekaterinodaro), Česlovą Pakucką, Viktorą Jasaitį ir Martyną Baciušką. Tai buvo labai savotiškas šešių „muškietininkų" bendrabutis. Namelis stovėjo sode, buvo izoliuotas nuo miesto triukšmo. J. Leimonas buvo įstojęs į kariuomenę, bet po poros mėnesių grįžo mokytis. V. Jasaitis irgi trumpą laiką buvo savanoriu. Č. Pakuckas, Seinų seminarijos klierikas, atvykęs į ateitininkų konferenciją, pasiliko mokytis Kaune. Jis buvo labai guvus, iškalbus ir linksmas vyras, mėgdavo J. Leimoną patraukti „per dantį". Girdime: „Ką tu čia, padla, giries buvęs sužeistas! Jeigu ir buvai, tai bėgant nuo lenkų į kulną". J. Leimonas baisiai jaudindavosi ir pykdavo, o mes juokdavomės. Prie savo lovos ant sienos jis laikė parsineštą seną šautuvą, šratais ir pakulom užtaisomą. Kartą Č. Pakuckas, jį nukabinęs, pradėjo erzinti J. Leimoną, šautuvo vamzdį įrėmęs į jo pilvą. J. Leimonas šaukė liautis, o šis vis jį sukaliojo aplink. Ir... nuaidėjo šūvis, tik, laimei, J. Leimonas suskubo vamzdį nukreipti į šalį. Vamzdyje buvęs „šompolas" giliai įsmigo į sieną. Nuo to laiko niekada niekas daugiau nebežaidė su šautuvu.

Česlovas Pakuckas buvo kilęs iš Punsko parapijos ir gerai kalbėjo lenkiškai. Jis labai mėgdavo pašiepti lenkus, papasakodavo anekdotų, pajuokiančių lenkus, o ypač sulenkėjusius lietuvius, arba dainuodavo dainuškas, kaip antai: „Marš, marš Pilsudski, z pieca pod luški" (Marš, marš, Pilsudski, nuo krosnies po lova) ir t. t. Atsimenu vieną jo anekdotą apie aplenkėjusį lietuvį kareivį naujoką, kuris raitelių pratybų metu nevykdo karininko komandos. Leitenantui sukomandavus: „Visi ant arklių!" (Na koni!), jis stovi nejudėdamas. Perpykęs leitenantas šaukia: „O tu, kalės vaike, ko stovi?". Naujokas atsako: „Pone leitenante, mano kumelė". „Czy kon, czy kobyla, zeby jedna komanda byla!" („Arklys ar kumelė, komanda visiems ta pati!").

Petras Spetyla, keleriais metais už mus vyresnis, niekur nesimokė. Jis buvo, kaip sakoma, velnio neštas ir pamestas, Petrapilio miestelėnų taip išmiklintas, toks ašt-

rialiežuvis, pokštininkas ir riebių anekdotų pasakotojas, kad tik laikykis...

Viktoras Jasaitis buvo didelis flegmatikas, klausydamasis tyliai šypsodavosi, bet į pokalbius nesileisdavo.

Dzūkas Martynas Baciuška savo išvaizda atrodė tikras ūkininkas, pasiturimų ūkininkų sūnus. Iš kaimo gaudavo visą maistą: didžiausius kepalus duonos, puodynes sviesto, paltis lašinių, kumpių... Jis nebuvo šykštus, ir mes gerokai jį išnaudodavome besiskonėdami kaimo gėrybėmis. Be to, buvo labai naivus, niekur nebuvęs, „neapsitrynęs". Nemokėjo rusų kalbos. Kai Spetyla pradėdavo riebiai rusiškai kalbėti, ypač apie mano karinę tarnybą, vis primindamas rusų patarlę: „Vojenaja disciplina nižnevo čina, a nižnyj čin tot, kotorogo vsiaky gnetiot", tai Martynas, gerai nesuprasdamas prasmės, kartodavo ir žiauriai iškreipdamas rusiškus žodžius mus skaniai prijuokindavo.

Visi trys eksternu ruošėsi laikyti egzaminus. Pakuckui reikėdavo mintinai išmokti kai kuriuos lotynų autorių eilėraščius, tad daug kartų garsiai juos kartodavo, pvz., Horacijų: „Egzegi monument aere perenius regalique situ pyramid alcius" („Pasistačiau paminklą, aukštesnį už piramides, patvaresnį už varį").

Su jais išgyvenau dvejus metus labai gražiai ir draugiškai sutardamas. Nebuvo jokių nesusipratimų. Išlaikę brandos egzaminus, Pakuckas su Jasaičiu studijų tęsti išvyko į Vieną, Leimonas — į Šveicariją, Baciuška — į Prancūziją. Pirmieji trys mokslus baigė ir gavo daktaro laipsnį, V. Jasaitis tapo chemiku išradėju. Lietuvą okupavus, atsidūrė JAV ir pagarsėjo karo pramonės išradimais. Jam netikėtai mirus, jo vardu buvo pavadinta jo įsteigta viena tyrimų laboratorija. Č. Pakuckas tapo geologu, buvo pirmas viršininkas Lietuvos geologinės tarnybos, antros okupacijos metu pasitraukė į Lenkiją ir buvo Liublino universiteto geologijos mokslų profesorius. J. Leimonas plačiai pasireiškė kaip visuomenininkas ir pavasarininkų vadas. M. Baciuška — ištįsęs, petingas kaimietis, studijuodamas Grenoblyje įsimylėjo vieno kepėjo dukrą, ją vedė, apsigyveno Aixen Provence ir ten pasiliko. Kai aš atsidūriau Vakarų Vokietijos Hanau pabėgėlių

stovykloje, gavęs mano adresą, jis man atsiuntė kvietimą vykti pas jį į Aix'ą, nes turįs kepyklą ir duonos visiems užteksią. Buvau jam dėkingas, bet jo kvietimu negalėjau pasinaudoti. Aiman! Visi keturi tokie puikūs ir talentingi vyrai jau seniai yra iškeliavę į Anapilį ir ilsisi svetimose šalyse.

Jiems išvykus į užsienį studijuoti, o Petrui Spetylai vedus ir kiek vėliau su žmona išvykus į Paryžių, likau vienas. Tada persikėliau pas brolį Edvardą, gyvenusį P. Vaičaičio gatvėje, Žaliajame kalne. Aš irgi buvau bekeliąs sparnus vykti į Prancūziją toliau studijuoti romanų literatūros.

IŠVYKSTU Į MONTPELLIER

Išėjus iš karinės tarnybos, mano gyvenimas iš esmės beveik niekuo nepasikeitė. Karišķus rūbus turėjau pakeisti į civilinius. Įsigijau kostiumą ir pirmą sykį pasirišau kaklaraištį bei pradėjau vėl nešioti skrybėlę kariškos kepurės vietoje. Taip pat ir pietauti jau ėjau į restoraną Laisvės alėjos ir Mickevičiaus g. kampe. Dauguma viengungių tarnautojų valgydavo restoranuose ar valgyklose, kurių buvo gausu. Žmonėms iš įstaigų pasipylus vienu laiku, visi, susėdę už stalų, ūžė kaip bičių avilys, aidėjo kalbos, juokai, tarškėjo indai ir kilo į lubas dūmų vilnys. Dauguma tarnautojų buvo studentai ir šiaip jauni žmonės. Visi dar jokių gyvenimo problemų neapsunkinti, nebent kurį erzino netikęs viršininkas, pikta kambario savininkė ar slėgė neatsiliepianti meilė. Papietavęs su V. Kamantausku eidavau pasivaikščioti į Mickevičiaus slėnį ar prie tunelio gerklės, nes ten nuo kalvos atsiveria puikus reginys į Nemuną ir į Panemunės mišką, o kartais patraukdavome ir į Pažaislio vienuolyną, kuris tais laikais dar tebebuvo apleistas ir negyvenamas. Apeidavome visus vienuolyno pastatus, kiemus, sodą, stebėjomės jo statytojo parinkta nuostabiai gražia, Nemuno juosiama vieta. Iš tokių ilgų pasivaikščiojimų grįžę į miestą, jautėme didelį alkį. Viktoras, kaip amerikonas, turėjo daugiau pinigų (tėvai kasdien jam duodavo dolerį kišenpi-

nigių) ir mane vesdavo į gerą restoraną, kur už tą dolerį (tada 10 litų) gaudavome gerą vakarienę, paprastai Vienos šnicelį su bokalu alaus. Pusryčiams turėdavau iš Veprių parvežtų mamos duotų dešrų, sūrių ir kumpio. Tomis dienomis, kai nebūdavo paskaitų, dažnai popietes praleisdavau pas Kamantauskus. Jau buvo grįžęs iš JAV Viktoro vyresnysis brolis Vaclavas, puikus pianistas, tad jis, paprašytas ar neprašomas, paskambindavo gražių dalykų. Ypač mane žavėjo jo skambinama ispanų Albenizo „Corpus Christi" („Dievo kūno šventės Ispanijoje") labai įspūdinga muzika.

Kadangi rusų universitetas buvo dar pačioje kūrimosi pradžioje, nebuvo reikiamų dėstytojų, reikalingų priemonių, geros bibliotekos, tad, norėdami išsamiau ką pastudijuoti, daugelis mano draugų ir pažįstamų buvo išvykę į užsienį, į Vakarų Europos senuosius universitetus pasitobulinti. Norėdami gauti paruoštų specialistų, pats universitetas ir įvairios ministerijos davė stipendijas studijuojantiems užsienyje. Aš su Viktoru suliepsnojome noru vykti į kurį Prancūzijos universitetą. Tebuvo viena problema: kur gauti lėšų. JAV veikė studentų šalpos fondas, kuris ne vienam buvo davęs paskolą studijuoti užsienyje. Aš irgi į jį kreipiausi ir gavau 100 dolerių paskolą. Bet tos sumos neužteko. Reikėjo sukaupti daugiau. Už mano su Viktoru paruoštą „Chrestomatiją dainių prieš Aušros gadynės" iš Martyno Yčo gavome 600 litų. Prie tų pridėjau savo sutaupytuosius, ir susidarė apvali 1500 litų suma, su kuria jau galima leistis į kelionę Prancūzijon. Mudu pasirinkome Prancūziją todėl, kad aš studijavau prancūzų literatūrą. Prancūzija garsėjo savo kultūra, tuo metu buvo vyraujanti Europos valstybė, prancūzų kalba buvo tarptautinė diplomatinė kalba.

Pasirinkome senąjį Montpellier universitetą Pietų Prancūzijoje, labai arti Vidužemio jūros. Tai buvo Rabelais ir trubadūrų miestas. Prisiklausius V. Dubo paskaitų apie šį miestą, knietėjo jį pamatyti ir ten pagyventi. Išsirūpinę vizas, vieną 1924 m. spalio pradžios vakarą atsisveikinome su saviškiais, sėdome į traukinį ir kitą rytą atsidūrėme Berlyne. Iš ten — į Lealna. Vagono kupė tebuvome tik mudu. Važiuojant į kupė įėjo jauna vokie-

tukų porelė. Susėdo priešais mus ir tuoj ėmė glamonėtis, bučiuotis. Mudu, nepratę matyti tokių scenų, raudome iš gėdos ir nežinojome, kur dėti akis. Jiems nesiliaujant, nutarėme užkąsti. Iš portfelių išsiėmę sumuštinių su kumpiu, dešrą su sūriu, pradėjome valgyti. Mūsų nustebimui, meilingoji porelė paliovė glamonėtis ir išpūtusi akis spoksojo į mus. Dabar mudu pasijutome tartum kokie nusikaltėliai. Mat Vokietija tuo metu išgyveno sunkią ūkinę krizę. Jų pinigai buvo beverčiai. Už du dolerius antros klasės vagonu pervažiavome visą Vokietiją. Pareinio miestelyje už vieną kilogramą obuolių sumokėjau daugiau kaip 10 milijonų markių.

Koelne aplankėme netoli stoties stūksančią didingą gotikinę katedrą. Pirmą kartą tada pamačiau savo akimis tokią įspūdingą šio stiliaus bažnyčią. Tą ankstų rytą vienoje koplyčioje vyko pamaldos, besimeldžiančių buvo labai nedaug. Buvo galima netrukdomai viską apžiūrėti ir pasigrožėti tuo religinės architektūros šedevru. Antrą kartą Koelno katedrą teko pamatyti jau praūžus II pasauliniam karui, ateitininkų ekskursijos Reinu metu. Tada vaizdas buvo liūdnas. Karo metu per bombardavimus katedra buvo gerokai nukentėjusi. Apgriautos sienos galėjo sukiužti, todėl ji buvo aptverta ir į vidų niekas neįleidžiamas. Stovėdamas prie griuvėsių ir išvartaliotos žemės aplink juos, stebėjausi barbariškais civilizuotų žmonių veiksmais. Pats Koelnas buvo gerokai apgriautas ir išdegintas.

Pervežti per labai sraunų Reiną, atsidūrėme Strasburge, jau Prancūzijoje. Neturėjome laiko pavaikščioti po miestą, apžiūrinėti garsią vienabokštę katedrą ir kitas žymesnes vietas. Krito į akis vaisių bei daržovių gausa. Neiškentėme nenusipirkę vynuogių, kurių Kaune visai nebuvo, o čia galėjome atsivalgyti, nes kaip tik buvo vynuogių sezonas ir jų visur buvo pilna.

Pasiekę Lyon'ą, turėjome keletą valandų pavaikščioti po antrą didumu Prancūzijos miestą, didelį šilko pramonės centrą. Mane stebino nepaprastas prancūzų gyvumas ir laisvumas. Savo išvaizda prancūzai gerokai skyrėsi nuo vokiečių, daugiausia šviesiaplaukių, aukštų vyrų ir moterų. Tik Strasburge maišėsi aukštesnio ūgio šviesiaplau-

kiai prancūzai, ir tai buvo natūralu, nes Elzasė dauguma gyventojų buvo germaniškos kilmės, o šviesiaplaukiai prancūzai — mišrių vedybų išdava.

Po daugiau kaip dviejų parų kelionės pagaliau pasiekėme mūsų kelionės tikslą — Montpellier. Pernakvoję pirmame prie stoties rastame viešbutyje, kitą rytą pastoviai įsikūrėme Hotel Jouve, Rue Nationale 11, gražioje gatvėje, pačiame miesto centre. Prie pat iškilusios kalvelės išdidžiai joja Liudvikas XIV, prancūzų pramintas „karalium Saule" (Le Roi Soleil). Iš tos aikštelės dieną vaiskiai matomas tolumoje Vidužemio jūros žėrėjimas, o kitoje pusėje — niūksąs tos apylinkės aukščiausias kalnas Vilkas (Le Loup). Pats Montpellier miestas nedidelis (apie 90 000 gyventojų), labai senas, garsus savo universitetu, ypač medicinos ir farmacijos fakultetu, botanikos sodu, šv. Petro katedra, buvo labai ramus, neturįs pramonės, pasižymėjo tyru oru ir šiltu klimatu.

Mudu su Viktoru per Kalėdas maudėmės Vidužemio jūroje, nors tai buvo žiemos metas ir paplūdimyje nebuvo nė gyvos dvasios. Montpellier apylinkėse buvo gausu vynuogynų. Sultingas vynuoges skanu valgyti ir tenykštį vyną malonu gerti, bet per ten buvimo laiką mačiau, kiek daug ūkininkai turi dirbti, kad susilauktų gero vynuogių derliaus. Krito į akis rausva žemė. Iš tolo ji visa raudonavo. Mūsų klimato sąlygomis žiemą ūkininkai laukuose neturėjo ką veikti, o čia, pietuose, jie triūsė per visą žiemą: valė, karpė, sodino naujus ar rovė senus vynuogienojus, nukarpytas šakas ir išrautus stiebus dėjo į krūveles ir jas išveždavo. O pavasarį vėl — tręšė, kaupė, ravėjo ir t. t.

Išmiegojus pirmą naktį, anksti rytą maloniai nuteikė linksmi, išdainuojami praeinančių prekiautojų skelbimai, o pusryčiaujant — mandagus patarnavimas, visų linksma nuotaika. Pusryčiams, kaip ir visur Prancūzijoje, be įprastinės kavos, bandelės su trupučiu sviesto ir marmelado, dar ant lėkštės padėdavo saują jūros vėžiukų, kurie ropojo iš lėkštės ant staltiesės... Aš jų negalėjau valgyti ir palikdavau nepalietęs. Pietūs ir vakarienė būdavo iš 5 duočių. Ant stalo stovėdavo grafinas raudono vyno ir grafinas vandens. Moterys ir vaikai gerdavo at-

skiestą vandeniu vyną. Prancūziški patiekalai, nors skanūs, bet nesotūs. Sriuba beveik grynas vanduo su trupučiu daržovių, mėsos skiautelė su daržovėmis, skiautelė sūrio, vaisiai ir kava.

Papietavę dažnai eidavome vaikščioti. Pirmiausia rūpėjo pasiekti tą Vilko kalną, kuris atrodė esąs čia pat. Bet nužingsniavus kokius keturis ar penkis kilometrus, jis vis dar tebebuvo tolimas, tad grįždavome namo jo nepasiekę. Baigę pasivaikščiojimą, pasijusdavome tokie alkani, lyg tris dienas nieko nevalgę. Kadangi iki vakarienės per ilgai laukti, cukrainėje nusipirkdavome pyragaičių ir butelį šampano. Jį išgėrę, apsvaigdavome, bet po valandos svaigulys išgaruodavo. Kiek pasiilsėję, galėdavome užsiimti studijomis.

Atvykę į Montpellier ir susipažinę su universiteto reikalavimais, abu įsirašėme į Literatūros fakultetą ir į svetimšaliams skiriamus prancūzų kalbos kursus. Juose buvo klausytojų iš daugelio Europos kraštų. Po kokios savaitės susitikome Antaną Valaitį, vilnietį, buvusį ELTOS direktorių, daug vyresnį už mus, Joną Žmuidziną (vėliau Užsienio reikalų ministerijos pareigūną ir generalinį konsulą Toronte). Dar vėliau atsirado Jonas Navakas (būsimas Klaipėdos gubernatorius). Po vakarienės kartais susirinkdavome kurioje kavinėje, kur linksmai praleisdavome porą valandų. Montpellier namai nebuvo šildomi, nors žiemos vakarai ir naktys būdavo gana vėsios. Seni žmonės prie kojų pasidėdavo kibirą anglių, kurios, palengva degdamos, apšildydavo kojas ir kambarį. O kavinėje, paėmęs kavos puoduką ar alaus stiklą, galėjai išbūti visą vakarą klausydamasis gražios muzikos šiltoje patalpoje. Prancūzai labai taupūs. Su vienu kavos puoduku jie išsėdėdavo ilgas valandas. Moterys mezgė, skaitė, vyrai lošė kortomis, skaitė, rašė laiškus (pasinaudodami kavinės popierium). Tik svetimšaliai studentai ūžė, triukšmavo, ypač amerikiečiai, kurie įkaušę net stiklais imdavo daužyti veidrodžius ir indus. Policijai nereikėdavo įsikišti, jie už padarytus nuostolius atsilygindavo.

Kaune, jeigu įkaušę studentai imdavo triukšmauti, ypač išėję į gatvę, tuoj atsiradęs policininkas nuvesdavo į nuovadą. Montpellier studentai naudojosi didele laisve.

Susitarę dideliais būriais visiškai blaivūs pasipildavo į gatvę ir žąsele keli šimtai įžengdavo į kavinę ir išeidavo iš jos priešingame gale. Praeidami pakalbindavo sėdinčius, treptelėdavo koja ar šūktelėdavo. Ta ceremonija trukdavo 10—15 minučių. Arba ant augaloto, stipraus studento pečių atsistodavo kitas, liesesnis ir taip nešamas šaligatviu barbendavo į antro aukšto langus kitų studentų lydimas ir jiems juokiantis. Kartais gatvėje sustabdydavo automobilį, išlaipindavo važiuojančius ir keli įsirėmę jį stumdavo pirmyn. Viskas vyko mandagiai, juokaujant. Visi žinojo, kad tai studentų linksmos išdaigos, niekas neprotestavo, nepyko, policija netrukdė. Po vaikštynių susimesdavo į kokią salę, iškviesdavo vieną kitą kalbėtoją. Jeigu kalbėtojas nesugebėdavo jų sudominti, jis būdavo apmėtomas pomidorais ar sugedusiais kiaušiniais. Kaune studentai pamėgdžiojo vokiečius — turėjo špagas, duodavo iškilmingas priesaikas su vėliavos pabučiavimu, iškilmės baigdavosi dideliais nugėrimais. Prancūzų studentai to nepraktikavo. Išdaigų metu jie užsidėdavo savo fakulteto kepuraites (kiekvieno fakulteto buvo skirtingos spalvos), ir tai buvo viskas.

Kai mūsų būrelis susirinkdavo kavinėje, visą vakarą klausydavomės Navako anekdotų, kurių jis žinojo daugybę, kartais ir labai riebių. Aš su Viktoru kas savaitę eidavau į kiną; ypač man patikdavo prancūzų istoriniai filmai, kurie skyrėsi nuo amerikiečių ir vokiečių subtilesniu vaizduojamojo laikotarpio suvokimu. Sekmadieniais eidavau į katedrą. Norint atsisėsti, reikėjo sumokėti 10 santimų už kėdę. Rinkliavos metu kunigas nepraleisdavo nė vieno besimeldžiančio, nesusipratėliui kapšį pakišdavo panosėn taip, kad bent 10 santimų kiekvienas turėjo įmesti. Aš labai atidžiai klausydavausi pamokslų, nes norėjau įsidėmėti teisingą žodžių ištarimą. Mane labai piktindavo kai kurių prancūzų storžieviškumas, kurie pamaldų metu po bažnyčią vaikščiojo nenusiėmę skrybėlių, tarytum jie būtų turguje. Norėdami pasimaudyti, važiuodavome traukinėliu į netoliese esantį Palavas'ą, nedidelį kaimelį (apie 1500 gyventojų), kur buvo geras paplūdimys ir keli restoranai. Juose visada gaudavome šviežių žuvų. Kartą istorijos profesorius suorganizavo ekskursiją

į netolimą Arlį, kur buvo išlikusi visai sveika romėnų laikų šventykla ir amfiteatras, taip pat labai sena šv. Trofimo katedra. Profesorius parodė ir kitas senovės įžymybes. Savo žinių bagažą praturtinau savo akimis matytais antikiniais ir vidurinių amžių architektūros paminklais, naujų žmonių ir aplinkos pažinimu.

Languedoc'e (į kurį įėjo ir Montpellier) bei Provanse-ziloje, gretimai, senovėje klestėjo romėnų kultūra, ką liudija išlikę jų architektūros paminklai, o vėliau tų sričių valdovų dvaruose trubadūrų kuriama poezija. Pietų Prancūzijoje vyko atkaklios kovos su saracėnais (arabais mahometonais), iš Ispanijos besiveržiančiais į prancūzų žemes. Iš tų kovų epizodų sudėta prancūzų epinė poema „Rolando giesmė" ir daug kitų, mums mažiau žinomų, legendų. Iškalbingų profesorių iškeliami spalvingi, dramatiški tų kovų epizodai man darė didelį įspūdį, juo labiau kad aš vaikščiojau ir savo akimis mačiau daugelį tose legendose apdainuojamų vietų. Jau anksčiau prof. Dubo paskaitos apie trubadūrų poeziją, Rolando giesmę bei Tristano ir Izoldos nelaimingą meilę mane skatino geriau pažinti tų laikų prancūzų literatūrą, o dabar tas ryžtas dar labiau sustiprėjo. Pasiryžau grįžęs į Lietuvą „Rolando giesmę", „Tristano ir Izoldos" romaną, taip pat P. Tufrau romaną-legendą apie Vilhelmą Oranzietį (Guillaume d'Orange), kuriame kaip tik buvo vaizduojamos Langedoko srityje vykusios kovos su saracėnais, išversti. Tą savo ryžtą įvykdžiau. Du pirmieji kūriniai buvo išleisti atskirom knygom, o Tufrau romaną „Oranzo Vilhelmas" buvo pradėjęs spausdinti dienraštis „Rytas", bet viso neišspausdino, rankraščio negrąžino, tad jis laikytinas žuvusiu.

Atsidūręs kultūringoje šalyje, universitetiniame mieste, kur daug inteligentijos, stebėjau prancūzų gyvenimą, jų papročius. Pirmiausia metėsi į akis prancūzų taupumas. Kavinėse ir restoranuose nepamatysi girtuokliaujančių prancūzų. Per pietus ar vakarienę geria vyną, moterys dažnai jį atskiedžia vandeniu. Užėjęs į priemiesčio kavinę, kur dauguma lankytojų paprasti darbininkai, nepamatysi buteliais apkrautų stalų; jie dažniausiai tenkinasi

stikliuku likerio ar stiklu iš statinės įpilto vyno, retai kas geria alų. Nors tai vynuogių kraštas, retai kada pamatysi įkaušusius. O šiaip jie linksmi žmonės, linkę kritikuoti valdžią ir tvarką. Priešingai vokiečiams, nelabai paiso švaros. Viską meta, kur pakliuvo. Vagone ar restorane, kur patiesti kilimai ir yra šiukšlėms dėžės, vis vien jie meta ant grindų popierius, maisto likučius ir t. t. Tą patį reginį matai kine ir teatre. Taip pat stebino ir ten esanti didelė laisvė. Studentai ir paprasti piliečiai išsijuosę keikė valdžią, be atodairos kritikavo jos veiksmus ir potvarkius, apie ką Lietuvoje negalėjai nė pagalvoti. Po keturių dešimtmečių generolas De Gaulle, tuometinis Prancūzijos prezidentas, griežtos tvarkos šalininkas, kartą nusiskundė, kad esą sunku valdyti šalį, kurioje gaminama daugiau kaip 250 įvairių rūšių sūrių. Nenuostabu, kad Prancūzijoje buvo radę prieglobstį daug politinių pabėgėlių, kurie čia jautėsi saugiai.

Laikui greit bėgant, priartėjo ir Kalėdos. Prancūzai nešvenčia Kūčių. Kalėdų išvakarėse, 12 valandą nakties, laikomos vadinamosios Gaidžio mišios. Grįžus iš bažnyčios, valgoma vakarienė (jų vadinama Kalėdų vakariene), kurios metu valgoma kalakutiena ir geriamas šampanas. Restorano ir viešbučio savininkas mums, savo klientams, palinkėjo linksmų Kalėdų (Noel) ir su mumis išgėrė šampano taurę. Su liūdesiu prisiminiau Kalėdas Lietuvoje, pasilikusius Vepriuose tėvus ir pas juos suvažiavusius brolius ir seseris valgyti Kūčių, laužti plotkelės ir linkėti vienas kitam laimės. Ten išpuošta kalėdinė eglutė, linksma kalėdinė nuotaika, svečių lankymasis ir ėjimas į svečius... Tik buvo gerai, kad buvau kartu su draugais lietuviais ir, lygindami lietuviškas Kalėdas su prancūziškomis, pripažinome, kad mūsiškės nepalyginamai įdomesnės, prasmingesnės ir nuotaikingesnės už prancūziškas. Be to, mums nebuvo įprastas ir čionykštis šiltas oras su žaliuojančia augmenija, mes pasigedome sniego, balta danga apkloto peizažo. Norėdami išblaškyti tą liūdnoką nuotaiką, nuvykome su draugu į Palavasą ir ten Vidužemio jūroje išsimaudėme vieni du, nes prancūzams tuomet buvo žiema. Tuo tarpu ten vanduo nebuvo šaltesnis už Baltijos jūros vandenį birželio mėnesio pabaigoje. Išsimaudę

užsisakėm restorane žuvų, kad bent tuo atžymėtume lietuviškas Kūčias.

Kartą, sėdėdami nuošalesnėje vietoje prie Vidužemio jūros pakrantės, užsibuvome ten ilgiau nei paprastai. Tada teko matyti saulėlydį, kokio niekados ir niekur kitur neteko matyti. Nežinau, ar ten visada jie būna tokie spalvingi ir kažkaip pakiliai nuteikią ar tik tą pavakarę taip nepaprastai susiklostė, nes tame saulėlydyje šviesa gyveno ir triumfavo, išsisklaidydama į daugybę nematytų atspalvių, vis virpėdama, spinduliuodama, keisdamosi pripildė erdvę kažkokių burtų, kėlusių pasigėrėjimą, nes, nors saulė jau buvo nuskendusi, nejutau jokio liūdesio, dvasia buvau atitrūkęs nuo tikrovės.

Malonu būdavo ne tik Vidužemio jūros pakrantėje pabūti, bet taip pat ir Montpellier miesto botanikos sode pavaikščioti. Jis garsėjo kaip vienas geriausių Prancūzijoje, sukaupęs šiltųjų kraštų augmeniją, pilnas gėlių ir žydinčių krūmų. Jame stovi žymiam prancūzų rašytojui ir humanistui Francois Rabelais, garsaus satyrinio romano „Gargantua et Pantagruel" autoriui, paminklas. XVI šimt. pradžioje Rabelais čia studijavo mediciną, nors jau buvo kunigas vienuolis. Kiekvienam prancūzų literatūros studentui reikia iš pagrindų susipažinti su juo ir su jo didžiuliu veikalu, pilnu mįslių ir gan laisvų pokštų bei išdaigų. Todėl praeidamas pro jo paminklą, pagalvodavau, kodėl jam, tokiam rimtam vienuoliui, gydytojui ir humanistui, reikėjo imtis tokių grubių ir neįtikėtinų priemonių senoms atgyvenoms pajuokti ir naujoms idėjoms skleisti. Bet daugiau kaip prieš tris šimtmečius žmonės kitaip galvojo ir jautė nei dabar mes. Tačiau, šiaip ar taip, studentų jis buvo mėgstamas, ir aš praeidamas jam vis mirktelėdavau.

Baigiantis pavasario semestrui ir mažėjant mano santaupoms, reikėjo pradėti ruoštis kelionei į namus. Tolimesnės studijos Montpellier priklausė nuo to, kaip man pavyks susitvarkyti su lėšomis. Prieš akis turėjau tris mėnesius vasaros atostogų. Dar man tebesant Montpellier, netikėtai pas Viktorą atvyko graži ir labai energinga mergina, su kuria jis susipažino Kaune ir su kuria mes gan dažnai susitikdavome. Viktoras nebuvo jos įsimylėjęs ir

kažin kiek ta draugystė būtų tęsusis ir kaip baigusis, jeigu ne tas jos staigus atvykimas ir įsibrovimas į jo kambarį. Greitai viskas išsisprendė sutuoktuvėmis pačiame Montpellier. Atsisveikinęs su visais kolegomis, kurie irgi jau ruošėsi grįžti, pakeliui į namus porai dienų sustojau Paryžiuje.

PARYŽIUJE

Pirmą kartą atvykęs į Paryžių, stengiausi kaip galima daugiau pamatyti. Norėdamas geriau susiorientuoti, pirmiausia užsukau į mūsų atstovybę. Jos tarnautojai man buvo nepažįstami. Jų patariamas, susidariau planą, ką būtinai turiu pamatyti per tas dienas. Atstovybė buvo kukliai įrengta. Krito į akis sofos ir foteliai, tikra ar dirbtine oda aptraukti, bet su daugeliu įplėšimų, per kuriuos bolavo medvilnė. Paklausiau, kodėl neužsiuva šitų perplėštų vietų. Nusijuokęs tarnautojas man atsakė, kad tai, girdi, paskutinė Paryžiaus mada. Idiotiška, jam pasakiau, bet, kaip žinome, mados nepripažįsta logikos. Kaip ir visos, ji greit praėjo.

Paryžiaus įžymybių lankymą pradėjau nuo Luvro (Louvre). Tais laikais turizmas masinis dar nebuvo. Muziejaus salės nebuvo perpildytos, galėjai laisvai, niekieno netrukdomas, pasigėrėti didžiųjų dailininkų šedevrais, ne taip, kaip dabar. Kai 1976 m. rudenį vėl atsiradau Paryžiuje, dabar jau ketvirtą kartą, Luvro ar Versalio lankymas nebuvo toks malonus, kaip galėjau tikėtis, o greičiau turisto pareigos atlikimas, nes minių minios plaukte plaukia, nes iš tikrųjų tik praeini per sales, stumdomas, grūdamas ir skubinamas negaišti, kadangi jau veržiasi kitos ekskursijos, o jų vadovai skuba tave nuvežti pamatyti kitų įžymybių.

Pirmą kartą pamatęs Leonardo da Vinči Moną Lizą, galėjau atsisėsti priešais paveikslą ir pasigrožėti iš jo tyliai trykštančia, žiūrovą užburiančia ir spėlioti skatinančia tos moters šypsena. Savo giedra nuotaika ir puikiu spalvų deriniu labai įsiminė Fra Angelico „Dievo Motinos" vainikavimas, taip pat ir Rembrandto „Emauso ke-

leiviai", kuriame žavi iš Kristaus veido sklindanti paslaptinga šviesa. Daug prisiskaitęs apie senovės graikų meną, skubėjau pamatyti Miloso Venerą ir kitus ten esančius graikų skulptorių šedevrus. Matyt, kad tos skulptūros modelis buvo tikrai graži ir žavi moteris. Tačiau jeigu anksčiau ji buvo moters grožio idealas, tai mūsų laikais (1976) kūninga moteris jau nukelta nuo pjedestalo ir jos vietoje pastatyta lentos išvaizdos. Kai paskutinį kartą Venerą mačiau, prie jos nebuvo lankytojų, nors kitos salės jų buvo pilnos.

Anais senais laikais į Versalį (Versailles) veždavo specialus traukinėlis, kuris privažiuodavo iki pat rūmų aikštės. Versalis stebino jau pačiu išplanavimu. Didingi rūmai, plačiausia aikštė, gėlynai, fontanai, statulos, tiesios alėjos, sodai, visa atrodė lyg pasakoje. Pačiuose rūmuose — labai įspūdinga, ilga ir plati veidrodžių salė, ten buvo pasirašyta garsioji Versalio taikos sutartis, pagal kurios vieną straipsnį nuo Vokietijos buvo atskirtas Klaipėdos kraštas su uostu, vieninteliu Lietuvos priėjimu prie Baltijos jūros. Nemažiau įspūdingi ir karalienės bei karaliaus kambariai, daugybė kitų kambarių su gražiais, stilingais baldais, kilimais, paveikslais, statulomis. Tada prisiminiau istorijos profesoriaus pastabas apie Versalio rūmų anų laikų gyvenimą, kai jis buvo pilnas blizgesio, švytėjo damų ir dvariškių puikiomis sukniomis ir uniformomis, bet kartu rytais būdavo pasmirdęs, nes nebuvo kanalizacijos. Tarnai, valydami ponų kambarius, turėdavo ištuštinti ir jų naktinius puodus. Pats karalius išsituštindavo sėdėdamas lovoje, ir buvo garbė tam aukštam dvariškiui, kuris karaliui patarnaudavo tą reikalą atliekant.

Galėjau pamatyti ir rūmų koplyčią bei teatrą, kuriuose karalius ir jo dvariškiai melsdavosi bei linksmindavosi. Koplyčia ir teatras buvo gan erdvūs, labai skoningai įrengti ir darė gerą įspūdį. Taip pat buvo leidžiama pamatyti ir karalienės didįjį bei mažąjį Trianoną. Didysis buvo pastatydintas Liudviko XIV, o mažasis — Liudviko XV. Mažajame karalienė gyveno savo privatų gyvenimą. Karais bei grandiozinėm statybom Liudvikas XIV valstybę privedė prie bankroto, bet už savo didingas statybas ir

visų sričių menininkų ir rašytojų globą buvo pramintas Karalium Saule (Le Roi Soleil).

Anais laikais buvo galima laisvai apeiti ir apžiūrėti visą Versalio kompleksą. Kai 1976 m. antrą kartą su žmona ten lankiausi, nei Trianonų, nei koplyčios su teatru jau nebeleido lankyti. Turistų buvo toks antplūdis, kad, matyt, nebuvo įmanoma minioms leisti lipti laiptais aukštyn, nes galėjo nusisukti sprandą ne vienas, o kas liktų iš nedidelio masto Trianonų, jeigu kas dieną ten tūkstančiai žmonių eitų. Buvau laimingas, kad tada visą Versalį galėjau pamatyti, nes antrą karlą jį lankydamas, nepatyriau jokio pasitenkinimo dėl minios spūsties. Pirmyn ir atgal stūmėsi minių minios, kaip avių banda pro siaurus vartus. Tiesa, dalį Versalio pamatei, prasistūmei per sales ir kambarius ir būk patenkintas. Antrą kartą lankant Versalį, buvo liūdna matyti jį labai apleistą, menkai beprižiūrimą, viduje ir lauke rūmai aptriušę, parke stovinčios statulos aptrupėjusios, takai duobėti. Klesti vien netoliese esančios suvenyrų krautuvės. Atrodo, kad nusigyvenusi Prancūzija nebejstengia tinkamai išlaikyti jai praeities paliktų didingų paminklų. Pats Paryžius generolo De Gaulle rūpesčiu buvo gerokai atjaunėjęs. Per šimtmečius nusėdusios suodys ir dulkės buvo nuplautos. Notre Dame katedra ir daugelis kitų istorinių pastatų buvo balti, atrodė lyg naujai statyti. Pati katedra dėl turistų antplūdžio jau buvo nebe šventovė, o tikras turgus, kur niekas negalėjo susikaupti ar pasimelsti.

VĖL LIETUVOJE

Apsirūpinęs Belgijos ir Vokietijos tranzito vizomis, 1925 m. gegužės mėn. laimingai grįžau į Kauną ir niekur negaišdamas vykau į Veprius, į tėvų namus. Karo metu vokiečiai iš Jonavos į Ukmergę nutiesė siauro geležinkelio bėgius ir jais kelis vagonėlius šnypšdamas ir kriokdamas traukė mažas garvežiukas. Juo važiuodami ir artėdami prie vadinamojo Velnio tilto, kuris nutiestas per platų ir gilų slėnį su apačioje tekančiu upeliu, keleiviai turėdavo baimės. Žemiausioje vietoje tiltas virš daubos buvo pakilęs

20 metrų. Nors traukinėlis slinko vėžlio žingsniu, bet keleiviai bijojo, kad jis nenugriūtų, tačiau, kiek žinau, niekad tokia nelaimė neįvyko. Man reikėdavo išlipti Pagelažių stotelėje, lygiai 17 km nuo Jonavos ir nuo Ukmergės. Beje, Pagelažių kaime buvo gimęs žinomas mūsų dailininkas ir menotyrininkas Paulius Galaunė. Iš Pagelažių į Veprius dar buvo 4 km kelio, kurį sukardavau pėsčias, o jeigu su sunkesne valiza — važiuotas.

Nedidelis Veprių miestelis turėjo mūrinę bažnyčią, paštą, policijos nuovadą, vėliau vaistinę, spirito varyklą ir žemės ūkio mokyklą, kurioje mokytojavo 3 agronomai. Gyventojų gal koks šimtas. Stovi ant kalniuko prie pat ežero ir Riešės upelio, užtvenkto, su dekoratyviniu kriokliu, kuris ištekėdamas iš ežero suko malūno ratus. Kitoje malūno pusėje Riešė jau vadinasi Cedronu ir už kelių kilometrų įsilieja į Šventąją. Užtvankos pašonėje stovi gan aukštas plokščiakalnis, sakoma, kad senovėje ten buvusi pilis-tvirtovė. Pakasinėjus ten randama plytų nuotrupų. Pravažiavus tiltą, kelias kalno pašone veda į miestelį. Čia patvenktoji Riešė sudaro ežeriuką, kuris retkarčiais nusausinamas išleidžiant vandenį pro angas. Tada miestelio vaikai turi malonumą gaudyti balelėse užsilikusias kuojas ir lydekaites.

Tuo metu Vepriai buvo garsūs savo Kalvarijų stotimis. Lietuvoje iš viso tebuvo trys tokios vietos: Vilniuje, Žemaičių Kalvarijoje ir Vepriuose. Per Sekmines į Veprių kalvarijas suplaukdavo minios maldininkų (apie 20 000—30 000). Iš artimesnių ir tolimesnių parapijų ateidavo procesijos su vėliavomis, giesmininkais ir vadovais. Nepriėjusias miestelio, jas iškilmingai sutikdavo Veprių parapijiečiai, kurie su giesmėmis jas atlydėdavo į Veprių bažnyčią. Dvi su puse paros dieną ir naktį aidėdavo maldininkų giesmės. Iš bažnyčios išėjusi procesija traukdavo prie kapinių, prie ten stovėjusios didelės koplyčios su „Paskutinės vakarienės" paveikslu ant sienos. Ten pasimeldusi, procesija žygiuodavo per tankų eglyną iki Cedrono, kuris toje vietoje plačiai išsišakojęs akmeningu dugnu sroveno į labai arti tekančią Šventąją... Perėję per Cedroną ir pasimeldę prie ten stovinčios koplytėlės, pasukdavo miestelio link ir jau gražiu pušynu pro ežerą

pašonėje grįždavo į bažnyčią. Kalvarijų koplytėlės buvo išbarstytos miške. Nežinantis negalėjo visų ir reikiama tvarka rasti, tad kiekviena procesija turėjo savo vadovą. Daug kartų tokiose procesijose esu ėjęs per Sekmines. Jeigu pasitaikydavo geri giesmininkai, giedojimas gražiai nuteikdavo ir darė gilų įspūdį. Per Sekmines Vepriai pasikeisdavo: dar prieš savaitę iki šventės visa plati aikštė prieš bažnyčią jau užstatyta įvairiausiomis palapinėmis, būdelėmis su saldumynais, gėrimais, devocionalijomis ir t. t. O švenčių metu — minios maldininkų, vaikų, elgetų, vežimų ne tik užkimšdavo miestelį, bet ir kelius tolokai nuo jo. Dažniausiai pasitaikydavo gražus, giedras oras. Žmonės prakaituodavo, ieškodavo vandens. Prie kiekvienų namų šulinio stovėjo eilės ištroškusių. Buvo pakili nuotaika, ypač naktimis, kai procesijos apšviečiamos dideliu deglu.

Mano tėvas Jurgis labai mokėjo su žmonėmis bendrauti, susigyventi su vaikais, papasakodavo kokį linksmą nuotykį, todėl visų buvo mėgstamas. Prisimenu jo girdėtą iš savo tėvo Pranciškaus pasakojimą iš baudžiavos laikų. Anuomet mokesčius mokėdavę ne tiesiog iždui, bet specialiems mokesčių rinkėjams, kurie važinėdavo po rajonus. Kartą į vieną karčemą atvykusiam pareigūnui žydelis teisinęsis neturįs pinigų. Tada šis apsigyvenęs karčemoje ir savininkas turėjęs jį ne tik maitinti, bet ir supti vaiko lopšyje, tačiau šis vis buvęs nepatenkintas. Perpykęs žydelis jam sako: „Tu suvalgei silkę ir kaip saulė švytinčią bandelę, išgėrei stiklą degtinės. Ko dar tau reikia?“ Neįstengdamas visų pareigūno įgeidžių vykdyti, karčemininkas galiausiai sumokėjo mokesčius ir atsikratė išmoningo pareigūno.

Iš neturtingo ligonio ne tik neimdavo atlyginimo, bet dar duodavo ir vaistų. Susirgus kuriam grafo šeimos nariui, būdavo kviečiamas jį gydyti. Grafas Marijonas Pliateris pasižymėjo kaip savotiškas mizantropas ir keistuolis. Jeigu nesant ūkvedžio kas svetimas grąžindavo skolą ar mokėjo už ką nors, prašydavo pinigus padėti ant stalo, jis pats jų į rankas neimdavo, nes bijojo kuo nors apsikrėsti. Tėvas pasakojo, kad, kartą jam atėjus apžiūrėti sergančio grafo dukros, šis netikėtai paklausė: „Czy pan

pszemienil panczoszki?“ (Ar tamsta pakeitei kojinaites?). Kai tėvas atsakė, kad ne, grafas paprašė užsimauti kitas. Pamatęs mano tėvą išeinant, ūkvedys paklausė, kur einąs. Tėvui pasakius grafo norą, šis nusijuokęs pakvietė išgerti taurelę konjako ir paplepėti, o po to grįžti pas grafą.

Taip pat jis buvo didelis mėgėjas žvejoti ir meškerioti. Dažnai imdavo man pagelbėti sudedant bučius (gyvenome prie pat ežero kranto), pavasarį su žeberklu gaudydavom lydekas jų neršto metu. Veprių ežeras buvo labai žuvingas. Miestelio gyventojams grafas leisdavo tik meškerioti, kitom priemonėm (tinklais, bučiais) žuvis gaudyti buvo draudžiama, bet niekas to nepaisė, juoba kad ežero galą supo miškas, o krantai buvo apaugę alksniais ir krūmais, tad žveją sunku ir pastebėti. Be to, niekas jų netikrindavo. Bučiuose rasdavo didelių lynų, palšių, kuojų ir kitokių smulkesnių žuvų. Vietomis ežeras buvo supamas liūnų, mažų plaukiančių salelių. Atsistojęs ant tokio kupsto, nugrimzdavai iki pažastų ar dar giliau. Ne kartą vos nepaskendau. Bijodamas gauti pylos, šlapias namo neidavau, pirma saulėtoje aikštelėje apdžiovindavau rūbus, nes tėvai draudė giliau brautis į ežerą per liūnus, kad nepaskęsčiau. Šventosios upė tekėjo už kokio kilometro nuo miestelio. Dažnokai ten nueidavom pameškerioti, pasimaudyti ar šiaip pasivaikščioti jos pakrantėmis. Pavasarį ar vasaros pradžioje paupio pievos buvo nepaprastai gražios, daugybė įvairiaspalvių laukinių gėlių žydėjo sudarydamos margą, kvapų kilimą. Kartą atsivežiau į Veprius kan. M. Vaitkų ir jį nuvedžiau į Pašvenčių pievas. Jis buvo taip sužavėtas, kad grįžęs parašė eilėraštį. Apylinkės miške augo žemuogės, avietės, mėlynės, girtuoklės, bruknės. Grybų irgi buvo gausu, visada galėdavai rasti baravykų, umėdžių, kazlėkų, voveruškų, žaliuokių, paliepių ir kitokių. Vasarą ar rudeniop atvykęs į Veprius, visada eidavau į mišką pagrybauti, žinojau grybų vietas ir kada kokie auga. Parneštus mama iškepdavo ir duodavo su grietinės padažu. Būdavo tikras skanumynas.

Ežero pakrantėje, prie pat namų, tėvas laikė valtį. Jis su ja meškeriodavo, medžiodavo antis ir vandens višteles, o aš su broliais irstydavausi, ypač kai iš Kauno atsiveždavau kurį draugą. Už ežero vakarinės pusės miš-

ko buvo Bečių dvaras. Prieš karą jis priklausė Rusijos ministerio pirmininko broliui Stolypinui, o po karo buvo nusavintas ir parduotas. Mano studentavimo laikais jį įsigijo vaistininkas Steponas Nasvytis. Prie pat dvaro sunkėsi šaltiniai su labai tyru ir skaniu vandeniu. Kai dar buvome vaikai, nubėgdavome to vandens atsigerti, o Nasvyčiams įsigijus Bečius, vasarą visa jų šeima su giminėmis ten vasarojo ir sekmadieniais ateidavo į bažnyčią. Kai susipažinom su jais, dažnai pasikviesdavo į Bečius. Viena jų giminaitė buvo įsižiūrėjusi mane ir norėjo prisivilioti, o Nasvyčių dukra, konservatorijos studentė Birutė, noriai paskambindavo. Kartais susirinkdavo nemažas būrys svečių, tad prie geros užkandos ir gėrimų linksmai leisdavome laiką.

Vepriuose įsteigus žemės ūkio mokyklą, jos vedėju buvo paskirtas agronomas J. Tallat-Kelpša, labai sumanus šeimininkas (vėliau „Maisto" direktorius Kaune, bolševikų su visa šeima išvežtas į Sibirą). Kiti agronomai buvo šie: Petras Augulis, Bronius Gurskis, vėliau Jonas Čepinskis. Iškėlus Tallat-Kelpšą, jo vieton atvyko J. Paštukas (bolševikų irgi išvežtas; kai grįžo iš Sibiro, žmona jo nepriėmė pas save ir jis turėjo ieškotis pastogės kitur). Su jais susidraugavau. Visi jie lošė šachmatais. Sulošę vieną ar dvi partijas, vakarieniaudavome. P. Augulis buvo geras smuikininkas, tad dažnai pagrodavo smuiku. Mane kaip svetį, keletui dienų ar atostogauti atvykusį į Veprius, visi kviesdavosi pas save. Tallat-Kelpša buvo vedęs iš Gudijos kilusią lenkę, bet simpatišką moterį. Jis turėjo dukrą ir du sūnus. Vieną vadino Asiku, kitą Tadziku. Turėdavau gražaus juoko, kai Asikas storu balsu (6 metų) tardavo: „Ponaš, kapitonaš, pulkaunykaš", o jam tuojau atliepdavo plonu balseliu Tadzikas (5 metų): „Siaucius, kliaucius, vajaunykas". Ir pas Kelpšas, ir pas Paštukus šachmatų partijos baigdavosi gera vakariene su tauriais gėrimais. Mokyklos sodininkas buvo Liormonas, kilęs, rodos, nuo Kybartų. Jo žmona buvo vokietė, bet kalbėjo lietuviškai su vokišku akcentu. Jis buvo aistringas šachmatininkas, uoliai besistengiąs mane pagauti vienai kitai partijai... Vienas jo sūnus vėliau buvo Klaipėdos komendantas, kitas — leitenantas, jis žuvo kare

prieš Sovietus. Vyriausia dukra buvo ištekėjusi už generolo P. Kubiliūno ir dažnokai atvažiuodavo pas tėvus, kur teko ir susipažinti. Kubiliūnas buvo labai nekalbus, o aš nedrįsau jį kalbinti. Antroji duktė buvo ištekėjusi už leitenanto Viliūno, tarnavusio demarkacijos linijos apsaugoje ir gyvenusio Kernavėje. Kartą jis mane pakvietė paviešėti pas juos. Kernavėje išbuvau visą savaitę.

Kernavę juosia Neris. Kernavė laikoma pirmąja Lietuvos sostine, Mindaugo, taip pat ir krivių krivaičio Lizdeikos buveine. Nuo jos piliakalnio atsiveria žavus vaizdas į plačią apylinkę. Čia stūkso trys kalnai ar piliakalniai. Įdomi bažnyčia, kapinėse didelėje koplyčioje palaidoti kunigaikščių Puzinų šeimos nariai.

Leitenantui Viliūnui išėjus į tarnybą, eidavau pasidairyti po Kernavės apylinkes, pasigrožėti gamta (vėliau Kernavė buvo žymi turistų lankymosi vieta), vakarais sutemus eidavome prie Neries žuvų gaudyti. Pirmą kartą teko dalyvauti tokioje neįprastoje žvejyboje. Viliūnas pasiėmė žeberklą ir deglą. Aš irklavau valtį, o jis atidžiai stebėjo vandens dugną, kur miegojo žuvys. Deglo skleidžiama šviesa gana gerai švietė ir matėsi dugnas. Pamatęs žuvį, smeigdavo ir spurdančią ištraukdavo. Tas žiaurus žvejybos būdas buvo draudžiamas, bet jis to nepaisė. Po jo žeberklu patekdavo didokos žuvys, lydekos ir šapalai. Parnešto laimikio užtekdavo pietums ir vakarienei. Nakties tamsoje upe palengva slenkanti valtis su deglu priekyje atrodė tartum šmėkla, kažkas fantastiška: žuvys vandenyje, rūku apsigaubusi upė ir mėnulis padangėje. Linksmai ir nuotaikingai Kernavėje praleistos dienos iki šiolei išliko atmintyje.

Senasis Liormonas, sulošus keletą partijų, visada vaišindavo. Tačiau vakarienės metu niekad neduodavo daugiau kaip dvi taureles degtinės. Išėmęs ropinę iš bufeto, pats įpildavo ir vėl padėdavo į bufetą. Tuo tarpu agronomai dėl gėrimo nesivaržydavo, atvykus svečiams iš Kauno, gerokai nugerdavo...

Mano tėvai gražiai sugyveno su visais vepriečiais: klebonu, agronomais, mokytojais ir šiaip su visų apylinkių žmonėmis. Visur buvo kviečiami lankytis. Kadangi tėvas buvo didelis bičių mylėtojas, savo sode laikė 6—8 avilius,

tai tų progų niekada netrūko. Jis mėgdavo nueiti pas kaimyninius bitininkus pažiūrėti jų bičių, o pavasarį — patarti, kaip geriau po šaltos žiemos atgaivinti bites. Dažnai su juo nueidavau ir aš. Jis bičių nebijojo, beveik niekada nesidėdavo tinklelio, nebent išimant medų, kai bitės būna įpykusios. Jis mėgo ir sodininkystę. Turėjo įveisęs nedidelį, bet gerai parinktų obelų, kriaušių ir slyvų sodą. Pats įskiepydavo medelius. Jo pavyzdžiu sekdami, aš ir mano broliai irgi tapome gamtos mylėtojais. Būdamas pas tėvus Vepriuose, užsukdavau ir pas kleboną. Per ilgus tėvų gyvenimo metus Vepriuose klebonavo tik trys klebonai: Teofilis Vasiliauskas, Pranas Mirskis ir Boleslovas Vėgėlė. Kun. Vasiliauskas klebonu buvo prieš pirmąjį karą. Aš tuomet buvau pradžios mokyklos mokinys. Tėvų paskatintas, išmokau lotynišką ministrantūrą ir eidavau patarnauti mišioms. Man labai patiko lotynų kalbos skambumas, lengvai išmokau tekstus, kai kuriuos jų atsimenu iki šiol. Tėvai juokdavosi, kad mažas būdamas žaisdavau kunigą. Pavyzdžiui, „Tėve mūsų" man lengviau sukalbėti lotyniškai nei lietuviškai.

Kun. Vasiliauskas draugavo su grafais ir buvo aistringas meškeriotojas. Su meškere valtyje išsėdėdavo ilgas valandas. Jokioje veikloje nedalyvavo. Buvo geras žmogus, parapijiečiai jį gerbė, bet jis artimesnių ryšių su jais nepalaikė. Kai po I pasaulinio karo grįžau į Veprius, klebonu buvo jau kan. Pranas Mirskis. Jis jau buvo sąmoningas lietuvis, bet žmonės jo nemėgo, iš dalies dėl jo šykštumo, iš dalies dėl mažo dievotumo. Nors turėjo didelį geros žemės ūkį, bet prieš atlaidus iš sakyklos prašydavo jam sunešti tiek ir tiek kiaušinių, sviesto, mėsos ir t. t. Buvo aistringas medžiotojas ir todėl retai tebūdavo namie, vis miške. Žmogus, atvažiavęs vežti klebono pas sunkiai sergantį ligonį, grįždavo be kunigo, nes šis buvo išvykęs medžioti barsukų ar lapių. Moterys, ypač davatkos, jo nemėgo dėl jo nepaprasto skubėjimo kaip galima greičiau susidoroti su pamaldomis. Mišias jis atlaikydavo per 15 minučių. Atsisukęs nuo altoriaus ištarti *Dominus vobiscum,* ištardavo tik *Dominus,* o *vobiscum* išgirsdavai tik jam jau vėl pasisukus į altorių... Jei tai buvo paprasta diena, visi žinojo jį skubant medžioti.

Kartą iš Pagelažių žygiuodamas namo, vidurkelyje išgirdau šūvius, bet tankiais medžiais apsodintame ir vingiuotame kelyje nebuvo matyti medžiotojo. Nuaidėjus kitam šūviui, prie mano kojų nukrito du karveliai. Apsidairęs aplink ir nematydamas šaulio, karvelius įsidėjau į portfelį ir einu toliau. Tada iš priekio pamačiau atskubantį šaulį, mūsų klebonų. Tuoj paklausė, ar aš nemačiau jo pašautų dviejų karvelių. Kadangi pasigyrė maišelyje turįs septynis, pamaniau, kad jam pakaks tų septynių, o tie du tepalieka man rytdienos pietums.

Kun. Mirskis buvo labai staigus. Kai buvo kapelionu, mokiniui, per pamoką nesugebėjusiam atsakyti į jo klausimą, priėjęs plaštaka skeldavo į žandą, nusukdavo ausį arba liniuote kirsdavo į delną... Visi jo bijojome.

Su kun. Mirskiu, tiksliau, su jo ūkvedžiu Gumbelevičium, turėjau savotišką konfliktą. Buvo vykdoma žemės reforma. Tarnavusiems Lietuvos kariuomenėje iš Veprių dvaro buvo pažadėta duoti žemės. Aš irgi įteikiau prašymą, kad man skirtų sklypą, besitiesiantį nuo Cedrono upelio iki pušyno su kalvarijų stotimis, visai arti ežero. Žemė ten buvo nekokia, bet man patiko, kad ji šliejasi prie gilioje pakriūtėje tekančio upelio, kuriame vaikystės metais aš maudžiausi, meškeriojau, o miške uogavau, grybavau ir nuolat sukaliojausi. Ir tas sklypas man buvo paskirtas. Bet, pasirodo, kad tą sklypą buvo nusižiūrėjęs ir klebonas savo ūkvedžiui — jis jiems tiko kaip nuošalus ir autonomiškas. Kun. Mirskis Kaune, Žemės ūkio ministerijoje, įstengė tą nutarimą pakeisti ir tą sklypą Gumbelevičiui iškovoti. Tai patyręs, kreipiausi į ministerį kun. M. Krupavičių, kurį asmeniškai pažinojau. Ir jis su jam įprastu stačiokiškumu man atsakė: „Brolau, aš negalėjau pyktis su klebonu, kuris mano partijai gali duoti 600 balsų (tai buvo prieš rinkimus į seimą), o tu — tik vieną balsą. Taigi...“ (Iš tikrųjų dėl klebono nepopuliarumo per rinkimus vepriečiai mažai tebalsavo už krikščionis.) Nors ir buvo labai pikta, kad buvau iškeistas į klebono vežiką — ūkvedį, bet, rimtai pagalvojęs, sau pasakiau, kad ūkininku vis vien nebūsiu, tad bala nematė to sklypo, apsieisiu ir be jo. Vėliau, dalijant žemę miesteliui praplės-

ti, mano tėvas gavo pačiame miestelyje gerą sklypą, ku pastatydino gražų namą.

Daug kartų parapijiečių delegacijos važinėjo į Kaun kuriją, prašydamos iškelti kun. Mirskį, bet vis nesėkmin gai. Tačiau po kelerių metų vėl atvykęs į Veprius, radat jau naują kleboną, kun. Boleslovą Vėgėlę. Kun. Vėgėlė buvo visai kitoks žmogus — linksmas, draugiškas, dažnai lankydavo mano tėvus, o kai aš susipažinau su juo, visada kviesdavo pas save. Man būdavo ne tik įdomu pasikalbėti su juo, bet ir pasižvalgyti jo bibliotekoje, kurioje buvo gan retų knygų, ypač seniau ėjusių žurnalų komplektų, kuriuos man duodavo parsinešti ir paskaityti. Deja, neilgai jis išbuvo Vepriuose. Per pirmąją bolševikų okupaciją jam nieko neatsitiko. Bet prasidėjus vokiečių—sovietų karui, pasitraukė į nuošalesnę vietą — Skarulius, netoli Jonavos. Ir, likimo ironija, toje nuošalioje vietovėje su kitu kunigu bėgančių bolševikų buvo sušaudytas...

Vepriuose pas tėvus išsivaliūkavus, atėjo laikas vykti į Kauną ir dairytis kokio darbo. Man ten atsiradus, neatsimenu, kas pasiūlė vykti į Šiaulius redaguoti katalikiškų organizacijų norimo leisti savaitraščio... Toks siūlymas man buvo netikėtas. Nors pats redagavimas nebuvo visai naujas, nes anksčiau teko suredaguoti du „Ateities" numerius, bet pasiūlymas vykti pas visai nepažįstamus žmones ir toli nuo Kauno kažkaip nelabai viliojo, bet gražiai kalbinamas patalkininkauti geram užmojui, sutikau.

ŠIAULIUOSE

Šiauliuose mane naujoką ėmėsi globoti labai simpatiškas vyras ponas Šerkšnas ir savo namuose apgyvendino. Savaitraštis dar nebuvo pradėjęs eiti ir dar neturėjo vardo. Sutarėme jį pavadinti „Šiauliečiu". Atsakinguoju redaktorium sutiko būti advokatas Labanauskas, o faktiškuoju — aš. Redakcijai buvo duotas kambarys name priešais turgaus aikštę. Nepažinau nei Šiaulių visuomenės, nei jos veikėjų, nei vietos sąlygų, bet paslaugūs šiauliečiai man pagelbėjo surinkti pirmam numeriui reikalingą

medžiagą ir vieną savaitgalį „Šiaulietis“ pasirodė. Daug man pagelbėdavo „Šiaulietį“ išplatinti šv. Jurgio parapijos klebonas kun. Justinas Lapius, kuris buvo labai apsukrus, gerai pažino miestą ir apylinkes. Jis buvo vienas žymiųjų to meto katalikų veikėjų Šiauliuose.

Savaitraščiui buvo svarbu turėti kaip galima platesnį korespondentų tinklą. Kartu su kokiu plačiau žinomu šiauliečiu išeidavome turgaus dienomis į aikštę, kur knibždėjo iš plačių apylinkių suvažiavę ūkininkai ir suėję miestiečiai pirkti parduoti atvežtų gaminių ir prekių. Tuo ir kitais būdais pradėjome platinti savaitraštį ir susirasti korespondentų iš tolimesnių apylinkių. Kartą pas mane atėjo vienas nedrąsus gimnazistas ir įteikė korespondenciją iš savo tėviškės. Ją perskaitęs, paprašiau rašinėti dažniau. Jis buvo Vytautas Soblys, vėliau baigęs Paryžiuje Sorbonos universitetą ir tapęs Švietimo ministerijos Kultūros departamento direktorium.

Tuo metu Šiauliai dar nebuvo atsistatę I pasaulinio karo griuvėsių ir liūdnai atrodė. Daug šiauliečių dar tebegyveno sugriautų namų rūsiuose. Ypač sunku buvo sugrįžėliams iš Sovietų Sąjungos, nes jie nieko neturėjo. Miesto savivaldybė juos šelpė. Socialinio skyriaus vedėjas Šerkšnas nusiskųsdavo, kad skurdžią pašalpą mėgindavo gauti ir pasiturintieji, nes ir jie save laikė nukentėjusiais nuo karo. Reikėjo prašytojus tikrinti aplankant juos gyvenamojoje vietoje. Geraširdis Šerkšnas tvirtino, kad karas demoralizavo lietuvius. Apylinkės neįdomios. Pačiame mieste nieko žymesnio, išskyrus šv. Petro ir Povilo bažnyčią su aukščiausiu Lietuvoje bokštu, kurios savotiškos architektūros detales mėgo grafikos darbuose užfiksuoti dail. G. Bagdonavičius, nebuvo. Su G. Bagdonavičium susipažinau tada būdamas Šiauliuose.

Keliaudamas po Žemaitiją, gailėjausi negalėjęs aplankyti Papilės su Simono Daukanto kapu. Pėsčiam tada būtų reikėję labai nutolti nuo savo maršruto, o kitomis progomis važiuojant į Telšius irgi nesusidarė galimybių sustoti vienai dienai Papilėje. Tad būdamas Šiauliuose ir turėdamas laisvo laiko, vieną dieną išsiruošiau vykti į Papilę. Traukiniu labai greit ją pasiekiau. Papilės miestelis gana didelis, bet, kaip ir visi mūsų miestai ir mies-

teliai, tuo pokario metu buvo labai apleistas ir netvarkomas. Pačioje Papilėje nemačiau nieko įdomesnio, net ir bažnyčia nieku nepasižyminti. Papilė prisiglaudusi prie Ventos, gražioje vietoje. Kapinės, kur palaidotas S. Daukantas, toliau nuo miestelio, irgi labai apleistos ir netvarkomos, vešlia augmenija apaugusios. Ant storom grandim ir stulpeliais aptverto kapo patiesta juodo akmens ilga ir plati plokštė su įmantriu kun. Vaišvilos, Daukanto globėjo, įrašu. Jame rašoma, kad čia ilsisi S. Daukantas, pirmas Lietuvos ir Žemaičių mokytas vyras, rašytojas senovės veikalų, triūsęs kaip vargo pelė. S. Daukantas buvo labai gražiai aprašęs Lietuvos girias. Dabar, stovėdamas prie jo vešlia augmenija ir medžiais apaugusio kapo, galvojau, kad ir ilsisi kapuose, panašiuose į girią.

Visą gyvenimą vargęs ir beveik užmirštas, S. Daukantas pagaliau susilaukė tinkamos pagarbos ir įvertinimo. Tik daug vėliau, Lietuvai gerai apsitvarkius ir sustiprėjus, buvo pertvarkytas jo kapas, pastatytas naujas paminklas, o pačioje Papilėje pastatyta didinga skulptoriaus Grybo skulptūra ir išleisti keli jo žymiausi veikalai. Tą dieną iš Papilės grįžau liūdnai nusiteikęs, bet patenkintas įvykdęs savo seną norą.

Būdamas Šiauliuose, taip pat įvykdžiau dar ir kitą savo norą, patenkinau smalsumą pamatyti aukščiausią ir ilgiausią Lietuvos tiltą — Lyduvėnų geležinkelio pervažą. Šiaulių—Tauragės traukinys prie Lyduvėnų per platų ir gilų Dubysos slėnį pravažiuoja labai aukštu ir ilgu tiltu, nutįsusiu daugiau kaip per pusę kilometro ir iškilusiu virš Dubysos apie 42 metrus. Per tiltą traukinys slenka labai lėtai, pėsčias gali greičiau pereiti. Iš tokios aukštybės žiūrėdamas į apačią, nejaukiai jautiesi, atrodo, tuoj gali nukristi į bedugnę, bet, pakėlęs akis į viršų, gali gėrėtis žaviu vaizdu į plačią apylinkę. Stotyje išlipęs iš traukinio, turėjau pakankamai laiko pavaikščioti po Lyduvėnus, Dubysos pakrantėmis ir po apylinkes, kurios vienos gražiausių visoje Žemaitijoje.

Būnant Šiauliuose, teko pažinti gana daug veikėjų ir šiaip gerų žmonių, bet išskyrus dailininką Bagdonavičių, nė vieno mano dvasiai artimesnio žmogaus nebuvo.

Prisimindamas savo redaktorystę Šiauliuose, galvoju, koks buvau naivus, „Šiauliečio“ atkarpoje pradėjęs spausdinti prancūzų senesnių laikų rašytojo Fenelono „Telemacho keliones“, kur aprašoma senovės Graikija. Norint labiau sudominti skaitytojus, reikėjo duoti kokią aktualią atkarpą, bet tais laikais Šiauliuose nebuvo rašytojų ir reikėjo verstis su tuo, ką turi. Suredagavęs šešis numerius, įsitikinau, kad Šiauliuose neprigysiu ir negalėsiu susigyventi su ten vyravusia nuotaika. Taip pat ir leidėjai pamatė, kad jiems reikia jų gyvenimą gyvenančio ir jų rūpesčiais „sergančio“ redaktoriaus... Tad lengvai ir draugiškai išsiskyrėme.

NUSIKELIU Į RYGĄ

Rygoje gyveno mano dėdė Antanas Bulotas ir dėdienė Antanina. Jie dažnai mane kviesdavo atvykti pas juos ir ilgiau pasisvečiuoti. Bet vis nebuvo progų. Dabar, baigęs savo darbą Šiauliuose, nutariau išnaudoti progą, juo labiau kad iš Šiaulių labai arti Ryga. Ten įsirašiau į universiteto istorijos literatūros fakultetą studijuoti prancūzų ir italų literatūrą. Rygos universitetas turėjo gan didelę biblioteką. Taip pat ir Latvijos valstybinė biblioteka buvo gana turtinga ir turėjo daug man reikalingos medžiagos. Labai uoliai studijavau Renesanso laikotarpį, prancūzų tos srities žinovus ir ypač garsųjį rusų Veselovskį. Domėjausi ir antikine literatūra. Tų studijų skatinamas, išverčiau prof. Karelino „Antikinės pasaulėžvalgos žlugimą“, prof. Leo „Romėnų literatūros istoriją“ ir prof. Zielinskio studiją apie Ciceroną. Deja, nė vienas tų veikalų nebuvo išspausdintas... To meto mūsų visuomenei antikinė senovė nerūpėjo ir neatsirado leidėjo, kuris būtų panorėjęs įdėti pinigą į tokius atsijusius nuo dabarties gyvenimo veikalus... Būdamas Buenos Aires, dail. J. Rimšos talkinamas pasigaminau visų romėnų literatūros istorijoje aptariamų rašytojų atvaizdus — klišes. Jei ne bolševikų okupacija, 1939 m. būčiau tą istoriją išleidęs savo lėšomis. Mane žavėjo ir bibliotekoje užtiktos italų Renesanso laikų rašytojo Francesco Sachetti šmaikščios,

trumpos novelės, kurių keletą išverčiau ir kuriąs išspausdino dienraštis „Lietuva“. Tuo pačiu metu išverčiau ir porą novelių iš Boccacio „Dekamerono“, kurios irgi buvo išspausdintos nebeatsimenu kuriame žurnale ar dienraštyje.

Ryga, palyginti su Kaunu, buvo didmiestis. Čia veikė ne tik gera opera, dramos teatras, bet ir labai geras rusų dramos teatras, kuriame vaidino rusų ir lietuvių geriausi aktoriai, tarp jų labai populiari latvių dramos teatro aktorė Lidija Stengel. Daugelį kartų tuose spektakliuose esu buvęs ir jais gėrėjausi. Latvijos operoje garsėjo dainininkas bosas A. Kaktins, kuris dažnai dainuodavo kartu su mūsų Kipru Petrausku Rygoje ar Kaune. Iš Maskvos atvykdavo gastroliuoti pagarsėjusi žydų dramos trupė „Habima“, vaidinusi hebrajų kalba. Į tuos spektaklius gan sunku būdavo patekti, nes į juos iš visos Latvijos ir Lietuvos sugarmėdavo žydai. Vis dėlto į vieną buvau patekęs. Vaidino, rodos, „Hadibuk'ą“. Kadangi vaidino nesuprantama hebrajų kalba, nebuvo galima tinkamai įsigilinti bei įsijausti. Bet suprantantieji hebrajiškai išgyveno didelę draminę įtampą.

Atvykdavo į Rygą gastroliuoti ir vokiečių dramos trupės.

Labai turtingas, ypač latvių dailininkų darbais, buvo meno muziejus. Iš latvių dailininkų labiausiai man patiko spalvingos Purvinso drobės.

Rygoje buvo labai gausi lietuvių kolonija — dvi lietuvių parapijos, gimnazija, ėjo savaitraštis „Lietuvių balsas“, žurnalas „Naujas žodis“, veikė daug draugijų, buvo būrelis lietuvių studentų. Sekmadieniais po pamaldų dėdienė mane supažindindavo su vienais ar kitais lietuviais, nusivesdavo pas savo pažįstamus pasisvečiuoti. Labai simpatiškoje žemaičių Mozgirių šeimoje susipažinau su dviem dvasinės seminarijos profesoriais — žemaičiu kun. Zulpa ir latviu kun. Kalniniu, kuris kalbėjo lietuviškai. Abu mėgo gerai nugerti ir buvo įdomūs pašnekovai.

Kartais su rygiškiais studentais, dažniau su studentėmis, nuvažiuodavome į Rygos pajūrį (į Jūrmalą) ir pakrante vaikščiodami grožėdavomės jūros bangų suvers-

tais ledų kalnais, kurie saulės nušviesti žėrėjo žalsvai melsva spalva.

Taip Rygoje išbuvau du semestrus, studijuodamas, skaitydamas, versdamas ir kartu linksmai laiką leisdamas. Mano dėdė Antanas buvo Rygos geležinkelių valdybos vyriausiasis buhalteris, labai malonus, ramus žmogus, o dėdienė Antanina — irgi labai maloni, svetinga, energinga moteris, vėliau tapusi uolia lietuvių moterų draugijos valdybos nare, atsidėjusi rūpinosi lietuvių prieglaudos našlaičiais. Dėdė, sulaukęs 60 metų amžiaus, valdybos tarnautojų buvo apdovanotas labai brangiu aukso laikrodžiu su grandinėle. To laikrodėlio apatinėje dugnelio pusėje latviškai buvo išgraviruotas gražus įrašas. Mirdamas dėdė tą laikrodį paliko man. Aš jį išsaugojau per visą II pasaulinį karą, okupacijas, bėgimą per kovų lauką ir atsivežiau į Čikagą lyg tam, kad 1975 m. į mano namus įsilaužę vagys jį išsineštų su žmonos ir mano turėtom brangenybėm...

1925 m. kovo gale, pasibaigus žiemos semestrui, ruošiausi grįžti namo, kai gavau Viktoro Kamantausko kvietimą Velykas praleisti jo šeimoje Telšiuose. Taip ir vėl atsiradau žemaičių sostinėje. Iki tol žemaičiai neturėjo savo reikalams skirtos spaudos. Telšių katalikai ėmėsi iniciatyvos ją pradėti leisti. Tas savaitraštis buvo pavadintas „Žemaičių prietelium". Faktiškasis jo redaktorius buvo kun. Pr. Ramanauskas. Pirmas savaitraščio numeris turėjo pasirodyti kovo gale. Kun. Ramanauskas, netikėdamas, kad prieš Velykas jis bus atsiųstas į Telšius, nepagailėjo 199 litų šoferiui ir ryžosi pats iš Šiaulių atsigabenti visą jo laidą ir per Velykas plačiai jį paskleisti. Kad nebūtų nuobodu važiuoti, pakvietė Kamantauską ir mane sudaryti jam kompaniją. Buvo saulėta diena, didžiojo penktadienio rytas, kai atvirame sunkvežimyje, susėdę ant suolo, leidomės į kelionę. Važiavome man dar nematyta Žemaitijos dalimi, per Tryškius, Kuršėnų link. Šiauliuose pasiėmę visą „Žemaičių prietelio" laidą, grįžome tuo pačiu keliu, irgi per Tryškius. Čia bažnyčios šventoriuje buvo surengtas velykinis religinis vaidinimas — mušant būgnams buvo kariamas Judas. Kaimo artistai buvo apsirengę žydus ir romėnus vaizduojančiais rūbais,

sukaliojosi du raguoti velniai, žemaitiškai kalbėdami, vaidino Kristaus išdavimo, jo nuteisimo ir Judo pakorimo dramą. Pirmą kartą tokioje neįprastoje vietoje ir tokį neįprastą vaidinimą teko stebėti. Kadangi buvo vėlu ir mūsų vairuotojas nerimavo, negalėjome išbūti iki galo, bet mano atmintyje liko tas spalvingas ir groteskiškas vaidinimas, vykęs Žemaitijos glūdumoje, prietemoje, šviečiant statinėje degančiam deglui.

Tas Velykas labai linksmai praleidau Telšiuose. Kamantauskai turėjo daug svečių. O kur eidami, paimdavo ir mane. Susipažinau su daugeliu gimnazijos mokytojų, atnaujinau pažintis su kunigais, veikėjais ir kai kuriais pasižymėjusiais gimnazistais, kaip, pvz., būsimu istoriku Zenonu Ivinskiu. Vėliau, su juo susitikus Vokietijoje ir čia, Čikagoje, jis vis man primindavo anas Velykų šventes Telšiuose.

Grįžęs Kaunan, vėl tęsiau studijas Humanitariniame fakultete. Laisvu laiku verčiau ispanų epą „Sida Kampeadora", kurį K. Puida išspausdino savo redaguojamame „Krivulės" žurnale (1925 m. Nr. 1 ir 2), o vėliau išleido ir atskiru leidiniu. K. Puida buvo nepatrauklus ir nelabai simpatiškas redaktorius. „Krivulės" bendradarbiai nusiskųsdavo, kad jis savavališkai jų tekstus trumpindavo ar taisydavo. Taip pat kiek galėdamas vengė sumokėti honorarą. „Sida Kampeadora" paliko nieko nepakeitęs, bet daugelį kartų turėjau prašinėti, iki šiokią tokią sumelę galiausiai sumokėjo.

Mano studijoms svarbiausias profesorius buvo Vladas Dubas. Jis man buvo labai draugiškas, leido naudotis savo bibliotekos prancūziškomis knygomis. Nuėjęs pas jį, pats paprašydavau man reikiamų autorių, arba jis patardavo, ką perskaityti iš naujausių rašytojų. Jo dėka gana išsamiai susipažinau su prancūzų rašytojais bei poetais. Tais laikais dar neįstengiau savo lėšomis įsigyti užsienietiškų knygų.

Studijuojant universitete kurią pasirinktą mokslo šaką, reikia išklausyti nemaža privalomų disciplinų, kurios nebus gyvenime reikalingos, mažiau siejasi su tavo pasirinkta mokslo šaka. Pavyzdžiui, lietuvių literatūros kur-

sas buvo privalomas visiems humanitarams, tačiau M. Biržiškos senosios lietuvių literatūros dėstymo baisus monotoniškumas nieko nepatraukdavo, neskatino gilintis į ją. Visai kitoks buvo J. Tumas-Vaižgantas, kuris žavėjo ne tik savo asmenybe ir iškalba, bet taip pat ir visai kitokiu, sakyčiau, labai gyvu ir patraukliu rašytojų, kurių daugelį jis pažinojo, nagrinėjimu.

Rusų literatūrą gerai pažinau dar būdamas gimnazistu. Buvau perskaitęs visus žymiausius rašytojus ir poetus. Daugelį Puškino ir Lermontovo eilėraščių mintinai mokėjau, kai kuriuos dar ir dabar tebeatsimenu. Dostojevskio „Idiotą" ir „Brolius Karamazovus", Tolstojaus „Karą ir taiką" ir „Aną Kareniną" kelis kartus buvau perskaitęs. Todėl V. Krėvės-Mickevičiaus paskaitos mažai ką nauja man tedavė, nes buvo gana paviršutiniškai dėstomos, nesigilinant į nagrinėjamų kūrinių esmę.

Grįžus vasaros atostogų į Veprius, mano tėvas pakvietė važiuoti aplankyti jo tėviškę ir mano gimtinę — Vyžuonas. Tuo metu susisiekimo autobusais dar nebuvo. Reikėjo iš Jonavos traukiniu važiuoti į Panevėžį, o iš ten siauruoju geležinkeliu — į Uteną, iš Utenos — arkliais į Užpalius ir į Kaimynų kaimą. Kaimynai buvo mano tėvo gimtinė. Tėvas turėjo tris brolius: Juozapą, Petrą ir Martyną. Juozapas jau buvo miręs. Petras turėjo sūnų ir dvi dukteris, o Martynas liko viengungis. Abu broliai kresni, petingi ir labai santūrūs vyrai, visiška priešingybė mano tėvui, kuris buvo linksmas ir kalbus. Aš buvau gimęs Vyžuonose, o mano brolis Edvardas — Svėdasuose. Užpalėnas geografas Kazys Pakštas buvo mano dėdė.

Aplinkybės taip susidėjo, kad per visą savo gyvenimą Lietuvoje gimtąjį miestelį lankiau tik du kartus, ir labai trumpai. Man dar esant 6 metų, tėvai iš Svėdasų persikėlė į Veprius, toli ir nuošaliai esančius nuo Užpalių ir Vyžuonų. Kadangi tėvai ilgai buvo Rusijoje, ryšiai su Lietuva buvo nutrūkę. Tenkinosi susirašinėjimu laiškais. Man, jau studentui, pirmą kartą apsilankius tėvo gimtinėje, abu dėdės ir jų vaikai, išaugę kitomis sąlygomis, buvo lyg ir svetimi, nors ir labai malonūs. Keletą dienų pasisvečiavome Kaimynuose, nuvažiavome į Vyžuonas, ten pamačiau namą, kuriame buvau gimęs. Jis nebuvo

patrauklus, stovėjo žydų supamam rajone ir man darė liūdnoką įspūdį... Vyžuonos stovi labai gražioje vietoje, prie Vyžuonos upės ir dviejų nedidelių ežerų, bet šiaip nieku ypatingu nepasižymi, lygiai kaip ir Utena.

Antrą ir paskutinį kartą su tėvu lankėmės Kaimynuose, Vyžuonose ir Utenoje 1927 m. Tada jau Ukmergės plentu kursavo autobusai, ir mes patogiai iš Pagelažių pasiekėme Uteną, o iš ten — Vyžuonas ir Kaimynus. Mano tėvas gerai žinojo paplentėje stovėjusius miestelius, Kurklius, Leliūnus, ir pasakojo su jais susijusius įvykius. Grįždami namo, pasukome į Anykščius, nes aš labai norėjau pamatyti Anykščių šilelio autoriaus gimtinę, pačius Anykščius ir apylinkes. Įspūdinga didžiulė bažnyčia, jaudinanti maža A. Baranausko klėtelė. Utenoje ir Vyžuonose per tą laiką mažai kas tebuvo pakitę, o Kaimynuose tėvo broliai atrodė senesni, jų jaunimas labiau subrendęs.

Universitete susipažinau ir susidraugavau su simpatiškais studentais — Petru ir Jurgiu Balčiūnais. Jurgis baigė mediciną ir vokiečių okupacijos metais man pasitarnaudavo kaip gydytojas, nes keliaujant traukiniu reikėdavo turėti maitinimo liudijimą, kurį Jurgis lengvai man duodavo. Petras, baigęs humanitarinius mokslus, tapo lituanistu ir mokytojavo gimnazijose. Kai jiems papasakojau apie savo keliones po Žemaitiją, jie manę pakvietė atvykti pas juos į Biržus. Anot jų, Biržai esą įdomesni už Telšius. Kadangi mėgau keliauti ir norėjau kaip galima geriau pažinti Lietuvą, pasinaudojau jų kvietimu ir vieną rugpjūčio dieną nuvykau į Biržus. Balčiūnai gyveno erdviuose namuose, nes šeima buvo didelė: penki ar šeši broliai ir dvi seserys. Jie mane svetingai priėmė ir aprodė visą miestą, kuris daugeliu atžvilgių tikrai buvo įdomus. Biržai stovi tarp dviejų upių ir didelio ežero, kurį su Balčiūnais valtimi apiplaukėme, apžiūrėjome Radvilų rūmų ir tvirtovės griuvėsius. Juos matant, galima įsivaizduoti, kokia buvo jų galia ir didybė. Aplankėm katalikų, reformatų ir liuteronų bažnyčias. Biržai buvo Lietuvos reformatų centras. Iš Biržų ir jų apylinkių buvo kilę daug žymių veikėjų, Martynas ir Jonas Yčai, Jakubėnai ir kt.

Savaitę paviešėjęs svetingų Balčiūnų šeimoje, pažinęs tą tolimą, nuošalų ir labai prieštaringą Lietuvos miestą,

kupinas gražiausių įspūdžių, grįžau namo pasižadėdamas progai pasitaikius pėsčiom pakeliauti po Biržų apskritį ir aplankyti įdomesnes vietas. Tą sumanymą įvykdžiau kitų metų vasarą.

Grįžęs į Kauną, apsigyvenau pas brolį Edvardą, kuris turėjo erdvų kambarį Višinskio gatvėje, Žaliajame kalne. Kaune siautė butų krizė. Butai buvo brangūs ir sunkiai gaunami. Studentai, gyvenę pas gimines ar pažįstamus, kambarius pasilaikydavo ir per vasaros atostogas. O kiti, nenorėdami veltui mokėti trijų mėnesių nuomos, kiekvieną rudenį ieškodavo kambario. Edvardas gyveno ūkininko mediniame name, kuris stovėjo viduryje tuščios dirvos, netoli nuo gatvės. Žaliakalnyje valdininkai ir tarnautojai statydinosi namus, bet dar daugelis gatvių nebuvo užstatytos. Iš Višinskio gatvės, truputį paėjęs, mediniais laiptais nulipdavai žemyn ir atsidurdavai miesto centre. Vėliau ten buvo įrengtas funikulierius, kuris vagoną su keleiviais užtraukdavo aukštyn ir nuleisdavo žemyn.

Anuo metu studentui darbą gauti nebuvo sunku. Paprastai pasiteiraudavai draugų ir pažįstamų ir iš jų sužinodavai, kur yra kokia laisva vieta. Geresniam, atsakingesniam darbui gauti reikėdavo gerų pažinčių ir rekomendacijų. Patyręs, kad Užsienio reikalų ministerijoje yra laisva vieta Teisių-administracijos departamente, nuėjau ir buvau priimtas. Departamento direktorius buvo J. Vaitiekūnas, o kanceliarijos viršininkas — D. Dumbrys, labai malonus jaunas vyras, kuris, man rodos, išėjo į gydytojus. Ten išbuvau tris mėnesius, nes, kilus nesusipratimams su direktorium, turėjau pasitraukti.

Naują darbą gavau Kauno elektros stotyje. Stoties viršininkas buvo žydų tautybės inžinierius Rozenas, nemokėjęs lietuviškai. Tuo tarpu susirašinėjimas turėjo būti vedamas valstybine kalba. Kadangi stotis priklausė belgų bendrovei, o antra, buvo stoka savų inžinierių, tai inž. Rozenas buvo nepakeičiamas. Be manęs ir dar vieno kito lietuvio, dauguma tarnautojų buvo nelietuviai. Kitas inžinierius buvo L. Mikšys, aukštas, ramus vyras, dažnai užeidavo į raštinę ir tada kalbėdavome lietuviškai. Pasitraukęs iš elektros stoties, su juo niekad daugiau nebesu-

sitikau. Tik po Lietuvos okupavimo atsidūręs Čikagoje patyriau, kad jis irgi čia kurį laiką gyveno ir prieš savo mirtį išleido stambią (700 psl.) knygą apie lietuvių kalbą prosenovėje, kurią tikrieji kalbininkai pripažino mažaverte.

Tas nuolatinis vertimo iš svetimų kalbų darbas taip prie manęs prilipo, kad nepaleido visą gyvenimą, atrodė, tarsi būtų buvęs įgimtas. Tik kartu su kanceliariniais raštais verčiau ir grožinę literatūrą, o dar vėliau — ir poeziją. Kaip tik tuo metu verčiau epinę poemą „Rolando giesmė".

Tuo metu jau buvo baigiama Kaune, Vytauto kalne, statyti radijo stotis. Jos viršininkas buvo Kleofas Gaigalis, inžinierius, mano dėdė. Stotį statė prancūzų firma. Dėl įvairių priežasčių statymas ilgai užtruko ir stoties oficialiai dar nebuvo galima atidaryti. Vis buvo mėginama transliuoti, derinama ir taisoma. Vieną dieną inžinierius Gaigalis mane pakvietė pabūti pranešėju. Kadangi iki tol Lietuvoje mes savo radijo stoties neturėjome, jis buvo didelė naujiena, o man buvo labai įdomu arčiau susipažinti su stoties darbu, aparatūra ir visa aplinka. Mielai sutikau pasitarnauti. Kiekvieną vakarą ateidavau į radijo stotį Vytauto kalne, kur jau stovėjo laibi, aukšti bokštai ir nedidelis namukas su specialiu rūsiu mašinoms ir patalpos su mikrofonais programoms transliuoti. Per tuos mėginimus programa tęsėsi tik vieną valandą ir ją atlikdavo nedidelis orkestrėlis. Aš pradėdavau vis tais pačiais žodžiais: „Alio, alio! Čia Kauno radijo stotis, bangos ilgis — 1935 metrai". Paskui pranešdavau kūrinių pavadinimus ir juos atliekančių autorių vardus. Man tai buvo savotiška ekskursija į atrastą naują stebuklų pasaulį. Dar nebuvo gerų radijo imtuvų, dauguma klausėsi su detektoriais, užsidėję ausines. Girdėti buvo menkai, garsas trūkinėjo. Reikėjo ilgai ieškoti, iki surasi norimą stotį, ir labai ūžė. Kaip tyčia, tie metai buvo labai lietingi, ir dėl to kaimiečiai kaltino radijo stotį, kad ji radijo bangomis sugadina orą. Girdi, ligi nebuvo tos radijo stoties, oras Lietuvoje buvo pastovesnis, niekada taip neliję kaip dabar... Po poros savaičių tie bandymai buvo nutraukti ir man nebereikėjo daugiau į stotį eiti. Bet per tą

laiką arčiau susipažinau su dėdėm Kleofu ir Karoliu, kuriuos gan dažnai lankydavau, nes jie irgi buvo gyvenę Petrapilyje ir todėl turėjome bendrų atsiminimų, taip pat išgirsdavau naujienų iš baigiamos tobulinti radijo stoties.

KELIAUJU PO BIRŽŲ APSKRITĮ

Sulaukęs 1926 m. vasaros, ryžausi įvykdyti pernai sumanytą kelionę — pėsčiom apeiti Biržų apskritį. Studento pasiruošimas kelionei labai paprastas: į portfelį įsidedi baltinių ir kojinių porą pamainų, dantims šepetuką, pastą, skustuvą, knygą. Tai ir viskas, nes tikiesi, kad kelionės metu bus giedra, o maistą gausi pakeliui. Ir nieko daugiau nereikia, išskyrus kuklią sumelę pinigų. Taip keliavau po Žemaitiją, visada džiaugiausi geru oru, niekad lietus manęs nesulijo ir nesutrukdė. Mano laimei, saulei kepinant keliavau ir po Biržų apskritį.

Iš Šiaulių važiuodamas siauruoju geležinkeliu, atsiduri Pakruojyje, kiek nuošaly lieka Linkuva. Abi vietovės priklauso Šiaulių apskričiai, bet ryžausi kelionę pradėti nuo Pakruojo, o iš ten pasukti į Linkuvą, nes pažinau iš tos apylinkės kilusių keletą studentų ir studenčių.

Pakruojo miestelis gana nemažas. Išskyrus originalią žydų sinagogą, nieko kito ypatingesnio nėra. Taip pat metasi į akis arti miestelio esąs baronų Ropų dvaras su pavyzdingai tvarkomu ūkiu. Žemė čia derlinga, ir visur matai pasiturimai gyvenančius ūkininkus. Bet apylinkės gamtos grožiu nepasižymi. Iš Pakruojo žygiavau į Linkuvą. Kelias tiesiasi lyguma, nėra miškų nei upių. Gal todėl, kad ten susikerta daug kelių, išaugo Lietuvos miestukas, tapęs švietimo ir kultūros židiniu, nes turėjo pilną gimnaziją. Turistui ten įdomiausia katalikų bažnyčia, gal vienintelė tokio tipo, savo baltumu iš tolo švytinti saulėje. Norėjau pasimatyti su savo studijų kolegom Povilu ir Tekle Spūdais, bet nebuvau iš anksto įspėjęs, tad radau išvykusius.

Iš Linkuvos leidausi Joniškėlio link. Pakeliui banguoja kviečių ir vasarojaus laukai. Pačiame Joniškėlyje nieko įspūdingo nerandu. Įdomus yra Karpių dvaro parkas

su retais medžiais ir krūmais. Pažymėtinas retas Lietuvoje Karpių dvarininkų kultūringumas bei dosnumas, nes čia jų globojama veikia viena seniausių Lietuvoje žemės ūkio mokykla, taip pat ir viena seniausių ligoninių. Keliaudamas vienas ir pėsčias, gali arčiau pažinti vietos žmones bei apylinkes. Norėdamas ką pamatyti, pasuki iš vieškelio šen ar ten, tik netingėk kojų kilnoti. Jau anksčiau buvau girdėjęs, kad Pasvalio ir Biržų apylinkėse esą daug gipso klodų, kad ten požeminiai upeliai ir srovės išplauna gipsą, ir daug kur žemė įgriūva, kartais į tokias duobes sulenda visas pastatas. Ir tikrai galėjau pamatyti įvairaus dydžio įdubų. Daug yra mineralinio vandens šaltinių, o Pasvalyje ir Likėnuose net įsteigtos purvo ir mineralinio vandens gydyklos, gydoma nuo reumato, nervų ir kitokių ligų.

Pasiekęs Pasvalį, apsistojau klebonijoje. Per visą savo kelionę po Biržų apskritį nakvodavau klebonijose. Visose mano lankytose vietose klebonai pasitaikė svetingi, vaišingi ir kultūringi. Su jais buvo galima kalbėtis įvairiais klausimais, pasirausti po jų didesnes ar mažesnes bibliotekas ir rasti retesnių lietuviškų knygų.

Mano lankymosi metu Pasvalys buvo didokas miestelis, pretenduojąs būti apskrities centru, tačiau nurungtas Biržų, nors turėjo įdomią praeitį. Nieko ypatingesnio, be didžiulės bažnyčios, jame nebuvo. Tik vėliau Pasvalys išsiplėtė ir pagražėjo, mieste buvo įrengtas nemažas parkas, pastatytas paminklas Petrui Vileišiui. Pasvalio apylinkės labai turtingos gipso klodais ir įdubom, matyti įlūžimų ir duobių.

Nuo Pasvalio labai netoli Krinčinas, bet jis nieku ypatingu nepasižymi. Pasvalio klebono patartas, nuėjau ten pamatyti trykštančių mineralinių šaltinių ir labai turtingų ūkių. Biržų apskrities ūkininkai garsėjo savo labai stipriu alum, bet vasaros metu niekas jo neturėjo ir nepasitaikė progos jo paragauti. Ta proga atsirado tik 1942 metais, kai, būdamas Biržuose kaip tiekimo ir maitinimo įstaigos inspektorius, buvau pakviestas į Biržų miesto burmistro vaišes. Tada išgėręs vieną stiklą to alaus, vos įstengiau atsistoti.

Iš Krinčino stūmiausi į tolokai esančius Vaškus. Juose, be didokos bažnyčios, nieko įdomesnio neradau. Kaip dau-

guma Biržų apskrities miestelių, Vaškai pasižymėjo gyva ūkine veikla. Klebonas gyveno miestietiškos išvaizdos klebonijoje, gražiais baldais apstatytoje, ir turėjo gana daug knygų.

Iš Vaškų buvau pasiryžęs nuvykti į Saločius, o iš ten — į Likėnų mineralinių vandenų kurortą ir Pabiržę. Saločiai buvo toli šiaurėje, prie pat Latvijos sienos. Prie Saločių įvyko mūšis su švedais, kur buvo nugalėti lietuvių—rusų pulkai, taip pat 1794 m. sukilimas prieš rusus, kur sukilėliai buvo rusų sumušti. Saločių bažnyčios bokšte knygnešiai slėpė nuo žandarų lietuviškas knygas. Šalia mažos bažnyčios stovi originali medinė varpinė.

Iš Saločių šoniniais keliais pasukau į Likėnus ar Smardonę, taip pavadintą dėl sieros turinčio upelio vandens. Apylinkė lygi, šalia — didžiulis durpynas. Yra du stambūs šaltiniai, iš kurių prasiveržia didelė vandens gausa. Jie turi gydomąją galią, ir čia buvo įrengta mineralinių vandenų gydykla. Mano buvimo metu ji tik pradėjo veikti. Vėliau buvo pastatyta dviaukštė ligoninė. Jei Likėnai būtų kur nors Vakarų Europoje, juos lankytų tūkstančiai reumatininkų. Vėliau vietoje vandens buvo pradėta vartoti durpyno purvo vonios, nes ir durpės buvo persisunkusios tuo pačiu sieros vandeniu. Tuo metu Likėnai buvo nyki ir sveiką žmogų atbaidanti vieta.

Kelionę baigdamas, užsukau į Pabiržę. Miestelis turi gražią, raudonų plytų gotikinio stiliaus bažnyčią. Labai slėnios vietos, atviros vėjams, todėl ten daug vėjinių malūnų.

Knietėjo dar kartą aplankyti Biržus, nors juose pereitą vasarą viešėjau, tačiau nenorėjau vėl varginti savo bičiulių Balčiūnų, o atsiradus Biržuose neužeiti pas juos būtų buvę negražu ir nedraugiška, todėl iš Pabiržės traukinėliu grįžau į Šiaulius, paskui pasiekiau Jonavą, o iš ten — tiesiai į Veprius.

Taip pėsčias apkeliavęs gan didelę dalį Biržų ir truputį Šiaulių apskričių, padariau gerą Lietuvos pažinimo pažangą, tikėdamasis kurią vasarą pasiruošti kelionei po Kėdainių apskritį.

Po atostogų grįžęs į Kauną, pajutau pakitusias nuotaikas. Gegužės mėnesį įvykę rinkimai į Seimą nė vienai

partijai nedavė absoliučios daugumos. Krikščionių blokas gavo mažiau balsų, o liaudininkai su socialdemokratais ir mažumomis prastūmė daugiau atstovų. Prezidentu buvo išrinktas dr. K. Grinius, naują vyriausybę sudarė M. Sleževičius. Buvo atšaukta karinė padėtis. Tai sudarė sąlygas plačiau reikštis darbininkams ir kraštutiniams kairiesiems. Prasidėjo nesusipratimai su policija, kuri mėgino palaikyti tvarką, vadovaudamasi buvusia drausme, kurią dabar stengėsi įgyvendinti labai kairus vidaus reikalų ministeris Vl. Požela. Pakėlė galvas ir mažumos, nes, vyriausybei neturint daugumos Seime, buvo reikalingi ir jų balsai. Vyravo bendras nepasitenkinimas — pralaimėjusių katalikiškų partijų dėl pasikeitusios santvarkos, o laimėjusių liberalų — kad dar negali įvykdyti savo pažadų: atskirti bažnyčios nuo valstybės, įvesti civilinės metrikacijos, nutraukti kunigams algų mokėjimo, apibrėžti policijos galios, suvaržyti patriotinių nuotaikų reiškimosi ir patriotinių organizacijų veiklos.

Nuošaly nuo pradėjusių kunkuliuoti naujų nuotaikų esančioje Elektros stoties raštinėje man pasidarė slogu. Draugų patariamas, nusprendžiau susirasti įdomesnį darbą lietuviškoje atmosferoje ir buvau nukreiptas į Užsienio reikalų ministeriją.

UŽSIENIO REIKALŲ MINISTERIJOJE

Tuo metu pasikeitė Užsienio reikalų ministerijos vadovybė. Nauju jos ministeriu tapo M. Sleževičius, Teisių ministeriu — Administracijos departamento naujas direktorius dr. J. Šaulys, kanceliarijos viršininke — K. Kudirkaitė, labai inteligentiška ir simpatiška moteris.

Literatūros kritikas Algirdas T. Antanaitis 1979 m. rugsėjo gale vakaronės metu mane paklausė, kas paskatino stoti į Užsienio reikalų ministerijos tarnybą ir kokios tam reikėjo kvalifikacijos arba ko buvo reikalaujama iš kandidatų į tą tarnybą. Atsakiau, kad mane traukė į tą tarnybą grynai romantinis nusiteikimas. Grįždamas iš studijų Prancūzijoje, lankiausi mūsų atstovybėse Paryžiuje ir Berlyne, o gyvendamas Rygoje — irgi ne kartą bu-

vau. mūsų atstovybėje. Taigi turėjau supratimą apie darbo sąlygas atstovybėse. Be to, tais laikais norinčiam pamatyti pasaulį daugiausia progų sudarė tarnyba Užsienio reikalų ministerijoje.

Dėl kvalifikacijos reikalavimai nebuvo dideli: svarbiausia buvo svetimų kalbų mokėjimas, bendras išsilavinimas, išvaizda. Be to, žinoma, pirmenybė buvo duodama turintiems geras pažintis ar rekomendacijas. Nei užsienio tarnybos statuto, nei įstojamųjų egzaminų pas mus dar nebuvo. Daug vėliau, kai atsirado užsienyje baigusių aukštus mokslus, jie turėdavo pirmenybę būti priimti į tarnybą ir gauti paskyrimą į užsienį. Taip buvo su J. Kajecku, E. Turausku, S. Bačkiu, K. Graužiniu, Natkevičium ir kitais, kurie, kiek pabuvę centre, gavo paskyrimus dirbti atstovybių sekretoriais, patarėjais ir pasiuntiniais.

O aš jau buvau šiek tiek žinomas, buvo išėjusios dvi mano išverstos knygos, 1923 m. išėjo mano su V. Kamantausku „Chrestomatija dainių prieš Aušros gadynės". Gerai mokėjau rusų ir pusėtinai prancūzų bei lenkų kalbas. Tais laikais prancūzų kalba buvo oficialioji diplomatinė kalba ir jos mokėjimas gan daug reiškė. Sudėtingesnio turinio raštams rašyti Ministerija turėjo specialią vertėją iš prancūzų kalbos. Tai buvo sena dvarininkė, madam Zaleska, kuri nemokėjo lietuviškai, bet rusiškai parašytus raštus versdavo į prancūzų kalbą.

Mano pareiga buvo vesti susirašinėjimą, ruošti atsakymus į kitų ministerijų, svetimų atstovybių raštus. Juos pasirašinėjo dr. J. Šaulys ir K. Kudirkaitė, kuriai daugiausia tekdavo priiminėti interesantus bei atsakinėti į telefonų skambučius. Mano darbas buvo įvairus, galėjau susipažinti su mūsų atstovybių bei konsulatų veikla ir kitais su užsienio valstybėmis susijusiais reikalais, apie kuriuos iki tol neturėjau supratimo.

Dr. J. Šaulys buvo labai solidus, flegmatiškas džentelmenas. Užėjęs į mūsų kambarį, buvusį šalia jo kabineto, į mus nekreipdavo jokio dėmesio. Priėjęs prie Kudirkaitės, jai paduodavo kokį svarbų raštą ar ką patvarkęs apsisukęs vėl išeidavo. Kiti bendradarbiai buvo draugiški ir malonūs. Bendra nuotaika buvo gera.

Iš jų savo ypatingumu skyrėsi Tadas Balanda, diplomatinių bei tarnybinių pasų skyriaus vedėjas, ir Kleofas Prielgauskas, neva archyvo tvarkytojas, bet iš tikrųjų judriausias Figaro, visiems patarnautojas, tarpininkautojas ir pokštininkas.

T. Balanda buvo pametęs galvą dėl senosios Lietuvos bajorų ir jų titulų. Mėgstamiausias jo užsiėmimas buvo studijuoti Lietuvos metriką ir ieškoti jau žinomų asmenų kilmės senuose užrašuose. Žinodami tą jo silpnybę, daug kas mėgdavo jį pašiepti, o ypač Prielgauskas. Tais laikais buvo susiorganizavusi Lietuvos bajorų draugija, kuriai pirmininkavo šviesiausiasis kunigaikštis Gediminas Beržanskis-Klausutis. Balanda buvo jo artimiausias bendradarbis. Beržanskis kartais užeidavo pas Balandą į ministeriją. Prielgauskas, pamatęs pro langą ateinantį kunigaikštį, tuojau nuskubėdavo pas ministerijos kurjerį ir paragindavo užsimauti baltas pirštinaites (šalia tiesioginių pareigų, trys ministerijos kurjeriai dar turėdavo 12 valandą išnešioti tarnautojams stiklinėse ant padėklo arbatą). Tada Prielgauskas, paėmęs baltą kortelę, ant jos užrašydavo „Šviesiausiasis kunigaikštis Gediminas Beržanskis-Klausutis“ ir ją paduodavo kurjeriui, o šis tą kortelę ant arbatinio padėklo, su baltom pirštinėm įėjęs į raštinę ir nusilenkęs, įteikdavo T. Balandai. Šis, paėmęs kortelę, išeidavo priimti kunigaikščio. Iš tos nekaltos ceremonijos mes turėdavome skanaus juoko, tačiau Balanda niekad nepykdavo. Jis nepykdavo ir tada, kai Prielgauskas jį tiesiogiai pašiepdavo: „Tu save laikai kilusiu iš kažkokios išgalvotos kunigaikštytės Balandos, tavo pavardė kilusi ne iš jos, bet nuo paprasčiausios patvoriuose augančios žolės balandos“. Balanda mėgdavo Metrikoje ieškoti savo pažįstamų kilmės duomenų. Pavyzdžiui, man jis pasakė radęs Metrikoje minint XVII šimtmečio bajorą Gaučį. Aš tai laikiau vaikiškumu. Juk Lietuvoje yra daug paprasčiausių žmonių, turinčių Radvilos pavardę, bet nei jie patys, nei kas kitas jų nelaiko kilusiais iš kunigaikščių Radvilų.

Tada Balanda buvo nepaprastai kuklus, tiesiog herojiškos kantrybės žmogus. Nuolat dėl to susižavėjimo bajorais, kilmingaisiais pašiepiamas, ramiai kentėjo niekam

nesiskųsdamas. Savo privačiame gyvenime irgi buvo nelaimingas. Jo graži žmona jį pametė. Dėl jos J. Mikuckis (Kauno komendantas) nušovė kitą karininką... Visame Kaune tas skandalas buvo aptarinėjamas, juoba kad J. Mikuckis liko nenubaustas.

Visai kitokio tipo žmogus buvo žemaitis Prielgauskas. Visada linksmas, visada linkęs ką nors paimti ant dantiės, ieškąs progų pasijuokti, iškrėsti kokį pokštą (pavyzdžiui, 1932 m. Kaziui Bizauskui esant Teisių-administracijos departamento direktorium, jis ant savo viršininko stalo padėjo Untulio knygelę „Ar viską žinai?". Joje buvo diplomato apibūdinimas, kuris skambėjo taip: „Diplomatas yra veidmainis, sukčius ir apgavikas". Visą skirsnelį apvedžiojo raudonu paišeliu; žinoma, Kazys Bizauskas, perskaitęs tokį savo profesijos apibūdinimą, labai pasipiktino, mėgino surasti kaltininką, bet nepavyko, o kai Prielgauskas imdavo pasakoti žemaitiškai, klaipėdiečių tarme kokį anekdotą, galėjai mirti juokais... Nevengdavo ir riebių anekdotų, kuriuos girdėdamos raštinėje dirbusios dvi merginos rausdavo ir prunkšdavo. Jį sutramdyti ar nuo jo apsiginti buvo galima tik pradėjus kalbėti apie jo žmoną, kurios jis bijojo kaip ugnies.

Taip linksmai dienoms lekiant, vieną rytą eidamas į darbą gatvėje pamačiau neįprastą vaizdą: prie valdiškų įstaigų stovėjo tankai, būreliais važinėjo ginkluoti kareiviai ir stoviniavo didelio formato atsišaukimus skaitantys žmonės. Tai buvo 1926 m. gruodžio 17 d. perversmas. Po atsišaukimu pasirašęs pulk. P. Plechavičius skelbė apie nuvertimą esamos vyriausybės ir kvietė piliečius laikytis ramiai.

Atsidūręs ministerijoje, pamačiau tyliai besikalbančius tarnautojus, belaukiančius tolesnių įvykių raidos. Patyrėme, kad visi ministeriai suimti, kad prezidentui dr. K. Griniui esąs uždėtas namų areštas, kad jauni karininkai išvaikė Seimą, kad vyksta pasitarimai dėl naujos valdžios sudarymo. Tokiomis sąlygomis rimtas darbas nebuvo įmanomas, vienas per kitą gaudėme gandus ir šnabždamas naujienas.

Telefonai neveikė. Išeiti kur pasidairyti irgi nebuvo saugu. Buvo kalbama, kad karininkija, neapsikęsdama dėl

jai taikomų užgauliojimų ir įžeidinėjimų, prikalbinusi opozicines partijas (krikščionis demokratus ir tautininkus) nuversti kairiąją vyriausybę, nes ši, davusi valią mažumoms ir kraštutiniams kairiesiems, privesianti kraštą prie pražūties. Visą laiką krašte galiojo paskelbta karo padėtis. M. Sleževičiaus vyriausybei ją atšaukus, atsipalaidavo varžtai ir tam tikri elementai viešai gatvėse galėjo ardyti tvarką ir kelti nerimą. Tai buvo viena iš perversmo priežasčių. Kairiosioms partijoms neturint absoliučios daugumos Seime, naujajai vyriausybei reikėjo remtis mažumų atstovų parama. Žydams, o ypač lenkams buvo padaryta daug nuolaidų. Jiems buvo leista atidaryti 60 naujų mokyklų. Buvo paleista iš kalėjimų daug komunistuojančių. Įvyko daug susidūrimų su policija. Vidaus reikalų ministeris Vl. Požela buvo tam gaivalui palankus. Daug karininkų buvo paleista į atsargą ar net nubausta. Tai sukėlė visuomenės nerimą ir susirūpinimą. Nenuostabu, kad karininkai susibaudė nuversti kairiąją vyriausybę ir perversmui parinko gruodžio 17 dieną, kada prezidentas K. Grinius minėjo savo 60 metų amžiaus sukaktį ir susituokė su gailestinga seserim ruse. Užsienio reikalų ministerijos tarnautojai neigiamai žiūrėjo į tą santuoką. Be abejo, buvo ir kitų priežasčių, bet jos viešai nefigūravo. Vėliau krikščionys demokratai neigė dalyvavę rengiant perversmą. Atrodo, kad dar ir dabar nėra tikrai objektyvių duomenų apie gruodžio 17 d. perversmą.

Tik kitą dieną buvo paskelbta, kad prezidentas atsistatydino, kad sudaryta nauja vyriausybė su prof. A. Voldemaru priešakyje, kad naujuoju prezidentu išrinktas Antanas Smetona.

Praėjo visa savaitė, iki gyvenimas grįžo į normalias vėžes. Užsienio reikalų ministerijoje nebuvo jokių pakitimų, išskyrus patį ministerį, kuriuo dabar buvo prof. A. Voldemaras. Tik vėliau pasitraukė dr. J. Šaulys, o jo pareigas perėmė Jurgis Savickis.

J. Savickis buvo visiškai kitokio būdo žmogus — linksmas ir judrus. Įėjęs į raštinę, pasisveikindavo, pajuokaudavo, buvo draugiškas. Tuo metu „Lietuvos“ dienraščio atkarpoje buvo spausdinama mano išverstoji „Rolando giesmė“. Jis susidomėjo manimi, nes ir jis pats buvo

rašytojas. Radęs progą, mane pakalbindavo. Kitų metų vieną rudens dieną J. Savickis, pasikvietęs mane į savo kabinetą, pasakė: „Gana tau čia, šitoje raštinėje, tupėti. Ar nenorėtum prasivėdinti? Atsirado tokia galimybė, kad ir netoli, kad ir užkampis, bet vis vien pradžiai bus gerai. Mes norėtume tave pasiųsti į Daugpilį. Iš ten atšaukiamas dabartinis vicekonsulas M. Žilinskas. Jeigu sutiksi, paskirsime tave".

Padėkojęs jam už įvertinimą ir man rodomą pasitikėjimą, reiškiau abejonę, ar įstengsiu gerai atlikti pareigas, nes neturėjau progos susipažinti su konsulato darbu. Savickis man užtikrino, kad to darbo bus nedaug, nes Lietuvos piliečių irgi nedaug. Ilūkstės apskrityje yra lietuvių, bet kol kas mažai kas ten daroma. Reikia išdavinėti vizas tranzitu pravažiuojantiems per Lietuvą, tarpininkauti Vilniaus krašto lietuviams, palaikyti su jais ryšį, nes Daugpilis, būdamas Latvijos—Lietuvos—Lenkijos pasienyje, yra tranzito ir susisiekimo mazgas.

Aš dar reiškiau abejonių dėl savo studijų. Šiais metais baigiau studijas ir dabar reikia ruoštis egzaminams, bet Savickis mane užtikrino, kad ir Daugpilyje būdamas galėsiu ruoštis.

Daugiau nebeprieštaraudamas, sutikau, juoba kad ir alga buvo beveik dvigubai didesnė. Ministerijos konsuliniame skyriuje susipažinau su pasų, vizų, dokumentų legalizavimo taisyklėmis bei kitais konsulatų praktikoje pasitaikančiais reikalais, aptvarkiau savo asmeninius reikalus ir, atsisveikinęs su visais artimaisiais, išsiruošiau į neilgą kelionę, traukiniu per Radviliškį į Daugpilį.

DVEJI METAI DAUGPILYJE

Prieš išvykdamas į Daugpilį, norėjau susipažinti su to miesto ir jo apylinkių istorija. Tais laikais dar neturėjome nei enciklopedijos, nei platesnės Lietuvos istorijos. Iš įvairių man prieinamų šaltinių patyriau, kad Daugpilis dvyliktojo šimtmečio pradžioje buvo įkurtas Livonijos kalavijuočių ordino ir jo kelis šimtmečius valdomas. Vėliau, jam susilpnėjus, 1561 m. jis pasidavė Lietuvos Didžiosios

Kunigaikštystės globai ir tapo jos provincija. Tuo būdu visa rytinė Latvija buvo valdoma Lietuvos, o po Liublino unijos — bendrai Lietuvos ir Lenkijos. Nuo tada visa rytinė Latvija (kartu su Latgalija) Daugpilį padarė savo centru, kuriame vyko seimelių posėdžiai, rezidavo vaivada ir vyskupas. Lietuvos jėzuitai ten įsteigė savo kolegiją ir parūpino pirmą religinę knygą — katekizmą, išverstą į latvių kalbą ir 1585 m. išspausdintą Vilniuje, ir tuo davė pradžią latvių raštijai. Daugiau kaip per du šimtmečius Latgalijoje veikė Lietuvos statutas, tik 1840 m. pakeistas Rusijos teisynu.

Aštuonioliktojo šimtmečio gale, per pirmąjį Lietuvos—Lenkijos valstybės padalijimą, Daugpilis su visa Latgalija buvo prijungtas prie Rusijos ir sudarė Vitebsko guberniją. Po I pasaulinio karo toji sritis, dabar jau vadinama Latgala, įėjo į įkurtos naujos Latvijos respublikos ribas. Kadangi Latgala ir dauguma jos gyventojų latgaliečių gerokai skyrėsi nuo pačios Latvijos savo kultūra, tikyba ir socialiniu lygiu, jai buvo duota plati kultūrinė autonomija. Latgaliečių yra kiek daugiau kaip pusė milijono. Jų kalba labai panaši į mūsų rytų aukštaičių tarmes. Ilgai išbuvę Lietuvos—Lenkijos valdžioje, jie yra katalikai, o lenkų ir lietuvių ponų, ilgainiui irgi sulenkėjusių smulkių bajorų be atodairos išnaudojami, ūkiškai ir kultūriškai buvo gerokai atsilikę nuo kitų Latvijos dalių, kurios buvo vokiečių baronų, daugiausia liuteronų, valdžioje. Nors latgaliečių buvo nedaug ir jie buvo kultūriniu pažiūriu atsilikę, šie žmonės pasižymėjo labai energinga politine veikla, sudarė stiprią frakciją Latvijos seime ir latviai turėjo su jais įvairių sunkumų. Todėl įsigalėjus autoritariniam režimui, Karlis Ulmanis panaikino Latgalos autonomiją ir ji buvo pradėta latvinti. Sovietams okupavus Baltijos valstybes, 1956 m. buvo ne tik uždrausta latgalių spauda, jų mokyklos, bet buvo uždraustas ir viešas latgaliečių kalbos vartojimas. Panašiai kaip Gudijoje buvo pasielgta su lietuviais.

Kadangi latgaliečiai mažai teturėjo savų dvasininkų, jų daugumą sudarė lietuviai (daugiau kaip 20 kunigų) ir lenkai. Pirmas įsteigtos Liepojos vyskupijos vyskupas buvo lietuvis, Lūdzos klebonas Annas Urbš (Urbšas). Lat-

galiečių kultūrinės veiklos centras buvo Rezyte (Rezeknė) — nedidelis miestas, o pačiame Daugpilyje latgaliečių buvo labai nedaug.

Lietuvos konsulatas turėjo patalpas šoninėje gatvėje (Sosėjas iela), kurios kitoje pusėje bėgo srauni Dauguva. Perėjus per tiltą, netoliese raudonavo lietuvių bažnyčios mūrai.

Kitoje gatvės pusėje, prie pat upės, buvo plati aikštė. Iš jos per garsiakalbius visada aidėjo tuo metu madingi rusų šlageriai. Vienas jų man buvo ypač įkyrus. Toje dainoje buvo raginama pirkti karštų blynelių ir tokiu būdu pasigailėti privačios sovietinės pardavėjos. Kurį laiką ji buvo populiari ir tarp Kauno žydų. K. Binkis gražiai ją parodijavo. Vienas jos posmas skambėjo taip: „Suvalgykim obuolį, į automobilį sėskim greičiau". Vien dėl tos įkyrios dainos norėjau konsulatą perkelti į kitą gatvę, bet po kelių mėnesių ji išėjo iš mados ir nebesigirdėjo.

Didelio kampinio namo antrame aukšte buvo erdvus butas, kuriame buvo raštinė ir vicekonsulo gyvenamosios patalpos, didelė salė (kabinetas), valgomasis, miegamasis, virtuvė ir tarnaitės kambarys. M. Žilinskas išsivežė savo privačius valgomojo ir miegamojo baldus ir man reikėjo juos įsigyti, taip pat ir indus, nes eiti valgyti kur nors į restoraną nebuvo patogu. Taigi reikėjo dairytis ir virėjos, kuri kartu palaikytų švarą raštinėje ir gyvenamajame bute. Labiau patyręs toje srityje M. Žilinskas man surado pagyvenusią latgalietę, kuri pasirodė esanti gera virėja.

Taip pradėjau savarankišką gyvenimą. Kaune gyvenęs viename kambaryje, dabar staiga atsidūriau labai erdviame bute, kurio salėje galėjo sutilpti šimtas asmenų. Daugpilis tuo metu, nors ir apleistas, buvo gan gyvas miestas su 35 000 gyventojų, kurių dauguma buvo žydai, šiek tiek latvių, rusų, lenkų bei sulenkėjusių lietuvių, sąmoningų lietuvių nedaug. Visi kalbėjo rusiškai, todėl latvių kalbos nemokančiam nebuvo sunkumų. Tačiau susirašinėjimą su latvių įstaigomis reikėjo vesti latvių kalba. Nesudėtingus, trumpus raštus parašydavau lengvai ir greitai. Daug blogiau buvo su ilgesniais, sudėtingesnio turinio raštais. Pradėjau mokytis latvių kalbos, skaityti

latvių laikraščius ir knygas. Lietuvių—latvių ir latvių—lietuvių žodyno nebuvo, kas labai sunkino mokymąsi.

Be mūsų, Daugpilyje dar buvo Sovietų Sąjungos ir Lenkijos konsulatai. Sovietų konsulą vizitavau, o Lenkijos konsului nusiunčiau tik kortelę, nes su Lenkija nebuvom užmezgę ofilialių santykių. Sovietų konsulas mane revizitavo. Kai prie taurelės įsikalbėjom, mačiau, kad jis bijo pasakyti kokį neatsargų žodį, nors simpatiškas, bet Stalino teroristinėje santvarkoje pats savęs turi bijoti. Todėl mano santykiai su juo buvo grynai oficialūs. Taip pat reikėjo vizituoti miesto burmistrą, apskrities viršininką, įgulos viršininką ir ministerijų atstovus. Lietuvių Daugpilyje gyveno apie 400, beveik visi darbininkai ir amatininkai. Buvo vienas kitas inteligentas, kaip pvz., Dvarionas, gausios muzikų šiemos narys; jo seserį, solistę Juliją, ir kitą, vėliau dirbusią Britanijos konsulate, Kaune, pažinojau dar iš Petrapilio laikų.

Kiek apsitvarkęs, vieną savaitgalį nuvykau į Rygą pasimatyti su Lietuvos pasiuntiniu K. Bizausku, nes konsulatai valstybėje, kur buvo Lietuvos pasiuntinybė, priklausė jos jurisdikcijai. Dar nebuvau pažinęs vasario 16 akto signataro K. Bizausko. Jis pasirodė labai kompetentingas ir energingas vyras, be to, labai reiklus. Pareiškė mane vertinsiąs taip, kaip aš pasirodysiąs lietuviškoje veikloje, atseit kaip rūpinsiuos Ilūkstės apskrities lietuvių reikalais ir mokyklų steigimu. Ragino neužmiršti ir konsulato teritorijoje bei toliau gyvenančių lietuvių didesnių susibūrimų. Prašė paruošti detalų pranešimą apie tos srities lietuvių būklę. Priėmė labai maloniai, pasikvietė pas save pietums ir vakarienei. Pasiuntinybėje susipažinau ir su kitais jos nariais: sekretorium dr. K. Graužiniu, karo atašė pulk. B. Giedraičiu. Jis buvo kilęs iš Lietuvos rytų ir lietuvių buvo pramintas Bolka (nuo Balys). Buvo simpatiškas, mėgstąs kompaniją ir „burnelę". Tik ką susipažinus, pakvietė eiti su juo užkąsti. Nuvedė į geriausią Rygos restoraną ir jo rūsyje, susėdę prie gero užkandžio, išgėrėme dvi ropinukes labai šaltos degtinės. Pats gerdamas iki dugno, vertė ir mane gerti iki dugno. Galiausiai matydamas, kad ir tų dviejų neužteks, jam sakau: „Pulkininke, ko gero, turėsi mane nešte išnešti. Kaip atrodys,

jeigu nusigėręs nukulniuosiu į Pasiuntinybę svirdinėdamas?". Jis nusijuokė, esą padarėme tik gerą pradžią. Tačiau pakluso ir daugiau nebegėrėme. Tai buvo mano pirmas ir paskutinis susitikimas su juo, nes netrukus iš Rygos jis buvo perkeltas į Kauną. Nežinau, kaip jis buvo vertinamas kaip karininkas, bet kaip vidaus reikalų ministeris buvo smarkiai kritikuojamas.

Dr. K. Graužinis buvo kitoks. Paryžiuje baigė mokslus, pasižymėjo dideliu mandagumu, kurtuazija ir labai didelį dėmesį skyrė išorinei laikysenai. Mudviem nuėjus pietauti į restoraną ir man suvalgius, kas buvo lėkštėje, jis pasakė, jog geros manieros reikalauja lėkštėje palikti truputį nesuvalgius mėsos ar kitokio valgio. Aš jį paklausiau kodėl? Jis atsakė, kad viską suvalgius, šeimininkė pagalvosianti, jog buvo per maža, o ji gal daugiau nebeturi, tad tu ją statai į keblią padėtį. Aš jam atsakiau, esą šeimininkė deda svečiui į lėkštę, kad suvalgytų, o ne kad paliktų. Jeigu daug svečių, tai valgius išnešioja tarnai, šeimininkė tokiais dalykais nesirūpina, o jeigu nedaug, tai ji ragina pakartoti. Jeigu paliksi kiek nesuvalgęs, ji pamanys, kad patiekalas tau nepatiko, buvo neskanus. Vis vien jis tvirtino, kad reikia truputį palikti... Jis manęs neįtikino, savo gyvenime būdamas svečiuose, aš neretai lėkštėje palikdavau nesuvalgytą maistą ne dėl gerų manierų, bet dėl to, kad man buvo neskanu.

Po kelių mėnesių K. Bizauskas sukvietė į Rygą Latvijoje reziduojančių konsulų pasitarimą. Dalyvavo Rygos konsulas Vytautas Gylys, Liepojos vicekonsulas Juozas Javarauskas ir aš. V. Gylys perskaitė savo darbų planą ir kas jau yra atlikta, aš atsivežiau savo veiklos planą, ką per tą laiką esu padaręs ir ką ketinu daryti, o vargšas J. Javarauskas ant poros lapelių turėjo surašęs, kiek buvo išdavęs pasų, vizų ir kitų smulkmenų.

K. Bizauskas V. Gylį ir mane pagyrė, mane net paėmė pavyzdžiu, kaip reikia lietuviškais reikalais Latvijoje rūpintis, o J. Javarauskui davė garo taip, kad vargšas susigūžęs nežinojo, kur dėtis. Bizauskas buvo apie jį blogos nuomonės ir sakė pasistengsiąs, kad šis būtų atšauktas. Tačiau to savo ketinimo nebejvykdė, nes netrukus buvo perkeltas į Londoną. Man grįžtant į Daugpilį, dovanojo

geros škotiškos degtinės butelį. Nuo to laiko man nebeteko jo matyti. Kai po ilgo nebuvimo grįžau iš Pietų Amerikos į Kauną, jo ministerijoje jau nebebuvo. Bolševikams okupavus Lietuvą, buvo suimtas ir, vežamas į Rusijos gilumą, Červenėje sušaudytas.

Su Vytautu Gyliu per tą susitikimą susidraugavome. Kiek kartų vėliau teko atvykti į Rygą, tiek kartų jis mane kviesdavosi pas save pietų ar vakarienės. Gyveno su labai simpatiška žmona, vaikų neturėjo. Buvo labai ramus, taktiškas ir kalbus, mokėjo sugyventi su Rygos lietuviais ir jų buvo labai vertinamas. 1929 m. išvykęs iš Daugpilio, daugiau nebesusitikau taip pat ir su V. Gyliu, nes jis buvo perkeltas į Londoną. Po karo atsidūrė Kanadoje, buvo generaliniu konsulu Toronte, kur ir mirė.

Naujuoju Lietuvos pasiuntiniu Latvijoje buvo paskirtas Bronius Dailidė, iš profesijos mokytojas, buvęs ministerių kabineto kanceliarijos vedėjas. Jis buvo vėl kitokio stiliaus diplomatas. Labai reiklus, bet rūpestingas. Vykau į Rygą susipažinti ir patirti jo nuotaikų. Apskritai mano darbu jis buvo patenkintas, nes jau buvau suorganizavęs Aknystoje, Laukesoje, Eglainėje ir Subate lietuvių pradžios mokyklas, per pasiuntinybę gavau mokytojas, taip pat dalį algų joms ir vadovėlius. Tiesiogiai negalėjau kištis. Turėjau veikti per Daugpilio lietuvių draugiją, kurios pirmininkas buvo turtingas ūkininkas Žygelis, supratingas ir veiklus vyras. Su mokytojomis būdavo vargo. Atvykusios iš prašmatnios Rygos į užkampio miestelį, neilgai pabūdavo. Gerokai joms nervus gadindavo šovinistiškai nusiteikusi Latvijos administracija, kuri spaudė ūkininkus ir miestiečius neleisti vaikų į lietuvišką mokyklą, daug skurdesnę už latvių valstybinę. Reikėjo gero sąmoningumo ir drąsos, nes pagal Lietuvos—Latvijos konvenciją ten, kur buvo susirašę 20 mokyklinio amžiaus vaikų, lietuviai turėjo teisę atidaryti lietuvišką mokyklą. To nepaisant, reikėjo kovoti, kalbinti latvių įstaigas, skatinti ir drąsinti tėvus, kad nebijotų pasinaudoti jiems teikiama teise turėti lietuvišką mokyklą, kad taip Latvijos ir Lietuvos valstybių vyriausybių sutarta ir kad vietos pareigūnai negali kliudyti.

Spaudos draudimo laikais caro valdžia už draudžiamos spaudos laikymą kartais ištremdavo visą kaimą. Versdavo ūkininkus palikti savo žemes ir trobesius ir keltis kur į Vitebską, Mogiliovą ar dar toliau. Tremiamieji ūkininkai vykdavo ten, kur kas nors parduodavo dvarą. Įsigiję jį, įsikurdavo ir gyvendavo savo įprastinį gyvenimą laikydamiesi lietuviškų papročių. Latgalijoje (buv. Vitebsko gubernijoje) buvo trys tokie dvarai — kaimai Indricoje, Daugpilio apskr., ir Gaurų valsčiuje (buv. Pskovo gub.). Uteniškiai lietuviai įsikūrė Olemzino ir Juodmiskio kolonijose, kuriose dar lietuviškai kalbėjo daugiau kaip šimtas asmenų. Sužinojęs apie juos, buvau ten nuvykęs, nuvežiau jiems elementorių, vadovėlių, laikraščių. Man buvo įdomu, kad jie buvo kilę iš mano gimtinių apylinkių. Atrodė lyg tolimoje jūroje užmirštos salos. Gyvendami tokiose užmirštose salelėse, jie palengva, bet nesulaikomai nutautėja. Daug geresnė būklė buvo Indricos lietuvių. Ten lietuvių kolonija įsikūrė buv. grafo Pliaterio dvare. Ji turėjo labai uolų kunigą Stanislovą Kurliandskį, kuris vėliau plačiai reiškėsi visos Latvijos lietuvių veikloje. Kolonija turėjo mokyklą ir chorą. Kun. Kurliandskis dažnai užsukdavo pas mane. Ne kartą teko lankytis Indricoje ir bendrauti su tenykščiais lietuviais.

Kaip jau esu minėjęs, praėjusių metų vakaronės metu Jaunimo Centre buvau klausiamas, ko buvo reikalaujama iš kandidatų, stojančių į užsienio tarnybą. Ogi labai nedaug. Besikurianti valstybė neturėjo tam reikalui patyrusių žmonių. Tad nebuvo nė kalbos apie kokią specialią mokyklą ar bent kokius kursus... Viską reikėjo pradėti iš nieko, improvizuoti, kiek įmanoma sekti ir laikytis senų valstybių praktikos. Gyvendamas nuošaliame užkampyje, turėjau daugiau laiko ir teoriškai susipažinti su diplomatinės bei konsulinės tarnybos dėsniais, reikalavimais, papročiais, diplomatų ir konsulų laikysena, jų veikla, tarptautinės teisės nuostatais ir t. t. Užsiprašiau iš Paryžiaus keletą veikalų, galima sakyti, kaip ir vadovėlių, ir juos atidžiai išstudijavau. Man atsivėrė daug nežinotų dalykų, bet reikalingų žinoti, dirbant kitoje valstybėje ir santykiaujant su tos valstybės pareigūnais. Įgytos žinios man

buvo labai naudingos vėliau, dirbant Užsienio reikalų ministerijos centre Argentinoje ir Brazilijoje.

Žvelgiant į nepriklausomos Lietuvos praeitį ir turint galvoje, kad nepriklausoma ji tebuvo dvidešimt metų, kad carinės Rusijos diplomatinėje tarnyboje nebuvo nė vieno lietuvio, galėjusio įgyti praktinę patirtį, reikia pripažinti, jog mūsų improvizuojantys diplomatai daugeliu atvejų tinkamai vykdė savo pareigas, veiksmingai prisidėjo prie Lietuvos de jure pripažinimo iškovojimo, laimėjo Tarptautiniame Hagos tribunole dvi Lietuvai svarbias bylas, prieš Lenkiją ir Vokietiją, užmezgė draugiškus santykius su dauguma valstybių, reziduojamose šalyse paruošė apie Lietuvą istorinio informacinio turinio knygų, straipsnių, pvz., J. Savickis ir I. Šeinius, be to, surado Lietuvai draugų, parašiusių apie ją knygų ir straipsnių. Iš mūsų žymiausių bei įtakingiausių diplomatų minėtini šie: Vaclovas Sidzikauskas, Petras Klimas, Jurgis Baltrušaitis, Jurgis Šaulys, Jurgis Savickis ir Ignas Šeinius (Skandinavijoje), Bronius Balutis (JAV ir Anglijoje).

Vieną dieną mane aplankė Zarasų apskrities viršininkas Merkis, banko direktorius Voldemaras ir komendantas pulk. Basiulis. Daugpilis buvo laikomas Latvijos užkampiu, o Zarasai — šimtą kartų didesnis ir nuošalesnis Lietuvos užkampis. Aukšti pareigūnai iš netolimų Zarasų atvažiuodavo į Daugpilį apsipirkti, nes čia manufaktūros prekės buvo pigesnės ir didesnis jų pasirinkimas. Pats Daugpilis, palyginti su Zarasais, buvo didokas miestas. Kadangi abiejų pusių muitininkai jiems buvo pažįstami, galėjo atsivežti ir išsivežti ką panorėję. Kiti net surizikuodavo iš Daugpilio nuvykti į Rygą be užsienio paso ir vizos.

Susipažinau su jais, pasirodė esą protingi ir malonūs vyrai. Jie kvietė mane atvykti į Zarasus ir paviešėti pas juos. Jų kvietimu ne kartą pasinaudojau. Zarasai, nors nedidelis miestukas, labai gražioje vietoje, prie didžiulio ežero, miškų apsuptas kurortas. Anksčiau Žemaitijoje buvau matęs mūsų aukštųjų pareigūnų gyvenimą, jų laiko leidimą prie kortų ir vaišių, dabar lygiai tą patį pamačiau ir Zarasuose. Tuo metu kultūrinė veikla ten buvo nereikšminga. Savanoriškai iš Kauno važiuoti į Zarasus nedaug

kas tenorėjo. Zarasai buvo blogiausias atvejis. Be to, į kultūrinį ar visuomeninį darbą nedaug kas buvo linkęs. Daug patraukliau jiems buvo vakarais susėsti prie kortų stalo, iki vidurnakčio lošti preferansą ir gerai nugerti.

Kartą atvykau į Zarasus per Jonines (Latvijoje didelė tris dienas švenčiama šventė). Buvo laukiama atvykstant Vidaus reikalų ministerio I. Musteikio. Jis panoro susipažinti su Zarasų apskrities savivaldybės veikla. Buvo sukviesta daug svečių. Pasitaikė giedri diena. Automobiliu iš Kauno atvykusį ministerį sutikome prie savivaldybės įstaigos ir ėjome pusryčių į kitą patalpą. Reikėjo pereiti per žalią plotą, kur buvo didelė kūdra. Didoko būrio palydovų lydimas, ponas ministeris sustojo pasižiūrėti. Pamatęs vandenyje besiirstančias kelias varles, išsiėmė brauningą ir pradėjo į jas šaudyti. Laimei, nepataikė. Eidamas su dviem zarasiškiais, išsitariau, kad jie turi labai narsų ministerį. Jie karčiai šyptelėjo, numojo ranka, nes jis buvo greitas ne tik varles šaudyti, bet ir savo pavaldinius išbarti bei nubausti už bet kokį menkniekį. Mačiau, kad daugelis jo bijojo ir visaip stengėsi jam įtikti... Kadangi jis turėjo porą valandų sugaišti savivaldybės įstaigoje, man pavedė užimti ir palinksminti jo žmoną ir dar dvi ponias, atvykusias su jais iš Kauno. Pavažiavę kelis kilometrus, sustojome prie paplentėje žemai tyvuliuojančio ežerėlio. Susėdus paunksnėje ir besiklausant paukščių čiauškėjimo ir ponių, greit prabėgo tos valandos. Grįžome į ministeriui paruoštas pagerbtuves. Ministeris pasirodė galįs kaip reikiant nugerti. Aukštajam svečiui išvykus, šeimininkai lengvai atsiduso ir pradėjo patys vaišintis bei linksmintis manęs nesivaržydami, nes buvau laikomas kaip ir savu žmogum.

Apskrities viršininkas Merkis man papasakojo tokį su I. Musteikiu buvusį atvejį. Paskyrus jį Vidaus reikalų ministeriu ir jam perėmus pareigas, visų ministerijos departamentų direktoriai suėjo į jo kabinetą pasveikinti jo. Tarp jų buvo ir Darbo bei socialinės apsaugos departamento direktorius Šoštakas. Tam pasisveikinus ir pasisakius, kas jis yra, Musteikis susijaudinęs sušuko: „Ką? Socializmas Lietuvoje? Ne, to nebus! Tamsta išeik!". Kai jam buvo išaiškinta, kad socialinė apsauga nieko bendra

neturi su komunizmu, Musteikis nusiramino ir daugiau nebesipriešino dėl to departamento buvimo jo valdomoje ministerijoje.

Kitą dieną pulk. Basiulis man pasiūlė vykti su juo į Antalieptę aplankyti mergaičių ūkio ruošos mokyklos. Esą pamatysi, kaip ten ruošiamos geros šeimininkės, ir paragausi jų skanių valgių, pasidairysi po Antalieptę. Jis turėjo motociklą su priekaba. Plentu pro Uteną greitai nurūkome į Antalieptę, kuri, prigludusi prie Šventosios upės, pasirodė nemažas, judrus miestelis. Mokytojos aprodė savo patalpas ir ūkį, parodė savo sugebėjimus pavaišindamos rečiau gaminamais valgiais. Turėjau gerą progą pažinti labai į šalį nutolusią Antalieptę, pamatyti Šventosios aukštupio ruožą.

Kitą kartą būdamas Zarasuose, panorau pamatyti Stelmužės ąžuolą. Kadangi iš Zarasų iki ąžuolo tik 12 km, tai tą norą lengvai galėjau įvykdyti. Tikrai įdomi vietovė. Ją supa septyni ežerai. Garsi savo sena bažnytėle, kurios viduje viskas išdrožta ar išskaptuota iš medžio. Dar garsesnis pats ąžuolas. Sakoma, 1200 metų senumo, 8,5 metro apimties ir 20 metrų aukščio. Vargšas ąžuolas įskilęs, drevė išpuvusi, bet rūpestingai globojamas, įdubimai skarda apkalti. Žiūri ir stebies jo senumu bei patvarumu, nes išlikęs dar iš priešistorinių Lietuvos laikų.

Rašant šias eilutes, 1979 m. gale, teko skaityti „Literatūros ir meno" laikraštyje, kad specialistų ištirtas, apvalytas ir aptvarkytas bei apsaugotas nuo tolesnio medienos puvimo, jeigu neištiks kokia staigi katastrofa, Stelmužės ąžuolas dar ilgai galės stovėti liudydamas didingą ir nelaimingą Lietuvos praeitį.

Nepaprastai greit prabėgo vieneri metai nuo mano atvykimo į Daugpilį. Buvau jaunas ir sveikas. Pasitaikančias kliūtis ir sunkumus gana lengvai nugalėdavau, tačiau gyvenimas nuošaliame užkampyje, toli nuo savo kultūros centro, ilgainiui pasidarė slogus. Buvau patenkintas, kad, nepaisant nepatyrimo, pradėjęs eiti atsakingas pareigas, reprezentuodamas Lietuvos valstybę užsienyje, nepadariau kokių didesnių klaidų, už kurias būčiau susilaukęs savo viršininkų papeikimo, priešingai, pasižymėjau uolumu ir buvau ministerijos ir Pasiuntinybės vertinamas.

1928 m. buvo minimas Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo dešimtmetis. Ministerija man paskyrė 200 litų, kad suruoščiau priėmimą tai sukakčiai atšvęsti. Galvojau, kaip sėkmingai tą priėmimą surengus, nes buvau viengungis, o turėjau sukviesti daug svetimų žmonių, su kuriais ne kažin ką bendra turėjau. Jaukiai nuotaikai sudaryti reikėjo bent vienos gerai lietuviškai kalbančios ponios, o tokios Daugpily nebuvo. Prisiminiau, kad Rygoje turiu dėdienę, labai inteligentišką, išsilavinusią moterį. Ją pasikviečiau man patalkininkauti. Atvykusi ji suruošė puikias vaišes. Priėmime dalyvavo 50 svečių: burmistras, įgulos viršininkas generolas Dankeris, valdžios, visuomenės ir spaudos atstovai. Priėmimas labai pavyko ir susilaukiau komplimentų. Buvau patenkintas, nes geri santykiai su valdžios, visuomenės ir spaudos žmonėmis labai palengvina konsulo darbą toje vietovėje. Esant geriems santykiams, galima padaryti daug ką, kas šiaip būtų neįmanoma.

Vieną dieną man skambina J. Savickis ir sako: „Tai ką, gal jau pasidarei vienuoliu atsiskyrėliu ar berneliu išdykėliu?“ Atsakiau, kad dar ne, bet nedaug trūksta. „Neliūdėk, mes atsiunčiame gražią ponią, kuri bus konsulato sekretorė.“ Ir toliau rimtai aiškina: „Konsulato sekretore paskirta ponia Kotryna Žalkauskienė. Jos vyras Karolis Žalkauskas, buvęs vidaus reikalų ministeris ir Klaipėdos krašto gubernatorius, turi silpnus plaučius, jam reikia gryno oro, o Daugpily, girdėjau, daug esą pušynų. Taigi jis ten vasarnamyje galės gyventi, o jo žmona atvažinės į konsulatą“. Konfidencialiai priduria: „Tautinei vyriausybei nepatogu jį, kaip liaudininkų šulą, taigi, savo priešininką, tiesiogiai šelpti, tad rastas būdas netiesiogiai jam padėti, jo žmonai duodant lengvą darbą Daugpilio konsulate, toli nuo visų centrų“.

Gavęs tokią žinią, nežinojau, džiaugtis ar liūdėti. Iš vienos pusės buvo gerai, kad gaunu pagalbininkę, kad kur išvykdamas turėsiu ką palikti, o iš kitos pusės — turėsiu visų savo darbų ir žodžių liudininkę, kuri, jeigu nesugyvensiu, pasinaudodama savo ryšiais ir pažintimis gali gerokai man pakenkti...

Kai atvyko ir susipažinome, Žalkauskai pasirodė simpatiška ir inteligentiška pora. Ponia, nors truputį išdidi, bet, bėdos verčiama nugrimzti Daugpilyje, buvo gana santūri, o vėliau labai draugiška. Jokių nesusipratimų su ja neturėjau. Jos vyras Karolis Žalkauskas — labai malonus, linksmas žmogus, žmonos ir kitų išlepintas kaip tariamas ligonis (mirė 1961 m. Vašingtone), klusniai pildė žmonos nurodymus tą daryti, to nedaryti, nerūkyti, negerti ir t. t. Per trumpą buvimo Daugpilyje laiką mes susidraugavome. Kai Žalkauskas buvo paskirtas Vyriausiojo tribunolo prokuroro padėjėju, jie grįžo į Kauną. 1929 m. gale ir aš ten grįžau, tad mane dažnai pasikviesdavo pas save. Ponia mėgo svečiuotis ir priiminėti svečius. Lankydamasis pas juos, susipažinau su daugeliu mūsų žymių veikėjų ir aukštų pareigūnų. Pažintis ir draugystė su Žalkauskais man paliko šviesų, nesudrumstą atminimą.

Nors Daugpilyje gyvenant buvo galima išsiversti be latvių kalbos, bet ryžausi pasinaudoti turima proga geriau jos pramokti. Skaičiau ne tik latvių laikraščius, bet ir knygas. Rygoje ėjo latvių literatūros žurnalas „Dauguva“, kurį prenumeravau. Latviai buvo pradėję labai gražiais tomais leisti savo tautosaką daugeliu metų anksčiau už mus, lietuvius. Tada išverčiau latvių rašytojo K. Skalbės kelias noveles, kurios buvo išspausdintos Kauno dienraštyje „Lietuva“. Kartu su tuo neapleidau ir prancūzų literatūros. Pateko man į rankas Aleksandro Dumas apysaka „Vilius Telis“. Apysaka vaizdavo šveicarų kovas už laisvę prieš austrus. Tai priminė vilniečių kovas prieš lenkus. Apysaką išverčiau ir nusiunčiau Vilniaus lietuvių savaitraščiui, kuris ją išspausdino atkarpoje, o 1929 m. išleido atskiru leidiniu.

Su Vilnium ir šiaip turėjau įvairių ryšių. Žmonės, važiuojantys iš Vilniaus pro Daugpilį į Lietuvą ir iš Lietuvos į Vilnių, užeidavo į konsulatą informacijų ir tarpininkavimo reikalais. Daug kas konsulatui siųsdavo laiškus su kitame voke laiškais savo giminėms Vilniuje, ir atbulai. Ant tokio voko reikėjo prilipdyti Latvijos pašto ženklą ir siųsti toliau, nes tiesioginio pašto susisiekimo tarp Lietuvos ir Lenkijos nebuvo.

1927 m. vasario 16 d. Vilniuje mirus dr. J. Basanavičiui, man teko tarpininkauti telefoniniais pokalbiais tarp Vilniaus lietuvių veikėjų ir mūsų vyriausybės organų Kaune dėl jo laidotuvių, delegacijos siuntimo, vainikų ir t. t. Ta proga prisimenu, kad 1919 m. gyvendamas Vilniuje nebeatsimenu kokiu reikalu buvau užėjęs pas dr. J. Basanavičių ir su juo susipažinau. Jo didelis, gan niūrus ir šaltas butas (vaikščiojo užsimetęs kailinukus) buvo užverstas knygomis, laikraščiais, tautodailės eksponatais. Daktaras buvo lėtas, nejudrus, mažakalbis, darė tikro tautos tėvo įspūdį. Su didele pagarba žiūrėjau į jį galvodamas, kad jis, lietuvių tautos atgaivintojas, gyvena tokiomis nepatogiomis ir jo veiklą varžančiomis sąlygomis Vilniuje iš tauraus patriotizmo, nes Kaune būtų galėjęs gyventi jei ir ne prabangiai, tai bent šiltai, patogiai, niekieno nevaržomas, visų gerbiamas ir mylimas. Bet jis liko skursti Lietuvos sostinėje, tarsi koks amžinos ugnies saugotojas.

Tais laikais buvo mada vyrams vaikščioti gatvėje su lazda. Turėjau bene keturias. Dvi buvo storos su prašmatniom rankenom, vilkėjau ilgą, juodą paltą ir nešiojau katiliuką ant galvos. Taip apsirengęs ir su lazda rankoje, matyt, atrodžiau gan oriai, nes praeiviai pagarbiai akimis mane nulydėdavo... Tačiau jeigu šiandieną kas panašiai apsirengęs ir su lazda pasirodytų gatvėje, manau, sukeltų praeivių nuostabą ir juoką. Jau daug metų, kai vyrai nebevaikšto su lazdom, nebent koks invalidas. Taip pat ir katiliukai turbūt jau nebegrįžtamai dingo iš vyrų aprangos.

Anuomet katiliukai buvo diplomatų uniformos dalis. Kai vieną dieną pas mane netikėtai apsilankė Lietuvos pasiuntinys Taline Jonas Aukštuolis, jis irgi buvo su katiliuku. Jis vyko su žmona Biruta pro Daugpilį į Kauną. Kadangi reikėjo keturias valandas laukti traukinio, užsuko pas mane. Aš juos priėmiau ir pavaišinau. Buvau girdėjęs apie jį, kad buvo pasiuntinys Rygoje. Ten jis vedė turtingo pirklio dukrą, gražią, aukštą moterį, daug aukštesnę už jį, nors jis pats vadinosi Aukštuoliu. Ji gana gerai kalbėjo lietuviškai. Aukštuolis buvo kupiškėnas ir kalbėjo tarmiškai. Buvo gan linksmo būdo ir mėgo

nugerti. Toji pažintis su juo vėliau man buvo labai naudinga.

Baigdamas antrus savo tarnybos metus Daugpilyje, pradėjau ilgėtis tėvų, brolių ir seserų bei draugų. Kiekviena proga pradėjau priminti ministerijai, jog man jau įkyrėjo ten būti. Tas mano noras pasiekė mano šefų ausis, nes rudeniop gavau žinią, kad esu perkeliamas į centrą, kad į mano vietą siunčiamas Aleksandras Polišaitis, atšauktas iš Hamburgo. Perdavęs jam pareigas, savo kuklią mantą parsiunčiau į Veprius ir likau tėvų namuose.

VĖL KAUNE

Grįžęs Kaunan, stengiausi įsijungti į laikinosios sostinės intensyvų kultūrinį gyvenimą. Lankiau operas, dramos teatrus, nepraleisdavau koncertų, bendradarbiavau spaudoje, lankiau gimines, draugus. Kaip dabar prisimenu, tas laikotarpis iki mano išvykimo į Argentiną 1930 m. gegužės mėnesį buvo laimingiausias mano gyvenime.

Iš Plungės buvo grįžę Kamantauskai. Dabar Kamantauskas buvo paskirtas ELTOS redaktorium. ELTA turėjo patalpas prie ministerijos prisišliejusiame name, tad kas dieną su Kamantausku susitikdavau ir dažnai pas juos užeidavau, pasilikdavau ir vakarieniauti. Pas jį susipažinau su kanauninku Mykolu Vaitkum, kuris buvo gražių ponių adoratorius. Kartais kanauninkas atsivesdavo pas Kamantauskus Maironį, kuris irgi turėjo tą pačią silpnybę. Tai buvo vienintelis kartas, kada iš arti pažinau Maironį ir galėjau vienu kitu žodžiu su juo persimesti. Jis atrodė gerokai susenęs ir jeigu nežinotum, kad matai Maironį, tautos dainių, populiariausią lietuvių poetą, jį laikytum paprastu, senstelėjusiu klebonu. Iki išvykimo iš Lietuvos tokiuose pobūviuose pas kan. Vaitkų teko būti keletą kartų. Dalyvių būdavo kokia dešimtis, bet vyrų, be šeimininko, tik V. Kamantauskas ir aš, visi kiti — ponios ar panelės. Iš jų Kubertavičienė, Strazdienė, Kamantauskienė ir kitos buvo gražuolės. Visada būdavo pianistė Dirvianskaitė, kuri lyg ir atlikdavo vakaro programą, paskambindavo keletą ilgesnių ir trumpesnių etiudų. Ka-

dangi tos viešnios būdavo nelygaus išsilavinimo, dažnai priešingų interesų ir įvairaus skonio, pokalbiai būdavo gana šabloniški, lengvo turinio. Su Kamantausku dažniausiai būdavome tik pasyvūs šeimininko pokalbių su gražuolėmis stebėtojai, aktyvesni tapdavome tik prie vaišių stalo. Kanauninko šeimininkė, kuprota labai nuoširdi senutė, apkraudavo stalą gana gausiai, tačiau to maisto nieku nepaskanindavo ir nepapuošdavo. Nestigo ir gerklei pavilgyti gerų skysčių. Pasivaišinę ir linksmai nusiteikę, išsiskirstydavome. Su kun. M. Vaitkum mano pažintis ir draugystė tęsėsi iki jo mirties. Atsidūrę JAV, susirašinėjome. Jam atvykus kokia proga į Čikagą, susitikdavome. Nors jis buvo geras poetas, bet labiausiai pasižymėjo kaip literatūriniu požiūriu vertingų atsiminimų rašytojas. Tik už savo gausią kūrybą niekada nebuvo gavęs Lietuvių rašytojų draugijos premijos. Matydamas, kad žmogus jau senyvo amžiaus ir vis silpnėjančios sveikatos, stengiausi įtikinti žiuri, kad jam tą premiją paskirtų už jo atsiminimus. Pagaliau kai 1968 m. išėjo jo „Nepriklausomybės saulė" ir aš buvau žiuri narys, pavyko ją įtikinti, kad premija jam būtų paskirta. Svarbiausia kliūtis buvo ta, jog atsiminimai nebuvo įtraukti į premijuotinų knygų sąrašą. Dėl atsiminimų literatūrinės vertės niekas neabejojo. M. Vaitkus buvo atvykęs į premijos įteikimo iškilmes ir labai buvo patenkintas dėl jo įvertinimo ir pagerbimo. Po kelerių metų (1973 m.) jis mirė.

Kitų metų pradžioje iš Estijos buvo atšauktas J. Aukštuolis ir paskirtas Teisių-administracijos departamento direktorium, o iš Londono atvyko Kazys Gineitis eiti Ekonomikos departamento direktoriaus pareigų. K. Gineitis buvo labai praktiškas žmogus, persiėmęs amerikiečių ir anglų praktiškumu. Matydamas Lietuvoje daržovių ir vaisių trūkumą, jis ėmėsi propaguoti jų auginimą, tam reikalui pasitelkdamas Užsienio reikalų ministerijos personalą ir ELTĄ kaip žinių skleidimo būdą. Į tą darbą buvau mobilizuotas ir aš. Man teko išversti į lietuvių kalbą brošiūrėles apie kiekvieną Lietuvoje galinčią augti daržovę. Pavyzdžiui, apie morkas, pomidorus, svogūnus ir t. t. Mano išverstą tekstą jis duodavo ELTAI multiplikuoti ir išsiuntinėti visoms redakcijoms. Tuos tekstus persispaus-

dindavo ūkininkams skirta spauda. Tokiu būdu ūkininkams naudinga informacija plačiai pasklisdavo visame krašte. Be abejo, daržovių auginimo propagavimas nebuvo Užsienio reikalų ministerijos uždavinys, tačiau tuo metu dar nesant pakankamai agronomų, K. Gineičio iniciatyva buvo kraštui naudinga. Anksčiau pomidorai Lietuvoje buvo mažai žinoma daržovė, bet vėliau ji jau buvo daug kur auginama ir plačiai vartojama.

Netrukus Kazys Gineitis iš Užsienio reikalų ministerijos pasitraukė ir buvo paskirtas „Maisto" ir „Lietūkio" bendrovių įgaliotiniu Londone. Mano santykiai su juo išliko draugiški, nepaisant retkarčiais jį apimdavusio pernelyg didelio tarnybinio uolumo. Aš jį gerbiau kaip žmogų ir kaip knygos „Amerika ir Amerikos lietuviai" autorių. Rusams Lietuvą okupavus, jis grįžo Kaunan. Čia NKVD jį tardė ir kankino. Kadangi politinėje veikloje nedalyvavo ir neatrodė pavojingas, buvo paleistas. Tačiau išgyventas didelis nervų sukrėtimas palaužė jo psichinę pusiausvyrą. Vienos psichinės krizės metu jis persipjovė rankos gyslas norėdamas nusižudyti. Laiku namiškiams pamačius, buvo išgelbėtas. Sužinojęs apie įvykį, aš jį guodžiau ir raginau imtis kokio darbo, kad galėtų užsimiršti. Bet jam nesisekė atgauti prarastą sveikatą. Anksčiau veiklus, energingas, dabar tapo neryžtingas ir pasyvus. Artėjant antrai sovietų okupacijai, K. Gineitis pasitraukė į Vakarus. Atvykęs į Čikagą, nedalyvavo jokioje visuomeninėje veikloje. Vertėsi anglų kalbos pamokom. Mirė 1965 m.

Mano linksmas, nerūpestingas gyvenimas staiga nutrūko, kai vieną dieną po Velykų mane pasikvietė J. Aukštuolis ir pasiūlė konsulo pareigas Buenos Aires. Ten buvęs konsulas Jonas Skinkis (iš profesijos vaistininkas) pasirodė netinkamas. Jis buvo atleistas iš tarnybos ir ministerija toms pareigoms parinko mane... Aišku, aš apsidžiaugiau man rodomu pasitikėjimu, galimybe pamatyti visai nežinomą atogrąžų šalį, apie kurią dar pradžios mokykloje skaičiau, kad ten, Ugnies žemėje, indėnai dieną naktį kūrena ugnį, idant nesušaltų. Bet, iš kitos pusės, tai reiškė visų ryšių su savaisiais ir su Lietuva ilgam laikui nutraukimą, gyvenimą ir darbą visai svetimame

krašte, kurio kalbos nemokėjau ir apie kurį girdėjau, kad ten suplūdo daug mūsų emigrantų, kurie dėl Argentiną ištikusios ūkinės krizės atsidūrė dideliame varge. Svyravau. Pasitarti nebuvo su kuo, nes niekas ten nebuvo buvęs... J. Aukštuolio drąsinamas, sutikau.

Kartą iš Daugpilio atvykęs į Kauną, ministerijoje susipažinau su Antanu Kalvaičiu, mūsų konsulu Karaliaučiuje. Išsikalbėjus pasirodė, kad jis Barselonoje buvo studijavęs komercijos mokslus. Jis rankose turėjo prancūzų romaną, išverstą į ispanų kalbą ir jį man davė pasiskaityti. Grabaliodamas ir dažnai į žodyną pažiūrėdamas, jį perskaičiau. Nuo to laiko pradėjau skaityti ispaniškas knygas, nors nenumačiau, kokiu tikslu ir kaip ta kalba galėčiau pasinaudoti. Ir štai dabar atsirado būtinas reikalas gerai ją išmokti. Taip pat prancūzų kalbai esant oficialiai diplomatinei kalbai, norėjau prieš išvažiuodamas pasitobulinti ir pradėjau imti prancūzų kalbos pamokas pas ponią Rickers, dailininko Adomo Varno pirmąją žmoną. (Jos puikų portretą galima matyti A. Varno paveiksle „Bangose".) Jos man duodamuose skaityti tekstuose pasitaikydavo meilės scenų, kurias skaitydamas garsiai aš parausdavau kaip vėžys ir gėdijausi savo liguisto drovumo. Nežinau, ką apie mane manė prancūzė Rickers. Tik gerai, kad nesijuokė.

Su prancūzų kalba ministerija turėjo vargo. Nebuvo savų žmonių, gerai mokančių prancūzų kalbą. Pradžioje ji turėjo madam Zaleską, paskui kurį laiką buvo Ig. Jonynas, o dar vėliau ministerija nusisamdė iš Paryžiaus vieną stilistę, kuri paruoštas notas perredaguodavo. Toji stilistė, vardu Suzana (pavardės nebeatsimenu), susidraugavo su solistu J. Būtėnu (abu buvo trumpi druckiai), kuris dažnai įkaušęs nakčia ją išvarydavo iš savo buto ir sukeldavo didelį triukšmą. Gretimų namų savininkai skųsdavosi ministerijai ir dėl to ministerija turėjo nemalonumų; grasindavo, jog ją atleis, bet ji turėjo sutartį. Suzana savo ruožtu grasindavo, kad skųsis Prancūzijos pasiuntinybei. J. Savickis, kaip teatro direktorius, griebdavo nagan J. Būtėną, prašydavo su ja švelniau elgtis. Būtėnas prisiekdavo, bet netrukus ir vėl kildavo skandalas naktį. Galiausiai Suzana turėjo grįžti į Paryžių.

Išvykstant į tokį tolimą kraštą, kurį tais laikais greičiausiu laivu tebuvo galima pasiekti per 18 dienų (lėktuvai dar neįstengė perskristi Atlanto), reikėjo rimtai ir visokeriopai pasiruošti. Reikėjo susipažinti su Argentinos ir Urugvajaus istorija, su ten atsidūrusių mūsų emigrantų reikalais ir problemomis, reikėjo sutvarkyti savo asmeninius reikalus. Tariausi su protokolo šefu S. Girdvainiu (vėliau atstovu prie Vatikano) dėl aprangos ir etiketo dalykų. Savaime suprantama, reikėjo turėti fraką, smokingą, užpakalyje skeltą juodą švarką ir dryžas kelnes, cilinderį, baltas pirštines, visa tai atstojo uniformą, kurios mes neturėjome. Jis man patarė, kad laivu plaukiant tris savaites pirma klase, kur bus aristokratų, diplomatų ir šiaip turtuolių, esą reikia turėti baltą ir mėlyną smokingus. Turėjau pasisiūdinti pas geriausią Kauno siuvėją Rimšą fraką, smokingą, ilgą juodą švarką ir dryžuotas kelnes. Spalvotų smokingų nesisiūdinau. Paskui džiaugiausi nepaklausęs Girdvainio, nes laive niekas tokių smokingų nedėvėjo.

Tokiai tolimai kelionei ruošdamasis ir tvarkydamasis, išgirdau, kad buvęs krašto apsaugos ministeris generolas T. Daukantas yra paskirtas generaliniu konsulu į Rio de Janeiro. Buvo kalbama, kad jis su kitais karininkais rengiąs perversmą, todėl vyriausybė gražiuoju, be jokių represijų, nutarė išsklaidyti sąmokslininkus. T. Daukantas buvo siunčiamas į tolimą Braziliją, kur gyvendamas nebebus pavojingas, nors Rio de Janeire beveik nebuvo lietuvių ir ten konsulatas nebuvo reikalingas. Beveik visi mūsų emigrantai buvo susispietę San Paule, kur veikė mūsų konsulatas. Bet tai nebuvo mano reikalas. Aš norėjau su juo susipažinti, patirti, kaip geriau pasiruošti, išgirsti jo patarimų, nes jis buvo daugiau už mane keliavęs ir patyręs.

Susiskambinęs pasakiau girdėjęs jį vyksiant į Rio. Kadangi aš važiuoju į Buenos Aires, norėčiau išgirsti iš jo patarimų. Jis, matyt, nežinojo apie mano paskyrimą į Argentiną ir, manydamas, kad aš važiuoju kaip emigrantas, karštai atkalbinėjo susilaikyti nuo kelionės, nes ten dabar siaučianti ūkinė krizė. Kai pagaliau aš galėjau jam pasakyti, kad esu paskirtas ten konsulu, jis labai su-

triko, atsiprašinėjo apsirikęs ir pasiūlė susitikti paplanuoti bei pasitarti. Susitikęs su juo, patyriau, kad jis vyksta su šeima: žmona, dvejų metų dukrele, tarnaite ir žmonos broliu, kapitonu Juozu Čiuvinsku. Laivakortes esą užsakęs italų laivininkystės agentūroje. Patarė vykti kartu su jais tuo pačiu laivu. Aš mielai sutikau, nes jis pats buvo jūrų kapitonas caro laivyne, o aš dar niekad nekeliavęs per Atlanto vandenyną.

Italų agentūros vedėjas buvo irgi buvęs krašto apsaugos ministeris pulk. Žukas. Jis man išrašė pirmos klasės laivakortę už antros klasės kainą. Pasirodo, kad keliaujant su diplomatiniu pasu, duodama daug lengvatų ir privilegijų. Ministerijos buhalterijoje patyriau, kad be įprastos 600 litų algos gausiu dar „brangenybės priedą", kuris sudarė apie 1600 litų, nes Buenos Aires priklauso didžiausio brangumo miestų kategorijai. Taip pat nuo paskyrimo dienos iki atvykimo į vietą gausiu po 100 litų dienpinigių. Taigi iš karto, galima sakyti, praturtėjau. Atvykęs į Buenos Aires, pamačiau, kad vidutinio lygio pragyvenimas ne ką brangesnis kaip Kaune. Nesišvaistant buvo galima sutaupyti nemaža pinigo. Be abejo, vaizdas būtų kitoks, jeigu būčiau vedęs, turėčiau šeimą, tarnaitę, kaip tai buvo kitiems konsulams ir diplomatams.

Mūsų prabangusis laivas „Conte Verde" pradėdavo kelionę iš Genujos uosto, bet kadangi gen. Daukantas turėjo reikalų Paryžiuje, sutarėme sėsti į laivą Villefranche uoste, Nicos kaimynystėje.

Prieš išvykdamas, gerai susipažinau su mūsų emigrantų reikalais Argentinoje, su įvairiomis bylomis, esančiomis ministerijoje, nes žinojau, kad yra valdininkų, tarnautojų, pasisavinusių valdžios pinigus, įvykdžiusių įvairių nusikaltimų ir pabėgusių į Argentiną ar į Braziliją ir ten drumsčiančių išeivių gyvenimą. Tas susipažinimas vėliau man buvo labai naudingas.

Knaisiodamasis po įvairias bylas, netikėtai radau kažkaip paklydusią mūsų pasiuntinybės patarėjo Paryžiuje poeto Oskaro Milašiaus bylą su jo nuotrauka. Milašius jau buvo išgarsėjęs poetas, todėl man buvo labai įdomu smulkiau pažinti jo biografiją ir pamatyti jo atvaizdą. Žinojau jį nemėgstant viešumos ir tuo labiau fotografuo-

tis. Man kilo mintis tą nuotrauką pasiimti, gali kartais prireikti. Ir tikrai, man atvykus į Buenos Aires, netrukus į konsulatą užėjo argentiniečių poetas Lysandro Galtier ir pasisakė verčiąs į ispanų kalbą Milašiaus raštus. Jis prašęs Milašių atsiųsti savo nuotrauką, bet jos negavęs. Nepavyko jo nuotraukos gauti ir iš Milašiaus raštų leidėjo. Esą paskutinė viltis Milašiaus nuotrauką gauti yra Lietuvos konsulatas ar Užsienio ministerija. Tokiam reikalui nepagailėjau nuotraukos atiduoti L. Galtieriui. Toji nuotrauka vėliau buvo naudojama ne tik Argentinoje, bet ir kitur, kai kas nors rašė apie Milašių ir jo kūrybą.

Kartą J. Aukštuolis man parodė dr. P. Mačiulio, atvykusio iš San Paulo laikinai eiti konsulo pareigų iki aš jas perimsiu, raštą. Jis ministerijai rašė, kad konsulato Buenos Aires patalpos visiškai netinkamos tai paskirčiai, kad nuomos sutartis baigiasi, ir prašė leidimo išnuomoti kitas, tinkamesnes patalpas, nes naujam konsului būsią sunku, nepažįstant miesto, jas rasti. Aš prašiau J. Aukštuolį parašyti P. Mačiuliui įgaliojimą surasti ir išnuomoti naujas patalpas, ką jis ir padarė.

Žinodamas, kad negreit sugrįšiu į Kauną, nuėjau į Čiurlionio galeriją dar kartą pažiūrėti Čiurlionio paveikslų ir lyg su juo atsisveikinti. Nuo pat pirmo paveikslų pamatymo jaučiau susižavėjimą ir jie buvo man artimi. Ne veltui išverčiau apie Čiurlionį dvi monografijas. Grįžęs iš Daugpilio, Kaune, Balošerio bibliotekoje, radau Čudobskio plačią monografiją apie Čiurlionį ir jo kūrybą ir ją išverčiau. 1930 m. žurnalas „Židinys“ per tris numerius monografiją su daugybe jo kūrinių reprodukcijų išspausdino. Taip pat išverčiau ir kitą studiją apie Čiurlionį, daug trumpesnę, Makovskio, kurią irgi „Židinys“ išspausdino. Trečia studija buvo parašyta Lemano, bet Kaune nepavyko jos gauti. Pirmosios dvi buvo pamatas, ant kurio tais laikais ir laikėsi Čiurlionio kaip dailininko garbė.

Atsisveikinau su Užsienio reikalų ministerijos aukštesniais ir žemesniais pareigūnais. Išvakarėse mane priėmė ministeris dr. D. Zaunius, palinkėjo sėkmės ir pasakė, kad jis, būdamas Ženevoje, kalbėjosi su Argentinos ir Brazilijos ambasadoriais ir juos prašė painformuoti savo

vyriausybes apie Lietuvos susirūpinimą ten esančių mūsų emigrantų būkle, taip pat prašė, kad prireikus jos pagelbėtų Lietuvos konsulams veiksmingai tvarkyti jų reikalus.

Galiausiai visi pasiruošimai buvo baigti, ir vieną rytą, giminių ir draugų palydėti, aš ir Daukantai išvykome į Paryžių.

PAKELIUI Į ARGENTINĄ

Paryžiuje aš neturėjau jokių ypatingų reikalų, tai tas kelias ten buvimo dienas lankiau muziejus, bažnyčias, žymesnius knygynus. Mūsų pasiuntinys P. Klimas mums suruošė priešpiečius. Pasiuntinybės konsulinio skyriaus vedėjas buvo Bronius Blavesčiūnas, labai aukštas ir liesas vyras, buvęs caro laikų karininkas, o po revoliucijos atsidūręs Konstantinopolyje, mokėjęs prancūzų kalbą, labai draugiškas, malonus. Ministerijoje buvo kalbama, kad jis esąs rusų šventiko Blagoviesčenskio sūnus ir todėl jį pravardžiuodavo Blagoviesčenskiu. Kiek čia buvo tiesos, sunku pasakyti. Kadangi ilgai buvo Oriente, žinojo daug Oriento paslapčių. Ministerijoje mus stebindavo tuo, kad įsibesdavo sau į nosį ar į ranką adatą. Ją ištraukus, niekada nelašėjo kraujas. Paryžiuje jis gerai jautėsi, darbo turėjo ne per daugiausia. Čia atvykdavo įvairūs mūsų pareigūnai ir menininkai. Tereikėdavo tarpininkauti, informuoti, išversti dokumentus. Paprasti darbininkai kasė anglis nuošaliai nuo Paryžiaus. Jei prireikdavo, nesunku buvo juos pasiekti ar blogiausiu atveju grąžinti į Lietuvą. Paryžiuje Blavesčiūnas susirado tokio pat ūgio, ilgą kaip kartį, prancūzę žmoną, kuri lituanistine tema buvo parašiusi disertaciją. Daug vėliau, man išvykus iš Buenos Aires į San Paulą, jis buvo paskirtas pasiuntinybės sekretorium. Atsidūręs tokiame dideliame lietuvių emigrantų telkinyje, turėjo dalyvauti įvairiuose jų renginiuose, paskaitose ir pan. Bet kadangi anksčiau visuomeninio darbo niekada nedirbo, turėjo sunkumų. San Paule kartą skaičiau „Argentinos lietuvių balse“ apie jį parašytą tokį pašiepimą. Esą jis, pristatydamas į Buenos Aires atvykusį

keliautoją po pasaulį Matą Šalčių, išėjęs į sceną ir taip prabilęs: „Atvažiavo Matas Šalčius, Matas Šalčius atvažiavo..." Ir daugiau nebegalėjęs nieko pasakyti. Tada pats Matas Šalčius pasipasakojęs apie save ir kalbėjęs apie savo keliones.

Lietuvą okupavus bolševikams ir Paleckio vyriausybei visus užsienio tarnybų žmones atšaukus į Kauną, jis grįžo į Lietuvą. Kaune jis buvo suimtas ir tardomas. Atsirado žaizdų jo kojoje. Prasidėjus karui ir vokiečiams okupavus Lietuvą, žmona gavo leidimą su vyru išvykti į Prancūziją. Tačiau pakeliui, Karaliaučiuje, jam turėjo amputuoti koją ir, matyt, nuo kraujo užkrėtimo mirė ir buvo palaidotas. Dabar turbūt nė jo kapo pėdsako nebėra.

Artėjant laivo išplaukimo dienai, reikėjo atsisveikinti su Paryžium ir skubėti į Nicą. Villefranche iš tikrųjų yra tarsi nuošaliau įrengtas Nicos uostas.

Nica garsi kaip turistų centras, tai nepaprastai graži vietovė Viduržemio jūros pakrantėje. Ir labai mėgstama anglų, gal todėl pakrante besitiesianti palmių alėja pavadinta „Promene anglais". Tačiau pats paplūdimys akmeningas ir basam neįmanoma vaikščioti. Tai ne mūsų Palanga su savo minkštučiu smėliu. Bet užtai prie Nicos Viduržemio jūra karštos saulės tviskinama žėri smaragdu ir mėliu... Giedras dangus, margaspalvės gėlės, žydintys krūmai ir malonus oras skaidriai žmogų nuteikia. Iš vėsesnių Europos kraštų į čia suvažiuoja daug vasarotojų (ypač žiemą) gražioje ir malonioje aplinkumoje pailsėti ir linksmai pagyventi.

Prie pat Nicos, pašlaitėje prisišliejusi, yra ir Monako valstybėlė su savo garsiuoju Kazino bei Opera. Iš Kazino pajamų ji išsilaiko, bet jos piliečiams draudžiama į jį įeiti ir lošti ruletę. Atsivežtus pinigus tegali pralošti tik užsieniečiai (prie įėjimo tikrinami pasai). Kazino rūmai stovi prie pat jūros kranto. Ten yra vieta, iš kurios šokdami į jūrą nusižudo prasilošusieji. Aš irgi mėginau savo laimę, bet, išlošęs 30 frankų, daugiau nelošiau, lošiau tik tam, kad norėjau pasigirti, jog esu ten lošęs rulete ir išlošęs... Kazino supa puikus gėlynas, bet ir šiaip ten gražu, tvarkinga, žavūs vaizdai į jūrą. Labai gailėjausi nežinojęs, kad ten esama ir vieno geriausių pasaulyje

okeanografijos muziejaus. Apie jį sužinojau jau Buenos Aires, skaitydamas Blasco Ibenezo romaną „Mare nostrum"... Nei Nicoje, nei Monte Karlo niekas nepasako, kad čia pat yra toks retas ir nepaprastai įdomus muziejus.

Kadangi dar turėjau laisvo laiko, pėsčias nuėjau į netoli esantį Italijos miestelį Vintimiglia, garsų reto grožio žydinčiomis glicinijomis ir kitomis man nematytomis gėlėmis. Buvo pats gėlių žydėjimo metas. Visa aplinka tokia žavi, nuteikianti šventiškai... Iš gausybės turistų italai turi gerą pelną, nes iš ten vien tik atvirukų nuperkama ir išsiunčiama tūkstančių tūkstančiai.

Buvome apsistoję prabangiame viešbutyje, todėl išvažiavimo dieną tarnai prie paradinių durų sunešė mūsų lagaminus ir išsirikiavo arbatpinigiams gauti. Jų buvo koks desėtkas, kitų net nebuvau matęs... Visiems reikėjo į delną įsprausti pinigą. Man tai buvo dar nepatirta ceremonija, bet Daukantui ji buvo įprastas dalykas, nes jis dažnai kaip ministeris lankėsi Vakarų Europoje apsistodamas prabangiuose viešbučiuose ir prie tarnų gausos buvo pripratęs.

„Conte Verde", 40 000 tonų talpos laivas, negalėjo priplaukti prie krantinės, todėl sustojo toliau įlankoje. Motorinė valtis keleivius priplukdė prie laivo šono. Įkopus į tuos plaukiojančius rūmus, pirmiausia reikėjo gauti raktą nuo kabinos, kuri buvo gana erdvi, su visais patogumais, pritaikyta dviem keleiviams. Joje turėjau išbūti beveik tris savaites, tačiau iš tikrųjų tik pernakvodavau, nes dienos metu būdavau ant denio, skaitykloje, salone ir valgomajame. Po to reikėjo gauti vietą valgomajame. Prie stalo sėdėjau su Daukantais. J. Čiuvinskas ir tarnaitė keliavo antra klase. Norint atvirame ore pasnausti, paskaityti ar pailsėti, reikėjo įsigyti sulenkiamą kėdę (chaise-longue), statomą pasienyje. Prityrę keleiviai savo kėdes iškart pastatydavo rytinėje pusėje, nes vakarinėje būdavo per daug saulės. Vėliau kėdę perkelti į norimą pusę jau nebebuvo galima, nes visos vietos buvo jau užimtos.

Tuos reikalus sutvarkius, knietėjo apžiūrėti patį laivą. Stebino savo ištaigingumu milžiniškas jo salonas, išpuoštas didžiuliais paveikslais, gobelenais ir gražiais baldais,

ir gal dar gražesnis valgomasis su išrikiuotais baltom staltiesėm apklotais stalais ir gėlių vazomis ant jų. Didžiulė skaitykla, nedidelė biblioteka, keli barai, kavinė, žiemos salė su daugybe gėlių, kur buvo tiekiami lengvi užkandžiai, sporto patalpos, plačiuose koridoriuose vitrinos su prabangiomis prekėmis. Iš tikrųjų ne kiekvienas geras viešbutis galėjo pasigirti tokia prabanga.

Kadangi keleivinių laivų turėjo daugelis Europos valstybių, tai vyko didelės varžytinės tarp laivininkystės bendrovių, kiekviena jų stengėsi pralenkti kitas laivų greičiu, patogumais, prabanga ir mažesne kaina. Italai patraukdavo keleivius savo laivų naujumu, prabanga ir greičiu, tačiau niekad jų nebūdavo per daug. Buvo didelis pasirinkimas, bet dauguma keleivių naudodavosi savo krašto laivais, ypač emigrantai, kuriems buvo svarbu ir pigumas, ir įprastas maistas, sava kalba, savų žmonių patarnavimas. Tik keleivinių laivų neturinčių valstybių piliečiai turėjo pasirinkti, kokios šalies laivu keliauti, bet ir tai ne visada, nes daugeliui svarbiausias dalykas buvo kaina.

Nors jūra buvo gana rami, vis vien jautėsi, kad stovi ant besisupančių grindų. Mačiau keleivių, kuriems ir toks švelnus bangavimas nebuvo malonus... Šiuo požiūriu aš pasirodžiau atsparus ir jūros liga nei per tą kelionę, nei per daugelį kitų, nors ir audringomis dienomis, niekada nesirgau... Pietų ar vakarienės metu valgomajame pamatęs daug tuščių stalų, žinai, kad jūros liga juos atbaidė nuo valgio. Pirmos klasės patalpos buvo laivo viduryje, kur mažiausiai jautėsi supimas, antros — laivo užpakalyje, o tuo tarpu trečios, kur daugiausia būna keleivių,— laivo priekyje, kurį įaudrinta jūra aukščiausiai iškelia. Žinant trečios klasės patalpų ankštumą ir didelį keleivių susikimšimą, galima įsivaizduoti, kokios grasios scenos ten vyksta, kai jūros liga susirgę keleiviai mėšlungiškai vemia ir alpsta. Jokios pagalbos nesulauksi, nes veiksmingų vaistų nuo jūros ligos kaip ir nėra. Labiausiai kenčiančius laivo gydytojas paima į savo globą laivo ligoninėn.

Kitą dieną „Conte Verde" prisirišo prie krantinės Barselonoje. Barselona — Katalonijos sostinė ir tais laikais didžiausias Ispanijos miestas. Laivas ten stovėjo tiktai

penkias valandas. Per tą trumpą laiką ne kažin ką tegalima pamatyti. Aplankiau labai originalią Šventosios Šeimos katedrą su niekur nematytais įvijais, susipynusiais bokštais. Labai žavus jos fasadas su nuo apačios į viršų inkrustuotomis figūromis, gyvuliais ir įvairiausia augmenija, visa tai vaizduoja Šventosios Šeimos gyvenimą. Pats miestas, labai modernus ir judrus, paliko man gerą įspūdį. Nors ir labai skubėjome, bet su J. Čiuvinsku sugrįžę į krantinę, savo laivo neberadome. Jis jau buvo išplaukęs. Iš bėdos mus išgelbėjo bendrovės motorinė valtis, kuri pasivijo laivą. Nuleistom virvelinėm kopėčiom įkopėme į „Conte Verde" laimingi, patenkinti gerai pasibaigusia ekskursija.

Išplaukęs iš uosto, „Conte Verde" niekur nesustodamas skrodė Atlantą iki paties Rio de Janeiro. Tai turėjo būti ilga, beveik dvi savaites trunkanti, kelionė. Turėjome perplaukti per visą Atlantą skersai, perkirsti pusiaujo (ekvatoriaus) liniją ir atsidurti pietiniame Atlante. Jūreiviai sumanė įrengti baseiną. Juo daugiausia naudojosi jaunimas.

Laive buvo nepaprastai švaru. Jūreiviai kas dieną anksti rytą plovė denius, valė, šveitė. Aplinkui — tyras jūros oras, žalsvai mėlynas vanduo. Norintiems susikaupti, skaityti ar rašyti buvo daug tam tinkamų nuošalių vietų. Tik mažai tylos ir susikaupimo mėgėjų. Daugumą keleivių linkę linksmai praleisti laiką, žaisti įvairius žaidimus, sportuoti, šnekučiuotis. Tuo labai rūpinosi laivo vadovybė, sudarė tinkamas sąlygas visiems, ypač vaikams, davė jiems patalpas, žaislų ir viską, kas reikalinga. Salėje dažnai skambėjo pianino garsai.

Pirmos klasės keleiviams maistas buvo karališkas. Kas turėjo gerą apetitą, nesirgo jūros liga, galėjo valgyti ir valgyti, kiek tik tilpo. Pusryčiams — kava, arbata, įvairios vaisių sultys, įvairiausių pavadinimų kiaušiniai, žuvys, dešros, sūriai, uogienės... Dešimtą valandą tarnas išnešiodavo sumuštinius, dvyliktą — buljoną su pyragaičiais. Antrą valandą — pietūs. Pasirinkimas didelis: įvairios keptos, troškintos mėsos, žuvys, daržovės, kava, sūriai, ledai, vaisiai. Specialus tarnas aprūpina vynu ir kitais gėrimais. Paprastai pietų ir vakarienės metu keleiviai ne-

daug tegerdavo, nes savo dalį atsiimdavo baruose siurbčiodami konjaką ir kitus stipresnius gėrimus. Aš ten įpratau išgerti taurę vermuto. Vakarienei daugelis keleivių ateidavo pasipuošę formaliais rūbais, ponios balinėm sukniom, vyrai — su smokingais ar frakais. Mat laiko buvo marios, niekur nereikėjo skubėti, tai vieniems persirengimas buvo šioks toks užsiėmimas, o kitiems — kasdieninis jų gyvenimo įprotis. Kadangi ponia Daukantienė buvo išaugusi provincijoje ir neseniai ištekėjusi, nesuskubo išpuikti ir labai kukliai rengėsi, tai nei Daukantui, nei man nereikėjo vilkėti formalių rūbų, užteko tamsaus kostiumo. Tik iškilmingomis progomis, pavyzdžiui, praplaukdami ekvatorių, atsisveikinimo vakarienės metu, vilkėjome smokingus.

Mane stebino tai, kad žmonės, sočiai ir skaniai pavalgę pietų ar vakarienės, susimesdavo į vadinamąjį carinį sodą ir ten valgydavo baltos duonos su kumpiu ar sūriu sumuštinius. Negalėdavau atsistebėti, kur jiems telpa ir kodėl jie valgomajame sočiai nepavalgė. Tarnai po kelis kartus nešiojo valgius ir siūlė pakartoti. Apskritai tais laikais keleiviniai laivai buvo bene patys geriausi viešbučiai ir restoranai pasaulyje.

Po vakarienės salėje vykdavo šokiai iki vidurnakčio. Grojo geras orkestras. Šokančių būdavo daug, tik nei aš, nei Daukantai nešokome. Paspoksoję į šokančius, eidavome vaikščioti po denį. Aš mėgdavau savo kėdėje pasėdėti ir pasigrožėti mėnulio šviesos žaidimu jūroje pučiant švelniam vėsesniam vėjeliui.

Tėvo išmokytas pažinti mūsų žymiausius žvaigždynus, nuo jaunystės metų mėgdavau vakarais pasidairyti po padangę ir surasti, kur tą vakarą sustoję Grįžulo Ratai, kur šviečia Sietynas, Vakarė žvaigždė ir kitos didžiosios žvaigždės. Buvau girdėjęs, kad Pietų pusrutulio padangėje žymiausias ir gražiausias žvaigždynas yra Pietų Kryžius (portugališkai *Gruzeiro do Sul*). Taigi dabar, plaukdamas per Atlantą, vėliais vakarais turėjau puikią progą į visas puses pasidairyti po padangę ir pasekti žvaigždžių judėjimą. Vis ieškojau Pietų Kryžiaus, kuris Šiaurės pusrutulyje niekad nematomas. Vieną naktį maždaug Azorų salų aukštumoje pagaliau pamačiau Pietų

Kryžiaus žvaigždyną. Tai keturios ryškios žvaigždės, sudarančios siauro pailgo kryžiaus formą. Jis atrodo labai įspūdingai. Ir nuo to vakaro aštuonerius savo buvimo Pietų Amerikoje metus dažna proga ieškodavau tamsiame skliaute Pietų Kryžiaus. Jis taip įsirėžė mano vaizduotėje, kad savo sudarytą Lotynų Amerikos rašytojų novelių antologiją pavadinau „Pietų Kryžiaus padangėje"... Taip pat man buvo netikėtas dalykas, kad lietuviško dangaus žymiausias žvaigždynas Grįžulo Ratai tėra matomas ne toliau kaip iki Azorų salų. Šitoje aukštumoje plaukiant žemyn, mus pasitinka Naujasis Pasaulis su savo žvaigždėmis. Pietuose jis jau nebematomas.

Išplaukus iš Barselonos, vaikščiodamas po denį išgirdau vieną aukštą vyrą kalbant rusiškai su stambia šviesiaplaukė moterimi. Priėjau prie jų pakalbėti rusiškai... Susipažinus pasirodė, kad tai — Teodoras Šaliapinas su savo žmona. Vyko į Buenos Aires Colon teatre dainuoti žiemos sezono metu statomose „Sevilijos kirpėjo" ir „Boriso Godunovo" operose... Išsikalbėję prisiminėm Kiprą Petrauską, apie lietuvius jis buvo geros nuomonės. Žadėjo, atsiradus progai, kartu su Petrausku dainuoti ir mūsų operoje. Laikėsi oriai, bet buvo draugiškas. Vėliau supažindino su savo dukra, ištekėjusia už italo antreprenerio. Dukra su vyru keliavo kartu. Kartu keliavo ir kita Šaliapinų dukra, daug jaunesnė, ir Šaliapino sekretorius, labai simpatiškas vyras. Jau man esant Buenos Aires, Šaliapinas per savo sekretorių atsiuntė bilietus į „Sevilijos kirpėją", „Borisą Godunovą" ir į savo rečitalį.

Ilgesnį laiką plaukiant laivu, ypač ramia jūra, kelionė darosi monotoniška. Nuo ankstyviausio ryto iki vakaro negailestingai, kepinte kepina saulė... Padangėje nė mažiausio debesėlio, nė lengviausio vėjelio. Virpuliuoja vandenyje lūžtantys spinduliai. Laivas ritmingai tirta nuo galingų mašinų. Nors aukštai ant denio pūsteli švelnus vėjelis, bet karštis skatina snaudulį, atbukina, nesinori nei vaikščioti, nei skaityti. Keleiviai susimeta į pavėsingą laivo pusę. Tokioms valandoms susiradau vietelę plačiame laivo nosgalyje ir žiūrėdavau, kaip skrodžia jis vandenį į šonus, stumia bangas, išbaido skrendančias žuvis, skuba pirmyn. Kur kiek užmato akys, tyvuliuoja beribiai van-

denys, beribės padangės juosiami. Viską užmiršęs, gėriesi žalsvai mėlynu vandeniu ir baltų putų švytesiu, žiūri į kai kur iškylančias ir tolokai nuskrendančias žuvis, iki karšta saulė priverčia ieškoti pavėsio. Tada eini pažiūrėti ant lentos iškabinto žemėlapio, rodančio laivo per parą nuplauktą kelią ir mylių skaičių. Visą laiką linija leidžiasi žemyn, laikrodis nuolat pasukamas atgal. Laivo dienraštis praneša svarbiausias pasaulio ir laivo naujienas.

Taip ramiai, be jokių nuotykių keliaujant, laivo įgula pradėjo ruoštis ekvatoriaus praplaukimo apeigoms. Senu papročiu pirmą kartą tą liniją perskrodžiąs keleivis turi būti krikštijamas. Pakrikštytiesiems išduodami specialūs diplomai. Apeigose dalyvauja keli jūreiviai, vienas jų, vaizduojąs Neptūną su ilga barzda ir trišake lazda, yra jūrų karalius, kiti du — jo tarnai. Tų apeigų daug kas bijojo ir vengė, nes buvo žinoma iš anksčiau krikštytųjų, kad Neptūnas dažnai būna gana šiurkštus. Krikštydamas naujoką, jį įstumia į maudymosi baseiną ar dideliu krapylu apšlaksto, iškrečia šiurkštokus pokštus, kurie visiems sudaro progą skaniai pasijuokti. Tokie pokštai plačiai praktikuojami tarp trečios klasės keleivių, mažiau antros ir mažiausiai pirmos dėl jos keleivių orumo ir dažnai turimų aukštų pareigų. Daukantams ir man, taip pat ir daugeliui kitų tie krikšto diplomai buvo išduoti be jokių ceremonijų. Vakare ta proga buvo iškilminga vakarienė su šampanu, koncertas ir šokiai.

Keleiviai, patyrę, kad tarp jų yra garsus dainininkas, daug kartų ir gana įkyriai jį prašė ką nors padainuoti, bet Šaliapinas nesutiko. Savo sekretorių paprašė atnešti patefoną su jo įdainuotom plokštelėm ir keleiviai galėjo pasiklausyti jo dainuojamų dainų ir operų arijų.

Praplaukus ekvatorių, jau nebetoli ir Rio de Janeiro (portugališkai — Sausio upė), Daukantų kelionės galas, o man proga pamatyti tą gražiausią pasaulio miestą. Jau iš tolo baltuoja ant Corcovado stovinti milžiniška Kristaus statula. Gražiausiai Rio de Janeiro atrodo naktį, kai begalės žiburių atsispindi pusračiu jį juosiančioje Guanabaros įlankoje. Aukštybėse baltuoja apšviestas rankas ištiesęs Kristus ir dar įspūdingiau pasidaro, kai praeiną debesys tarpais jį uždengia, bet netrukus vėl atidengia.

Properšoje išvydęs laiminančiom rankom Kristų, taries, kad iš tikrųjų akimirkai jis pasirodė ir palaiminęs vėl dingo debesyse...

Vilkikams pritraukus prie krantinės milžiną „Conte Verde", skubančių greičiau išeiti keleivių maišatyje atsisveikinau su Daukantais ir jo palyda visai nenujausdamas, kad po kelerių metų jis bus paskirtas Lietuvos atstovu Pietų Amerikoje ir bus mano viršininkas. Laivui skubant tęsti kelionę, nedaug ką tegalėjau pamatyti. Iš uosto statmeniškai tiesiasi plati alėja, apsodinta atogrąžų medžiais — žakaranda, žydinčia tamsiai mėlynai. Aplink medžius pribirę žiedai sudaro gražius mėlynus kilimus. Pirmą kartą juos pamačius, susidaro neužmirštamas įspūdis. Iš karto pasijunti visai naujoje, neįprastoje aplinkoje. Toji Avenida Rio Branco yra svarbiausia Rio prekybinė gatvė, šiaip jokių ypatingumų neturinti. Vėliau, perkeltas į San Paulą, kelis kartus lankiausi Rio, tai plačiau apie jį parašysiu kita proga.

Palikęs Rio, „Conte Verde" sustoja Santos, judriausiame Brazilijos uoste, per kurį išvežama į užsienį San Paulo valstijoje išauginama kava, į kurį daugiausia įvažiuoja iš Europos, taip pat ir iš Lietuvos emigrantų, ieškančių geresnio gyvenimo sąlygų. Laivui prisišliejus prie krantinės, didžiausias būrys laukė pasitikti iš Europos atvykusių giminių bei pažįstamų. Tiek Rio, tiek Santos buvo karšta. Aš stovėjau ant denio vienmarškinis ir stebėjaus matydamas daugelį ponių, pasipuošusių kailinėmis palerinomis ar trumpais kailiniais paltais. Mat čia jau buvo prasidėjęs žiemos sezonas ir jos, matyt, buvo atvykusios iš San Paulo, kur daug vėsiau. Aš šypsojausi, nes ponios nosinaitėmis šluostėsi prakaitą. Išleidęs didelį būrį italų emigrantų, „Conte Verde" išplaukė į Montevideo.

Vis tolyn plaukiant į pietus, oras ėjo šaltyn. Aukštai ant denio žvarbus vėjas vertė šilčiau rengtis. Priartėjus prie Montevideo, pakito Atlanto vandenys, dingo jų žydras mėlis. Mat Montevideo miestas stovi prie pačių Rio de la Plata (Sidabro upės) žiočių, kur vanduo atrodo rudas nuo iš Brazilijos atnešamo molio nuosėdų. Tačiau iš

tolo žiūrint į neaprėpiamus Rio de la Plata vandenis saulės šviesoje, jie atrodo kaip sidabras, tada supranti, kodėl ji ispanų atradėjų buvo pavadinta Sidabro upe. O iš tikrųjų tai yra dviejų didžiulių upių — Paranos ir Urugvajaus — daugiau kaip 300 km ilgio ir daugiau kaip 100 km pločio žiotys. Vienoje jų pusėje stovi Urugvajaus sostinė Montevideo, o kitoje — Argentinos Buenos Aires. Sakoma, kad jūreivis, iš tolo pamatęs kalną, sušukęs: monte (kalnas) video (matyti)! Tas kalnas yra Montevideo priemiestyje ir vadinasi Cero; jo papėdėje susispietė lietuvių kolonija, išlikusi iki dabartinių laikų. O Buenos Aires pilnas vardas yra Santa Maria de Buen Aire (Šv. gero oro Marija). Kaip paprastai, ispanai ilgus šventųjų vardus su charakteringu apibūdinimu trumpina: nutrupa pirmoji pusė, lieka paskutinė. Antras didumu Argentinos miestas Rosario irgi panašiai sutrumpintas iš Santa Maria del Rosario (rožančius).

Žiemos metu atplukdomi iš šiaurės šilti vandenys, susijungdami su Atlanto šaltaisiais, sudaro tirštą rūką, pro kurį ničnieko nematyti. Laivui išskubėjus iš Montevideo ir patekus į La Platos srovę, rūkas vis tirštėjo. Laivas stūmėsi tiesiog žingsniu, nors saugiau būtų buvę laukti pragiedrėjimo. Mat didelio tonažo laivai turi plaukti specialiai jiems reikiamo gylio prakastu ir gana siauru kanalu, kurį žemsemės tolydžio gilina, nes srovė labai greitai užneša jį smėliu ir molio nuosėdomis. Kadangi tarp dviejų sostinių kursuoja daug laivų, gresia pavojus, kad tirštame rūke gali laivai susidurti iš užpakalio ar iš priekio. Tirštame rūke šviesos nematomos, tad be paliovos kaukia sirenos. Nepaisant to atsargumo, būna atvejų, kad laivai susiduria. Labai nejauku girdėti nepaliaujantį sirenų kaukimą, įkyru tiršto rūko prietemoje laukti, kada gi pagaliau pasieksime uostą. Tokiais atvejais laivai vėluoja penkias, šešias valandas.

Vilkikams tempiant laivą prie krantinės, matyti uosto aikštėje didžiulė minia laukiančiųjų. Artėjant laivui į uostą, prie laivo priplaukia motorlaivis su Argentinos valdžios pareigūnais. Jie laive patikrina keleivių pasus ir sveikatos liudijimus. Muitinės valdininkai patikrina ke-

leivių lagaminus tik jiems išlipus iš laivo. Stovėdamas prie borto turėklų, įžiūriu atėjusį manęs pasitikti dr. P. Mačiulį. Kadangi keleivių su diplomatiniu pasu bagažas netikrinamas, kelis mano lagaminus greit išveža iš muitinės, o čia būrys taksi šoferių apipuola išėjusius iš muitinės keleivius, griebia iš rankų jų valizas, vienas traukia į save, kitas į save, prasideda ginčai ir tampymasis. Jų daugumai esant italams, dr. Mačiulis greitai su jais susitvarko. Važiuojant jis man sako, kad tie taksistai, pamatę, jog keleivis yra naujokas, nesusikalbąs ispaniškai, bjauriai juos išnaudoja, veža priešinga kryptimi ir nulupa keleriopai daugiau.

Mano pirmas klausimas dr. Mačiuliui buvo, ar pakeitęs konsulato patalpas. Atsakė, kad ne. Girdi, pagalvojęs, kad jo išnuomotos patalpos man gali nepatikti, palikęs man pačiam susirasti. Privažiavus prie konsulato durų, pasidarė liūdna. Kitoje konsulato pusėje garažas. Įėjus į vidų — niūru. Interesantams skirta raštinės dalis atitverta aukšta pertvara, patalpos labai senoviškos, labiau tinkančios krautuvei ar garažo raštinei, o ne konsulatui. Buvau labai nepatenkintas, kad dr. Mačiulis nepasistengė surasti tinkamo buto, nors pats ministerijai buvo pasiūlęs tai padaryti ir buvo jos įsakmiai paprašytas. Vėliau, jam jau išvykus, gerame miesto rajone suradau tinkamas patalpas ir pasirašiau konktraktą. Pasirodė, kad seno buto nuomos sutartis buvo dar nepasibaigusi, dar galiojo keturis mėnesius. Ir kai buto savininkui nusiunčiau raktus, jis pareikalavo sumokėti 4 mėnesių nuomą. Be abejo, buvau kaltas, kad nepatikrinau nuomos sutarties. Jeigu dr. P. Mačiulis oficialiai ministerijai pranešė apie reikalą pakeisti patalpas, tai nemaniau, kad reikia patikrinti sutartį. Po ilgų derybų savininkas galiausiai pasitenkino trijų mėnesių nuoma. Apie 2000 litų turėjau sumokėti iš savo kišenės. Man tai buvo gera pamoka aklai nepasitikėti kitais. Apie tai nieko nerašiau ministerijai, tik dr. Mačiuliui pareiškiau nuostabą apie jo man iškrėstą nemalonumą. Jis, žinoma, teisinosi, kad neįsigilinęs į sutartį, kad reikėję griežčiau derėtis su savininku ir t. t. Tuo viskas ir pasibaigė.

TRUMPAI APIE ARGENTINĄ

Prieš išvykdamas į tolimą ir man visai nepažįstamą kraštą, kokia tada buvo Argentina, Kaune mėginau gauti apie jį man reikalingą informaciją. Deja, nepavyko. Tikėjaus, kad Paryžiaus knygynuose ką nors gausiu. Ir tikrai Paryžiuje įsigijau vieną knygą, aprašančią visą Lotynų Ameriką. Ją ant „Conte Verde" denio atidžiai perskaičiau. Tais laikais ir prancūzų kalba nebuvo gausu leidinių apie tas atogrąžų šalis, nes turizmas dar nebuvo plačiai išsivystęs. Knyginę pažintį labai praplečia ir papildo asmeninė patirtis, kelionės ir bendravimas su krašto gyventojais. Visa tai kartu man padėjo susidaryti tikroviškesnį vaizdą apie Argentiną, Urugvajų ir Braziliją.

Argentinos teritorija, įsprausta tarp pietinio Atlanto ir Andų kalnų, iš šiaurės nutįsta Pietų ašigalio link, apimdama 1 078 278 kv. km plotą. 1930 m. joje gyveno apie 11 milijonų gyventojų. Jų skaičius nuolat didėjo. 1977 m. jų buvo 26 milijonai. Iki ispanų užkariavimo joje gyveno įvairios indėnų, sėslių ir klajoklių, padermės. Įsibrovus ispanams, jie buvo stumiami į vakarus ir į pietus, o vėliau dauguma jų iššudyta. Iki 1778 m. Argentina buvo valdoma Peru vicekaralių, o po to buvo įsteigta atskira La Platos vicekaralija. Iš Ispanijos globos ją išvadavo sukilėlis generolas Jose de San Martin, po ilgų kovų nugalėjęs ispanus ir 1816 m. paskelbęs nepriklausomą Argentinos respubliką. Per tuos 114 metų demokratiškai ar diktatūriškai tvarkydamasi ji padarė didelę pažangą. Ji vis plėtėsi į vakarus iki atsirėmė į Andų kalnus, taip pat ir į pietus, užėmė Patagoniją ir pasiekė Ugnies Žemę, piečiausią žemyno dalį, pakeliui naikindama jai besipriešinančius indėnus.

Mano buvimo Argentinoje metu ji buvo galingiausia, turtingiausia ir pažangiausia Pietų Amerikos valstybė, mažiausiai amerikonizuota ir labiausiai europizuota iš jų visų. Gal todėl labai išdidi ir liguistai jautri jos menkinimui ar nepakankamam vertinimui. Joje gyvena vien baltosios rasės žmonės, nėra negrų, o jos plotuose gyvenę indėnai nesukūrė savo kultūros ir anksti buvo sunaikinti.

Argentina glaudžiai susijusi su Europa, ypač su Anglija ir Prancūzija. Anglijos kapitalas vyravo Argentinos ūkyje ir 40 proc. viso jos eksporto ėjo į Angliją. Argentiniečių inteligentijai imponavo prancūzų kultūra, dvasiniai saitai stipriai ją jungė su prancūzų kultūra. Visos mados ėjo iš Paryžiaus. Su Europa Argentiną siejo ir Katalikų Bažnyčia, nes beveik visa dvasininkija buvo ispanų ir italų kilmės ir krašto gyvenimui darė didelę įtaką.

Kaip ir kitose Pietų Amerikos valstybėse, kraštą valdė konservatoriai, retkarčiais demokratai-radikalai. Konservatoriams priklauso senosios aristokratijos likučiai ir stambieji dvarininkai (estancieros). Jie atstovauja senosioms Ispanijos tradicijoms bei nuotaikoms. Demokratams radikalams daugiausia priklauso miestelėnai, vidurinioji klasė, tais laikais vienintelė visoje Pietų Amerikoje. Tik 1928 m. demokratams pavyko, į prezidentus buvo išrinktas jų iškeltas kandidatas Hypolitas Irigoyenas. Bet jam susenus, įsigalėjus korupcijai ir pradėjus siautėti ūkinei krizei, krašte kilo nepasitenkinimas ir 1930 m. rudenį demokratų prezidentas karinės vadovybės buvo nušalintas. Laikinuoju prezidentu buvo paskirtas generolas Jose Uruburu, rūstaus veido vyras.

Man pirmą kartą teko matyti Pietų Amerikoje dažnai praktikuojamus karinius perversmus. Jie paprastai įvyksta naktimis. Sąmokslininkai suima prezidentą, vyriausybės narius ir kitus žymius valdžios šalininkus. Prie valdžios rūmų įvyksta sporadiški šaudymai, prisiglaudus prie pastatų, prie vartų, kartais pavieniai kariai pasirodo atviriau — paleidžiami keli šūviai ir vėl slepiamasi. Kai kada žūva vienas kitas karys. Dažniausiai tuo viskas ir baigiasi. Nuverstą prezidentą labai retai kada teisia. Beveik visad jis ištremiamas į jo pasirinktą kraštą. Mano eizekvatūrą pasirašė ne senasis, o naujasis prezidentas J. Uriburu. Jis po dvejų metų pasitraukė. 1932 m. prezidentu buvo išrinktas konservatorių atstovas gen. Augustin Justo, storulis, su tėviška šypsena vyras, kuriam vėliau naujai paskirtas Lietuvos pasiuntinys J. Aukštuolis įteikė savo kredencialus.

Didelė dauguma (70 proc.) šio krašto gyventojų verčiasi žemės ūkiu. Mėsos ir grūdų gavyba siekia 90 proc.

viso Argentinos eksporto. Argentina yra didžiausia pasauly jautienos gamintoja ir eksportuotoja, taip pat didžiausia pasaulyje kukurūzų bei sėmenų augintoja ir eksportuotoja. Antroji po Kanados kviečių ir antroji po Australijos vilnų eksportuotoja. Antroji po Naujosios Zelandijos avienos eksportuotoja. Tačiau jos dirbamoji žemė labai nelygiai paskirstyta. Sauja dvarininkų — septynios šeimos — valdo milžiniškus plotus. Pavyzdžiui, Alzaga Unzue — 546 000 ha, Anchorena — 473 000, Luro — 286 000, Pereyra Iraola — 233 000, Pradeira — 201 000, Guerrero — 250 000, Leloir — 224 000 ha. Kitos aštuonios bendrai valdo pusantro milijono hektarų. Beribės lygumos (pampos), žemė nepaprastai derlinga. Jai nereikia jokių trąšų. Laukuose gimsta ir išauga galvijai, kuriems nereikia tvartų. Tereikia parūpinti vandens. Po dvejų metų jie išvežami į skerdyklas. Javams nėra jokių daržinių ir klojimų. Mašinos iškulia, o šiaudai sudeginami.

Būdinga, kad dėl to, jog Jungtinės Amerikos Valstijos neleidžia įvežti į šalį argentiniečių jautienos, laikomos geriausia pasaulyje, neva dėl galimo pavojaus apkrėsti savo galvijus kaulų ir smegenų virusais, kurie šaldant nesunaikinami, argentiniečiai labai nemėgsta amerikiečių. Tą draudimą jie laiko tautos įžeidimu. Todėl Argentinos santykiai su JAV yra visad vėsūs, net šalti.

Argentina skirstoma į tris klimato zonas: šiaurinę su beveik atogrąžų klimatu, vidurinę su šiltu, bet drėgnu ir pietinę su vėsiu klimatu. Geriausias klimatas vidurinės zonos kalnuotose Cordobos ir Mendozos provincijose. Bet ten lietuvių nedaug, nes nėra pramonės. Mūsų tautiečiai, lygiai kaip ir dauguma kitų tautybių emigrantų, yra susispietę Buenos Aires mieste ir jo apylinkėse, kur sutelkta daug pramonės įmonių ir daug didesnės galimybės gauti darbą.

Rašant šiuos atsiminimus, Argentinoje buvo daugiau kaip 24 milijonai gyventojų, o pačiam Buenos Aires su priemiesčiais — per penkis milijonus. Daugiausia emigrantų italų, ispanų, vokiečių, lenkų, ukrainiečių, jugoslavų, prancūzų ir britų. 1930—1940 m. laikotarpiu britai vyravo Argentinos ūkyje, prekyboje, pramonėje ir net kultūros srityje, nors tuo metu jų buvo ne daugiau kaip

70 000. Daug mažesnė buvo vokiečių įtaka. Jų ateiviai buvo vidurinės klasės žmonės. Darbininkų luomą sudarė ispanų, italų ir Rytų Europos ateiviai. Italų buvo daugiau kaip trys milijonai. Dauguma ispanų ateivių buvo iš nuskurusios Galicijos provincijos, pravardžiuojami „galegais". Visi jie dirbo paprasčiausius ir mažiausiai apmokamus darbus. Italai davė ne tik darbo jėgą, bet taip pat kelis prezidentus, kardinolus, daug ministerių ir žymių veikėjų. Italai taip paplito, kad 40 proc. visų argentiniečių turi itališko kraujo. Žydų iš pradžių buvo nedaug, bet Hitlerio įsigalėjimas jų atbloškė labai daug. Dabar jų yra per 200 000. Jie sėkmingai verčiasi prekyba ir yra įsiskverbę į valdžios įstaigas ir ne kartą pasiekę ministerių postus.

Kultūros ir švietimo srityje Argentina yra pažangiausia Pietų Amerikos šalis. Buenos Aires išeina du vieni geriausių pasaulyje dienraščių — „La Prensa" — labiau liberalus ir „La Nacion" — labiau konservatyvus. Juose bendradarbiauja žymiausi Europos rašytojai. Argentiniečiai labai mėgsta skaityti ir Buenos Aires yra trečias ispanų knygų leidimo centras. Buenos Aires veikia daugiau kaip 20 teatrų, o „Colon" opera yra viena didžiausių ir geriausių pasaulio operų.

BUENOS AIRES

Įžengęs į konsulatą, radau ponią Mačiulienę, kuri kartu su vyru buvo atvykusi į Buenos Aires. Ji buvo nėščia, nekaip jautėsi ir dažniausiai gulėjo lovoje. Mano draugystė su jos vyru prasidėjo dar 1924 m. Kaune, jam pasitraukus iš dvasinės seminarijos ir dirbant ministerijoje dar prieš jam išvykstant į Romą. Kompanijoje, ypač prie išgėrimo, jis buvo linksmas, aštrialiežuvis ir pokštininkas. Jam išvykus į Romą studijuoti, jo nemačiau iki susitikimo 1930 m. Buenos Aires. Po to vėl pasimatėme tik man grįžus į Kauną 1938 metais.

Konsulate sekretoriaus pareigas ėjo Bronius Steponaitis, jaunas, rimtas, labai sąžiningas vyras. Mokėdamas gana gerai ispaniškai, iš pradžių jis man daug padėjo.

Būdamas Buenos Aires, Mačiulis pamatė, kad Steponaitis jam gali labai praversti San Paule, nes buvo kuklus, ramus ir mokėjo su žmonėmis sugyventi. Iš San Paulo pradėjo vilioti Steponaitį persikelti pas jį. Steponaitis vis klausdavo mano patarimo — važiuoti ar ne. Aš jam sakydavau, kad jei nori pažinti kitą kraštą, didžiąją Braziliją, verta važiuoti. Ten tas pats atlyginimas ir tas pats darbas. Per tris mėnesius turėjo progos pažinti Mačiulį, tad spręsti turi pats. Po ilgesnių svyravimų apsisprendė persikelti. Tolimesnę jo istoriją papasakosiu vėliau.

Nors Buenos Aires reiškia gerą orą, bet iš tikrųjų Argentinos sostinė negali pasigirti geru oru. Vasarą čia dusina dideli karščiai ir šutra, o žiemą temperatūra nukrinta naktimis iki lengvos šalnos, labai drėgna. Butai nešildomi. Norint juos pašildyti, reikia kūrenti žibalines krosneles. Vasarą vėdinama tik vėdintuvais. Norint bent trumpam išlaikyti nesugedusį maistą, reikėdavo kas dieną pirkti 30—50 svarų ledo gabalą, kuris specialioje spintelėje iki sutirpdamas šiaip taip išlaikydavo jos viršutinėje dalyje truputį maisto. Jokių atsargų nebuvo galima laikyti, nes kitai dienai palikta mėsa per naktį sugesdavo.

Buenos Aires (tada dviejų milijonų gyventojų) savo gražumu buvo laikomas Pietų Amerikos Paryžium. Apsodintas jis buvo šiltų kraštų medžiais, daug kur palmėmis, turėjo daug meniškų, įspūdingų paminklų. Matematiškai tiksliai išplanuotas lygiais kvadratais, su daugeliu aikščių, aikštelių, kuriose stovėjo didesni ar mažesni paminklai, ir daugeliu sodų, iš kurių Palermo — pats didžiausias ir gražiausias, su pievomis, kūdromis ir gėlynais. Vėliau aš mėgdavau ten pievoje išsitiesęs su knyga rankose pagulėti, pailsėti ir pasvajoti.

Kitą dieną po atvykimo dr. P. Mačiulis pradėjo mane supažindinti su konsulato bylomis, įvairiais emigrantų reikalais. Iš pat ryto laukiamoji patalpa jau buvo pilna mūsų piliečių, atėjusių prašyti pagalbos, patarimo ar pasiskųsti patirtom skriaudom. Būdinga, kad į Argentiną vyko daugiausia jauni, nevedę vyrai ir merginos, o jeigu ir vedę, tai mažavaikiai ar bevaikiai, tuo tarpu į Urugvajų ir Braziliją — daugiausia vedę ir su gausiomis šeimomis.

Lietuvos gyventojų prieaugis pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį buvo nemažas. Krašte nebuvo išvystyta pramonė ir žemės ūkis, Lietuva negalėjo absorbuoti didesnio skaičiaus darbininkų, tad žmonės neturėjo kur dėtis... Jaunimas nenorėjo skursti kaime, buvo pasinešęs svetur ieškoti geresnių gyvenimo sąlygų (tokių buvo dauguma), užsidirbti kiek pinigo, grįžti namo, prisipirkti žemės ar pradėti kokį pelningesnį verslą.

Dauguma tokių laimės ieškotojų norėjo patekti į Šiaurės Ameriką, bet į ją patekti buvo labai sunku, nes ji Lietuvai buvo nustačiusi juokingai mažą, vos 600 asmenų kvotą, o norinčių emigruoti buvo kelios dešimtys tūkstančių.

Per I pasaulinį karą gerokai pralobusios Pietų Amerikos valstybės, tiekdamos kariaujančiai Europai grūdus, mėsą bei kitas žaliavas, įsigeidė plėsti savo pramonę ir žemės ūkį, bet stokojo darbininkų. Čiabuviai darbininkai nelabai buvo vertinami dėl menko jų darbštumo ir polinkio savo savaitinį uždarbį tuoj pat pragerti. Daugelis jų, sekmadienį įsilinksminę, pirmadienį neateidavo dirbti, o tai įmonei buvo nuostolinga. Visiškai kitokie buvo iš Europos atvykę emigrantai. Norėdami greičiau prasigyventi, jie buvo linkę ir septynias dienas dirbti, jeigu tik kas jiems leistų. Todėl Argentinos, Urugvajaus ir Brazilijos pramonė ir žemės ūkis (didieji dvarai) spaudė savo vyriausybes lengvesnėmis sąlygomis įsileisti kaip galima daugiau emigrantų iš Pietų ir Rytų Europos. Brazilija gausias šeimas savo lėšomis atveždavo dirbti į kavos plantacijas ar į dvarus. Todėl Kaune, Laisvės alėjoje, gausiai pridygo įvairiausių laivininkystės biurų, agentūrų, loidų atstovybių, viliojusių mūsų piliečius, negalinčius nusėdėti namie, vykti į Pietų Ameriką ir žadėjo aukso kalnus.

Karo metu ir tuojau po karo nualinta Europa godžiai pirko maistą ir žaliavas iš Pietų Amerikos, o ilgainiui tuo galėjo apsirūpinti ir pigiau savo kolonijose Afrikoje ir Azijoje. Sumažėjo Argentinos ir Urugvajaus grūdų, mėsos ir vilnų bei Brazilijos kavos pareikalavimas. Pamažu tose šalyse vis gausėjo bedarbių, tuo tarpu emigrantai

plūdo toliau, nes jų gabenimas laivininkystės bendrovėms nešė gerą pelną.

Jau Kaune, Užsienio reikalų ministerijoje, buvau susipažinęs su mūsų emigrantų Pietų Amerikoje padėtimi, o atvykęs į Buenos-Aires ir Lietuvos konsulate stebėdamas Mačiulio su Steponaičiu sprendžiamus jų reikalus, akivaizdžiai patyriau, kiek vargo, neteisybių bei skriaudų jie išgyvena, patekę į svetimą šalį, kur visai kitas klimatas, kultūra, papročiai, nesuprantama kalba...

Dr. P. Mačiuliui skubant grįžti į San Paulą į savo pareigas, perėmiau iš jo konsulato reikalus ir nuvykau į Argentinos užsienio reikalų ministeriją su oficialiu vizitu. Protokolo valdininkas mane supažindino su konsulinio departamento direktorium, su kuriuo daugiausia reikalų man reikės turėti, po to mane priėmė užsienio reikalų ministeris dr. Ernesto Bosh, žilagalvis simpatiškas senukas. Pasiteiravo apie mūsų emigrantų reikalus, kur jie susitelkę ir kaip jiems sekasi. Man išeinant, palydėjo iki durų. Mane labai nustebino, kad atsisveikindamas jis man padavė du pirštus. Vėliau, susipažinęs su kitais konsulais, sužinojau, kad jis, priimdamas konsulus, paduoda du pirštus, pasiuntiniams tris ir ambasadoriams penkis.

Kadangi konsulatas įvairiais piliečių reikalais galėjo tiesiogiai kreiptis į valdžios ir miesto įstaigas, tai su pačia Užsienio reikalų ministerija retai teturėdavo ryšių. Tik konsulatą uždarius ir įsteigus pasiuntinybę, atsirado daugiau kontaktų su ja. Kai buvo pradėtos ruošti įvairios sutartys, tie kontaktai padažnėjo. Šiaip Argentinos užsienio reikalų ministerijos personalas buvo draugiškas, mano santykiai su jais buvo geri.

Naujo konsulo atvykimas lietuvių kolonijai buvo nemaža naujiena. Daug kas skubėjo pamatyti, kaip jis atrodo, pasikalbėti, patirti jo pažiūras, mėginti išspręsti buvusių konsulų neišspręstus ar nepalankiai jiems išspręstus klausimus. Priėmiau įvairių organizacijų valdybą, dviejų savaitraščių redaktorius. Dauguma organizacijų laikėsi iš savišalpos, bet buvo labai nestiprios, nes dar neseniai susiorganizavusios, nepastovios buvo jų valdybos, sudarytos iš pusiau inteligentų, dažniausiai savamokslių. Nė viena neturėjo bent kiek žymesnių vadų. Ne vienas jų

veikėjų buvo pabėgęs iš Lietuvos su pasisavintais valdžios pinigais ir jau vien todėl buvo opoziciškas Lietuvos vyriausybei (tuo pačiu ir konsulatui) ar laikėsi nuošaliai... Pats žymiausias iš tokių — Kostantas Norkus — tuo tarpu nesirodė, tik kiek vėliau atėjo su manim susipažinti.

1930 metai buvo paskelbti Vytauto Didžiojo metais. Centrinis Vytauto Didžiojo 500-ųjų metinių minėjimo komitetas man atsiuntė raginimą tą jubiliejų tinkamai paminėti ir Argentinoje. Tik ką atvykęs, dar nespėjau susiorientuoti, kiek yra pajėgi Buenos Aires lietuvių kolonija kultūrinėje srityje. Kadangi jubiliejinės iškilmės turėjo vykti rugsėjo pradžioje (vainikavimo data) ar spalio mėnesį (mirties data), pasiruošimams laiko liko nedaug. Sukviečiau Buenos Aires lietuvių organizacijų atstovus ir pavienius kultūrininkus pasitarti, kaip ir kada tą reikšmingą jubiliejų paminėti. Pasitarimo metu paaiškėjo, kad meninės jėgos čia labai nedidelės ir kad minėjimo pagrindą turėjo sudaryti paskaita apie Vytautą Didįjį, bet tam nebuvo kompetentingo prelegento. Visų prašomas, turėjau tą paskaitą paruošti aš pats. Būtinai reikėjo choro, bet jo nebuvo, nors jaunimo su gerais balsais buvo pakankamai. Buvo ir dirigentas — muzikas Vaclovas Rimavičius. Mano prašomas, sutiko suorganizuoti ir paruošti chorą. Nebeatsimenu, ar turėjome kokį solistą. Pasitarimo dalyviai noriai sutiko, kurie galėjo, talkininkauti, tad buvo galima spėti, kad minėjimas pavyks ir tautiečiai gausiai susirinks. Buvo nutarta išnuomoti didelę salę lietuviams patogiausiame susirinkti rajone. Ir tikrai rugsėjo viduryje prigužėjo didžiulė salė lietuvių, kaip niekada anksčiau nebuvo susirinkę (per 600 žmonių). Man teko pirmą kartą tokiai gausiai auditorijai skaityti paskaitą ir vesti visas iškilmes. Iš pareigos ir iš būtino reikalo turėjau įsitraukti į visuomeninę veiklą, nes nebuvo kam tą veiklą skatinti ir jai vadovauti. Vėliau atvyko du kunigai. Jie įsitraukė į visuomeninę bei kultūrinę veiklą ir man ta našta nukrito.

Kaip mūsų tautos istorija rodo, prie lietuvybės išlaikymo labai daug prisideda Bažnyčia ir dvasininkija. Kur yra veiklus, lietuviškai nusiteikęs kunigas, ten būna ne

tik lietuviškos pamaldos, bet suorganizuojamas ir choras, kuris gieda ne tik bažnyčioje. Įsteigiamos įvairios organizacijos, leidžiama ir platinama lietuviška spauda. Lietuvis kunigas suka didelį lietuviškos veiklos ratą. Deja, Argentinos ir Urugvajaus lietuviai neturėjo pastoviai religiniais reikalais besirūpinančių kunigų.

Prieš išvykdamas į Argentiną ir žinodamas, kad ten nėra nė vieno lietuvio kunigo, kalbėjau su savo ir Vidaus reikalų ministerijų pareigūnais, taip pat prašiau ir kun. Tumą ką nors daryti, kad būtų į Pietų Ameriką pasiųsti keli kunigai. Jie žadėjo rūpintis, tačiau, nesant specialios įstaigos mūsų išeivių reikalams, daug vilčių neturėjau. Todėl labai nudžiugau, gavęs žinią, kad į Buenos Aires atvyksta du kunigai: Juozas Janilionis ir Bronislavas Bumšas.

Tų kunigų atvykimas atnešė daug pakitimų lietuvių kolonijoje. Ypač veiklus ir plačių užmojų pasirodė kun. Janilionis. Pirmiausia jis susitarė su šv. Liucijos parapijos klebonu, kuris lietuviams leido sekmadieniais jo bažnyčioje laikyti lietuviškas pamaldas. V. Rimavičių pakvietė suorganizuoti bažnytinį lietuvių chorą, kuris pasivadino šv. Cecilijos choru. Labai gausiems, bet labai neturtingiems lietuviams neturint kur pastoviai rinktis, o naujai atvykstantiems net ir pernakvoti, išnuomojo erdvius namus, kurie buvo pavadinti „Lietuvių namais". Juose organizacijos galėjo rinktis, posėdžiauti, skaityti spaudą, o neturį kur dingti laikinai, iki susiras pastogę, nakvoti.

Kadangi Buenos Aires buvo nemaža ir kairiųjų pažiūrų žmonių, net ir komunistų, tautinės vyriausybės priešų, prasidėjo jų akcija prieš kunigus ir jų veiklą. Katalikai neturėjo savo laikraščio. Kunigai ėmė telkti jėgas savaitraščiui išleisti. Netrukus pasirodė „Švyturys". Nebuvo nė lietuviškos mokyklos. Man pavyko išrūpinti lėšų mokytojo algai apmokėti ir įsteigti Vaižganto vardo mokyklai, kurios mokytoju buvo pakviestas J. Pupienis.

Buenos Aires jau buvo susispietę apie 20 000 lietuvių. Dauguma jų kūrėsi pačiuose skurdžiausiuose rajonuose ir kur buvo daugiau fabrikų bei įmonių. Tokia buvo Avellaneda su kitais aplink ją esančiais priemiesčiais. Ten

buvo negrįstos gatvės, jie gyveno mažuose nameliuose. Juose nebuvo krosnių, nebuvo izoliacijos. Kai lauke buvo karšta, karšta buvo ir viduje, nes skarda dengti stogai nesant lubų labai įkaista nuo saulės karštų spindulių, o žiemą jie sutraukia šaltį ir drėgmę. Žmonės užsivilkdavo po du tris megztukus ir vis vien šalo, nes nameliui šildyti, jeigu nebuvo mažų vaikų, būtų reikėję įsigyti žibalu kūrenamas krosneles. Negrįstose gatvėse palijus vos galėjai iš lipnaus molio ištraukti kojas; dažnai įklimpstančius kaliošus patogiau buvo neštis rankoje...

Pagal anuometinį standartą turėti namelį jau buvo gerai. Žmonės turėjo nors ir menką, bet savo pastogę, virtuvėlę, lovas, darželius. Jie buvo patenkinti, nes turėjo kokį pastovų darbą. Daugelis jų dirbo skerdyklose, vadinamuosiuose „frigorifikuose", kur darbas buvo sunkus, nemalonus ir vietiniai jo vengė. Atlyginimai irgi buvo maži. Dauguma mūsų žmonių, būdami taupūs, spaudė pinigą ir kiek sutaupę nešdavo į banką ar siųsdavo saviškiams į Lietuvą. Bet kaip visur, taip ir pietų šalyse knibžda parazitų, tykojančių išnaudoti lengvatikius ir išvilioti iš jų sunkiu prakaitu uždirbtą pinigą. Mieste buvo daugybė įvairių kontorų, agentūrų, kurios geru kursu keitė, siuntė pinigus į Europą. Tuo metu pezas buvo vertas 4 litų, bet tos agentūros skelbdavo mokančios už pezą 5 litus. Per tas agentūras lengvatikių siųsti pinigai adresatų Lietuvoje niekada nepasiekdavo, o pačios agentūros po kelių mėnesių tokios veiklos dingdavo kaip nebuvusios. Tada apgautieji kreipdavosi į konsulatą prašydami pagelbėti atgauti prarastus pinigus. Bet kaip pagelbėsi, jeigu tų agentūrų savininkų jau nebėra? Vėl kiti sukčiai surasdavo neįsivaizduojamai naivių žmonių, kurie buvo viliojami labai pigiai įsigyti dolerių, eidavo į miesto centre esančias landynes, į kurias įžengęs žmogus būdavo nuvedamas į tamsų kambarį ir ten sėdįs sukčius jo turimus pezus tariamai iškeisdavo į dolerius su sąlyga, kad į popierinį maišelį neva įdėtų dolerių jis neišims pažiūrėti neišėjęs iš tos patalpos. Išėjęs į gatvę ir ištraukęs maišelį, žmogelis pamatydavo ne dolerius, o laikraštinio popierio skiauteles... Jis grįžta atgal reikalauti pinigų, bet jau

nebeįsileidžiamas vidun. Eina žmogus skųstis į policiją, bet nieko nelaimi, nes neturi įrodymų. Dažnai policija būna tų nenaudėlių papirkta. Galiausiai ateina į konsulatą. Išklausęs jo pasakojimą, tokiam sakydavau: „Kur tamstos protas? Džiaukis, kad išnešei sveiką kailį. Per savo godumą ir lengvatikystę praradai pinigus. Jokių įrodymų neturi. Policija juos žino, bet užmerkia akis... Kitą sykį į landynes pinigų keisti neik. Tam yra bankai".

KOSTO NORKAUS BYLA

Kaip tik tokiu metu pas mane ateina Kostantas Norkus, dirbęs panašioje vieno žydelio pinigų keitimo bei siuntimo agentūroje. Su jo byla aš jau buvau susipažinęs Kaune, o atvykęs į Buenos Aires patyriau dar daugiau ir dar blogesnių faktų. Kad jo agentūra apgaudinėjo ir išnaudojo mūsų žmones, buvo bloga, bet dar blogiau, kad jis, laivininkystės bendrovėse sužinojęs, jog tokiu ir tokiu laivu atvyksta tokie ir tokie keleiviai, iš jų pavardžių žinodamas, kad jie lietuviai, eina į uostą neva sutikti savo tautiečių, ir jeigu jų nepasitinka giminės ar pažįstami, pamatęs beviltiškai besidairančias ir kalbančias lietuviškai merginas, jas užkalbina. Tos apsidžiaugia, radusios žmogų, besisiūlantį joms padėti, tačiau dažnai toji jo pagalba baigiasi jų nuvežimu į viešuosius namus, iš kurių nebegali išeiti, nebent pasitaiko netikėta proga pabėgti... Ir tik tada, atsidūrusios policijoje ar konsulate, papasakoja apie savo išgyventą nuotykį. Iš joms patarnavusio tautiečio išvaizdos nupasakojimo tuojau žinai, kad tai buvo Norkus.

Kai aš jį bariau už tokį nedorą elgesį, jis man atsakė: „Ar tamstai gaila svetimos subinės?" Išgirdęs tuos žodžius, atsistojau, atidariau duris ir paprašiau išsinešdinti. Tada suredagavau atsišaukimą, kuriame suminėjau privačių agentūrų mūsų tautiečiams daromas skriaudas ir apgavystes, žmonėms patariau kreiptis į bankus, kurie pinigų keitimo, siuntimo ir kitokių patarnavimų skyriuje laiko lietuvį tarnautoją, sąžiningai ir nemokamai patarnaujantį, bankus išvardinau ir nurodžiau jų adresus. Tas

atsišaukimas buvo išspausdintas ir paskleistas tarp lietuvių.

Po kokios savaitės man buvo įteiktas lygiai tokios išvaizdos ir turinio kitas atsišaukimas, tik bankų vietoje buvo įrašyta Norkaus agentūra, o atsišaukimo gale pridėta: „Lietuvos konsulatas Buenos Aires". Tokio suklastojimo ir konsulato vardo apgaulingam tikslui panaudojimo nebuvo galima toleruoti. Išversdinęs abu atsišaukimus su originalais nusiunčiau Argentinos užsienio reikalų ministerijai prašydamas nusikaltėlį nubausti. Po dviejų savaičių gavau laišką, K. Norkaus rašytą jau iš kalėjimo, kuriame jis eilutėmis, rašytomis nuo viršaus į apačią, prašė mane jo pasigailėti ir išvaduoti iš kalėjimo. Žinoma, aš neketinau jo vaduoti, bet savo bendradarbių užtarimu jis buvo paleistas. Išėjęs iš kalėjimo, jis pradėjo man keršyti. Kiekviename „Argentinos lietuvių balso" numeryje buvo straipsnis, kuris vienu ar kitu būdu mane šmeižė, pašiepė ir niekino. Nors tuo metu Argentinoje buvo įvykusi revoliucija, buvo nuverstas prezidentas H. Irigovenas ir visa valdžia pateko į generolo J. Uriburu rankas, bet liko didelė spaudos laisvė. Buvo galima laisvai ir nevaržomai rašyti, ypač etninių grupių spaudoje. Bylinėtis teismuose būtų buvę tik laiko ir pinigų eikvojimas.

Buvo dar viena priemonė nusikratyti to kenkėjo ir sukčiaus — jį grąžinti į Lietuvą... Tačiau Lietuvai su Argentina neturint nusikaltėlių išdavimo sutarties, neatrodė tai įmanoma. Dėl viso pikto pasitariau su Argentinos užsienio reikalų ministerijos juriskonsultu, ar Argentina galėtų mums išduoti kenksmingą nusikaltėlį, Lietuvoje nuteistą 12 metų sunkiųjų darbų kalėjimo bausme, kuris ir čia apgaudinėja ir išnaudoja mūsų piliečius. Juriskonsultas man atsakė, kad neturint nusikaltėlių išdavimo sutarties, tik ypatingais atvejais ir tik Argentinos teismai nusprendžia, kad tokio nusikaltėlio buvimas čia nepageidaujamas, Argentinos vyriausybė tokį nusikaltėlį sutinka grąžinti į jo kilmės kraštą. Patarė mėginti. Jis man nurodė, kokius reikia atlikti formalumus. Tada man beliko prašyti mūsų vyriausybės sutikimo pradėti K. Norkaus ekstradicijos bylą. Mūsų Užsienio reikalų ministerija su-

tiko ir man atsiuntė oficialų, Argentinos konsulo paliudytą Kauno apygardos teismo sprendimo dokumentą. Jį gavęs, išversdinau į ispanų kalbą ir su lydimu raštu įteikiau Argentinos užsienio reikalų ministerijai. Po kelių savaičių gavau žinią, kad K. Norkus suimtas ir kad teismas spręs jo išdavimo bylą. Byla buvo nagrinėjama dvejus metus, nes Norkaus gynėjas apeliavo į visas instancijas, bet nesėkmingai... Galiausiai aukščiausiojo teismo nutarimu buvo nuspręsta jį išduoti Lietuvos teisingumo organams, kad atliktų jam skirtą bausmę, kartu su tuo Lietuvos vyriausybė turėjo sumokėti apie 6000 litų už Norkaus, dviejų argentiniečių lydimo, atvežimą į Klaipėdos uostą. Taip pat ir jų grįžimo išlaidas. Kai šį nutarimą pranešiau mūsiškei ministerijai, iš jos gavau su K. Bizausko parašu atsakymą, jog atsižvelgiant į ūkinę krizę, taip pat ir į tai, kad 12 metų Norkų reikės maitinti kalėjime, vyriausybė negalinti tokių sumų išleisti ir nuo K. Norkaus ir ekstradicijos atsisakanti. Man buvo gėda tokį mūsų vyriausybės nutarimą pranešti Argentinos užsienio reikalų ministerijai. Kaip tokiais atvejais įprasta, K. Norkus buvo paleistas į laisvę... Tada „Argentinos lietuvių balsas" džiaugsmingai skelbė, kad fašistinei Lietuvos valdžiai nepavyko savo nedorų užmačių laisvoje, demokratinėje Argentinoje įvykdyti.

K. Norkus buvo spalvinga ir veržli asmenybė. Jeigu savo gyvenimą būtų pakreipęs į gerą pusę, būtų galėjęs daug ką gero padaryti. Deja, pasuko kreivu keliu. Ne iš skurdo ar bėdos pasidarė sukčium, apgaviku ir išnaudotoju. Apie jo veiklą Lietuvoje 1926 metais ir po to iki jo mirties Argentinoje 1975 m. būtų galima parašyti storą knygą. Henrikas Lukoševičius, po II pasaulinio karo kurį laiką gyvenęs Buenos Aires, savo romane „Likimo žaismas" (Chicago, 1953) K. Norkui skiria nemaža vietos, vaizdingai aprašo jo suktybes ir išdavikišką veiklą. „Lietuvių Enciklopedijos" XX tome jo biografijoje rašoma, kad jo laivininkystės agentūros reikalai taip susipainiojo, jog Norkus turėjo palikti Lietuvą ir 1926 m. turėjo išvykti į Braziliją, o 1928 m. į Buenos Aires, kur su mažomis pertraukomis redagavo „Argentinos lietuvių balsą".

Enciklopedijos autorius nežinojo ar nutylėjo, kodėl „laivininkystės reikalai susipainiojo“. Iš Kauno apygardos teismo bylos matyti, kaip tas „susipainiojimas“ įvyko. Norkus Kaune turėjo laivininkystės agentūrą ir gerai vertėsi. Turėjo gerus ryšius (B. K. Balutis jį pažino iš Čikagos laikų), bet jis negalėjo ramiai nusėdėti, neiškrėsti kokios išdaigos ar apgavystės. Kadangi mūsų emigrantams į Šiaurės Ameriką buvo labai sunku patekti, Norkus sugalvojo būdą, kaip nelegaliai ten nuvykti. Savo sąmokslininkui klientui gaudavo užsienio pasą, kurį nusiųsdavo savo agentui į Čikagą, o tas jį užregistruodavo vietos policijos įstaigoje, kuri uždėdavo štampą. Štampuotą pasą grąžindavo Norkui. Tada jis to paso savininką pamokydavo, papasakodavo apie Čikagos gyvenimo sąlygas, įkaldavo jam į galvą, kur jis dirba, ką dirba, darbovietės ir savo paties adresus ir šiaip visokių smulkmenų... Taip pamokytas, tariamas Čikagos gyventojas siunčiamas į JAV konsulatą gauti sugrįžimo vizos. Daugelį kartų Norkui tokia kombinacija išdegė. Bet vieną kartą jis pakartojo tai su dzūku, kuris vyžotas nuėjo į JAV konsulatą prašyti sugrįžimo vizos. Konsulato personalui tuoj kilo įtarimas, kad čia kažkas negerai. Jie negalėjo įsivaizduoti, kad žmogus, kurį laiką pagyvenęs Amerikoje ir dabar atvykęs į Lietuvą, nešiotų vyžas. Pradėjo klausinėti, kur gyvena, kur dirba, kaip angliškai vadinasi duona, mėsa, kokios kaimynystėje kitos gatvės, ir vargšas dzūkas negalėjo atsakyti. Jo pasas buvo paimtas. Per tardymą dzūkas papasakojo, kaip su Norkaus pagalba jis norėjo patekti į JAV.

Kartu su tuo iškilo aikštėn ir kitas svarbus Norkaus „žygdarbis“. Bostone miręs vienas lietuvis savo giminei Lietuvoje paliko 10 000 dolerių. (Tuo metu Lietuvoje tai buvo 100 000 litų.) Advokatas Bagočius gautą palikimo sumą persiuntė į Kauną savo geram draugui Norkui, kad įteiktų paveldėtojui. Didelio palikimo paveldėtojas Norkui pasirodė nesąs vertas tokios sumos. Jis jam pakišo pasirašyti, kad gavęs visą sumą, o išmokėjo tik du tūkstančius litų... Po kelių mėnesių viena Bostone gyvenanti lietuvė, buvusi to paveldėtojo kaimynė, pasiteiravo, kaip jis

sunaudojęs gautą palikimą... Tas pasakė, kad nusipirko du hektarus žemės, karvę, arklį ir rūbų sau ir vaikams. Bostonietė labai nustebo sužinojusi gautos sumos dydį ir jam parašė, kad iš tikrųjų jis turėjęs gauti daug daugiau. Ji patarė tam buvusiam kaimynui kreiptis į prokuratūrą. Tai taip Norkui pradėjo „painiotis laivininkystės reikalai". Nuo arešto Norkų išgelbėjo Balutis. Jis jam naktį paskambino ir patarė pirmuoju traukiniu dumti į Virbalį, nes anksti rytą jis bus suimtas.

Atsidūręs Brazilijoje, Norkus nerado tinkamos dirvos savo išnaudotojiškiems polinkiams. Gana greit persikėlė į Buenos Aires, kur išbuvo iki savo mirties. Čia, tame kosmopolitų mieste, jam atsivėrė plačios galimybės... Į tą judrų uostą nuolat atplaukdavo laivai su emigrantais iš Europos, su daugeliu jų jis galėjo susikalbėti jų gimtąja kalba ir išnaudoti jų nepatyrimą. Mokėdamas anglų kalbą ir iš profesijos būdamas sąskaitininkas, jis lengvai galėjo gauti gerą darbą ir gražiai gyventi. Ir tikrai... buvo įsitaisęs olandų naftos bendrovėje buhalteriu. Jos direktorius — jaunas žydas, nors šeimos žmogus, bet mėgėjas pasmaguriauti... Norkus jam pasitarnaudavo surasdamas geltonplaukę lietuvaitę. Pasidaręs tarpininku, kartą susitarė su lengvo elgesio mergina uždirbti gerą pinigą iš savo viršininko. Mergina turėjo įsileisti tą žydelį ir su juo užsidaryti, o paskui garsiai šauktis pagalbos, tartum prievartaujama. Tuo tarpu Norkus, iš anksto numatęs policininką, stovintį netoliese gatvėje, bėgo jo pašaukti pagalbon. Atskubėjęs policininkas kambaryje rastą porelę nuvedė į nuovadą, kur mergina už kėsinimąsi ją išprievartauti pareikalavo iš direktoriaus 10 000 pezų, priešingu atveju grasino kreiptis į teismą. Jeigu ji būtų paprašiusi kelių šimtų, direktorius, vengdamas susikompromituoti, būtų juos sumokėjęs, bet tokios didelės sumos už jam iškrėstą kiaulystę nenorėjo mokėti. Susižvalgius su policija, merginai buvo pasakyta, kad už šį šantažą jai gresia kalėjimas. Lengvabūdė mergina prisipažino, kad tai sugalvojo Norkus jai pažadėdamas pusę gautos sumos. Po tokio pokšto Norkus, aišku, nebegalėjo pasirodyti savo viršininko įstaigoje.

Ieškodamas darbo, Norkus argentiniečių laikraštyje pasiskelbė duodąs anglų kalbos pamokas. Atsiliepė turtingos provincijos dvarininkas jam siūlydamas būti jo dviejų dukterų anglų kalbos mokytoju. Norkus sutiko ir ten nuvykęs tas mergaites mokė. Po kelių mėnesių surengtose vaišėse dvarininkas pasigyrė, kad jo dukros gerokai pažengusios ir padeklamuos angliską eilėraštį. Joms padeklamavus, vienas svečių, mokėjęs angliškai, pasakė, kad tai nebuvo anglų kalba. Jis negirdėjęs nė vieno angliško žodžio. Pasirodė, kad Norkus jas mokęs lietuvių kalbos. Norkui teko galvatrūkčiais nešdintis iš to dvaro (estancia).

Norkaus suktumą liudija ir toks numeris. Susitaręs su vienu savo draugu, jis iškrėtė tokį pokštą... Tas jo draugas turėjo apsimesti smuikininku, ieškančiu pirkti Stradivarijaus darbo smuiko. Nuėjęs į muzikos instrumentų krautuvę, pasiteiravo, ar jis galėtų kur įsigyti Stradivarijaus darbo smuiką... Jam atsakė: „Senjore, ar tamsta nežinai, kad Stradivarijaus smuikai yra didelė retenybė, jie niekur neparduodami, o jeigu per daugelį metų pasitaiko toks atvejis, tai už jį mokami dideli pinigai, net iki 100 000 pezų".— „Taip,— atsako Norkaus draugas,— žinau, bet aš svajoju įsigyti tokį smuiką ir nepagailėsiu didelės sumos, jeigu kas man pasiūlytų jį pirkti." Dėl visa ko jis paliko savo adresą. Po poros savaičių, įsigijęs pigų smuiką, Norkus nuėjo į tą pačią krautuvę ir ten pasakė: „Aš esu emigrantas iš Europos. Visas mano turtas, štai šis senas Stradivarijaus smuikas, kurį aš paveldėjau iš savo senelio, garsaus smuikininko... Nesu smuikininkas, todėl noriu jį parduoti". — „Senjore, tokiam smuikui sunku rasti pirkėją. Kiek tamsta už jį nori gauti?" — „50 000 pezų." — „Tai labai didelė suma, kurią gali mokėti tik turtingas kolekcionierius ar koks garsus smuikininkas. Ieškant pirkėjo, reikia didelės reklamos." — „Gerai,— sako Norkus,— jeigu jums tarpininkaujant atsirastų pirkėjas, jūs irgi gerai uždirbtumėte ir iš manęs, ir iš to pirkėjo..." Krautuvininkas, prisiminęs, kad tokį smuiką neseniai norėjo pirkti vienas jaunas vyras,

Norkui pasiūlė jį palikti krautuvėje. Norkus sutiko palikti, jeigu gaus 2000 pezų užstatą. Juos jam gavus, tuo viskas ir baigėsi.

Štai dar vienas Norkaus piktanaudis būdas pasipelnyti iš vargšų bedarbių. Arti Buenos Aires uosto yra nedidelis sodelis, į kurį įvairių tautų emigrantai ateina susitikti, pasiteirauti apie naujai atvykusius ar šiaip pasėdėti. Tai žinodamas, Norkus ateina pasipelnyti... Apsimeta kokios firmos reikalų vedėju (jis apkūnus, gerai apsirengęs), ieškančiu savo įmonei darbininkų, kurių čia pilna. Jam esą reikia 20 darbininkų geriems darbams. O pasisiūlo dvigubai daugiau... Išrikiuotuosius užsirašo į bloknotą. Už tarpininkavimą iš kiekvieno paima po vieną pezą. Kai kurie vargšai iškrapšto iš kišenių paskutinį pezą. Tada jis parodo kitoje sodelio pusėje stovintį sunkvežimį ir paprašo sulipti į jį. Tuoj ateis šoferis ir juos nuveš į darbovietę. Patenkinti gavę gerą darbą, vyrai susėda ir laukia... Sugrįžęs šoferis ir pamatęs pilną sunkvežimį prilipusių vyrų, klausia, kaip jie čia ir dėl ko atsirado. Jie atsako, kad įmonės reikalų vedėjas juos pasamdęs darbui. Nustebęs šoferis sako, kad jo įmonei nereikia jokių darbininkų ir prašo išlipti. Vyrams besispiriant, jis grasina pašauksiąs policiją. Bedarbiai mato esą apgauti ir keikdami tariamą reikalų vedėją išlipa vos neverkdami iš nusiminimo.

Pats būdamas kairysis liberalas, jam įsipykusius žmones policijai apskųsdavo kaip komunistus, dergiančius Argentiną, tiems žmonėms sudarydamas nemaža rūpesčių ir išlaidų, nes gerai nemokantiems ispanų kalbos reikėdavo samdyti vertėją, kad padėtų išsiaiškinti.

Lietuvą okupavus, jis netgi tapo NKVD agentu, šmeižė Lietuvą ir džiaugėsi, kad jo nekenčiama „Smetonos šutvė" buvo nuversta ir daugelis buvo išvežti į Sibirą. Iki savo mirties (1975 m.) išgyvenęs Buenos Aires, pridarė daugybę skriaudų mūsų tautiečiams. Šiaip ar taip, tai buvo retas žmogus, linkęs išnaudoti kitus, iškrėsti kam nešvankų pokštą, padaryti kam skriaudą, dažnai be jokios naudos sau, vien iš polinkio padaryti kam šunybę.

EMIGRANTO BĖDOS IR MASINĖS EMIGRACIJOS STABDYMAS

Įsikūręs daug patogesniame ir erdvesniame name (Av. Montes de Oca 185), iš kur buvo labai patogus susisiekimas ir arčiau lietuvių gyvenamų rajonų, daugiau galėjau rūpintis mūsų piliečių reikalais. Esant gausybei interesantų, norėdamas visus priimti ir aptarnauti, turėjau samdyti dar vieną raštinės tarnautoją. Laimei, man pavyko gauti labai padorų jauną vyrą, Antaną Vilutį, gana gerai mokėjusį ispanų kalbą, labai ramaus būdo ir poetiškos sielos žmogų. Vėliau jis išleido savo eilėraščių rinkinį. Daviau jam išversti argentiniečių poeto Arturo Capdevillos poemą „Sulamita". Vertimą nusiunčiau „Naujajai Romuvai", kuri jį išspausdino.

Trise buvo lengviau tvarkytis ir visus atėjusius interesantus priimti, išklausyti jų prašymus ir esant galimybei kaip nors padėti ar patarti. Tačiau matydamas, kad vis atsiranda naujų atvykėlių iš Lietuvos, pradėjau rašyti ministerijai, jog imtųsi kokių nors priemonių mūsų emigracijai į Pietų Ameriką stabdyti. Smulkiai aprašiau mūsų emigrantų būklę Argentinoje ir Urugvajuje siaučiančios ūkinės krizės metu, kad tūkstančiai atvykusiųjų negali gauti darbo, neperneša jiems neįprasto klimato ir nuo vargo, susikrimtimo ir begėdiško išnaudojimo ne vienas išprotėja...

Mūsų vyriausybė neturėjo jokios emigracinės politikos. Jeigu žmonės nepatenkinti krašte esamomis sąlygomis, nori ieškoti laimės svetur, gerai..., tegul vyksta. Jauna valstybė dar neįstengia visko aprėpti. Pramonei plėsti savo kapitalų nebuvo, o jeigu kiek ir buvo, tai jie susitelkė svetimtaučių rankose. Iš užsienio gauti paskolų sunku ir sąlygos Lietuvai buvo labai nepalankios. Kasmetinis gyventojų prieaugis, nerasdamas tinkamesnių sąlygų namie, išganymą matė emigracijoje. O čia kaip tik jiems pasišovė patarnauti gausios laivininkystės agentūros su savo viliojančia propaganda apie žemės rojų Pietų Amerikoje.

Nesulaukdamas jokių konkrečių žygių iš Užsienio ir Vidaus reikalų ministerijų, ryžausi išmėginti dar vieną

būdą paskatinti mūsų vyriausybę ką nors daryti šiuo reikalu. Žinojau, kad kanauninkas J. Tumas-Vaižgantas draugauja su prezidentu A. Smetona ir kad jis daug ką sugeba padaryti per tą savo draugystę. Parašiau jam ilgą laišką išdėstydamas visas mūsų emigrantų bėdas Argentinoje, išvardydamas priežastis, dėl kurių jie vargsta ir skursta jiems nepalankaus klimato sąlygomis ir siaučiant ūkinei krizei. Atsiradus vis naujų faktų, apie tai informavau Vaižgantą. Vieną dieną gavau iš jo atsakymą, jog jam pavyko įtikinti prezidentą, ir šis patvarkė, kad Vidaus reikalų ministerija sugriežtintų užsienio pasų išdavimą vykstantiems į Pietų Ameriką, taip pat kad griežčiau kontroliuotų laivininkystės agentūrų veiklą ir jų beatodairišką verbavimą kelionėms į tas šalis.

Buvo išleistos laivininkystės veiklos priežiūros taisyklės. Laivininkystės agentūros buvo įpareigotos už kiekvieną šimtą nemokamai nuvežtų emigrantų grąžinti atgal du nemokamai ir du už pusę kainos, jeigu jie negali pakelti klimato ar suserga kokia liga. O tokių, nepakeliančių klimato ir ligonių, buvo daug. Kadangi beveik kiekviena agentūra buvo atgabenusi tūkstančius, tai grąžinamų nemokamai susidarė per 50 ir kita tiek už pusę kainos. Man tai buvo didelis palengvinimas. Aš labai džiaugiausi, kad tas potvarkis apstabdė emigrantų plūdimą ir mane atpalaidavo nuo daugumos besiskundžiančių ir dejuojančių, kurie, sugrįžę į Lietuvą, tikėjosi atgauti sveikatą.

Negaudami darbo mieste, mūsų tautiečiai traukė į tolimesnes provincijas jo ieškoti žemės ūkyje. Jų ypač reikėjo kukurūzų derliui nuimti. Mūsiškiams tai neįprastas ir sunkus darbas, ypač tokiame karštyje. Visą dieną pjaunant kietus kukurūzų stiebus, labai nukenčia rankų delnai. Dirbant be pirštinių, jie susikruvindavo, užsiteršdavo, sutindavo. Karšta saulė daugelį paveikdavo taip, kad žmonės net išprotėdavo... Į konsulatą ateidavo žaizdoti, nenormalūs, kalbantys niekus, tuo rodydami savo pamišimą. Pavyzdžiui, ateina toks vargšas ir mane prašo jam pagelbėti, nes, girdi, jį persekioja lėktuvai. Esą kai tik jis išeina laukan, tuojau pradeda skraidyti virš jo galvos... Juos pamatęs, jis tuojau guląs ant žemės ir laukiąs iki praskris. Bet mieste nėra kur gulti. Norėdamas jį nu-

raminti, pakeliu telefono ragelį ir neva skambinu aviacijos viršininkui, išbaru jį, kam jis su savo lėktuvais persekioja tokį ir tokį Lietuvos pilietį. Žmogelis, girdėdamas tokį barimą ir minint jo pavardę, nusišypso ir mano guodžiamas bei drąsinamas nebijoti lėktuvų išeina patenkintas.

Kartą atėjo vienas klausti mano patarimo, ką jam daryti, nes jis apgavęs geležinkelį. Paklausiau, kaip tai atsitiko. Girdi, nusipirkęs bilietą iš Rosario į Buenos Aires, bet pėsčias parėjęs 400 kilometrų, ir parodė bilietą. Vos susilaikiau nenusikvatojęs. Geras apgavimas! Jis irgi buvo kukurūzų derliaus nuėmimo auka. Paėmęs iš jo bilietą, prašiau nesirūpinti, pažadėdamas tą reikalą sutvarkyti. Panašių pamišimo atvejų buvo nereta. Tokie saulės spindulių ir sunkaus darbo protiškai paveikti geresnėmis sąlygomis galėjo pasveikti. Siaip jie buvo nepavojingi. Labiau pamišusių pas mane neateidavo. Jie atsidurdavo ligoninėse ir apie tolesnį jų likimą mes nieko nežinodavome.

Ieškodami darbo, mūsų tautiečiai išsibarstydavo po ruimingą Argentiną. Dažniausiai važiuodavo zuikiais prekiniuose traukiniuose. Gavę kur laikiną ar jiems netinkamą darbą su labai menku atlyginimu, kurį dažniausiai pravalgydavo, nebeturėdavo pinigų sugrįžti. Argentinos pietų provincijose geležinkelių beveik nėra. Pėsti žygiuodami per labai retai gyvenamus plotus (kartais keliasdešimt kilometrų skiria vieną gyvenamąją vietą nuo kitos), mirtų badu, jeigu to krašto papročiu negalėtų pasigauti ir papjauti pietuose besiganančios dvarininko gyvulių bandos avies ar veršiuko ir jo išsikepti. Kiek tinkami pavalgę, negalėdavo likusios mėsos su savim pasiimti, turėdavo ją palikti vietoje. Pagautas tokius likučius nešinas, galėjo būti apkultas ar suimtas.

Pačiame mieste atsirasdavo apsukruolių, kurie nieko nedirbdami pakenčiamai gyveno. Vienas toks puikuolis man prisipažino, kad jis kas dieną eina pietauti vis į kitą valgyklą ar restoraną. Pavalgęs pasisako neturįs pinigų užsimokėti, esąs bedarbis. Apibartas išvaromas lauk. Tuo viskas ir baigiasi. Bet jeigu neiškentęs užsisakąs vyno, tada esą šaukiama policija, ir jis suimamas kaip valkata. Kadangi Buenos Aires yra apie 1000 įvairių restoranų,

per metus kas dieną jis galįs gerai pavalgyti. Mano skatinamas ieškoti pastovaus darbo, tik nusijuokė. Esą tik kai labai išsiilgstąs gurkšnio, einąs kiek padirbėti.

Daugiausia vargo turėdavau su grįžtančiais iš provincijos darbų arba ten pirkusiais žemę ar namus. Daugelis jų grįždavo apgauti, išsekę, vabzdžių sukandžioti, žaizdoti. Jiems reikėdavo visokeriopos pagalbos. Buenos Aires per daug įvairiausių sukčių, tarp jų ir nesamų žemių bei namų pardavėjų. Jie savo kontorų vitrinose pastatydavo ant kartono nupieštą namelį su sodu ar palmėmis ir žydinčiais krūmais, kuris esą su dideliu sklypu žemės pigiai parduodamas kur nors tolimoje provincijoje. Mūsų lengvatikiai tautiečiai, labai linkę verstis kur nors žemės ūkiu ir savuose namuose ramiai gyventi, lengvai pasiduodavo tai vilionei, užpirkdavo tokį namelį ar sklypą, pasirašydavo sutartį ir sumokėdavo kelių šimtų pradinę įmoką. Nuvykę į nurodytą vietą, rasdavo tik nepraeinamas pelkes ar kalnus, o nei namų, nei sodo toje apylinkėje nė ženklo... Sklypų pirkėjai rasdavo džiunglėmis apaugusius plotus. Pirmieji, keikdami agentus ir save, stengdavosi kaip nors grįžti į Buenos Aires (pvz., už 1000 km) ir atkeršyti apgavikams. Antrieji mėgindavo kirsti ir deginti medžius, krūmokšnius, rauti kelmus, o išvalytame sklypelyje ką nors sodinti ar sėti. Tačiau pusiau atogrąžų klimato juostoje džiungles paversti dirbama žeme neturint reikalingų priemonių ir pakankamai darbo rankų — be galo sunkus uždavinys. Vienas vyras su žmona ar du susidėję vyrai su kirviu ir pjūklu nedaug tegali padaryti. Kas pasėta ar pasodinta, naktimis nugraužia žvėreliai ar skruzdės. Reikia gintis ir saugotis nuo vabzdžių ir gyvačių bei visokių kitų gyvių. Užėjus liūtims, žmonės suserga maliarija. Uodai, o ypač „ibargui", yra savotiški atogrąžų moskitai. Nuo jų įkandimo atsiveria žaizdos, kurias taip niežti, kad žmogus neiškenčia nesikasęs. Tos žaizdos ima sėtryti, jokių vaistų nėra, nes artimiausia vaistinė gal tik už 50 km ir nėra kaip ją pasiekti. Nors mūsų žmonės ir labai kantrūs, bet gamta ir primityvios sąlygos galiausiai juos įveikia. Visas žaizdotas ir be galo nusiminęs žmogus meta tą savo žemę ir, kol dar gali paeiti, traukia į Buenos Aires. Ateina į konsulatą papa-

sakoti apie savo nesėkmingus mėginimus įsikurti žemės ūkyje ir prašo pagalbos. Nusiskundimai policijai ir konsulatui dėl nesamų namų ir pardavimo kainų ne ką gelbsti. Policija žino, kad tai sukčiai, bet būdama „patepta" užmerkia akis. Kai padaugėja skundų, apgavikai uždaro agentūrą ir persikelia į kitą miestą. Konsulatui juos kaltinant nesilaikymu pasirašytų sutarčių, policija dažnai juos teisina, kad, girdi, nukentėjusysis savo laisva valia kreipėsi į tokius sukčius. Esą nereikėję su jais prasidėti ir neturint garantijų apie jų patikimumą pasirašyti sutarčių. Vadinasi, sukčiams duota laisvė apgaudinėti lengvatikius. Ir tai vyko ne tolimos provincijos užkampyje, bet nemažos valstybės didžiulėje sostinėje, kultūros centre. Konsulatui tokius sukčius traukti teismo atsakomybėn nebuvo prasmės, nes jie, gavę apie tai žinią, tučtuojau dingtų iš horizonto. Ir niekas jų neieškotų, nes privalomos registracijos nebuvo.

Buvau užsiminęs, kad vykdamas „Conte Verde" laivu susipažinau su Šaliapinu ir jo šeima. Buenos Aires atsisveikinęs su jais, maniau, jog tuo mano pažintis ir baigėsi. Maloni staigmena buvo, kai vieną dieną Šaliapino sekretorius užėjo į konsulatą ir man įteikė bilietus į dvi operas ir į atsisveikinimo koncertą. Gurkšnojant vyną, jis man papasakojo įvairių tragikomiškų nuotykių iš Šaliapino privataus gyvenimo. Šaliapinas gaudavo didelius honorarus ir buvo turtingas žmogus, įvairiose valstybėse turėjo nuosavybių. Savo tautiečiams artistams ir visokio plauko menininkams nešykštėjo pagelbėti, tačiau dažnai būdavo jų piktnaudojamas ir iškoneveikiamas.

„Colon" (Columbo) teatro opera buvo (ir tebėra) garsi pasaulyje. Gal dėl klimato skirtumų (kai Europoje vasara, Argentinoje žiema) galėjo turėti geriausius dainininkus. Pats miestas buvo turtingas, todėl operai išlaikyti nesigailėjo lėšų. Opera turėjo didelį orkestrą, chorą ir baletą. „Colon" teatro rūmai — vieni didžiausių pasaulyje, prabangiai įrengti.

Europoje ir pačioje Rusijoje, Petrapilyje, į operas, kai dainuodavo Šaliapinas, buvo sunku patekti. Bilietus reikėjo įsigyti labai anksti, tad gerokai nustebau, kai atėjęs į „Boriso Godunovo" operos spektaklį, salę pamačiau apy-

tuštę... Ložės iš abiejų šonų buvo tuščios, aš vienas sėdėjau savoje. Gėrėjausi jo dainavimu ir vaidyba. Negausi publika nerodė entuziazmo. Ji buvo įpratusi gėrėtis bel canto italų dainininkais, kurių daugelis nepasižymėjo vaidybiniais sugebėjimais. Šaliapino dainavimas ir ypač nuoširdi vaidyba, matyt, jiems nedarė didelio įspūdžio. Tuo tarpu Šaliapinas Boriso Godunovo vaidmens atlikimu garsėjo Europoje ir ta Musorgskio opera išgarsino rusų operas ir muziką. Šaliapino Borisas man padarė nepaprastą, tiesiog sukrečiantį, įspūdį. Tą įspūdį padidino dar ir Puškino operos veikėjų subtiliai psichologiškai ir poetiškai išsakyti išgyvenimai (remiantis Puškino istoriniu veikalu buvo parašytas „Boriso Godunovo" libretas).

Daug didesnį pasisekimą turėjo Šaliapino Don Basilio „Sevilijos kirpėjo" operoje. Jau vien tik jo pasirodymas ir išvaizda tuoj patraukė visų dėmesį ir sukėlė šypseną. Ir šitame vaidmenyje Šaliapinas yra su niekuo nepalyginamas tiek dainavimu, tiek vaidyba. Čia ir publika, užmiršusi, kad jis ne italas, karštai plojo. Čia viskas buvo suprantama, linksma, kėlė juoką ir žavesį.

Šaliapino atsisveikinimo koncertas įvyko „Colon" mažojoje salėje, kuri buvo apypilnė. Šaliapinui akompanavo pagyvenusi ponia, kurios pavardės nebeatsimenu. Jai teko išgyventi nemalonias akimirkas, nes, matyt, skambindama darė klaidų. Didžiulio ūgio Šaliapinas, stovėdamas prie fortepijono ir stipriai pirštu baksnodamas, mušė taktą. Nejauku buvo tai matyti ir girdėti. Nesunku įsivaizduoti, ką jautė vargšė akompaniatorė. Po to epizodo viskas vyko sklandžiai. Vienos jo padainuotos dainos žodžiai įstrigo mano atmintyje ir iki šiol juos atsimenu: „Plaisir d'amour ne dure qu'un momment. Chagrain d'amour dure toute la vie". (Meilės malonumai tetrunka tik akimirką. Meilės sielvartas tęsiasi visą gyvenimą.) Šaliapinas dainavo savo plokštelių išpopuliarintas dainas, o bisui — kitų tautų kompozitorių bent man negirdėtas dainas. Netikėta pažintis su Šaliapinu ir jo dženteImeniškU sekretorium man suteikė retą progą atitrūkti nuo kasdieninių rūpesčių ir pasigrožėti Šaliapino dainavimu ir jo su niekuo nepalyginama vaidyba.

Šaliapinas buvo populiarus ir Lietuvoje. Du kartus

lankėsi Kaune ir dainavo Lietuvos operoje. Buvo apdovanotas Gedimino ordinu. Nors buvo labai didžiai vertinamas Rusijoje, pasitraukęs į užsienį ir bolševikų kviečiamas grįžti, niekada negrįžo. Dar caro laikais dainuodamas Glinkos operoje „Ivanas Susaninas", jeigu tuo metu dalyvaudavo caras Mikalojus II, visą ariją dainuodavo klūpėdamas. Už tai buvo daugelio baramas ir vadinamas pataikūnu. Nepaisant to, jis yra laikomas puikiausiu, koks kada nors yra buvęs, bosu. Mirė 1938 m. Paryžiuje.

Vėliau dažnai lankydavau operą. Esu buvęs daugelyje žymiausių operų ir girdėjęs daugelį garsiausių dainininkų bei dainininkių, taip pat matęs ir garsiausių balerinų. Beveik kasmet buvo statomos vienos kurios tautos kelios operos, pavyzdžiui, prancūzų: „Carmen", „Faustas", „Mignon", Hoffmano pasakos ir t. t., kitais metais — vokiečių Vagnerio ciklas, tarp jų ir „Persifalis", trunkanti net 5 valandas. Daugelis entuziastų iš atsineštų partitūrų sekdavo operą, pasišviesdami lemputėmis. Ir vis dėlto, nors jas dainavo geri, gal geriausi vokiečių dainininkai, man rodos, Lohengriną K. Petrauskas padainuodavo ir suvaidindavo poetiškiau už visus matytus ar girdėtus vokiečių solistus.

Nepraleisdavau progų pasiklausyti ir gerų pianistų. To paties žiemos sezono metu gastroliavo ir mano negirdėtas, bet labai reklamuojamas Artūras Rubinšteinas. Nuėjęs į vieną jo koncertą, nustebau radęs apytuštę salę. Vėliau jis buvo pasaulio garsenybė, bet Buenos Aires tuo metu dar mažai žinomas. Skambino puikiai, ypač nuotaikingai atliko Chopino kūrinius.

TRUMPAI APIE URUGVAJŲ

Oficialiai jis vadinosi República Oriental del Uruguay, t. y. Urugvajaus Rytų Respublika. Mat yra prisiglaudęs prie rytinio La Platos upės kranto. Jį supa du Pietų Amerikos milžinai: iš šiaurės Brazilija, o iš pietų Argentina. Urugvajaus plotas beveik trigubai didesnis už Lietuvos, bet gyventojų 1930 m. jis turėjo nepilnus du mili-

jonus, t. y. 1 800 000 (1977 m. — 2 800 000). XVI šimtmečio pradžioje į jo plotus įsiskverbę ispanai susidūrė su atkaklių čiabuvių indėnų pasipriešinimu, tačiau ilgainiui jie buvo sunaikinti. Iš pradžių jo teritoriją administravo tiesiogiai Peru vicekaralius, o XVII šimtmečio pradžioje ji buvo prijungta prie La Platos gubernatūros. 1760 m. įkurtas Montevideo miestas — tvirtovė gintis nuo portugalų įsiveržimų. Prancūzų revoliucijos idėjos, plačiai paskliduosios visoje Pietų Amerikoje, pasiekė ir Urugvajų. Chosė Artigo vadovaujami, urugvajiečiai sukilo ir po ilgų kovų išsivadavo iš ispanų jungo. Tačiau 1821 m. Urugvajų pasiglemžė brazilai. Dėl jo rungėsi ir Argentina. Tik 1828 m. abu milžinai sutiko pripažinti Urugvajaus nepriklausomybę. Galiausiai 1839 m. Montevideo mieste susirinkę tautos atstovai priėmė konstituciją ir nuo tų metų Urugvajus pradėjo nepriklausomą gyvenimą. Urugvajus dažnai buvo vadinamas Pietų Amerikos Šveicarija dėl savo tobulos, darnios, demokratiškos santvarkos. Tačiau jis neturi nei rankinių laikrodžių pramonės, nei spalvingų turistus viliojančių kalnų. Bet jis turtingas avių, kurių yra daugiau nei gyventojų. Šaldyta aviena, kurią perka Anglija, jam duoda gerą pelną. Urugvajuje nebuvo pernelyg didelių turtuolių ir nedaug varguose besikamuojančių skurdžių. Vienu metu Švedija savo gerove buvo pralenkusi Europą, o Urugvajus — visą Pietų Ameriką. Ir viso to buvo pasiekta vieno žmogaus rūpesčiu ir pastangomis. Tai Jose Batlle y Ordonez (1856—1929), keturis kartus išrinktas prezidentu, per 20 savo valdymo metų anksčiau susiskaldžiusį ir tarpusavy kovojantį kraštą padarė modernia, pavyzdinga valstybe. Buvo garantuota tikėjimo, spaudos, žodžio laisvė, įvesta 8 valandų darbo diena, panaikinta kariuomenė, įvestas visuotinis nemokamas pradžios mokslas, ankstyvas išėjimas į pensiją, bažnyčia atskirta nuo valstybės ir leistos ištuokos, išmokamos pašalpos ligos ir nedarbo atvejais. Vėliau, pasaulinėje rinkoje kritus mėsos ir grūdų kainoms, suvaržius šių produktų importą, Urugvajus išgyveno ūkinę ir politinę krizę. Po II pasaulinio karo Urugvajaus ūkis dar labiau pašlijo. Įvyko kariniai perversmai ir ilgą laiką krašte buvo karinė diktatūra.

Priešingai negu Argentina, Urugvajus savo geriausiu draugu laiko JAV. Jis nuolat jaučia Argentinos ūkinį ir politinį spaudimą. Ne kartą Argentina kėsinosi jį pasiglemžti. Kai Argentina pripažino Baltijos valstybes sovietams ir uždarė mūsų pasiuntinybę Buenos Aires, pasiuntinybė buvo perkelta į Montevideo, ir ten turėjo visas diplomatines privilegijas. Lietuvos įgaliotajam ministrui dr. K. Graužiniui mirus, pasiuntinybės raštvedys A. Grišonas ėjo atstovo pareigas iki savo mirties 1972 m. Į jo vietą nieko nepaskyrus, vienintelė visoje Pietų Amerikoje Lietuvos atstovybė nustojo egzistuoti.

PAS URUGVAJAUS LIETUVIUS

Apsitvarkęs ir įėjęs į kasdieninio darbo vėžes, turėjau vykti į Montevideo, kur buvo susispietę apie 10 000 lietuvių. Ten nebuvo kam jų reikalais rūpintis, jie neturėjo nei kunigo, nei mokytojo, nei šiaip kokio pasišventėlio, kuris prireikus patarpininkautų ar padėtų. Gaudavau iš jų laiškų su įvairiais prašymais pasų, metrikų ir kitokiais reikalais. Tiems lietuviams galima buvo padėti ir susirašinėjant. Bet buvo ir tokių reikalų, kuriuos reikėjo atlikti vietoje. Kartą gavau laišką iš Igno Stungevičiaus, gyvenusio Montevideo mieste, buvusio rusų caro laivyno jūrų kapitono, kuris kartais pagelbėdavo mūsų piliečiams patarimais ar susikalbėti su valdžios įstaigomis. Būdamas privatus asmuo, jis nedaug tegalėjo padėti. Mane ragino kaip galima greičiau atvykti į Montevideo tvarkyti mūsų piliečių reikalų ir žadėjo man pabūti vadovu.

Tais laikais pasiekti Montevideo vienintelis būdas buvo garlaivis. Plaukė specialūs laivai iš Buenos Aires į Montevideo. Įsėdus vėlai vakare, anksti rytą jau būdavai vietoje. Laivas turėjo perplaukti plačią Rio de la Platos upę, iš tikrųjų molio spalvos įlanką. Montevideo — Urugvajaus respublikos sostinė, pusės milijono gyventojų miestas, o tuo tarpu visoje respublikoje nebuvo nė dviejų milijonų gyventojų. Urugvajus — mažiausia Pietų Amerikos valstybė, bet anuo metu pavyzdingai tvarkoma, neturinti nei indėnų, nei negrų. Gyventojų dauguma ispanų

kilmės, su didele italų ir kitų tautų priemaiša. Beveik išimtinai žemės ūkio kraštas su gerai išvystyta gyvulininkyste, eksportuojąs mėsą, vilną, odas ir grūdus. Pramonės beveik jokios, išskyrus skerdyklas, ten vadinamas „frigorifikais", kurie priklausė JAV bendrovėms. Krašto ūkininkai — senųjų ispanų kolonizatorių palikuonys, buvo vadinami „gaucais" (gaucho).

Uoste mane pasitiko I. Stungevičius, kokių 40 metų vyras, nuolat besišypsąs, bet labai prastai kalbąs lietuviškai, įpinąs į sakinį vieną kitą ispanišką ar rusišką žodį. Gyveno labai arti uosto, tad pirmiausia aplankiau jį. Susipažinau su jo žmona ir sūnum Feliksu, kokių 7—8 metų berniuku (būsimu Urugvajaus garbės konsulu Čikagoje). Gyveno skurdžiame bute ir vargingai. Abu Stungevičiai neturėjo jokio pastovaus darbo, nežinia kaip ir iš ko gyveno. Buvo linksmas ir optimistiškai nusiteikęs. Turėjo geras pažintis ir buvo nepaprastai landus. Jo palydėtas, nuėjau į Užsienio reikalų ministeriją, kur buvau šiltai sutiktas. Papasakojau, kokiais reikalais atvykau, apie mūsų piliečius Urugvajuje ir prašiau, jeigu prireiktų, man pagelbėti. Buvau supažindintas su daugeliu pareigūnų, kurie buvo labai kuklūs, draugiški ir be jokio pasipūtimo, o neretai būna kitaip. Vėliau dar keletą kartų man atvykus į Montevideo, tos pažintys man buvo labai naudingos. Jų tarpininkaujamas, galėdavau sutvarkyti kai kuriuos painesnius mūsų piliečių reikalus.

I. Stungevičių buvau prašęs pranešti vietos lietuviams apie mano atvykimo dieną ir norą su jais susitikti. Montevideo lietuviai buvo susimetę tolimesniame priemiestyje — Cerro (kalva). Kaip jau minėjau, dauguma dirbo skerdyklose, nes kitokios pramonės kaip ir nebuvo. Kadangi Urugvajus pasižymėjo labai liberalia santvarka ir buvo vienintelis iš visų Pietų Amerikos valstybių užmezgęs diplomatinius ryšius su Sovietų Sąjunga, Sovietų pasiuntinybė dirbo didelį darbą. Daugelis lietuvių pateko komunistų įtakon. Jie turėjo savo organizaciją ir leido mėnesinį žurnalą. Katalikiškos ir tautinės krypties lietuviai nebuvo organizuoti, neturėjo vadų ir buvo susiskaldę.

Atvykęs į Cerro, sutartoje vietoje radau būrelį manęs laukiančių tautiečių. Pirmiausia aiškinomės grynai kon-

sulinius reikalus. Po to ieškojome galimybės įsteigti lietuvišką mokyklą, surasti jai patalpas ir mokytoją, suorganizuoti kokią draugiją, kuri rūpintųsi jos išlaikymu ir visais su tuo susijusiais reikalais... Jie mano siūlymams pritarė, pažadėjo suregistruoti norinčius lietuvišką mokyklą lankyti vaikus, įsteigti draugiją ir su manimi palaikyti ryšį. Pradžia atrodė gera ir iš Montevideo išvykau su gera viltimi, kad ilgainiui čia susidarys lietuviškos veiklos branduolys. Žinoma, buvo liūdna, kad lietuviai sunkiai dirbo skerdyklose, kad daugelis buvo bedarbiai ir skurdo svajodami grįžti į Lietuvą ir kad aš negalėjau pagerinti jų materialinės būklės.

Kai po kelių mėnesių antrą kartą atvykau į Montevideo, radau jau suorganizuotą mokyklos tėvų komitetą. Buvo rastos erdvios patalpos mokyklai ir pasamdytas mokytojas Kazys Vilkas. Vėliau mokykla buvo pavadinta dr. J. Basanavičiaus vardu. Taip pat vėliau mokyklos patalpose buvo įsteigtas bendrabutis dirbančių tėvų vaikams ir našlaičiams. Į sėkmingai veikiančios mokyklos darbą buvo įtraukta daugiau mokytojų, netgi muzikos ir dainavimo. Visą šį darbą lėšomis rėmė Lietuvos vyriausybė, o vėliau Draugija užsienio lietuviams remti. Ilgainiui tos mokyklos patalpos tapo visokios lietuviškos veiklos centru ir išsilaikė iki šių dienų (1985).

1931 m. lietuvių kolonijoje jau darbavosi kun. Tadas Radžius. Jis buvo aukštas, stambus, apyjaunis vyras. Labai pagerėjus lietuvių kolonijos kultūrinės veiklos sąlygoms, buvo galima tikėtis našaus darbo.

Mane stebino tai, kad nors 85 proc. Urugvajaus gyventojų buvo katalikai, bet ten dvasininkija nebuvo mėgiama. Pagal Pietų Amerikoje vyraujantį paprotį kunigai turėjo vilkėti sutanas ir ilgus, juodus apsiaustus nepaisant, kad vasarą galėjo kepinti 90° karštis. Kartą man su kun. Radžium Cerro priemiestyje einant gatve, vaikėzai svaidė į jį akmenukus. Aš saugojaus, kad nepataikytų į galvą. Kun. Radžius nusiskundė, kad krašte katalikų atžvilgiu vyraujančios nuotaikos nėra malonios, nors valdžia nedraudžia ir nekliudo dvasininkijos pastoracinės veiklos.

Ligi Lietuvos nepriklausomybės sužlugdymo (1940) Urugvajaus lietuviai energingai organizuodavo įvairias draugijas, sambūrius, klubus, chorus, vaidinimus, leisdavo laikraščius, biuletenius, tačiau dauguma jų buvo trumpaamžiai. Savo veiklai geriausias sąlygas turėjo socialistai ir komunistai, kurie buvo stipresni už kitus. Katalikų ir tautininkų veikla buvo daug silpnesnė. Kun. T. Radžius uoliai įsijungė į kultūrinę veiklą, vėliau įsivėlė į bergždžius ginčus su kitų organizacijų veikėjais. Dėl nepalankios aplinkos nusiraminimo ieškojo triukšmingose išgertuvėse, kas piktino žmones. Visa tai baigėsi tuo, kad Montevideo arkivyskupas jį suspendavo. 1935 m. pavasarį jis grįžo į Lietuvą.

Iš visų Montevideo mieste lietuvių įsteigtų draugijų iki šių dienų išliko tik Kultūros draugija. Iš pradžių labai veikiama socialistų ir rėmusi jų laikraštį „Naujoji Banga", metams bėgant ir keičiantis jos vadovams sugebėjo į savo gretas suburti įvairių pažiūrų žmonių, išlaikė buvusias lietuviškos mokyklos patalpas, nes mokykla, netekusi 1940 m. DULR'os paramos, turėjo užsidaryti. Nūdien, gerokai pasunkėjus sąlygoms, ji, kiek gali, tęsia savo veiklą.

Kaip ir visur išeivijoje, išmirus seniesiems emigrantams, trečios ir ketvirtos kartos jaunimas daugiausia nutauto. Labai negausūs išlikę sąmoningi lietuviai pagal išgales dalyvauja lietuviškoje veikloje, kurią labai sunkina šiuo metu Urugvajuje siaučianti infliacija ir nedarbas. Negaudami paramos iš okupuotos Lietuvos, jie šaukiasi Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvenančių lietuvių, kurie įvairiais būdais kiek galėdami jiems padeda.

Argentinoje katalikybė buvo valstybės globojama religija. Dvasininkija buvo labiau gerbiama ir turėjo daugiau įtakos. Tačiau sąlygos lietuviams kunigams darbuotis tarp tautiečių nebuvo palankios. Be komunistų, buvo dar nemaža kraštutinių kairiųjų, kurie dviejuose savaitraščiuose nuolat jų veiklą kritikavo, ragino žmones jų neklausyti, nes, girdi, jie esą išnaudotojai, apgavikai, fašistinės valdžios tarnai. Per „Švyturį" jie atsikirsdavo ir nesijaudindami dirbo savo darbą. Kun. J. Janilionis buvo

tipiškas Lietuvos klebonas, ramus, bet veiklus. Plačiai užsimodavo, nors ne visada jo planai buvo sėkmingi, nes reikėjo daug lėšų, kurių nebuvo. Neišdegus vienam sumanymui, jis imdavosi kito. Kun. B. Bumšas priešingai, buvo labai judrus, labiau linkęs į intelektualinį darbą, mėgo būti draugijoje (palošti kortomis). Jis buvo baigęs dvasinę Petrapilio akademiją, buvo iškalbus, bet turėjo vieną keistą savybę. Turėjo įprotį gavęs algą eiti į geriausią viešbutį ir po poros dienų grįžti be cento prie dūšios. Jis pats pasakodavo, kad patekti į tą viešbutį nesą lengva. Kai pirmą kartą su lengva valizėle rankoje žengęs prie durų, šveicorius jo neįleidęs. Tada jis paėmęs taksi, šoferis jį privežęs prie pat durų, o tokiais atvejais šveicorius atidaro taksi duris ir įleidžia į viešbutį. Man buvo aišku, ką jis per tas dvi dienas daro, kaip prašvilpia algelę. Grįžęs iš viešbučio, kantriai kelias dienas badauja, jeigu nepasitaiko, kas duotų pavalgyti. Daug vėliau, jau Čikagoje, sužinojau, kad jis kartu su kun. P. Būčiu buvo atvykęs į JAV rinkti marijonams aukų. Vienoje lietuvių kolonijoje buvo surinkęs 1000 dolerių. Važiuojant į kitą koloniją, reikėjo persėsti ir laukti kito traukinio, kuris turėjo ateiti už dviejų valandų. Kun. Bumšas išėjo apsidairyti po miestą, o kun. Būčys pasiliko stotyje. Grįžęs pasisakė pralošęs visą tūkstantį dolerių... Nuo to laiko kun. Bumšui jau nebeleido turėti reikalų su pinigais. Su kun. Janilioniu jis įsteigė savaitraštį „Švyturys“, kuris buvo daug pranašesnis už kitus Pietų Amerikoje leistus ir leidžiamus savaitraščius. Urugvajuje, be komunistų leidžiamos spaudos, kartkartėmis pasirodydavo lietuviški laikraštėliai, kurie po kelių numerių užgesdavo... Montevideo buvo atsiradęs vienas šundaktaris (jau neatsimenu pavardės), kuris gana ilgą laiką savo laikraštėlyje aiškino lytinius klausimus, kas daugelį piktindavo, bet buvo ir tokių, kurie buvo smalsūs „apsišviesti“ lyties klausimais, niekados mūsų spaudoje negvildenamais.

Susikaupus tik vietoje išsprendžiamų klausimų virtinei, paskutinį kartą konsuliniais reikalais po kelių mėnesių vėl atvykau į Montevideo. (Įsteigus pasiuntinybę Pietų Amerikoje, jais daugiau nebesirūpinau). Juos sutvarkęs ir turėdamas daugiau laiko, aplankiau Urugvajaus par-

lamento rūmus, urugvajiečių pasididžiavimą. Iš tikrųjų jų vidus yra imponuojąs... Sienos ir grindys išpuoštos jų krašte randamu įvairiaspalviu marmuru. Saulės spinduliuose jie žvilga ir akys gėrisi spalvų žaidimu. Šiaip Montevideo, palyginti su Buenos Aires, atrodo kaip simpatiškas provincijos miestas, nors turi gražių paminklų ir aikščių. Ypač imponuojąs yra paminklas generolui Artigas, Urugvajaus išlaisvintojui. To apsilankymo metu susipažinau su vienu senatorium. Jis mane nuvedė į vieną karčiamėlę, kur nebuvo nei stalų, nei kėdžių. Susėdome ant vyno statinių ir su skačiaus* stiklais rankoje kalbėjome apie Urugvajaus santykius su Argentina. Išdidžios Argentinos ir argentiniečių urugvajiečiai nemėgo, nes jie pūtės ir iš aukšto žiūrėjo į savo mažuosius kaimynus. Apskritai argentiniečiai yra linkę užsidaryti savo šeimos ratelyje, į kurį svetimam sunku patekti. Jie nesimaišo su kitų tautų žmonėmis, labiau linkę būti su saviškiais. Tyrinėtojai pažymi, kad Argentinoje žmogus santykiauja su žeme, o ne su žmogumi, nors draugystę labai vertina. Šalti santykiai tarp kaimynų labai ryškūs futbolo rungtynių metu... Pietų Amerikoje futbolas populiariausias sportas. Kai neprikląusomybės šimtmečio sukaktuvių proga įvyko futbolo rungtynės tarp Argentinos ir Urugvajaus, tūkstančiai argentiniečių atvyko į Montevideo su akmenimis kišenėse. Panašiai „apsiginklavę" buvo ir urugvajiečiai... Norėdama išvengti kruvinų muštynių, valdžia atsiuntė į stadioną pulką kareivių, kurie ratu apstoję žaidynių aikštę saugojo žaidėjus nuo įsikarščiavusių žiūrovų. Ir kai urugvajiečiai santykiu du vienas laimėjo rungtynes, įsikarščiavusi minia prasiveržė pro kareivių užtvarą, pasipylė akmenys, kilo sąmyšis. Buvo daug sutryptų ir sužeistų. Dėl to tarp abiejų šalių buvo nutraukti diplomatiniai santykiai ir dar labiau vieni kitų ėmė nemėgti.

Man, kaip šiauriečiui, buvo keista, kad dėl futbolo galima prieiti prie tokios įtampos... Ką tada sakyti apie Lietuvos—Lenkijos santykius, šiai pasisavinus Lietuvos sostinę Vilnių? Lietuviai jiems padarytą skriaudą kant-

* Skotiška degtinė.

riai kentė ir laukė. Jeigu taip pasielgtų Argentina, okupuodama Urugvajaus sostinę, urugvajiečiai visi kaip vienas sukiltų ir arba žūtų, arba savo sostinę išvaduotų... Ilgiau pagyvenęs Argentinoje, kur daug įvairiausių emigrantų, ypač Buenos Aires, stebėjausi, kaip greitai argentiniečiai jų vaikus nutautina. Kelerius metus lankiusį pradžios mokyklą lietuviuką paklausus, kas jis yra, tuoj atsako: „Yo soy argentino". (Aš esu argentinietis.) Tuo tarpu mūsų jaunuolis Lietuvoje baigęs pradžios mokyklą, jeigu jis lenkų ar vokiečių kilmės, paklaustas nedvejodamas atsakydavo toks esąs, o ne lietuvis. Lietuvos mokyklose nebuvo vedama nutautinimo politika. Mūsų himnas — „Lietuva Tėvyne mūsų" — buvo giedamas tik iškilmingomis progomis, tuo tarpu Argentinos — „Al gran pueblo argentino, salud!" (Didžiajai argentiniečių tautai sveikinimas) buvo kas dieną mokyklose mokomas, aiškinamas ir giedamas. Nenuostabu, kad ir rezultatai buvo ryškūs. Lietuvoje panaudotas argentinietiškas metodas per 10 metų būtų daugumą sulenkėjusių šeimų vaikų atlietuvinęs.

Kalbant apie argentiniečių patriotizmą, man prisimena vienas epizodas, įvykęs metais vėliau. Pradėjus stigti lėšų kultūrinei veiklai, kun. Janilionis ruošėsi vykti į Kauną jų išrūpinti. Užėjęs pas mane, prašė jam duoti medžiagos jo numatytoms paskaitoms apie Argentiną. Aš jam daviau dvi argentiniečių rašytojų knygas, gaunamas visuose miesto knygynuose. Jose buvo nagrinėjamos tautos teigiamos ir neigiamos savybės. Žinomi rašytojai matė neigiamų savybių daugiau nei teigiamų. Kun. Janilionis Kaune per radiją kalbėdamas apie mūsų emigrantų gyvenimo sąlygas apibūdino ir pačius argentiniečius kaip išdidžius, su polinkiu į tinginystę ir, matyt, kai ką pridėjo. Grįždamas į Buenos Aires, užėjo į Argentinos konsulatą gauti įvažiavimo vizos. Konsulas Barsanti griežtai atsisakė ją duoti, nes kunigas apšmeižęs jo kraštą... Jokie pasiteisinimai bei atsiprašinėjimai nieko negelbėjo. Tada jis kreipėsi į Užsienio reikalų ministeriją prašydamas tarpininkauti. Tačiau ir ministerijai nepavyko palenkti Barsanti. Ministerija telegrafavo man prašydama paveikti Argentinos užsienio reikalų ministeriją. Bet ir mano pa-

stangos nieko negelbėjo. Ministerijoje man pasakė, kad žmogus, viešai apšmeižęs jų kraštą, negali būti įleistas ten gyventi. Bet kun. Janilionis nepasidavė. Jis nuvyko į Prancūzijos Boulogne uostą ir ten Argentinos konsulate gavo įvažiavimo vizą. Atvyko į Buenos Aires ir niekieno netrukdomas ramiausiai išgyveno dešimtį metų, iki persikėlimo į Rio de Janeiro.

Tik po daugelio metų, tik 1982.09.26, iš Vytauto Alanto pasipasakojimo Čikagoje patyriau, kad kun. J. Janilionio neapdairus pranešimas turėjo dar ir kitų padarinių. V. Alantas, tuo metu būdamas oficiozo, „Lietuvos Aido", vyriausiuoju redaktorium, praleido straipsnį, paremtą kun. Janilionio pranešimu apie lietuvių emigrantų gyvenimą Argentinoje, kuriame buvo rašoma, kad kai kurie Argentinos parlamento atstovai ima kyšius. Dėl to labai įsižeidęs konsulas Arnaldo Barsanti, protestavęs Užsienio reikalų ministerijoje ir grasinęs, kad jeigu nebūsią atšauktas šis tvirtinimas, gali nukentėti Argentinoje gyveną 40 000 lietuvių emigrantų. Mūsų vyriausybė, neradusi geresnės išeities, V. Alantą atleidusi iš pareigų. Tai buvęs simbolinis atleidimas, nes jis faktiškai tebeėjęs tas pačias pareigas dar keletą metų tik nebefigūruodamas kaip vyr. redaktorius. Tokia buvo pabaiga tos stiklinėje vandens sukeltos audros.

ROSARIO IR CORDOBOS LIETUVIAI

Aptvarkęs Urugvajaus lietuvių kolonijos reikalus, o konsulate kasdieniniam darbui įėjus į rutinos vėžes, turėjau susipažinti su Rosario mieste esančia lietuvių kolonija ir ten esamomis sąlygomis. Susitaręs su vietos veiklesniais lietuviais, vieną savaitgalį nuvykau į Rosario, kuris yra už 400 km nuo Buenos Aires, prie Paranos upės kranto. Jame buvo apie pusę milijono gyventojų ir jis smarkiai augo ir buvo antras pagal didumą Argentinos miestas. Rosario stovėjo neaprėpiamų ir labai derlingų lygumų (Pampos) srityje ir buvo laikomas ne tik Argentinos, bet ir visos Pietų Amerikos aruodu. Be žemės ūkio, taip pat klestėjo ir gyvulininkystė, nes dėl palankių

klimato sąlygų gyvuliai laukuose išbūdavo ir per žiemą. Čia jie gimdavo, augdavo, atėjus laikui būdavo varomi į geležinkelio stotis ir gabenami į Rosario skerdyklas, kuriose dirbo ir nemažai lietuvių. Paruošta mėsa buvo eksportuojama į Angliją.

Tais laikais lietuvių buvo ten daugiau kaip 3000. Jų ten buvo ir anksčiau įsikūrusių, bet dauguma, nerasdami darbo Buenos Aires, vyko į Rosario, kur irgi buvo pramonės įmonių, skerdyklų ir elevatorių, nes iš plačiųjų Buenos Aires, Santa Fe lygumų (Pampos provincijų) čia priveždavo kviečių, kukurūzų, mėsos ir kitų žemės ūkio gėrybių. Transatlantiniai laivai Paranos upe pasiekdavo Rosario uostą ir prikrauti tų gaminių grįždavo į Europą.

Būdinga, kad provincijoje gyveną lietuviai buvo kuklesni ir simpatiškesni už sostinės Buenos Aires lietuvius. Čia mažiau veikė žalingos didmiesčio įtakos ir jie stengėsi laikytis arčiau vienas kito... Jie turėjo dvi anksčiau suorganizuotas draugijas, kurios kukliai veikė. Mokytesnių žmonių visai nebuvo. Mėginau išsiaiškinti, ar nebūtų galima suorganizuoti lietuviškos mokyklos. Jie žadėjo sudaryti norinčių tokią mokyklą lankyti vaikų sąrašą, žinoma, su sąlyga, kad aš jiems surasiu mokytoją, išrūpinsiu jam išlaikyti lėšų, vadovėlių ir knygų. Jie pasigedo savo kunigo.

Sugrįžęs į Buenos Aires, susitariau su kun. Bumšu, kad jis kartkartėmis nuvyktų į Rosario atlaikyti mišių ir išklausyti išpažinčių. Daug vėliau, po II pasaulinio karo, tėvai marijonai sugebėjo ten įsteigti lietuvišką parapiją, pastatyti bažnyčią ir vienuolyną, kurie išliko iki šios dienos, nors lietuvių Rosario mieste labai sumažėjo.

Kitai progai pasitaikius, aplankiau ir Cordobos lietuvius. Cordoba yra už 700 km nuo Buenos Aires. Ten buvo susispietę apie 700 lietuvių. Daugelis jų dirbo prie geležinkelių ar įvairiose įmonėse. Kadangi ten jų buvo dar mažiau nei Rosario, jie buvo gerokai nutolę nuo bendro išeivių gyvenimo... Turėjo seniau įsteigtą Susivienijimo lietuvių Argentinoje skyrių, bet gyvesne veikla nepasižymėjo, nes nebuvo labiau prasilavinusių žmonių. Ir Cordoboje teiravausi, ar nebūtų galima įsteigti lietuviškos mokyklėlės. Jie mielai pritarė, kad būrelį vaikų galėtų

pamokyti lietuviškai skaityti ir rašyti viena gimnaziją lankiusi moteris, jeigu ji turėtų vadovėlių ir vaikams skaitymo knygelių. Pažadėjau jų parūpinti. Gavęs iš Kauno, nusiunčiau. Žinojau, kad kurį laiką tie kurseliai veikė. Vėliau iširo.

Cordoba buvo garsi savo senu universitetu ir sena katedra. Miestas guli tarp daubų. Įdomus savo sena architektūra. Ilgą laiką buvo Argentinos kultūros centras. Daugelis žymių argentiniečių ten baigė mokslus. Žymus argentiniečių rašytojas Manuel Galvez viename savo romane labai patraukliai vaizduoja Cordobą, jos katedrą ir universitetą.

Krito į akis koloninių laikų miesto išvaizda, daug bažnyčių, senų pastatų, gausa dvasininkijos, įvairių ordinų vyrų ir moterų vienuolių ir studentų. Ketvirtąjį dešimtmetį Cordoba buvo tipiškas konservatyvus miestas. Tačiau dabar, t. y. aštunto dešimtmečio pabaigoje, jis suradikalėjo, tapo visokio plauko revoliucionierių ir maištininkų centru. Be to, jis nepaprastai išaugo, turi milijoną gyventojų ir pralenkė Rosario.

Ta proga aplankiau ir labai gražų zoologijos sodą, įrengtą vienoje siauroje dauboje. Cordoba netoli nuo Andų kalnų. Ją supa neaukšti, 700 metrų, kalnai ir ežerėliai. Jos apylinkėse daug sanatorijų ir pasiturinčių miestiečių vilų. Vėliau ir praturtėję lietuviai ten statydinosi namus ir gražiai įsikūrė.

Nors iki 40 metų išbuvau viengungis, bet niekaip negalėjau įprasti valgyti restoranuose. Namie valgydamas sutaupydavau daug laiko ir galėjau valgyti sveiką, šviežią maistą, lietuvišku būdu paruoštą, o ne kokį aštrų, pietietišką. Kun. Janilionis man surado gerą virėją, kuri kas dieną mane klausdavo, ką aš norėčiau valgyti pietums. Vėliau pas mane pietus valgydavo ir gen. T. Daukantas, ir J. Kučinskas.

Pietų šalyse yra paprotys vidudienį dviem valandom nutraukti darbą. Visi labai paiso vadinamosios „siesta" — pogulio. Darbininkai prie statybų išmušus dvyliktai meta darbą ir kiek užkandę gula kur pakliuvo, kad ir ant šaligatvio, kur pavėsyje, galvas prisidengę skepeta ar laik-

raščiu. Karšta saulė, drėgnas oras verčia kiek pailsėti. Numigę geriau dirba. Bet ministerijose, įstaigose vidurdienį nutraukę darbą, žmonės retai laikų grįžta. Tai sudaro daug nepatogumų ir gaišaties. Nuėjęs į ministeriją, nerandi reikalingo pareigūno. Jis gali gerokai vėluoti. Jeigu nenori laukti, ateik ryt iš ryto (Vamga, amama por la manana). Jeigu nebūdavo kokių svarbių reikalų, aš dažniausiai nueidavau į netolimą Lezmos parką žiemą atokaitoje pasikaitinti saulėje, o vasarą pasėdėti prie gėlių lysvių ar pavėsingom alėjom pasivaikščioti. Tuo metu parkas būdavo tuščias, lyg man vienam skirtas. To ploto savininkas jį padovanojo miestui, kuris jį pavertė parku, o pastatuose įrengė buities muziejų, kuriame buvo sutelkti koloninių laikų apyvokos daiktai — rūbai, karietos ir kt.

Buenos Aires miestas buvo vadinamas antruoju Paryžiumi. Kiekvienoje, kad ir nedidelėje, aikštėje pastatyti paminklai ar biustai nusipelniusiems argentiniečiams ar šiaip kokios nors marmuro ar bronzos skulptūrinės kompozicijos. Didžiausiame ir gražiausiame Palermo parke buvo garsiųjų Europos skulptorių darbų. Argentinos nepriklausomybės šimtmečio proga mieste gyvenančios gausesnės tautybės, ispanai, italai, vokiečiai, prancūzai, sostinei dovanojo gražių paminklų. Ypač įspūdingas Palermo alėjų sankryžoje stovįs Ispanijos paminklas su skulptūrinėmis grupėmis ir trykštančiais fontanais. Dekoratyviniais medžiais ir krūmais apjuostose kūdrose plaukiojo baltos ir juodos gulbės. Bet jį pasiekti man buvo gana toli. Tik sekmadieniais dažniau ar rečiau ten nuvažiuodavau keletą valandų pabūti gryname ore ir pasigėrėti nepaprastai dideliu rožynu.

Artėjant vasarai, jau buvau susipažinęs su daugeliu lietuvių inteligentų, Lietuvoje buvusių valdininkų, tarnautojų, su kuriais buvo galima bendrauti ir palaikyti draugiškus ryšius.

Daug jų sekmadieniais vykdavo prie La Platos upės pakrančių pasimaudyti ir dieną praleisti gryname ore. Toji pakrantė tęsėsi per 30 kilometrų iki pat Tigrės miestelio salyno. Prie pat upės buvo išsibarstę miesteliai. Pati pakrantė atrodė tais laikais kaip džiunglės, apaugusi

medžiais ir krūmais. Nors La Plata yra upė, nes prėskas vanduo, bet yra veikiama potvynių ir atoslūgių. Atoslūgių metu iki vandens reikia toli eiti, kartais kelis šimtus metrų. Einant maudytis ar išsimaudžius grįžtant į palapinę, karšta saulė nusvilindavo taip, kad vakare būdavai raudonas lyg virtas vėžys... Retkarčiais ir aš nuvažiuodavau prie upės pasimaudyti. Pirmus du kartus kentėjau nuo nudegimo. Vėliau išmokau saugotis.

Karštą sekmadienio dieną dešimtimis kilometrų nutįsusiame paupyje susirinkdavo keli šimtai tūkstančių vasarotojų. Visas įdomumas bei blogumas tas, kad daugelis jų atsiveždavo ne tik apsaugai nuo saulės palapines, bet visą ar pusę avies, veršiuką ar glėbį dešrų ir ant iešmų pakabinę kepdavo. Nuo daugybės laužų vilnijo dūmai. Iki visi pasisotindavo, dūmai grauždavo akis. Yra garsus argentiniškas asado kepsnys. Iš visų pusių skardint triukšmingai nešiojamų radijų muzikai, vasarotojai prakaituodami valgo asadą, geria, o lietuviai įsismaginę dainuoja. Paupy, užtvertose aikštelėse, norintieji gali ir pasišokti, užkąsti, išgerti vaisvandenių ir atsigaivinti. Ten tyliau, švariau, niekas nekepa asados, bet nėra privatumo ir linksmumo. Taip daugelis lietuvių paupyje praleisdavo sekmadienius.

Iki buvau vienas ir nebuvo, kas mane pavaduotų, ilgesnių atostogų negalėjau turėti. Kalėdų šventėms išvykdavau į Mar del Plata, jūros kurortą prie Atlanto, už 150 mylių nuo Buenos Aires. Mar der Plata yra didelio masto kurortas ir nemažas miestas. Kadangi lengvai pasiekiamas, per šventes ir šiaip suvažiuoja daug vasarotojų. Paplūdimys gana patogus, daug smėlio, galima pasikaitinti ir paplaukyti vėsiose Atlanto bangose. Paplūdimys padalytas į dvi dalis, viena plačioms masėms, kita — labiau pasiturintiems. Čia kainos už rūbines ir patarnavimus kiek aukštesnės, bet mažiau vasarotojų, mažiau triukšmo. Ištrūkus iš kasdieninės rutinos, labai sveika pabūti visai skirtingoje aplinkoje, užmiršti nuolatinius rūpesčius, pasimaudyti sūriame Atlanto vandenyje. Ir pakanka kelių dienų atsigauti ir susigrąžinti išsekusią energiją.

Taip pat savarankiškai besitvarkant, 1932 metais, tiksliai nebeatsimenu kada, birželio mėnesį gavau Užsienio reikalų ministerijos pranešimą, kad konsulatai Rio de Janeire ir Buenos Aires uždaromi, kad steigiama Lietuvos pasiuntinybė Pietų Amerikoje su rezidencija Buenos Aires, kad Lietuvos atstovu (Charge d'A ffaires) skiriamas gen. T. Daukantas, aš — pirmuoju pasiuntinybės sekretorium, Jurgis Kučinskas — konsulinio skyriaus vedėju.

Tai buvo didelė naujiena. Diplomatinė tarnyba ne tik prestižo atžvilgiu pranašesnė, bet ir apima daug platesnes sritis, kurios įgalina visokeriopai pasitarnauti savo tautai ir valstybei. Maniau, kad netrukus nebeturėsiu sąlyčio su mūsų piliečių vargais, su jų įvairiais smulkiais reikalais, kad turėsiu daugiau laisvo laiko atsidėti savo pamėgtam literatūriniam darbui, kad dabar mano neštą atsakomybę už Lietuvos interesų gynimą jau dalysimės trise, kad galėsime pasitarti... Buvo klausimas, kaip seksis sugyventi su T. Daukantu ir jo šeima. Bendros kelionės per Atlantą metu turėjau progą šiek tiek pažinti abu Daukantus. Generolas buvo impulsyvus, įspūdžiui pasiduodąs vyras, bet inteligentiškas, mokėjo anglų ir prancūzų kalbas. Apskritai tai buvo polinksmis žmogus, mėgstąs pajuokauti, šiaip santūrus, nerūkąs ir beveik negeriąs. Tačiau Lietuvoje gero vardo neturėjo.

Jo žmona — mažučiukė, smulkutė, labai nekalbi, bet rimta moteris, kaip vėliau mačiau, nesikišo į vyro reikalus. Jie turėjo dvi dukreles. Vyresnioji buvo kokių ketverių metų, o jaunesnioji buvo gimusi jau jiems esant Rio de Janeiro. Pasirodo, gen. Daukantas San Paulo valstijoje buvo įsigijęs kavos plantaciją (fazendą) ir žmoną su dukrom paliko ten gyventi. Netrukus atvyko į Buenos Aires vienas su J. Kučinsku ir jo žmona Ona. Ji buvo gražios išvaizdos moteris, Kaune baigusi meno mokyklą ir daug jaunesnė už savo vyrą, kuris buvo negražus ir daugeliu atžvilgių keistas žmogus. Anksčiau jis buvo mūsų pasiuntinybės ūkio vedėjas, iš profesijos siuvėjas.

Lietuvių enciklopedijoje net trijose vietose klaidingai rašoma apie T. Daukanto paskyrimą atstovu į Pietų Ameriką ir jo atšaukimo datas. Jis atvyko į Buenos Aires ne 1931 m., bet 1932 m. viduryje ir buvo atšauktas ne 1934 m.

rugsėjo mėn. 1 d., bet 1935 m. rugpjūčio 1 d., nes J. Aukštuolis atvyko 1935 m. rugpjūčio mėn. 15 d., jau man laikinai einant atstovo pareigas.

Jiems atvykus, tuojau pat iškilo reikalas surasti pasiuntinybei tinkamas patalpas. Teiraudamasis apie jas, patyriau, kad vienas bankas noriai mums išnuomotų vieno Ispanijos princo rūmus labai pigiai, nes iš patyrimo žino, kad paprastai diplomatinės atstovybės rūpestingai prižiūri nuomojamus namus, nieko nesugadina, o neretai ir pagerina. Rūmai stovėjo labai geroje vietoje (Calle Rodriguez Pena). Visai arti prie jų gyveno užsienio reikalų ministeris Saavedra Lamos ir Vokietijos ambasadorius. Čia pat buvo nedidelis parkas.

Atėję rūmų apžiūrėti, nustebome jų vidaus puošnumu. Svečių kambarys buvo didžiulė salė, kylanti į viršų per tris aukštus su balto marmuro židiniu. Valgomasis — mažesnė salė su balto marmuro kolonomis ir spalvotu vitražu. Vieno kambario sienos išmuštos raudonu, o kito — baltu šilku, buvo balto marmuro židinys ir viršuje milžiniškas veidrodis. Antrame aukšte miegamieji kambariai su ištaigingomis voniomis, o trečio aukšto patalpos skiriamos tarnams. Kadangi jų nuoma buvo pigesnė už erdvų butą gerame rajone, juos tuojau pat išsinuomojome. Daukantas savo kabinetui pasirinko raudono šilko kambarį, man atiteko baltoji salė. Konsulinis skyrius gavo visą trečią aukštą su atskiru išėjimu. Puošniuose rūmuose priderėjo turėti ir puošnius baldus, kilimus, sietynus ir t. t. Mano konsulatui pirkti kuklūs baldai nesiderino su šilkais ir marmurais. Bet įsigyti geresniems nebuvo lėšų. Buvome panašūs į Lietuvos nuskurusias bajores, kurios ateidavo į bažnyčią šilkinėmis suknelėmis, bet kai atsiklaupdavo, kyšojo pakuliniai baltiniai. Todėl tuose rūmuose negalėjome rengti jokių priėmimų. Visus diplomatinius priėmimus reikėdavo ruošti aristokratiškame Jockey Clube, kur daugelis pasiuntinių, neturinčių pakankamai erdvių patalpų, ruošdavo priėmimus. Pasiuntinybės rajone gyveno labai turtingi žmonės. Kitoje pusėje gatvės, priešais mus, gyveno šeima, kurios kiekvienas narys turėjo automobilį ir šoferį. Tais laikais tai buvo didelė prabanga. Be to, jų sūnūs ir dukros kiekvienas gaudavo po 1000

pezų (litų) kas mėnesį smulkioms išlaidoms. Kai kartą vienam jų pareiškiau abejonę, ar ilgai jie taip galės gyventi, turint galvoj komunizmo grėsmę, jis atsakė, kad jų amžiui užteksią. Ir tikrai iki šiol komunizmui Argentinoje nepavyko įsigalėti. Tikriausiai šie turčiai, jeigu dar nemirę, prabangiai tebegyvena ir dabar.

Uždarius konsulatą, visą jo darbą perėmė konsulinis skyrius, kuris įsikūrė trečiame aukšte ir buvo visiškai izoliuotas nuo pasiuntinybės. Kaip ir anksčiau, dauguma interesantų buvo mūsų piliečiai su įvairiausiais savo reikalais. Diplomatinio darbo nebuvo daug, nes reikėjo jį organizuoti. Reikėjo ruošti konsulinių, darbo, palikimų, nusikaltėlių išdavimo sutarčių projektus. Tokių pat sutarčių reikėjo turėti ir su Brazilija bei Urugvajum, nes pasiuntinybės jurisdikcija apėmė ir tas šalis, taip pat ir Paragvajų. Paragvajuje lietuvių nebuvo. Ten buvo įsikūrusių Lietuvos stačiatikių, rusų sentikių, bet jie gyveno atskyrę krašto gilumoje, mūsų pagalbos neprašė ir mes apie juos mažai ką težinojome. T. Daukantas kartą išsiruošė ir nuvyko į Asuncioną įteikti Paragvajaus užsienio reikalų ministeriui savo skiriamųjų raštų. Grįžęs pasakojo, kad Asuncione, netoli nuo prezidento rūmų, galima matyti besiganančias karves, kad gyvenimas ir kultūra ten dar labai primityvi.

Nors Buenos Aires buvo kelios dešimtys konsulatų, tačiau konsulai retai tesusitikdavo ir mažai bendravo. Didelio reikalo ir nebuvo, nes pasiuntinybės ir ambasados veikė be jų. Tik ištikus kokiam ypatingam reikalui, konsulai susirinkdavo pasitarti. Jokių balių, five o clock jie neruošdavo. Beveik trejus metus išbuvęs konsulu, nė karto neturėjau reikalo apsirengti formaliais drabužiais. O diplomatinėje tarnyboje formalius drabužius vilkėti reikėjo labai dažnai. Argentinoje buvo laikomasi griežtų protokolo taisyklių. Per oficialias šventes be surduto ir frako niekur nepasirodysi. Oficialių iškilmių metu niekur nepasirodysi be uniformos ar frako su cilinderiu. Argentinos prezidentas, sutikdamas ar priimdamas kitos valstybės galvą, vilkėdavo fraką, ne taip, kaip JAV prezidentas, kuris sutikdamas Anglijos karalienę Elzbietą vilkėjo pilką kostiumą. Argentinoje tai būtų laikoma įžeidimu. Apskri-

tai tai yra tuštybė. Daug geriau jautiesi vilkėdamas kasdieniškai, o ne dėvėdamas fraką kieta apykakle sukaustytu kaklu. Karšto klimato kraštuose, kai dar nebuvo vėsinimo, ypač reikėjo lieti prakaitą. Buenos Aires buvo daugiau kaip pusė šimto pasiuntinybių ir ambasadų, tai dažnai tekdavo dalyvauti įvairiuose priėmimuose, priešpiečiuose, vakarienėse. Kartais reikėdavo kelis kartus per dieną keisti drabužius.

Malonu svečiuotis, susitikti ir bendrauti vis su kitais žmonėmis, bet kai tai pasidaro rutina, kai karštyje apranga ir gėrimai varvina prakaitą, visai kas kita. Bet visa tai reikia pakęsti, nes tai yra neišvengiama diplomatinės tarnybos pareiga.

Kartą vėlai naktį grįždamas iš vieno diplomatinio pokylio, pamačiau šalia pasiuntinybės rūmų stovinčio namo palanges pridėliotas paketėlių, ryšulėlių. Susidomėjęs žvilgtelėjau į kitoje pusėje esančių namų palanges,— taip pat ir ten buvo pridėliota paketėlių. Kitą rytą štai ką patyriau. Kadangi šilumoje negalima laikyti maisto produktų, elektrinių šaldytuvų tada dar nebuvo, o ledo gabalas kad ir sandariai uždaroje spintelėje negalėjo maisto apsaugoti nuo gedimo ilgiau kaip aštuonias valandas, daugelis gailestingų žmonių turtinguose rajonuose maisto likučių neišmesdavo, o suvynioję į paketėlius vakarais sudėdavo ant palangių. Anksti rytais bedarbiai ir šiaip skurdžiai, praeidami tomis gatvėmis, nuo palangių tuos paketėlius pasiima. Tai buvo privatus vargšų šelpimas, nes nei miestas, nei valstybė tada jų nešelpė.

Vieną dieną Daukantą su Kučinsku nuvežiau parodyti bedarbių miesto. Prie pat Buenos Aires uosto driekėsi didžiulis tuščias laukas, kur bedarbiai pastatė „miestą". Iš dėžučių, skardos ir lentgalių jie sukaldavo didesnę ar mažesnę būdelę, kurioje tilpdavo šiokia tokia lova. Iš tuščių kartono dėžių padarydavo staliuką, o ant laikraščiais apmuštų sienų kabėjo drabužiai ir baltiniai. Tai atrodė kaip didelė šuns būda. Svarbu, kad saugojo nuo lietaus ir vėjo. Kai lauke karšta, tai jos viduje dar karščiau; kai šalta, gal ne taip šalta viduje. Jeigu turi primusą, gali išsivirti maisto ir pašildyti vidų. Tokių būdų būdelių

buvo pristatytos kelios ilgos gatvės. Jose gyveno ir lietuviai. Kadangi nebuvo nei kanalizacijos, nei vandens, nei elektros, ten gyveno tik vyrai. Mums vaikštant po tą „miestą", vienas mane pažinęs lietuvis mus nusivedė į savo „namą". Jis buvo gana erdvus, ten stovėjo iš lentinių dėžių sukaltas staliukas ir suolelis.

Vargšas žmogelis, neturėdamas pinigų sumokėti už kambarį, pats susikalė sau pastogę. Jeigu uoste daugiau laivų iškrauna prekes, gauna kelias valandas padirbėti. Su tuo uždarbiu jie galėjo šiaip taip „plūduriuoti" ir laukti geresnės ateities. Žinojau esant tokių, kurie anksti rytą nuo palangių surenka maistą, o uoste uždirbtus pinigus prageria. Tame bedarbių „mieste" nuolat įvykdavo muštynių dėl mergų, dėl kaimynų apvogimo, dėl pralaštų pinigų. Policija ten turėdavo nemaža vargo, nes mušeikas ir triukšmadarius reikėdavo sutramdyti.

Čia man prisiminė vienas epizodas. Kartą į konsulatą atėjo buvęs Rokiškio apskrities policijos vadas. Nusiskundė, kad jo draugas, Rokiškio savivaldybės tarnautojas, emigravęs į Argentiną, jam parašė laišką kviesdamas mesti tarnybą ir vykti į Buenos Aires, nes čia, girdi, karališkas gyvenimas. Tik pusę metų išgyvenęs, jau turįs nuosavą namą, kas dieną valgo baltą duoną ir geria vyną. Policijos vadas patikėjęs draugu ir metęs gerą tarnybą atvyko. Kai paprašė parodyti savo namą, tasai nuvedė į bedarbių miestą ir parodė savo būdą. Buvęs policijos vadas iš apmaudo verkęs, norėjęs užmušti savo draugą už žiaurią apgavystę. Draugas teisinosi, girdi, jam buvę nyku ir skaudu vienam gyventi skurde žinant, kad ten Rokiškyje policijos vadas gerai gyvenąs. Todėl ir ryžosi suvilioti, kad ir jis čia „karališkai" pagyventų kartu su savo draugu. Aš lengvatikiui pareiškiau užuojautą linkėdamas kaip galima greičiau grįžti į Lietuvą.

Tokių lengvatikių Buenos Aires buvo daug. Pažinau vieną žemaitį, jauną vyrą, kuris sakėsi esąs iš pasiturimos šeimos. Atvyko laimės ieškoti, bet jos neradęs vėliau mane prašė pagalbos ir pinigų. Pinigų nemačiau reikalo jam duoti. Tada jis paprašė paskolinti, kiek reikia pasiųsti telegramai saviškiams. Paskolinau. Po poros mėnesių vėl

atėjo prašyti pinigų. Apie skolą nė neužsiminė. Paklausiau, ar gavo iš namiškių kiek pinigų. Atsakė gavęs 200 litų. Visus išleidęs ir dabar vėl norįs siųsti telegramą. Tada aš jį sugėdinau sakydamas: žmogau, tu neturi sąžinės! Juk žinai, kaip sunku ūkininkui sukrapštyti pinigų. Gal jiems reikėjo parduoti karvę ar pasiskolinti iš kaimynų, kad galėtų tau atsiųsti tuos 200 litų, o tu juos lengvai iššvaistei ir vėl prašai daugiau. Esi jaunas ir sveikas, ieškok darbo ir užsidirbęs grįžk į savo ūkį, nebūk vėl kitų išnaudotojas. Daugiau jis į konsulatą nebeatėjo. Girdėjau, kad susitaupęs kiek reikėjo laivakortei sugrįžo namo.

Pažinau kitą tokį tinginį, jauną, gražų, blondiną, kuris Kauno „Metropolio" restorane buvo padavėju. Atvykęs į Buenos Aires, nieko nenorėjo dirbti. Jį kažkaip įsižiūrėjo viena milijonierė gyvanašlė. Su ja išgyveno keletą mėnesių. Kai jai nusibodo, tada jį išvarė. Jis atėjo į konsulatą prašyti pašalpos. Kai man išpasakojo savo nuotykius, aš irgi jį sugėdinau, bet matydamas jo nuoširdumą, daviau kiek pinigų. Kartą, būdamas pas Prancūzijos karo atašė priėmime, kur didelėje viešbučio salėje grojo kažkoks orkestras, įsižiūrėjau į tuos tariamus kazokus ir netikėtai tarp jų pažinau tą mano „vėjelį". Jis, apsirengęs kazoko uniforma, grojo gitara. Priėjęs užkalbinau. Jis susigėdęs pasakė, kad su poniutėmis nebenorįs turėti jokių reikalų, nes buvęs jų baisiai išnaudojamas. Dabar esąs priimtas į tariamų kazokų chorą ir orkestrą. Paabejojau, kaip ilgai pas juos išbus. Bet nuo to susitikimo jis daugiau pas mane nebeatėjo.

Pasiuntinybėje gyvenome Daukantas ir aš. Kučinskas, saugodamas savo Onutę nuo pagundų, vienam tolimam priemiestyje išsinuomojo namuką su mažu sodeliu ir ten ją laikė. Išvykdamas į darbą, užrakindavo vartelius, kad negalėtų išeiti. Kartą skubėdamas užmiršo juos užrakinti. Tuo pasinaudodama, Onutė atvažiavo į miestą ir autobusu norėjo pasiekti pasiuntinybę. Ji buvo patraukli, kūninga ir turėjo įprotį visiems žiūrėti į akis. To pakako, kad vienas veržlus ispanas, prisėdęs prie jos, imtų kalbinti ją eiti su juo... Gal būtų kažin kur ją nuvedęs, bet ji, pajutusi pavojų, įbėgo į krautuvę ir paskambino savo

Jurgeliui. Kučinskas atskubėjo jos pasiimti. Iš to turėjome gardaus juoko, bet Onutė daugiau nebemėgo viena kur išeiti.

Kučinskas buvo geras, padorus žmogus, bet kaip jis, būdamas daugiau kaip 50 metų, gavo jauną dailininkę Onutę Draugelytę, man tebėra neaišku. Senas, negražus ir neturtingas galbūt patraukė tuo, kad gyveno Paryžiuje ar kad jiems susituokus buvo pažadėta išsiųsti juos į Pietų Ameriką. Jis turėjo ypatingą polinkį savotiškai (mes sakydavom — senoviškai) rengtis (mat buvęs siuvėjas). Jis pats pagal savo skonį rengė ir Onutę, pats pirko net ir apatinius baltinius. Nežinau, kaip iš tikrųjų ji jautėsi, bet mums visada atrodydavo linksma ir patenkinta. Mūsų akivaizdoje jį priglausdavo ir pabučiuodavo.

Kiek pagyvenęs, Kučinskas įsigeidė įsigyti nuosavą namą, bet neturėjo pakankamai pinigų. Aš jam paskolinau 12 000 litų. Jis tvarkingai kas mėnesį po truputį man grąžindavo. Taip buvo iki Lietuvos okupacijos pradžios, kai jis buvo atšauktas į Kauną. Prasidėjus karui ir vokiečiams okupavus Lietuvą, Kučinskai, nenorėdami pasilikti Kaune, per konsulą Barsanti išsirūpino leidimą išvykti iš Lietuvos. Jie grįžo į Buenos Aires. Kiek pagyvenę ten, pardavė namus ir nusipirko vilą Kordobos kalnuose ir ten išgyveno iki mirties. Karo ir okupacijos metu mano susirašinėjimas su jais nutrūko. Kadangi visos skolos nebuvo grąžinę, gavęs jų adresą iš Onutės sesers Magdalenos Galdikienės, iš Čikagos parašiau jam laišką užsimindamas ir apie skolą. Kaip vėliau viena seselė kazimierietė, atvykusi iš Kordobos į Čikagą, pasakojo, Kučinskas, perskaitęs mano laišką, numetė jį į krepšį. Onutė tuo metu jau buvo mirusi. Būdamas jau daugiau kaip 90 metų amžiaus, jis vienas gyveno savo viloje. Seselė, matyt, norėjo, kad jis ką nors paliktų vienuolynui, nes vaikų neturėjo, jo paties giminių irgi nebuvo; tebuvo likusi jo žmonos sesuo M. Galdikienė New Yorke ir brolis dr. E. Draugelis San Paule. Bet jis buvo užsispyręs, testamento nesudarė. Jam mirus, visą turtą išnešiojo kaimynai, o vila atiteko valdžiai.

Kaip jau esu minėjęs, Daukantas, atvykęs į Rio, San Paulo valstijoje įsigijo kavos fazendą (dvarelį). Ji buvo labai toli nuo San Paulo miesto ir nuo kokio nors didesnio miestelio. Išvykdamas į Buenos Aires, jis žmoną su mergaitėmis išsiuntė į fazendą. Jos ten gyveno, iki vieną dieną perkūnija trenkė į prie pat namo augusį didžiulį medį. Kartu pritrenkė ir prie tos sienos ant sofos sėdėjusią Daukantienę. Nuo tos dienos ji nenorėjo ilgiau pasilikti fazendoje, ir Daukantas turėjo jas pasiimti pas save.

Atvykusi su dukromis į Buenos Aires, apsigyveno pasiuntinybėje. Tada aš jai patikėjau šeimininkavimą ir valgiau kartu su jais. Ji buvo santūri, mažakalbė moteris. Kaip pastebėjau, jiedu mažai tebendravo tarpusavyje. Paprastai rytais peržiūrėjęs laikraščius, kuriuose labiausiai jį domino argentiniečiško Melchioro Putelės nuotykiai, jis išeidavo. Grįždavo apie pietus. Dažniausiai jis važiuodavo pas K. Kliaugą, „Argentinos žinių" savaitraščio (visais požiūriais labai primityvaus) leidėją ir redaktorių. Kliauga buvo gana jaunas vyrukas, mokęsis Rokiškio gimnazijoje, bet jos nebaigęs. Jis dėjosi tautininku, kritikavo kunigų veiklą, katalikų srovę, jos veikėjus, nors tautininkų vyriausybė materialiai rėmė ne tik kunigus, bet ir jų redaguojamą „Švyturį". Man buvo nesuprantama tokia Lietuvos atstovo elgsena, bet aš nieko negalėjau sakyti. Susidarė savotiška trintis tarp katalikiškosios srovės, gausiausios ir pajėgiausios, ir tautiškosios, labai negausios ir anemiškos. Norkaus redaguojamas „Argentinos lietuvių balsas" niekino ir šmeižė vienus ir kitus. Liberaliai nusiteikę inteligentai ir pusinteligenčiai nerėmė nei vienų, nei kitų ir laikėsi nuošaliai, iš esmės buvo priešingi visiems.

Daukantas mėgo skaityti istorinio turinio knygas, ypač žymiųjų I pasaulinio karo vyrų atsiminimus. Jis pats parašė ir Buenos Aires 1934 m. išleido 167 psl. pusiau istorinę knygą: Dalyva, Kelio į Vilnių beieškant. Knyga liko kaip ir nepastebėta, o buvo verta didesnio dėmesio. Išeities tašku jai buvo Dariaus ir Girėno skrydis per Atlantą, jų ryžtas pasiekti užsibrėžtą tikslą. Lygindamas Europos mažųjų tautų likimą, Daukantas įtaigauja mintį, kad lie-

tuviams reikia jungtis su mažom kaimyninėm tautom, nors, kaip istorija rodo, būna atvejų, kai tokia jungtis pasirodo žalinga.

1933 m. įvykęs tragiškas skrydis jaudino ne tik Lietuvą, bet ir Argentinos lietuvius, kurie didžiųjų Buenos Aires dienraščių vitrinose skaitė naujausias žinias apie tą tragišką skrydį.

Gen. Daukantas, kaip caro karo laivyno jūrininkas, domėjosi visu tuo, kas siejosi su karo laivais. Jis panoro aplankyti į Buenos Aires uostą atplaukusį vieną Argentinos karo laivyno kreiserį. Gavęs Užsienio reikalų ministerijos leidimą, mano lydimas atvyko į tą karo laivą. Jo vizitas buvo palaikytas oficialiu Lietuvos atstovo apsilankymu, nes mums atvykus buvo išrikiuotas jūreivių būrys, trimitai sutrimitavo trumputę sutikimo melodiją ir mus sutikęs karininkas nulydėjo pas kreiserio vadą admirolą. Jo kabinete buvome pavaišinti porto vynu ir po trumpo pokalbio apie tų laikų karo laivų techninius įrengimus admirolas savo adjutantui pavedė parodyti, kas Daukantui buvo įdomu pamatyti... Išvaikščioję žemyn ir aukštyn, pamatę įrengimus ir išklausę paaiškinimų apie jų paskirtį bei veikimą, buvome išlydėti su tomis pačiomis ceremonijomis iki krantinės. Išėjęs galvojau, koks nepavydėtinas gyvenimas tų uždarytų jūreivių tokiame plieno narve.

Kitą kartą lankiausi didžiuliame karo laive, kai į Buenos Aires atvyko Brazilijos prezidentas Getulio Vargas su oficialiu vizitu. Tada brazilų karo laive „San Paulo" buvo iškilmingas Argentinos prezidento, vyriausybės ir diplomatinio korpuso priėmimas. Svečių buvo daugiau kaip tūkstantis. Liejosi šampanas, grojo keli orkestrai, svečiai linksminosi ir šoko laive, kur ant denio stovėjo grėsmingos patrankos ir sunkieji kulkosvaidžiai, rodę tikrąją to laivo paskirtį. Laimė, kad tie pabūklai niekada nebuvo panaudoti naikinimui ir žudymui, nes Argentina ir Brazilija iki šiol neturi dėl ko kariauti. Abi turėjo milžiniškas teritorijas su gausiais mineraliniais turtais. Stokojo tik žmonių, gyventojų, kad galėtų tinkamai tuos turtus panaudoti.

Nors anais laikais turizmas nebuvo taip paplitęs, kaip dabar, bet Buenos Aires jis buvo gan plačiai praktikuojamas. Viena Vokietijos laivininkystės bendrovė paskelbė dviejų savaičių ekskursiją į Ugnies Žemę. Dar pradžios mokykloje mokydamasis geografiją, įsivaizdavau Ugnies Žemę kaip visą laiką liepsnojančią. Dabar, būdamas nuo jos tik už 2000 km, panorau žūtbūt ją pamatyti. Daukantas man leido su sąlyga, kad paglobočiau jo žmoną, kuri irgi panoro ją aplankyti. Vokietijos transatlantinis laivas iš Europos atvežė daug turistų, o kai Buenos Aires prie jų prisijungė didelis būrys naujų, buvo perpildytos visos kajutės. Gavau lovą 8 vietų kajutėje. Buvo ankšta, bet kajutėn ateidavome tik miegoti, tai nebuvo bėdos, nes ištisą dieną išstovėdavau prisišliejęs prie denio borto.

Padaręs kokius penkis šimtus mylių kelio, mūsų laivas sustojo netoli vienos prieplaukos Patagonijoje. Norinčius pavaikščioti po tą retai kieno mindomą žemę, atvežė laiveliais į krantą. Pakrantėje tebuvo tiltelis išlipti ir šalia būdelė. Nė gyvos dvasios aplinkui. Kiek akys užmatė tęsėsi plati lyguma, apaugusi stambia, aukšta augmenija. Nuskynęs stiebo viršūnę, pauosčiau. Kvepėjo aitriu, stipriu kvapu. Patagonija — milžiniška, labai retai gyvenama teritorija. Ji apima 300 000 kv. km plotą ir anuomet turėjo apie porą milijonų gyventojų. Dėl vandens trūkumo tie plotai stovi tušti. Reikia labai giliai kasti norint pasiekti vandens gyslą. Sakoma, kad apie Commodoro Rivadavia gyvenvietę keli lietuviai, ieškodami vandens, prisikasę iki 1000 metrų gilumos. Vietoje vandens jie surado juodą skystį — naftą. Dabar ten susikūrė Argentinos naftos pramonė, tiekianti 80 proc. jos suvartojamos naftos.

Patagonijoje klesti avių ūkis. Sakoma, kad senais laikais buvę galima pasisavinti žemės tiek, kiek žmogus galėjo aptverti. Suradęs savo plote vandens, galėjo laikyti tūkstančius avių. Patagonijoje buvo įsikūręs ir dar dabar tebegyvena būrys lietuvių. Iš jų žinoma Šlapelių šeima, turėjusi tūkstančius hektarų žemės ir tūkstančius avių. Vienas jų plačiai išgarsėjo kaip sklandytojas ir la-

kūnas. Daugiausia Patagonijoje yra įsikūrusių jugoslavų. Jie plačiai išvystė gyvulių ūkį. Parduoda daug avienos ir vilnų.

Ilgai plaukėme, iki pasiekėme Ugnies Žemės salyną — Argentinos politinių kalinių Sibirą — Ushuaia miestelį, arčiausią nuo Pietų ašigalio gyvenamą vietą žemėje. Mūsų laivas ten sustojo vienai dienai. Pats Ushuaia miestelis labai skurdus, turėjo tada tiktai 2000 gyventojų. Stūkso nykūs kalėjimo pastatai, kur vargsta negausūs Argentinos politiniai kaliniai. Yra maža saleziečių aptarnaujama bažnytėlė, mokykla, įvairios valdžios įstaigos. Visa labai skurdu ir nyku, tikrai kaip pačiame žemės galiniame taške. Nors buvo liepos mėnesio vidurys, oras buvo vėsus. Atlanto vanduo šaltas. Nuėjau į pakrantę parinkti kokių gražesnių kriauklių, bet nieko neradau. Matyt, jos tarpsta tik šiltuose vandenyse. Prisirinkau porą saujų gražiai nugludintų įvairių formų ir atspalvių akmenukų Kauno gamtos muziejui. Pavaikščiojęs po apylinkes, kurios irgi nieku ypatingu nepasižymėjo, grįžau į laivą, tikėdamasis pamatyti įdomesnių Ugnies Žemės vietų. Ši sala, turinti daugiau kaip 70 000 kv. km plotą ir tik 3000 gyventojų, yra padalyta pusiau: rytinė dalis su pačiu smaigaliu yra lygi ir pelkėta, o vakarinė, priklausanti Čilei, kalnuota.

Beveik prieš 200 metų Ugnies Žemę išgarsino kapitono Fitzrey vadovaujama anglų ekspedicija, kurioje laivu „Beagle" plaukė ir žinomas mokslininkas Charles Darwinas, plačiai tą kelionę aprašęs. Plačiausias ir gražiausias to salyno kanalas buvo pavadintas to laivo vardu — Beagle. Jis yra 250 km ilgio ir 7 km pločio. Dėl jame esančios vienos mažos salos susiginčijo Argentina su Čile ir 1978—1979 m. ruošėsi karui. Tik popiežiaus Jono Pauliaus VI apramino įsikarščiavusias šalis, kurios dabar laukia jo sprendimo.

Ugnies Žemė iki šiol yra viena tų retų žemyno vietų, dar nesužalotų žmogaus. Labai negausios indėnų padermės toje giliais kanalais išraižytoje žemėje vos gali pramisti iš medžioklės. Dirbamos žemės nėra. Labai reti ateiviai verčiasi avių auginimu.

Įplaukus į Beagle kanalą, prasideda Ugnies Žemės grožis ir įdomybės. Čia labai nepastovus oras: tai saulė šviečia, skaidrus dangus, tai staigiai apsiniaukia; padange lekia juodi debesys, pakyla audra, negailestingai plaka lietus, atrodo, kad dangus su žeme susimaišė ir tuojau įvyks baisi katastrofa. Bet netrukus vėl dangus prasiblaivo, kažkur nuūžia debesys, aprimsta vėjas, ir vėl šypsosi skaisti saulė. Nenuostabu, kad dėl tokio įnoringo oro buriniai laivai, plaukdami iš Atlanto į Ramųjį vandenyną, dažnai čia rasdavo kapus. Kol nebuvo iškastas Panamos kanalas, Magelano sąsiauriu turėjo plaukti visi laivai iš Atlanto į Pacifiką ir atbulai. Ypač pavojingas laivybai Horno iškyšulys, Ugnies Žemės smaigalys, kur nuolat siaučiančios audros į gelmes nugramzdino ne tik daug burlaivių, bet ir modernių garlaivių.

Kadangi mūsų ekskursija turėjo specialų tikslą geriau pažinti Ugnies Žemę, tai mūsų laivas dažnai iš Beagle kanalo pasukdavo į mažesnius, siaurus kanalus, kurie neretai baigiasi uolų užtvara sudarydami ilgą rankovę, arba fiordus. Kaip tik jie ir yra Ugnies Žemės puošmena. Laivas įplaukia į siaurą žalio vandens kanalą, iš abiejų pusių sukaustytą statmenai nutašytų arba nuožulniai nusileidžiančių uolų. Kalnų viršūnes dengia amžini sniegai (kalnai siekia 2000 ir daugiau metrų). Jų viduriu tiesiasi tamsiai žalia miškų juosta, o apačioje — iki krantų priartėjusi žaliuoja margaspalvė pieva, nusėta niekada nematytom gėlėm. Laivui ramiai stovint, žaliame vandenyje matai gausybę didelių ir mažų žuvų, ruonius, ūdras ir kitokius gyvūnus, kurie nebijo žmogaus, zuja, siuva vandenyje ir paviršiuje. Įdomu žiūrėti į tų vandenyje nardančių gyvūnų judesius ir išdykavimus. Bet laivui pradėjus lėtai judėti, reikia pamatyti naujai atsiveriančius vaizdus.

Staiga ramiame ore išgirstame patrankų dundėjimą. Visi ant denio pasipila į visas puses dairytis ir nesuvokia, kas tai galėtų būti. Kapitonas per garsiakalbį aiškina, kad tai nuo ledynų atitrūkę ledo luitai, iš kelių šimtų metrų aukščio krinta į vandenį ir sukelia į griaustinį panašius garsus. Tikrai priekyje matome mėlynuojantį ledyną. Kalnų sniegai, saulės sutirpdyti, bėga žemyn, bet nespėja

nutekėti į kanalą; pakeliui sušalę, virsta ledu, kurį kiti ledai spaudžia žemyn. Tada jų atplaišos krinta į bedugnę sukeldamos pragarišką drioksėjimą. Tą žadą užgniaužiantį spektaklį gali pamatyti tik labai reti keleiviai ar gamtos reiškinių tyrinėtojai, nes čia niekas negyvena ir nėra jokio susisiekimo. Gamta, visa gyvūnija ir augmenija tebėra palikta pati sau ir tvarkosi pagal nuo amžių veikiančius įstatymus.

Ten, kur kalnai buvo pasitraukę toliau nuo kanalų, kur žaliavo pievelės ir marguliavo gėlės, kapitonas leido išlipti į krantą pavaikščioti ir pasidairyti. Stebino gausybė gėlių, augmenijos vešlumas; atrodė, lyg vaikščiotum kur po atogrąžų miškų properšas, o ne po arčiausiai prie Pietų ašigalio nutįsusį salyną. Tareisi stovįs trijų skirtingų klimatų zonoje: kalnų viršūnės amžinuose sniegu-ose, viduryje, kur klesti tankūs miškai,— Rytų Europos, o žemai — šiltas pietinis Europos oras. Žavus kontrastas! Tų kanalų ir jų aplinkos grožiui aprašyti reikia poeto plunksnos. Aš tik pažymiu, kad ten matytas grožis mane labai žavėjo ir paliko neišdylantį įspūdį.

Kai vėl atsiradome Beagle kanale, kapitonas laivą pristabdė prie tos vietos, kur prieš keletą metų atsitrenkęs į povandeninę uolą nuskendo kitas panašus vokiečių laivas — „Monte Cervantes", ekskursavęs po Ugnies Žemę. To laivo kapitonas, nepaisęs potvarkio neplaukti nakčia dideliu greičiu, norėjęs anksčiau pasiekti Magelano miestą. Tas skubėjimas jam ir laivui buvo pražūtingas, nes smarkus smūgis pramušė didelę skylę laivo nosgalyje, ir jis greit nuskendo... Keleiviai buvo saugiai išlaipinti į krantą, bet kapitonas, per savo kaltę pražudęs laivą, nusiskandino kartu su savo laivu. Dabar kyšo iš vandens laivo pasturgalis su jo vardo įrašu. Priartėjus prie jo, jūreiviai numetė į vandenį gėlių vainiką. Keleiviai turėjo progą pagalvoti, kad tokios ekskursijos į tolimiausius žemyno užkampius yra susijusios su įvairiais netikėtais pavojais.

Aplankę daugelį kanalų ir pavaikščioję po jų pakrantėse augančius miškelius, galiausiai įplaukėme į Magelano sąsiaurį, jungiantį Atlantą su Pacifiku. Jį atrado portugalas Magelanas šešiolikto šimtmečio pradžioje savo ke-

lionės aplink pasaulį metu. Tai ilgas, daugiau kaip 500 km, vandens kelias. Turėjome sustoti jo vardo mieste, kuris iki 1928 m. vadinosi Punta Arenas. Jis yra piečiausias ne tik Čilės, bet ir viso pasaulio miestas, tada turėjęs apie 30 000 gyventojų. Išlipęs į krantą, turėjau progą ne tik pažinti miestą, kur centrinėje aikštėje stovi Magelanui pastatytas gražus paminklas, bet taip pat pamatyti ir kitas įžymybes, kaip, pavyzdžiui, vieno čiabuvio aukso ieškotojo namą. Tas čiabuvis, beieškodamas aukso, netikėtai aptiko didelį grynuolį, svėrusį bene daugiau kaip 10 svarų. Tai labai retas atradimas, gal net vienintelis. Už jį šis gavo didoką sumą, gal didžiausią Magelane, ir tapo savotiška garsenybe.

Tuo metu ir Čilę slėgė depresija, buvo daug bedarbių. Išsikalbėjęs su čiabuviais, patyriau, kad artimoje apylinkėje bedarbiai ieško aukso upeliuose. Su kitu ekskursantu smalsuoliu nužygiavome pažiūrėti, kaip tas auksas ieškomas. Išėję iš miesto ribų, pasukome į krūmais apaugusią vietą, kur tekėjo upokšnis. Kiek paėjėję, pamačiau vandenyje stovintį vyrą, kuris iš upokšnio dugno sietu sėmė žvyrą ir atsisukęs į krantą sijojo jo turinį. Vanduo su smėliu išsisijodavo, o siete likdavo stambesni žvyro grūdai ir retkarčiais sublizgėdavo aukso kruopelė. Vyras buvo ginkluotas revolveriu, o prie kito šono turėjo pakibusį ilgą peilį. Prisiartinęs prie jo, pasisakiau esąs turistas, norįs pamatyti aukso ieškojimo procedūrą. Tada vyras pasisakė ieškąs aukso, nes kito darbo negalįs gauti, o čia upokšnyje per dieną surenkąs vieną, o kartais ir kelis gramus aukso. Juos nunešąs į vaistinę ir parduodąs. Tokių ieškotojų esą daug. Kai kam nusišypso laimė, nes pasitaiko, kad randa juodą deimantą. Jis išėmė iš kišenės ilgą stiklinę tūtelę ir man parodė jos dugne kelis žibančius aukso gabalėlius. Toks primityvus aukso ir deimantų ieškojimo būdas praktikuojamas visoje Pietų Amerikoje, ir ne vienas mūsų tautietis, norėdamas pralobti, prarado gyvybę susirgęs drugiu ar tokių pat ieškotojų buvo nužudytas iš jo pagrobiant brangų radinį.

Magelano miesto įdomybėms pamatyti nereikia visos dienos, tad užteko laiko įsigyti suvenyrams ir pagurkšnoti čilietiškam vynui, kuris garsėja savo skoniu bei įvairu-

mu. Sugrįžęs į laivą, pasidalijau įspūdžiais su kajutės bendrakeleiviais, kurie Magelano mieste domėjosi kiek kitokiom įžymybėm.

Ekskursijos programoje buvo pažadėta trumpa išvyka į Ramųjį vandenyną. Magelano sąsiauriu įplaukėme į Pacifiką, kuris saulės spindulių užlietas akinamai spindėjo tolumoje ir savo mėlynai žalsvomis vilnimis ramiai teškeno į laivo šonus. Nors ir žinojau, kad tai didžiausias mūsų planetos vandenynas, kad už begalinių plotų, kitoje pusėje guli nublokšta Australijos sala — žemynas, kad ten kažkur nutįsusios Japonijos egzotiškos salos, tačiau jis man didelio įspūdžio nepadarė, nes niekuo nesiskyrė nuo Atlanto.

Kelias valandas paplaukioję po Pacifiką, pasukome atgal į Ugnies Žemės kalnų labirintą. Tuo mūsų ekskursijos programa buvo ir baigta. Vienur kitur pasisukaliojęs po įdomesnius kanalus, mūsų laivas Magelano sąsiauriu pasiekė Atlantą. Pasukęs į šiaurę, skubėjo į Buenos Aires. Tos kelionės įspūdžiai giliai įsirėžė mano atmintyje. 1938 m. grįžęs į Kauną, pradėjau rašyti platesnį Ugnies Žemės ir tos kelionės aprašymą, bet dėl vėlesnių įvykių jų nebaigiau. Lietuvą užgriuvusios nelaimės viską sujaukė...

Grįžęs po atostogų, vėl įsitraukiau į įprastinį darbą, paįvairinamą diplomatinių priėmimų ir nuolatinių ginčų, priekaištų vietos lietuvių spaudoje dėl išeiviškos veiklos, dėl Lietuvos vyriausybės vienų ar kitų veiksmų, liečiančių partinę ir ideologinę veiklą tėvynėje. Būdinga, kad kiek tai liesdavo pasiuntinybę, t. y. atstovą ir jo sekretorių, vadinasi, mane, aš visada gindavau vyriausybės poziciją, nors niekada nebuvau tautininku ir didelių simpatijų jiems nejaučiau. Gen. Daukantas, ne kartą buvęs aukštu pareigūnu ir net ministeriu, dažniausiai palaikydavo opoziciją, žinoma, ne viešai. Dėl to susidarydavo dvilypumas. Pasiuntinybės išeiviškoje veikloje, ir mūsų santykiuose padvelkdavo tam tikras šaltumas, tačiau niekada nepavirsdavo atviru konfliktu. Daukantas žinojo, kad aš nepritariu jo slaptai ir opoziciją kurstančiai veiklai, bet man priekaištų nedarė. Mudviejų skirtingos pažiūros at-

sispindėdavo spaudoje, taip pat vietos lietuvių privačiuose laiškuose veikėjams ir pareigūnams Kaune.

Būdamas konsulu Argentinoje, niekada nebuvau kviečiamas į jos oficialių švenčių iškilmes. Mat Buenos Aires buvo daug pasiuntinybių, kurios atstovavo savo valstybėms, tad nereikėjo antro, konsulatų, atstovavimo. Jų veikla čia buvo atskirta nuo diplomatinės veiklos. O Lietuvoje, Kaune, kur buvo mažai pasiuntinybių, konsulatai buvo traktuojami beveik lygiomis su diplomatinėmis atstovybėmis. Pavyzdžiui, Argentinos konsulas Kaune buvo laikomas kaip ir diplomatiniu atstovu ir buvo visur kviečiamas. Tapus pasiuntinybės atsakingu nariu, pasikeitė ir mano statusas. Pirmą kartą dalyvavau Argentinos nepriklausomybės sukakties minėjime. Po iškilmingų mišių katedroje buvo įspūdingiausia dalis — kariuomenės paradas. Iš diplomatams skirtos tribūnos buvo gražu žiūrėti į įvairių ginklų rūšių paradą — kavaleristų žygiavimą pro prezidento tribūną orkestrams grojant iškilmingus maršus. Anais laikais dar didelę pagarbą turėjo kavalerija. Argentiniečių spalvingom uniformom aprengta kavalerija su ilgom ietim buvo įspūdinga, tačiau asfaltuotoje gatvėje negalėjo būti tokia įspūdinga kaip Lietuvos kavalerija Kaune didelėje Petro Vileišio smėlio aikštėje, kur ji galėjo pro tribūnas pralėkti zovada sukeldama žiūrovų entuziazmą. Kaip ir visur, nepriklausomybės šventės iškilmės baigėsi priėmimu prezidentūroje.

KELIONĖ Į ČILĖS SANTJAGĄ

Kitų metų vasarą prikalbinau Daukantą leisti man nuvykti į Čilės sostinę Santjagą. Bet tada kartu su manimi keliauti panorėjo ir abu Kučinskai su Daukantiene. Kiek pasvyravęs, leido. Tad keturiese išsiruošėme į ilgą kelionę traukiniu iki Mendozos plačių, o nuo Mendozos siauresnių ir krumplėtų bėgių geležinkeliu. Mendozos provincija garsi savo vynuogynais. Ten vienas baskų kilmės argentinietis turėjo šimtą tūkstančių vynuogynų ir savo spaudykloje gamino geros rūšies vyną, paplitusį visame krašte. Išvažiavę iš Mendozos, pravažiavome labai įspū-

dingą kalnų atšlaitėje stovintį paminklą Argentinos nepriklausomybės iškovotojui gen. San Martinui. Toje natūralaus dydžio bronzinių figūrų grupėje jis pavaizduotas su raiteliais kopiąs per Andų kalnus vaduoti Čilės.

Kaip ir jūra, kalnai irgi turi nuolat besikeičiantį grožį. Saulės šviesoje spalvų kontrastai įgyja nuostabius atspalvius. Andų viršūnės (viena jų, Aconcagua, siekia beveik 7000 metrų aukštį) žėri amžino sniego baltumu. Statmeniškos uolos nuolat keičia spalvas. Kartais jos atrodo violetinės, tai rausvos, tai mėlynos. Uolų papėdės apjuostos žaliu pušų vainiku. Vietomis kaip skaidrus smaragdas žiba mažo ežerėlio akis. Traukinys, stabtelėjęs skurdžioje stotelėje, leidžia pasigrožėti niekada nematytais vaizdais, nors yra nutiestas 3800 metrų aukštumoje, iš kurios viskas matoma visai kitokia dimensija. Oras labai retas, ne visi keleiviai gerai jaučiasi, kai kuriems svaigsta galva. Kol pakylame ir nusileidžiame į kitą Andų pusę, užtrunkame beveik visą dieną, nors tiesia oro linija nuotolis tik 80 km. Žiūrint pro langą, nukrečia šiurpas, nes atrodo, kad traukinys tuoj nudardės į prarają, taip arti uolų briaunos nutiesti bėgiai. Nors traukinys nedidelis, bet turi gerą restoraną, kuriame gauname labai skanius pietus ir galime gurkšnoti puikų čiliečių vyną.

Vakare mūsų traukinys atpuškuoja į Santjago Mapocho stotį. Ilgos kelionės buvome gerokai išvarginti, tad atsidūrę viešbutyje ryžomės gerai pailsėti, kad kitą rytą galėtume kaip galima daugiau pamatyti.

Santjago miestas nusidriekęs atšlaitėse. Apačioje gatvės apsodintos gražiomis palmėmis. Daug gėlių. Tarpsta atogrąžų augmenija, o tolumoje švyti baltos kalnų viršūnės. Miestas turi turtingą muziejų, daug pastatų, būdingų koloniniams laikams, seną katedrą, gražias aikštes ir daug paminklų. Santjago ir jo apylinkių klimatas nepaprastai puikus. Vidurio Čilės vaisiai tirpsta burnoje. Čilė didžiuojasi labai gerais įvairių rūšių vynais, o pats Santjagas nuostabiai apsukriais vagimis. Kai kitą rytą išėjome apsidairyti į didžiąją gatvę, man su Kučinsku einant greta tarp daugybės pėsčiųjų, staiga pajutau, kad iš užpakalio kažkas kyštelėjo panosėn laikraštį ir tuo pačiu metu iš mano švarko kišenėlės išskrido mano amžino-

ji plunksna. Pasisukęs pamačiau du berniūkščius. Vieną sulaikiau už rankos reikalaudamas grąžinti man plunksną. Jis teisinosi jos neturįs. Tuoj mus apstojo būrys smalsuolių ir nežinia iš kur išdygo slaptosios policijos agentas. Klausė, kas įvyko. Man pasakius, jis bernapalaikį nusivedė. Buvo aišku, kad mano plunksną jis suskubo perduoti savo draugui, kuris dingo minioje. Nusijuokęs Kučinskas mane išvadino žiopliu. Aš tvirtinau, kad iš mano pusės nebuvo jokio žiopliškumo, nes vagis plunksną ištraukė eidamas iš užpakalio. Netrukus tą epitetą galėjau jam sugrąžinti, ir visiškai pagrįstai. Kai vėliau atsisėdo į tramvajų važiuoti į didžiausią Čilės uostą Valparaisą ir tramvajus sustojo paskutinėje stotyje, didelėje aikštėje, o mes išlipome paskutiniai ir keliolika žingsnių žengėme, Kučinskas atsiminė tramvajuje palikęs lietpaltį. Bėgte jį prisivijęs ir įlipęs į jį, lietpalčio jau neberado. Užklaustas konduktorius atsakė nieko nežinąs. Taip Kučinskas liko be lietpalčio ir su jam grąžintu žioplio epitetu.

Apžiūrėję Valparaisą (Rojaus slėnį), didžiausią Pietų Amerikos Pacifiko pakrantėje, leidomės lankyti ir žymiausio Čilės kurorto — Vina del mar (Jūros vynuogės). Čia tikrai galima buvo pasigrožėti prašmatniomis turtuolių ir diplomatų vilomis ir puošnia prezidento rezidencija. Visas kurortas marguliuoja įvairiaspalvėmis gėlėmis, apsodintas dekoratyviniais medžiais, žydinčiais krūmais. Visada, ar beveik visada, šviečia skaisti saulė, mėlynuoja žydras dangus ir švyti žalsvai mėlynas vandenynas, tačiau jame nelabai įmanoma maudytis, nes krantus skalauja šalta Humbolto srovė. Norint bent simboliškai pasimaudyti, reikia ryžtingai mestis į lūžtančias bangas ir tuoj pat bėgti į krantą karštoje saulėje pasikaitinti. Man taip patiko Čilės klimatas, gamta, vaisiai ir vynai, kad jeigu kas būtų paklausęs, kur norėčiau apsigyventi, jei reikėtų pasirinkti, būčiau nedvejodamas atsakęs, kad tik Čilėje.

Džiaugiausi laimingai grįžęs iš tos kelionės, nes labai dažnai netikėtos sniego pūgos kelių metrų storumo klodais užpusto geležinkelį, vienintelį vieškelį per Andų ke-

terą ir kelioms dienoms nutraukia susisiekimą, iki atkasamas sniegas.

Netrukus po mūsų sugrįžimo Andų kalnagūbriuose susitelkę ledynai slinkdami žemyn atpalaidavo po jais susitelkusį vandenį, kuris plačia srove leisdamasis nušlavė slėnyje stovėjusius namus, tiltus ir visa, kas buvo pakeliui. Tas požeminio ežero prasiveržimas nusinešė 80 žmonių gyvybes.

LIETUVOS SUTARTYS SU PIETŲ AMERIKOS VALSTYBĖMIS

1930 m. Buenos Aires, Argentinoje ir San Paule, Brazilijoje, jau veikė anksčiau įsteigti Lietuvos konsulatai, kurie rūpinosi mūsų gausių išeivių globa ir jų reikalų gynimu. Trečias konsulatas buvo atidarytas tų pačių metų gegužės pradžioje, nors lietuvių buvo tik nedidelis būrys.

Dauguma išeivių buvo susitelkę tų kraštų pramonės centruose (daug mažiau jų atsidūrė Montevideo, Urugvajuje), nes ten lengviau galėjo gauti darbą. Jiems dirbant fabrikuose ar didesnėse įmonėse, neretai gana primityviai įrengtose, dažnai įvykdavo nelaimingų atsitikimų, pasitaikydavo įvairių kūno dalių sužalojimų, o kartais ir mirties atvejų. Tvarkydami tokius reikalus, Lietuvos konsulatai susidurdavo su dviem svarbiom problemom: nemokamo gydymo ir kompensacijos už įmonės mašinų nukirstą pirštą, ranką, koją, sužalotą galvą ar mirtį. Kadangi Lietuva neturėjo su tomis valstybėmis atitinkamų sutarčių, ligoninės atsisakydavo nukentėjusius mūsų piliečius nemokamai gydyti, o valdžios įstaigos išreikalauti iš įmonių kompensacijas. Dr. P. Mačiulis iš San Paulo, o aš iš Buenos Aires aliarmuodavom Užsienio reikalų ministeriją ragindami skubiai pradėti tartis su Argentinos, Brazilijos ir Urugvajaus vyriausybėmis dėl tokių sutarčių sudarymo. Kadangi konsulai to negalėjo padaryti, o mūsų diplomatinės atstovybės Pietų Amerikoje dar nebuvo, Užsienio reikalų ministerija pavedė Lietuvos pasiuntiniui Berlyne V. Sidzikauskui tartis su Argentinos ambasadorium Vokietijoje. Netrukus, 1931 m. liepos 30

d., Berlyne buvo pasirašytas susitarimas dėl nemokamo Lietuvos piliečių išeivių gydymo ligoninėse ir nemokamos medicinos pagalbos. Panašus susitarimas su Brazilija nebuvo pasirašytas, tačiau dr. Mačiulis rado išeitį. Jam pavyko palankiai nuteikti didžiausios San Paulo ligoninės vyriausiąjį direktorių dr. Rangel Pestana, kurio patvarkymu buvo nemokamai toje ligoninėje gydomi visi lietuviai darbininkai kaip neturtėliai ar bedarbiai.

Gyvenimo praktikai parodžius, kad konsulatai negali plačiau apimti visų mūsų piliečių išeivių reikalų, nes jie negali sudaryti ir pasirašyti sutarčių, Lietuvos vyriausybė nutarė įsteigti visai Pietų Amerikai pasiuntinybę su rezidencija Buenos Aires, generalinį konsulatą Rio de Janeire uždaryti, o jo personalą perkelti į Buenos Aires.

1932 m. viduryje pradėjus veikti Lietuvos pasiuntinybei Buenos Aires, vienas svarbiausių jos rūpesčių buvo kaip galima greičiau mūsų piliečiams sutvarkyti, įvykus nelaimingiems atsitikimams, kompensacijų išmokėjimus. Tam reikėjo pasirašyti atitinkamą susitarimą su Argentinos vyriausybe. Tuo metu Argentinos užsienio reikalų ministeriu buvo dr. Carlos Saavedra Lamas, tarptautinės teisės profesorius, labai įtakingas vyras, kuris nedarė jokių kliūčių tokią sutartį greitai sudaryti ir pasirašyti. Ir ši sutartis 1932 m. spalio 20 d. buvo pasirašyta Argentinos užsienio reikalų ministerijoje mūsų atstovo T. Daukanto ir Argentinos užsienio reikalų ministerio dr. C. Saavedro Lamos. Ta proga Lietuvos atstovas dr. Saavedrai Lamas pagerbti suruošė pietus Buenos Aires ištaigingam Jockey Club, kur daugelis diplomatų, neturinčių pakankamai erdvių patalpų, ruošdavo priėmimus. Juose dalyvavo aukšti pareigūnai ir vietos diplomatinio korpuso nariai, susodinti prie milžiniško apskrito stalo, skoningai papuošto gėlėmis. Gen Daukantas ir dr. Saavedra Lamas pasakė trumpas kalbas pasidžiaugdami draugiškais tarpusavio santykiais.

Su Argentina turėjome ir prekybos sutartį, nes Lietuva eksportuodavo į Argentiną fanerą ir kazeiną. Tokią sutartį Lietuvos vardu pasirašė Buenos Aires Lietuvos pasiuntinys Jonas Aukštuolis, o Argentinos vardu jos už-

sienio reikalų ministeris Josė Maria Cantilo 1938 m. lapkričio 25 d.

Mūsų piliečių išeivių Brazilijoje socialiniams reikalams sutvarkyti buvo vedamos derybos su Brazilijos darbo ministerija, tačiau nepavyko susitarti. 1932 m. lapkričio 11 d. Rio de Janeire buvo pasirašyta prekybos sutartis. Lietuvos vardu ją pasirašė gen. Teodoras Daukantas, o Brazilijos — Afranio de Melo Franco, Brazilijos užsienio reikalų ministeris. Ši sutartis 1938 m. rugsėjo 28 d. buvo praplėsta. Naują susitarimą pasirašė Lietuvos ministeris Jonas Aukštuolis ir Brazilijos užsienio reikalų ministeris Mario de Pimentel Brandeo. Tą pačią dieną ir tie patys asmenys pasirašė ir kitą sutartį, nusikaltėliams išduoti. Kiek žinau, per visą nepriklausomos Lietuvos gyvavimo laiką Lietuvos vyriausybė nė karto nepareikalavo išduoti jokio nusikaltėlio. Geriems Lietuvos santykiams su Brazilija nemažai pasitarnavo dr. Afranio de Melo Franco gera pažintis su dr. Dovu Zaunium. Ženevoje per Tautų Sąjungos posėdžius susitikdami, jie aptardavo mūsų vis gausėjančią emigraciją į Braziliją ir kaip veiksmingiau tvarkyti emigrantų būklę. Man išvykstant iš Buenos Aires, atsisveikinimo metu dr. Zaunius pasakė, kad kalbėsis su Argentinos ambasadorium Berlyne dėl mano egzekvatūros greitesnio gavimo ir su dr. A. Melo Franco dėl visų kitų mūsų piliečių Pietų Amerikoje reikalų tvarkymo.

Kadangi Urugvajuje, praktiškai Montevideo mieste, susitelkė daug mažiau mūsų išeivių ir dauguma jų dirbo vietos skerdyklose, tai ir nelaimingų atsitikimų būdavo daug mažiau. Dėl to ir socialinių sutarčių su Urugvajum nebuvo pasirašyta. Tuo metu Urugvajus buvo labai liberali valstybė, vienintelė Pietų Amerikoje pripažinusi Sovietų Sąjungą. Jos ambasada Montevideo buvo sovietinių šnipų ir komunistinės propagandos centras. Ten buvo sugužėję ir lietuviai komunistai, kur galėjo laisvai veikti. Jie leido žurnalą ir visaip drumstė visuomeninę išeivių veiklą. Šmeižė Lietuvą, jos santvarką, išeivijoje veikiančias organizacijas, jų veikėjus, kunigus ir ypač Lietuvos pasiuntinybę. Gal ypač todėl gen. T. Daukantas pirmiausia pasistengė sudaryti su Urugvajum nusikaltėliams išduoti sutartį.

Nesant jokios spaudos cenzūros, vienintelis gynimosi nuo šmeižikų būdas buvo teismas. Tačiau bylas kelti teismuose buvo labai nepraktiška, nes viskas labai ilgai užtrukdavo, brangiai kainavo ir jos buvo nepopuliarios Pietų Amerikoje. Gen. Daukanto manymu, geriau tą reikalą tvarkyti su atitinkamų kraštų vyriausybėmis sudarant nusikaltėliams išduoti sutartis. Jau pats tokios sutarties buvimas varžo nusikaltėlį toje šalyje apsigyventi, o apsigyvenus verčia ramiau laikytis, nes jis gali būti grąžintas į savo kilmės kraštą. Derybos dėl tos sutarties su Urugvajaus vyriausybės atstovais buvo sėkmingos. Sutarties tekstai lietuvių bei ispanų kalbomis buvo paruošti ir patvirtinti. 1933 m. lapkričio 24 d. gen. T. Daukantą atlydėjau į Montevideo, kur Urugvajaus užsienio reikalų ministerijoje jis pasirašė Lietuvos vardu, o Urugvajaus užsienio reikalų ministeris A. Mane Urugvajaus vardu.

Ta proga gen. T. Daukantas Urugvajaus užsienio reikalų ministeriui pagerbti Cervantes viešbutyje suruošė priešpiečius, kuriuose dalyvavo senato pirmininkas, keli parlamento nariai, aukšti pareigūnai ir vietos diplomatinio korpuso nariai, tarp jų ir Vokietijos pasiuntinys H. Morath, buvęs ilgametis Vokietijos atstovas Kaune, geras Daukanto pažįstamas, nežinia už kokias nuodėmes atsidūręs tolimojoje Pietų Amerikoje. Tų priešpiečių nuotrauką man padovanojo dabartinis Urugvajaus konsulas Čikagoje Feliksas Stungevičius, kurio tėvas Ignas Stungevičius man tada padėjo tuos priešpiečius ruošti. Ta nuotrauka yra vienintelė, kokią turiu iš savo diplomatinės tarnybos, nes visos kitos turėtos liko Kaune, Būgos gatvėje 23. Namas su visu jame buvusiu turtu buvo nacionalizuotas ir ar kas iš to viso išliko, ar ne, iki šiol nepavyko sužinoti.

1935 m. „Colon" opera paskelbė, kad žiemos sezono metu statys, be kitų, ir dvi rusų operas, kurias rusų kalba dainuos ir Lietuvos operos solistai Kipras Petrauskas, Antanas Mažeika ir Vincė Jonuškaitė-Zaunienė. Buvo pastatytos trys rusų operos: Musorgskio „Borisas Godunovas" ir Rimskio-Korsakovo „Nematomas miestas", „Ki-

težas". K. Petrauskas puikiai dainavo ir įspūdingai vaidino labai sunkų Griškos Kutermos vaidmenį. Gerai pasirodė ir Jonuškaitė su Mažeika. Tačiau dėl labai skirtingos tiems žmonėms rusų dvasios ir nesuprantamos kalbos didelio pasisekimo neturėjo. Petrauskui, nors buvo vertas, publika ovacijų nekėlė, kaip tai darydavo dainuojant italams solistams, pavyzdžiui, Gigli, Volpi, Scipa ir kitiems.

Kadangi Daukantai neturėjo jokių ryšių su mūsų opera, tai mūsų solistai, padarę mandagumo vizitus, artimesnių kontaktų su pasiuntinybe nepalaikė. Bendravo su rusiškai dainavusiais solistais ir dirigentu E. Copperiu, kurio pastangomis jie buvo pakviesti dainuoti „Colon" teatre. Baigę gastroles, koncertavo Buenos Aires, Montevideo ir San Paulo lietuvių kolonijose.

Ponia E. Petrauskienė, lydėjusi vyrą šių gastrolių metu, labai saugojo savo Kiprą, kad po spektaklio kur nenuklystų paūžti, todėl artistų laukiamajame laukė operos pabaigos ir tuoj jį paimdavo savo globon, kas Kiprui labai nepatiko. Apskritai susidarė įspūdis, kad jeigu mūsų solistai būtų dainavę italų operose, jų pasisekimas būtų buvęs nepalyginamai didesnis. „Borisas Godunovas", ir net su Šaliapinu, vyko pustuštėje salėje.

Daukantų buvimo Buenos Aires metu turėjau dar dvi trumpas išvykas. Vieną į Tandil miestą, gerokai į pietus nuo sostinės, labai judrų ir puikų, kurio apylinkėje stūkso retas gamtos fenomenas: ant dviejų statmenų ir laibų uolų guli tarsi užmestas milžiniškas uolos luitas, kuris, sakoma, dideliam vėjui pučiant linguojąs. Buvo įdomu ne tik pamatyti tą fenomeną, bet ir stebėti provincijos mieste gyvenančius argentiniečius. Jų gyvenimas, nepaisant klimato skirtumų, daug kuo panašus į mūsų tokio pat dydžio miestų būvį. Kai kuriais atžvilgiais net intensyvesnis.

Kitą kartą, pasitaikius trijų dienų šventėms, nuvykau į Argentinos—Urugvajaus pasienyje esančius Concordia ir Salto miestus — vienas vienoje, kitas kitoje Urugvajaus upės pusėje. Argentinos pusėje upė nusėta didžiuliais akmenimis ir negili, galima maudytis. Ilgu tiltu nuėjęs į Urugvajaus miestą Salto, iš karto pajunti mažos valstybės nedidelio miesto lėtą, apsnūdusį gyvenimo ritmą, mies-

tiečių nerangumą, švaros stoką, gan skurdžias krautuves, žemą gyvenimo lygį. Argentinos pusėje esąs Concordia miestas daug judresnis ir turtingesnis. Jo apylinkėse daug sodų ir vynuogynų. Aplankiau vieną vyno gamyklą. Jos vynai labai švelnūs ir kvapūs, gaminami nedideliais kiekiais. Savininko pavaišintas, nupirkau visą dėžę. Gamyklos dideliame sode daromi įvairūs bandymai su vaismedžiais. Pavyzdžiui, į citrininį medį įskiepijus apelsino šakelę, arba atvirkščiai, gaunamas savotiškas hibridinis vaisius: citrina saldesnė, o apelsinas rūgštesnis.

Turėdamas daugiau laisvo laiko, skaitydavau ispanų ir Ispanų Amerikos rašytojų kūrybą. Geriau pramokęs ispanų kalbos, pradėjau versti Unamuno, Azorino ir ispanų Amerikos rašytojų noveles. Pirma mano išversta iš ispanų kalbos novelė buvo Azorino „Pirmasis stebuklas", kuri buvo išspausdinta 1930 m. „Židinio" žurnale. Tuo metu garsėjo argentinietis rašytojas Hugo Wast—J. Martin Zuvirria. Man patiko jo romanas „Auksas", kuriame jis vaizdavo žydų pastangas įsigalėti pasaulyje. Aš jį išverčiau ir įteikiau Šv. Kazimiero draugijai Kaune išleisti. Kol ji prisiruošė jį spausdinti ir pradėjo rinkti, Lietuvą okupavę bolševikai visą rinkinį išbarstė ir rankraštį sunaikino.

Savo istoriniais bei psichologiniais romanais garsėjo argentinietis rašytojas Manuel Galvez. Jis buvo argentiniečių rašytojų draugijos pirmininkas. Kilo mintis su juo susipažinti. Nuvykęs į draugijos būstinę, radau jį ir jo sekretorių poetą Arturo Capdevilla. Su jais susipažinęs, papasakojau apie lietuvių rašytojų veiklą ir jiems padovanojau dvi knygas apie Lietuvą prancūzų kalba. Savo ruožtu jiedu man padovanojo po keletą savo knygų. Viena iš jų buvo Capdevilos drama „Sulamitos giesmė", kuri man labai patiko. Ją daviau išversti savo bendradarbiui Antanui Vilučiui. Vilutis ją gražiai išvertė ir ji buvo išspausdinta „Naujojoje Romuvoje". Mano padrąsintas, Vilutis rašė ir pats ir netgi išleido du eilėraščių rinkinius. Vėliau jis išvertė plačiai žinomo argentiniečių dainiaus Josef Hermandez poemą „Martin Fierro", kurios pirmą dalį išleido Buenos Aires 1963 m.

Manuel Galvez ne tik perskaitė mano jam dovanotas knygas, bet straipsnyje apie kultūrinės propagandos reikšmę pavyzdžiu paėmė mažą, neseniai atsikūrusią Lietuvos valstybę, kuri nesigaili lėšų išleisti knygoms apie Lietuvą ir į tą darbą įtraukia žinomus prancūzų rašytojus. O turtinga Argentinos valstybė nevertina kultūrinės informacijos ir nieko nedaro plačiai pasklidusioms klaidingoms, o neretai ir šmeižiančioms žinioms atitaisyti, viską palikdama privačiai iniciatyvai, kurios irgi labai pasigendama.

Būdavo atvejų, kada žurnalistai prašydavo informacijų ar straipsnių apie Lietuvą. Tokių progų nepraleisdavau ir juos aprūpindavau prašoma informacija, o retkarčiais ir straipsniu. Vienam ekonominiam žurnalui parašiau straipsnį apie gintarą — Lietuvos auksą. Straipsnis buvo išspausdintas su Lietuvos pajūrio žemėlapiu.

ATOSTOGOS LIETUVOJE

Artėjant mano buvimo Amerikoje penkerių metų sukakčiai, pradėjau kalbinti ministeriją, kad man duotų ilgesnes atostogas. Kasmet turėjau teisę gauti vieno mėnesio atostogas, tačiau būdamas Argentinoje, iš kurios atvykti į Lietuvą greičiausiu laivu reikėjo trijų savaičių, jomis negalėjau pasinaudoti. Buvo sutarta, jog 5 metus išbuvęs Argentinoje, gausiu trijų mėnesių atostogas, kad galėčiau parvykti į Lietuvą ir ten pabūti bent penkias savaites. Galiausiai jas gavau ir 1934 m. gegužės pradžioje vokiečių laivu (jo vardo nebeatsimenu) išvykau į Havrą, o iš ten traukiniu turėjau pasiekti Kauną.

Mano laivas buvo pusiau prekinis. Keleivių turėjo nedaug ir, be to, buvo negreitas, nes kai prireikdavo pakrauti, kuriame nors uoste išbūdavo porą dienų. Tokį laivą pasirinkau norėdamas pamatyti daugiau šalių ir miestų. Ir buvau labai patenkintas, nes greitieji laivai nesustodami perskrosdavo Atlantą ir tik kelioms valandoms tesustodavo viename kitame Prancūzijos, Anglijos ar Vokietijos uoste. O tas vokiečių laivas, be įprastinių sustojimų Santos ir Rio de Janeiro, dar sustojo retai

kada aplankomame šiaurės Brazilijos Bahia (San Salvadoro) ir Pernambuco uostuose, kur turėjau labai retą progą pamatyti tirštai juodųjų apgyventus miestus, su afrikiečių kultūra, pamatyti jų tingų, nerūpestingą gyvenimą, jų triukšmingą elgesį, jų pomėgį dėvėti labai ryškių spalvų rūbus, net ir savo namus nudažyti žalia, geltona, mėlyna spalvomis. Pamačiau Bahia negrų turgų, kur šalia įprastinių prekių knibžda papūgų, papūgėlių, jaunų gyvačiukių, driežlų, beždžioniukių, krokodiliukų ir visokiausių egzotinės Brazilijos gyvūnų. Mano laivo bendrakeleivei vienas virvele pririštas krokodiliukas, jai besisukaliojant po tas vietas, staiga kirto į koją. Kadangi buvo labai jaunas, didesnės žaizdos nepadarė. Visų keleivių dėmesį traukė kalbančios papūgėlės, o ypač žmogaus drabužiais aprengtos mažos beždžioniukės, kurios grakščiais judesiais prašėsi jas paimti ant rankų. Norėjau vieną nupirkti ir parvežti į Lietuvą, bet sulaikė jos išmaitinimo problema, nes bananai ne visada ir Kaune gaunami.

Tokiame turguje būdamas, jautiesi esąs Afrikos negrų pasaulyje, perkeltame į Braziliją, kur cukrinių nendrių ir kakavos plantacijų buvę vergai dabar ramiai sugyvena su brazilais, juos draugiškai toleruojančiais, nes rasinių konfliktų beveik nebūna. Tų sričių baltieji brazilai karštame klimate yra tingūs, savo namuose laiko daug tarnų ir juodų tarnaičių, kurios neretai pagimdo mišrius vaikus. Čia gyvenimo tempas labai lėtas. Palyginti su San Paulo ir Rio, Bahia atrodo esąs kitos valstybės miestas, valdomas ir tvarkomas baltosios rasės žmonių.

Pernambuke teko pamatyti vieną tik negrų gyvenamą kaimą. Susidarė slegiantis įspūdis. Viešpatauja baisus skurdas. Gyvenamos patalpos — palapinės su skylėmis durų ir langų vietose. Stogai dengti palmių šakomis. Knibžda vaikai, šunys, katės... Jokios švaros. Negali atsistebėti, kaip gali žmonės taip skurdžiai gyventi. Be abejo, prie tokio apsileidimo daug prisideda klimatas, nes beveik nereikia rūbų, nereikia kuro; bananai, vaisiai ir daržovės gali augti ištisus metus. Vištos deda kiaušinius. Pakrančių gyventojai sužvejoja žuvų. Matyt, tuo tie skurdžiai ir tenkinasi.

Išplaukęs iš Pernambuko, mūsų laivas netrukus perkirto ekvatoriaus liniją. Tradicinis ekvatoriaus perplaukimo „krikštas“ buvo labai kuklus, nes keleivių buvo nedaug, visi suaugusieji, tad pokštams maža paskatos. Vienas vokietis jūreivis lūpine armonikėle mums pagrojo taip žavingai, kad klausėmės stebėdamiesi jo virtuoziškumu.

Su mumis kartu plaukė brazilas vyskupas. Vieną sekmadienio rytą jis laikė mišias ir pasakė pamokslą, kuris man padarė didelį įspūdį. Mūsų laivą jis palygino su mažo riešuto kevalu, plūduriuojančiu vandenų begalybėje. Priminė, kad pasaulio sutvėrimo metu dideli vandenys skalavę žemės plutą, o Dievo dvasia skrajojo virš jų. Štai ir dabar esame maloningoje Apvaizdos globoje ir mūsų laivas-kevalas pasieks tolimą krantą.

Krantą laimingai pasiekėme Kanarų salyno Didžiojoje saloje, Las Palmas uoste. Laivas kraunamas išstovėjo beveik visą dieną. Turėjau progą pamatyti Las Palmas miesto įžymybes, lankytis katedroje, vietos muziejuje, pavaikščioti po jo apylinkes. Čia jau nebe Afrika, o Europa. Kanarų salos garsios savo švelniu klimatu. Miestas švarus, patrauklus. Gyventojai atrodo darbštūs ir judrūs. Bet paskaitęs jų laikraščius ir pasidairęs po knygyną, pajutau, kad tai glūdi provincija, kultūriniai miestiečių poreikiai neaukšto lygio.

Kas neserga jūros liga, tam ilga kelionė laivu yra puikios atostogos, nes jis turi visus galimus patogumus, nepaprastai tyrą orą ir puikiausią maistą. Vokiečių maistas artimesnis lietuvio skoniui ir man labiau patiko negu italų. Taip pat čia nebuvo jokių aristokratinių užmačių, jokių formalių rūbų, jokio aukšto stiliaus, viskas vyko labai demokratiškai.

Iš Kanarų salų plaukėme tiesiai į Lisaboną. Joje dar nebuvau buvęs ir man knietėjo ją pamatyti, ypač perskaičius Miguel de Unamuno kelionių po Portugaliją įspūdžius. Norėjau įsigyti kai kurių portugalų klasikų veikalų. Lisabona stovi ant kalvų, nusileidžiančių į Atlantą ar į Tejo (Težo), ispaniškai Tajo (Tacho) upę, kurios nepaprastai plačios žiotys yra puiki vieta uostui. Lisabona gražus ir judrus miestas. Anot portugalų, kas nematė

Lisabonos, tas nematė nieko gražaus (Quem nao viu Lisboa, nao viu coisa boa). Kadangi laivas neilgai testovėjo, galėjau aplankyti tik Jeronimų vienuolyną Beleme. Tai portugalų panteonas. Tame labai gražios architektūros pastate palaidoti žymiausi portugalų navigatoriai—atradėjai, poetai ir kiti garbingi vyrai... Čia iškilminguose sarkofaguose ilsisi kelio į Indiją atradėjas Vasco de Gama, didžiausio portugalų poeto, jų tautinio epo kūrėjo Luis de Camoenso ir daugelio kitų palaikai. Man visada didelį įspūdį darė mažos portugalų tautos atlikti dideli žygdarbiai.

Anuo metu portugalai buvo nedidelė, ne daugiau kaip vieną milijoną gyventojų teturinti, tauta. Mus stebina jų įvykdyti žygiai: Vasco de Gama atrado tiesiausią jūrų kelią į Indiją, į pasakiškus Rytų turtus, kas įgalino užimti didžiulius plotus Azijoje, Afrikoje ir daugelį salų. Tas savo kolonijas Portugalija valdė daugiau kaip 400 metų. Ji sugebėjo užkariauti ir išlaikyti milžiniškus Pietų Amerikos plotus, kurie dabar sudaro didžiulę Braziliją, nūdien turinčią daugiau kaip šimtą milijonų gyventojų, o netolimoje ateityje galinčią turėti 500 milijonų, kalbančių portugališkai ir Portugaliją laikančių motina gimdytoja. Nors dabar savo kolonijų portugalai neteko, tačiau Angoloje, Mozambike ir kitose jų valdytose salose sugebėjo įdiegti savo kalbą, kuri ir dabar, joms gavus nepriklausomybę, liko oficiali tų valstybių kalba. Jų poetai ir rašytojai savo kūrinius rašo portugalų kalba.

Žinant tai, mane slegia liūdnos mintys apie mūsų tautos nelemtą likimą. Juk ir lietuvių tauta Mindaugo—Vytauto laikais buvo ne ką mažesnė už portugalų. Narsių kunigaikščių vadovaujama, užkariavimais ir taikiu būdu sukūrė didžiulę imperiją, siekusią Juodosios jūros krantus, tačiau dėl savo nepaprasto tolerantiškumo vietos gyventojams neįdiegė savo kalbos; priešingai, tų plotų valdytojai greit prie jų pritapo ir nutautėjo... Ilgainiui Lietuvai susilpnėjus ir sudarius su Lenkija uniją, prarado ne tik užkariautus plotus, bet ir išgyveno savo valdančiojo luomo nutautėjimą. Gobšių kaimynų buvo suskaldyta ir padalyta, prarado ne tik savo nepriklausomybę, bet ir susi-

laukė grėsmės būti visiškai sulenkinta ir netekti savo tautinio sąmoningumo.

Mąstydamas apie tą nelemtą mūsų tautos nedalią, abejojau, ar teisingai Vincas Kudirka mums pataria „iš praeities stiprybę semti". Juk iš esmės mūsų praeitis nieko gera mūsų tautai nedavė, išskyrus vargus, nelaimes ir pasididžiavimą, jog kadaise Lietuva buvo didelė ir galinga valstybė. Tie užkariavimai tik nualino mūsų tautą atimdami iš jos narsiausius bei gabiausius vyrus, beveik nieko mainais neduodami, palikdami tautą ponų ir bajorų išnaudojamą. Vienintelių mūsų tautos karingumo nuopelnu ir pateisinimu laikiau lietuvių ir žemaičių ištvermingas kovas su kryžiuočių ir kalavijuočių ordinais, kurie norėjo pasiglemžti Žemaitiją. Laimei, Žalgirio mūšio laimėjimu Žemaitija buvo išgelbėta. Tačiau jeigu Vytautas būtų galutinai sutriuškinęs kryžiuočius ir prie Lietuvos prijungęs visą Baltijos pajūrį su ten gyvenusiomis prūsų gentimis, Lietuvos likimas būtų buvęs kitoks. Deja, dėl ateities nenumatymo ir savo kalbos reikšmės tautai ir valstybei nejvertinimo, taip pat dėl savo rašto neturėjimo ilgainiui žlugo Lietuvos valstybė ir vos neišnyko pati tauta.

Tokios liūdnos mintys mane slėgė ne tik tuomet, bet ir dabar dažnai pagalvoju, kodėl mūsų tautai skirtas toks nelemtas likimas, kad jai nuolat reikia kovoti už savo tautinės egzistencijos išlaikymą.

Išplaukęs iš Lisabonos, laivas sustojo kitame dideliame Portugalijos uoste, Oporte, kas reiškia „uostas". Oportas garsus savo vadinamuoju porto (portwein) vynu. Miestas išsidriekęs prie Douro upės krantų, 5 km nuo jūros. Laivas sustoja Leixoes uoste, o keleiviai, kurie nori aplankyti Oporto miestą, motorinėmis valtimis atvežami į patį miesto centrą.

Kaip tik tuo metu Oporte vyko Portugalijos kolonijų surengta paroda. Joje pamačiau, kaip Portugalijos kolonijose gyvena čiabuviai, kuo jie užsiima, kokia jų kultūra, papročiai ir t. t. Paroda labai įspūdinga. Atskiruose paviljonuose įrengti Angolos ir Mozambiko čiabuvių originalūs kaimeliai, kuriuose gyveno iš ten atvežtos šeimos su jų kilmės kraštuose turimu inventorium.

Būdamas porto vyno mėgėjas, nepraleidau progos pamatyti tų vietų, kur auga vynuogės, iš kurių gaminamas visame pasaulyje garsus porto vynas. Abiejų Douro upės pusių neaukštose pašlaitėse žaliuoja vynuogienojai. Čia labai daug saulės ir šilumos, tad vynuogės būna labai cukringos. Be abejo, turi reikšmės ir podirvio sudėtis. Matyt, visa tai lemia, kad tik ten gaunamas natūralus porto vynas. Užėjęs į vyninę, išgėriau taurę porto ir nusipirkau du butelius parsivežti namo.

Taip atsitiko, kad visas norimas portugališkas knygas įsigijau ne Lisabonoje, bet Oporte, kur netyčia pataikiau užeiti į knygyną, kuris ir iki šios dienos mane aprūpina visomis man reikalingomis portugališkomis knygomis.

Iš Leixoes laivas pasuko tiesiai į šiaurę, į Ispanijos La Korunija uostą, kur turėjo sustoti visai dienai. Korunija — antras didumu Ispanijos žvejų uostas ir žymus Galicijos kultūros centras. Čia gimė garsi ispanų rašytoja, grovienė Emilia Pardo Bazan, viena geriausių ispanų novelių kūrėja. Čia stovi jai gražus paminklas. Jau daug vėliau esu išvertęs bene dešimtį jos novelių, kurių trys figūruoja mano sudarytoje Ispanų novelių antologijoje, 1980 m. išleistoje Čikagoje.

Galiausiai, po beveik visą mėnesį trukusios kelionės, pasiekėme Le Havre uostą, vieną didžiausių Prancūzijoje, per kurį vyksta labai gyvas keleivių ir prekių judėjimas, ypač iš JAV. Dar toli nuo krantų matyti, kaip jūros vanduo skiriasi nuo gelsvų Senos upės vandenų. Prie Havro Sena, baigdama savo kelionę, sudaro plačias žiotis, kuriose juda ar stoviniuoja daug didelių bei mažų laivų. Prie vienos krantinių prisišlieja mūsų laivas ir negausūs keleiviai skuba į geležinkelio stotį traukiniu baigti ilgos kelionės. Išėjus į miestą, vis atrodo, kad po kojomis dar tebejuda žemė. Bet tas jausmas greit išnyksta naujų įspūdžių sraute. Kadangi Havre ypatingų įžymybių nėra, aš irgi, kiek pasidairęs po miestą, skubėjau į stotį ir įsėdęs į traukinį po poros valandų buvau Paryžiuje.

Pirmiausia skubu į mūsų Pasiuntinybę patirti, kas per mano ilgą kelionę įvyko naujo Lietuvoje. Jokių svarbesnių naujienų neišgirdau. Esą gyvenimas Lietuvoje eina įprastinėmis vėžėmis. Žinodamas, kad į Buenos Aires grįšiu

kitu keliu ir Paryžiuje neteks sustoti, porai dienų pasilikau aplankyti muziejų, nuvykti į Versalį ir pasidairyti po knygynus, nes tai buvo vienintelė proga susirasti šiaip sunkiai gaunamų seniau išėjusių knygų ir pamatyti naujų. Pasigrožėjęs Luvre ir kituose muziejuose esančiais meno lobiais, pasirausęs Senos pakrantėje susispietusiuose knygynuose ir radęs vieną retą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės spalvotą žemėlapį ir kitą tokį pat Pietų Amerikos, vėl skubėjau į stotį, kad pro Berlyną pasiekčiau Kauną. Berlyne užėjau į mūsų Pasiuntinybę, įsikūrusią gražiuose rūmuose. Pasiuntinybės tarnautojai mane nuvedė į rusų aristokratų aptarnaujamą restoraną pietauti. Man buvo vis tiek, ar valgius paduoda koks kunigaikštis ar grafas, ar paprastas mirtingasis, bet skonėjausi seniai valgytais rusiškais bei kitokiais restorano patiekalais. Su rusų aristokratais buvau susipažinęs Buenos Aires ir kurį laiką bendravęs, kai Šaliapino sekretorius mane supažindino su vienu kunigaikščiu ir dviem grovienėm. Jų pavardžių jau nebeatsimenu. Jos buvo gerokai už mane jaunesnės. Kunigaikštis, gal 50 ar daugiau metų, gyveno labai kukliai. Jie piešdavo gražius vaizdelius ir juos parduodavo. Grovienės dirbo aristokratinių madų salone. Buvau porą kartą pas juos apsilankęs, bet mūsų interesams esant labai skirtingiems, ilgainiui pažintis nutrūko. Taip pat į mūsų Pasiuntinybės priėmimus Daukantas kviesdavo princesę Puzyną (Puzinienę), kuri sakėsi esanti kilusi iš Lietuvos kunigaikščių Puzinų, bet lietuviškai nemokėjo ir mums iš jos jokios naudos nebuvo; gal kam nors imponavo jos titulas, nes snobų ir diplomatiniuose sluoksniuose nestinga.

Berlyne nenorėjau ilgiau užtrukti, nes jau visur vyravo nacių šovinistinės nuotaikos, karinga ir užsieniečiams nepalanki dvasia. Aplankęs meno muziejų, vakare išvykau į Kauną, kur ankstyvą rytą mane pasitiko brolis Edvardas ir nusivežė į savo namus Vilijampolėje.

Po penkerių metų nebuvimo Kauną radau gerokai pakitusį ir pagražėjusį. Kur seniau buvo tušti plotai, dabar vingiavo gatvės ir stovėjo eilės išsirikiavusių namų. Taip pat draugų ir pažįstamų buvo suvyriškėję veidai, paplatėję stuomenys. Daugelis jų jau vedę ir augina vieną ar

du vaikus. Mano du broliai ir dvi seserys jau irgi su atžalomis. Džiaugiausi matydamas juos sveikus ir gerai nusiteikusius.

Įteikęs diplomatinius paketus, atvežtus iš Buenos Aires, Paryžiaus ir Berlyno pasiuntinybių, artimesnius ministerijos bendradarbius apdalijau lauktuvėmis iš egzotiškos šalies. Jiems reikėjo daug pasakoti apie gyvenimą Argentinoje. Mane priėmė Politikos departamento direktorius St. Lozoraitis, kuriam padariau išsamų pranešimą apie Pasiuntinybės veiklą, lietuvių išeivių būklę ir apskritai apie Argentiną ir Urugvajų. Mane išklausęs, jis pradėjo klausinėti apie atstovą, t. y. apie Daukantą, ir jo santykius su kolonijos veikėjais. Atsisveikindamas jam pasakiau, kad nuo tos dienos pradedu vieno mėnesio atostogas ir kad išvykstu į provinciją lankyti savo tėvų. Jis prašė mane palaikyti kontaktą su ministerija, kad prireikus galėtų mane surasti.

Užsienio reikalų ministeriją radau perkeltą iš Daukanto gatvės į Žemės Banko rūmus, pastatytus Vienybės aikštėje ir Daukanto gatvės kampe, o senuose jos namuose įsikūrusią ELTĄ, kurioje dirbo mano bičiulis Viktoras Kamantauskas. Naujos patalpos buvo šviesios ir erdvios. Iš ketvirto aukšto atsiveria gražus vaizdas į aikštę ir į Vytauto Didžiojo muziejaus rūmus. Veikė moderni telefonų sistema, jau nebereikėjo prašyti telefonistės sujungti ir perjungti.

Atlikęs visus pavedimus ir reikalus įvairiose įstaigose, taip pat aplankęs draugus ir pažįstamus, nuvykau į Veprius lankyti tėvų. Jie labai džiaugėsi ir didžiavosi manimi. Dabar jau nebe jie man, o aš jiems buvau autoritetas. Po ilgo nebuvimo tėvus radau senstelėjusius, bet žvalius ir veiklius, o Veprių ežerą su pušynu ir kalvarijų koplytėlėmis — gerokai nusekusį ir apžėlusį, koplytėles apšepusias. Už miško netoliese tekanti Šventoji irgi pasirodė siauresnė ir seklesnė, tik Pašvenčių pievos išlaikė savo grožį ir džiugino akis savo margu gėlių kilimu.

Visą savaitę paviešėjęs pas tėvus, grįžau į Kauną, nes Argentinos konsulas Barsanti man pagerbti ruošė priėmimą, kuriame dalyvauti pakvietė visą Kaune reziduojantį diplomatinį korpusą su Vatikano nuncijum arkivyskupu

Bartoloni. Jo gražiame bute susirinko 17 svečių. Kai kurie jau buvo išvykę atostogų ir negalėjo dalyvauti. Man tai buvo didelė garbė ir malonumas, nes niekas iki tol manęs taip nepagerbė. Nuo tos dienos mano nuoširdūs santykiai su Arnoldo Barsanti tęsėsi iki pat Lietuvos okupavimo. O vėliau, Vokietijoje, karui pasibaigus, kai jis iš Kauno buvo perkeltas į Miuncheną, vedė lietuvaitę, mane aplankė Hanau stovykloje, kalbino emigruoti į Argentiną ir man su visa šeima davė vizą. Dėl mano uošvės nenoro važiuoti į šiltus kraštus, o ypač dėl to, kad ji turėjo du brolius Čikagoje ir tikėjosi ten patekti, mūsų kelionė į Argentiną neįvyko.

Po penkerių metų sugrįžęs į Kauną, radau jį labai pagražėjusį bei išsiplėtusį. Mačiau daug gražių, moderniškų viešų pastatų bei privačių namų ir vilų. Daugelis mano lankytų draugų, pareigūnų ir visuomenininkų gyveno gražiai apstatytuose butuose. Ta proga prisiminiau vienos švedės, 1924 m. atvykusios į Kauną ir mačiusios daugelio mūsų valdininkų gyvenimą, pasakymą: „Taip, lietuviai, ypač jų moterys, beveik gražiau dėvi ir puošiasi už mus, švedes, tačiau jų butai, baldai ir visa apyvoka yra be galo skurdūs". Dabar ji to jau nebūtų galėjusi pasakyti, nes ir šioje srityje buvo padaryta didelė pažanga. Pavažinėjęs po kraštą, irgi mačiau didelę pažangą. Pagerėjęs susisiekimas, nutiesti nauji keliai, pakilęs žemės ūkis, paūgėjo pramonė, išsišakojo prekyba. Visa tai labai džiugino mane, tik ką atvykusį iš Pietų Amerikos, kur valstybės, daugiau kaip šimtmetį būdamos nepriklausomos, daugeliu atžvilgių buvo atsilikusios nuo Lietuvos, tiktai 15 metų tegyvenančios nepriklausomą gyvenimą.

Nebeturėdamas daugiau jokių įsipareigojimų Kaune, ryžausi nuvykti į Palangą pailsėti ir pasimaudyti lietuviškame pajūryje, pamatyti, kokią pažangą padarė Šventosios uosto statytojai ir atnaujinti studentiškų laikų įspūdžius. Palyginti su Europos ir Pietų Amerikos pajūrio kurortais, Palanga neturėjo tų patogumų ir prašmatnybių, kokie buvo ten, tačiau jos nuostabiai puikus paplūdimys neturėjo sau lygių. Visą savaitę padykinėjęs, turėjau vykti į Rygą, kur manęs nekantriai laukė dėdė su dėdie-

ne. Vėl seniai matyti veidai ir vaizdai. Buvo pats vidurvasaris, gražus oras ir daugelis rygiečių lietuvių vasarojo Jūrmaloje. Rygos pajūris irgi labai puikus, tik pasivaikščiojimams ten nėra Palangos tilto. Tuo metu vasarojo Rygos lietuvių prieglaudos vaikai, tai ten buvo daug lietuvių vyrų ir moterų, kurie dideliame būryje linksmai leido laiką. Susipažinau su daugeliu Rygos lietuvių veikėjų, mokytojais ir mokytojomis, kurių vieną kitą pažinau dar iš Daugpilio laikų. Taip linksmai ir nerūpestingai savaitė bematant prabėgo ir buvo laikas ruoštis grįžti į Buenos Aires. Su visais atsisveikinęs, grįžau į Kauną.

Ministerijoje sužinojau naujieną — gen. T. Daukantas atšaukiamas į Kauną, o į jo vietą skiriamas J. Aukštuolis, pasiuntinys Prahoje. Ministerijoje man įteikė jo laišką, kuriame buvau prašomas, kad grįždamas užsukčiau į Prahą pasitarti. Tai reiškė, jog iki atvyks Aukštuolis į Buenos Aires, man teks eiti atstovo pareigas.

Besiruošiant ilgon kelionėn ir nežinant, kada iš jos sugrįši, reikėjo sutvarkyti ne tik savo asmeninius reikalus, kurie nebuvo sudėtingi, bet ir priminti bei paraginti greičiau įvykdyti mūsų vyriausybės pažadus išeivių labui, pvz., dėl mokytojų, vadovėlių, spaudos ir kt. Taip pat reikėjo išryškinti vyriausybės pažiūras ir laikyseną platesnės apimties reikaluose, pvz., dėl Lietuvos prekybos su Argentina praplėtimo, darbo ir socialinės globos, prekybos sutarčių sudarymo. Kadangi tie reikalai iškilo tik įsteigus Pasiuntinybę, suinteresuotų ministerijų atstovai dar neturėjo konkrečių projektų; tebuvo galima aptarti pagrindinius dėsnius bei mūsų svarbiausius pageidavimus. Visi pageidavo, kad Pasiuntinybė, kaip geriau žinanti vietos sąlygas, paruoštų pradinį projektą.

Galiausiai vieną popietę brolio, būrelio draugų bei pažįstamų palydėtas, išvykau į Berlyną, o iš ten į Prahą. Pro traukinio langą buvo įdomu stebėti Čekijos vaizdus. Daug kur tiesėsi apynių laukai. Čekija garsi savo Pilseno alum. Kiekvienoje stotyje perone stovi vežimėliai su dešrelėmis, alum ir garstyčiomis. Daug kas skuba greitosiomis užkąsti ir išgerti stiklą Pilseno alaus. Tuo patogumu pasinaudojau ir aš.

Prahos stotyje mane pasitiko pasiuntinybės sekretorius Pranas Sidzikauskas ir nuvežė pas Aukštuolius. Pas juos išbuvau dvi dienas. Jie aprodė miestą, aplankėme Hradčanų pilį. Joje mačiau labai gražią salę (Spanielski zal). Aplankiau žymesnes bažnyčias, puošnius tiltus. Vakarieniaudavome geruose restoranuose, gurkšnojom jugoslavišką vyną, žodžiu, labai įdomiai ir linksmai tos dienos prabėgo. Praha labai gražus ir pilnas įdomybių miestas. Per dvi dienas ne viską mačiau, bet susidariau įspūdį, kad čekai linksmi, judrūs žmonės, nors daug kas iš jų šaipėsi pabrėždami jų nepaprastą taupumą ir šykštumą, nes esą kai tėvai lanko vaikus ar vaikai tėvus, tai su savim atsineša sumuštinių, nes vieni kitus vaišina tik gėrimais, o užkąsti nieko neduoda. O dėl taupumo irgi galiu kai ką pasakyti — gatvėje mačiau, kaip didokas šuo traukė vieną vežimėlį su dviem bidonais, kitą — su kažkokiais lengvais daiktais, o šeimininkai iš šono žingsniavo tuščiomis.

Aukštuoliai man įteikė į Buenos Aires nuvežti dvi valizas... Traukinys, turėjęs mane nuvežti į Hamburgą, mat grįžau vokiečių laivu per Hamburgą, turėjo išeiti lygiai po penkių minučių atėjus traukiniui iš Prahos. Be Aukštuolių dviejų valizų, aš turėjau dar dvi savo. Galvotrūkčiomis reikėjo įsėsti į Hamburgo traukinį. Mano paimtas nešikas pro minią stūmėsi pirmyn, bet minioje aš greit jį pamečiau iš akių. Vos spėjau įlipti, kai sušvilpė švilpukas, o nešiko niekur nematyti. Nebebuvo laiko išlipti, nes man trukdė mano valizos. Traukinys pradėjo eiti ir aš likau nei pakartas, nei paleistas... Sustabdęs praeinantį konduktorių, pasakiau, kas atsitiko. Jis pažadėjo bevieliu telefonu susisiekti su Berlyno stotimi ir man pranešti, ką bus patyręs. Ir tikrai, nepraėjus nė valandai suradęs manie pasakė, jog valizos esančios paliktos saugiai, bet jis paprašęs, kad jas pirmu traukiniu išsiųstų į Hamburgą. Po 4 valandų esą man tereikės nueiti į bagažinę jų pasiimti. Tai išgirdęs, lengviau atsikvėpiau, nes tos dvi valizos man buvo patikėtos, o aš per skubėjimą jas buvau praradęs. Stebėjausi vokiečių sąžiningumu, tvarkingumu ir moderniа technika (turiu galvoj bevielį telefoną). Jeigu taip būtų atsitikę Argentinoje, sakyk sudiev toms valizoms!

Geriausiu atveju reikėtų grįžti į stotį, aiškinti ir įrodinėti, kad jos man priklauso. Laimei, mano laivas išplaukė vakare, ir aš turėjau laiko nuvykti į stotį jų atsiimti. Hamburgo stotis buvo labai moderniai įrengta. Iš stoties į uostą, prie laivų krantinių buvo įrengti tuneliai, kuriais prekės ir bagažas judančiomis juostomis tiesiai buvo pristatomas į laivus.

Grįžimo kelionė vėl buvo ilga, bet įdomi. Europoje laivas sustojo tuose pačiuose uostuose kaip ir anksčiau. Atlante sustojo Madeiros salos Funchalo uoste. Madeiros sala garsi savo labai švelniu klimatu ir Madeiros vynu. Ji sutraukia daug turistų ir ligonių, ypač džiovininkų. Taip pat garsi ir savo siuvinėjimu bei mezginių pramone. Retas turistas iškenčia neįsigijęs gražiais mezginiais ir siuvinėjimais išpuoštų staltiesių, servetėlių, patiesalų ir kitokių dirbinių. Nemažiau gražūs iš vytelių pinti lengvi baldai.

Laivas sustojo tolokai nuo krantinės. Jį apspito valtyse sėdį vaikiščiai, kurie kaip narai gaudo nuo laivo denio keleivių į jūrą metamus pinigėlius, bet tik sidabrinius. Varinių negaudo. Taip pat valtyse sukaliojasi Madeiros vyno pardavėjai, kurie gerai pasipelno, nes daug kas susivilioja čia pat pasigardžiuoti tuo retu vynu, nelaukdami, kada išlips į krantą.

Madeiros (Medis) žymiausias centras — Funchalo miestas (40 000 gyventojų). Išlipus į krantą, nustebina didelių rogių vaizdas. Iš karto negali susigaudyti, kam jos čia reikalingos, nes sniego niekad nebūna. Pasirodo, jomis nuo gana ilgos ir statokos atšlaitės nučiuožiama žemyn. Čia sniegą atstoja dailiai nugludinti akmenys, kurie saulėje net žėri. Sumokėję dešimtuką, būrelis keleivių susėda į roges ir daugeliui besijuokiant bei fotografuojant leidžiasi pakalnėn. Sala ir Funchalo miestas labai kalnuoti. Miestas būtų gana apsnūdęs, jei gausūs būriai turistų ir jūreivių jo nepagyvintų. Aplankiau seną katedrą. Vienos bažnyčios altoriaus papėdėje įmūryta marmuro lenta su įrašu, kad čia ilsisi palaidotas paskutinis Austrijos—Vengrijos imperatorius Karolis I, čia miręs 1920 m., sąjungininkų ištremtas į Madeiros salą. Įspūdis grau-

dus. Tuo metu negalėjau nujausti, kad dėl tų pačių sąjungininkų pridarytų klaidų po II pasaulinio karo tokių tremtinių bus milijonai ir kad jų kaulais bus nusėta visa mūsų planeta.

Funchalo apylinkės slėniuose auga bananai, cukrinės nendrės ir kiti atogrąžų vaisiai. Apylinkių ūkininkai augina viską, ką čia pat turistai suvartoja. Daug kavinių, užkandinių, vyninių irgi gyvena iš turistų duodamo pelno. Su dviem bendrakeleiviais išgėręs butelį „Madeiros" ir nusipirkęs du kelionei, grįžau į laivą gana pakilios nuotaikos.

Pakėlęs inkarą, laivas vėl skrodė Atlantą skubėdamas prie Brazilijos krantų, kuriuos pasiekėme negreit. Man jau trečią kartą keliaujant per Atlantą, kelionė nebeturėjo staigmenų. Aš jau gerai mokėjau prisitaikyti prie laivo esamų sąlygų ir tinkamai jomis pasinaudoti. Ilgus kasdieninius pasivaikščiojimus po denį pajvairindavo ne tik knygų skaitymas, bet ir pokalbiai su keleiviais ir jūrininkais. Jie laisvalaikiu, keleivių pakalbinti, pasakodavo savo išgyvenimus bei nuotykius.

Pasiekę Brazilijos uostus, Europos laivai iškrauna savo šalių gaminius, o grįždami į Europą Santos uoste daug paima kavos, kuri 50 kg maišuose judančia juosta valandų valandas leidžiama į laivo vidurius. Taip pat didelius kiekius pasikrauna bananų. Prie jų sunkiai dirba stambūs negrai, kurie ant pečių neša bananų ryšulį. Vienametis banano medis paprastai užaugina vieną storą stiebą, kurį iš visų pusių aplipę apie 80 bananų (gali būti daugiau ar mažiau). Eksportuojami vidutinio dydžio bananai, kurie vadinami „banana de proco" (kiauliniai). Patys geriausi ir skaniausi vadinami auksiniais (banana de oro). Jų auginama nedaug ir jie suvartojami namie. Bananų yra įvairiausių rūšių. Iš jų brazilai daro skanius marmeladus, likerį ir kepsnius. Labai keista, kad tokie stambūs vaisiai išauga ant į medį panašaus augalo, kuris nupjovus vaisių nukertamas. Iš jo kelmo išauga diegas ir per metus vėl išaugina vaisių. Čiabuviams bananas atstoja duoną, jis maistingas, pigus ir todėl Pietų Amerikoje labai plačiai paplitęs.

Sugrįžęs į Buenos Aires, pasiuntinybėje radau sąmyšį. Daukantai ruošėsi išvykti ir tik laukė mano sugrįžimo. Gen. Daukantas mane įtarė prisidėjus prie jo atšaukimo iš Argentinos. Buvo šaltas ir formalus. Abu pasirašėme pasiuntinybės turto ir bylų perdavimo-priėmimo aktą. Kadangi savų baldų neturėjo, susipakuoti nebuvo sunku. Atsisveikinome šaltai, mandagiai. Aš nevažiavau į uostą laive su jais atsisveikinti, dėl ko vėliau gailėjausi. Lietuvoje okupacijos ir karo metu neteko su jais susitikti. Su Daukantu susitikau jau karui pasibaigus Hanau stovykloje, jam atvažiavus į kažkokį suvažiavimą, man esant Tremtinių bendruomenės centro komiteto pirmininku. Mane pamatęs, pribėgo, apkabino ir pabučiavo. Apie praeitį neminėjo nieko, tik nusiskundė, kad Brazilijos konsulas jam nenori duoti vizos įvažiuoti į Braziliją, nors jis ten turi kavos fazendą. Jis, matyt, dar nežinojo, kad jo svainis, kapitonas Čiuvinskas, ją buvo pardavęs ir už gautus pinigus San Paule įsigijęs geležies dirbinių fabrikėlį. 1949 m. jis nuvyko į Argentiną ir apsigyveno Buenos Aires. Kuo vertėsi, negalėjau patirti. 1960 m. ten mirė. Nelemtas likimas ištiko jo šeimą. Jo vyresnioji dukra Marytė (11 metų) mirė Klaipėdoje. Traukdamiesi iš Lietuvos, Daukantai pasimetė. Daukantienė atsidūrė rusų apsuptuose Rytprūsiuose, tik vienam Daukantui pavyko pasiekti Vakarus. Antroji dukra Danutė, rodos, liko Lietuvoje. Teko girdėti, kad Daukantienė su dukra iš Rytprūsių buvo grąžinta į Lietuvą. Vėliau abi buvo ištremtos į Sibirą. Berods Irkutske dukra baigė inžinerijos institutą ir tapo inžiniere. Po Stalino mirties grįžo į Lietuvą ir gyvena Kaune.

Žiūrėdamas iš tolimos perspektyvos, dabar galiu pasakyti, kad gen. T. Daukantas buvo gabus, daug pasaulio matęs vyras, tačiau jis nepasidarė nei tikras valstybininkas, nei tikras mokslininkas, nei tikras visuomenės veikėjas. Jis blaškėsi į šalis, neįstengė susikoncentruoti prie vieno kurio svarbesnio dalyko. Būdamas atstovu, bendravo su mažareikšmiais kolonijos veikėjukais, o su įtakingesniais vengė turėti reikalų. Man buvo mįslė, kodėl jis taip darė. Jeigu iš opozicijos vyriausybei, tai buvo pasirinkęs menkus partnerius, jeigu norėdamas paerzinti ki-

tus kolonijos veikėjus, tai tuo gadino savo, kaip Lietuvos atstovo, autoritetą. Apskritai buvo jaučiamas savotiškas čiuožimas paviršium, domėjimasis nereikšmingomis smulkmenomis. Labai mėgo skaityti istorinio turinio knygas, ypač žymių valstybininkų, karo vadų atsiminimus. Perskaitęs atnešdavo ir man paskaityti. Tokių knygų nemaža buvau perskaitęs ir gerai susipažinau su I pasaulinio karo laikotarpio istorija ir jos žymiausiais veikėjais.

Tuo metu (1935 m. rudenį) Argentinos sostinė intensyviai ruošėsi netrukus turinčiam įvykti tarptautiniam Eucharistijos kongresui. Tai turėjo būti toks pirmas kongresas Pietų Amerikoje, ir todėl išdidūs argentiniečiai norėjo tinkamai pasirodyti. Pagrindinės iškilmės turėjo vykti puošniausioje sostinės dalyje, greta didžiausio bei gražiausio Rosedal parko, kur daug erdvės ir nedidelis judėjimas. Nepaprastai plačioje Alvearo aikštėje, kur kryžiuojasi daug gatvių, pačiame centre, stovi Argentinos 100 metų nepriklausomybei paminėti Ispanijos lėšomis pastatytas didingas paminklas. Jis buvo apkaltas lentomis ir paverstas milžinišku kryžium, iš visų pusių ir iš tolo gerai matomu. Prie jo ant specialios platformos pastatytas altorius, o šalimais rezervuotos vietos aukštajai dvasininkijai ir diplomatiniam korpusui. Iš viso pasaulio pradėjo rinktis maldininkai. Man kilo mintis tą progą išnaudoti ir išpopuliarinti Lietuvos vardą. Kadangi dėl tolimo kelio ir didelių išlaidų niekas nesiruošė atvykti, aš pakviečiau vyskupą Teofilį Matulionį atvykti į kongresą atstovauti Lietuvai. Vysk. Matulionis sutiko atvykti. Apie tai pranešiau Eucharistijos kongreso ruošos komitetui. Jis vyskupo kankinio dalyvavimą plačiai išgarsino. Deja, dėl man nežinomų priežasčių vysk. Matulionis į kongresą neatvyko. Dėl to aš ir Eucharistijos kongreso komitetas buvome labai nusivylę.

Popiežius Pijus XI savo legatu paskyrė kardinolą E. Pacelli, Vatikano valstybės sekretorių. Jo sutikti į uostą nuvyko respublikos prezidentas gen. Justo, vyriausybės nariai ir diplomatinis korpusas. Žiūrovų perpildytomis gatvėmis legatas buvo atlydėtas į jo laikinosios rezidencijos rūmus, kuriuos jam pavedė viena argentinietė aristokratė.

Kiek vėliau tuose rūmuose legatas priėmė vyriausybės, dvasininkijos atstovus ir diplomatinį korpusą. Su eilėn išsirikiavusiais diplomatais jį supažindino protokolo šefas. Priėjęs prie manęs, padavė ranką ir nieko nepasakė (tuo metu mūsų santykiai su Vatikanu jau buvo gerokai pagedę), o sveikindamasis su šalia manęs stovėjusiu Šveicarijos atstovu jį paklausė, iš kokio kantono jis kilęs.

Į kongresą atvykusiems kardinolams pagerbti tų šalių ambasados ir pasiuntinybės ruošė priėmimus, kuriuose ir man teko dalyvauti. Respublikos prezidentas legatui pagerbti suruošė pietus, kurių metu abu pasakė kalbas. Kardinolas Pacelli gerai kalbėjo ispaniškai. Jis man pasirodė nors ir išdidus, bet gana simpatiškas. Jau tada apie jį buvo kalbama, kad jis — būsimasis popiežius. Ir tikrai, mirus Pijui XI, jis buvo išrinktas popiežiumi ir pasivadino Pijum XII. Jo popiežiavimo metu Lietuvos santykiai su Vatikanu labai pablogėjo. Prieita net prie to, kad katalikiškoji Lietuva Vatikano nuncijų arkivysk. Bartolonį ištrėmė iš Lietuvos.

Eucharistijos kongresas pavyko labai sėkmingai, buvo pakilios nuotaikos. Jame dalyvavo daugiau kaip milijonas maldininkų. Buvo labai įspūdingų momentų, ypač kai į pamaldas atvykdavo dešimtys tūkstančių jaunuolių, berniukų ir mergaičių, aprengtų baltai mėlynomis uniformomis arba kai nakties metu tūkstantis kunigų stovintiems su žvakėmis rankose maldininkams dalijo komuniją, arba kai kongreso baigimo dieną po baldakimu klūpąs legatas su monstrancija rankose didingoje procesijoje lėtai važiavo miesto gatvėmis į katedrą. Argentiniečiai pasirodė esą geri organizatoriai, pamaldūs ir svetingi. Visų buvo giriami ir tuo didžiavosi.

Kokią savaitę prieš Eucharistijos kongresą atvyko naujas pasiuntinys Jonas Aukštuolis su žmona. Jam teko gan ilgai laukti prezidentui kredencialų įteikimo, todėl jis negalėjo oficialiai eiti pareigų ir kur nors rodytis. Man reikėjo visose iškilmėse ir priėmimuose dalyvauti kaip Charge d'Affaires... Bet pagaliau vieną priešpietę prie pasiuntinybės rūmų atjojo San Martino grenadierių būrys, sustojo limuzinas ir dviejų arklių traukiama karieta. J. Aukštuolis su protokolo šefo pavaduotoju sėdo į limu-

ziną, o aš su J. Kučinsku — į karietą. Mus lydėjo iš šonų lengva risčia joją raiteliai ir smalsūs praeivių žvilgsniai. Prie prezidentūros paradinių durų buvome sutikti ir mulydėti į salę, kur prezidentas A. Justo ir užsienio reikalų ministeris C. Saavedra Lamas mūsų laukė.

Įteikdamas savo paskyrimo raštus, J. Aukštuolis perskaitė trumpą kalbą, kurioje buvo reiškiamas noras ir toliau palaikyti su Argentina draugiškus santykius, taip pat ir viltis, kad mūsų tautiečiai, įsikūrę svetingoje Argentinoje, siekdami gerovės naudosis palankia valstybės globa. Prezidentas Justo irgi trumpai, bet ispaniškai, jam atsakė ir kvietė pokalbiui į savo kabinetą. Netrukus išėjo pasisveikinti su mumis ir tuoj po to atsisveikino. Ceremonija buvo baigta. Tų pačių raitelių lydimi, sugrįžome į pasiuntinybę. Čia Aukštuolis protokolo šefo pavaduotoją ir palydos karininką vaišino šampanu.

Mano naujas šefas, Jonas Aukštuolis, buvo geras žmogus, dažniausiai linksmai nusiteikęs, mėgo skaniai pavalgyti ir išgerti, bet nors ir buvo gabus, nebuvo įžvalgus valstybės vyras, juo labiau diplomatas... Tenkinosi rutinos darbu ir savo padėjėjų sumanumu bei uolumu. Savo iniciatyvos niekur nerodė. Jis galėjo būti politiškai nereikšminguose postuose, kur nereikėjo spręsti painių klausimų, kur nereikėjo turėti iš anksto sudaryto veiklos plano, nes santykiai su Latvija ar Estija, kur Aukštuolis buvo pasiuntiniu, savaime buvo geri, juos plėtė ir kultivavo specialios draugijos, pavyzdžiui, Lietuvių-latvių vienybė ir įvairios kitos, profesinės, pvz., rašytojų, žurnalistų, karių, teisininkų ir t. t. Rygai ir Talinui esant labai arti, svarbesniais klausimais lengvai buvo galima nuvykti ir pasitarti su centru.

Daug gabesnė už vyrą buvo jo žmona Biruta Kalninš-Aukštuolienė, graži, išsilavinusi moteris, turtingo latvio pirklio dukra. Ji buvo gabi kalboms, gan gerai kalbėjo lietuviškai, greit pramoko ispaniškai ir buvo populiari tarp diplomatų. Aukštuoliai pas save gan dažnai ruošdavo nedidelius priėmimus, į kuriuos ir mane kviesdavo. Su J. Aukštuoliu kartu išbuvau truputį daugiau kaip vienerius metus ir per visą tą laiką gražiai su juo sugyvenau ir neturėjau jokių nesusipratimų. Būdamas reformatas, į

kolonijos reikalus jis nesikišo. Nebuvo iškalbus, todėl nebuvo populiarus, bet stengėsi su visais draugiškai sugyventi, todėl daugumos kolonijos veikėjų buvo respektuojamas. 1938 m. gale buvo atšauktas į Kauną, o į jo vietą paskirtas dr. K. Graužinis. Į Kauną Aukštuolis grįžo vienas. Jo žmona Biruta jį paliko ir apsigyveno pas tėvus Rygoje. Prieš prasidedant II pasauliniam karui, ji išvyko į Buenos Aires ir ten ištekėjo už pramonininko Pellegrini, kur ir dabar tebegyvena. J. Aukštuolis apsigyveno kukliame bute vienas. Kartą mane pakvietė vakarienės. Nuėjęs pas jį radau operos solistę Radzevičiūtę, su kuria jis buvo suėjęs į artimesnius ryšius. Sovietams okupavus Lietuvą, jis buvo išvežtas į Sibirą, kur ir mirė.

KELIONĖ PRIE IGUAZU KRIOKLIŲ

1936 m. pradžioje viena Buenos Aires turizmo draugija organizavo ekskursiją prie Argentinos—Paragvajaus—Brazilijos pasienyje esančių Iguazu krioklių. Ši ekskursija buvo ypatinga tuo, kad reikėjo laivu kilti Paranos upe per egzotiškas vietas, sustojant aplankyti kolonijiniais laikais Jezuitų įsteigtos komunistinės indėnų valstybės griuvėsių Misiones provincijoje ir tris dienas pabūti prie gražiausių pasaulyje Iguazu krioklių. Tokios tada retos progos negalėjau praleisti ir išsiprašiau Aukštuolį leisti ja pasinaudoti.

Parana, susiliejusi su Urugvajaus upe, sudaro vieną didžiųjų pasaulio upių — Rio de la Plata. Ekskursija vyksta upiniu garlaiviu, turinčiu patogias kajutes, nes garlaivyje reikia išbūti visą savaitę, iki pasiekiami už 2000 km esą kriokliai, ypač plaukiant prieš srovę. Kelionė į atogrąžų sritį labai įdomi, nes leidžia pažinti kraštą su jo gamta ir žmonėmis. Į prieplaukas atskuba čiabuviai su įvairiais savo dirbiniais, krokodilų (kaimana), vėžlių, šarvuočių (armadillo) odom, iškamšom, turi jie ir gyvų gyvūnų, papūgų bei šiaip visokių retenybių.

Man nepaprastą įspūdį paliko viena atogrąžų naktis, kai sutemus pradėjo tyliai, be jokio garso žaibuoti. Ilgos, kreivos šviesos nepaliaujamai, ilgiau ar trumpiau, lakstė,

žėrėjo, skrodė padangę, ir ne vienoje vietoje, ir ne vienu tvykstelėjimu, bet daugelyje vietų ir daug zigzaguojančių žaibų-šviesų žaidė ir lakstė beribiame dangaus skliaute. Atrodė, tartum koks burtininkas žaibais žaisdamas be jokio tikslo gėrėjosi savo išdaigomis. Sužavėtas visą naktį išbuvau ant denio, negalėjau atsigėrėti tais atogrąžų nakties kerais, kurių niekad nebuvau matęs. Tik pradėjus aušti tas tylių žaibų lietus dingo iš padangės ir tik tada nuėjau atsigulti.

Pasiekus Posadas miestą, Misiones provincijos centrą, buvo gera proga aplankyti komunistiniais pagrindais Jezuitų XVII—XVIII šimtmečiais valdytos bendruomenės likučius, dabar tik griuvėsius, kurie apaugę žolėmis, lijanomis ir netgi medžiais. Jezuitus išvarius iš Pietų Amerikos, ši indėnų valstybė žlugo. Liko tik liūdni griuvėsiai pastatų, iš kurių sklido šviesa, teisingumas, tvarka ir saugumas.

Suirus jezuitų vadovautai indėnų valstybei, jie vėl buvo išnaudojami ir ujami. Ligi šios dienos jie Peru, Bolivijos ir Paragvajaus valstybėse mažateisiai piliečiai, o Argentinoje beveik visiškai buvo išnaikinti. Tėra tik šiaurinėje Argentinoje jų skurdžių likučių.

Priešais Posadas, kitoje Paranos pusėje, jau Paragvajaus valstybė ir prie kranto prisišliejęs Encarnacion (Įsikūnijimas) miestas, labai skurdus, daugiausia indėnų gyvenamas. Tačiau ten indėnės moterys garsėja savo mezginiais, kurie indėnų vadinami „nanduty" (voratinkliais). Tai iš tikrųjų spalvotais šilko siūlais išmegzti voratinkliško plonumo mezginėliai. Spalvos labai suderintos. Pamatęs negali atsigrožėti. Tai tikri liaudies meno šedevrai. Palyginti labai brangūs. Neiškenčiu neįsigiję kelių skepetaičių savo seserims. Vėliau, Lietuvoje, kas jas matė, visi grožėjosi.

Iš Posadas nebetoli ir Foz de Iguazu-Iguazu upės žiotys. Priplaukę ir išlipę į krantą, išgirdome stiprų dundėjimą. Atrodė, lyg kažkur pabūklai maurotų. Mūsų nustebimui, sužinojome, kad tai už 10 mylių esančio didžiausio Iguazu krioklio „Velnio gerklės" (Garganta del diablo) kritimo sukeliamas dundėjimas. Autobusu buvome nuvežti į neseniai prie krioklių pastatytą prabangų viešbutį.

Jau buvo vakaras, tad pavakarieniavęs skaitykloje peržiūrėjau visos savaitės sostinės spaudą.

Atsikėlę ir papusryčiavę, gavome ilgais aulais guminius batus, apsiaustus su gaubtuvais ir lazdas. Taip apsišarvavusius vadovas mus išvedė rodyti krioklių. Argentinos pusėje jų yra bene 28, o Brazilijos pusėje mažiau. Toje vietoje Iguazu upės vanduo, sudarydamas apie pusantro kilometro amfiteatro pavidalą, krenta žemyn įvairaus dydžio kriokliais. Krioklius rėmina palmės ir visokia atogrąžų augmenija. Būriais skraido rėkaudamos įvairiaspalvės didelės ir mažos papūgos. Nuo krioklio iki krioklio reikia eiti pašlaitėje išmintais takais, kurie šlapi ir slidūs nuo iš krioklių kylančių vandens dulkių. Todėl reikia žingsniuoti labai atsargiai. Visi kriokliai turi savo vardus. Vieni jų labai įspūdingi, kiti mažiau. Saulėtose aikštelėse skraido nuostabiai gražios žydros peteliškės. Pamatęs jas plasnojant skaisčiuose saulės spinduliuose, kiekvienas susižavi. Atrodo, tartum kokie rojiški padarėliai. Visi mėgina jas pagauti ar bent įsigyti rėmelyje po stiklu jų skaisčiai žydrius sparnus, kurie šviesoje keičia spalvas. Jų sparnais puošiamos lėkštės, šachmatų lentos, daromos įvairios puošmenos.

Tačiau ne visa čia žavu. Pilname vandens garų ore mėgsta laikytis labai maži vabzdžiai, vadinami ibargui, savotiški mašalai, kurių įkandimas labai skaudus, nes žaizdelė labai niežti ir nuo kasymosi ima pūliuoti. Nuo jų apsisaugoti vartojami chemikalai, kuriais aptepamos rankos, veidas, kaklas. Tačiau ir labai saugantis vabzdžiai suranda nepateptą vietą ir į ją suleidžia savo nuodus.

Kitą dieną išsiruošėme žiūrėti patiės didžiausio ir įspūdingiausio Iguazu krioklio — Velnio gerklės. Tuo metu tai buvo gana rizikingas žygis ir ne visi drįso į jį leistis. (Girdėjau, kad dabar viskas sumoderninta, specialūs įrengimai leidžia saugiai tą gamtos stebuklą stebėti.) Į valtį susėda 5 keleiviai ir indėnas irklininkas iriasi plačia 1 300 km ilgio upe, labai vandeninga ir sraunia. Netoliese nuo krioklio, kad siautulinga srovė nenuneštų valties į prarają, pakrante nutiestas kabelis, kurio laikosi kitas irklininkas, tačiau ir vienas netikslus irklo pasistūmėjimas gali valtį nublokšti į Velnio gerklę. Matant gre-

siantį mirties pavojų, darosi nejauku, nes galinga srovė kunkuliuodama galvatrūkščiais lekia pirmyn, ir valtyje sėdinčių keleivių likimas priklauso nuo tų dviejų indėnų sugebėjimo ir patyrimo. Lengvai atsidūstame, kai po kelių minučių valties nosis atsimuša į mažos uolėtos salelės krantą. Kitoje salelės pusėje jau bedugnė. Išlipome į aikštelę nustebę ir pritrenkti didingo vaizdo. Iš 230 pėdų aukščio upės vidurio vanduo krinta bedugnėn sukeldamas griaustinio dundėjimą. Po kojomis bazalto salelė virpa. Įsiutęs vanduo, atsitrenkęs į dugną, baltom putom ir fantastiškais mezginiais iškyla į viršų. Ore plūduriuojančiose vandens dulkėse ryškiai šviečia įvairiaspalvė vaivorykštės juosta.

Kai vėliau turėjau progą pamatyti Niagaros krioklį, žavėjausi didingu vandens masės kritimu. Tačiau palyginti su Iguazu, Niagaros vandenys krinta laisvai, nesutikdami jokių kliūčių, niekas jiems nepastoja kelio. Jie harmoningai krinta ir nuteka. Prie jų gali saugiai prieiti ir nereikia bijoti, kad nugarmėsi į bedugnę. Visai kitaip jautiesi prie Velnio gerklės. Jau pats vardas pasako, kad čia siaura skylė milžiniškai masei vandens nukristi į prarają, todėl jis čia užspringsta, kovoja, siautėja, sukelia baisų trenksmą. Vandens čia visai nematyti. Vanduo čia paverstas baltais mezginiais, putomis, kažkokia balta, vandeninga, garuojančia mase. Todėl nenuostabu, kad Iguazu kriokliai vadinami vienu iš pasaulio stebuklų. Tūkstančius amžių Iguazu kriokliai buvo niekam nežinomi. Tik 1541 m. ispanas Alvaro Nunez Cabeza de Vaca, keliaudamas iš Brazilijos į Paragvajaus Asuncioną, išgirdo nepaprastą trenksmą bei ūžimą ir juos atrado. Ilgus amžius Iguazu kriokliai, išskyrus vietos indėnus, beveik niekam nebuvo žinomi. Ir tik XIX amžiaus gale plačiau apie juos pasklido žinia. Argentinos vyriausybė, norėdama, kad tas gamtos stebuklas priklausytų vienam savininkui, visą krioklių plotą, 75 000 ha, ir tolimesnes apylinkes nupirko ir pavertė tautiniu parku. Labai gražioje vietoje, priešais didingą krioklių vaizdą, pastatydino modernų viešbutį. Jis pasiekiamas iš uosto važiuojant rausvos žemės keliu. Nepaprastas čia augmenijos gajumas: iš abiejų kelio pusių penkių metrų pločiu išdeginama visa augme-

nija, bet ji tuoj dar su didesniu smarkumu atželia ir reikia nuolat ją deginti.

Kitą dieną vykome į Brazilijos pusę. Nors toje pusėje mažiau krioklių, tačiau vaizdas į juos iš Brazilijos pusės dar gražesnis. Tais laikais brazilų pusėje nieko nebuvo turistų patogumui — nei viešbučio, nei jokių priėjimų. Tik daug vėliau brazilai irgi pasistatydino ištaigingą viešbutį ir moderniai sutvarkė saugius priėjimus prie krioklių. Dabar iš abiejų valstybių galima greit lėktuvais nuvykti prie Iguazu krioklių ir saugiai jais pasigrožėti. Bet anuo metu Brazilijos pusėje vyravo žalia dykuma, kurioje plėšrūs žvėrys (pumos), užklydę į retai gyvenamas lūšnas, sudraskydavo ten gyvenusį kaboklą (čiabuvį). Nūdien visa pakito. Dabar brazilai netoli nuo Iguazu krioklių Paranos upėje stato milžinišką, didžiausią pasaulyje užtvanką, kurios turbinos tieks milijonus kilovatų energijos Brazilijai, Paragvajui ir Urugvajui.

Grįžtant atgal, kelionė pasroviui daug greitesnė ir trumpesnė. Iš jos parsivežiau daug nuotraukų, įvairių tai sričiai būdingų suvenyrų, ypač žydriųjų peteliškių įrėmintų sparnelių, indėnų liaudies meno dirbinių ir daug nedilstančių įspūdžių.

Tai buvo mano paskutinė ilgesnė kelionė gyvenant Buenos Aires. Prieš penkiasdešimt metų keliauti tebuvo galima geležinkeliais ir laivais. Automobiliais buvo sunkiau pasiekti tolimesnes vietas dėl gerų kelių ir benzino stočių stokos. Kelionės lėktuvais dar nebuvo praktikuojamos. Kur dabar lėktuvu galima nuskristi per kelias valandas, anuo metu reikėjo kelių dienų ar net ištisos savaitės, pavyzdžiui, į Ugnies Žemę ar į Iguazu. Bet gera buvo tai, kad Buenos Aires turizmas buvo populiarus, kad Kalėdų, Velykų ar vasaros atostogų metu buvo sudaromos progos nuvykti į tolimas egzotiškas vietas labai pigiai.

Patogiai keliaudamas laivu ar geležinkeliu, ne kartą prisiminiau Pulgį Andriušį, kuris pasikinkęs kumelaitę vieną dieną iš Kauno išvyko į Ispaniją, ir Matą Šalčių, kuris motociklu ryžosi apkeliauti visą pasaulį. Kelionėse išbuvo ketverius metus, visokių nuotykių vėtomas ir mėtomas. Kai 1936 m. pradžioje iš San Paulo atvykau į Buenos Aires savo buto likviduoti, jis buvo ką tik atvykęs

iš Lietuvos padėti vietos lietuviams stipriau ekonomiškai susiorganizuoti. Jis laikinai apsistojo pas mane ir aš turėjau progų pasiklausyti jo pasakojimų apie kelionėse patirtus nuotykius ir išgyventas bėdas. Indijoje ilgokai sirgo maliarija. Kartą valgant per pietus mėsos kepsnį buvo ir kiek ryžių. Juos pamatęs, Matas Šalčius pasakė, kad gulint ligoninėje kelias savaites teduodavę valgyti tik ryžius. Nuo to laiko jis į ryžius negalįs nė pažiūrėti. Nerami dūšia Matas Šalčius negalėjo ilgiau pabūti vienoje vietoje. Jį traukė nežinomos šalys, dar nepatirti nuotykiai. Nors buvo įsipareigojęs dirbti lietuvių kolonijoje, viską metė ir išvyko į Boliviją, kur 1940 m. neaiškiomis aplinkybėmis mirė. Matas Šalčius man simbolizuoja apsigimusį klajūną, iš gyvenamos aplinkos besiveržiantį tolimų horizontų link, visad besitikintį ką nors nepaprasto ten atrasti ir pamatyti. Jo parašyti šeši tomai atsiminimų „Svečiuose pas 40 tautų" Lietuvoje buvo populiarūs ir plačiai skaitomi.

PERKĖLIMAS Į SAN PAULĄ

Sugrįžus vėl kasdieninis, įprastinis darbas, artėjančios vasaros drėgni karščiai, trumpos savaitgalio išvykos į paupį ir kitokie įvairumai. Poniai Aukštuolienei negalint gyventi be nuosavo automobilio, jos turtingi tėvai atsiuntė reikiamą sumą įsigyti geram Biuick'ui. Kadangi tais laikais ponai nevairavo savo mašinų, buvo pasamdytas šoferis, kuris juos visur kur reikia vežiojo. Tuo ne kartą pasinaudojau ir aš, ypač kai jie vykdavo savaitgaliais kur toliau. Tas toks nerūpestingas ir apskritai malonus gyvenimas tęsėsi, kol vieną dieną iš Kauno man atėjo telegrama tučtuojau vykti į San Paulą perimti Lietuvos konsulato. Pora sakinių ant mažo lapo sujaukė mano įprastinį gyvenimą. Pirmas iš Buenos Aires išplaukiąs laivas į Brazilijos Santos uostą buvo anglų transatlantinis „Alcantara". Turėjau dvi dienas laiko perduoti pareigoms, sudėti į valizas reikalingiausiems daiktams, gauti Brazilijos vizai ir sutvarkyti kitiems skubiems reikalams. Savo butą su baldais, knygomis palikau kaip stovi, nes

nebuvo laiko jo ištuštinti. Juo labiau kad nežinojau, kaip ilgai San Paule teks išbūti.

Pirmą kartą keliauju anglų laivu. Kelionė į Santos trunka dvi dienas. „Alcantara" — greitas keleivinis laivas. Aptarnavimas, maistas ir kitkas mažai skiriasi nuo kitų tautų laivų, tik personalas santūresnis, mažiau šypsenų ir intymumo su keleiviais.

Santos uoste mane pasitiko konsulato raštvedys Juozas Čiuvinskas kartu su Suomijos konsulu Lyder Sagen'u, dideliu Lietuvos draugu. J. Čiuvinskas man papasakojo apie įvykius konsulate. Konsulas Mačiulis išvykęs į Lietuvą. Jį pavadavęs sekretorius Bronius Steponaitis prieš savaitę nusišovęs. Dabar jis pasilikęs vienas ir nekantraudamas laukiąs manęs. Lyder Segen'as esąs didelis lietuvių bičiulis ir daug jiems padedąs. Jis yra norvegas, Texaco naftos bendrovės San Paulo skyriaus direktorius, labai simpatiškas vyras. Jis savo mašina mudu nuvežė į San Paulą. Kelionė per kalnus (reikia pakilti 900 metrų) vingiuojančiu plentu labai įspūdinga, bet ir pavojinga. Daug kur paplentėje, atšlaitėse, matyti nuriedėjusių ir susikūlusių mašinų. Už Santos tiesiasi bananais apsodinti laukai. Privažiavus prie kalnų, policija tikrina ne tik dokumentus, bet ir mašinas, ir vairuotoją, ar negirtas. Nepaisant visų atsargumo priemonių, dažnai įvyksta katastrofos, nes brazilai mėgsta greit važiuoti, o į kalnus kyląs ir zigzagais nusileidžiąs plentas gana siauras, todėl labai lengva susidurti ar nuriedėti pašlaitėn.

Konsulatą radau įsikūrusį Aureliano Coutinho gatvėje, nuošaliau nuo centro, vienaaukščiame, erdviame name, ant aukštokos terasos, kuria ilgom pakopom reikia lipti iki pasieki namus. Konsulatas turėjo gana erdvią raštinę, šalia — konsulo kabinetą. Kadangi žiemos nebūna, tai plačioje terasoje stovėję suolai interesantams atstojo laukiamąjį. Terasos viršų dengė tankiai suaugusios glicinijos, kurios žydėdamos skleidžia malonų kvapą. Vienoje namų pusėje augo didžiulis kavos medis.

Juozas Čiuvinskas mane supažindino su svarbesniais konsulato reikalais ir smulkiau papasakojo apie tragišką Broniaus Steponaičio mirtį, kurios tikrų priežasčių niekas nežino. Vien tiktai spėliojimai. Netrukus susipažįstu su

kolonijos kapelionu kun. Benediktu Sugintu, su keturių lietuviškų mokyklų vedėjais, su savaitraščio redaktorium Stasiu Vancevičium, su kai kuriais kolonijos veikėjais. Greitai gaunu Užsienio reikalų ministerijos raštą, kad esu skiriamas konsulu San Paule. Tai reiškia, kad čia teks išbūti kiek ilgesnį laiką.

Padaręs oficialius vizitus San Paulo valstijos ir miesto įstaigų vadovams, pradėjau iš esmės susipažinti su didelės lietuvių kolonijos (per 30 000 žmonių) reikalais. Masinė emigracija jau buvo pasibaigusi. Lietuviai, vieni geriau, kiti prasčiau, jau buvo įsikūrę. Daugelis gyveno nuosavuose kukliuose nameliuose. Gyvenimo lygis Brazilijoje buvo žemesnis nei Argentinoje, uždarbiai kuklesni, bet ir pragyvenimas buvo pigesnis. San Paulo valstijoje klimatas (900 metrų aukštyje) buvo gana geras, todėl didesnių nusiskundimų juo nebuvo. Negalinčius ir tokio klimato sąlygom gyventi, galėjome nemokamai arba už pusę kainos grąžinti į Lietuvą. Ūkinė būklė ne tik Argentinoje, bet ir Brazilijoje buvo pagerėjusi, mažiau buvo bedarbių. Norintieji dirbti galėjo rasti darbą, o įvairūs amatininkai gyveno visai neblogai. Blogiau sekėsi nevykėliams, linkusiems prie tinginio ar mėgstantiems smukles. Tarp tūkstančių mūsų tautiečių, daugelio labai darbščių ir taupių, pasitaikydavo ir kitokių. Jauni gražūs viengungiai krisdavo į akį temperamentingoms ir turtingoms argentinietėms, kurios tokius šviesiaplaukius paimdavo savo ypatingon globon. Vieną tokį atvejį esu minėjęs anksčiau. San Paule gražios geltonplaukės lietuvaitės patekdavo turtingų brazilų globon.

Turėjau progą pažinti vieną tokią globotinę. Kartą stovėdamas prie raštinės lango pamačiau prie konsulato vartelių privažiuojant prabangų limuziną. Iš jo išlipo uniformuotas šoferis ir nuskubėjęs į kitą pusę atidarė duris. Iš jo vikriai išlipo jauna moteris ir terasos laiptais lipo aukštyn. Aš pasitraukiau į savo kambarį. Netrukus įėjo sekretorius ir sako, kad viena pilietė prašo išduoti naują pasą, bet atliekant formalumus pasirodė, kad ji neraštinga ir nemoka pasirašyti. Sekretorius klausė, ką daryti? Įėjęs į raštinę, pamačiau nepaprastai gražią blondinę. Nustebęs klausiu, kaip gali būti, kad ją vežioja uniformuotas

šoferis ir ji neraštinga? Išraudusi ji atsako, kad audimo fabrike buvusi paprasta darbininkė. Ją įsižiūrėjęs savininko sūnus, jai išnuomojęs gražų butą, ją aprengęs kaip lėlę, sudaręs jai prabangias gyvenimo sąlygas ir ji gyvenanti kaip didelė ponia. Sakau: „Gerai, tamsta dabar turi viską, ko širdis trokšta, bet ką darysi, kai tėvelio sūneliui nusibosi ir jis tamstą išmes į gatvę?" — „Nežinau, — ji atsako, — kaip nors versiuosi." Jai patariau kaip galima greičiau išmokti rašyti ir skaityti, kad nebūtų kaip akla ir nesileistų išnaudojama.

Pietų Amerikoje buvo įsivyravęs paprotys (atrodo, jog jis neišnyko ir dabar), kad turtingų tėvų sūnūs, taip pat ir patys tėvai, šalia savo teisėtų žmonų, slaptai laiko meilužes, kurios gyvena nuošaliau atskiruose butuose. Praktiškai būna dvi šeimos, nes ir su jomis susilaukia vaikų. Dažniausiai tai būna nepastovūs ryšiai. Vienas kitam įkyrėję, greit skiriasi. Matyt, tas paprotys įsivyravo todėl, kad katalikiškose šalyse oficialių skyrybų nebuvo. Turtingieji galėjo turėti antras slaptas žmonas.

Būdinga, kad į Argentiną vykdavo daugiausia nevedę ir netekėjusios, o į Braziliją — priešingai, gausios šeimos. Tad čia buvo daug mokyklinio amžiaus vaikų. Dr. P. Mačiulis buvo įsteigęs keturias lietuviškas mokyklas ir pastatydinęs mokykloms tris pastatus. Arčiau susipažinęs su mokyklų reikalais, pamačiau, kad būtų galima sutelkti daugiau mokinių, bet trūksta mokytojų. Ėmiau kalbinti DULR'ą (Draugiją užsienio lietuviams remti), kad atsiųstų daugiau mokytojų, daugiau vadovėlių ir skirtų daugiau lėšų joms išlaikyti. Po pusmečio į San Paulą atvyko keturi nauji mokytojai. Taip pat pradėjau rūpintis, kad ir kituose priemiesčiuose, kur buvo susispietę daugiau lietuvių, būtų įsteigtos lietuviškos mokyklos. Netrukus Parque das Nacoes priemiestyje buvo suregistruoti vaikai, norį lankyti lietuvišką mokyklą. Ten buvo kuriamas naujas priemiestis, nemažai lietuvių įsigijo sklypus ir jau buvo pasistatę namelius. Pavyko rasti turtingą įtalą, cigarečių fabriko savininką, kuris už pažadą, kad bus apdovanotas Gedimino ordinu (gaila, jo pavardės neatsimenu), Parque das Nacoes mokyklai dovanojo sklypą ir

plytų mokyklos namui pastatyti. Buvo pastatytas nedidelis gražus namelis su buteliu mokytojui. Tą mokyklą pavadinau Maironio vardu ir pirmu jos vedėju paskyriau Stasį Jurevičių, buvusį aviacijos karininką. Naujos mokyklos geradariui italui išrūpinau Gedimino III laipsnio ordiną. Dabar jis galėjo didžiuotis „comendador" titulu prie savo pavardės. Kadangi seniau Brazilija buvo imperija ir du jos imperatoriai — Petras I ir Petras II priveisė daug kunigaikščių, markizų, grafų ir baronų, tai nors respublika juos panaikino, brazilai vis vien juos brangino. Dabar, negalėdami jų gauti, tenkinosi savais ar svetimais ordinais. Dr. Mačiulis, žinodamas tą jų silpnybę, lietuvių kolonijai pasitarnavusiems brazilams bei italams, gydytojams, pramonininkams ir kitiems aukštiems pareigūnams, su kurių pagalba pastatydino tris mokyklas, nemažom sumom prisidėjus ir Lietuvos vyriausybei, išrūpino Gedimino ordinus.

Tarp lietuvių išeivių buvo maža amatininkų, kurie visur reikalingi ir gerai uždirba. Man kilo mintis San Paule įsteigti lietuvių amatų mokyklą. Tuo metu įvairios bendrovės, San Paulo priemiesčiuose pardavinėjančios sklypus ar statančios namus, buvo suinteresuotos greičiau juos išparduoti. Kreipiausi į vieną jų prašydamas dovanoti sklypą amatų mokyklai pastatyti. Savininkai mielai sutiko ir dovanojo didoką sklypą lietuvių gyvenamame rajone, ant gražios kalvelės. Būsimą mokyklą pasiūliau pavadinti Gedimino vardu, nes Gediminas kaip tik labai rūpinosi ir iš užsienio kvietė į Lietuvą amatininkus. Vienas dailininkas pagamino menišką mokyklos steigimo aktą, kurį vieną sekmadienį, į tūtą susukę ir pridėję lietuviškų bei braziliškų monetų, iškilmingai įmūrijome po kertiniu akmeniu. Deja, tas lietuvių amatų mokyklos projektas nebuvo įgyvendintas, nes pirma reikėjo surinkti nemažą sumą ar rasti mecenatų, kurie būtų pagelbėję mokyklos patalpas pastatyti. Mano buvimo San Paule metu nebuvo suskubta tai padaryti, o vėliau visus planus ir projektus sugriovė II pasaulinis karas ir Lietuvos okupacija. Kiek žinau, dar ir dabar tas sklypas stovi neužstatytas.

Turint savo žinioje 10 mokytojų ir daugiau kaip 400 mokinių, atsiranda įvairių administracinių, ūkinių ir pedagoginių problemų, kurias reikia spręsti. Aš jas spręsdavau pasitardamas su mokyklų vedėjais, tėvų komitetais ir pats gan dažnai lankydamas mokyklas. Ligi tol su mokytojais neturėjau jokių nesusipratimų. Tačiau iš 4 iš Lietuvos atsiųstų mokytojų atsirado vienas, kuris atsisakė mano patvarkymus vykdyti. Buvo toks užsispyrėlis, kad neklausė ir savo kolegų patarimų nesiožiuoti. Turėjau jį suspenduoti ir prašyti DULR'ą jį atsiimti kaip drausmę ardantį ir neklusnų mokytoją. Kadangi ten turėjo užtarėjų, DULR'a nenorėjo sutikti su mano prašymu ir man patarė su juo eiti į kompromisą. Kai dalykai taip susiklostė, parašiau DULR'ai, kad atsisakau toliau rūpintis mokyklų reikalais ir prašiau susirasti žmogų, kuris iš manęs perimtų tą naštą. Tik tada DULR'a tą neklaužadą mokytoją perkėlė į Buenos Aires, bet ir ten jis trumpai tepabuvo.

Norėdamas sumažinti savo naštą ir atsakomybę, mokytoją Simą Bakšį paskyriau lietuviškų mokyklų inspektorium. Jam pavedžiau tvarkyti visus smulkesnius reikalus, o svarbesnius spręsti paprašiau pasitarus su manim. Kas mėnesį sukviesdavau visus mokytojus į konsulatą pasitarti. Tokie pasitarimai buvo labai naudingi, nes visi kartu aptardavome brazilų valdžios potvarkius, tėvų pageidavimus, mokymo programas, visokius sumanymus, siūlymus ir t. t.

Tais laikais San Paulo lietuvių kolonijoje vyko gyva visuomeninė ir kultūrinė veikla. Buvo įvairių draugijų, organizacijų ir sambūrių. Mano buvimo ten metu ėjo du savaitraščiai: „Brazilijos lietuvių aidas" ir „Lietuvis". Kiek vėliau atsirado ir trečias, „Šviesa". Komunistai leido slaptą kišeninio formato žurnalą „Mūsų žodis", kurį vėliau policija uždarė. Brazilijos lietuvių jaunimo sąjunga leido kultūrinio bei visuomeninio pobūdžio žurnalą „Viltis". Dar vėliau jaunimo organizacija „Rytas" tuo pačiu vardu leido mėnesinį žurnalą, buvusį daugiau liberalinės krypties. Minėti savaitraščiai ir „Rytas" išsilaikė iki 1941 m., kol Brazilijos valdžia uždraudė svetimom kalbom leidžiamą emigrantų spaudą.

Toji spauda tarpusavyje aštriai polemizavo. Daugiausia ginčijosi dėl Lietuvoje buvusios santvarkos, taip pat ir dėl kolonijoje vykdomų ar projektuojamų darbų bei sumanymų ir dėl asmeninių dalykų. Todėl ir nebuvo pasinaudota kvietimu lietuviams dalyvauti tarptautinėje parodoje, kuri turėjo būti surengta 1939 m. Lietuvos konsulate sušauktas organizacijų pasitarimas nutarė sudaryti tai parodai ruošti komitetą ir mane išrinko jo pirmininku, tačiau kitos organizacijos, posėdyje nedalyvavusios, dėl asmeninių kivirčų atsisakė kartu su komitetu dirbti. Taip buvo praleista puiki proga išpopuliarinti Lietuvą Brazilijoje. Šia proga reikia nors ir trumpai paminėti komunistų veiklą, nes čia reiškėsi ir nemažai komunistų šalininkų, kurie, be savaitraščio „Garsas", turėjo dar ir savo klubą.

Jų sukurstyta minia kėsinosi nužudyti kun. Valaitį. Įsiveržusi į „Lietuvio Brazilijoje" redakciją, viską sunaikino ir sudegino. Įsismaginusi puolė Lietuvos konsulatą ir išdaužė jo langus. Nuvertus kairiąją Brazilijos vyriausybę, komunistai buvo sudrausti. „Garsas" uždarytas ir jų vadai suimti. Po to jis veikė pogrindyje.

Nebuvo pozityvi ir kolonijos labui naudinga atvykusių iš Lietuvos kunigų redaguojama „Šviesa". Kritikuoti ir neigti labai lengva, bet ką nors naudinga padaryti daug sunkiau. Tą parodė ir tolesni įvykiai. Pabuvę ilgesnį laiką, jie ne tik nieko geresnio kolonijoje nenuveikė, bet palengva viską susmukdė. Žinoma, tam turėjo įtakos ir tarptautiniai įvykiai: karas, Lietuvos okupacija, tačiau beatodairiška kritika nieko nesukuria, daug daugiau sugriauna.

TRUMPAI APIE BRAZILIJĄ

Gyvendamas Argentinoje, mažai domėjaus pačia Brazilija, kiek daugiau lietuvių kolonija San Paule bei jos veikla. Staiga atsidūręs svarbiausiame Brazilijos pramonės centre ir kurį laiką ten pagyvenęs, pradėjau geriau orientuotis bei pažinti jos žmones.

Brazilija mus stebina daugeliu atžvilgių. Pirmiausia savo dydžiu. Ji apima beveik pusę viso Pietų Amerikos

žemyno (per 47 proc.). Po Sovietų Sąjungos, Kanados, Kinijos ir JAV ji yra penkta didžiausia pasaulio valstybė. Jos plotas yra 8 511 965 kv. km. Brazilijoje teka didžiausia pasaulio upė — Amazonė, kurios žiotyse telpa didesnė už Belgiją Marajo sala. Ji turi du aukštesnius už Niagarą krioklius — Iguazu ir Paulo Affonso ir didžiuojasi nepaprastai gražia Rio de Janeiro-Guanabaros įlanka. Brazilija išaugina didžiausią pasaulyje kavos kiekį ir labai daug medvilnės, kakavos bei gydomųjų žolių vaistams. Jos mineraliniai turtai, sakoma, esą pasakiškai dideli. Taip pat ji stebina nepaprastai didele padaryta per palyginti labai trumpą laiką pramonės, žemės ūkio, švietimo, transporto pažanga, kokios nebuvo pasiekusi jokia kita pasaulio valstybė.

Braziliją 1500 m. atrado portugalų navigatorius Pedro Alvares Cabral, kuris su didele ekspedicija ieškojo tiesaus kelio į Indiją. Portugalai tą kraštą apgyvendino, davė jam savo kalbą, tikėjimą, pagrindinius rasinius bruožus, taip pat ir vardą brasil. Ten augantis medis brasil anuomet buvo naudojamas audiniams raudonai dažyti. Tuo metu krašte gyveno apie 800 000 labai žemo civilizacijos lygio, bet nekaringų įvairių padermių indėnų. Priešingai ispanams, portugalai su jais taikiai sugyveno ir giminiavosi. Ilgainiui, pradėjus platesniu mastu ugdyti cukrines nendres, kakavą ir kavą, ėmė stigti darbo jėgos, nes patys portugalai ateiviai fizinio darbo dirbti nenorėjo. Todėl buvo pradėti iš Afrikos gabenti negrai vergai. Tik XIX amžiaus viduryje jie buvo išlaisvinti. XIX amž. pradžioje beveik pusė Brazilijos gyventojų buvo negrai.

Keturis šimtmečius vykęs gyventojų maišymasis ir asimiliavimasis išugdė naują rasę ir kultūrą. Dabartiniu metu Brazilijos gyventojus galima būtų suskirstyti į daugelį mišrių rasių. Ateiviai europiečiai su spalvotaisiais nesigiminiuoja. Tačiau būdinga, kad nepaisant tokios rasinės įvairybės visi taikiai sugyvena ir nėra rasinės neapykantos. 1938 m. Brazilijoje buvo daugiau kaip 40 milijonų gyventojų, o 1985 m. — 130 mln. Toks didžiulis gyventojų prieaugis yra ne tik dėl jų nepaprasto vislumo,

bet ir dėl didelės italų, portugalų, ispanų, vokiečių, lenkų, japonų ir kitų tautybių žmonių imigracijos.

XVI amž. kraštą valdė karaliaus skiriami kapitonai. Vėliau valdymas buvo centralizuotas vieno gubernatoriaus žinion. 1549 m. įkurtas San Salvadoro (Bahia) miestas, tapęs pirmąja Brazilijos sostine. 1763 m. ji buvo perkelta į Rio de Janeiro.

Krašto gilumoje atradus gausius aukso ir deimantų klodus, prasidėjo ateivių antplūdis. Visa tai kėlė kolonijos gerovę ir skatino savarankiškumo nuotaikas. 1808 m. Napoleonui okupavus Portugaliją, jos regentas Jonas VI su šeima pasitraukė į Braziliją. Džiaugsmingai gyventojų sutiktas, jis įsikūrė Rio de Janeire ir įvykdė daug naudingų reformų. 1815 m. Portugalijai išsivadavus iš Prancūzijos globos, Jonas VI tapo Portugalijos karalium ir penkerius metus valdė karaliją iš Brazilijos. 1821 m. grįždamas į Portugaliją savo sūnų Petrą paliko valdyti Braziliją regento teisėmis. 1822 m. Petras buvo paskelbtas konstituciniu imperatorium. 1831 m. Petras I atsisakė sosto ir išvyko į Portugaliją, kraštą pavesdamas valdyti savo sūnui Petrui II. Jis pasirodė kaip santūrus, rūpestingas ir išmintingas valdovas ir 50 metų ramiai valdė plačią šalį. Jam valdant, Brazilija galutinai įsitvirtino savo neaprėpiamuose plotuose. Tačiau jam panaikinus vergiją, kuria rėmėsi plantatorių gerovė, iškilo nesutarimų tarp jo ir įtakingų visuomenės sluoksnių. 1889 m. jis buvo nušalintas. Be jokių sukrėtimų tapusi respublika, Brazilija valdėsi liberaliai. 1889 m. buvo įvesta federalinė sistema, kuri išsilaikė iki mūsų dienų. Vadinamoji „pirmoji respublika“ tvėrė iki 1930 m., kai pirmą kartą šalies istorijoje teisėta krašto vyriausybė karinio perversmo metu buvo nušalinta. Iškilo naujas, energingas vyras Getulio Vargas, kuris 15 metų diktatūriškai valdė šalį. Tačiau jo diktatūra buvo švelni, su tėviška šypsniu. Vikriai manevruodamas sugebėdavo susmukdyti savo priešus ir prieš juos nuteikti visuomenę. Apie jį buvo sakoma, kad jis sugeba nusimauti kojinę nenusiaudamas batų.

Kultūrinių vertybių indėnai mažai tesukūrė. Ilgus laikus brazilų rašytojai ir menininkai tiksliai atspindėjo visas sroves ir judėjimus, vykusius Europoje. Brazilų tau-

tinės kultūros pradai gyvai vystytis ėmė tik pastaruoju metu. Moderniosios architektūros srityje brazilai išgarsėjo, kai architektūroje atsirado naujų originalių elementų. Grynai braziliško pobūdžio tapybą 1922 m. pradėjo kurti vilnietis Lazar Segalis San Paule, kur yra jo vardo muziejus. Tačiau žymiausiu brazilų dailininku laikomas Candidò Portinari. Savo freskose jis vaizduoja įvairių regionų darbus ir rases. Jungtinių Tautų rūmuose New Yorke jo žymiausi darbai vaizduoja karą ir taiką.

Nors brazilai neturi pasaulinio garso rašytojų, tačiau jie turi labai talentingų ir plačiai žinomų poetų. Brazilija didžiuojasi tokiais rašytojais kaip Joaquim Machado de Assis, kurio romanai išversti ir į kitas kalbas, Joao Guimaraes Rosa, Manuel Bandeira, Cecilia Meireles ir daugeliu kitų.

Kompozitorius Carlos Gomes parašė pirmą brazilų operą „Guarani". Iš mūsų dienų plačiai žinomų kompozitorių minėtinas Hector Villa-Lobos, kuris savo kūriniuose panaudojo turtingos brazilų tautosakos motyvus. Labai turtinga brazilų tautinė muzika yra įvairių formų. Žinomos garsaus brazilų šokio samba įvairios variacijos.

Brazilai garsūs savo futbolu. Daugelį kartų yra laimėję pasaulio meisterių titulus.

KELIONĖ Į BUENOS AIRES

Aptvarkęs konsulato ir kolonijos reikalus, pradėjau kalbinti ministeriją leisti man nuvykti į Buenos Aires likviduoti savo buto ir pasigabenti į San Paulą mantos. Kadangi reikalas buvo aiškus, gavau leidimą ir vieną dieną iš Santos laivu išplaukiau į Buenos Aires. Čia per pusmetį niekas nepakito. J. Aukštuolis vis dar neturėjo į mano vietą paskirto sekretoriaus. Netrukus buvo paskirtas Bronius Blaveščiūnas, mūsų pasiuntinybės Paryžiuje konsulinio skyriaus vedėjas.

Buenos Aires tebebuvo ir mano geras bičiulis Peteris Olinš, Latvijos atstovas Argentinoje, didelis mėgėjas išgerti ir gražiosios lyties mylėtojas. Gal dėl to ar dėl ko kito ponia Aukštuolienė, nors ir latvė, jo nemėgo.

Mūsų pasiuntinybė gaudavo įvairių varžytinių katalogus ir kvietimus atvykti į subankrutavusių turtuolių turto viešą išpardavimą. Būdavo parduodamas kelių aukštų rūmuose esąs visas turtas, baldai, indai, paveikslai, knygos ir įvairios meninės smulkmenos. Dažnai būdavo įvairiomis kalbomis išleistų retų knygų ir žemėlapių. Per tokias varžytines buvau įsigijęs nemaža knygų ir keletą senų žemėlapių, o vienose varžytinėse buvo parduodami du didžiuliai paveikslai (4 pėdos×9 pėdų). Tai buvo Rafaelio „Šventosios šeimos" originalo labai gera kopija ir tokio pat dydžio Tiziano „Lukrecija". Rafaelio originalas kabo Prado muziejuje, o kur yra Tiziano originalas, neteko patirti. Jie buvo įrėminti į sunkius, paauksuotus rėmus. Gal dėl jų dydžio ir svorio mažai buvo norinčių juos įsigyti, todėl aš juos ir nupirkau už žemą kainą galvodamas parvežti į Lietuvą ir padovanoti Kauno meno muziejui, kuriame kaip ir nebuvo Renesanso laikų tapytojų paveikslų ar jų darbų kopijų. Be jų, turėjau dar keturis Jono Rimšos darbus, du čiliečių dailininko Andų kalnų peizažus, vieno olandų dailininko J. Rimšos man padarytą paveikslo kopiją ir tris skulptoriaus N. Menčinsko iš kebračo medžio skulptūras, neskaitant kelių kitų užsieniečių bronzos skulptūrų ant gražių marmuro papėdžių. Taip pat per varžytines pirktas dvi didžiules Florencijos senų meistrų fajanso vazas, išpuoštas gražiais piešiniais. Iš namų apyvokos daiktų — keletą Andų kalnų onikso staliukų, krištolo stiklų ir porceliano servizą. Visa tai sudarė didžiulį inventorių, kurį dabar turėjau parsigabenti į San Paulą.

Savo trumpą buvimą Buenos Aires išnaudojau atsisveikinimui su Pasiuntinybės bendradarbiais, kolonijos veikėjais ir su manim draugystę palaikiusiais kai kuriais diplomatais. Nors San Paulo buvo didžiulis miestas (nūdien 9 milijonai gyventojų), tačiau, palyginti su Buenos Aires, jis buvo provincija. Kultūrinis lygis buvo žemesnis. Jis neturėjo operos, nors stovėjo gražūs teatro rūmai. Tuo tarpu Colon teatro opera buvo viena gražiausių pasaulyje. Čia veikė ir daug dramos teatrų, kuriuose gastroliuodavo iš Madrido atvykusios trupės, o retkarčiais ir Paryžiaus Comedie Francaise. Nebuvo San Paule nė nuolatinių simfoninių koncertų. Tuo metu nebuvo nė gerų

muziejų. Buenos Aires buvo labai gyvas meno judėjimas. Miesto centre ar meno muziejuje dažnai vyko dailės parodos. Žymūs ispanų ir Ispanų Amerikos rašytojai bei poetai rengdavo savo kūrybos rečitalius ar paskaitas, kurias ir aš lankydavau.

Buenos Aires susipažinau su lietuvių skulptorium Matu Menčinsku ir įsigijau jo iš quebracho (raudonmedžio) iškaltų keletą didesnių ir mažesnių skulptūrų. Taip pat ten pažinau ir dailininką Joną Rimšą, kuris, kaip patyriau, gyveno dideliame skurde. Kadangi jis buvo sūnus Kauno siuvėjo Rimšos, man pasiuvusio fraką ir smokingą, apgyvendinau jį savo bute. Jis verandoje įsiruošė savo studiją ir iki mano išvykimo į San Paulą ten gyveno. Atsidėkodamas jis nutapė man portretą ir padarė vieno olando dailininko senos moters paveikslo kopiją. Galutinai su juo atsisveikinant, jis man dovanojo vieną savo paveikslą ir įteikė nuvežti į Kauną jo tėvui tris didžiulius paveikslus, nors nenorėdamas būti siuvėju jis nuo jo buvo pabėgęs. Visus tuos paveikslus parvežiau į Kauną. Rusams okupavus Lietuvą ir man pasitraukus į Vakarus, mano namai buvo nacionalizuoti. Juose apsigyveno keli dailininkai ir mano paveikslus pasisavino keramikas L. Strolia ir skulptorius J. Mikėnas.

Taigi nors turėjau tas pačias sąlygas, bet ir vėl reikėjo visą dėmesį skirti didžiulei, 40 000 asmenų, lietuvių kolonijai. Tai manęs neviliojo, nes iš Argentinos įgyto patyrimo žinojau, ką tai reiškia. Be to, per trejetą diplomatinio darbo metų buvau kiek išlepęs.

Parsigabenęs savo mantą, pasijutau kuriam laikui nusėdęs San Paule. Tinkamai įrengęs butą, galėjau priiminėti oficialius valdžios atstovus, žurnalistus ir Lietuvos atžvilgiu draugiškai nusiteikusius konsulus. Per L. Sagen'ą suartėjau su Skandinavijos konsulais. Švedai, norvegai ir danai čia buvo gerai įsikūrę, turėjo ištaigingą klubą, kuriame dažnai būdavau, ten sportuodavau. Keturiese sulošę kelias kėglių partijas, traukdavome į restoraną užkąsti ir išgerti po stiklą alaus. Norvegijos konsulo žmona buvo didelė įvairių menkių patiekalų gaminimo specialistė. Ji suruošdavo pietus ar vakarienę su norvegiškų menkių kepsniu. Taip pat dažnai susitikdavau

ir su Latvijos konsulu, o kai iš Buenos Aires Čekoslovakijos pasiuntinybės sekretorius buvo perkeltas į San Paulą, dažnai lankydavome vienas kitą. Jis buvo vedęs ir turėjo dukrą. Mane lankydavo visi trys.

Dr. P. Mačiulis, Romoje baigęs mokslus ir ten dirbęs, gerai mokėjo italų kalbą, tad jam buvo lengva užmegzti gerus ryšius su San Paule gyvenančiais italais gydytojais, įvairiomis italų firmomis ir šiaip įtakingais italais. Aš irgi palaikiau su jais draugystę ir prireikus pasinaudodavau jų paslaugomis mūsų išeiviams, nes už tas paslaugas jie buvo apdovanojami Gedimino ordinais.

Didžiosios San Paulo ligoninės vyriausiasis direktorius Rangel Pestana, kaip didžiai nusipelnęs mūsų tautiečiams, buvo apdovanotas aukštu Gedimino II laipsnio ordinu. Jis visada lietuviams kuo galėdamas padėdavo, buvo labai gerbiamas ir įtakingas San Paulo brazilų visuomenėje, nepaisant to, kad buvo žmogžudys. Mat užklupęs savo dukrą su šoferiu lovoje, abudu nušovė. Nebuvo pasmerktas nei teismo, nei visuomenės. Pats save nubaudė įsižadėdamas visą gyvenimą nemokamai dirbti ligoninėje, o žmona — būti slauge užkrečiamųjų ligų skyriuje. Jis buvo apdovanotas daugelio valstybių ordinais, bet Lietuvos Gedimino ordinas buvo pats aukščiausias apdovanojimas, tuo jis didžiavosi ir buvo lietuviams dėkingas už tokį jo pagerbimą. 1937 m. pradžioje ministerija man atsiuntė Stasį Remenčių, kuris konsulato raštvedžiu išbuvo iki 1940 metų. Jis atvyko su šeima. Buvo labai kuklus, padorus vyras ir geras darbininkas. Su juo gražiai gyvenau. Lietuvą okupavus, jis vertėsi įvairiais bizniais, kuriuos sumaniai tvarkė jo žmona. Jiems gerai sekėsi ir dabar jie laikomi milijonieriais. Tačiau pats Remenčius tapo labai šykštus, nedalyvauja jokioje lietuviškoje veikloje ir nieku jos neparemia. O žmona priešingai, su dviem sūnumis aktyviai dalyvauja. Ji yra išgarsėjusi lietuviškais rankdarbių raštais, dalyvauja parodose ir visur, kur gali, talkininkauja.

1984 metų vasarą netikėtai atsidūręs San Paule ir norėdamas pamatyti, kaip dabar atrodo Santos ir Guaruja, Čiuvinskų lydimas ten nuvykau. Ta proga aplankiau ir Mariją Remenčienę. Jos vyras Stasys jau buvo miręs prieš

keletą metų. Marija Remenčienė, nors gerokai susenusi, bet dar žvali ir gerai besilaikanti, savo jaunesnės draugės padedama, administruoja nedidelį viešbutį ir čia pat stovintį kitą namą, taip pat išnuomojamą turistams. Prieš daugelį metų pigiai pirkti namai arti Atlanto dabar yra didelis turtas.

1936 m. vasario 16 d. įvyko pirmos Pietų Amerikoje lietuvių bažnyčios šventinimas Villa Zelinoje, San Paulo priemiestyje. Bažnyčia buvo pastatyta kunigo Benedikto Suginto pastangomis ir pasišventimu. Ji dar nebuvo galutinai užbaigta. Pašventino kardinolo pavaduotojas vyskupas Silva, labai simpatiškas vyras, su kuriuo pietų metu plačiau išsikalbėjau apie lietuvių išeivių būklę ir jų reikalus pažymėdamas, kad San Paulo lietuviai, nors patys dar nestipriai įsikūrę ir nedaugelis jų turi nuosavus namus, suskato pirmiausia pastatydinti Dievui namus, kad galėtų savo gimtąja kalba melstis. Pamokslo metu jis pagyrė lietuvių darbštumą, jų tvirtą tikėjimą ir linkėjo jiems visokeriopos sėkmės.

PAŽINTIS SU KUNIGU SUGINTU

Šia proga turiu kiek plačiau sustoti prie kolonijos kapeliono kunigo Benedikto Suginto. Anksčiau aš jo nepažinau, bet atvykęs į San Paulą patyriau, kad jis esąs labai savotiškas, reto būdo ir elgsenos vyras. Žinojau, kad jis labai energingas, savo parapijai atsidėjęs kunigas, bet kartu ir didelis stačiokas, todėl esą su juo sugyventi sunku. Netrukus patyriau, kad, deja, tai buvo tiesa.

Kun. Sugintas atvyko į San Paulą 1931 m. pradžioje pavaduoti kun. Jeronimo Valaičio, kuris per trejus metus negalėjo suorganizuoti lietuvių parapijos ir, išgyvenęs komunistų pasikėsinimą jį nužudyti, su palaužta sveikata ir puolusia dvasia sugrįžo į Lietuvą.

Kun. B. Sugintas atėjęs į konsulatą kalbėdavo ne tik apie lietuvių parapijos, bet ir visos kolonijos reikalus. Jis kritikuodavo buvusį konsulą P. Mačiulį, kad jis netinkamai tvarkęs kolonijos reikalus, kad norėjęs pasipelnyti iš

bažnyčios statybos. Jis taip pat netaupė priekaištų ir tuometinei Lietuvos vyriausybei. Aš jam atsakydavau, kad užsienyje gyvenantiems lietuviams, kad ir kokie jie būtų, yra tik Lietuvos vyriausybė, o ne tautininkų ar kokia kitokia. Būdamas labai impulsyvus, jis šaute iššaudavo savo pažiūras ir kritiką. Pripratęs dažnai girdėti tokius išpuolius, aš ramiai juos išklausydavau, ir tuo viskas pasibaigdavo.

Bažnyčioje per pamokslus kun. Sugintas mėgdavo pavyzdžiais, paimtais iš Senojo Testamento, kalbėti erotiniais klausimais ir tuo labai papiktindavo moterėles. Jos, atėjusios į konsulatą, man nusiskųsdavo, kad kapelionas esą sako nepadorius pamokslus. Tokiais atvejais aš joms patardavau kreiptis į San Paulo vyskupą. Tokių ir kitokių netaktų jis pridarydavo gana daug, bet tai buvo jo būdo savybės ir jos man atrodė anekdotinio pobūdžio.

Tuo metu kun. Sugintas buvo labai užsiėmęs bažnyčios statyba. Savo didžiule energija ir pasišventimu jis Lietuvoje ir JAV surinko didesnę sumą bažnyčios statybai. Kadangi tos sumos neužteko, jis aplankė daugumą San Paulo lietuvių šeimų ir iš jų išprašė kiek kas galėjo (dažnai net nė pusės dolerio nesiekiančias sumeles) ir per didelį vargą iš nepasiturinčių lietuvių surinko trūkstamą sumą. Tad 1936 m. vasario 16 d. bažnyčią buvo galima pašventinti ir laikyti joje pamaldas. Ta proga kun. Sugintas susilaukė pelnytos pagarbos ir pagyrimo už didelį pasišventimą ir įdėtą darbą. Iškilmių metu Lietuvos vyriausybės ir savo vardu aš jį sveikinau ir dėkojau už bažnyčios pastatymą, nes lietuviška parapija pasitarnaus ne tik mūsų tautiečių dorinimui, bet ir lietuvybės išlaikymui.

Po bažnyčios pašventinimo iškilmių kun. Sugintas pasidarė dar smarkesnis. Nepaisant visų mano pastangų taikiai su juo sugyventi ir prašymų nesikišti į konsulato reikalus, nekurstyti išeivių vienų prieš kitus, taip pat liautis niekinti Lietuvos vyriausybę, jis nerodė jokio santūrumo. Priešingai, įtampa vis didėjo. Netekęs kantrybės, aš paprašiau jį liautis politikuoti ir eiti savo tiesiogines pareigas. Jis griežtai atsisakė sakydamas, girdi, čia ne

Lietuva, o Brazilija, todėl nei aš, nei Lietuvos vyriausybė jam negali įsakinėti, ką jis turi daryti, nes jis pats geriau išmanąs, kaip jam reikia elgtis. Aš jam priminiau, kad jis algą gauna iš Lietuvos, o ne iš Brazilijos vyriausybės, ir tai jį įpareigoja būti santūrų jos atžvilgiu. Tai jam nepadarė jokio įspūdžio. Man pradėjus jį graudenti, kad kunigui nepridera išeivijoje politikuoti bei kurstyti žmones, jis dar labiau ėmė šaukti ir galiausiai pareiškė, kad esąs netikintis kunigas, kunigu tapęs tėvų verčiamas. Tada aš jam pasakiau, kad jeigu jis yra garbingas žmogus, tai turi mesti kunigystę ir liautis apgaudinėti tikinčiuosius ir Dievą. Į tai jis man atrėžė: „Tamsta nenorėk, kad aš eičiau į fabriką užsidirbti pragyvenimui". Po tų jo žodžių man neliko nieko kito, kaip pasakyti, kad nuo tos dienos aš sulaikau jam algos mokėjimą, kad prašysiu ministeriją ir Kauno arkivyskupijos kuriją jį atšaukti, o į jo vietą atsiųsti kitą kunigą. Jis nusijuokė sakydamas: „Pažiūrėsime, kas turi stipresnius pečius" ir trenkęs durimis išėjo.

Tuoj po to savaitraštyje „Šviesa" pradėjo rašyti piktus straipsnius prieš mane, peikė Lietuvos vyriausybę ir davė garo jam nepatinkantiems asmenims. Apie tokį kun. Suginto elgesį parašiau ministerijai prašydamas įtakoti Kauno kuriją ir prašyti atšaukti nesusivaldantį kunigą. Parašiau ir Kauno arkivyskupijos kurijai trumpai aprašydamas kun. Suginto liniją ir lietuvius kompromituojančią veiklą. Į tą raštą negavau jokio atsakymo. Kadangi kun. Sugintas pradėjo leistis į vis labiau koloniją ardančią veiklą, kreipiausi į jį antrą kartą. Tada arkivyskupo Skvirecko sekretorius kun. Ūsoris man atsakė laišku, kuriame rašė, kad jeigu man sunku tvarkytis su įnoringu kunigu, tai Kurijai esą dar sunkiau. Esą reikės jį uždaryti į vienuolyną ir prižiūrėti, kas surišta su išlaidomis ir su nemalonumais. Jis man patarė mėginti kun. Sugintą sutramdyti per San Paulo arkivyskupijos kuriją. Tuo tarpu K. Jūra knygoje „Tautos vaidila" rašo, kad Kauno kurija kun. Sugintui buvimą San Paule prailginusi penkeriais metais ir leidusi jam pačiam nuspręsti, kada sugrįžti į Lietuvą. Tuo parodė aiškų nenorą jį matyti sugrįžusį į Lietuvą.

Pamatęs, kad iš Lietuvos jokios pagalbos nesusilauksiu, ryžausi, kaip kun. Ūsoris patarė, kun. Sugintą sudrausminti su brazilų pagalba. Buvo be galo nemalonus dalykas su savo tokia bėda kreiptis į San Paulo arkivyskupijos kuriją ir jai atskleisti visą žalingą jo veiklą. O jis ten buvo vertinamas kaip bažnyčios statytojas... Tai buvo neeilinis dalykas, kad katalikiškos Lietuvos konsulas kreiptųsi į svetimą vyskupą prašydamas sudrausminti toje vyskupijoje tarp lietuvių išeivių dirbantį kunigą. Man išdėsčius reikalą, San Paulo kardinolas pasakė suprantąs, kad tokia kun. Suginto elgsena nesiderina su kunigo etika, ir pažadėjo ištirti reikalą. Jeigu pasitvirtintų mano iškelti faktai, jį reikėsią sudrausti. Tas tyrimas tęsėsi gana ilgai. Kun. Sugintas, pajutęs pavojų, suorganizavo savo šalininkų delegaciją, kuri prašė palikti jį dirbti toliau. Tačiau juo nepatenkintų balsų buvo dar daugiau. Galiausiai kardinolas kun. Sugintą suspendavo, atėmė teisę laikyti mišias ir atlikinėti bažnytines apeigas. Jis liko be jokių pajamų. Jam beliko pasirinkti — eiti į fabriką ar grįžti į Lietuvą. Atvykęs į Kauną, buvo paskirtas Sančių parapijos vikaru. Kaip kan. V. Zakarauskas jau čia, Čikagoje, man pasakojo, Sančiuose buvę su juo visokių nuotykių. Kartą kapinėse, prie duobės sakydamas pamokslą, nuvirto į duobę, nes buvo įkaušęs. Esą duobkasiai gerokai pavargo, iki jį iš duobės ištraukė.

Kai po karo iš Hanau stovyklos atvykęs su šeima įsikūriau Čikagoje, apie 1953 m. atsirado ir kun. Sugintas. Kadangi tuo metu aš buvau aktyvus Lietuvių bendruomenės veikėjas, o jis uolus Vasario 16 gimnazijos aukų rinkėjas, tekdavo dažnai su juo susidurti, bet nei aš, nei jis nesisveikindavome. Vengdavome susitikti... Jis buvo išleisdinęs stambią knygą: Klemensas Jūra, Tautos vaidyla, 60 metų amžiaus sukaktuvinis leidinys, San Paulo, 1957, 4480. Toje knygoje kun. Sugintas apdovanotas visomis krikščioniškomis dorybėmis aukščiausiu laipsniu, vadinamas dvasios milžinu, nežemišku pasišventėliu, tautos vaidyla ir t. t. Joje dienoraštiškai atpasakotas visas jo gyvenimas ir veikla. O aš pavaizduotas skundėju, niekšingu žmogum. Kl. Jūra aprašomu metu esą gyveno Brazilijoje, bet man neteko jo pažinti. Grįžęs į Lietuvą, pirmos

okupacijos metu dalyvavo konkurse, bendradarbiavo to meto spaudoje. Per antrąją okupaciją pasitraukė iš Lietuvos ir vėl atsidūrė Brazilijoje. Be „Tautos vaidylos", parašė dar prel. Ignatavičiaus biografiją, kurią išleido jo dėdė prel. Jūra, jį įpareigodamas už knygą gautus pinigus perduoti Brazilijos lietuvių jaunimo sąjungai, bet jis to nepadarė.

Rinkdamas aukas Vasario 16 gimnazijai, kun. Sugintas visiems siūlė savo knygą. Tais laikais jos kaina buvo nemaža, lietuviai dar nebuvo prasigyvenę ir nenoromis ją pirkdavo, nes iš kitų jau žinojo, kad joje aukštinamas tik jis pats. Būdinga, kad rinkdamas aukas šeimas jis lankydavo dieną, t. y. darbo metu, kada vyrai darbe, o žmonos šeimininkauja namie... Tokiais atvejais jis iš namų neišeidavo, kol negaudavo pavalgyti, o kartais ir išsimaudyti, nes savo bute vonios neturėjo. Tokią jo praktiką žinodami, mūsų žmonės, pamatę jį ateinant, dar prieš atidarydami duris paruošdavo keletą dolerių ir jam pasibeldus juos įteikdavo neįsileisdami į vidų, atsiprašydami neturį laiko... Bet jis to nepaisė. Lankė kitus ir iš daugelio atsirasdavo, kas jį priimdavo ir pavalgydindavo.

Nors buvo savotiškas ir stačiokas, bet žmonės, matydami jo pasišventimą geram tikslui, jį gerbdavo ir aukodavo. Karo metais jis buvo surimtėjęs, bet su Čikagos lietuviais kunigais nesugyveno. Jie jo vengė ir iš jo šaipėsi.

Vieną dieną labai nustebau gavęs iš jo laišką. Jame jis prašė atleisti jam už visa pikta, ką man buvo padaręs. Rašė nenorįs mirti su neramia sąžine, nes niekas nežino, kada teks iškeliauti į Anapus... Aš jam atsakiau, kad jau seniai nebepykstu dėl kadaise buvusių nemalonių išgyvenimų, kad labai vertinu jo pasišventimą renkant Vasario 16 gimnazijai aukas ir jam linkiu visokeriopos sėkmės. Kai po kokių dviejų savaičių jį sutikau gatvėje, jis priėjo prie manęs ir mane pabučiavo. Nuo to laiko mes buvome draugai ir kur susitikę pasisveikindavome ir šnekėdavome.

Man atrodo, kad kun. Sugintas gali būti lyginamas su Strazdeliu, nes buvo nepataisomas keistuolis, kuris darė tai, kas jam atėjo į galvą nepaisydamas, ką žmonės kalba, giria ar peikia, ar šaiposi. Jo nieko nepaisąs veržė-

lumas didesnio blogio nepadarė. Jo atlikti darbai lietuvių išeivių labui ilgai bylos apie jo pasišventimą, ypač išliks atmintina jo pastangomis pastatydinta lietuviams bažnyčia San Paule.

Dar kun. Sugintui tebesant San Paule, jo pavaduoti 1936 m. rudenį atvyko jaunas kunigas Pijus Ragažinskas. Kun. Sugintas jo neįsileido į savo butą ir su juo nebendravo. Svečias atvykėlis, atsidūręs tokioje neįprastoje būklėje, nežinojo, kaip pradėti tvarkytis. Jį užjausdamas, daviau jam kambarį savo bute, iki jis susiras sau tinkamą pastogę. 1937 m. pavasarį atvyko kunigas Aleksandras Arminas talkininkauti kun. P. Ragažinskui. Man buvo nuostabu, kad tik ką atvykęs kun. Arminas „Šviesos" savaitraštyje pradėjo puldinėti Lietuvos vyriausybę, kritikuoti išeivijos kultūrinę bei visuomeninę veiklą, apskritai rodyti savo nepasitenkinimą. Šitokia jų elgsena atšaldė mūsų santykius. Į puolimus „Šviesoje" atsakydavo „Lietuvio Brazilijoje" redaktorius St. Vancevičius. Niekada neįtariau, kad tokių aštrių straipsnių autorius būtų jautrus lyriškas poetas kun. Arminas. Tiktai tremtyje sužinojau, kad jis yra Venancijus Ališas.

Nors San Paule buvo apie 30 000 lietuvių, taigi dviem kunigams pastoracinio darbo pilnos rankos, bet jie neįstengė kartu dviese dirbti. Kun. Arminas pasitraukė į brazilų parapiją viename miestelyje, ten pastatydino bažnyčią ir ten mirė brazilų parapijiečių gerbiamas ir vertinamas. Jo vardu buvo pavadinta viena to miestelio aikštė. Kaip poetas kun. Arminas, pasirašinėjęs Venancijum Ališu, išleido tris poezijos rinkinius, kuriuose į mūsų poeziją įvedė braziliškų atogrąžų egzotinius motyvus ir jais praturtino mūsų lyriką.

Kun. Pijus Ragažinskas, likęs klebonauti Villa Zelinos šv. Juozapo parapijoje, buvo daug švelnesnis už Arminą. Nors ilgus metus išbuvo klebonu, bet nebuvo populiarus dėl savo dvilypės laikysenos ir pataikavimo San Paulo kurijai (lietuvių statytoje bažnyčioje ėmė laikyti pamaldas brazilų kalba ir už tai gavo prelato titulą). 1935 m. kun. Sugintui atvykus į San Paulą ir savo statytoje bažnyčioje atnašavus mišias bei pasakius pamokslą, kun.

Ragažinskas jį apskundė kurijai, kuri, pasikvietusi kun. Sugintą, jam uždraudė lankyti lietuvių šeimas ir pasakyti atsisveikinimo pamokslą išvykstant iš San Paulo. Jis padarė didelę klaidą, kai mirus prel. Z. Ignatavičiui, kuris buvo numatytas būti Pietų Amerikos lietuvių vyskupu, tikėjosi pats gauti tą pakėlimą, bet, pasikeitus San Paulo kardinolui, jo negavo ir atsistatydino iš klebono pareigų.

Kai 1965 m. Čikagoje prie Marquette parko lietuvių bažnyčios po pamaldų šventoriuje susitikome, priėjęs prie manęs atsiprašė už man kadaise padarytus nemalonumus San Paule. Ta proga pasikalbėjome apie tuometinę Brazilijos lietuvių būklę ir draugiškai išsiskyrėme.

Kun. P. Ragažinskas nusipelnė 1948 m. įsteigdamas ir redaguodamas „Mūsų Lietuvos" savaitraštį, kuris išsilaikė iki šių dienų ir liko vieninteliu Brazilijos lietuvių spaudos organu. Daugelį metų būdamas vieninteliu gausios lietuvių kolonijos dvasinių reikalų rūpintoju, uoliai reiškėsi ir visuomeninėje veikloje ir pasitarnaudavo savo tautiečiams, kai reikėdavo padėti patenkinti įvairius jų asmeninius poreikius.

KELIONĖ SU NUOTYKIU

1937 m. teko išgyventi du neįprastus įvykius, tiksliau, dvi netikėtas keliones. Kai atvyko S. Remenčius ir taip padidėjo konsulato personalas, susidarė galimybė kokiai savaitei išvykti atostogų. Kpt. J. Čiuvinskas kvietė aplankyti jo svainio ir sesers Daukantų kavos fazendą, esančią apie 700 km nuo San Paulo, o Latvijos konsulato sekretorius N. Ozolinš kvietė aplankyti netoliese nuo ten esančių latvių baptistų koloniją ir kartu pamedžioti atogrąžų miške tapirus, beždžiones ir pumas (Pietų Amerikos tigrų rūšis). Tam buvo reikalinga įsigyti medžioklinį šautuvą, specialią aprangą, ilgais aulais guminius batus, kuprinę ir daugelį kitų dalykų. Baigę pasiruošimus, vieną rytą išvykome į gana tolimą kelionę. Kitą rytą atsidūrėme menkoje stotelėje, iš kurios 15 km reikėjo joti į medžioklės vietą, nes jokių kelių nebuvo. Prijoję mišką, arklius palikome pas japoną naujakurį, o patys su kuprinė-

mis ant pečių, avėdami ilgus guminius batus klampojome atogrąžų mišku į specialią tokiai medžioklei vietą, kur pakilios aikštelės molis yra sūrus ir miško žvėrys naktimis ateina palaižyti druskos. Norint apsisaugoti nuo netikėtų žvėrių puolimų, arti tos aikštelės stovėję keturi dideli medžiai buvo panaudoti įrengti kokių 5 metrų aukščio platformai, kurios kartys lijanomis buvo pririštos prie tų medžių kamienų. Latvis Ozolinš ir Čiuvinskas buvo aukšto ūgio stambūs vyrai, aš kiek žemesnis ir lengvesnis. Visi su kuprinėmis ir šautuvais užlipome į platformą, ant kurios sėdėdami turėjome tykoti ateinančių tapirų ar pumų. Vos man įlipus ir ruošiantis atsisėsti, lijanos neišlaikė mūsų svorio, platforma smuko žemyn. Aš su kuprine ant pečių nukritau ant žemės ir susilaužiau dešinės rankos riešą. Mano draugai, sėdėję arti medžių kamienų, krito lėčiau ir nenukentėjo. Įvykus tokiai netikėtai staigmenai, mūsų medžioklinis įkarštis garuote išgaravo. Reikėjo galvoti, ką daryti naktį atsidūrus atogrąžų džiunglėse. Aš pasidariau vienarankis invalidas, nors didelio skausmo nejutau. Kad ranka netabaluotų, pasirišau. Tamsoje niekur negalėjome judėti, reikėjo laukti, iki išauš rytas. Užkūrėme laužą, susėdome aplink jį. Mano draugai, prisibijodami, kad žmogėdriška puma nesusigundytų sumedžioti kurį iš mūsų, šautuvus laikė prie savęs ir nuolat dairėsi į šalis. Bet mūsų laukė kita staigmena. Netrukus pradėjome jausti, kad batuose vyksta kažkoks judėjimas, kuris vis kyla aukštyn į blauzdas. Paprašiau, kad man nuautų batą. Kai draugas numovė ir įkišęs ranką kažką ištraukė, ugnies šviesoje pamatėme saują mažų erkių. Tada visi nusimovė batus ir į ugnį iškratė tas bjaurybes, kurios atkakliai skverbėsi po oda. Per naktį daug kartų reikėjo iš batų kratyti tuos padarus į ugnį. Bet blogiausia buvo tai, kad jos skverbėsi ne tik į kojas, tarpupirščius, bet lindo ir į visą kūną, iš kur tamsoje nebuvo galima jų pašalinti. Tie bjaurūs padarai atogrąžų miške laikosi aplipę ant šakų ir lapų. Ir kai praeinantieji užkliudo šakas, jie saujomis byra ant jų ir, įsiskverbę po oda, geria jų kraują, deda kiaušinėlius, atveria žaizdas ir sukelia pūliavimą. Toji naktis buvo tikra kančia. Erkių apsėsti, nekantriai laukėme aušros.

Sulaukę aušros, pradėjome kelionę atgal, kuri man buvo ypač sunki, nes su kuprine ant pečių ir šautuvu rankoje reikėjo peršokti per upokšnius, perlipti per išvirtusių ir trūnijančių medžių kamienus, brautis per erškėčiuotus krūmus, leistis žemyn ar kopti aukštyn. Pavojingesnėse vietose draugų padedamas šiaip taip stūmiausi pirmyn, iki pagaliau pasiekėme japono naujakurio lūšną, kur buvo palikti mūsų arkliai. Mane turėjo pasodinti ant balno, nes su viena ranka negalėjau užšokti. Kaip sužeistas belaisvis, dviejų sargybinių lydimas žingine jojau į, laimei, netoli esančią latvių baptistų koloniją, kur buvo ambulatorija.

Latvių baptistų kolonija ten įsikūrė prieš I pasaulinį karą, kai vienas jų pranašas išpranašavo, kad už dvejų metų įvyksianti pasaulio pabaiga. Kad tam įvykiui jie galėtų tinkamai pasiruošti, turi vykti į Brazilijos džiungles ir ten melsdamiesi ramiai laukti tos dienos. Latvijoje pardavę savo ūkius, 160 šeimų atvyko į Brazilijos tolimiausią San Paulo valstijos užkampį, kur nebuvo jokių pagundų. Atėjus išpranašautai dienai ir pasauliui pasilikus kaip buvus, reikėjo pradėti vėl įprastinį gyvenimą. Tada jie suskato valyti džiungles ir dirbti žemę. Savo nepaprastu darbštumu pasiekė to, kad po kelerių metų pasistatydino mūrinę bažnyčią, lentpjūvę, pieninę, o dar vėliau įsirengė spaustuvę ir pradėjo leisti laikraštį ir galiausiai įsteigė dvasinę seminariją, kurioje ruošė baptistų pastorius, turėjusius populiarinti jų sektą tarp brazilų. Pietų Amerikoje jie labai veiklūs. Miestuose turi savo stotis, kuriose randa prieglaudą rengiami krikštui kandidatai, krikštijant apdovanojami ilgais marškiniais.

Į tą latvių koloniją, vardu „Varpa“, užklysdavo padirbėti ir lietuvių, kurie užsidirbę kiek pinigo traukdavo į San Paulą ieškoti tinkamesnio darbo. Atėję į konsulatą, jie juokdamiesi man pasakodavo, kad antrą valandą, suskambėjus varpui, jie turėdavo mesti darbą ir skubėti į bažnyčią melstis, atgiedoti kokią psalmę ir vėl grįžti į darbą. Jiems buvo draudžiama gerti svaigiuosius gėralus ir rūkyti. Tačiau ten išaugęs jaunimas tų draudimų nepaisė. Pats mačiau, kaip iš miške išbarstytų išviečių bū-

delių rūkdavo dūmai. Jose pasislėpę jaunuoliai rūkydavo.

N. Ozolinš ten turėjo pažįstamų. Pirmiausia nuėjome pas kolonijos gydytoją, tai buvo moteris. Ji kiek aptvarkė mano ranką ir patarė grįžus namo tuojau kreiptis į specialistą. Daug laiko sugaišome iki nusivalėme erkes. Jos jau buvo suleidusios žnyples giliai į odą. Traukti jų negalima, nes žnyplės liks po oda ir pradės pūliuoti. Norint jų atsikratyti, reikia į spiritą įmerkti tabako ir tuo mišiniu tepti erkes. Tada jos pačios atgniaužia žnyples ir išlenda lauk. Kadangi tų bjaurybių buvo prilindę ir slepiamose kūno vietose, prašėme gydytojos išeiti, kad nesivaržydami galėtume sumedžioti visas erkes. Vėliau gydytoja mus pavaišino pietumis ir automobiliu apvežiojo po latvių koloniją aprodydama tenykštį gyvenimą. Mane stebino tų fanatiškai tikinčių baptistų darbštumas ir jų ištvermė gyvenant toli nuo civilizacijos ir kultūros centrų, susiklausymas ir visų bendras gyvenimas neišsilakstant iš to tolimo užkampio. Būdinga, kad tuo tarpu, kai lietuvių Pietų Amerikoje suplaukė įspūdingas skaičius — 75 000, latviai nenoriai emigruodavo. Pietų Amerikoje jų buvo labai nedaug. Masinės emigracijos nebuvo. Gal tai buvo dėl mažesnio gyventojų prieaugio ar kas susirasdavo darbo namie, ypač Rygoje. Toji latvių baptistų kolonija Brazilijoje buvo vienintelis kiek didesnis latvių telkinys Pietų Amerikoje.

Gydytoja senu fordu vežiojo mus siaurais keliukais miške. Mano draugai sugebėjo nušauti keletą aukštai medžiuose tupinčių beždžioniukių, kurių mėsa labai skani, o naktį — keletą bėgančių kiškių. Kitą dieną ji mus nuvežė į artimiausią stotį. Kiek pavažiavę traukiniu, išlipome stotelėje, iš kurios nebuvo toli Daukantų kavos fazenda. Kai gruoblėtu miško keliu ją pasiekėme, pamačiau gana apleistą, skurdų kavos dvarelį. Jo savininkai Daukantai jau buvo grįžę į Lietuvą ir palikę įgaliojimą jį valdyti J. Čiuvinskui, kuris jį išnuomojo vienai brazilų bendrovei. Ši pasirodė labai sukta, darbininkai tinginiai, tad jokio pelno iš jos neturėjo. Tik gyvenant vietoje ir pačiam prižiūrint tebuvo galima ją pastatyti ant kojų. Pamačiau ir įskilusią namo kertę, kur arti lapojo augalotas medis,

į kurį trenkė perkūnas, vos neužmušęs Daukantienės ir paskatinęs ją su dukromis keltis pas vyrą į Buenos Aires. Pabuvę keletą valandų, vėl vykome į stotį ir į San Paulą.

Sugrįžęs namo, tuoj pat ėjau pas savo bičiulį dr. Rangel Pestana, kuris mane nuvedė pas klinikos chirurgą, ir tas pradėjo taip tampyti man ranką, kad aš negalėjau susilaikyti keletą kartų nesušukęs. Aptvarstęs ranką, liepė po savaitės ateiti pasitikrinti. Kai peršvietė, pasirodė, kad neteisingai sudurti kaulai. Vėl tampė, derino, ir vėl kentėjau didelį skausmą. Blogiausia buvo tai, kad dešiniąja ranka negalėjau pasirašinėti raštų. Turėjau kreivazoti kairiąja. Mano parašas atrodė kaip girto ar kaip mažaraščio. Tokia tad buvo tos tapirų medžioklės pabaiga. Daug naujų įspūdžių, džiunglių pažinties, bet nemaža skausmo ir įvairių sunkumų.

KELIONĖ PAS JONAVOS SENTIKIUS

Po kelių mėnesių turėjau kitą, irgi netikėtą ir nemažiau įspūdingą kelionę. Vieną dieną grįždamas iš miesto ir atėjęs į priešais konsulatą esantį sodelį, pamačiau sėdinčius tris barzdotus vyrus, labai primenančius rusus sentikius. Kai priėjau artyn, jie puolė prie manęs, apkabino mano kelius ir šaukė: „Pone, gelbėk, gelbėk mus!".

Pasirodo, kad iš tikro tai buvo rusai sentikiai, iš Jonavos atvežti į San Paulo valstijos gilumoje esančią didžiulę kavos plantaciją. Jų esą per šimtas asmenų su didesniais ar mažesniais vaikais. Darbo sąlygos esančios tokios sunkios, o atlyginimas toks mažas, kad penkių asmenų šeima, nuo ankstaus ryto iki vėlaus vakaro dirbdama, neįstengia užsidirbti sočiai pavalgyti ir gyvena pusbadžiu, jiems neįprastame karštyje atskirti nuo pasaulio, nemokėdami susikalbėti ir išsiaiškinti. Jie pabėgo iš fazendos ir atvyko į konsulatą maldauti mano pagalbos.

Iš tų pasakojimų patyręs apie nepakenčiamas jų gyvenimo ir darbo sąlygas bei šiurkštų išnaudojimą, kreipiausi į Darbo departamentą, informavau apie įvykį ir prašiau patvarkyti, kad tie žmonės nebūtų daugiau skriaudžiami bei išnaudojami... Departamento direktorius buvo

nustebintas, nenorėjo tikėti, kad Brazilijoje taip būtų išnaudojami plantacijose dirbą darbininkai, nes išleisti nauji įstatymai turėtų tinkamai apsaugoti dirbančiųjų teises bei uždarbius. Jam atsakiau, kad įstatymai yra geri, bet gyvenimo tikrovė kitokia. Tolimoje provincijoje tie įstatymai nevykdomi. Be to, sakiau, trys delegatai iš tos kavos fazendos tebėra čia, tad departamentas gali atsiųsti savo atstovą, juos išklausinėti ir iš jų lūpų išgirsti, kaip jiems tenka gyventi ir dirbti. Direktorius nepriėmė mano siūlymo, bet po ilgų aiškinimų man siūlė nuvykti į tą fazendą su Darbo departamento atstovu ir vietoje patirti, kas iš tikrųjų ten vyksta. Aš sutikau ir sutartą dieną darbo inspektoriaus lydimas išvykau į tą tolimą fazendą. Stotyje mūsų laukė iš dvaro atsiųstas fordukas. Kelias buvo duobėtas, gruoblėtas ir su paliktais kelmais. Džiaugėmės, kad neišbarstėme dantų ir neiškratė mums žarnų, kol sukorėme 30 km atstumą.

Fazenda buvo didelė, joje buvo auginama daugiau kaip trys milijonai kavos medelių. Jos savininkas gyveno Prancūzijoje. Viską tvarkė jo patikėtinis administratorius.

Greit pasklido žinia apie mūsų atvykimą. Mus apspito būrys vienmarškinių moterų su vaikais. Buvo 40 šeimų su keturiais ar penkiais vaikais kiekviena, atvežtų neva nemokamai, bet iš tikrųjų administracija kiekvieną savaitę tam tikrą dalį uždarbio išskaitydavo kelionės išlaidoms apmokėti. Plantacija buvo suskirstyta į keturis rajonus 4 kilometrų atstumu nuo kits kito. Kiekviename tokiame kvadrate buvo pristatyta namukų, tiksliau, būdelių su skylėmis langams ir durims. Lietui lyjant, užtraukdavo kokias marškas ar maišus. Jokių baldų nebuvo. Visi gulėjo ant grindų. Kiekviename kvadrate buvo įrengta maisto ir šiokių tokių prekių krautuvėlė, kur viskas buvo dvigubai ar trigubai brangiau nei miestelyje. O miestelis — už 20 km nuo fazendos, tik ypač svarbiais atvejais pasiekiamas.

Moterys man parodė kibirus, iš kurių visa šeima srėbė putrą. Prisisėmusios vandens, kuriame knibždėjo visokie gyviai, į jį pritrupindavo duonos ir tą mišinį valgydavo. Mėsa buvo labai brangi, tiesiog neįperkama. Nors dvaro sode buvo daugybė ant žemės prikritusių apelsinų, kurie

ten supūdavo, tačiau darbininkų vaikams nebuvo leidžiama jų surinkti ir bent vaisiais papildyti savo skurdų maistą.

Mane nuvedė parodyti, kur ir ką jie dirba. Kavos medeliai buvo susodinti taisyklingomis eilutėmis ir visi siekė suaugusio žmogaus ūgį. Aukščiau neleisdavo augti, nes nuo aukštesnių būtų sunku nurinkti pupeles. Jonavos rusai turėjo bent du paaugusius vaikus, galinčius dirbti, kiekvienoje šeimoje, kitos šeimos — net ir tris. Keturiese ar penkiese dirbdami nuo ankstyvo ryto iki sutemos, vis tiek negalėjo pakankamai užsidirbti, kad galėtų sočiai pavalgyti. Administracijos raštinėje man parodė kiekvienos šeimos vedamą sąskaitą, į kurią buvo surašomas jos uždarbis ir jos skolos. Pirmiausia atsiskaitydavo tam tikrą dalį kelionės išlaidų (nors agentai, suvilioję juos vykti į Braziliją, sakė, kad kelionė jiems nieko nekainuosianti), paskui ėjo išlaidos už maistą, įrankius ir kitokius pirkinius. Visa sudėjus, išlaidos viršijo pajamas ir neatrodė, kad šeima kada nors įstengs iš tų skolų išsikapstyti. Administracija man rodė čiabuvių darbininkų sąskaitas, kurios subalansuotos su pelnu. Be abejo, čia nemaža reiškė įgudimas ir karšto klimato pakentimas. Ta proga administratorius man sakė, kad kiekviena čia dirbanti šeima, jeigu nenori čia būti, sumokėjusi skolą gali vykti kur nori.

Iš sentikių nusiskundimų patyriau, kad dalis sunkumų ir nesusipratimų kildavo dėl jų nemokėjimo portugalų kalbos. Išklausiau vienos ir kitos pusės skundus ir draudimus. Daug jų savaime atkrito, nes negalėdami susikalbėti jie negalėjo visko išsiaiškinti. Tačiau toje fazendoje išbuvęs dvi dienas ir pamatęs sąlygas, kuriomis gyvena ir dirba rusai sentikiai, įsitikinau, kad tai yra užmaskuota baudžiava. Išvažiuodamas jiems patariau ieškoti progų iš ten pabėgti. Naktimis juos saugojo ginkluoti sargai, kad nepabėgtų. Sugauti pabėgėliai buvo baudžiami. Tačiau iš neaptvertos gyvenvietės tamsią naktį pabėgti nebuvo sunku.

Savo palydovui inspektoriui reiškiau viltį, kad dabar, išsiaiškinus visus nesusipratimus, jų sąlygos pagerės ir

jie galės ramiai dirbti, išlyginti skolas ir panorėję persikelti į miestą.

Anais laikais kava buvo svarbiausia eksporto prekė ir didžiausias Brazilijos turtas. Brazilija buvo ir tebėra produktyviausia pasaulyje kavos augintoja.

Kavą gerdamas, negali įsivaizduoti, kiek reikia įdėti darbo, iki kvepiąs gėrimas pasiekia vartotojo stalą. Pasodintas kavos medelio daigas tik po penkerių metų pradeda nešti vaisius. Jis žydi smulkiais baltais žiedeliais, šie ilgainiui pavirsta tamsiai raudona uoga, kurios viduje brėsta pupelė. Nuraškytos ankštelės verčiamos į suplakto molio aikštę, kur karštoje saulėje išdžiūva ir ima aižėti. Su arklių, mulų pagalba ar kitomis priemonėmis žievė suskaldoma. Paprastai kiekviena fazenda šalia aikštės turi tekantį upelį, į kurį sumindyti kevalai suverčiami. Kavos pupelės, kaip sunkesnės, nugrimsta į dugną, o kevalus nusineša srovė. Tada upelio srovė nukreipiama į šalį. Iš upelio dugno surinktos pupelės vėl verčiamos į aikštę ir džiovinamos. Išdžiovintos pupelės perleidžiamos per specialią mašiną, kuri jas išrūšiuoja į 5 rūšis. Į pirmą maišą krenta didelės, pilnos pupelės, o į antrą — mažesnės sveikos, į trečią — kirminų pagraužtos, su kitais defektais krenta į ketvirtą, suskilusios ir aptrupėjusios — į penktą maišą... Supiltos ir pasvertos pupelės fazendininkų pristatomos Kavos institutui, kuris jiems išmoka avansu tam tikrą sumą, o galutinai su jais atsiskaito kavą pardavęs eksportuotojams. Kavos kainos priklauso nuo jos gero ar blogo derliaus. Jeigu gerai uždera — ji pigesnė, jeigu blogai — brangesnė. Man esant San Paule, du kartus teko matyti ir jausti deginamos kavos smarvę. Mat keli iš eilės labai dideli kavos derliai užtvindė sandėlius. Jos kaina ėmė smarkiai kristi. Kavos institutas, norėdamas išlaikyti bent vidutinę kavos kainą, ryžosi jos perteklių deginti. Ant geležinkelio platformų suverstos kavos krūvos išverčiamos palei bėgius ir padegamos. Kadangi pupelės turi tam tikrą riebumą, padegtos gerai dega, tik sukelia sunkiai pakeliamą, tirštą smarvę. Stipriam vėjui pučiant, važiuodamas traukiniu jautiesi riedąs tiesiai į pragaro ugnį, nes iš abiejų pusių traškėdamos vilnija didžiulės liepsnos. Kai vėjas tą smar-

vę atneša į miestą, niekur negalima nuo jos pasislėpti. Tokiais atvejais aš brazilams sakydavau, kad jiems būtų mažiau nuostolių pigiai kavą parduoti Lietuvai ir kitoms Rytų Europos valstybėms, kur ji labai brangi ir retai geriama. Jie atsakydavo, kad tai aukštoji politika ir čia logikos neieškok. Vėliau brazilai kavos pupelėmis kūreno garvežius. Tik netrukus prasidėję mažiau derlingi metai ir šalnos sustabdė tą kavos naikinimą.

Sugrįžęs į San Paulą, nekantriai laukiau žinių iš jonaviškių sentikių, nes buvau tikras, kad jie mėgins iš tos fazendos pabėgti. Po kokių dviejų savaičių iš administratoriaus gavau telegramą, kad visų keturiasdešimties šeimų vyrai esą pabėgę. Laukiau, kada jie pasirodys konsulate. Po kokių trijų dienų atvyko būrys barzdočių, išvargusių, bet linksmai nusiteikusių. Pabėgti esą nebuvo sunku, nes sargai buvo užmigę. Labai nerimavo dėl paliktų šeimų. Juos nuraminau sakydamas, kad administratorius ilgai jų nelaikys, nes nenorės ilgiau maitinti. Privengdamas Darbo departamento ir konsulato, jas paleis. Ir tikrai po savaitės gavau telegramą, kad sentikių žmonos su vaikais jau susodintos į vagoną ir pasiųstos į San Paulą. Prašė jas perimti savo globon. Laimei, man nebereikėjo jomis rūpintis, nes jų vyrai jau buvo gavę darbus, susiradę butus ir jas parsigabeno pas save.

Ši laimingai pasibaigusi Jonavos sentikių odisėja yra dar vienas pavyzdys, kaip Lietuvoje buvo pro pirštus žiūrima į mūsų piliečių emigraciją į užjūrį. Niekam nerūpėjo, kad jie, atsidūrę atogrąžų šalyse, gali patekti į tikrą baudžiavą, gali būti negailestingai plantatorių išnaudojami ir skriaudžiami.

Tuo tarpu kitų valstybių valdžios organai, jeigu emigruodavo didesni būriai, rūpinosi, kaip jų piliečiai gyvena atsidūrę, pavyzdžiui, Brazilijoje. Japonai, išleidę 150 žmonių būrį, rūpinosi, kad būtų mokytojų, agronomų ir dvasininkų. Prieš išvykdami, jie jau žinojo, kas jų laukia, ir buvo atitinkamai pasiruošę. Iš tokios tvarkingos emigracijos buvo nauda ir juos priimančiam, ir išleidžiančiam kraštui. Po kelerių metų japonų naujakuriai pakankamai

aprūpindavo San Paulo miestą daržovėmis. Apskritai japonai mažai nutautėja, gyvena didesnėmis kolonijomis ir dabartiniu metu vaidina svarbų vaidmenį Brazilijos gyvenime.

Žinoma, Japonija didelė ir turtinga valstybė, galinti stipriai paremti besikuriančius savo išeivius. Galimas daiktas, kad jeigu Lietuva būtų išlikusi nepriklausoma, mūsų išeivija Pietų Amerikoje, o ypač Brazilijoje, būtų neblogiau už japonus įsitvirtinusi, nebūtų išsibarsčiusi ir nebūtų nutautėjusi, kaip kad atsitiko rusams okupavus Lietuvą.

Lietuviai išeiviai pasižymėjo darbštumu ir sumanumu. Nemažiau už japonus jie buvo ir ištvermingesni. San Paule pažinau jauną lietuvį, Joną Zablockį, kuris Vilniuje, Gedimino kalne, vasario 16 dieną iškėlė Lietuvos vėliavą. Lenkų gaudomas, pabėgo į Kauną. Čia gen. Daukantas jį paėmė savo globon ir išsiuntė į Braziliją, kur jo, kpt. Čiuvinsko ir DULR'o šelpiamas baigė universitetą ir gavo inžinieriaus agronomo laipsnį. Daukantas tikėjosi iš jo padaryti lietuvių išeivių vadovą Brazilijoje. Bet jam vedus turtingą brazilietę, kuri jam uždraudė su lietuviais turėti kokių nors reikalų, nieko iš to neišėjo. Taigi tas Zablockis, žinodamas, kaip atogrąžų klimate sparčiai auga medžiai (per penkerius metus iš diego išauga kumščio storumo medis), pasiūlė brazilams plačiu mastu auginti eukaliptus, kuriuos galima panaudoti garvežių kurui (Brazilija neturėjo akmens anglių ir jas importuodavo). Jo projektas buvo priimtas, ir jis buvo paskirtas vyriausiuoju jo vykdytoju. Teko matyti, kaip eukalipto diegai buvo tūkstančiais sodinami eilėmis, kad po penkerių metų būtų panaudoti garvežių kurui. Taip pat mačiau jo įsteigtą eukaliptų muziejų. Jų yra bent 80 rūšių, nuo labai lengvos medienos iki ąžuolo sunkumo. Iš eukaliptų medienos ir iš lapų daromi kvepalai, muilai ir daugelis kitokių gaminių, neskaitant eukaliptų panaudojimo baldų gamyboje. Tad J. Zablockio energija, sugebėjimai, patriotizmas ir lėšos jam išmokslinti nepateisino į jį dėtų vilčių. Jį susiurbė braziliška aplinka. Jis jaunas mirė, pasitarnavęs tik brazilams.

Paskutiniais gyvenimo San Paule metais netikėtai mane aplankė anksčiau man buvę nepažįstami keli svečiai. Po to susitikimo mūsų pažintis nenutrūko ir vienu atveju teigiamai paveikė lietuvių kolonijos reikalus.

Pirmiausia mane aplankė du lietuviai kunigai iš Čikagos. Vienas jų buvo kun. Jurgis Paškauskas (vėliau prelatas Paškus), o kitas — kun. Krušinskas (vėliau prelatas Krušas). Aš juos pavedžiojau po miestą ir apylinkes, parodžiau lietuvių mokyklas, bažnyčią ir viską, ką jie norėjo pamatyti.

Atsisveikinus su jais atrodė, kad mūsų pažintis ir pasibaigė, nes mus skyrė milžiniški atstumai. Bet beveik po trisdešimties metų, kai aš su šeima atsidūriau Čikagoje ir įsirašiau į Marquette parko lietuvių parapijos narius, mane susirado tos parapijos klebonas prelatas Paškus ir pasakė atsimeną iš apsilankymo San Paule. Jis mane su žmona pakvietė pas save, vaišino puikiu midum. Ta proga man padovanojo savo paties parašytą ir išleistą knygelę apie kelionę po Pietų Ameriką. Knygelėje mini ir savo apsilankymą Lietuvos konsulate San Paule, ir pažintį su manim. Vėliau surado ir man dovanojo didelę nuotrauką, vaizduojančią juos ir mane prie vaišių stalo. Nuo to laiko iki gyveno prel. Paškus labai dažnai aš su žmona būdavome jo svečiais. Kiekvieną kartą mus vaišindavo savo paties gamybos midum. Klebonijos sode jis laikė keletą bičių avilių ir iš savo bičių medaus darė puikų midų.

Kita staigmena buvo, kai į konsulatą įžengė aukštas, beveik lubas siekiąs vyras. Nenorėjau tikėti, kad tai gen. V. Nagevičius, nes buvo civiliai apsirengęs. Pasinaudodamas Vidaus reikalų ministerijos teise tikrinti emigrantus ir jiems teikiamas sąlygas laivuose, gavo nemokamą laivakortę į Buenos Aires. Pasiekęs Santos uostą, pasuko į San Paulą susipažinti su lietuvių kolonijos gyvenimu. Aš jį gražiai priėmiau, parodžiau viską, ką norėjo pamatyti, ir išvykstant palydėjau iki laivo. Laive jis mane pavaišino. Užsimezgė pažintis, kuri sustiprėjo man 1938 m. vasarą sugrįžus į Kauną.

Ta proga apsilankęs pas jį, prašiau pagelbėti San Paulo vysk. M. Valančiaus mokyklai gauti iš valdžios

lėšų jos nuomojamam pastatui nupirkti. Toji mokykla turėjo patalpas pačiame miesto centre. Be mokyklos, ten buvo spaustuvė, savaitraščio redakcija ir butas mokytojui. Be to, ji turėjo salę, kurioje vykdavo vaidinimai, susirinkimai, posėdžiai ir pan. Gen. Nagevičius tas patalpas buvo matęs. Tas patalpas įsigijus, būtų galima jas praplėsti ir padaryti tikru lietuviškos veiklos centru. Dabar, būdamas pas jį, visa tai jam priminiau. Jis ir pažadėjo pagelbėti. Sako, pasistengsiąs pas save pakviesti pietų ministerį pirmininką J. Tūbelį, tada pats jam išdėstysiąs visą reikalą, o aš prašysiu skirti reikalingą sumą. Oficialiai prašant, reikalas gali ilgai užtrukti ir nežinia, ar išdegs, tuo tarpu mažame privačiame būrelyje ir prie stikliuko viskas greitai išsisprendžia. Ir tikrai vieną dieną pakvietė pas save pietų ir prašė gerai pasiruošti argumentuoti. Atėjęs pas jį (gyveno Donelaičio gatvėje, priešais Karo muziejų), radau min. pirm. Tūbelį jau bešnekučiuojant su šeimininku. Supažindindamas generolas negailėjo man pagyrų. Pietaujant jis pasakojo savo įspūdžius iš kelionės Brazilijoje. Po pietų, prie kavos, gen. Nagevičiaus paskatintas papasakoti, kaip laikosi lietuvių kolonija San Paule, trumpai apibūdinau jos veiklą, išryškinau vysk. Valančiaus mokyklos reikalą. J. Tūbelis, išklausęs mane, paklausė, kiek reikia lėšų tam namui įsigyti. Atsakiau, kad reikia 26 500 litų. Tada jis sako: „Gerai, ministerių kabinete aptarsime tą reikalą ir tikiuosi, kad toji suma bus paskirta". Aš su gen. Nagevičium labai apsidžiaugėme tuo jo pažadu. Gal po dviejų savaičių gen. Nagevičius man pranešė, kad ministerių kabinetas leido paskirti 26 500 litų nupirkti vysk. M. Valančiaus mokyklai namą.

RIO DE JANEIRO KARNAVALAS

Visos lotynų kilmės tautos mėgsta Užgavėnes — karnavalą (carne, vale — mėsa, sudiev) — triukšmingai atšvęsti. Dar gyvendamas Buenos Aires, buvau girdėjęs, kad Rio de Janeiro karnavalo šventės esančios vienintelės pasaulyje. Tiesa, ir San Paulo karnavalo metu jau-

nimas visaip išdykauja. Labai mėgsta iš specialių buteliukų purkšti kvepiantį skystį praeiviams į akis, kurias jis gerokai pagraužia. Gatvėse šoka, specialiai įrengtose platformose pravažiuoja kaukėtieji, mėto konfeti, triukšmauja... Salėse ruošiami kaukių baliai, kur ir suaugusieji pasilinksmina. Bet visa tai platesnių masių neįtraukdavo į linksmybių sūkurį. Pavyzdžiui, San Paule gyvenantys vokiečiai, švedai, anglai, lenkai, lietuviai ir kiti gana šaltai žiūrėdavo į tuos išdykavimus ir masiškai neįsitraukdavo į tas karnavališkas linksmybes. Visai kitas vaizdas Rio, Brazilijos sostinėje, administracijos centre. Ten nėra pramonės įmonių, todėl nėra nė emigrantų. Čia vyrauja per kelis šimtmečius susilydę indėnų, negrų ir portugalų mišriai, vadinami kariokais (carioca). Jų būdingiausia ypatybė — nerūpestingumas, polinkis gyventi linksmai, šia diena, nesirūpinant, kas bus rytoj. Kariokų būde vyrauja negrų rasės polinkis į muziką ir šokį. Sakoma, kad jų kojos savaime šoka. Todėl tik Rio de Janeire karnavalo šventės tęsiasi 4 dienas ir jose dalyvauja ne tik visas miestas, dideli ir maži, bet ir šimtai tūkstančių iš kitur atvykusių. Yra specialios brolijos, turinčios savo spalvingas uniformas, orkestrus, sudarančios specialias programas, muzikams užsakančios sukurti karnavalines dainas ir šokius, kurie iš anksto išpopuliarinami ir karnavalo metu atliekami. Ypač būdingos savo linksma ironija specialiai tų metų karnavalui sukurtos dainos, iš kurių viena yra dainuojama visoje Brazilijoje. Vieną tokios dainelės posmą dar ir dabar tebeatsimenu. Jis skamba taip: „Para baixo todos santos aajudam. Para arriba a coisa muda". Lietuviškai: „Leistis žemyn visi šventieji padeda. O kopti aukštyn — tai jau kitas reikalas".

Turbūt kiekvienas Rio de Janeiro gyventojas stengiasi karnavalo šventėse aktyviai dalyvauti. Kas neturi savo automobilio, jau labai iš anksto išsinuomoja su specialiai įrengta platforma, į kurią susėda visa šeima, šventiškai apsirengę ar kaukėti, važinėja gatvėmis barstydami konfeti, purkšdami kvapų skystį, svaidydami spalvotas juosteles, draugiškai juokaudami su žiopsančiais šaligatviuose. Tam tikslui visus metus taupo, kad per karnavalą nieko nestigtų. Kadangi daugelis jų afrikietiškos kilmės ir

mišrių šeimų, matyt, jiems yra įgimtas polinkis linksmintis ir nors trumpam užmiršti pilką kasdienybę. Taip pat karnavalo šventės gera proga ir visokiam kerštui: neištikimų žmonų ar vyrų nužudymui, žmonų ir dukterų pabėgimui, vyrų suviliojimui. Vyraujant linksmai nuotaikai ir daugeliui esant persirengusiems ir kaukėtiems, daug lengviau tai padaryti, atsiskaityti už patirtas skriaudas, apgavystes ir t. t.

Atsidūręs milijoninėje minioje šūkaujančių, dainuojančių, šokančių ir visais kitais įmanomais būdais besilinksminančių, pasijunti kaip iš mėnulio nukritęs. Niekada gyvenime nesu matęs tokio visuotinio žmonių pamišimo. Gatvėmis slenka nenutrūkstamos voros platformų, kartais labai originaliai išpuoštų. Viskas nepaprastai spalvinga, gyva ir linksma. Žiūrėdamas į juos, galvoju, ką reiškia šiltas klimatas, karštas kraujas. Palyginti su jais, mes, lietuviai, esame sustingusi tauta, bijanti garsiai nusijuokti, smarkiau pajudėti, drąsiai pasireikšti. Mus visi namie ir svetur varžo ir mes visur drovimės.

Kai tik minioje prasiveria kokia aikštelė, tuoj šokėjų būrys ima šokti sambą... Atrodo, kad mišrių kojos iš prigimties linkusios šokti. Sakoma, kad svarbiausia jų kūno dalis yra kojos, kurios šoka savaime. Moterų nuogi pilvai ritmiškai susitraukia ir išsiplečia, tartum tampomi akordeonai... Iš garsiakalbių sklindanti triukšminga muzika ir dainos visus įelektrina. Nustebęs žaviuos tokiu masiniu pamišimu. Kadangi jis linksmas, tai nekelia baimės, bet, neduok Dieve, jeigu kas tokią masę įpykintų.

Visos įstaigos ir krautuvės uždarytos, išskyrus restoranus bei valgyklas. Viskas sustoja, atrodo, tam, kad masės galėtų prakaitu išlieti visą savo energiją ir santaupas, idant Pelenų dieną paliktų išsisėmę, nurimę, trokštą tik poilsio, o po to — vėl pradėtų taupyti kito karnavalo linksmybėms.

Paskutinės karnavalo dienos vakare vyksta paradas. Jis labai žavus. Žiūrovą stebina nepaprastai gražiai ir išradingai papuošti vežimai-platformos su įvairiomis figūromis, scenomis, rimtomis, istorinėmis ar pašaipiomis, muzika, būgnais ir šokiais. Paradas tęsiasi kelias valandas. Galiausiai lėtai, iškilmingai pravažiavus karnavalo

karaliui ir karalienei, jis laikomas baigtu. Gatvėse lieka kalnai šiukšlių, o jo dalyviams — neišdildomi įspūdžiai.

Nors ir būdamas pasyviu žiūrovu, bet pervargęs nuo labai ilgo stovėjimo ir daugybės įspūdžių, grįžtu į netolimą viešbutį galvodamas, kad gal ir gerai, jog čia žmonės gali visuotinio pamišimo dienomis linksmai ir triukšmingai išdeginti visą savo energiją, o po to grįžti į kasdieninę tikrovę, negalvoti apie revoliucijas, sukilimus, valdžios nuvertimą ir t. t. Jie patenkinti, kad bent tris keturias dienas galėjo nusikelti į pasakos pasaulį. Nesu girdėjęs, kad kuri kita tauta taip linksmintųsi, kaip karnavalo metu Rio de Janeire brazilai. Čia, matyt, turi įtakos tai, kad brazilų gyslose yra daug afrikietiško kraujo, o juodieji bei mišrūs brazilai, kaip žinoma, yra labai linkę į linksmą, nerūpestingą gyvenimą. Man ten esant, kraštą diktatūriškai valdė prezidentas G. Durnelles Vargas. Jo diktatūra buvo tėviška, jokių sušaudymų, jokių kacetų. Spauda galėjo jį švelniai kritikuoti ir pašiepti be jokios baimės. Lietuviai juokdavosi, kad, girdi, Braziliją valdo Durnelis Vargas. Apskritai brazilai pasižymi nuoširdumu ir su jais lengvai galima susidraugauti ir bendrauti.

Sia proga man prisimena plačiai paplitęs anekdotas apie portugališkos kilmės brazilų didelę lengvatikystę. Tarp jų labai populiarus Manuelio vardas (tuo vardu buvo keli Portugalijos karaliai). Jaunesnio amžiaus brazilai labai mėgsta stovinėti skersgatviuose ir akimis lydėti ir užkabinėti gražias moteris. Užėjęs į kokią įstaigą, dažnai nerandi tau reikalingo pareigūno. Pasako, kad jis išėjo ir nežinia, kada grįš. Tačiau tarnui į delną įspaudus 5 milreisus (2 litus), jis nubėga į artimausią skersgatvį to pareigūno pašaukti. Taigi prie vieno tokio Manuelio, stovėjusio ir žioplinėjusio skersgatvyje, pribėga pokštininkas ir sujaudintu balsu jam sako: „Manueli, tu čia žiopsai, o tuo tarpu Nikterojuje dega tavo namai, dega tavo žmona ir vaikai. Greitai bėk jų gelbėti!“

Nieko negalvodamas, Manuelis bėgte bėga į prieplauką, perka bilietą ir skuba į garlaivį. Ant denio sėdėdamas pučiant gaiviam vėjeliui, Manuelis pradeda galvoti: „Po velnių! Juk aš ne Manuelis, o Žoakinas. Aš juk nesu ve-

dęs, neturiu žmonos, neturiu vaikų, pagaliau aš gyvenu ne Nikterojuje, o pačiame miesto centre... Tai ko, po galais, aš dabar plaukiu į Nikterojų?“ Jis pašoka, bėga atgal, bet garlaivis jau baigia pūškuoti į kitą įlankos pusę, ir jis turi nurimti.

Kalbant apie Rio karnavalą, pravartu užsiminti ir apie patį Rio miestą. Rio de Janeiro — Sausio mėnesio upė — taip atradėjai pavadino Guanobaros įlanką, klaidingai laikydami ją esant upe. Nūdien Rio de Janeiro yra laikomas gražiausiu pasaulio miestu. Patys kariokai jį vadina „Cidade maravilhosa“ — stebuklingu miestu. Teisybę sakant, tą jo grožį, laimingas sutapimas, sudaro harmoningas žmogaus genijaus (labiausiai architektūros) suderinimas su jį juosiančia jūra, kalnais ir atogrąžų augmenija. Mėlynas Atlantas įnoringom, bet labai spalvingom įlankom juosdamas plačiai kalnų papėdėse išsidriekusį miestą, jį puošia įspūdingom, natūraliom dekoracijom.

Kita jo įžymybė — Pao de Acukar — Cukraus Galva — kūgio pavidalo 400 metrų aukščio kalnas, bespoksąs Atlante. Jis pasiekiamas iš žemesnės uolos Urca ištiestu kabeliu ir ant jo kabančiu vagonėliu. Įsėdęs į nedidelę kabiną, esi užtraukiamas į Cukraus Galvos viršūnę. Iš jos atsiveria žavus vaizdas, ypatingai įspūdingas naktį, kai apačioje žėri ir mirguliuoja milijonai įvairiaspalvių šviesų, atsispindinčių Atlanto vandenyse.

Kariokai didžiuojasi ir kitu, Corcovado, kalnu (700 metrų aukščio), kuris niūkso kiek toliau nuo Atlanto ir pasiekiamas krumpliuotais ratais traukinėliu. Corcovado ypatingai išgarsėjo, kai ant jo viršūnės 1931 m., minint Brazilijos nepriklausomybės pirmąjį šimtmetį, buvo pastatyta milžiniška laiminančio Kristaus statula. Ji yra 33 metrų aukščio ir labai įspūdingai atrodo įplaukiant į Rio uostą, dieną ar naktį, ypač nakčia, kai staiga debesų properšoje atsiveria iliuminuotas Kristus ir tuoj debesyse dingsta. Tai išgyveni kaip sapne matomą regėjimą.

Guanabaros įlanka nusėta egzotiška augmenija apaugusiom salom salelėm. Viena jų — Paqueta — pasiekiama garlaiviu. Įžengęs į ją, gali gėrėtis spalvingom gėlėm ir paukščiais bei retai matoma augmenija. Mane domino kakavos medžių vaisiai, geltonos bananų išvaizdos ankš-

tys, kyšančios tarp plačių lapų. Atvožęs jų viduje randi pilna pupelių, iš kurių gaminama kakava ir šokoladas.

Kadangi brazilai nemėgsta skubėti, ypač kariokai (vaduodamiesi savo įprastiniais „calma do Brazil" — Brazilijos ramybė ir „vem a amanha" — ateik rytoj), tad nori nenori, turi laukti. Laukdamas nuvykau į Petropolį, 90 km nuo Rio ir 900 metrų aukštyje, imperatoriaus Petro II mėgstamiausią vasaros rezidenciją. Jo buvusiuose rūmuose dabar įrengtas muziejus. Man buvo įdomu patirti, kad ten vešliai augančios stambiais, puokščių pavidalo mėlynais ar rausvais žiedais gėlės, vadinamos hortenzijomis, buvo pavadintos Petro II žmonos Hortenzijos vardu.

Vis dar laukdamas Užsienio reikalų ministerijos atsakymo man rūpimu klausimu, išėjau pasivaikščioti į Rio pajūrį. Copocabanos, Botafogo ir Flamengo populiarūs paplūdimiai knibždėjo besimaudančių, besikaitinančių ir besportuojančių perpildyti. Aš neturėjau atsivežęs maudymosi kostiumo, tad patraukiau Leblono įlankos link. Anais laikais tie plotai dar tebebuvo tušti ir neužstatyti, ten tvyrojo dykuma. Klampojau per lengvutį smėlį tolyn. Tolumoje pamačiau didelį baltą plotą. Atrodė, lyg žemė būtų buvusi apklota sniego danga. Bet sniegas atogrąžų saulės spinduliuos? Suintriguotas neįprasto vaizdo, paspartinau žingsnį. Man artėjant, pakilo didžiulis baltų žuvėdrų pulkas, kuris mėlynoje padangėje plasnodamas baltais sparnais džiugino akis ir širdį.

Pasijutau peršilęs ir pavargęs. Ryžaus išsimaudyti ir atsigaivinti, nes aplink — nė gyvos dūšios. Man įbridus į vandenį ir kiek nutolus nuo kranto, ūmai iškilusi didžiulė banga trenkė ir priplojo mane prie dugno taip stipriai, kad negalėjau nė pajudėti. Buvo pavojus, kad kita banga gali mane nusinešti į Atlanto gelmes.

GYVAČIŲ INSTITUTAS

Daugelis atvykusių į San Paulą turistų stengiasi pamatyti institutą, kuris mano ten buvimo metu buvo vienintelis pasaulyje. Jis buvo netolimame priemiestyje, apjuostas aukšta mūro siena ir gilių grioviu jos vidinėje

pusėje. Jame buvo laikoma keli tūkstančiai visų Brazilijoje besiveisiančių gyvačių, smauglių ir visų kitų roplių. Kadangi Brazilijoje nuo gyvačių įgėlimų kasmet miršta daugiau kaip du tūkstančiai žmonių, Gyvačių institutas gamino priešnuodžius — specialius serumus nuo labiausiai paplitusių gyvačių įkandimų. Turistams specialūs tarnautojai rodydavo, kaip iš gyvačių išimami nuodai. Tai gana pavojingas, šiurpu nukrečiantis vaizdas. Įėjęs į tam tikros rūšies gyvačių skyrių, tarnautojas nuogom rankom vikriai pasitveria gyvatę už sprando, ją pražiodo. Spurdanti, besiraitanti gyvatė kanda į jos nasrus įkištą lėkštelę, ir ant jos išlieja savo nuodus... Tada tie nuodai tam tikromis dozėmis įšvirkščiami specialiai laikomiems arkliams. Arklių kraujas neutralizuodamas nuodus pagamina priešnuodžius, serumą, kuris išpumpuojamas iš arklio kraujo. Gaila žiūrėti į tuos nelaimingus gyvulius, kurie užtemdytose arklidėse kenčia, kad galėtų savo krauju išgelbėti žmogui gyvybę. To instituto pagamintais serumais aprūpinama visa Brazilija. Tačiau jis veiksmingas tik tos pačios gyvatės rūšies įkandimams. Kitu atveju nieko nepadeda. Kartą Vytauto Didžiojo mokyklos vaikams žaidžiant už kiemo tvoros, vienam 10 metų berniukui gyvatė įgėlė į koją. Niekas nematė, kokia ta gyvatė buvo, ir nors vaistinė turėjo įvairių serumų, nežinant kokių priešnuodžių reikia, nieko negalėjo jam pagelbėti, ir berniukas kitą dieną mirė.

Savotiškai nemalonus vaizdas matyti tūkstančius įvairiausių gyvačių nedideliame plote. Vandeniu apsuptose salelėse ant negyvų medžių kamienų apsivynioję snūduriuoja smaugliai. Kiti drybso ant žemės, suriję kokį paršiuką ar kiškį, ir ramiai keletą savaičių jį virškina. Labai nuodingos yra barškuolės, kurios suerzintos uodegos galu barškina ir tuo žmogų įspėja apie jam gresiantį pavojų.

Žinoma, yra ir nenuodingų ir nieko pikta nedarančių gyvačių. Yra labai gražių įvairiaspalvių mažų gyvatyčių, tačiau jų yra ir labai nuodingų. Tai paslaptinga, šiurpi, žmogui pavojinga ir jo nemėgstama gyvūnija, kurios atogrąžų šalyse reikia ypatingai saugotis, o neretai nuo jos ir mirti.

Tas eilutes rašydamas, prisiminiau įvykį, kuris skamba kaip anekdotas. Kartą iš Rio de Janeiro zoologijos sodo pabėgo smauglys, kuris, atsidūręs laisvėje, užsmaugė vienoje tolimoje apylinkėje slampinėjusį lietuvį. Jo pavardės dabar nebeatsimenu.

KELIONĖ Į RIO DE JANEIRO

Atsiradus painesnių konsulinių klausimų, kurių nebuvo galima išspręsti vietoje ar susirašinėjant su centru Rio, reikėdavo vykti į Rio de Janeiro ir tartis su atitinkamu Užsienio reikalų ministerijos pareigūnu. Iš San Paulo į Rio de Janeiro yra 500 km nuotolis. Vakare sėdęs į traukinį, iš ryto atsirandi Rio. Tais laikais susisiekimas geležinkeliu Brazilijoje buvo gana pakrikęs. Jeigu kurią dieną neįvykdavo kokia katastrofa, laikraščiai pažymėdavo kaip sensaciją. Nepaisant to, visos kelionės traukiniais man buvo laimingos. Apskritai brazilai dėl to nesijaudindavo. Jie mėgsta sau ir kitiems kartoti: „Calma do Brazil" (Brazilijos ramybė), vadinasi, nesijaudink, viską ramiai priimk.

Brazilijos užsienio reikalų ministerija buvo įkurdinta Itamatary rūmuose (Palacio Itmatary, seno aristokrato talpiuose rūmuose, kurie buvo būdingi tuo, kad turėjo erdvų kiemą, iš trijų pusių juosiamą rūmų sienos su plačiais balkonais. Pats kiemas buvo apsodintas ištaigingomis palmėmis, o tarp jų buvo vandens kūdra. Mat anais laikais nebuvo vėsinimo, tad visi priėmimai buvo ruošiami vakarais tuose balkonuose su malonia vakaro vėsa atvirame ore ir vaizdu į palmes bei iliuminuotą kūdrą.

Kadangi pačiame Rio nedaug tegyveno mūsų piliečių, man kilo mintis čia įsteigti Lietuvos garbės konsulatą, suradus Lietuvai draugiškai nusiteikusį turtingą ir įtakingą asmenį, kuris už garbingą titulą ir kitas privilegijas galėtų patarnauti mūsų piliečiams, vasario 16 proga suruošti priėmimą ir atlikti antraeilius konsulinius reikalus.

Per savo bičiulį Lyder Sagen'ą, turėjusį plačius ryšius su skandinavais, pavyko tokį asmenį surasti. Jis buvo švedų tautybės turtingas žmogus, L. Moberg'as. Jis atvyko pas mane susipažinti. Pasirodė esąs malonus vidutinio amžiaus vyras. Supažindinau jį su Lietuvos politine būkle ir konsuline praktika. Jis pasižadėjo laikyti lietuvį sekretorių. Kai jis buvo oficialiai patvirtintas, aš nuvykau į Rio sutvarkyti visų formalumų garbės konsulatui atidaryti. Deja, jis neilgai ėjo tas pareigas. Lietuvą okupavus, jis atvyko į Lietuvos konsulatą San Paule, pranešė apie savo atsistatydinimą ir perdavė visas turėtas bylas. Tokia buvo Lietuvos garbės konsulato Rio trumpa istorija.

1938 m. ankstyvą pavasarį Hitleris brutaliai prisijungė Austriją. Prasidėjo žiaurūs grasinimai ir reikalavimai iš Čekoslovakijos atplėšti Sudetus, o iš Lietuvos — Klaipėdą. Čekoslovakijos konsulas su žmona dažnai užeidavo pas mane pasiguosti ir pasitarti, ką jiems daryti, jeigu Hitleris įsibrautų į Čekoslovakiją, — grįžti namo ar pasilikti čia. Aš jiems atsakydavau, kad daug kas pareina nuo sąlygų. Tokiu atveju aš grįžčiau, nes Lietuvoje gyvena mano tėvai, broliai ir seserys. Nenorėčiau jų palikti nežinioje, gal bėdoje, o pats čia saugiai gyventi svetingoje, bet vis vien man svetimoje šalyje. Jis, žinodamas vokiečių žiaurumą, buvo linkęs pasilikti Brazilijoje.

Ir keistas sutapimas. Užsienio reikalų ministerija, tiksliau, ministeris K. Bizauskas, tartum žinodamas tokias mano nuotaikas, mane atšaukė į Kauną. Gavau jo raštą, kad esu skiriamas į Centrą ir kad į mano vietą atvyksta Aleksandras Polišaitis, iki šiol dirbęs Užsienio reikalų ministerijos konsuliniame skyriuje. Nors ir labai nusiminiau, kad mano įpėdiniu skiriamas nemokąs kalbų, visiškai svetimas lotynų tautų kultūrai ir jų dvasiai asmuo, šiurkštus ir užsispyrėlis (jį pažinojau Daugpilyje, kai jam buvo pavesta iš manęs perimti pareigas), bet ką nors daryti, kad būtų paskirtas tinkamesnis asmuo, nebuvo mano galioje. Pradėjau tvarkytis grįžimui į Lietuvą. Netrukus atvyko ir A. Polišaitis su šeima. Jo žmona buvo rusė, kurią jis vedė būdamas Vladivostoke. Nors buvo

pramokusi lietuviškai, bet prie kiekvieno sakinio sakydavo „tak skazat".

Jam perdaviau konsulatą, supažindinau su kolonijos veikėjais, mokytojais. Jis prašė supažindinti ir su valdžios pareigūnais bei svetimų valstybių konsulais. Kadangi kalbėjo tik rusiškai ir šiek tiek vokiškai, vizitai buvo trumpi ir labai formalūs. Jis sakėsi Vladivostoke baigęs Rytų kalbų institutą ir mokąs japonų kalbą, bet kai Japonijos gen. konsulas jį užkalbino japoniškai, jis nemokėjo atsakyti nė vieno žodžio. Aš ir jis buvome „sukonfūzyti".

Atsisveikinęs su pasiliekančiais draugais, veikėjais, mokytojais ir visais man gero linkėjusiais, prancūzų laivu „Kergelun" išvykau į Hamburgą, o iš ten greit atsidūriau Kaune.

A. Polišaičiui teko būti liudininku sužlugimo ir švietimo bei kultūros darbo, kuris per daugelį metų sėkmingai buvo dirbamas lietuvių kolonijoje. Hitleriui su Stalinu gėdingai susibaudus pasidalyti Rytų Europą (Ribentropo-Molotovo slapta sutartis) ir 1940 m. sovietams Lietuvą brutuliai okupavus, nutrūko lėšos kolonijos lietuviškoms mokykloms. Dešimt mokytojų, dirbusių penkiose mokyklose, neteko algų, kurias mokėdavo Draugija užsienio lietuviams remti. Jie pareikalavo išmokėti jiems trijų mėnesių kompensaciją. Priešingu atveju grasino kreiptis į teismą. Brazilijos lietuvių sąjunga ir A. Polišaitis, kaip tų mokyklų laikytojai ir globėjai, prašė juos kiek palaukti, iki bus surastos reikalingos lėšos, tačiau mokytojai neatlaidžiai reikalavo tuoj pat parduoti dviejų mokyklų pastatus ir už juos gautais pinigais jiems išmokėti kompensacijas. Taip buvo parduota kaip tik mano statydintoji Maironio ir vyskupo Valančiaus mokyklos. Pastarosios pastatas buvo įgytas mano išrūpintomis lėšomis. Šiuo atveju iš Lietuvos atsiųstieji mokytojai, privalėję stiprinti ir ugdyti lietuvybę užsienyje, pasirodė esą dideli egoistai, nė kiek neatsižvelgią į tautą ištikusią nelaimę ir tesirūpiną vien savo siaurais asmeniniais interesais. Be algos liko ir pats A. Polišaitis su visu konsulato personalu. Gal dėl to jis ėmė girtauti ir bendrauti su neaiškiais gaivalais. A. Polišaitis mirė 1972 m. 1984 m. birželį bū-

damas San Paule, aplankiau ir A. Polišaičio našlę, kurią radau gerokai sukiužusią. Jos namuose gyvena ir duktė Birutė. Ji verčiasi duodama anglų kalbos pamokas pasiturintiems brazilams. Gan gerai kalba lietuviškai, bet jokioje lietuviškoje veikloje nedalyvauja.

Grįžęs į Kauną, kol buvo galima, palaikiau ryšį su Buenos Aires ir San Paule gyvenančiais draugais ir veikėjais, ir iš jų žinojau, kas dedasi lietuvių kolonijose. Vokiečių ir rusų okupacijų metu tie ryšiai nutrūko. Tik 1949 m., apsigyvenęs Čikagoje, patyriau apie A. Polišaičio atliktą lietuviškų mokyklų likvidavimą, apie dviejų mokyklų pastatų pardavimą, apie gautų pinigų panaudojimą avansu mokytojams išmokėti algas ir apie visos kultūrinės veiklos suirimą.

Dabar, rašant šias eilutes (1980), skaudu žinoti, kad 45 000 lietuvių išeivių kolonijoje, kurioje 1938 m. lietuviškas mokyklas lankė 500 vaikų, nebėra nė vienos mokyklos, nėra net nė vienos tikros šeštadieninės mokyklos, nebėra mokytojų. Jaunosios kartos dauguma nutautėjusi ir tik Pasaulio lietuvių bendruomenės pastangomis ir Šiaurės Amerikos lietuviško jaunimo pasišventimu pradedama lietuvybė ten atgaivinti.

BRAZILIJOS KONSULATAS KAUNE

Man labai rūpėjo, kad vadovaudamasi abipusiškumo principu Brazilija įsteigtų savo konsulatą Kaune. Daug kartų klibinau tą reikalą, bet vis nesėkmingai. Brazilai vis atsikalbinėdavo, kad jų kraštas su Baltijos valstybėmis neveda beveik jokios prekybos, savo piliečių ten neturi, tai nemato reikalo steigti Kaune ar kitur savo konsulatą. Bet laikas bėgo, ir vis daugiau lietuvių išeivių įsigydavo Brazilijos pilietybę, o jų ten gimę vaikai automatiškai buvo laikomi Brazilijos piliečiais (brazileiro nato). Tad buvo galima turėti konsulatą Kaune, nes latvių ir estų Brazilijoje buvo labai maža. Brazilijos užsienio reikalų ministerija, svarstydama tą reikalą, priėjo prie išvados, kad geriausia būtų įsteigti konsulatą Rygoje, kuris aptarnautų visas tris Baltijos valstybes. Ryga, būdama

tų valstybių centre, lengvai būtų pasiekiama iš Kauno ir iš Talino.

San Paule veikė ir buvo gana aktyvi brazilų Baltijos draugų organizacija, kuriai priklausė žymūs paulistai brazilai ir baltiečiai intelektualai. Paprašiau valdybą sukviesti tuo reikalu pasitarimą. Jos pasisakymas už Kauną būtų svarbus ir galėtų paskatinti Brazilijos užsienio reikalų ministeriją steigti konsulatą ne Rygoje, bet Kaune. Pasitarimo metu kilo karšti ginčai tarp latvių ir manęs. Latvius palaikė ir estai. Tačiau brazilai pasisakė už Kauną, ir latviai su estais nusileido. Draugijos valdyba pareiškė savo pageidavimą, tačiau vis vien Brazilijos užsienio reikalų ministerija liko prie Rygos. Tada aš kreipiausi į mūsų bičiulį dr. Rangel Pestana, kuris, žinojau, draugavo su tuometiniu Brazilijos užsienio reikalų ministeriu J. Macedo de Soares. Dr. Pestana nuvyko į Rio de Janeiro ir įtikino ministerį, kad konsulatas turi būti Kaune. Ir tikrai po kelių savaičių gavau žinią, jog pirmuoju konsulu į Kauną paskirtas vienas Portugalijoje dirbęs Brazilijos ambasados pareigūnas, kurio pavardės nebeatsimenu. Jau man išvykus iš San Paulo, jis buvo apsilankęs mūsų konsulate San Paule ir kvietė J. Čiuvinską būti sekretorium ir kartu su juo vykti į Kauną. J. Čiuvinskui atsisakius dėl šalto Lietuvos klimato, Brazilijos konsulas neskubėjo vykti į Kauną. Tuo tarpu tarptautinė padėtis vis blogėjo. Netrukus prasidėjo II pasaulinis karas, o su juo ir Lietuvos okupacija. Taip tad pirmas Brazilijos konsulas, paskirtas į Kauną, į jį niekados neatvyko.

Tiksliai nebeatsimenu kada, bet maždaug šeštam dešimtmetyje San Paule išlikę gyvi keli mano draugai mane klausė, ką jiems daryti, kad kaip nors atgaivinus sunykusią San Paulo lietuvių kolonijos lietuvybę. Aš jiems patariau atsikviesti tėvus jėzuitus, kurie Čikagoje jau buvo pastatydinę Jaunimo centrą ir labai sėkmingai dirbo su jaunimu. Jie mano patarimo paklausė ir tėvus jėzuitus pasikvietė į San Paulą. Iš pradžių ten nuvyko kun. J. Bružikas ir kun. J. Kidykas. Negalėdami susitarti dėl bendros veiklos su kun. Ragažinsku, jie išsirūpino leidimą įsteigti

personalinę Šv. Kazimiero parapiją, pradėjo leisti savaitraštį „Mūsų Lietuva“ ir po truputį plėsti lietuvybės atgaivinimo darbą.

Žiūrint iš daugiau kaip 40 metų perspektyvos, liūdna ir skaudu matyti labai greitą mūsų išeivių svetur nutautėjimą. Nutausta kitų tautų išeiviai, bet ne taip greitai. Pavyzdžiui, lenkai yra daug atsparesni. Atrodo, kad tuo atžvilgiu lietuviai turi „inferiority complex“, nes jie stengiasi iš juos supančios daugumos neišsiskirti, kaip galima greičiau su ja susilieti, ypač jeigu būna pašiepiami ar pravardžiuojami. Todėl lengva širdim leidžia savo vaikams užmiršti savo gimtąją kalbą, nes su ja „toli nenuvažiuosi“, išsižadėti tautinių papročių ir virsti brazilais, argentiniečiais, amerikiečiais. Žinoma, jeigu Lietuva būtų išlikusi nepriklausoma ir pasivijusi kitas kultūringas tautas, tas savo menkystės kompleksas pamažu būtų išnykęs. Deja, taip neįvyko.

Taip pat reikia pabrėžti, kad tokia daugybė lietuvių išeivių Pietų Amerikoje nedavė nė vieno žymesnio rašytojo, poeto, dailininko ar kitos kurios srities kultūrininko. Poetas V. Ališas ir dailininkas J. Rimša jau atvyko subrendę. Taip pat ir iš nutautėjusių lietuvių iki šiol nepagarsėjo nė vienas koks žymesnis lietuviškos kilmės argentinietis ar brazilas. Žinoma, tai nereiškia, kad ateityje negali toks iškilti.

Baigiu šiuos atsiminimus konstatuodamas, kad 80 000 lietuvių emigracija į Pietų Ameriką Lietuvai buvo nuostolinga, patiems išeiviams labai sunki, skaudi ir vargingа. Noriu tikėti, kad ten išlikę ir nepalūžę mūsų išeiviai ar jų palikuonys ateityje sukurs nenykstančių vertybių ir tuo bent iš dalies įprasmins tenai savo buvimą.

1938—1941 METAI KAUNE IR VILNIUJE

Rašydamas šiuos atsiminimus, ketinau juos baigti savo grįžimu iš Pietų Amerikos 1938 m. gegužės mėnesį. Man atrodė, kad aprašius savo veiklą bei įspūdžius atogrąžų šalyse, bus tikslu sustoti ir jais užbaigti tą reikšmingą mano gyvenimo etapą. Jeigu sveikata leis, galvo-

jau parašyti antrą atsiminimų dalį, kuri būtų apėmusi paskutinius Lietuvos nepriklausomybės metus, abi okupacijas, pasitraukimą į Vakarus ir įsikūrimą JAV, Čikagoje. Atsiminimų rašymas neturint po ranka tokiam ilgam laikotarpiui reikalingos dokumentacijos yra susijęs su neišvengiamais praleidimais, apsirikimais ir klaidomis. Atsiminimų juodraštį ranka parašiau per keturis mėnesius. Perrašinėdamas mašinėle, kur galėjau, patikrinau ir pavardes, kai ką papildžiau, kai ką išbraukiau. Du mano bičiuliai perskaitė rankraštį ir padarė pastabų. Per tą laiką atsirado naujos medžiagos ir prisiminė užmiršti faktai ir įvykiai. Reikėjo dar kartą perrašyti rankraštį. Visam tam prireikė ketverių metų. Per tą laiką mano akys gerokai susilpnėjo ir aš suabejojau, ar begalėsiu parašyti atsiminimų antrąją dalį.

Tokios nuotaikos veikiamas, ryžausi šiuos atsiminimus papildyti 1938—1941 metų įvykiais. Būdamas liudininku Lietuvos nepriklausomybės atstatymo, jaučiau liūdną pareigą paliudyti ir jos klastingą bei smurtingą užsmaugimą.

PASKUTINIS ĮSIKŪRIMAS KAUNE

1938 m. gegužės viduryje jau buvau Kaune. Kelionė iš Santos uosto į Hamburgą truko visą mėnesį. Laimei, man dar buvo likę du mėnesiai atostogų. Per tą laiką turėjau susirasti butą ar blogiausiu atveju įsigyti nuosavą pastogę. Iš Hamburgo uosto reikėjo parsigabenti savo mantą. Kaune visad buvo butų stoka. Susirasti tinkamą butą buvo labai sunku. Nepaisant daugelio draugų tarpininkavimo, visos pastangos buvo nesėkmingos. Vienintelė išeitis — įsigyti nuosavą namą. Čia man greit pavyko rasti Būgos gatvėje nedidelį naują trijų kambarių namuką su papildomu kambariu ir virtuvėle viršuje. Jis buvo tuščias ir aš galėjau tuoj pat atsikraustyti.

Dabar reikėjo vykti į Hamburgą ir laukti, iki laivas iškraus mano daiktus, po to juos nugabenti į Kauną. Hamburge išbuvau visą savaitę. Turėjau laiko aplankyti muziejus, bažnyčias ir kitas dėmesio vertas vietas. Susi-

pažinau ir su Lietuvos konsulu Martynu Anysu, kuris man papasakojo apie savo veiklą. Lietuvos piliečių ten buvo nedaug. Prekybos ryšiai irgi nedideli, taigi jis savo būstinėlėje praktiškai beveik nuobodžiavo. Hamburgas — antras didumu Vokietijos miestas, vienas didžiausių Europos uostų, su plačiai išsišakojusia pramone ir prekyba. Meno muziejuje turėjau progą pasigrožėti garsaus XIX šmt. vokiečių dailininko Anselmo Feuerbacho paveikslais. Jo spalvotų reprodukcijų albumas buvo išleistas Kaune. Tad būdamas Hamburge pasistengiau pamatyti ir jų originalus.

Per likusį atostogų laiką ryžausi įvykdyti savo seną svajonę: įsigyti gražioje vietovėje, prie ežero ar prie upės, nedidelį žemės sklypą su reikalingais trobesiais, kad sulaukęs pensininko amžiaus galėčiau ramiai ir prasmingai gyventi gamtos prieglobstyje. Tokią vietovę norėjau surasti kur nors Žemaitijoje, kurią buvau apvaikščiojęs ir kuri man labiausia patiko. Čia man talkininkavo mano brolio Ksavero žmonos giminės, gyvenę Luokėje, taip pat kun. Pranas Ramanauskas. Aplankiau keliolika, daugiausia nusigyvenusių, lenkų bajorų ūkių. Kai kurie buvo parduodami beveik pusdykiai, tačiau jie buvo ne tik labai apleisti, bet ir sunkiai privažiuojami. Galiausiai pasirinkau Masčio ežero pakrantėje esantį Dirkstelių dvarelį (52 ha). Jis priklausė jau gerokai nuvytusiai grafaitei Teresei Potolickaitei. Visas žemės plotas tiesėsi palei ežero krantą, pakalnėje buvo plytinė. Dvaro rūmas buvo sudegęs, tad ji gyveno šeimynos namo antroje pusėje, prie pat ežero. Iš čia matėsi visas Telšių miestas, gražiai atsispindėjęs ramiam vandenyje. Keliu iki miesto pusantro kilometro, o valtimi plaukiant dar arčiau. Iš Kauno automašina Telšius pasiekdavo per tris valandas.

Po kelių savaičių vykdamas į Telšius perimti ūkio, turėjau vežtis su savim visą sulygtą sumą, nes Lietuvoje nebuvo praktikuojama čekių sistema. Dar prasčiau buvo, kai grafaitė, pas notarą priėmusi pinigus, vėliau juos man grąžino prašydama juos nuvežti į Kauną ir deponuoti banke. Pas save bijojo juos laikyti ir nenorėjo deponuoti Telšių banke, nes tada visi žinotų, kiek ji gavo už ūkį. Tiek pasitikėjo manimi, kad neprašė ir nenorėjo priimti

jokio pakvitavimo. Ji nemokėjo šeimininkauti. Kasmet parduodavo vieną ar du hektarus žemės pragyvenimui. Metams bėgant, iš 80 jai paliktų hektarų buvo likę tik 52. Jos ūkvedys Domas Rocius (kurį laiką ir mano) buvo didelis sukčius. Slapta parduodavo grūdus ir šiaip ką pagriebęs iš ūkio. Kai mano dėdienė A. Bulotienė atvyko prižiūrėti ūkio reikalų, ji tuojau pastebėjo ūkvedžio sukčiavimus. Mano laimė, kad jį atleisdamas nė žodžiu apie tai neužsiminiau. Pasirodo, jis buvo komunistas. Bolševikams okupavus Lietuvą, jis buvo paskirtas Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotoju, atseit viceprezidentu. Kai vėliau Kaune netikėtai jį sutikau prie Vidaus reikalų ministerijos, maniau, kad jis įsakys mane suimti, tačiau pasitenkino tik skrybėlės kilstelėjimu. Prasidėjus vokiečių-rusų karui, kartu su kitais aukštais pareigūnais jis bėgo į Rusijos gilumą. Lietuvos tarybinės enciklopedijos žiniomis, ten suorganizavo Žalgirio partizanų brigadą ir buvo jos vadu. 1943 m. gale žuvo kovoje netoli Lietuvos sienų. Nuo 1926 m. — komunistų partijos narys, o nuo 1935 m. — savaitraščio „Darbo žemaitis" redaktorius. Nuo 1940 iki 1941 m. — Telšių vykdomojo komiteto pirmininkas ir Liaudies seimo narys. Taigi pasižymėjęs komunistas, tada 35 metų amžiaus vyras.

Pastaruoju metu (1988 m. spalio mėn.) Maskvos spaudoje buvo paskelbta paslaptyje laikoma žinia, kad Rainių miškelio žudynes įvykdė Raudonosios armijos dalinio vadas majoras Doncovas, talkinamas Telšių komunistų būrio. Kaip vėliau liudijo Lietuvos prokuratūrai tų žudynių dalyvis A. Žutautas, jose dalyvavo ir Domas Rocius, vėliau sovietinės Lietuvos viceprezidentas. II pasaulinio karo pradžioje iš Telšių kalėjimo evakuojami 79 kaliniai Rainių miškelyje buvo pasibaisėtinai kankinami (nupjaunant liežuvius, lytinius organus, išbadant akis) ir sušaudyti. Aš stebėjaus, kaip iš pažiūros santūrus ir mandagus D. Rocius galėjo tose žudynėse dalyvauti. Matyt, tai buvo išsigimėliškas kerštas savo politiniams priešams.

Dabar, valdžiai leidus atskleisti daugelį paslaptyje laikomų įvykių, tai Persitvarkymo sąjūdžio veiklos rezultatas, naujieji tyrimai parodė, kad Rainių miškelio žudynes organizavo Domas Rocius, tuometinis Telšių vykdo-

mojo komiteto pirmininkas. Po karo sovietinė valdžia jį pagerbė vykdomojo komiteto patalpose iškabindama memorialinę lentą, vieną Telšių gatvę ir vieną sovchozą pavadindama jo vardu. Nūdien persitvarkymas ir atvirumas sudarė galimybę D. Rociaus memorialinę lentą nukabinti, jo vardo gatvę pavadinti vysk. M. Valančiaus vardu, o sovchozą — Ryškėnais.

Po atostogų grįžęs į Užsienio reikalų ministeriją, buvau paskirtas į Spaudos biurą, kurio direktore buvo Amerikos lietuvaitė Magdalena Avietėnaitė, Šveicarijoje baigusi mokslus, laisvai kalbėjusi angliškai, prancūziškai ir vokiškai. Ji buvo sumani, energinga sena pana ir su ja man malonu buvo dirbti. Spaudos biuras santykiavo su užsienio žurnalistais, jiems teikdavo reikalingą informaciją bei tvarkydavo dokumentaciją, įvairioms įstaigoms padėdavo suruošti tarptautinėse parodose Lietuvos skyrius, pavyzdžiui, New Yorke priimdavo iš užsienio atvykusius svečius, užsakydavo mūsų istorikams parašyti kokiu specialiu klausimu platesnį rašinį ir vykdė daugelį kitų su užsienio spauda bei informacija susijusių dalykų.

M. Avietėnaitė buvo labai rūpestinga ir pareiginga. Tą dieną, kai Laisvės alėjoje pradėjo šliaužti dardėdami Sovietų tankai, ji, suradusi Užsienio reikalų ministerijos šoferį Lasį, pradėjo kraustyti ministerijos slaptąjį archyvą, nors tai nebuvo jos pareiga. Nežinau, kur tada ji rado vietą jam paslėpti. Atsidūrusi tremtyje, ji talkino Vyriausiajam Lietuvos vadavimo komitetui ruošdama oficialius jo raštus anglų ar prancūzų kalba, taip pat informacinę literatūrą tomis kalbomis. Grįžusi į JAV, ji apsigyveno rytiniame pakraštyje, dirbo amerikiečių bibliotekose. Jokioje visuomeninėje veikloje nedalyvavo. Mirė Putname 1984 m., sulaukusi 94 m. amžiaus.

Tuo metu ministeriją valdė Stasys Lozoraitis. Jo asmeninis sekretorius buvo dr. Stasys Bačkis, dabartinis Lietuvos atstovas Vašingtone. Juozas Urbšys ėjo generalinio sekretoriaus pareigas, o Kazys Bizauskas — Teisių-administracijos departamento direktoriaus. Visai naujas ministerijoje žmogus buvo Ekonomikos departamento direktorius Jonas Norkaitis. Dauguma jų buvo senesnės kartos vyrai, buvę pasiuntiniai, prityrę diplomatai. Bu-

vau perkeltas į URM, į jos Spaudos biurą ir jame dirbdamas susipažinau su J. Urbšiu, kuris kiek vėliau tapo užsienio reikalų ministeriu. Su juo retai kada tekdavo santykiauti. Tik spaudos konferencijose, kurios vykdavo jo reprezentaciniame bute. Jo žmona visada vaišindavo svečius, konferencijos dalyvius. Abu jie man paliko malonų įspūdį. K. Bizauską buvau pažinęs jam esant pasiuntiniu Rygoje, tačiau visą laiką, kai jis užėmė tas pareigas, man neteko su juo susitikti ar turėti kokių tarnybinių reikalų. Su J. Norkaičiu ministerijoje irgi neturėjau jokių kontaktų, tik privačiai svečiuose susitikę pasikalbėdavome. Jis visad būdavo linksmas ir gerai nusiteikęs.

1939 m. vidury Teisių-administracijos departamento direktoriaus pareigas perėmė tik ką grįžęs iš užsienio Voldemaras Čarneckis, o Politikos departamento direktoriaus — Edvardas Turauskas, atšauktas iš Prahos. Su jais man teko gan dažnai santykiauti. V. Čarneckis buvo didelis pypkorius. Jo kabinete visad vilnijo tirštų melsvų dūmų debesys. Pypkė visad burnoje ar rankoje. Buvo mažakalbis, greit orientavosi ir praktiškai išspręsdavo svarstomą reikalą. Jis buvo paskutinis URM Teisių-administracijos departamento direktorius. Sovietams okupavus Lietuvą, jis nepasitraukė į Vakarus, nors lengvai tai galėjo padaryti (žmona buvo JAV pilietė). Valstybei atsidūrus pavojuje, jis bevelijo pasilikti Lietuvoje. Tačiau netrukus buvo suimtas ir su šeima išvežtas į Sibirą. Mirė 1944 m.

Su E. Turausku dažnai tekdavo turėti įvairių kontaktų, ypač dėl užsienio žurnalistų reikalų. E. Turauskas, ilgus metus būdamas ELTOS direktorium, gerai pažino žurnalistų darbą, jų reikalus ir puikiai orientavosi tarptautinės politikos vingiuose. Iš jo atsiminimų knygos „Lietuvos nepriklausomybės netenkant“ (1989) matyti, kaip rūpestingai ir įžvalgiai jis kaupė paskutinių laisvos Lietuvos įvykių dokumentus ir žymėjo santykius su lenkais, vokiečiais ir rusais. Visą sukauptą dokumentinę medžiagą saugiai išvežė į Vakarus ir gerą jos dalį paskelbė. Taip pat ir J. Urbšys. Grįžęs iš Sibiro ilgametės tremties, jis parašė labai vertingus atsiminimus, kuriuose smulkiai aprašė derybas su Molotovu ir Stalinu Kremliuje dėl Vilniaus grąžinimo Lietuvai ir savitarpio pagalbos sutarties sudary-

mo. Iš jų ryškėja begėdiškas Stalino ir Molotovo melas, norint pateisinti būsimą Lietuvos aneksiją. Vertingus atsiminimus paliko ir kai kurie kiti mūsų diplomatai, pvz., P. Klimas, V. Sidzikauskas, I. Šeinius, K. Škirpa ir J. Savickis. Iš mūsų buvusių konsulų dr. P. Mačiulis yra aprašęs trijų ultimatumų Lietuvai istoriją.

Grįžęs Kaunan, radau daug reikšmingų pakitimų Lietuvoje ir kaimynystėje. 1938 m. kovo 12 d. Hitleris okupavo Austriją, o tų pačių metų kovo 18 d. Lietuva buvo priversta priimti Lenkijos ultimatumą ir užmegzti diplomatinius santykius su Lenkija. Atvykęs Kaunan, jau radau veikiančią Lenkijos pasiuntinybę, įsikūrusią erdviuose Prano Dailidės namuose Žaliakalnio papėdėje. Lenkijos pasiuntinys Franciszek Charwat buvo nedraugiškas Lietuvai. Viename pobūvyje prasitarė, kad, girdi, netrukus Lietuva tapsianti Kauno vaivadija, atseit Lenkijos provincija, nors tuo metu virš Lenkijos galvos jau kabojo Damoklo kardas. Ir visai artimas buvo jos žlugimas. Nors tuo metu juodi debesys jau buvo aptraukę Europos ir Lietuvos padangę, kauniečiai linksminosi, gyvenimas virte virė. Aš irgi buvau įsitraukęs į tą sūkurį. Atnaujinau senas pažintis, užmezgiau naujas. Daug kur buvau pageidaujamas egzotiškas svečias, tik ką grįžęs iš Brazilijos. Karolis Žalkauskas mane kviesdavo į neseniai Kaune įkurto Rotary klubo tradicinius pietus Metropolyje su karpiu ir grikių koše. Rotary klubo nariai buvo mūsų žymūs vyrai, pavyzdžiui, Kipras Petrauskas, prof. M. Roemeris ir kiti. Taip pat greit buvau įtrauktas ir į Lietuvos turizmo draugijos veiklą. Jos centro valdybą sudarė įvairių ministerijų atstovai. Aš atstovavau Užsienio reikalų ministerijai, nes jos atstovė M. Avietėnaitė man atvykus tas pareigas pavedė man. Posėdžiai vykdavo kas mėnesį, juose pirmininkavo Antanas Vaitkus, Lietuvos taupomųjų kasų valdytojas. Veiklus buvo Susisiekimo ministerijos atstovas inž. Rimkus ir reikalų vedėjas Aleksandras Vabalas. Turizmo draugija buvo gana plačiai išsišakojusi. Turėjo skyrius Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Ukmergėje ir kt. Turėjo mažą viešbutėlį prie Dubingių ežero ir ištaigingą autobusą, kuriuo valdybos nariai kartą nu-

vykome į Dubingius. Tai buvo reta proga pamatyti vieną gražiausių ir savo išvaizda vieną originaliausių Lietuvos ežerų. Dubingiai yra susiję su romantine Barboros Radvilaitės ir karaliaus Žygimanto Augusto meilės istorija. Mūsų lankymosi metu Dubingiai buvo supami didelių miškų, tad galima įsivaizduoti, kokia ideali vieta Barboros Radvilaitės gyvenimo metu turėjo būti rūmai ar pilaitė girių glūdumoje romantinei meilei.

Plačiu mastu turizmą išvystyti Lietuvoje kliudė viešbučių ir gerų kelių stoka. Turizmo draugija turėjo paruošusi planus toms kliūtims nugalėti. Deja, sovietų okupacija tuos užmojus nuslopino ir pačią draugiją uždarė.

Ilgus metus išgyvenus anapus Atlanto ir sugrįžus, buvo malonu matyti visokeriopą pažangą, medžiaginę ir kultūrinę. Kaunas pasipuošė stilingais pastatais ir gerokai išsiplėtė į priemiesčius. Pagerėjo susisiekimas ir keliai. Nutiesta naujų geležinkelių ir plentų. Kaune ėjo keturi dienraščiai. „Lietuvos aidas" leido dvi laidas, o vėliau net tris. Dauguma žurnalistų buvo profesionalai, nebe mėgėjai. Bet gal svarbiausias pakitimas buvo tas, kad Lietuvoje jau buvo beveik įsivyravusi naujoji karta, nepriklausomoje Lietuvoje ar Vakarų aukštosiose mokyklose išsimokslinusi ir atnešusi naują dvasią. Nors senoji Rusijoje subrendusi karta stengėsi išlaikyti savo turimas pozicijas, tačiau palengva turėjo trauktis ir savo vietas užleisti dinamiškajam jaunimui. Plačiai aidėjo (prof. K. Pakšto mestas) šūkis: „Pavarykime Lietuvos laikrodžius šimtą metų pirmyn!".

Dėl spartesnio Lietuvos sukultūrėjimo bei dvasinio atsinaujinimo gal labiausiai sielojosi Juozo Keliuočio 1934 m. įsteigtas savaitraštis „Naujoji Romuva", apie kurį susispietė žymiausios lietuvių inteligentijos jėgos. Dar gyvendamas Buenos Aires, pradėjau joje bendradarbiauti. Sugrįžęs Kaunan, susipažinau su J. Keliuočiu ir vėliau pas jį retkarčiais užeidavau. Atvirai išsikalbėjus, jis nusiskųsdavo valdančių biurokratų bukumu, trukdymu jaunoms jėgoms prasiveržti, mūsų visuomenės provincialumu, nesugebėjimu atskirti tikrų vertybių ir jas vertinti. Visa tai girdint iš jo lūpų, man buvo liūdna, bet

aš jį guodžiau tuo, kad mes negalime per daug iš savęs reikalauti. Dar tik dvidešimt metų gyvendami nepriklausomą gyvenimą, jau labai daug pasiekėme. Tuo tarpu Pietų Amerikos valstybės, jau daugiau kaip šimtą metų būdamos nepriklausomos, daugelyje sričių dar mūsų nepralenkė.

Lenkijai prievarta užmezgus diplomatinius santykius, Lietuvoje susidarė savotiška nusivylimo nuotaika. Labai plačiai paplitęs šūkis „Mes be Vilniaus nenurimsim!" neteko prasmės. Mūsų patriotinės organizacijos, pavyzdžiui, Šaulių sąjunga, pasijuto moraliai pažeistos. Lenkijos pasiuntinybė protestuodavo, jeigu kur švenčių metu būdavo dainuojama daina „Mes be Vilniaus nenurimsim!" Tomis dienomis daugelis mūsų karininkų tiesiog gėdijosi išeiti į gatvę vengdami praeivių ironiškų žvilgsnių.

Lenkijos pasiuntinybė, jausdama mūsų visuomenės nepalankias nuotaikas Lenkijos atžvilgiu, dažnai ruošdavo priėmimus su gausiomis vaišėmis, stengdamosi tas nuotaikas sušvelninti. Lenkai stengėsi palankiai nuteikti lietuvius dar ir todėl, kad Hitleris, pasiglemžęs Austriją ir iš Čekoslovakijos atplėšęs Sudetų kraštą, atvirai kėsinosi atsiimti Danzigą ir panaikinti lenkų koridorių. Karas su Vokietija buvo neišvengiamas, nebent Lenkija geruoju būtų patenkinusi Vokietijos reikalavimus. Bet Lenkija laikė save didele valstybe, jokių nuolaidų neketino daryti ir ruošėsi karui pasitikėdama savo divizijomis ir didžiųjų sąjungininkų pagalba. Gerindami santykius su Lietuva, lenkai kvietė į Varšuvą mūsų valstybės vyrus, pavyzdžiui, generolą S. Raštikį, kurį iškilmingai sutiko. Taip pat siuntė ir savo aukštus pareigūnus į Kauną. Be kitų, buvo atvykęs ir Lenkijos telegramų agentūros PAT vyriausiasis direktorius su žmona. Ministerija man pavedė juos nuvežti į Palangą; anot seniau skelbiamo lenkų posakio, „jedyne polskie uzdrojowisko nad Baltickiem morzem" (vienintelis lenkų kurortas prie Baltijos jūros). Ministerijos autobusu vykome trise. PAT'o direktorius gyrė Lietuvos žemės ūkį, gerą tvarką, švarą, gerus kelius. Žemaičių plentas dar neseniai buvo nutiestas. Palangoje pavaikščiojome jūros tiltu, apėjome miestelio centrą. Palanga irgi

gerokai buvo pagražėjusi ir sumodernėjusi. Tada restorane pietavome, aš juos vaišinau iš Kauno atsivežtais vynais. Kaune Lenkijos pasiuntinybė svečiams pagerbti surengė didžiulį priėmimą, kuriame dalyvavo ir daug mūsų žurnalistų.

PAŽINTIS SU ADALBERTU STANEIKA

Kad rašytojai ir poetai mielai įsijungia į diplomatinę tarnybą, ryškiai matome Lotynų Amerikos valstybėse, kur daugelis tų kraštų rašytojų yra ten ir dirbę. Tarp jų net trys Nobelio premijos laureatai. Lietuvos diplomatinėje tarnyboje darbavosi tokie žymūs poetai ir rašytojai kaip Jurgis Baltrušaitis, Jurgis Savickis ir Ignas Šeinius. Kaip Lietuvos atstovas Prancūzijai sėkmingai reiškėsi ir plačiai išgarsėjęs poetas Oskaras Milašius. Bet kad joje sėkmingai galėtų reikštis dailininkas, tokių atvejų labai reta. Mūsų diplomatinėje tarnyboje vienintelis toks atvejis buvo Adalbertas Staneika. Mat dailininkai dažniausiai būna plačių polėkių, nemėgstą vidinių bei išorinių varžtų asmenys. Tuo tarpu diplomatui nuolat reikia tvarkyti savo jausmus ir vadovautis šaltu protu.

Su A. Staneika susipažinau 1938 m., jau grįžęs iš Brazilijos. Jis buvo 15 metų vyresnis už mane, gražiai nuaugęs, plačiapetis, mėlynakis, rafinuotų manierų. 1939 metų pavasarį man išvykus į Argentiną, jis tuo pačiu laiku buvo atšauktas iš Romos ir paskirtas Užsienio reikalų ministerijos Tautų Sąjungos skyriaus vedėju. Romoje jis ėjo pasiuntinybės sekretoriaus pareigas, o buvo atšauktas dėl jo pirmosios žmonos italės kontroversinės laikysenos. Jis buvo labai malonus žmogus. Susipažinę tuoj susidraugavome. Patyręs, kad aš turiu daug ispaniškų knygų, prašė jam leisti pasirinkti ir parsinešus namo skaityti. Paprastai pasirinkdavo vieną ar dvi knygas ir po dviejų savaičių jas grąžindavo. Per tuos susitikimus jis daug ką man papasakodavo iš savo išgyvenimų Romoje, kur jis galiausiai buvo įsikūręs. Duoną pelnydavosi tapydamas portretus ir peizažus, kuriuos turistai noriai įsigydavo. Kadangi žmonės nori atrodyti gražūs, tai A. Staneika juos

nutapydavo fotografiškai tiksliai. Tokia akademinio realizavimo maniera neleidžia dailininkui kūrybiškai dirbti. Nepaisydamas naujesnių meno krypčių atstovų neigiamo jo darbų vertinimo, Staneika laikėsi akademinio realizmo manieros. Antra vertus, jam reikėjo skaitytis ir su portretų užsakovų pageidavimais. Bet tapus mūsų pasiuntinybės Romoje atašė, o vėliau ir sekretorium, tapyba neteko pirmykštės reikšmės, juoba kad ir laiko jai mažai liko. Gaila, kad dėl nelemtai susidėjusių aplinkybių Staneikos talentas, sustingęs akademiniame realizme, nepaliko pėdsakų Lietuvos tapyboje ir jis nėra minimas lietuvių meno istorijoje.

A. Staneika, kaip žmogus ir bendradarbis, buvo malonus, draugiškas ir paslaugus. Buvo plačiai apsiskaitęs, gerai orientavosi politiniuose reikaluose. Turėdamas daug progų atstovauti ir ginti Lietuvos reikalus užsienyje, buvo paveikus ir visiems palikdavo gerą įspūdį. Man jis atrodė ramus, gerai nusiteikęs ir niekur neskubąs aristokratas.

Man ir jam atsidūrus Jungtinėse Amerikos Valstijose, mudviejų ryšiai nutrūko. Aš giliai įsitraukiau į visuomeninį bei literatūrinį darbą, o jis grįžo prie savo pamėgtos tapybos. A. Staneika mirė 1962 m. Philadelphijoje.

Kai Lietuva minėjo savo nepriklausomybės 20 metų sukaktį, daugelis politinėje, visuomeninėje ir kultūrinėje srityse dirbančių asmenų ir pareigūnų buvo apdovanoti įvairiais ordinais. Ir aš gavau D. L. K. Gedimino III laipsnio ordiną. Nepaisant to, kad per trumpą laiką buvo pasiekta nemaža laimėjimų ir visose srityse padaryta didelė pažanga, toji šventė praėjo labai santūriai, nes politinė Europos, o kartu ir Lietuvos padėtis, buvo grėsminga. Hitlerio įelektrinta Vokietija, jau sudorojusi Austriją ir apiplėšusi Čekoslovakiją, dabar grasino Lenkijai ir Lietuvai. Lietuvos vyriausybė pernelyg pasitikėjo su Santarvės valstybėmis pasirašyta konvencija dėl Klaipėdos krašto perleidimo Lietuvai ir su pačios Vokietijos (nehitlerinės) pasirašyta sutartimi dėl Lietuvos—Vokietijos sienų. Tačiau Hitleris rėmėsi tik brutalia jėga, gerai žinodamas, kad nei Anglija, nei Prancūzija neis Lietuvos ginti. Po Neumano ir Sasso nuteisimo Lietuvos santykiai su Vokietija labai pablogėjo. Kerštaujanti Vokietija atšaukė pre-

kybos sutartį su Lietuva. Lietuvos ūkininkai turėjo didelių nuostolių negalėdami parduoti savo gaminių. Pasienio gyventojai gaudavo gerą pelną parduodami žąsis. Sustojus tai prekybai, šimtai tūkstančių žąsų likdavo pas ūkininkus. Vyriausybė, norėdama juos paremti, įsakė visiems valstybės tarnautojams pirkti žąsis iš jų algų išskaitydama tam tikras sumas ir tai sumai išduodama kuponus. Būdinga, kad tuos kuponus gaudavo ir užsienyje dirbantys tarnautojai, kurie, žinoma, juos atiduodavo savo giminėms. Tuo metu žąsys Lietuvoje tapo pašaipos objektu. Bet netrukus, karo ir okupacijų metais, jos atgavo savo garbę ir vėl tapo sunkiai gaunamu skanėstu.

KLAIPĖDOS NETEKIMAS

Vos pusmečiui prabėgus, kai Sudetų kraštą atplėšė nuo Čekoslovakijos, 1939 m. kovo 22—23 d., Vokietija ultimatumu pareikalavo jai grąžinti Klaipėdos kraštą. Netikėtai užkluptas, naujas užsienio reikalų ministeris Juozas Urbšys pravažiuodamas pro Berlyną buvo priverstas tuojau pat pasirašyti Klaipėdos krašto Vokietijai grąžinimo sutartį, tedavus jam tik kelias valandas pasitarti su savo vyriausybe. Negaudama jokios paramos iš didžiųjų valstybių, Lietuva buvo priversta ultimatumą priimti. Vos J. Urbšiui pasirašius sutartį, Klaipėdos vokiečiai tuoj pat užėmė valdžios įstaigas ir pašalino Lietuvos pareigūnus. Būdinga, kad rudmarškiniai pirmiausia griežtai uždraudė klausytis Lietuvos radijo ir išjungė priimtuvus. Ne visos įstaigos suskubo išvežti savo bylas ir kitą mantą. Kaune pasirodė sunkvežimiai su ant greitųjų sumestais stalais ir bylomis bei jų saugotojais. Buvo nejaukus, sukrečiantis vaizdas žiūrėti į tokią Lietuvai padarytą skriaudą, kai atimamas iš jos vienintelis jos uostas. Kartu Klaipėdoje ir visam krašte buvo suiminėjami aktyviai pasireiškę lietuviai veikėjai, jeigu jie nesuskubo pasitraukti į pačią Lietuvą.

Abu ultimatumai galutinai pakirto tautinės vyriausybės autoritetą. Dėl Klaipėdos krašto praradimo ir pasunkėjusios Lietuvos būklės tautoje kilo ne tik nusiminimo,

bet ir stipraus nepasitenkinimo vyriausybės vedama politika banga. Ilgus metus valdę patys vieni, dabar, kai valstybę ištiko nelaimės, tautininkai pagaliau įsitikino, jog jie vieni negali imtis atsakomybės už Lietuvos likimą. Prezidentas A. Smetona sutiko leisti sudaryti koalicinę vyriausybę. Ją sudarė gen. Jonas Černius iš tautininkų, krikščionių demokratų ir liaudininkų atstovų.

Kaip po didelės audros nutilus vėjams gamta grįžta į normalią būseną, taip Lietuva, netekusi Klaipėdos, bet išsiderėjusi teisę naudotis jos uostu ir koalicinės vyriausybės valdoma, tikėjosi išlikti nepriklausoma. Palengva gyvenimas grįžo į normalias vėžes.

PRANCŪZIJOS ĮTAKA LIETUVAI

Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo pradžioje Prancūzija beveik visad rėmė Lenkiją ir jos interesus, ypač sprendžiant Vilniaus klausimą, taip pat ir Klaipėdos byloje. Tačiau kažkodėl lietuviai ne tik nepyko ant jos, bet net atvirai jai simpatizavo. Labai vertino prancūzų skelbtus laisvės idealus, jų kultūrą, meną, literatūrą. Mūsų gimnazijose prancūzų kalba buvo pirmoji svetima kalba, o ne anglų, kaip Latvijoje ir Estijoje. Gana daug studentų studijavo Prancūzijoje, daugelis mūsų žymiųjų menininkų ir muzikų išugdė savo talentus prancūzų meistrų vadovaujami. Taip pat daugelis mūsų aukštųjų karininkų specializavosi Prancūzijos aukštosiose karo mokyklose. Nemažas būrys mūsų būsimų diplomatų, kaip E. Turauskas, K. Graužinis, L. Natkevičius, J. Kajeckas, S. Bačkis ir nemažiau kitų mažiau žinomų, baigė mokslus Prancūzijoje. O jei kalbėtume apie mūsų kariuomenės apginklavimą, tai reikia pasakyti, kad didžiausia dalis ginklų irgi buvo įgyjama Prancūzijoje.

Mūsų pasiuntinio Paryžiuje P. Klimo uolumo dėka ne vienas prancūzų rašytojas aplankė Lietuvą ir grįžęs parašė apie ją nuotaikingą knygą ar gerą straipsnį. Nenuostabu, kad toks bendravimas palankiai nuteikė ir Prancūzijos politiką. Iš tokių abipusio draugiškumo manifestacijų Kaune man teko dalyvauti dviejose: ruošiant mo-

derniosios prancūzų tapybos parodą ir penkių prancūzų žurnalistų viešnagėje.

Kaune sėkmingai veikė Prancūzų—lietuvių draugija. Ji turėjo gan daug narių, didžiulę biblioteką, rengė paskaitas, pobūvius ir parodas. Jos iniciatyva kaip tik tuo metu buvo suruošta oficiali prancūzų moderniojo meno paroda M. K. Čiurlionio muziejuje. Užsienio reikalų ministerijos aš buvau deleguotas kaip jos atstovas. Buvo atvežta iš Paryžiaus apie 100 žymiausių prancūzų dailininkų darbų, specialiai parinktų tinkamai pavaizduoti prancūzų moderniosios tapybos raidą. Ji buvo iškilmingai atidaryta ir turėjo didelį pasisekimą, kaip nebūta naujovė. (Apie panašios reprezentacinės mūsų dailininkų paveikslų kolekcijos sudarymą jau seniai rašė ir kalbėjo dail. Valeška.) Po tos parodos Švietimo ministerija ryžosi sudaryti lietuvių dailininkų rinktinių paveikslų kolekciją, kuri reprezentuotų žymesnius mūsų dailininkus Vakarų Europoje. Buvo paskirta speciali tam reikalui komisija. Ji suskubo surengti lietuvių dailininkų reprezentacines parodas Rygoje ir Taline. Tokių parodų surengimą Paryžiuje ir Londone sukliudė prasidėjęs II pasaulinis karas.

Parodą gerai vertino mūsų dailininkai modernistai, mažiau entuziazmo rodė senieji realistinės krypties tapytojai, tačiau visiems imponavo prancūzų sugebėjimas savo meną parodyti tinkamai atrinktą, skoningai pateiktą ir puikiai išreklamuotą.

Tų pačių metų vasarą į Kauną atvyko penki prancūzų žurnalistai iš Paryžiaus. Jie viešėjo tris dienas. Antrą dieną ministerija man pavedė juos nuvežti į Leono Račiūno dvarą, visai arti Kauno. Anksčiau aš L. Račiūno nepažinojau. Pasirodo, jis buvo studijavęs Prancūzijoje ir buvo mūsų kariuomenės ginklų pirkimo agentas. Kadangi ginklai buvo perkami milijoninėmis sumomis, jis, kad ir mažą nuošimtį gaudamas už tarpininkavimą, susižerdavo riebias sumas. Nustebau pamatęs, kad jo gyvenamas namas buvo kaip tikri, prabangiai įrengti rūmai. Visur žėrėjo marmuras, stilingi baldai ir kilimai. Dvaro laukuose ganėsi kaimenė olandų veislės karvių. Kadangi buvome laukiami, buvome skaniai pavaišinti ir prancūzai iš tos ekskursijos grįžo linksmai nusiteikę. Trečiąją jų viešna-

gės dieną Politikos departamento direktorius E. Turauskas surengė gegužinę Raudondvaryje, prie Nevėžio krantų. Užkandžius ir visa kita atsivežėm su savim. Išvykoje dalyvavo E. Turauskas su žmona, M. Avietėnaitė, ELTOS direktorius V. Gustainis ir dar dvi ponios. Laisvuose pokalbiuose buvo keliamos buitinės temos ir vengiama politikos.

Tą pačią vasarą netikėtai iš San Paulo, Brazilijos, į Kauną atvyko du dideli Lietuvos ir mano bičiuliai: Lyder Sagen, Suomijos konsulas, ir dr. Franchini Netto, teisių profesorius, Baltijos valstybių draugų Brazilijoje draugijos vicepirmininkas. Jie norėjo arčiau pažinti Lietuvą ir kitas Baltijos valstybes, taip pat aplankyti mane ir dr. P. Mačiulį. Ministerija man davė automobilį ir aš jiems parodžiau Birštoną, Prienus, kur užsukom į Goldbergo alaus bravorą. Jo savininkas mus pavaišino savo rinktiniu alum. Apvažiavom ir gerą dalį kitų Suvalkijos vietovių, o pietų sustojome pas vieną turtingą ūkininką, kur laukė ministerijos užsakytos vaišės. Stalas buvo apkrautas valgiais, kaip per Velykas Lietuvoje, tačiau dr. Franchini Netto labiau domėjosi šeimininko geltonplaukėm dukrom nei vaišėm. Dr. P. Mačiulis suruošė pietus, o aš užkandžius. Gen. V. Nagevičius, patyręs apie svečių iš San Paulo atvykimą, pakvietė juos pas save į ūkį prie Nevėžio kranto. Atvažiavę jo karine mašina, buvome rūpestingai vaišinami. Jo ūkyje aš jau buvau porą kartų buvęs, nes jis kartais savaitgalį ten vykdamas paimdavo ir mane. Jo ūkis buvo pavyzdingai tvarkomas. Čia viešpatavo kariška drausmė, kartais net per griežta. Matydamas aukštaūgį žingsniuojantį po ūkio pastatus ir laukus, prisiminiau dviejų Amerikos lietuvių, viešėjusių Palangoje, pokalbį apie generolus. Vienas jų, žemaitis, tvirtino, kad aukščiausias ir didžiausią valdžią Lietuvoje turi generolas Nagevičius. Tuo tarpu kitas, biržietis, tvirtino priešingai, kad aukščiausias ir galingiausias generolas esąs Latvijos Balodis. Žemaitis nutraukė pokalbį tardamas: „Ką tu man šneki apie tą latvių generolą! Aukščiausias ir galingiausias generolas yra Nagevičius, o tas tavo Ba-

lodis yra tikras š...“ Iš tikrųjų vargu ar buvo kitas už Nagevičių aukštesnis vyras.

Ūkio pastatai apšviesti vėjo varoma elektra. L. Sagen'as taip susižavėjo Lietuvos gamtos vaizdais, kad pasižadėjo, kai tik sąlygos leis, atsikelti į Lietuvą ir gražioje vietoje įsigijęs nuosavybę ten apsigyventi. Deja, toms jo svajonėms nebuvo lemta išsipildyti. 1939.9.1 prasidėjo Vokietijos—Lenkijos karas, greit tapęs pasauliniu karu ir atnešęs milijonams žmonių mirtį ar vergiją, sujaukęs Europos žemėlapį. Vokiečiai žaibo greitumu sutriuškino lenkus. Tūkstančiai lenkų karininkų, vengdami patekti į vokiečių nelaisvę, bėgo į Vilniaus sritį, arčiau Lietuvos sienų. Tačiau Stalino raudonoji armija smogė lenkams į nugarą ir beveik be pasipriešinimo užėmė rytinę Lenkiją ir brovėsi į Vilniaus kraštą.

Tas karas parodė prastą lenkų pasiruošimą ir nesveiką vaizduotę, norint atsispirti prieš didžios Vokietijos moderniausiais ginklais apginkluotą kariuomenę. Nors lenkai buvo aršūs Lietuvos priešai, tačiau matyti Lenkiją negailestingai sugniuždytą ir dar kito grobiko galutinai pribaigtą, buvo liūdna ir apmaudu.

LIEPOJOJE

Man nelauktai Viktorą Kamantauską paskyrus konsulu Liepojoje, jis prirašė ministeriją, kad aš jį painstruktuočiau konsulinės tarnybos klausimais, nes jam niekad neteko tokio darbo dirbti. Dėl to aš buvau vienam mėnesiui pasiųstas į Liepoją. Kadangi Liepojoje Lietuvos piliečių mažai buvo likę, prekybos judėjimo beveik jokio, tai praktiškai mudviem ten nebuvo kas veikti. Iš tikrųjų konsulatas Liepojoje buvo tikra sinekura. Šiaip Liepoja, nors Latvijos užkampyje, išlaikė ryškius vokiškos kultūros bruožus. Carinės Rusijos laikais ji buvo svarbus uostas, jungiąs Ukrainos užnugarį su Baltijos jūra. Tačiau Latvijai tapus nepriklausoma valstybe, o Lietuvai gavus Klaipėdą, Liepojos uosto reikšmė visai sumenko, nes beveik visa Latvijos užsienio prekyba vyko per Rygą. Lenkija gavo Gdansko uostą, o Sovietų Sąjunga Ukrainos gaminius eksportavo per Odesą.

Hitleriui su Stalinu karpant Rytų Europos žemėlapį, jau ir šiaip nejudrus Liepojos uostas dabar buvo lyg apsnūdęs. Viešpatavo netikrumas. Lietuvių inteligentų čia nebuvo. Vėliau įsteigus naują Liepojos vyskupiją, jos pirmuoju vyskupu buvo paskirtas lietuvis, Lūdzos dekanas, kun. J. Urbšas (Urbš). Su juo V. Kamantauskas palaikė draugiškus ryšius.

Būdinga, kad latvių katalikų sielovadai buvo pasišventę daug lietuvių kunigų. Žemaičių vyskupija anksčiau apėmė ir Kuršą. Todėl trūkstant latvių kunigų, lietuviai dvasininkai buvo siunčiami ne tik į Kuršą, bet ir į Latgaliją, Ilūkstės apskritį. Pačioje Rygoje irgi buvo lietuvių kunigų, pažinojau vieną profesoriavusį Rygos kunigų seminarijoje.

Vėlyvą rudenį Sovietų Sąjunga privertė Lietuvą įsileisti Raudonosios armijos įgulas, neva jai apsaugoti nuo galimo Vokietijos įsiveržimo. Iš tiesų tai buvo pasiruošimas Lietuvą okupuoti. Dar tebebūdamas Liepojoje, išgirdau žinią, kad Sovietai Lietuvai perleidžia Vilnių su maža sritimi. Klausiaus, kaip savo kalboje per radiją Molotovas gyrėsi Sovietų kilnumu. Kur, girdi, rasite kitą valstybę, kuri užkariautą miestą perleistų trečiai valstybei, jį laikančiai savo sostine. Tai padaryti tegalėjusi tik kilniaširdė Sovietų Sąjunga. Niekšas, juk truputį anksčiau su Ribentropu buvo pasirašęs gėdingą sutartį, pagal kurią Lietuva pereina Sovietų įtakos sferon, vadinasi, visiškon Stalino malonėn. Nors tuo metu lietuviams tai nebuvo žinoma, tačiau Vilniaus atgavimu lietuviai nelabai tesidžiaugė. Tuo metu jau buvo plačiai paplitęs posakis: „Vilnius mūsų, o Lietuva rusų“.

Nūdien, paskelbus Molotovo-Ribentropo slaptus protokolus dėl įtakos zonų Rytų Europoje pasidalijimo ir ypač dėl Lietuvos perleidimo Sovietams, matyti, kaip niekšingai pasielgė hitlerinė Vokietija ir sovietinė Rusija, pasiglemždamos svetimas tautas ir valstybes bei begėdiškai meluodamos, kad, pavyzdžiui, Sovietai gerbs Lietuvos suverenumą, nesikiš į Lietuvos vidaus reikalus, kad kalbos apie Baltijos valstybių pavergimą esančios Sovietų priešų melas.

VILNIAUS GRĄŽINIMAS

1939 m. spalio 10 d. Maskvoje buvo pasirašyta Vilniaus miesto ir jo srities Lietuvai perdavimo sutartis. Tačiau pats perdavimas įvyko tik spalio 28 d. Rusai įvairiais sumetimais vilkino perdavimą. Tuo tarpu Raudonosios armijos daliniai grobė miesto įmonių įrengimus, archyvus ir privačius apleistus butus ir tą pagrobtą turtą gabeno į Rusiją. Buvo sudarytas specialus mūsų kariuomenės dalinys ir laikinas administracijos aparatas Vilniaus miestui ir jo sričiai saugoti ir tvarkyti. Taip pat buvo paruošta ir maisto atsargų, nes Vilnius buvo karo ir sovietų nualintas. Nemažiau aktuali buvo ir valiutos problema. Žlugus Lenkijos valstybei, neteko vertės ir jos zlotas. Lietuvos vyriausybė susitarė su Lenkijos vyriausybe egzilėje, kad po karo Lenkija išpirks Lietuvos turimus zlotus. Valiutos reikalus tvarkė Finansų ministerija ir Lietuvos Bankas. Į Vilnių buvo atsiųsta speciali zlotų keitimo komisija. Aš buvau deleguotas kaip Užsienio reikalų ministerijos atstovas.

Buvo niūroka rudens diena. Kelias užtvindytas žygiuojančios mūsų kariuomenės dalinių. Mūsų automobilis pamažu stūmėsi pirmyn. Privažiuojame buvusią demarkacijos, vėliau administracinę, liniją, beveik dvidešimt metų skyrusią Vilniaus kraštą nuo nepriklausomos Lietuvos, pažymėtą kartelėmis su šiaudų gniužulu viršuje. Toliau nuo kelio, prie sukurto laužo, šildėsi karių būreliai. Keistas jausmas apima, prisiminus, kad kadaise ir aš, o kiek vėliau ir mano brolis Edvardas, mokęsis Vytauto Didžiojo gimnazijoje Vilniuje, keletą metų kas vasarą ir rudenį pėsčias su kuprine maisto ir knygų ant nugaros slapčia peržengdavo tą žaliąją sieną, rizikuodamas būti sargybinių suimtas ir įkalintas. Bet štai nūdien Lenkija, vos prieš pusantrų metų Lietuvai grasinusi karine intervencija ir ultimatumu privertusi užmegzti diplomatinius santykius, kito panašaus grobuonio liko visiškai sužlugdyta. Jos sostinėje Varšuvoje šeimininkauja hitlerinė Vokietija, o tūkstančiai jos pareigūnų, dar visai neseniai slopinusių Vilniaus krašto lietuvius, pabėgo ir rado prieglobstį toje jų niekinamoje „Litwa kowienska“ valstybėje.

Jurgio Gaučio šeima. 1910 m. Ukmergėje

Gaučių šeima. Iš kairės stovi: Edvardas, Zosė, Povilas, Ksaveras. Sėdi: Eleonora, Jadzė, Jurgis. 1927 m. spalio 7 d. Kaune

Dėdė Antanas ir teta Antanina Bulotos, brolis Ksaveras ir Povilas Gaučys (sėdi) 1928 m. Daugpilyje

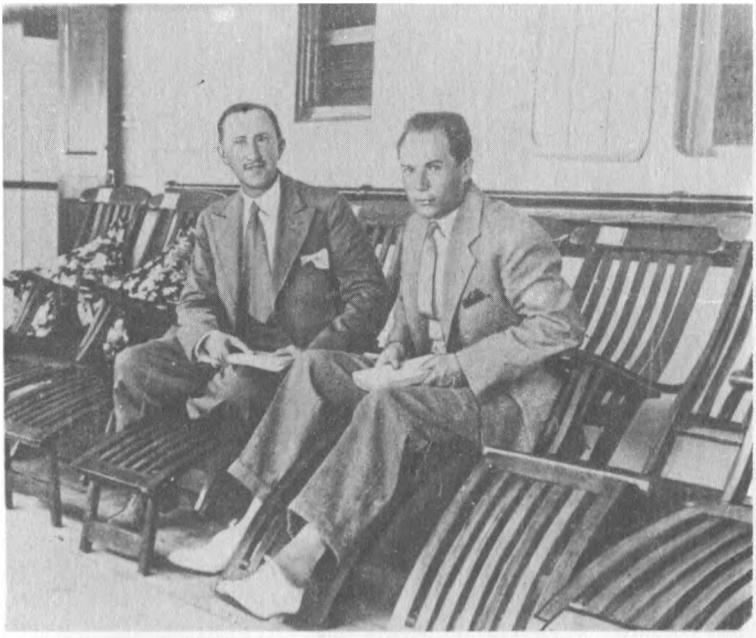

Plaukiant į Argentiną. Povilas Gaučys su generolu T. Daukantu ant laivo "Conte verde" denio 1930 m.

Povilas Gaučys skaito paskaitą Vytauto Didžiojo 500-ųjų metinių minėjimo proga Argentinoje 1930 m.

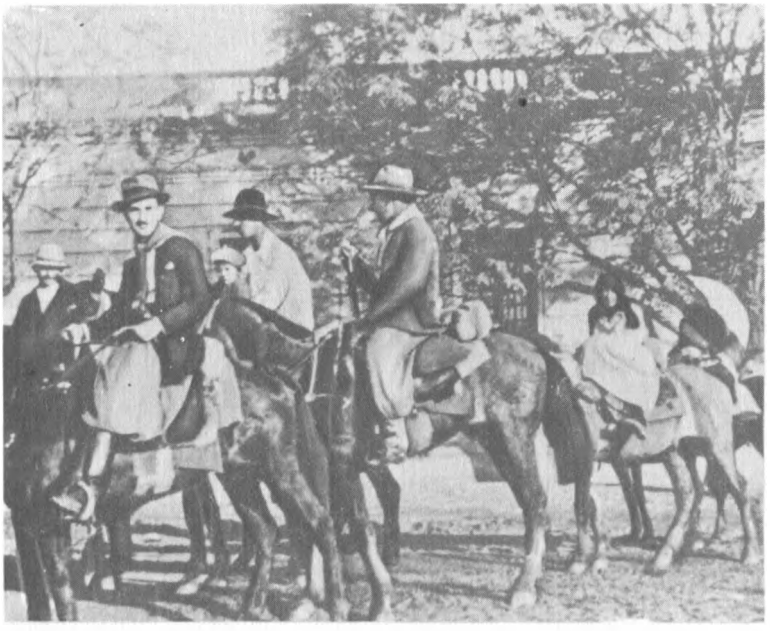

Grįžtant iš džiunglių su sulaužyta ranka. 1936 m. Brazilijoje

Povilui Gaučiui (stovi šeštas iš kairės) Argentinos konsulo Brasanti surengtos pagerbtuvės su Lietuvoje akredituotais diplomatinio korpuso nariais. 1934 m. liepos mėn. Kaune

Pirmosios lietuviškos bažnyčios Pietų Amerikoje pašventinimas. Povilas Gaučys stovi centre. 1936 m. San Paule

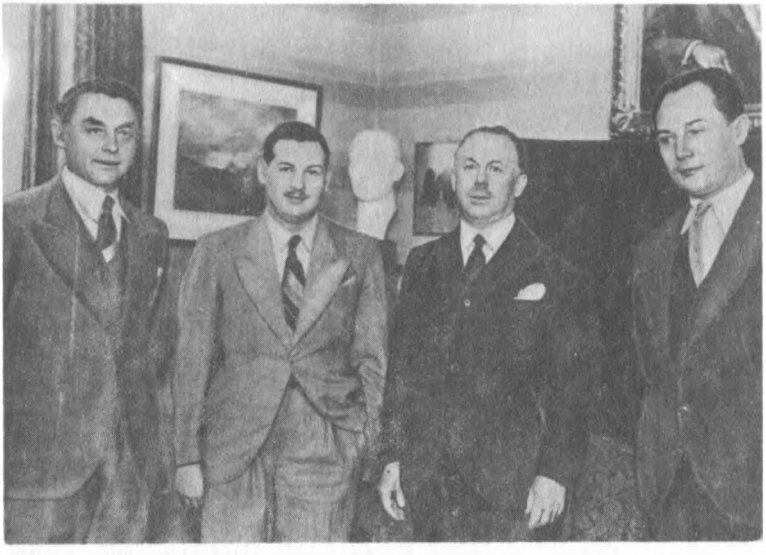

Povilas Gaučys su J. Čiuvinsku San Paulo sode. 1936 m. kovo 17 d.

J. Aukštuolis ir Povilas Gaučys (ketvirtas iš kairės) su brazilų žurnalistais. 1937 m. spalio 5 d. San Paule

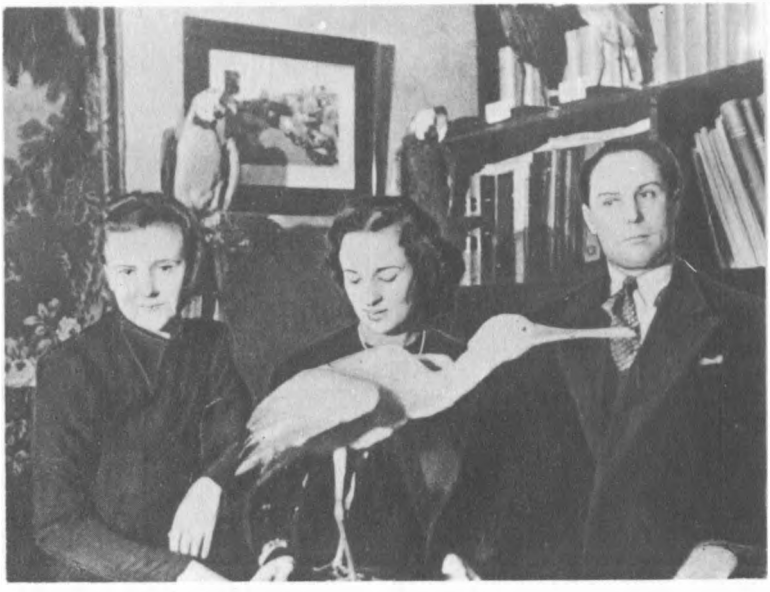

Valdžios ir spaudos atstovų priėmimas Lietuvos konsulate vasario 16-osios proga. Povilas Gaučys — trečias pirmoje eilėje. 1937 m.

M. Smulkštytė, A. Veliukaitė-Santvarienė ir Povilas Gaučys tarp paukščių P. Gaučio namuose Kaune. 1938 m.

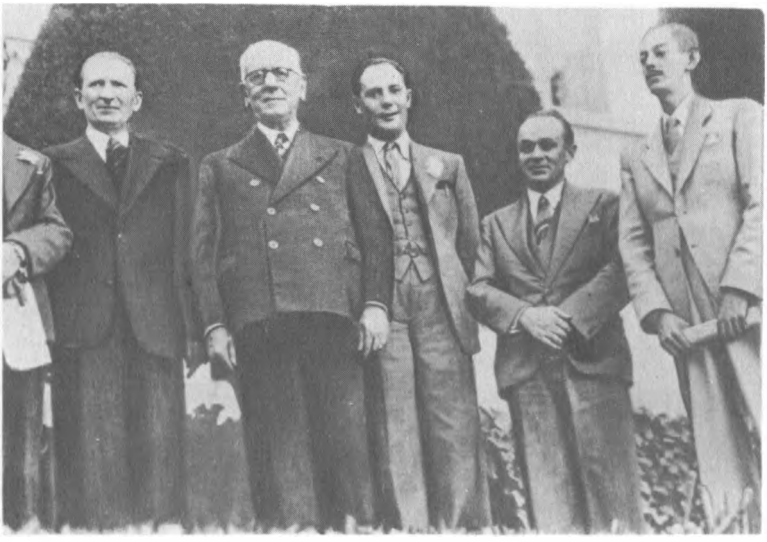

Atsisveikinimas su Baltijos draugijos valdyba. Povilas Gaučys stovi centre. 1938 m. Brazilijoje, San Paule

Kalba Povilas Gaučys padedant kertinį akmenį Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino amatų mokyklai. 1938 m. vasario 20 d. Brazilijoje

Lenkijos telegramų agentūros generalinio direktoriaus Oberski su žmona sutikimas. Povilas Gaučys — penktas iš kairės antroje eilėje. 1938 m. rugpjūčio 2 d. Kaune

Talino stoty estai sutinka atvykusią Lietuvos turizmo delegaciją 1939 m. gegužės 20 d. Ketvirtas iš kairės — Povilas Gaučys

Pabaltijiečių turizmo konferencijos atidarymas Talino Rotušėje. Povilas Gaučys sėdi ketvirtas iš kairės. 1939 m. gegužės 20 d.

III Baltijos turizmo konferencijos delegatų — estų ir latvių — sutikimas Kauno stoty 1940 m. balandžio 13 d. Povilas Gaučys — pirmas iš kairės

Emilija Simanavičiūtė ir Povilas Gaučys. Vestuvinė nuotrauka. 1941 metų gruodis Vilniuje

Pabaltijiečių tremtinių Centro komiteto pirmininkas su padėjėjais. Povilas Gaučys sėdi trečias iš kairės. 1948 m. Vokietijoje, Vurzburge

Lietuvių tremtinių bendruomenės Centro komiteto nariai. I eilėje iš kairės: Kleiva, Gaučys, Kalvaitis, Šlepetys, Simoliūnas. II eilėje: Žukauskas, gen. Reklaitis, Grigalaitis. 1949 m. kovo 18 d. Vokietijoje, Šveinfurte

Garbės diplomo ir ordino įteikimas San Paulo istorijos akademijoje. Kalba rašytojas H. Alves. Povilas Gaučys stovi trečias iš kairės. 1984 m. liepa

Diplomo Povilui Gaučiui (stovi dešinėje) įteikimas. 1984 m.

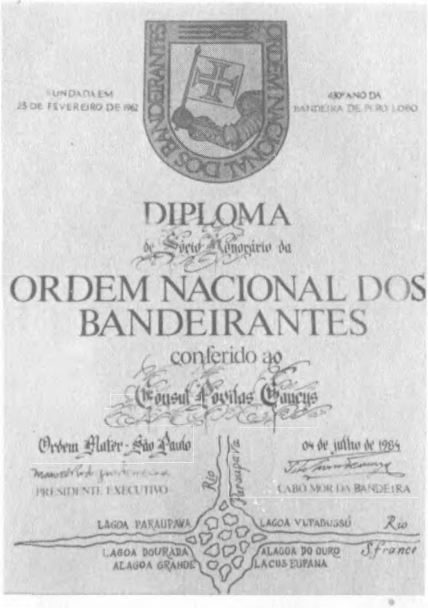

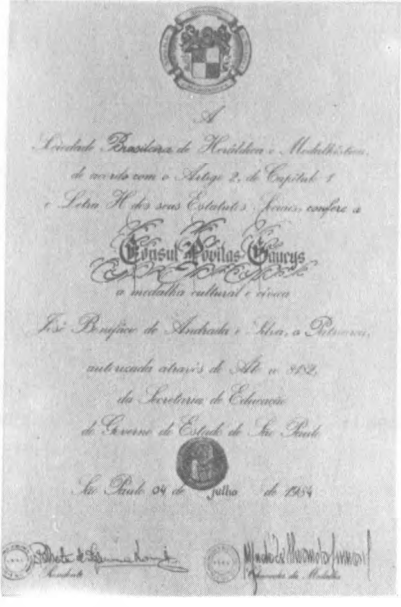

Povilui Gaučiui įteikto diplomo pasas

Povilui Gaučiui įteikto medalio pasas

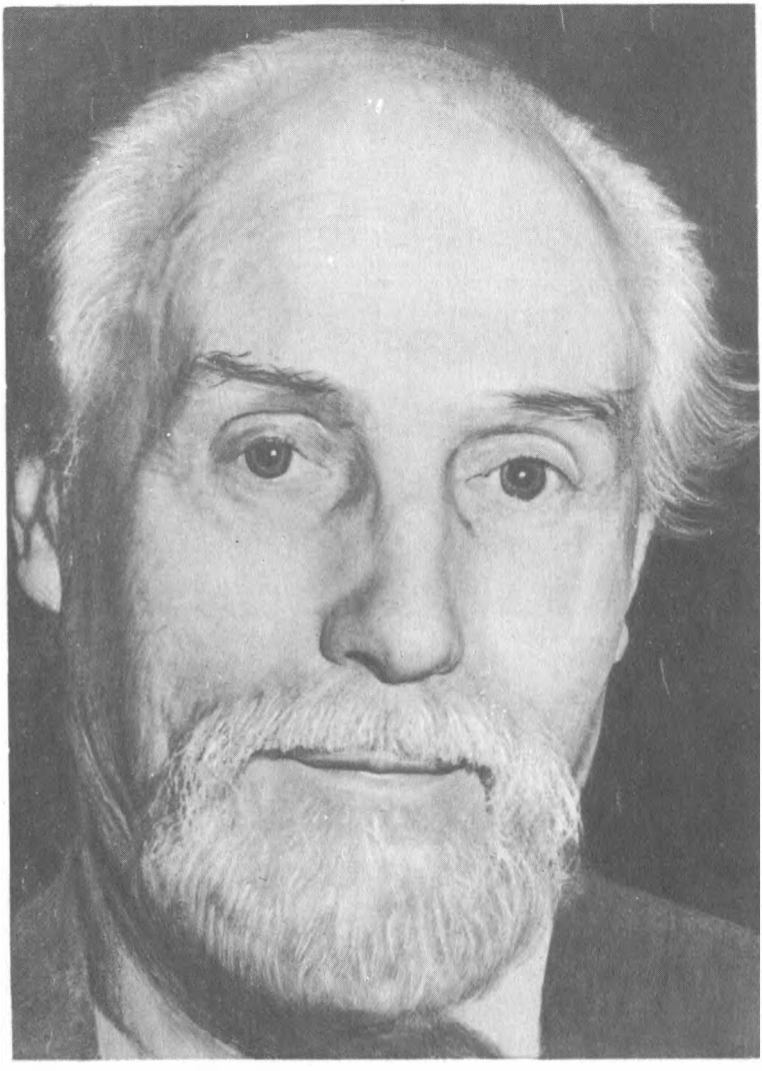

Povilas Gaučys 1984 m.

Tik vėlyvą pavakarę mūsų kolona įvažiuoja į Vilnių ir sustoja Katedros aikštėje. Šaligatviuose stovi minios vilniečių. Kai kur mojuoja lietuviškom vėliavėlėm, garsiai šaukia: „valio!“ Netrukus įvyksta kariuomenės paradas. Mūsų kariai, nors ilgo žygio išvarginti, bet linksmai nusiteikę, orkestrui grojant maršą ir miniai plojant ir šaukiant, pražygiuoja pro tribūną. Iškilminga ir ilgai laukta valanda. Priešais mus grakšti Katedra ir Gedimino pilis su plevėsuojančia trispalve. Pagaliau Lietuva atgavo savo sostinę. Šią akimirką užmirštame visus jai ir mum gresiančius pavojus ir išbandymus ir nuoširdžiai džiaugiamės. Paradui pasibaigus, traukiame prie Aušros Vartų Dievo Motinos paveikslo pasimelsti ir paprašyti jos užtarimo Lietuvai grėsmingą valandą. Siaura gatvė priešais Aušros Vartus sausakimšai pripildyta. Šiaip taip įsiskverbiau netoli altoriaus. Atskleidžiamas Dievo Motinos paveikslas. Ji liūdnai žvelgia į mus. Vyksta trumpos, bet labai įspūdingos pamaldos. Giedama „Marija, Marija...“ Iš viršaus žiūrint į besimeldžiančių užtvindytą gatvę, kažkaip susilieji su minia, jauties jos dalelyte, graudžios melodijos užnešamas į aukštybes... Retai kada man teko išgyventi tokią pakilią nuotaiką kaip tuomet.

Po pamaldų eidamas į viešbutį nakvynės, prisiminiau, kad prieš 20 metų, lenkams užėmus Vilnių ir atvykus maršalui J. Pilsudskiui, Aušros Vartuose irgi buvo pamaldos, tačiau jos man nepadarė įspūdžio, nebuvo tokio gilaus susitelkimo, nes Pilsudskis svajojo atkurti istorinę Lietuvą sąjungoje su Lenkija, o tai man ir net daugeliui pačių lenkų buvo svetima. Dauguma dalyvių labiau domėjosi jo išvaizda ir laikysena, negu tuo, ką jis sakė.

Rytojaus dieną banke radau jau sugužėjusią minią laukiančiųjų zlotų keitimo į litus. Lietuvos vyriausybė leido kiekvienam vilniečiui viengungiui iškeisti 50 zlotų santykiu vienas zlotas už vieną litą. O šeimoms — 100 zlotų į šimtą litų. Lietuvos banko tarnautojai, keisdami zlotus, tikrino asmens dokumentus ir ant jų spaudė atitinkamą žymę. Bet buvo tokių, kurie neturėjo pasų ar kitokių jų tapatybę nustatančių dokumentų. Tokiais atvejais man tekdavo spręsti, ar tokiam asmeniui leisti iškeisti, ar ne. Atsirasdavo gudruolių, kurie iškeitę zlotus su pasu,

kitą dieną ateidavo su kokiu nors liudijimu. Su tokiais turėjau nemažai vargo, o ypač su motinom, atsivedusiom kelis vaikus, kurios neturėjo reikiamų dokumentų. Jų ašaros mane jaudino. Leisdavau iškeisti, maniau, kad geriau tegu nukenčia valstybė, o ne vaikai. Man atrodė, jog tas keitimas iš tikrųjų yra Lietuvos pašalpa nuskurusiems vilniečiams, būsimiems Lietuvos piliečiams. Netikėjau, kad kada nors Lenkija iškeistas sumas grąžintų Lietuvai, o, sakykim, dabar jei Lenkija ir norėtų grąžinti, deja, ir Lietuvos valstybės jau nėra.

Tas pareigas ėjau beveik visą mėnesį.

Atvykus į Vilnių buvusiam Lietuvos atstovui Argentinoje su žmona, turėjau progą su jais nuvykti į Trakus ir pavaikščioti po pilies griuvėsius. Prisiminė Maironio puikus eilėraštis apie Trakus: „Pelėsiais ir kerpėm apaugus aukštai Trakų štai garbinga pilis...“ Praėjus beveik 40 metų nuo to eilėraščio parašymo, Trakų pilis dar labiau apkerpėjo ir apgriuvo, nes lenkai nieko nedarė, kad tą jos griuvimą sustabdytų. Lenkai nemėgo Vytauto, todėl ir jo pilį paliko galutinai sunykti. Ir kartu su Maironiu kartojau: „Ir taip griūva sienos, liūdnesnės kas dieną, griaudindamos jautrią širdį ne vieną“...

LIETUVOJE INTERNUOTI LENKŲ KARININKAI

Kaip Vokietijos—Lenkijos karo rezultatas, 13 500 lenkų karininkų peržengė Lietuvos sieną ir buvo internuoti Rokiškyje, Kulautuvoje ir Birštone. Kelios dešimtys lenkų civilių irgi pasitraukė į Lietuvą, tačiau jiems buvo leista laisvai apsigyventi, tik jie turėjo užsiregistruoti. Kadangi internavimo vietos nebuvo tinkamos tokiai masei žmonių sanitariniu atžvilgiu, kilo epidemijų pavojus. Gyventojai skundėsi ne tik dėl taršos, bet ir dėl karininkų netinkamos laikysenos. Internuotųjų būklei ištirti vyriausybė sudarė specialią komisiją iš trijų asmenų: Krašto apsaugos ministerijos atstovo pulk. dr. Trečioko, Vidaus reikalų ministerijos atstovo dr. Sabataičio ir Užsienio reikalų ministerijos atstovo Povilo Gaučio. Pirmiausia nuvykome į Rokiškį, kur internuotųjų karininkų būklė buvo

blogiausia. Ten jie buvo sutalpinti grafo dvaro centro patalpose. Kambariai pristatyti lovų ir jose sėdėjo ar gulėjo kadaise išdidūs lenkų karininkai kavaleristai. Jie lošė kortomis, rūkė ir girtuokliavo, nes sargybinius nebuvo sunku papirkti. Jų padedami, karštesnieji sugebėdavo susirasti ir mergaičių. Pralaimėjusiųjų karą ir internuotųjų nuotaikos buvo prislėgtos. Patyrę, kad yra atvykusi komisija jų būklei ištirti, daugelis nusiskundė savo sveikata, o kiti prašėsi išleidžiami pas gimines ar į užsienį.

Komisija padarė viską, kas jai buvo įmanoma padaryti. Ypač palankiai žiūrėjo į norinčius išvykti. Visiems tokiems davė leidimus. Daug kas lėktuvais per Rygą išvyko į Skandinavijos šalis. 1500 pabėgo ir aplinkiniais keliais irgi atsidūrė Skandinavijoje. Tūkstantis gavo leidimus grįžti į Lenkiją. Vokietijos vyriausybė, patyrusi apie internuotų lenkų karininkų bėgimą į Vakarus, apkaltino Lietuvą nesilaikymu neutralumo ir pareikalavo tą bėgimą sustabdyti. Lietuvos interesas buvo kuo mažiau turėti internuotų lenkų, bet vengiant didesnių nemalonumų internuotųjų stovyklose buvo įvesta griežta drausmė, kasdieniniai patikrinimai ir uždrausti išėjimai. Taip pat labai suvaržytas išvykimo vizų išdavimas. Sovietams okupavus Lietuvą, internuotieji lenkų karininkai buvo išvežti į Sovietiją ir tolesnis jų likimas nežinomas. Tik daug vėliau patyriau, kad lenkų karininkų gelbėjimu rūpinosi ne vien ši mūsų komisija, bet dar efektyviau pasireiškė Lietuvos Raudonasis Kryžius, ar, tiksliau, jo direktorius dr. Alekna. Jis tam reikalui išleido per septynis milijonus litų, kurie buvo sukaupti moderniai Raudonojo Kryžiaus ligoninei Kaune pastatyti. Tad daugiau kaip 3 tūkstančiai lenkų karininkų galėjo patekti į Vakarus. Turint galvoje lenkų elgesį Vilniaus krašte ir dar neseniai Lenkijos pareikštą ultimatumą dėl santykių užmezgimo su grasinimais okupuoti Lietuvą, tai buvo nepaprastai retas, gal vienintelis toks atvejis, kad ilgai kentėjusi savo priešo žeminama tauta, nepaisydama senos ir nesenos praeities skriaudų, padarytų tokį didžiai krikščionišką mostą.

Kitais metais, rusams Lietuvą okupavus, apie 8000 likusių lenkų karininkų buvo išvežti į Rusiją. Manoma, kad

kartu su kitais keliais tūkstančiais lenkų karininkų jie rusų buvo sušaudyti Chatynės miške.

Netikėtai patekęs į Rokiškį, turėjau gerą progą aplankyti garsiąją Rokiškio bažnyčią. Ji yra gotikinio stiliaus, raudonų plytų, pastatyta XIX šimt. antroje pusėje pagal vieno Austrijos architekto projektą. Ji laikoma gražiausia naujųjų laikų Lietuvos bažnyčia. Jos pastatymas kainavęs vieną milijoną aukso rublių. Tokia pasakiška suma sumokėta už anų laikų geriausių Europos menininkų atliktus darbus ar įrengimus. Pavyzdžiui, jos vargonai buvo padaryti Strasbūre. Viduje gotinė architektūra ir vitražai sudaro kiek liūdną, bet pakilią nuotaiką. Puikūs medžio raižiniai. Ne visi Lietuvos didieji ponai pralėbaudavo savo turtus Vakarų Europoje. Buvo ir tokių kaip šie Rokiškio bažnyčios fundatoriai, kurie praturtino savo apylinkę ir visą Lietuvą puošnia bažnyčia, — tai Tyzenhauzai ir Prazdeckiai.

KITI DARBAI IR ĮVYKIAI

Laisvalaikiu buvau pradėjęs rašyti atsiminimus iš kelionių po Pietų Ameriką. Išverčiau ispanų rašytojo P. A. Alarcono žaismingai komišką romaną „Trikampė skrybėlė“, kurio rankraštis atsidūrė Romoje, Lietuvos pasiuntinybės palėpėje. Negalėdamas jo atgauti, antrą kartą jį išverčiau jau būdamas Čikagoje, perrašiau argentiniečių rašytojo Hugo Wast romaną „Auksas“, kurį buvo pradėjusi rinkti Šv. Kazimiero leidyklos „Šviesos“ spaustuvė, bet užplūdę okupantai rinkinį išbarstė. Laimei, suskubau išleisti ispanų šelmiško romano prototipą: „Lazarilį iš Tormeso“. Jis buvo greit išparduotas.

VILNIAUS VAIVADOS BOCIANSKIO INSTRUKCIJA

Lietuvos administracijai įsikūrus Vilniuje, vaivados Bocianskio rūmuose buvo rasta labai slapta vaivados Liudviko Bocianskio instrukcija, kaip ir kokiomis priemonėmis sulenkinti ar sunaikinti lietuvių mažumą Vilniaus

krašte. Jos atradimas buvo savotiška sensacija. Dar visai neseniai Kaune ir Varšuvoje (užmezgus diplomatinius santykius) gausiai liejosi šampanas lenkams giriant Lietuvą ir lietuvius, o štai prieš trejus metus Vilniaus vaivados buvo suplanuotas ir vykdomas Vilnijos lietuvių slopinimo projektas. Užsienio reikalų ministerija pasirūpino jį išversdinti į anglų kalbą ir kartu su lenkišku originalu išleido vadinamąją „Baltą knygą", kuri buvo paskutinis Užsienio reikalų ministerijos leidinys. Jis buvo paskleistas užsieniuose. Bocianskio instrukcija — tai dar vienas dokumentas, ryškiai parodantis lenkų neapykantą lietuviams ir jų brutalias pastangas juos suniekinti bei sunaikinti jų organizacijas.

Deja, lietuvių tautą persekioja nelemtas likimas, nes išsivadavę nuo vilko, mes patekome į meškos letenas, kuri dabar daug sistematingiau stengiasi mus nutautinti, surusinti.

Lietuvai atgavus Vilnių su siauru ruožu už jo, jos sienos susilietė su Sovietų Sąjunga, tiksliau, su sovietine Gudija. Tapome tiesioginiais jos kaimynais. Padidėjo sovietų interesas arčiau pažinti Lietuvą. Pradėjo dažniau į Užsienio reikalų ministeriją lankytis Sovietų įvairių žinybų atstovai ir žurnalistai. Jie domėjosi Lietuvos kultūrine bei ūkine būkle ir dažnai mėgindavo tiesiogiai gauti jiems reikalingų žinių. Bet mūsų vidurinės, o ypač jaunesnės kartos darbuotojai retai kas mokėjo rusų kalbą. Tada jie kreipdavosi į Užsienio reikalų ministeriją. Man, kaip mokančiam rusų kalbą, tekdavo juos priimti. Aš juos apšviesdavau jiems rūpimais klausimais ir neretai dar pavaišindavau „Metropoly", kur išlakdavom ir po keletą taurelių „Vodkos". Nors jie stengdavosi neparodyti, bet vis vien negalėdavo nuslėpti savo stebėjimosi kauniečių sočiu gyvenimu ir Lietuvos pasiekta ūkine pažanga. Kadangi rusai Lietuvoje buvo labai nepopuliarūs (dažnai storžieviškai elgdavos, kai Raudonosios armijos įgulos jau buvo įsikūrusios), tai vienądien į Spaudos biurą atėjo rašytojai Antanas Venclova ir Petras Cvirka. M. Avietėnaitė juos atsiuntė pas mane. Jie nedrąsiai prašė, jog Spaudos biuras stengtųsi per spaudą ir radiją paskatinti

mūsų įstaigas ir žmones su apsilankančiais rusais elgtis mandagiai, nes tai svarbu geriems santykiams su Sovietais išlaikyti. Aš jiems atsakiau, kad mūsų įstaigos taip ir elgiasi. Jeigu būna kokių išsišokimų, tai ne vien mūsiškiai kalti, dažnai įkaušę rusai sukelia skandalus ir gyventojų pasipiktinimą. Apie tai mūsų spauda nerašo, gal cenzūra sulaiko. Taip daroma norint išlaikyti su Sovietais gerus santykius, nors tai nėra lengva. Mūsų pokalbis buvo draugiškas, ir jie buvo patenkinti gauta informacija.

BALTIJOS VALSTYBIŲ TURIZMO KONFERENCIJA

1940 m. ankstyvą pavasarį susidarė proga nuvykti į Taliną. Tai buvo mano paskutinė kelionė į užsienį prieš Lietuvos okupaciją. Buvau paskirtas Lietuvos delegacijos į Baltijos valstybių turizmo konferenciją pirmininku. Į Taliną vykome penkiese, bet aš teatsimenu vieną tos delegacijos narį — gen. Kraucevičių, kuris įstrigo mano atmintyje dėl savo labai orios laikysenos ir didelio santūrumo.

Turiu pasakyti, kad tuo metu laikas Baltijos valstybių turizmui buvo nepalankus. Hitleris su Stalinu Rytų ir Vakarų Europą apvertė aukštyn kojom. Sovietų kaltinimai ir priekabės dėl jų pačių išprovokuotų neva nusikaltimų Baltijos valstybėm vis dažnėjo. Buvo galima laukti visokių netikėtumų. Nepaisant to, konferencija įvyko. Estai mus ir latvius labai svetingai priėmė. Parodė Taliną ir jo apylinkes. Teatre matėme spektaklį — „Raudonąją aguoną". Mus priėmė ir pavaišino valstybės prezidentas. Buvo atsisveikinimo banketas.

Iš delegacijų pranešimų buvo matyti, kad turizmo srityje daugiau pasiekta Latvijoje ir Estijoje. Jų miestai turi daugiau viešbučių ir šiaip geresnes sąlygas turistams priimti, pavalgydinti, didesnes galimybes parodyti lankytinas jų šalių vietas. Lietuvoje per pastaruosius penkerius metus irgi buvo padaryta didelė pažanga ir buvo paruošti konkretūs planai, kaip turizmą dar labiau išplėsti, jeigu Lietuva būtų išlikusi laisva. Deja, sovietų aku-

pacijos metu vienintelės rūšies turizmas Lietuvoje plačiu mastu buvo vykdomas — tūkstančių lietuvių išvežimai prievartos darbams į Sibirą, iš kur nedaugeliui buvo lemta sugrįžti namo.

Talinas labiau nei Ryga darė vokiško miesto įspūdį. Čia stovėjo gotiško stiliaus bažnyčios su ilgais, laibais bokštais, rotuše ir kitais pastatais, danų ar švedų statytais XIII šimtmetyje. Visi arti vienas kito, nes Talinas tuo metu nebuvo didesnis už Kauną. Man didelį įspūdį padarė didžiulis teatras „Estonia", pastatytas 1906 metais estų tautos aukomis. Kai pagalvoji, kad tuo metu Lietuva buvo tik ką atgavusi spaudos laisvę ir negalėjo nė svajoti apie tokio teatro pastatymą Vilniuje, kai žinai, kad estai dainų šventes pradėjo ruošti dar XIX šmt. pabaigoje, tai nesistebi, jog estai kultūriniu atžvilgiu mus, lietuvius, buvo pralenkę kokia trisdešimčia metų. Pabuvęs Taline ir ilgiau pagyvenęs Rygoje, Daugpilyje bei Liepojoje, supranti, kad estai ir latviai, sekdami savo vokiečių ponų, meistrų ir amatininkų pavyzdžiu, taip toli buvo pažengę kultūros ir ūkio srityse, o mes, lenkų dvarininkų ir rusų valdininkų globojami ir valdomi, tolokai nuo savo kaimynų atsilikome. Todėl bent iš dalies gali pateisinti kai kuriuos latvius, mus pravardžiuojančius leišiais. O šiaip, gal dėl vokiečių kultūros bruožų, broliška latvių tauta lietuviams mažiau simpatiška už estus, kurie irgi stipriai buvo vokiečių paveikti, bet vis vien lietuviams rodė daugiau nuoširdumo ir simpatijų.

SOVIETŲ SĄJUNGA OKUPUOJA LIETUVĄ

Lietuvos politinė būklė nuo 1940 metų pavasario tolydžio sunkėjo. Sovietai, vykdydami savo niekšišką Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių pavergimo planą, išgalvodavo visokių nusikaltimų, neva padarytų nevykdant savitarpio pagalbos sutarties arba ją laužant. Esą Lietuva, pasirašydama Baltijos bendradarbiavimo sutartį, turėjusi agresyvių planų prieš Sovietų Sąjungą. Tai Lietuvos saugumiečiai pagrobę raudonarmietį (kuris kažkur girtavo ir tik po trijų dienų grįžo į kareivines), tai ką nors kita pa-

darę. Jokie aiškinimai bei įrodinėjimai iš Lietuvos pusės nieko negelbėjo. Jau buvo pasitraukusi generolo Černiaus vyriausybė ir sudaryta nauja, Antano Merkio vadovaujama, Juozui Urbšiui liekant užsienio reikalų ministeriu. Bet Maskva reikalavo, kad būtų sudaryta prosovietinė. Jos spaudimas vis didėjo. Į Maskvą nuvyko speciali delegacija norėdama rasti patenkinamą kompromisą. Tačiau Stalinas buvo nepermaldaujamas. 1940 m. birželio 14 d. J. Urbšiui esant Maskvoje, Molotovas jam įteikė ultimatumą sudaryti naują, prosovietinę Lietuvos vyriausybę ir įleisti Raudonosios armijos dalinius į Lietuvos teritoriją, perduoti Sovietams vidaus reikalų ministerį Kazį Skučą ir saugumo departamento direktorių A. Povilaitį, kaltinamus rusų kario pagrobimu ir antisovietine veikla. Kartu Molotovas pažymėjo, kad vis vien ar Lietuva priims ar atmes ultimatumą, Raudonoji armija žygiuos į Lietuvos teritoriją. Paskutiniame ministerių kabineto posėdyje ultimatumas buvo priimtas, prezidentui A. Smetonai ir keliems ministeriams pasisakius už ginkluotą pasipriešinimą. Jau kitą dieną Lietuvą užplūdo Raudonosios armijos daliniai, kurie iš visų pusių verždamies greitai užėmė visą Lietuvą.

Tą dieną Sovietų pasiuntinybė Kauno kino teatre „Triumf" rodė propagandinį filmą apie sovietinių mokytojų idealistinį pasišventimą šviečiant sovietinę liaudį. Jo pasižiūrėti buvo pakviesti ir Užsienio reikalų ministerijos tarnautojai. Kai filmui pasibaigus išėjome į gatvę (Laisvės alėją), negalėjome patikėti savo akimis — traškėdami, braškėdami šliaužė rusų tankai, iš šalių žygiavo daugiausia mongoliškais mediniais veidais kareiviai, o šaligatvyje stovėję daugiausia žydų tautybės vyrai ir moterys mėtė į juos gėles, kurias kai kurie kariai gaudė nepatikimais žvilgsniais žiūrėdami ir nesuprasdami tokio tų žmonių elgesio. Skaudu ir apmaudu buvo matyti tokį mūsų piliečių elgesį. Jie džiaugėsi Lietuvos laisvės pasmaugimu, jie sveikino Lietuvos pavergėjus. Mane piktino mūsų vyriausybės nepateisinamas elgesys nepainformuoti savo piliečių, viešai ar kitu kuriuo diskretišku būdu, apie neišvengiamą rusų okupaciją. Tuo būtų buvę išgelbėta daug mūsų aukštų pareigūnų ir visuomenės veikėjų gyvy-

bių, nes Lietuvą okupavus, tučtuojau daugelis jų buvo suimta, išvežta ar nukankinta. Ar tai buvo praradimas pusiausvyros, ar nenoras aliarmuoti piliečių žinia apie artėjantį pavojų? Netgi ir Užsienio reikalų ministerijos personalas nebuvo įspėtas. Ir jis buvo užkluptas staiga... Sustingdė neryžtingumas. M. Avietėnaitė susigriebė paslėpti slaptąjį archyvą. Ką darė kitos ministerijos, neteko patirti.

Kitą rytą išskubėjau į stotį ir nuvykau į Telšius. Norėjau iš savo ūkio Dirksteliuose pasiimti kai kuriuos daiktus, nes buvo gaila juos palikti komunistams. Telšiai atrodė kaip išmirę. Dirkstelių artumoje, prie kelio pamačiau stovinčius tankus ir karius. Vienas jų nesusilaikė ir paklausė, kur aš einu. Atsakiau esąs to ūkio savininkas ir einąs į savo namus. Leido eiti. Įžengęs į vidų, pamačiau, kad viskas jau buvo išgrobta. Ir baldai, ir indai, ir netgi mano vasariniai drabužiai. Visa tai pamatęs, skubėjau išeiti, nes ilgiau užsibuvęs rizikavau kaip liaudies priešas ar jos išnaudotojas būti suimtas.

Kitą dieną prie Vytauto kalno susitikau Justą Paleckį, savo seną pažįstamą iš Rygos laikų. Jis anksčiau buvo žurnalo „Naujas žodis" leidėjas ir redaktorius. Rygoje su juo susipažinau, mane kvietė bendradarbiauti jo žurnale. Jam buvau davęs keletą išverstų novelių, kurias jis išspausdino. Nuo to laiko, kur susitikę, pasikalbėdavome. Tad ir šį kartą radome daug apie ką pašnekėti. Man nedingtelėjo mintis, kad kalbu su už kelių valandų tapsiančiu sovietinės Lietuvos prezidentu. Nemanau, kad ir J. Paleckis tą valandą būtų nujautęs tą jo laukiančią ateitį. Tik po geros vaikščiojimo valandos jis mane atsiprašė sakydamas, kad dabar turįs skubėti į Sovietų pasiuntinybę, nes turįs dalyvauti politinio pobūdžio pasitarime. Ir tikrai tą pačią dieną, po pietų per radiją buvo pranešta, kad ministeris pirmininkas ir einąs respublikos prezidento pareigas Antanas Merkys, kuriam į užsienį pasitraukdamas prezidentas Antanas Smetona perdavė savo pareigas, Justą Paleckį paskyrė ministeriu pirmininku ir einančiu prezidento pareigas. J. Paleckis jau sudaręs naują ir šį kartą tikrai prosovietinę vyriausybę. Kaip tik tą dieną iš Maskvos buvo atvykęs Molotovo pavaduotojas Dekanozovas,

kuriam Kremlius pavedė atlikti Lietuvos prie Sovietų prijungimo misiją. Jis iš tikrųjų buvo faktiškas Lietuvos valdytojas. Su manim kalbėdamas J. Paleckis sakė, kad dabar bus daug pakitimų ir permainų, bet jis tikėjo, kad Sovietai negriaus esamos ūkinės santvarkos. Deja, įvyko kitaip. Sovietai neatskleidė savo ketinimų nė būsimiems savo sėbrams.

Norint, kad priverstinis Lietuvos prijungimas atrodytų legaliai, netrukus buvo paskelbti vadinamojo Liaudies Seimo rinkimai. Buvo sudarytas vienintelis kandidatų sąrašas, kuriame daugiausia figūravo komunistai ir jų šalininkai, taip pat ir kai kurie padorūs lietuviško nusiteikimo lietuviai. Įvairiomis bausmėmis grasinant, buvo verčiami balsuoti visi, balsuotojų pasuose buvo pažymimas balsavimo faktas. Daugelis balsuotojų, jei galėjo, išbraukdavo komunistus ir palikdavo tikrus lietuvius arba prirašydavo visokių pastabų. Nepaisant to, dar balsavimui nepasibaigus buvo paskelbta, kad balsavo 98,8 proc. balsuotojų. Susirinkęs Liaudies Seimas vienbalsiai pasisakė už prisijungimą prie Sovietų Sąjungos, nes posėdžių salėje buvo teroro atmosfera ir niekas neišdrįso balsuoti prieš. Rugpjūčio pradžioje į Maskvą išvyko Lietuvos delegacija dalyvauti Aukščiausiosios Tarybos posėdyje, kuriame buvo svarstomas Lietuvos „prašymas" leisti prisijungti prie Sovietų Sąjungos. Žinoma, tas „prašymas" buvo patenkintas ir 1940.VIII.3. Lietuva buvo paskelbta 16 sovietine respublika. Delegacija grįžo Kaunan Lietuvai parveždama Stalino vergijos saulę.

PASKUTINIEJI PATVARKYMAI

Užsienio reikalų ministerijai likviduoti kiek anksčiau buvo paskirtas Pijus Glovackas, neseniai iš kalėjimo paleistas komunistas. Jis buvo labai kuklus, drovus vyras. Klusniai vykdė Dekanozovo nurodymus. Buvo atšaukti visi Lietuvos pasiuntinybių ir konsulatų tarnautojai, o pačias įstaigas įsakyta uždaryti. Tarnautojų grįžo tik maža dalis. Taip pat buvo atleisti ir visi Užsienio reikalų ministerijos tarnautojai. Slaptoji raštinė atidavė kiekvieno

asmeninę bylą, kurią parsinešęs namo sudeginau. Dar prieš išeinant iš tarnybos, naujasis ELTOS direktorius Kostas Korsakas man atnešė Lietuvos prijungimo prie Sovietų aktą, naują Lietuvos konstituciją ir prašė juos išversti į lietuvių kalbą, ką aš ir padariau. Versdamas tekstus, stebėjausi begaliniu Aukščiausiosios Tarybos narių vergiškumu garbinant Staliną ir jam kodyluojant. Po kiekvieno jo kalbos sakinio visi Tarybos nariai entuziastingai ploja, kelia ovacijas, atsistoja, nors tam veršiukiškam entuziazmui nėra jokio pagrindo. Ar tai jie daro iš baimės ar iš susižavėjimo Stalino darbais ir žodžiais, sunku atspėti. Gal viena ir kita.

Lietuvą prijungus prie Sovietų Sąjungos, vyko spartus jos buvusios nepriklausomybės likučių naikinimas. Buvo pakeista visa ūkinė santvarka. Ištuštėjo krautuvės, nes būriai atvykėlių iš Rusijos tolydžio supirkinėjo viską, ką galėjo gauti, o vietos gyventojai irgi sudarinėjo atsargas juodai dienai. Vyko areštai, kalėjimai buvo perpildyti suimtų ministerių, įvairių partijų žymių veikėjų ir šiaip įskųstų. Gyvenome nuolatinėje baimėje, kęsdami visokius trūkumus. Buvo paskelbti butų, gyvenamojo ploto suvaržymai. Savo bute turėjau teisę sau pasilikti tik vieną kambarį, kitus du privalėjau išnuomoti. Nenorėdamas, kad man įbruktų kokius nepažįstamus, suradau vieną senutę, kuri savo ruožtu atsivedė kitą, savo draugę. Reikėjo nuo sienų nukabinti paveikslus ir kaip nors suproletarinti kambarių išvaizdą, iškaišioti pas pažįstamus puošnesnius daiktus.

Buvo panaikinta ir Lietuvos valiuta. Litą žemu kursu bankai iškeitė į mažaverčius rublius. Bet kokio turto turėjimas pasidarė nuodėmė, beveik nusikaltimas.

DARBAS GEOLOGIJOS TARNYBOJE

Sovietams Lietuvą okupavus ir likvidavus Užsienio reikalų ministeriją, likau bedarbis. Iš Pietų Amerikos turėjau atsivežęs gan retų paveikslų, skulptūrų bei kitų meniško pobūdžio daiktų, taip pat iš Brazilijos didelę kolekciją spalvingų paukščių iškamšų. Mano bičiulio dailininko

Adomo Galdiko paraginti, mano namus pradėjo lankyti ir kiti dailininkai, smalsūs pamatyti, ką aš turiu atsivežęs ypatingai gražaus ir vertingo. Taip aš susipažinau su dailininkais J. Mikėnu, L. Strolia, J. Kairiūkščiu, A. Gudaičiu, J. Šileika ir kitais. J. Mikėnas buvo paskirtas Vilniaus meno akademijos direktorium ir rinkosi dėstytojus. Mane pakvietė būti jos sekretorium. Mane viliojo noras arčiau pažinti menininkus ir jų gyvenimą, todėl mielai sutikau žinodamas, kad jie ne biurokratai ir ne komunistai. Persikėlęs į Vilnių, Akademijoje radau vyraujančią malonią, darbingą nuotaiką ir mano santykiai su vadovais bei dėstytojais buvo draugiški ir geri. Joje išbuvau iki 1940 m. vėlyvo rudens.

Kartą eidamas Gedimino gatve, netikėtai susitikau su dr. Česlovu Pakucku, savo senu draugu, su kuriuo studentaudamas Kaune vienam bute išgyvenau porą metų ir kurį vertinau ir gerbiau kaip labai gabų ir malonų jaunuolį. Su juo mano ryšiai nutrūko jam išvykus studijuoti į Vokietiją, o man — į Prancūziją. Dabar po keliolikos metų susitikę, pradėjome išsipasakoti apie mudviejų išgyventus laikus. VDU jis dėstė geologiją ir paleontologiją, o dabar buvo paskirtas organizuojamos Lietuvos geologijos tarnybos viršininku ir ieško bendradarbių. Patyręs, kad aš dirbu Meno akademijoje, pradėjo mane kalbinti pereiti pas jį. „Mesk, — sako man, — tuos bohemas dailininkus. Tu esi rimtas vyras ir tau nėra ko su jais terliotis. Pereik pas mane, į Geologijos tarnybą, kur bus dirbamas rimtas Lietuvos žemės turtų tyrimo darbas. Man kaip tik labai reikalingas planuotojas, būsi mano pavaduotojas, gausi dvigubai didesnę algą. Jeigu gražiai sugyvenome būdami jauni, sugyvensime ir dabar."

Mane jaudino Pakucko nuoširdus prašymas. Jaučiau reikalą padėti draugui suorganizuoti naują, Lietuvai reikalingą ir naudingą įstaigą. Jis manęs nepaliko ramybėje iki aš pasiryžau atsisveikinti su dailininkais ir įsijungiau į Geologijos tarnybą.

Nepriklausoma Lietuva neturėjo specialios žemės turtų tyrinėjimo įstaigos. Tuo tarpu Sovietų Sąjungos kiekviena respublika turėjo Geologijos valdybą su gausiu moksliniu bei administraciniu personalu. Dr. Pakuckui

reikėjo suorganizuoti tokią įstaigą Lietuvoje. Geologijos tarnyba turėjo patalpas Gedimino prospekte, netoli nuo Lukiškių aikštės. Pradėjęs joje dirbti, radau įstaigos organizavimo darbą gerokai pažengusį pirmyn. Jos mokslinį personalą sudarė buvę Vilniaus universiteto lenkai profesoriai: Passendorferis, Halicki, Halicka, Okolewicz, Sztukowskis. Iš lietuvių joje dirbo dvi jaunos geologės: Jadvyga Rimšaitė ir Birutė Saldukienė. Topografijos skyriaus vedėjas buvo pulk. S. Krūvelis, braižytojai — Ona Stankaitytė ir Leonas Žemkalnis, raštinės vedėjas — Lionginas Drangauskas, iždininkas — Sakalauskas (jis kartu buvo ir partorgas). Buvo dar keli tarnautojai, bet jų pavardžių jau nebeatsimenu. Su moksliniu personalu mažai tekdavo bendrauti, nes jų dauguma būdavo išvykę į provinciją su įvairiom užduotim, o grįžę savo tyrinėjimų apyskaitas įteikdavo dr. Pakuckui. Su kitais bendradarbiais pasikalbėdavom draugiškai, tačiau vengdavom politinių aktualijų.

Mano, kaip planuotojo, darbas irgi buvo naujas. Anksčiau Lietuvos ministerijų ir kitų įstaigų metinį pajamų-išlaidų biudžetą suplanuodavo įstaigų buhalteriai. Juos tvirtindavo ministerijų kabinetai ir Seimas. Sovietų Sąjunga turi specialią instituciją — Gosplaną. Pirmaisiais okupacijos metais, matyt, dar nespėta įvesti sovietinės tvarkos. Kiek tai liečia geologinę tarnybą, jos biudžetą turėjo suplanuoti specialus pareigūnas — planuotojas (planavikas). Tai buvo svarbus reikalas, nes jeigu tais metais pritrūktų lėšų, susitrukdytų įstaigos darbas, jo viršininkas ir planuotojas galėtų būti apkaltinti sabotažu ir palaikyti kenkėjais. Geologijos tarnyba buvo nauja įstaiga ir toje srityje neturėjo patyrimo. Norint išvengti galimų klaidų ir nemalonumų, reikėjo susipažinti su kitų respublikų geologinių valdybų planavimo praktika. Mums arčiausiai buvo Gudijos geologijos valdyba. Taigi buvo nutarta mane pasiųsti į Minską pasipraktikuoti.

Aprūpintas reikalingais leidimais, vieną gruodžio naktį atvykau į Minską. Įėjęs į stoties vidų, nustebau pamatęs ant marmurinių grindų gulinčius sermėgiuotus ir vyžotus kolchoznikus. Atsargiai statydamas kojas tarp vienas prie kito gulinčių, dairiaus, bene pamatysiu kur tele-

foną. Minske buvo keturi viešbučiai. Klausiau, visi atsakė neturį laisvo kambario. Reikėjo stotyje laukti ryto. Mūsų trečios klasės, o jų „kietų suolų“ patalpose keleiviai miegojo išsitiesę ant grindų. Mūsų antros, o jų „minkštų suolų“ salėje niekas negalėjo miegoti, sargai, vaikščiodami pirmyn ir atgal, pradedančius snausti žadindavo sakydami, kad čia draudžiama miegoti. Keleiviai galėjo lošti šachmatais, šaškėmis, skaityti ir šnekučiuotis. Mane stebino kontrastas: išorinis patalpų puošnumas — marmurinės grindys, langų šilkinės užuolaidos ir keleivių skurdi apranga. Neįprastas naktinis budėjimas labai išvargino. Apsidžiaugiau, kai pagaliau išaušo rytas. Per didžiulę spūstį patekęs į autobusą, atsidūriau prie Gudijos geologijos valdybos patalpų durų. Prisistatęs jos viršininkui, pasisakiau visą naktį išbudėjęs stotyje, nes viešbučiuose negalėjau gauti kambario. Jis tuojau paskambino ir man davė adresą viešbučio, kur buvo rezervuotas kambarys. Kelias valandas pamiegojęs, grįžau į valdybą.

Cia buvau draugiškai priimtas ir supažindintas su svarbesniais bendradarbiais ir su valdybos planuotoju, labai simpatišku žmogeliu, kuris buvo įpareigotas mane išmokyti planavimo meno.

Valdyba buvo įsikūrusi didžiulėje salėje, ištįsusioje per visą namo plotį ir ilgį. Joje dirbo kelios dešimtys tarnautojų. Pačiam vidury stovėjo planavimo skyriaus stalai. Kasdien dvi savaites planuotojas man rodė ir aiškino Gudijos geologijos valdybos mokslinių tyrinėjimų apyskaitas. Gudijos žemės turtai buvo beveik tokie patys kaip ir Lietuvos: durpės, molis, smėlis, kreida, todėl neturėjau sunkumų studijuodamas biudžeto paruošimo technologiją, nes prieš akis gulėjo Gudijos geologijos valdybos pavyzdžiai. Buvo svarbu, kad mūsų geologai, planuodami ateinančių metų darbus, kaip galima tiksliau apskaičiuotų išlaidas ir kad metų laikotarpiu nebūtų staigių pakitimų, reikalaujančių nenumatytų ir didesnių nei numatyta išlaidų.

Ateidavau praktikuotis truputį vėliau, kai jau būdavo susirinkę visi tarnautojai. Mano vadovas labai domėjosi padėtimi Lietuvoje, mane klausinėjo apie tenykštį gyvenimą. Iš mano išvaizdos ir apsirengimo sprendė, kad esu

atvykęs iš pasiturimo krašto. Jam buvo įdomu, ar Lietuvoje krautuvėse yra batų, drabužių, maisto. Kokios yra kainos ir ar laisvai galima pirkti, ko nori. Girdėdamas, jog krautuvės pilnos prekių ir kad laisvai gali pirkti, jis man sakė, kad ilgai taip nebus, kad greit Lietuvoje bus taip, kaip kad dabar yra Gudijoje. Pamatęs jų gyvenimą, su liūdesiu turėjau sutikti su tuo jo pranašavimu.

Vidudienio pertraukos metu dauguma tarnautojų užkandžiauja prie savo stalų, taip užkandžiavo ir mano vadovas. Jis man pasakė, kad jie turį mažą arbatinę, kur galima gauti ko nors užkąsti ir išgerti arbatos. Kartą nuėjęs į tą arbatinę stebėjaus jos skurdumu. Pamatęs, kas ten yra, dairiausi pasirinkti tai, kas būtų švariausia, nes turimi užkandžiai nežadino apetito. Pasirinkau sausas „baronkaites". Į stiklinę arbatos įmečiau du gabaliukus cukraus, bet nebuvo šaukštuko pamaišyti. Man patarė pasinaudoti peiliu. Daugiau į tą arbatinę nebeėjau.

Vieną menką nemalonumą patyriau su savo kailiniais. Didžiulės salės viename kampe stovėjo plačiašakis stulpas su kabliais drabužiams kabinti, nes atskiros rūbinės nebuvo. Ten kabindavau savo juoda gelumbe aptrauktus kailinius. Kartą eidamas pro šalį, pamačiau ant jų lyg baltą siūlą. Kiek vėliau praeinant, man pasirodė, kad tas siūlas juda. Susidomėjęs priėjau arčiau ir pamačiau, kad tai utėlių virtinė. Paraudau iš gėdos, nes ką apie mane pagalvos tarnautojai, pamatę ant mano kailinių utėles. Sugrįžęs iš Rusijos 1918 metais, Lietuvoje niekad utėlių nebuvau matęs. Norėjau tas utėles nubraukti nuo kailinių, bet buvo gėda, nes tarnautojai galėjo pastebėti tas mano pastangas. Turėjau laukti iki darbo pabaigos. Parėjęs į viešbutį ir kailinius ant stalo paklojęs, rūpestingai surankiojau ten sugužėjusias parazites. Nuo tada kailinius pasidėdavau ant kėdės.

Darbo dienai pasibaigus, pietaudavau viešbučio restorane. Viešbutis buvo laikomas antruoju savo gerumu Minske. Mano kambarys švarus, su lova, staliuku, kėde, grafinu ir stikline vandeniui, kuriuo reikėjo praustis, spinta rūbams. Telefono nebuvo. Radijas koridoriuje visiems bendras. Nors, atrodo, nebuvo nieko, ką susiviliojęs galėtum išsinešti, tačiau aukšto budėtoja tau išeinant tu-

rėjo išrašyti pažymą, kad nieko iš kambario neišsineši, be jos iš viešbučio negali išeiti.

Viešbučio restoranas buvo erdvus, gana švarus, maistas pakankamai įvairus ir skanus. Grojo pučiamųjų orkestras. Pietūs trijų duočių. Jų metu išgerdavau porą stiklų alaus. Kartą pietaujant į restoraną įėjo būrys jaunų karininkų. Susėdę aplink stalą, užsisakė šampano. Jį išgėrę, valgė sriubą. Pasišaukę padavėją, visi paprašė atnešti „šimtą gramų". Man negirdėtas dalykas. Kas tai galėtų būti? Ogi atnešė mažus buteliukus degtinės, kurios pripildė sklidinus stiklus. Nuostabu buvo tai, kad tie karininkai valgė ir gėrė nenusimovę pirštinių. Prie mano stalo dažnai prisėsdavo du ar trys iš provincijos atvykę pareigūnai ir matydami pirštinėtus karininkus valgant pašaipiai šnekėjo, kad, girdi, jie, tik ką atvykę iš Lenkijos ar Baltijos valstybių ir ten nusipirkę pirštines, dabar nori pasididžiuoti ir pasirodyti, nes pirmą kartą mūvi odines pirštines. Stebėjaus nematydamas restorane valgančių moterų, taip pat ir tuo, kad ten negirdėjau kalbant gudiškai.

Iš pradžių smalsumo skatinamas, o vėliau ir dėl pramogų kartą užėjau į geriausio Minsko viešbučio restoraną. Tikrai jis buvo geresnės rūšies ir patrauklesnės aplinkos. Kai pirmą sykį jau papietavęs užsisakiau arbatos, padavėja (čia restoraną aptarnauja moterys) man atnešė stiklą kvapios arbatos. Ją išgėręs, paprašiau dar. Jau seniai nebuvau gėręs tokios skanios arbatos. Paklausiau, kokia tai arbata. Atsakė, kad gruziniška. Į klausimą, ar galima jos nusipirkti, atsakė, kad visose krautuvėse jos yra. Buvau naivus ja patikėjęs, nes nė vienoj parduotuvėj gruziniškos arbatos ne tik kad nebuvo, bet pardavėjos ir nežinojo, kad tokios arbatos esama. Matyt, tik geriausio viešbučio lankytojai galėjo ja skonėtis.

Kalbant apie krautuves ir apie maistą, reikia pasakyti, kad tais laikais Minsko krautuvės buvo skurdžios. Rūbų krautuvėse buvo keista matyti senove dvelkiančias ir nemokšiškai pasiūtas moteriškas sukneles, pasirinkimas labai menkas. Negeriau atrodė ir vyrų rūbai. Batų visai nebuvo. Maisto krautuvėse trūko mėsos, žuvies visai nebuvo. Kai kuriose galėjai pirkti žuvies konservus dėžutėse. Bet

ji brangi ir eiliniam piliečiui neįperkama. Netikėtai vienoje apytuštėje krautuvėje pamačiau marinuotų baravykiukų stiklainius ir didelės statinės sūdytų grybų. Tai buvo didelė ir maloni staigmena, nes Lietuvoje tokių skanėstų tegalėjai valgyti tik namie paruoštų. Vietiniam vartotojui jie buvo per brangūs, todėl galėjau kasdien nusipirkti vieną stiklainį ir su iš Kauno atsivežta dešra ar kumpiu smalžiauti. Tuziną stiklainių parsivežiau į Vilnių.

Nors Minskas yra seniausias Gudijos miestas ir jos sostinė, turinti apie 300 000 gyventojų, tačiau jokių istorinių liekanų nėra išlikę, net ir iš Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės laikų. Iki 1940 m. Minsko apylinkėse buvo keli lietuvių gyvenami kaimai su keliais tūkstančiais gyventojų, ėjo lietuviškas laikraštis ir buvo V. Kapsuko bei Z. Angariečio leidžiamos lietuviškos knygos. Tačiau Lietuvą okupavus, visa lietuviška veikla Gudijoje buvo sustabdyta, o patys lietuviai buvo pradėti nutautinti.

Visos katalikų bažnyčios Minske buvo uždarytos, jų bokštai nugriauti, o viduje įrengtos įvairios dirbtuvės, sandėliai ar garažai. Viena kultūrinė atgaiva buvo opera ir dramos teatras. Operos rūmai buvo ką tik pastatyti, gana erdvūs ir jaukūs. Jos lankytojai — daugiausia įstaigų tarnautojai ar įmonių darbininkai su savo šeimų nariais. Tai iš karto krito į akis. Visi gražiai ir santūriai laikėsi, nerodė laukinio entuziazmo, kaip, pvz., Vakaruose, kur po kiekvienos arijos šūkaujama ir plojama. Mačiau kelias operas, daugiausia rusų kompozitorių. Nors Minsko opera neturėjo garsių solistų, tačiau jos pastatymai buvo aukšto lygio. Lankiau ir dramos teatrą. Mane stebino, kad komunistinėje valstybėje buvo statomas ispanų garsaus dramaturgo, kunigo vienuolio Lope de Vegos veikalas (pavadinimo nebeatsimenu), tuo tarpu katalikiškoje Lietuvoje nebuvo pastatytas nė vienas jo veikalas.

Po dviejų savaičių, išstudijavęs geologinio planavimo būdus, grįžau į Vilnių. Dabar reikėjo sudaryti Lietuvos geologijos tarnybos ateinančių metų darbų planą ir jos biudžetą. Su dr. Pakucko pagalba jis buvo paruoštas. Man reikėjo jį nuvežti į Kauną patvirtinti, nes centrinės įstaigos vis dar tebebuvo Kaune. Iš Maskvos tik ką atvykęs pareigūnas, savo išvaizda ir apsirengimu gana liūdnai

atrodęs, jį peržiūrėjo ir man pasakė atvykti po dviejų savaičių. Kai antrą kartą atvykau pas jį, jis atrodė papilnėjęs ir vilkėjo naują gražiai pasiūtą kostiumą. Man pranešė, kad planas patvirtintas be jokių pakeitimų. Gerai nusiteikęs, grįžau į Vilnių.

Buvo 1941 metų pradžia. Darbas įstaigoje vyko normaliai. Kelios ekspedicijos dirbo įvairiose Lietuvos vietovėse, tyrinėjo smiltynus projektuojamam stiklo fabrikui Panevėžyje, molynus, kreidos ir klinčių sluoksnius būsimam cemento fabrikui Akmenėje. Įstaigoje vyravo draugiška nuotaika. Dr. Pakuckas buvo labai judrus ir linksmas žmogus, kilęs iš Suvalkų trikampio, kur gyvena nemaža sulenkėjusių lietuvių, kur buvęs, kur nebuvęs įeidavo į raštinę ir neiškęsdavo nepapasakojęs anekdoto apie tuos sulenkėjusius lietuvius. Atsimenu porą tokių. Vienas lietuvis naujokas, patekęs į husarų pulką, apmokymo metu karininkui sukomandavus: „Wszystkie na koni, hep, hep!“ (Visi ant arklių!) liko bestovįs vietoje. Perpykęs leitenantas jam rikteli: „O tu, kalės vaike, ko stovi?“ — „Pone leitenante, mano kumelė.“ Leitenantas jam aiškina: „Czy kon, czy kobyla, żeby jedna komanda byla“. (Arklys ar kumelė, ta pati dainelė.)

Kitas toks lietuvis, irgi husaras, vyksta namo atostogų. Pakeliui nakvoja užeigos namuose. Naktį įsibrovus vagims ir kilus triukšmui, jis griebia savo kreivą kardą, bet negali jo ištraukti iš makščių. Parvykęs namo saviškiams pasakoja apie tai sakydamas: „Jak do kryva geležy, a on psiakrew z makztow newylazi.“ Arba vėl, prie Širvintų Lietuvos kariuomenei sumušus lenkus, būrys karių varo lenkus belaisvius ir pakeliui iš jų pasišaipo. „Braci poliacy, kiepska wasza sprawa. Pogan litwin kijem bije i do kozy pędzi“. (Broliai lenkai, prasti jūsų reikalai. Pagonis lietuvis lazda jus tvoja ir į cypę varo.) Turėdavom smagaus juoko, laikas bėgo greitai ir nuobodus darbas neįkyrėdavo. Ne taip, kaip Minske, kur visi sėdi palinkę prie stalų ir nedrąsiai pusbalsiu persimeta vienu kitu žodžiu.

Žiema buvo šalta. Aš gyvenau prie pat Šv. Onos ir Bernardinų bažnyčių, kurias matydavau pro langą, labai senuose buvusio vienuolyno namuose, jų sienos buvo dau-

giau kaip metro storumo, vienoje lenkų šeimoje. Toji šeima savo kambarius šiaip taip apšildydavo, bet mano kambariui malkų neturėjo. Tais laikais sunku buvo gauti malkų. Neturėjau kitos išeities, kaip pasiimti iš įstaigos atsargų keletą pliauskų, įsidėjęs į portfelį parsinešti į savo kambarį ir jomis pakūrenti krosnį. Vieno pakūrenimo užtekdavo keliom dienom.

Lietuvos sovietizavimas buvo vykdomas labai sparčiai. Stengtasi Lietuvą kaip galima greičiau sulyginti su kitomis sovietinėmis respublikomis. Žymesnių lietuvių suėmimai vis dažnėjo, krašto ūkinė būklė vis blogėjo. Krašte didėjo nerimas ir karo kaip išsivadavimo laukimas. Esant tokiai įtampai, birželio pradžioje dr. Pakuckas turėjo išvykti į Maskvą palikdamas mane savo pavaduotoju. Birželio 14 d. rytą, pavalgęs pusryčius, išskubėjau į tarnybą. Atidaręs didžiąsias duris, nustebau pamatęs prie jų stovintį raudonarmietį su šautuvu ir durtuvu. Pagalvojau, kad kuriame nors bute daroma krata. Atsidūręs Gedimino gatvėje, išvydau niekad nematytą vaizdą: palengva judančiuose sunkvežimiuose sėdėjo ar stovėjo vyrai, moterys ir vaikai. Daugelis moterų verkė, aimanavo, atsisveikino su pažįstamais praeiviais. Buvo šiurpus, sukrečiantis vaizdas. Praeiviai lyg nesavom kojom skubėjo į darbą su suakmenėjusiais veidais galvodami, kad tas pats likimas ir jų laukia. Atėjęs įstaigon, pamačiau būrelius tarnautojų, tyliai besikalbančių. Iš jų sužinojau, kad prasidėjo žmonių išvežimai į Sibirą. Greta mūsų įstaigos esąs namų savininko butas buvo plačiai atvertas ir jame viskas sujaukta. Jo savininkai irgi buvo išvežti. Žiūrint į išmėtytus daiktus, į ant grindų paliktus rūbus, atrodė, lyg paskubom būtų išsinešdinę vagys, nesuspėję visko pasigrobti. Tarnautojai susijaudinę, niekas nedirba, patylomis tarp savęs šnabždasi. Netrukus išgirstu triukšmingus įsiveržusiųjų žingsnius ir garsiai aidinčius žodžius: „Gdie načalnik?!“ (Kur viršininkas?!). Į mano kambarį atveda du enkavedistus. Jie prašo dviejų lenkų geologų adresų. Juos paskubom užsirašė ir nieko daugiau neklausdami tuoj pat išsinešdino. Lengviau atsidusom. Tuo tarpu pavojus buvo praėjęs. Kitą dieną iš toliau atvykusių giminių bei pažįstamų patyrėme, kad išvežimai

buvo vykdomi visoje Lietuvoje. Buvo suimami ir vežami inteligentai, kiek žymesni buvę pareigūnai ir netgi paprasti, kieno nors įskųsti darbininkai. Vežamos visos šeimos, vaikai ir seneliai. Išvežimai buvo barbariški. Per 20 ar kiek minučių žmonės turėjo pasiruošti ilgai, nežinomai kelionei. Buvo karštos dienos, tad žmonės krovėsi į maišus lengviausius rūbus, nes nežinojo, kad jie vežami į tolimo Sibiro šalčius. Sugrūsti į prekinius vagonus, jie troško ir alpo negaudami vandens.

Aš nekantraudamas laukiau iš Maskvos sugrįžtant dr. Pakucko, bet jis nesirodė. Taip praslinko savaitė, o vieną ankstyvą rytą Vilniuje pradėjo sprogti iš lėktuvų krintančios bombos. Iš pradžių nebuvo galima suprasti, kas čia darosi. Karinės pratybos ar kas kita. Negalėjo būti karas, nes Stalinas pataikavo vokiečiams ir laukė iki išsisems ir nusilps Vokietija, kad tada lengvai su ja susidorotų. Bet Hitleris jį apgavo visa jėga puldamas Sovietiją. Raudonoji armija beveik be pasipriešinimo traukėsi atgal. Ištisi pulkai pasidavė nelaisvėn. Visą dieną ir naktį Vilniaus gatvės buvo kimšte prikimštos besitraukiančių raudonarmiečių. Per Maskvos radiją niekšingas Molotovas aimanavo ir skundėsi dėl tokios begėdiškos Hitlerio išdavystės. Trečią karo dieną vokiečiai jau buvo Vilniuje. Po tik ką įvykusių baisių išvežimų staigus sovietinės galios sugniužimas mums atrodė kaip išsivadavimas iš slegiančios vergijos. Deja, netrukus pasirodė, kad rudieji vokiečiai ne ką geresni už raudonuosius rusus.

Tik po geros savaitės aplinkiniais keliais, per Latviją, dr. Pakuckas iš Maskvos grįžo namo. Parvyko labai suvargęs ir išbadėjęs. Karo veiksmams nutolus į Rusijos gilumą, gyvenimas beveik sunormalėjo. Tačiau pirmomis karo dienomis daug kas buvo sunaikinta, susprogdinti tiltai, motorizuota vokiečių kariuomenė plūdo į Rytus. Visa tai ilgam laikui beveik visiškai sustabdė civilių gyventojų judėjimą. Viskas buvo pajungta karo reikalams. Paprastam piliečiui, o netgi ir pareigūnui nebuvo leidžiama nuvykti į Kauną ar atbulai. Pas ką buvo išlikęs neatimtas automobilis, tas negalėjo gauti benzino, nes jis buvo reikalingas lėktuvams ar tankams. Todėl praktiškai pagrin-

dinis Geologijos tarnybos darbas buvo paraližuotas. Reikėjo ribotis raštinės darbu, o geologams aprašinėti savo tyrimų duomenis. Naujų tyrimų jau nebebuvo galima atlikti. Tik po mėnesio galėjau patekti į Kauną pasinaudodamas dailininkų A. Gustaičio ir L. Strolios baidare. Pirmą kartą man teko baidare keliauti Nerimi. Todėl ne kartą buvome išvirtę prie rėvų ar patekę į sūkurį.

Beatodairiškas Lietuvos sovietizavimas kėlė nerimą lietuviams. Nervai buvo įtempti. Ėjo daug pogrindžio leidinių. Geologijos tarnybos bendradarbis Leonas įsitaisė radijo siųstuvą. Jį NKVD susekė. Leonas buvo suimtas, tačiau siųstuvą suskubo paslėpti pas B. Saldukienę. Ją išdavė mūsų iždininkas, kuris pasirodė esąs NKVD agentas. Išvykdama pas tėvus, ji išvengė suėmimo ir tremties. Tačiau kiti du tarnautojai, iždininko Sakalausko klastingai suvedžioti, buvo suimti.

Vokiečių okupacijos metais Geologijos tarnyba vegetavo. Man turint namus Kaune, nebuvo prasmės tūnoti Vilniuje ir kęsti maisto nepriteklius. Dr. Pakuckas man nekliudė pasitraukti iš einamų pareigų. 1941 m. lapkričio pradžioje aš atsisveikinau su juo ir su Geologijos tarnybos bendradarbiais.

VOKIEČIŲ OKUPACIJOS METAI

1941 metų lapkričio viduryje grįžę su žmona į Kauną (tų metų spalio 11 d. susituokiau su Emilija Simanavičiūte), savo namus radome sveikus ir viską, kas juose buvo palikta, nepaliesta. Žmonos iš Vilniaus atsivežtą fortepijoną pastatėme salone. Ji dar nebuvo gerai atsigavusi nuo baisiųjų trėmimų išgyvenimų ir paguodos ieškojo muzikos garsuose. Aš ištisas valandas galėjau gėrėtis didžiųjų kompozitorių žaviomis melodijomis.

Karo veiksmai jau buvo toli nuvilnijė į Rytus. Vokiečiai jau buvo suorganizavę „Civilverwaltung'ą", nušalinę laikinąją Lietuvos vyriausybę ir buvusioms ministerijoms vadovauti paskyrę tarėjus. Lietuviai tokiu jų elgesiu buvo didžiai nusivylę, nors Lietuvai buvo atiduotos Ašmenos ir Svyrių apskritys. Visa Lietuvos savivaldos ad-

ministracija buvo vokiečių stropiai prižiūrima ir turėjo laikytis jų nustatytų veiklos gairių.

Buvo grąžinti, nors ir ne visi, nusavintieji ūkiai. Aš atgavau savo Dirkstelių ūkį, kurį tvarkė mano ūkvedys. Per visą vokiečių okupacijos laiką nė karto negalėjau ten nuvykti. Per tuos trejus metus porą kartų ūkvedys man atsiuntė po kumpį ir po kelis svarus dešrų. Tai buvo visa nauda, kokią iš savo ūkio man teko gauti.

Vokietijai kariaujant dviem frontais, maisto problema tapo labai opi. Buvo įvestos maisto kortelės su labai šykščiomis normomis. Vien iš jų beveik neįmanoma buvo pragyventi. Todėl visi stengėsi gauti papildomo maisto iš provincijoje gyvenančių savo giminių ir pažįstamų. Vyravo mainų prekyba ir vyko didelė spekuliacija ne tik maistu, bet ir kitomis reikalingiausiomis prekėmis, kurios irgi buvo normuojamos ar sunkiai gaunamos. Vokiečiai tramdė spekuliantus sunkiomis bausmėmis. Keliuose tikrino keleivius ir netgi kratė įtariamus asmenis butuose, konfiskuodavo rastas didesnes maisto atsargas.

Pradėjus šeimyninį gyvenimą, iškilo maisto ir kuro problema, nes ir kuras buvo normuojamas. Reikėjo vykti į tolimą malkų sandėlį ir ten gavus nustatytą normą malkų jas parsivežti. Kaimiečiai atveždavo į miestą jau paruoštų malkų, bet daug aukštesne kaina. Norint jų gauti, reikėjo labai anksti rytą eiti į užmiestį ir ten laukti. Buvo laimingas tas, kuris tokį vežimą sutikdavo ir malkas parsiveždavo. Taip pat norint gauti visai žiemai skirtą normą bulvių, kopūstų, o kartais ir kitų daržovių, reikėjo vykti į Kauno uostą, pačiam prisikrauti maišą ir gavus vežimą jas parsivežti. Ir visam tam reikėjo sumanumo ir pažinčių, kad nepražiopsotum progos ir neliktum be nieko. Elektra irgi buvo normuojama ir draudžiama ją naudoti virimui bei šildymui. Bet atsirasdavo meistrų, kurie sugebėdavo prijungti vielą, einančią ne pro skaitliuką, o šalia jo, taip buvo galima elektrą naudoti ne tik šildymui bei virimui, bet už ją ir nieko nemokėti. Tačiau susektas taip darant, žmogus būdavo skaudžiai baudžiamas.

Įsivėlę į pasaulinį karą, vokiečiai labai stigo darbo jėgos. Plačiai aidėjo šūkis, kviečiąs aktyviai dalyvauti Naujosios Europos sukūrime. Bet savanorių nebuvo. Vo-

kiečiai gaudė jaunus vyrus ir merginas ir vežė juos darbams į Vokietiją. Nors ta naujoji Europa Lietuvai nieko gera nežadėjo, tačiau nederėjo būti vadinamuoju veltėdžiu. Reikėjo dairytis kokio nors tinkamesnio darbo. Nors atlyginimas to meto mažavertėmis markėmis nedaug ką reiškė, svarbu buvo kur nors dirbti, būti kokios nors įstaigos ar įmonės tarnautoju, kad, ko gero, nebūtum išvežtas darbams į Reichą. Susiradau darbą didžiulėje tiekimo ir paskirstymo įstaigoje, kurios viršininku buvo mano buvęs kolega dr. Antanas Trimakas, buvęs Užsienio reikalų ministerijos bendradarbis. Buvau priimtas ir paskirtas į Kontrolės skyrių inspektorium. To skyriaus vadovas buvo dr. Kazys Sruoga, ekonomistas ir kartu žurnalistas. Jo brolį Juozą, anksčiau konsulą Tilžėje, pažinau Užsienio reikalų ministerijoje kaip malonų ir nepretenzingą vyrą, tuo išsiskyrusį iš kitų savo brolių. Kazys Sruoga buvo rimtas, visad su lengva ironiška šypsenėle, mėgstąs progai pasitaikius ką nors patraukti per dantį ir nevengiąs riebokų posakių. Bet kaip viršininkas sugyvenamas. Jam ir man atsidūrus Čikagoje, dažnokai susitikdavome ir teko svečiuotis jo šeimoje.

Mano pareiga kontrolės skyriuje buvo tikrinti apskričių maitinimo skyrių atsiųstas maisto išdavimo apyskaitas. Labai nuobodus darbas. Didžiausias popierizmas. Tos apyskaitos buvo tvarkingai paruoštos ir davė apytikrį vaizdą, kam ir kiek apskrityje per mėnesį buvo išduota maisto. Tačiau kaip iš tikrųjų buvo, negalėjai nustatyti. Buvo skundų dėl suklastojimų ir išeikvojimų. Todėl tekdavo vykti į apskričių centrus ir tikrinti vietoje. Man teko atlikti tris tokias inspekcijas: Šiauliuose, Biržuose ir Lazdijuose. Kontrolės skyrius turėjo penkis inspektorius. Į Šiaulius vykau ir tikrinau ne aš vienas, o su kolega Churginu. Jo vardo jau nebeatsimenu. Jis buvo tikras rusas, bet gerokai mokėjo lietuviškai. Jo sūnus Aleksas buvo žinomas vertėjas. Jis buvo geras ir protingas vyras, bet didelis formalistas, reikalavęs, kad viskas atitiktų raidė į raidę. Su juo maitinimo skyrių tarnautojai turėjo nemaža vargo aiškindamiesi ir teisindamiesi dėl apyskaitose rastų klaidų, praleidimų bei kitokių ydų. Aš dėl tokių klaidų buvau atlaidesnis žinodamas, kad su skaitliukais lengva

padaryti klaidų. Man svarbiau buvo, kad apyskaitos būtų paremtos pateisinamais dokumentais. Juk inspektoriai negalėjo sukontroliuoti, ar visad ir ar visas maistas buvo iš tikrųjų išduotas dokumentuose pažymėtoms įstaigoms, įmonėms ir asmenims, ar neprasilenkta su nustatyta tvarka. Kadangi su vokiečių leistom maisto normom žmonės negalėjo išgyventi, turėjo sukčiauti ir prasilenkti su jų potvarkiais. Patys vokiečiai tų normų netaikė sau. Jie valgė sočiai. Lietuvos kumpius ir lašinius siuntė savo šeimoms Reiche. Mūsų tikrinimai trukdavo tris dienas. Baigus dienos darbą, skyriaus vadovas mus kviesdavosi pietų. Ant gausiai apkrauto stalo buvo tiek maisto, kiek sudarytų dešimtis viso mėnesio maisto normų. O mes, keturi ar šeši asmenys, suvalgydavome per vienus pietus. Dėl tokio nusikalstamo eikvojimo mes, inspektoriai, žinoma, nedarėme jokių priekaištų šeimininkui. Baigę tikrinimus ir atsisveikindami su vadovu ir jo bendradarbiais, gaudavome žąsį, antį ar kelis svarus kumpio dovanų.

Antra kelionė buvo į Biržus. Juose prieš daugelį metų esu lankęsis, o Šiauliuose net ir gyvenęs. Šiauliai buvo jau atsistatę ir išsiplėtę. Taip pat ir Biržai buvo pagražėję. Tuo metu Biržuose buvo labai simpatiškas maitinimo skyriaus vedėjas, kurį vėliau susitikau kaip tremtinį Vokietijoje. Vieną vakarą jis mane vedėsi į svečius, kur esą bus garsaus biržėnų alaus. Mat banko direktorius Gediminas Galvanauskas (vėliau Gediminas Galva) mini savo gimtadienį. Nors studentavimo laikais jį matydavau Kaune, Laisvės alėjoje vaikščiojant su baltais getrais, bet su juo susipažinau dabar Biržuose. Jo pasveikinti susirinko gausus būrys svečių. Buvo atrista statinaitė alaus. Išgėręs stiklą to alaus, pajutau, kad nebeveikia mano kojos, kad nebegaliu atsistoti. Tada patyriau, kad ne veltui garsėja tas biržėnų alus. Antrą kartą su G. Galvanausku susitikau Augsburge, tremtinių stovykloje. Nuo tada mano draugystė su juo tęsėsi iki pat jo mirties 1979 metais Čikagoje. Jis buvo veiklus visuomenininkas ir žurnalistas, parašęs apie savo brolį Ernestą monografiją.

Dar teko tikrinti Lazdijų maitinimo skyrių. Niekad anksčiau Lazdijuose nesu buvęs, todėl buvo įdomu pamatyti piečiausią Lietuvos centrą (anksčiau piečiausi bu-

vo Seinai). Ten atsidūręs, nieko įdomesnio nepamačiau. Miestelis su daugiau kaip 3000 gyventojų, beveik vien mediniai namai, stūksojo giliam, drėgnam slėnyje. Bet nors kaip turistui ten nieko įdomaus nebuvo, susitikimas ir bendravimas su vietos žmonėmis buvo malonus. Dzūkai labai nuoširdūs ir svetingi žmonės. Vakarais svečiavausi keliose šeimose. Lazdijai labai nutolęs nuo sostinės miestelis. Karo metu lazdijiečiai gyveno izoliuoti nuo kultūros centrų ir buvo labai smalsūs patirti, kas vyksta Kaune. Išvykdamas iš Lazdijų, gavau dovanų žąsį.

Nuobodų, monotonišką darbą Paskirstymo įstaigoje kiek paįvairindavo interesantų iš provincijos apsilankymai. Dabar ten aš turėjau nemažai pažįstamų. Prablaškydavo užėję trumpam draugai, net ir pats viršininkas Sruoga, norėdamas išsiblaškyti, mėgdavo papasakoti kokį anekdotą ar šiaip kokį nuotykį. Man buvo malonu ir niekad nepraleisdavau progos užeiti pas įstaigos vertėją Ievą Simonaitytę su kokiu raštu, kurį reikėjo išversti į vokiečių kalbą. Prieš keletą metų ji buvo apdovanota pirmąja valstybine literatūros premija (5000 litų) už romaną „Aukštujų Šimonių likimas". Ji buvo aukšta, šluba, blondinė, mėgstanti su žmonėmis bendrauti moteris. Labai rūkė ir mėgo kavą. Kartais po darbo savo kambarėlyje išvirdavo kavos ir pasikvietusi vieną kitą savo bendradarbį pavaišindavo. Aš iš savo braziliškos kavos pupelių atsargų jai atnešdavau kokį žiupsnelį, ką ji labai vertino. Tokiais atvejais ji papasakodavo įvairių epizodų iš savo gyvenimo Klaipėdos krašte, kur jai teko daug vargti. Tuo metu jos jau paskelbti raštai buvo tikra Mažosios Lietuvos spalvinga epopėja, pirmą ir gal paskutinį kartą aiškiai atskleidusi mažlietuvių gyvenimą, iki tol mums beveik nežinomą. Mudviejų pažintis nutrūko, kai man su žmona priartėjus frontui teko išvykti į Mažeikius.

Sovietų okupacija, Lietuvos nepriklausomybės užsmaugimas ir tautos pavergimas buvo smūgiai, išmušę iš pusiausvyros kiekvieną sąmoningą lietuvį, sunaikinę visas viltis ir svarbiausiu rūpesčiu padarę kiekvieno asmeninį saugumą. Vokiečių okupacija pasirodė nedaug kuo geresnė už sovietinę, ji nežadino šviesesnės ateities vilčių.

Per abiejų okupacijų metus nebuvo noro nei progų užsiimti literatūrine veikla. Pirmiausia rūpėjo fiziškai išlikti. Reikėjo santūriai laikytis ir saugotis neištarti nereikalingo žodžio, kad jo neišgirstų priešiškos ausys. Vokiečių okupacijos metais tuo atžvilgiu buvo kiek saugiau. Bet taip pat reikėjo saugotis, kad Gestapo agentas tavęs nesučiuptų su pogrindžio laikraštėliu kišenėje. Tos spaudos buvo apstu ir ji ėjo iš rankų į rankas. Aš dažnai jos gaudavau ir namie laikydavau gerai paslėpęs. Saugiausia buvo susitikti su pažįstamais ir pasikalbėti teatre pertraukų metu. Pasipylusioje minioje nesukeldamas įtarimo, galėjai pasikalbėti ir išgirsti naujienų.

Sovietų okupacijos metais aš retai kur būdavau. Tuo tarpu vokiečių okupacijos metais gan dažnai lankydavau brolį, seseris ir draugus. Giminės ir draugai lankydavos mūsų namuose.

PAŽINTIS SU DAILININKU PETRU LUKU

Vieną popietę pas mane apsilankė nepažįstamas vyras, pasisakė esąs dailininkas Petras Lukas, iš savo kolegų dailininkų esą girdėjęs apie mano turimus italų senųjų meistrų paveikslus ir norįs juos pamatyti. Kalbėdamasis patyriau, kad jis yra kilęs iš Vilniaus krašto, kad saleziečių buvo išsiųstas į Italiją, kad Milane baigęs meno akademiją ir neseniai atvykęs į Kauną. Mano didžiulius paveikslus P. Lukas identifikavo, vieną kaip Rafaelio Šventąją šeimą, o kitą kaip Tiziano Lukreciją, abu senas ir labai geras kopijas. Besišnekant pasirodė esąs įdomus žmogus, besidomįs indų mistika ir indų filosofija. Antrą kartą užėjęs, pasisakė ilgai sirgęs, nes gydytojai negalėję nustatyti jo ligos priežasties. Indų patariamas, visą mėnesį badavęs, iki galiausiai iš jo vidurių išėjęs didžiulis soliteris... Jis buvęs jo negalavimo priežastis. Pasisakė norįs nulipdyti mano biustą. Aš sutikau. Kadangi karo metu sunku buvo gauti patvaresnių medžiagų, Lukas biustą nulipdė iš molio. Išdeginęs keramikos krosnyje, man atnešė ir padovanojo. Pasitraukdamas į Vakarus, tą biustą ir visus paveikslus palikau savo namuose Kaune, Bū-

gos 23. Kur jis dabar yra, negalėjau sužinoti, nes namas su visu turtu buvo nacionalizuotas. Iš 1985 m. atvykusio į JAV stažuotis docento A. Eidinto patyriau, kad mano biblioteka buvo perduota Kauno universiteto Humanitariniam fakultetui ir kartu su juo perkelta į Vilnių. Nuo to laiko (1944 m. vasaros) aš Petro Luko daugiau nebemačiau. Tik 1966 m., jau gyvendamas Čikagoje, gavau jo laišką. Iš jo sužinojau, kad ir jis pasitraukė į Vakarus ir atsidūrė Venesuelos Karakase, bet ten neužsibuvo. Jį viliojo Rytai. Nusidangino į Indijos Kalkutą, kur sukūrė garsaus indų rašytojo Rabindranato Tagorės portretą ir už jį gavo premiją. Išsiilgęs lietuvių, 1966 m. atvyko į Los Angeles. Man rašė rengiąs savo darbų parodą. Mane prašė jam padėti suruošti parodą Čikagoje, Čiurlionio galerijoje. Tuo metu aš buvau Menininkų klubo pirmininkas ir mielai sutikau jam patalkininkauti. Tačiau negalėjau patenkinti jo keliamos sąlygos — apmokėti kelionės išlaidų į Čikagą ir atgal. Iš kitur atvykstančių dailininkų kelionės ir jų darbų persiuntimo išlaidų Menininkų klubas neatlygindavo. Nusivylęs lietuviais, kurie neparodė jam nuoširdumo, P. Lukas grįžo atgal į Indiją. Nuo tada vėl nutrūko mano ryšiai su juo. Nežinau, kaip jam ten sekėsi. Nežinia kada jis antrą kartą grįžo į Kaliforniją ir apsigyveno Santa Monikoje. Niekur nesireiškė ir niekur nesirodė. 1986 m. rugpjūčio pradžioje „Drauge" perskaičiau šiurpią žinią, kad dailininkas Petras Lukas buvo rastas miręs savo bute prieš penkias dienas. Matyt, giminių neturėjo ir nepaliko jiems testamento. Miesto valdyba jį palaidojo ir pasiėmė, ką buvo radusi. Jis išgyveno 90 metų. Vėliau, vasarodamas Santa Monikoje, iš Petrą Luką pažinojusių lietuvių patyriau, kad jis gyvendamas Indijoje susidomėjo indų religinėmis sektomis ir žavėjosi jų giliu dvasingumu. Atvykęs į Santą Moniką, suartėjo su ten veikusia viena sekta ir tapo jos nariu. Pakeitė net savo pavardę. Pasivadino Dula Yatri (Žemės dulkė). Nors su lietuviais vengė bendrauti, tačiau kai važiuodamas dviračiu pravažiuojančios mašinos buvo nutrenktas ir sužeistas, gydėsi pas Gudauską, ir mirusį jį palaidojo ne miesto valdyba, o muzikas Viktoras Dabšys. Kaip gabus skulptorius, daugeliui Santa Monikos ir Los Angeles turtuolių sukūrė ant-

kapių ir mauzoliejų. Testamentu savo sektai paliko apie 300 000 dolerių. Gyveno labai kukliai. Ir taip dar vienas talentingas lietuvis dėl susidėjusių aplinkybių ar likimo valios pasitarnavo savo gabumais svetimiems ir nepaliko lietuvių tautos meno lobynui jokio įnašo.

Pirmomis karo dienomis vokiečiai kaip viesulas veržėsi pirmyn beveik nesutikdami pasipriešinimo, o Raudonosios armijos daliniai masiškai pasiduodavo nelaisvėn. Vokiečiai buvo labai išdidūs ir entuziastams, norėjusiems jiems patalkininkauti, atsakydavo, kad jie vieni patys susidorosią su rusais. Tačiau ilgainiui, kai užimtųjų plotų gyventojai buvo pradėti traktuoti kaip žemesnės rūšies žmonės, kai rudmarškiniai belaisvius ėmė marinti badu, kai vokiečių civilinė administracija parodė savo grobuoniškas užmačias, gyventojai įsitikino, kad iš vokiečių nieko gera negalima laukti ir kad labai bloga sovietinė santvarka lengviau pakeliama nei vokiškas išdidus arogantiškumas. Tada pradėjo stiprėti rusų pasipriešinimas. Jiems į talką atėjo ir nelauktai žiauri žiema, kuriai vokiečiai nebuvo pasiruošę. Blitzkrieg'as virto lėtu stūmimusi pirmyn ar net tūpčiojimu vietoje. Vakarų sąjungininkų stipri pagalba išgelbėjo Sovietiją nuo pražūties, įgalino juos pradėti ofenzyvą ir po truputį vokiečius stumti atgal. Vokiečių išdidumas ir arogantiškumas ėmė eižėti. Jiems jau prireikė kitų talkos. Bet dabar savanorių jau nebuvo. Reikėjo talkininkus gaudyti turguose ar išeinančius iš bažnyčių ir siųsti į pagalbinius dalinius fronte ar darbams į Reichą. Matant vokiečių silpnėjimą, mažėjo viltys, kad komunistinė diktatūra sužlugs. Vokiečiai buvo blogi, bet nė kiek negeresni ir rusai. Pavergtos tautos atsidūrė tarp kūjo ir priekalo. Nors vokiečiai ramino gyventojus pažadu netrukus panaudoti naujai išrastus ginklus, kurie nulemsią pergalę, tačiau tie užtikrinimai nekėlė krašto gyventojų nuotaikų, nes sovietiniai lėktuvai vis dažniau atskrisdavo bombarduoti Vilniaus ir Kauno. Viena didžiulė bomba nukrito Kauno radijo stoties kieme ir išrausė milžinišką konuso pavidalo duobę, bet nepadarė jokių sužalojimų. Radijo stotis buvo labai arti nuo mūsų

namų. Kauniečiai, norėdami išvengti galimų bombardavimo pavojų ir dėl vis blogėjančio aprūpinimo maistu, pradėjo siųsti savo žmonas su vaikais į provinciją. Mano žmona išvyko pas tėvus į Mažeikius.

Darbas įstaigoje ėjo sena vaga. Dabar jis man atrodė dar labiau neprasmingas, nes krašto būklė vis blogėjo. 1943 m. pradžioje gavau žinią, kad sausio 24 d. žmona pagimdė sūnų, kad kūdikis sveikas ir stiprus, bet motina dėl nukraujavimo silpna. Džiaugsmą temdė rūpestis dėl jos būklės. Tuo metu nuvykti į Mažeikius man buvo neįmanoma. Tik vasaros pradžioje tegalėjau pasiekti Mažeikius. Didelėm gydytojų ir tėvų pastangom žmona atgavo sveikatą ir sustiprėjo. Uošvių lydimi, sūnų nunešėm į senąją Mažeikių parapijos bažnyčią, kurios klebonas buvo mano pažįstamas kunigas Gerasimavičius, Sovietų okupacijos metu buvęs Valstybės teatro kasininkas. Jis sūnų pakrikštijo Jurgio Algimanto vardu. Nė vienas iš keturių krikšto tėvų ir motinų negalėjo krikštynose dalyvauti. Pasisvečiavęs pas uošvius, grįžau Kaunan jau nebe vienas, o su žmona ir sūnum, nes buvo pavojus, kad į apytuščius namus gali įkelti kokį vokietį pareigūną. Norint to išvengti, reikėjo kęsti visokius trūkumus ir pavojus.

Nepaisant visų vokiečių užtikrinimų, 1944 m. frontas gerokai priartėjo prie Lietuvos sienų. Vilniečių tarnautojų šeimos kraustėsi į Kauną ar į provinciją pas gimines. Retkarčiais Kauno gatvėmis pravažiuodavo iš Gudijos besitraukiančiųjų skurdūs vežimukai su juose sėdinčiom varganom šeimom, kurios buvo palikusios savo namus ir tėvynę. Jos stūmėsi tolyn į Vakarus, nežinia kur, kad išvengtų sovietinės okupacijos. Sprendžiant iš jų vargingos išvaizdos, neatrodė, kad būtų reikėję trauktis iš sovietinio rojaus, nes tie pabėgėliai nebuvo nei turčiai, nei kokie aukšti pareigūnai. Žiūrėdamas į tuos pabėgėlius, galvojau, kad laisvė žmogui svarbiau už viską. Vis dažnėjantys tokie vaizdai slegiamai žmogų nuteikia. Prieš akis stojasi Sovietų okupacijoje išgyventi įvykiai. Gudijos pabėgėlių menkais arkliukais traukiami vežimėliai kauniečius ragino greičiau trauktis iš Kauno, iki dar ne-

pairo susisiekimas. Mano žmona su kūdikiu išvyko pas tėvus.

Vokiečiai traukėsi iš lėto, atkakliai priešindamiesi ir viską, ką galėjo, naikindami. Vyko žiaurus krašto niokojimas. Tokiai būklei esant, Paskirstymo įstaigoje darbas nutrūko. Daugumas tarnautojų jau buvo išvykę iš Kauno arba nebeateidavo dirbti. Besiruošdamas išvykti, stengiausi paveikslus ir kitus vertingesnius daiktus sunešti į rūsį, kad bombardavimo atveju mažiau nukentėtų ir išliktų sveiki. Mano brolis ir dvi seserys gyveno Kauno priemiesčiuose ir niekur nesiruošė trauktis. Tad broliui pavedžiau globoti namus ir jam įteikiau raktus. Įsidėjęs į portfelį du butelius degtinės ir desėtką pakelių papirosų kyšiams, nužygiavau į geležinkelio stotį. Didžiulė stoties aikštė buvo kimšte prikimšta žmonių, norinčių patekti į stotį. Draugų pamokytas, paprašiau policininką, kad jis mane įsodintų į traukinį, išvykstantį į Šiaulius. Už paslaugą jam pasiūliau butelį degtinės. Jis sutiko. Stumdamasis tirštoj minioj, mane privedė prie vagono. Taip man pavyko išvykti iš Kauno.

Mažeikiuose buvo ramu. Šiaurės fronte vokiečiai stipriai laikėsi. Čia vyravo nuomonė, kad panaudojus naujus ginklus Sovietų veržimasis bus sulaikytas. Su maistu irgi nebuvo sunkumų. Ūkininkai maisto turėjo pakankamai ir mainais visko galima buvo gauti.

KELIONĖ Į RYGĄ

Mano dėdienė Antanina Bulotienė tebegyveno Rygoje. Jos vyras, mano dėdė Antanas, karo pradžioje mirė. Jis buvo Latvijos geležinkelių valdybos vyr. buhalteris. Pasitraukdamas į pensiją, iš savo bendradarbių dovanų gavo brangų auksinį laikrodį su grandine, kurį mirdamas paliko man. Jo vidiniam dangtely buvo išgraviruotas latviškas dedikacijos tekstas. Dėdienė kelis kartus mane kvietė atvykti į Rygą atsiimti dėdės palikimo. Tačiau Kaune aš negalėjau gauti leidimo pas ją nuvykti. Mažeikiuose mano uošvis per pažintis su apskrities įstaigų žmonėm lengvai išrūpino man su žmona leidimą nuvykti

į Rygą. Iki tol esu buvęs ir gyvenęs Rygoje, Daugpilyje ir Liepojoje. Dabar pasitaikė proga pamatyti ir Jelgavą (Mintaują). Iš Mažeikių atvykus į Mintaują, reikėjo keturias valandas laukti traukinio į Rygą. Taigi turėjome pakankamai laiko apvaikščioti ir apžiūrėti nedidelį miestą. Savo pastatais jis darė vokiško miesto įspūdį. Su gana plačiomis, medžiais apsodintomis ir švariomis gatvėmis, tuo metu apytuštėmis. Didžiosios krautuvės labai kukliai aprūpintos prekėmis. Viskas normuota. Be kortelių ar leidimų nieko nenupirksi.

Tačiau Mintauja mus domino ne tik kaip buvusi Kuršo hercogų sostinė ir Latvijos kultūrinis centras, bet ypač kaip žymi ir veikli lietuvių kolonija su daugeliu organizacijų ir veikėjų, vėliau aktyviai dalyvavusių Lietuvos valstybės atkūrimo darbuose. Mintaujos gimnaziją baigė dr. J. Šliūpas, A. Smetona ir daugelis kitų lietuvių veikėjų. Taip pat čia mokytojavo ir lietuviškoje veikloje reiškėsi Jonas Jablonskis. Kun. K. Jasėnas čia pastatė bažnyčią ir ilgus metus buvo klebonu. Čia jis parašė ir sąsiuviniais leido daugiatomę meno istoriją, kurią aš prenumeravau. Taip pat čia kurį laiką vikaru buvo ir kun. J. Tumas-Vaižgantas. Buvo įdomu vaikščioti po miestą, kuriame ne per seniausiai virte virė lietuviška veikla.

Rygoje mus sutikusi dėdienė labai džiaugėsi pagaliau mūsų sulaukusi. Ji tebegyveno tame pačiame bute, kuriame ne kartą buvau apsistojęs. Ryga žmonai ir man buvo gan gerai pažįstama. Tuo metu Ryga gal dėl vasaros atostogų buvo gerokai apsnūdusi. Aplankėme a. a. dėdės Antano kapą. Dėdienė jau buvo suskubusi pastatyti kuklų juodo akmens paminklą. Lankėme ir garsiuosius „Brolių kapus“, kurie išliko nesužaloti. Netgi ir Laisvės paminklas miesto centre tebestovėjo nepakeistas. Apgailestavome, kad dėl vasaros atostogų buvo uždaryti teatrai. Pasisvečiavome pas mano senus Rygoje tebegyvenančius pažįstamus. Taip savaitė ir prabėgo. Išvykstant dėdienė man įteikė dėdės paliktą laikrodį, kurį išsaugojau iki 1971 metų, kai Čikagoje vagis, išlaužęs mūsų namų duris, išsinešė ne tik tą laikrodį, bet dar ir du kitus įvairiom progom man dovanotus laikrodžius, taip pat ir žmonos brangenybes.

Kai apsigyvenęs Čikagoje, vėl užmezgiau ryšį su dėdiene, pasirodė, kad ji buvo apakusi ir gyveno vienoje gailestingoje šeimoje. Nuo to laiko jai siuntėm siuntinius, iki vienądien gavome iš jos globėjų laišką su žinia apie jos mirtį ir prašymą padengti jos palaidojimo išlaidas. Taip baigė savo ilgo gyvenimo dienas mano miela dėdienė Antanina. Savo laiku ji buvo veikli Rygos lietuvių kolonijos veikėja, įvairių organizacijų valdybų narė, vasaromis rūpestingai globojusi Rygos lietuvių prieglaudos vaikus jiems pajūryje įrengtoje stovykloje, ir visada greita kam reikia pagelbėti.

Gerai nusiteikę, grįžome į Mažeikius.

Mažeikiuose buvo ramu. Artėjo ruduo. Vieną naktį užskridę Sovietų lėktuvai išmetė kelias bombas ir viena jų nukrito mano uošvio kieme išrausdama didžiulę duobę.

Mano uošvis Kajetonas Simanavičius griežtai, kaip užsispyręs žemaitis, atsisakė palikti savo namus. Esą geriau nuo bombos žūsiu savo namuose ir savo krašte, nei vyksiu į nežinią. Jo žmonos ir dukters prašymai ir maldavimai nieko negelbėjo. Nors buvo turtingas brangenybių krautuvės savininkas, per pirmąją bolševikų okupaciją nebuvo išvežtas į Sibirą, nes gražiai sugyveno su Mažeikių žydais dažnai reikale jiems pagelbėdamas. Be to, buvo labai gabus mechanikas, visiems reikalingas žmogus. Mažeikiuose išgyveno iki iš Sibiro grįžo jo antroji duktė su šeima, kuri jį parsikvietė į Vilnių. Ten jis mirė sulaukęs gilios senatvės. Mano žmona ir uošvė buvo pasiryžusios trauktis į Kretingą. Tačiau uošvis griežtai atsisakė. Tuo metu (1944 m. spalio 10 d.) Raudonoji armija, staiga prasiveržusi nuo Šiaulių, artėjo prie Mažeikių. Gavome žinią, kad už dviejų valandų iš Mažeikių išeina paskutinis traukinys į Kretingą. Galvotrūkčiais susikrovę į maišus ilgai kelionei reikalingiausius daiktus ir atsisveikinę su užsispyrusiu vyru, tėvu ir uošviu, suskubom susėsti į traukinį Sovietų lėktuvams atkakliai bombarduojant Mažeikius.

Kretingą pasiekėme kitos dienos pavakare. Traukiniui sustojus ant tolimų šoninių bėgių, reikėjo visą bagažą pertempti pro kelių traukinių prekinių vagonų apačią iki

gatvės, kur netoliese gyveno uošvės pažįstamas ir kur turėjome pernakvoti. Tačiau tuoj po vidunakčio mus ant kojų sukėlė smarkūs artilerijos sviedinių sprogimai. Vėl galvotrūkčiais pasileidome į stotį ir vėl turėjau prastumti tą nelemtą savo bagažą pro tas pačias kliūtis. Vienam traukinyje radę tuščią vagoną, susikrovėme ir susėdę laukėme jo išėjimo. Tačiau sviediniams vis arčiau stoties sproginėjant, viską palikę patraukėme į laukus Palangos pusėje. Priėję šieno kupetas, vienoj jų susėdome. Po kokios valandos artilerijos šūviai nutilo. Išaušo rytas. Grįžę į stotį, radome mūsų vagoną sveiką ir visą bagažą nepaliestą, o visus kitus vagonus smarkiai apdaužytus. Ant perono gulėjo keli lavonai. Vieno buvo nuplėšta ranka ir koja. Baisus vaizdas. Džiaugėmės išlikę gyvi. Sužinojęs, kuris traukinys pirmas pajudės Karaliaučiaus link, vėl pernešiau bagažą. Traukiniui sparčiai riedant Klaipėdos link, joje nesustojome, nes buvo paskelbtas oro pavojus. Tačiau keletą kilometrų pavažiavęs, traukinys staiga sustojo. Pasigirdo komanda bėgti iš vagonų, nes sovietų lėktuvai susikovę su vokiečių gynyba. Visi bėgo į griovį. Aš su Algiu kritau po egle prispausdamas jo galvutę į samanas, tarsi tai būtų galėję jį apsaugoti nuo kulkų, kurios zvimbė medžių viršūnėse. Keleiviams lėktuvų dvikova baigėsi laimingai, traukinys vėl dardėjo pirmyn. Tik, deja, netrukus vėl sustojo. Pasirodo, prieš Šilutę buvo subombarduoti bėgiai. Mėginimas sutaisyti kelią nepavyko. Kitą rytą sušalę, nes per naktį išbuvome atviruose vagonuose, išgirdome, kad artėja raudonieji kazokai. Kilo panika. Palikę visą bagažą, leidomės bėgti laukais prie plento, perbėgę tiltą per Šišos upę, norėjome nutolti nuo karinių veiksmų zonos. Plentą pasiekti galėjome kopdami labai stačiu pylimu. Žmonai su vaiku pasiekus tiltą, vienas sargybinis pastvėrė vaiką ir su juo pasileido bėgti per tiltą. Žmona ėmė šaukti, kad tai jos vaikas. Tada sargybinis pasakė, kad tiltas tuoj bus susprogdintas ir ją paragino greit perbėgti, bet ji verkdama maldavo lukterėti, iki jos motina ir vyras įkops į pylimą. Čia įvyko jaudinanti scena, kai žmona, apkabinusi sargybinio kojas, maldavo palaukti mūsų. Vos alsuodami, sukepusiom lūpom, aš tempiau uošvę, pagaliau pasiekė-

me tiltą. Vos mums perėjus per tiltą, išgirdome sprogimą, ir tiltas triukšmingai sukrito.

Tolimesnė mūsų odisėja buvo labai skausminga, nes traukėmės iš karo veiksmų zonos nežmoniškai pabėgėlių užkimštais keliais prie Minijos atšakos, kur tikėjomės patekti į garlaivį ir pasiekti Labguvos uostą.

Kulniuojant pro gyventojų paliktas sodybas, kur kiemuose mykė nepagirdytos ir nepamelžtos karvės, kvarksėjo neramūs naminiai sparnuočiai ir uodegas pabrukę slankiojo palikti šunys, o artumoje griaudė pabūklų maurojimai ir švietė gaisrų ugnys, atrodė, kad atėjo pasaulio pabaiga, o žmonės jau yra išprotėję. Įėjęs į tuščius namus, matai, kad jų savininkai viską paliko. Netgi sandėliukuose stovi eilės stiklainių su konservuotais viščiukais, vaisiais, daržovėmis ir uogienėmis. Nors mes ir labai alkani buvom, bet bijojome pasisotinti paliktomis gėrybėmis įtardami, kad tai gali būti užnuodyta keršijant priešui.

Vos vilkdami kojas, per dideles kliūtis ir dažnai zvimbiant kulkom virš mūsų galvų, pasiekėme Miniją ir per didelius prašymus ir maldavimus patekome į garlaivį, o kitą rytą išlipome Labguvos uosto pakrantėje. Iš ten pro apgriautą Karaliaučių kitą dieną pasiekėme Berlyną.

Baigdamas rašyti šiuos užrašus, galvoju, kad Apvaizda mus visus išsaugojo nuo beprasmės žūties toje pragariškoje maišatyje, o man leido pamatyti ir veiksmingai dalyvauti Lietuvos valstybės atkūrime, būti liudininku jos pražydimo ir — galiausiai — jos numarinimo.

VOKIETIJOJE BELAUKIANT KARO PABAIGOS

1944 m. spalio 15 d. rytą laimingai pasiekėme Berlyną. Buvome taip išvargę ir sukrėsti išgyventų įvykių ir įspūdžių, kad neatidėliotinai reikėjo poilsio ir miego. Tad tuoj pradėjome ieškoti vietos apsistoti. Viešbučiuose su sveikais langais nebuvo kambarių. Teko tenkintis kambariu su per bombardavimus subyrėjusiais langų stiklais.

Mūsų laimei, oras buvo gan šiltas ir dienos saulėtos. Pasilsėję nuvykome į Lietuvių draugijos būstinę. Ten radome daug pabėgėlių ir joje dirbančius pažįstamus: M. Galdikienę ir dr. J. Paukštelį, kurie mus painformavo apie esamą būklę Berlyne ir Lietuvoje. Žinios buvo niūrios. Sovietai tolydžio stūmėsi pirmyn, o vokiečiai, atkakliai priešindamiesi, traukėsi atgal. Sąjunginiukai nepaliaujamai bombardavo ir griovė Vokietijos miestus. Berlynas jau buvo gerokai apgriautas ir nesaugus.

Norėjome iš Berlyno sprukti kur nors toliau. Man atrodė, kad būtų geriau vykti į Drezdeną, kultūros centrą, kurio anglai gal nebombarduos. Dr. Paukštelis man nepatarė vykti į didelį miestą, nes vyksta žiaurus karas ir priešai nepaiso nieko. Be to, su mažu vaiku ten bus sunkumų ir dėl maisto. Jis savo šeimą išsiuntęs į krašto gilumą, į mažą Tiūringijos miestelį, Pesneką. Esą vykite ten ir mėginkite susirasti butą. Jo žmona mum padės įsikurti. Nors ir nelabai norom, davėmės įtikinami. Kiek vėliau anglai žiauriai subombardavo ir sudegino Drezdeną. Žuvo apie 200 000 žmonių. Kartu ir kelios dešimtys lietuvių.

Draugijos būstinėje sužinojome, kad vienoje Berlyno bažnyčioje sekmadieniais būna ir lietuviškos pamaldos. Sulaukę sekmadienio, dalyvavome pamaldose, į kurias prigužėjo pilna bažnyčia lietuvių pabėgėlių. Po mišių ir įspūdingo jauno kunigo (kuris vėliau žuvo eismo nelaimėje) pamokslo išsibarsčiusioje minioje sutikome pažįstamų kauniečių, vieni jų buvo atvykę anksčiau, be jokių nuotykių ir su kumpiais bei dešromis, o kiti patyrę daug sunkumų ir traukdamiesi viską praradę. Vieni jų laukė atvykstant kitų šeimos narių ar draugų, kiti nežinojo, kur vykti, o dar kiti lūkuriavo tikėdamies, kad vokiečiams pavyks sulaikyti rusus ir naujai išrastais ginklais (skraidančiomis raketomis) juos nugalėti. Kadangi per tas kelias dienas Berlynas nebuvo bombarduojamas ir buvo ramu, pasinaudojome proga pavaikščioti po miestą ir aplankyti vieną kitą dar neuždarytą muziejų ir zoologijos sodą, nes valgyklose be kortelių galėjome gauti daržovių sriubos ir nereikėjo kęsti didesnio alkio. Bet nesidžiaugėm matomais meno lobiais ir kitomis įdomybėmis, nes

mus slėgė liūdnos mintys apie tėvynėje paliktus tėvus, brolius ir seseris, taip pat dėl nežinomo mūsų likimo.

Neturėdami geresnio pasirinkimo, ryžomės vykti į Tiūringijos Pesneką, nes jei ir nepavyks apsistoti, iš ten lengviau bus galima pasiekti pietinės Vokietijos ruožą. Ir taip visi keturi vieną rytą įsėdome į traukinį ir su persėdimais bei ilgam sustodami vėlai naktį pasiekėme Pesneką. Išlipę iš traukinio, atsidūrėme visiškoje tamsoje, nes vengiant bombardavimų pavojaus gatvių žibintai nedegė, o namų langai buvo užtemdyti. Stoties sargas mūsų pasigailėjo ir pavedėjo nurodytu adresu. Jono Paukštelio žmona su vaikais buvo prisiglaudusi pas savo repatrijavusią seserį su vyru, kurie gyveno nedideliame bute. Nelaukti įsibrovėliai prašė padėti surasti nakvynę, o vėliau ir butą. Buvo vėlu, tad jie geraširdiškai mus apnakvino, vienus ant grindų, kitus ant stalo. Ryte moterys pradėjo ieškoti patalpos mums apsigyventi. Tačiau niekas nenorėjo mūsų priimti, nors ir buvo apytuščių namų. Galiausiai surado miesto centre tuščią buvusią krautuvę, kurią savininkė sutiko išnuomoti, nes ji su vaikais gyveno už krautuvės esančiam bute. Ta patalpa visai nebuvo šildoma. Joje tilpo tik dvi lovos, tad miegoti ten galėjo tik žmona, uošvė ir nepilnų dvejų metukų sūnelis. Man buvo surasta nakvynė kitoje gatvės pusėje vieno vokiečio bute tamsiam koridoriuje, kertėje, kur buvo pastatyta lova. Aš ten eidavau pernakvoti. Šalia mūsų „buto" buvo dvi krautuvės, kepykla ir pieninė, tačiau niekad mano žmonai nepavyko išprašyti iš jų savininkų be kortelių parduoti kiek pieno ar duonos. Abi jos atsakydavo: „duok man saują kavos pupelių, tai už jas visko gausi". Deja, kelis svarus braziliškos kavos pupelių, pasiimtus iš Mažeikių, teko palikti traukinyje prie Šilutės, subombardavus geležinkelį.

Netrukus patyrėme, kad Pesneke rado prieglobą ir daugiau lietuvių, kad yra apsistojęs kunigas Juozas Bardauskas. Jis pradėjo surašinėti mieste ir apylinkės kaimuose gyvenančius lietuvius. Jų pasirodė esama daugiau kaip šimtas. Tada išsirūpino leidimą vietos katalikų bažnyčioje laikyti sekmadieniais lietuviškas pamaldas. Jam tereikėjo rasti vargonais galintį groti asmenį ir suorgani-

zuoti chorelį. Paaiškėjus, kad mano žmona Emilija yra baigusi Kauno konservatoriją, ji buvo pakviesta groti vargonais ir vadovauti chorui. Tas pareigas ji sėkmingai ėjo iki karo pabaigos, iki lietuvių pasitraukimo iš Pesneko ir jo apylinkių.

Žinia apie „litauerių" šeimos atsiradimą pasklido miestelyje ir mus pradėjo lankyti viena ponia, vietos gimnazijos inspektoriaus žmona. Ji buvo išsimokslinusi Šveicarijoje, ir aš turėjau progą su ja pakalbėti prancūziškai, o žmona Emilija gana gerai kalbėjo vokiškai. Retkarčiais ji atnešdavo Algiukui kokį skanėstą ar kokį drabužėlį, nes pagal korteles gaunamo maisto buvo taip maža, kad reikėjo gyventi pusbadžiu. Už pinigus jo nusipirkti nebuvo įmanoma. Ūkininkai maistą parduodavo tik mainais, o mes mainams beveik nieko neturėjome. Žmona Emilija nuolat vaikščiojo po kaimus, stengėsi ką nors išmaldauti iš ūkininkų savo vaikui. O jis su kiekviena diena vis vyto ir silpnėjo. Gydytoja kartą jai pasakė: „Tu neieškok jam vaistų, ieškok maisto. Be jo jis greit išseks ir mirs". Tokie žodžiai draskė motinos širdį, bet mažai ką ji tegalėjo padaryti, nepaisant didelių pastangų.

Aš niekur nedirbau. Išvykstant iš Mažeikių, uošvis K. Simanavičius savo dukrai Emilijai įteikė keletą tūkstančių markių. Tad pinigų mum nestigo. Oficialiai už pinigus viską galėjai pirkti, jeigu turėjai tam leidimą. Tik tuos leidimus buvo labai sunku gauti. Dėl didelio prekių trūkumo pinigai neteko savo vertės, ir žmonės ėmė verstis mainikaudami.

Kad yra įvesta griežta prievolė dirbti, aš nežinojau. Tad susipažinęs su mieste gyvenančiu Jonu Kazakaičiu, kasdien su juo rytais išeidavau ir vaikščiodavome po gražius pušynėlius, kuriais buvo apaugusios neaukštos kalvos su vešliai žaliuojančiais slėneliais. Tarp neaukštų eglučių pasitiesdavom kailinius ir šildydavomės atokaitoje šnekučiuodamies ir prisimindami praeitį ar aptardami dabartį.

Mūsų kambario šeimininkė buvo paprasta moterėlė, nesidomėjo politika ir man leisdavo jos aparatu pasiklausyti radijo naujienų. Nutaikęs progą ir pritildęs radiją,

aš pasiklausydavau žinių ir iš Londono ar Maskvos. Tai duodavo pakankamai medžiagos su Kazakaičiu padiskutuoti apie dienos aktualijas.

Tokia idilija truko daugiau kaip dvi savaites. Vieną dieną gaunu kvietimą iš miesto įdarbinimo įstaigos pasirodyti jos raštinėje. Man ten nuėjus, valdininkas klausia, kur aš dirbu. Patyręs, kad niekur nedirbu, nustebęs primena prievolę visiems dirbti. Išklausinėjęs ir sužinojęs, kad moku kelias svetimas kalbas, mane nusiunčia į didžiulę spaustuvę, kurioje devyniolika kalbų spausdinama vokiečių propagandinė literatūra. Dėl sąjungininkų blokados nedaug kur ją galima paskleisti, todėl milžiniškos mašinos stovi be darbo. Tad ten labiau reikia apsimesti dirbančiu nei dirbti. Čia galiu prancūzų, ispanų ir portugalų kalbomis skaityti įvairius leidinius ir man nebereikia nuobodžiauti. Mano instruktorius, mane įvedęs į didžiulę salę, prikrautą įvairių leidinių, rodo jos galę ant aukštesnės platformos stovinčią stiklinėm sienom būdelę ir sako, kad joje sėdi spaustuvės vedėjas. Jis mato salėje visus dirbančius darbininkus. Tad nors darbo nedaug, nebandyk sėdinėti. Vedėjas, pamatęs tave sėdintį, suras tau daugiau ką veikti ir tave laikys tinginiu. Tad vis judėk ir ką nors krapštyk. Tą jo patarimą nuoširdžiai vykdžiau. Darbininkai turėjo privilegiją vidudienį gauti pagerintos sriubos dubenėlį. Be to, būdavo dažnų pramogų. Paskelbus bombardavimo pavojų, kaukiant sirenoms, visi turėdavom bėgti į gretimus laukus ir išsibarstyti. Gulėdamas pievoje, galėjau sekti aukštai padangėje skrendančius lėktuvus, kurie tvarkinga rikiuote skrido bombarduoti kurio nors vokiečių miesto, nešdami jam sunaikinimus ir mirtį. Praskrisdami virš Pesneko, jie išmesdavo daugybę sidabrinių skutelių, kurie krisdami žemyn ir sklaidydamiesi, sukinėdamiesi saulės spinduliuose sudarydavo gražų reginį. Visiškai kitas dalykas būdavo nakties metu skelbiami pavojaus aliarmai. Pradėjus kaukti sirenoms, reikėjo paskubom keltis, apsirengti ir bėgti į kitoje gatvės pusėje esantį kambarį, paimti ant rankų miegantį arba verkiantį Algiuką, kartu su moteriškomis skubėti į netoli kalne įrengtą slėptuvę ir ten išbūti kokį pusvalandį laukiant pavojaus atšaukimo.

Vokietijoje karo metu buvo leidžiamas lietuviškas savaitraštis. Jo pavadinimo nebeatsimenu. Jame buvo spausdinama nacių propaganda ir niekinami sąjungininkai. Bet jis buvo naudingas pabėgėlių adresų skelbimais. Per jį pabėgėliai sužinodavo pasitraukusių iš Lietuvos savo giminių ir draugų adresus. Per jį mano žmona susisiekė su savo broliu Alfonsu Semėnu ir jo šeima. Jis netrukus atvyko į Pesneką ir apsigyveno jo apylinkėje. Jame buvo paskelbta ir neįtikima žinia, kad Jaltos konferencijoje sąjungininkai nutarė visą Rytų Europą atiduoti Sovietų Sąjungai. Atrodė, kad tai buvo Goebells'o prasimanymas. Deja, tai buvo tikra tiesa.

Norėdamas geriau pramokti vokiškai, pradėjau imti pamokas pas jau minėtą gimnazijos inspektorių. Per pamokas nelietėm politinių klausimų, nes Vokietija, tolydžio bombarduojama ir griaunama, pradėjo ryškiai silpnėti, visuose frontuose traukėsi atgal. Visiem buvo aišku, kad ji karą pralaimėjo ir saugant savo piliečių gyvybę ir turtą turėjo kapituliuoti. Tačiau Hitleris buvo fanatiškai užsispyręs ir beprasmį priešinimąsi tęsė iki paskutinio atodūsio. Buvo nuostabu, kad negailestingai bombarduojama ir griaunama Vokietija sugebėjo tvarkingai savo gyventojus aprūpinti maistu, nors ir labai menkom normom. Atėjus Kalėdom, gavom truputį padidintą maisto normą. Tarp daugelio Pesneko apylinkėse nusėdusių lietuvių buvo kelios šeimos, kurios su kupinais maisto vežimais sėkmingai nugalėjo visas kliūtis. Viena jų Kalėdų dieną mus pavaišino pietumis, ir mes pirmą kartą nuo pasitraukimo iš Lietuvos sočiai pavalgėme.

Lėtai slinko nuobodžios žiemos dienos. Nepavalgymas iki soties taip mus nuslopino, kad aš nebegalėjau eiti dirbti ir dar susirgau sloga. Mane gydęs daktaras sveikatai sustiprinti prirašė 40 gramų vynuogių cukraus. Mano bičiulis J. Kazakaitis man padovanojo gabalą lašinių. Po geros savaitės sustiprėjau ir vėl galėjau spaustuvėje krutėti ir simuliuoti.

Tiūringijoje žiema trumpa ir nešalta. Vasario mėnesį prasideda pavasaris. Nors ir malonu jo sulaukus, bet mums neleidžia juo džiaugtis rūpesčiai dėl vis artėjančio fronto. Nors ir beviltiškai, vokiečiai atkakliai tebesipriešina ir

traukiasi. Jų beprotybė pasiekia viršūnę, kai Pesneko miesto taryba nutaria organizuoti savisaugos batalioną, sudarytą iš senyvo amžiaus vyrų, ginkluotų senais šautuvais, ir juos siųsti į priartėjusį frontą kovoti prieš amerikiečių dalinius. Įsiutę amerikiečiai iš artilerijos pabūklų pradėjo apšaudyti miestą. Buvo užmuštų ir sužeistų. Apgriauta nemaža namų. Per naktį ir per dieną mes tūnojome menkame namo rūsyje. Jeigu sviedinys būtų kliudęs mūsų namą, mes būtume palaidoti jo griuvėsiuose. Laimei, senukai nutraukė pasipriešinimą iškeldami baltą vėliavą ir pasiduodami. Amerikiečių tankai įšliaužė į miestą ir sustojo siaurose jo gatvėse. Tą pačią dieną pasklido žinia apie Vokietijos kapituliaciją. Visi džiaugėsi, kad pagaliau pasibaigė žiaurus karas. Buvo graži, saulėta gegužės diena. Užtvindę gatves miestiečiai smalsiai ir su baime spoksojo į amerikiečių karius. O šie, nuostabus dalykas, vaikams dalija šokoladą, saldainius. Kalbina suaugusius ir juos vaišina cigaretėmis. Karo ir priešų lyg ir būte nebuvo. Tuo tarpu lenkų darbininkai ir belaisviai, geležinkelio stotyje išlaužę prekinių vagonų duris, grobia ten sukrautas prekes. Kiti, išdaužę maisto krautuvių langus, nešasi, ką radę. Kol kas nėra jokios valdžios ir niekas jų nesudraudžia.

Su amerikiečių atėjimu visiems atlyžo nervai. Galėjai laisvai vaikščioti, kalbėti ir juoktis. Buvo paskelbta, kad belaisviai ir prievarta atvežti darbininkai galės grįžti namo. Ir tikrai, prancūzai ir kiti vakariečiai triukšmingai ir dainuodami keliavo į savo kraštus. Kiti Rytų europiečiai, lenkai ir ukrainiečiai, išgyveno didelę baimę ir rūpestį dėl priverstinio jų repatrijavimo į sovietų okupuotas jų tėvynes. Taip laikas slinko laikydamas mus netikrume ir abejonėse. Ir štai vieną dieną aš išgirstu per Londono radiją, kad netrukus amerikiečiai Sovietams perduos Tiūringiją. Tą žinią aš tuojau pranešu lietuviams. Kyla panika. Pasiteiravus amerikiečių komendantūroje, žinia patvirtinama. Kadangi iki Sovietų atėjimo liko maža laiko, visi lietuviai karštligiškai suskato ruoštis pasitraukti į kaimyninę Bavariją. Dėl subombarduotų tiltų ir geležinkelių traukiniai neberieda. Tad norint pasiekti Bavariją, tenka keliauti pėstiems. Turintiems mažų vaikų, reikia

gauti rankom traukiamą vežimėlį. Vienas kitas sugeba jį įsigyti. Bet jų reikia daugeliui. Vokiečiai, patyrę apie reikalo skubumą, už vežimėlio padarymą reikalauja mokėti auksu. Nedaug kas užslėptų auksinukų beturėjo. Mūsų laimei, mūsų gera pažįstama ponia Svabinskienė, labai apsukri ir energinga moteris, sugebėjo surasti ir prikalbinti vokietį, kuris sutiko savo sunkvežimiu mus nuvežti iki artimiausios Bavarijos geležinkelio stoties. Ji pasiūlė mum vykti kartu su jos šeima. O mes į tą būrį galėjome priimti ir žmonos brolio A. Semėno šeimą.

Prieš išvykdamas, užėjau atsisveikinti su gimnazijos inspektorium ir jo geraširde žmona. Jie gyveno didokam, gražiai apstatytam bute ir turėjo didelę biblioteką. Apgailestavo dėl mūsų išvykimo ir linkėjo laimingai pasiekti Bavariją. Aš jiems patariau, kad ir laikinai, pasitraukti kur nors toliau, nes atvykę sovietai tikriausiai jį suims ir nusavins jų namus. Inspektorius nenorėjo tikėti, kad rusai gali taip pasielgti, nes jis niekam blogo nebuvo padaręs. Aš jam atsakiau, kad užtenka to, jog jis priklausė nacių partijai, ir už tai jis bus baudžiamas. Vis vien jis nenorėjo manimi patikėti. Daug vėliau, jau mum esant Hanau stovykloje, vienas Pesneko vokietis man atnešė suglamžytą popierėlį, kuriame inspektoriaus žmona man rašė, kad aš buvau teisus. Sovietams okupavus Tiūringiją, buvo suimtas jos vyras, o ji išvaryta iš namų. Dabar ji gyvenanti pas gimines kitame mieste.

Mūsų sunkvežimis riedėjo pirmyn, retkarčiais patikrinamas amerikiečių karių. Tačiau priartėjus prie Tiūringijos—Bavarijos sienos, amerikiečių karinė sargyba mus sustabdė ir įsakė grįžti atgal. Prasidėjo nervingas aiškinimasis, jog traukiamės nuo mums gresiančio pavojaus iš sovietų pusės. Amerikiečiai kariai mum aiškino, kad sovietai esą JAV sąjungininkai, kad Tiūringija jiems atiduodama, o mes turime grįžti į Lietuvą. Mūsų argumentai jų neįtikino. Galiausiai juos paveikė moterų ir vaikų ašaros, ir jie, numoję ranka, leido mum vykti toliau stebėdamiesi matą žmones, nenorinčius grįžti į savo tėvynę ir bėgančius nuo jos tolyn.

Pravažiavę Bavarijos sieną, netoliese pamatėme baltuojančią geležinkelio stotį. Sunkvežimis sustojo stoties

aikštėje. Mum išlipus, netikėtai prie mūsų priėjo sovietų majoras, galbūt išgirdęs mus kalbant lietuviškai. Mes labai nustebome, čia išvydę sovietų majorą. Priėjęs prie mūsų, jis paklausė, ar mes esame pabėgėliai. Aš atsakiau, kad taip. Tada jis parodė namą, truputį nuošaliau nuo stoties pastato, ant kurio plevėsavo sovietinė vėliava, ir įsakė eiti ten ir laukti, iki bus suorganizuotas transportas mums parvežti į Lietuvą. Mūsų visas būrys griežtai jam pasipriešino ir atsisakė į sovietų okupuotą Lietuvą grįžti. Netoliese nuo ten vaikščiojęs amerikiečių pulkininkas, išgirdęs sujaudintus moterų balsus, prisiartino prie mūsų ir angliškai paklausė, kas čia darosi. Jam atsakė A. Semėnas, Londone studijavęs inžinierius, kad sovietų majoras mus verčia prievarta grįžti į sovietų okupuotą Lietuvą. Tada pulkininkas sovietų majorui pareiškė, kad čia šeimininkauja amerikiečiai ir rusai neturi teisės įsakinėti. Majorui pasitraukus, pulkininkas pasiteiravo, kur mes norime vykti. Mes pasisakėme norį pasiekti artimiausią Bavarijos miestą. Toks buvo Bambergas, bet sunkvežimio savininkas atsisakė ten mus vežti. Mūsų laimei, vokietis dar nebuvo išvažiavęs, nes susidomėjęs laukė norėdamas patirti, kuo tas susidūrimas su sovietų majoru baigsis. Pulkininkas griežtai jam įsakė mus nuvežti į Bambergą. Vokietis mėgino priešintis, bet matydamas, kad gali įkliūti į bėdą, sutiko. Tik pareikalavo papildomo atlyginimo už tą kelionės dalį.

BAVARIJOS BAMBERGE

Vokietis, nors ir murmėdamas, mus atvežė į Bambergą. Pasiteiravęs sužinojo, kad lietuvių pabėgėlių stovykla yra miesto centre, vienoje mokykloje šalia bažnyčios. Jos vardo nebeatsimenu. Tos mokyklos klasėse buvo priklota ant grindų šiaudų ir ant jų sėdėjo ar gulėjo vyrai ir moterys su vaikais. Mums parodytoje klasėje užėmę vieną kertę, susipažinome su artimiausiais kaimynais. Pasitaikė, kad greta mūsų įsikūrė ir P. Alšauskas (vėliau žurnalistas Pranys Alšėnas) su žmona, buvęs Jonavos policijos nuovados viršininkas, gerai pažinęs mano brolį Ksaverą, Jonavos miesto pagrindinės mokyklos vedėją.

Bambergas pasirodė esąs labai simpatiškas miestas, stovįs prie Regnitzo upės, nuo bombardavimų beveik nenukentėjęs, turįs per 50 000 gyventojų, daug gražių bažnyčių ir ypatingai meniską XI a. pradžios gotišką katedrą. Joje yra antkapiai palaidotų popiežiaus Klemenso II, Karaliaus Henriko II ir šventosios Kunigundos. Man labai patiko šalia senos pilies esantis skaisčiai žydinčių rožių sodelis. Dažnai ten nuėjęs pasėdėdavau. Per trumpą mūsų ten buvimo laiką prisiklausėme vargonų gaudimo ir giesmių, nuo kurių aidėjo visas mokyklos pastatas, nes už mokyklos langų stovėjo katalikų bažnyčia. Ir ne tik sekmadieniais, bet ir paprastom dienom. Visa tai mum primine Lietuvą ir mus guodė. Vaikštant to šviesaus miesto gatvėmis, iš restoranų langų sklido skanūs kepsnių kvapai, praeiviui varvinę seiles, ir linksmi amerikiečių karininkų balsai. Kai kurie lietuviai, gavę darbą pas amerikiečius, pasakojo, kad amerikiečiai kariai sočiai valgė gerą maistą ir nežinojo jokių normų ar suvaržymų. Tai mum kėlė pavydą ir net pasipiktinimą. Juk mes, pabėgėliai, gyvenome pusbadžiu.

Bambergas buvo laikinas lietuvių pabėgėlių surinkimo punktas. Mokyklos patalpose mes negalėjome ilgiau pasilikti. Reikėjo ieškoti pastovesnės vietos gyventi. Netrukus išgirdome žinią, kad Hanau, netoli nuo Frankfurto, yra organizuojama didžiulė lietuvių stovykla. Atsirado iniciatorius, kuris surašinėjo norinčius vykti į Hanau. Norinčių susirašė nemažas būrys. Prie jų prisijungėm ir mes, nes nieko geresnio nesugalvojom. Atsisveikinę su liekančiais, turėjusiais kitus planus, ir su žavingu Bambergo miestu, išvykome į Hanau.

HANAU STOVYKLA

Šiltą liepos vidurdienį sunkvežimis mus atvežė į Hanau kareivinių erdvią aikštę. Išlipę ir iškėlę maišus su savo žieminiais rūbais, dairėmės į apgriautas kareivines nežinodami, ką toliau daryti. Užkalbinę praeivius, patyrėme, kad stovyklą organizuoja dail. V. K. Jonynas, kad čia priimami visi lietuviai pabėgėliai, kad reikia užsiregistruoti ir tada bus nurodyta, kuriose kareivinėse pasi-

rinkti sau kambarį. Mum buvo nurodytas kiek nuošaliau nuo didžiųjų kareivinių stovįs dviaukštis namas, visai arti prie miško, šiaip visiškai sveikas, tik iškulti langų stiklai. Nebuvo elektros ir vandens. Stovykloje įsikūrę lietuviai, latviai, estai ir lenkai rūpinosi aptvarkyti apgriautas kareivines, kad jose būtų galima gyventi ir žiemą. Sąjungininkai buvo sudarę tarptautinę organizaciją, sutrumpintai vadinamą UNRA, kuri rūpinosi po karo likusiais Vokietijoje ir Austrijoje pabėgėliais ir perkeltaisiais asmenimis, angliškai vadinamais „displaced persons", arba DP, kuriuos rašytojas Pulgis Andriušis praminė „Dievo paukšteliais". UNROS ir amerikiečių materialiai remiami, kiekvienos tautybės žmonės ėmė tvarkyti savo gyvenamą rajoną. Savų specialistų vadovaujami, visi darbingi stovyklos gyventojai buvo įpareigoti dirbti įvairius stovyklos tvarkymo darbus. Taip buvo sutvarkytas elektros tinklas, vandentiekis ir kanalizacija. Nesant stiklo, į langus buvo įstatytos plastikinės plokštės. Artėjant žiemai, kilo kuro problema. Nebuvo nei malkų, nei anglių. Reikėjo kiekvienai šeimai apsirūpinti kuru. Mudu su žmona pirmą kartą gyvenime, pasiskolinę pjūklą ir kirvį, išėjome į šalia mūsų namo ošiantį mišką nusipjauti didelės pušies ar augaloto buko, nugenėti šakų, supjaustyti į tinkamus gabalus ir juos suskaldyti. Taip vargome porą metų, iki pradėjo veikti centrinis šildymas.

Hanau stovykla tolydžio augo. Pasiekusi 4000 gyventojų skaičių, ji tapo didžiausia lietuvių tremtinių stovykla Vokietijoje. Tremtinius čia traukė jos patogi geografinė padėtis, tik 20 km nuo didelio kultūrinio ir ekonominio centro — Frankfurto, kuriame įsikūrė daug amerikiečių zonos administracijos įstaigų, taip pat ir patogus susisiekimas su anglų bei prancūzų zonomis.

SAKOTA KULTŪRINĖ VEIKLA

Tebesant neaiškiai politinei tremtinių būklei ir vis dar tebesitęsiant Jungtinių Amerikos Valstijų draugystei su Sovietų Sąjunga, baltiečiai tremtiniai, negalėdami grįžti į savo okupuotus kraštus, suskato steigti savo švietimo

įstaigas: pradžios mokyklas, gimnazijas, įvairius kursus, technikos dirbtuves, savo profesines organizacijas, o Hanau net savo teismą su posėdininkais. Suremontavo pastatą, kuriame įrengė koplyčią. Jos altoriui dailininkai nutapė paveikslų. Buvo suorganizuotas choras ir tautinių šokių ansamblis. Iš tikrųjų tai buvo pilnas administracinis bei kultūrinis vienetas.

1945 m. gale Hanau stovyklos lietuviai išrinko komitetą tvarkyti jos vidaus gyvenimui. Aš tapau jo pirmininku, Simas Sužiedėlis tvarkė švietimo reikalus, Albertas Tarulis — kultūros, inž. J. Andriūnas — ūkio, o inž. Alfonsas Semėnas tapo stovyklos atstovu prie UNROS.

UNRA maitino stovyklos gyventojus. Jie gaudavo nustatytą savaitinį sausų produktų davinį: duonos, mėsos, konservų, pieno ir kiaušinių miltelių bei kitokių smulkmenų. Iš pieno miltelių moterys pasidarydavo pieno vaikams. Vidudienį duodavo karštos sriubos, dažnai žirnių ar kruopų. Pašiūrėje, prie didelio katilo išsirikuodavo ilga eilė vyrų, moterų ir paauglių su katiliukais ar giliais indais. Virėjas kiekvienam samčiu įpildavo nustatytą normą. Ilgainiui ne visi tą sriubą valgė, nes jau buvo atsigavę nuo pusbadžiavimo ir ją atiduodavo laikiusiems kiaules. Mat atsirado puikuolių, kurie nuošalesnėse, apgriautose arklidėse ar buvusiuose sandėliuose augino kiaules. Jas paskerdę, darė dešras ir rūkė kumpius. Nebuvo stokos ir apsukrių vyrų, kurie pas ūkininkus nupirkę karvę ar jautį, ten papjovę ir apdoroję mėsą atveždavo į stovyklą ir norintiems šviežios mėsos už gerą kainą parduodavo. Tai daryti buvo draudžiama ir sučiupti nusikaltėliai buvo baudžiami. Bet buvo pareikalavimas ir buvo geras pelnas, tad spekuliantai rizikuodavo. Panašiai buvo ir su daržovėmis. Jų UNRA neduodavo, o patiems prisiauginti nebuvo kur. Reikėjo jų įsigyti apylinkės kaimuose iš vokiečių. Bet jų reikėjo ne vien lietuviams, o ir latviams, estams bei lenkams. Vadinasi, kokiai 10 000 gyventojų. Hanau miesto vokiečiai, pasigesdami daržovių, sukėlė ant kojų vokiečių policiją, kuri tikrindavo iš kaimų grįžtančius dipukus ir rastas daržoves iš jų atimdavo.

Kas savaitę kiekvienas suaugęs vyras ar moteris iš UNROS gaudavo pakelį cigarečių. Tai buvo brangus, la-

bai vertingas dalykas. Ligi kursavo senos, mažavertės markės, cigaretės tapo savotiška aukso valiuta, nes už jas viską galėjai pirkti. Už tris pakelius cigarečių aš įsigijau kiek palaikytą lengvą rašomąją mašinėlę, kuria naudojaus 20 metų. Pardavus du pakelius cigarečių, už gautus pinigus buvo galima traukiniu apvažinėti beveik visą Vokietiją. Noriai cigaretes priimdavo miestų krautuvės ir ūkininkai.

Esant dideliam prekių ir maisto trūkumui, vyko didelio masto spekuliacija. Spekuliavo ne tik apsukresni stovyklų dipukai, bet ir vokiečiai, ir UNROS pareigūnai. Jie nukniaukdavo dipukams skirtų normų pilnus vagonus ir viską parduodavo juodojoje rinkoje. Amerikiečių karinė policija (MP) tikrindavo traukinius ir plentais važiuojančius keleivius. Radę didesnį kiekį prekių, jas konfiskuodavo. Ypatingai griežtai kontroliuojamos buvo anglų—amerikiečių pasienio stotys. Iš anglų zonos spekuliantai veždavo silkes į amerikiečių zonos stovyklas. Uolūs amerikiečių MP, radę didesnį kiekį vežamų silkių, įsakydavo jų savininkus tas silkes lygia eile išrikiuoti perone. Pasityčioję ir pasijuokę, juos palikdavo laukti kito traukinio. Iš prancūzų zonos buvo spekuliuojama tabaku, vynu ir konjaku. Pasitaikydavo, kad į stovyklą įnešamą tabako maišą konfiskuodavo lietuvių policija. Kai nukentėjusysis ateidavo į komitetą pasiskųsti ir susigrąžinti atimto tabako, aš negalėdavau jam pagelbėt, nes stovyklų policija buvo pavaldi UNROS direktoriui, kuris buvo griežtas spekuliantams. Bet nukentėjusieji nenorėjo tuo tikėti, ir man tekdavo visi nemalonumai ir priekaištai už jiems padarytus nuostolius.

VISUOMENINĖ VEIKLA

1945 m. vasarą dauguma lietuvių tremtinių atsidūrė amerikiečių ir anglų zonų stovyklose, išbarstytose įvairiose vietovėse. Prancūzų zonoje stovyklų nebuvo. Joje nedaug lietuvių tebuvo ir visi gyveno privačiuose butuose.

Iš pradžių stovyklas tvarkė tremtinių renkami komitetai. Vėliau išryškėjo, kad, norint sėkmingai tvarkyti tremtinių globos, švietimo ir kultūros reikalus, būtina vie-

na visus jų poreikius apimanti organizacija. Visiem tiem reikalam centralizuoti ir juos tvarkyti buvo įsteigta Lietuvių tremtinių bendruomenė. 1946 m. kovo 3—4 d. Hanau įvyko pirmas Tremtinių bendruomenės atstovų suvažiavimas. LTB išrinko centro komitetą: pirmininku tapo Jonas Vilkaitis, sekretorium — Tomas Šidiškis, iždininku — Mikas Reklaitis, o dr. Viktoras Jasaitis, Juozas Audėnas ir Povilas Gaučys buvo išrinkti nariais. CK posėdžiai vykdavo Wiesbaden'e, T. Šidiškio bute. Po dvejų metų, II TB suvažiavime buvo išrinktas naujas komitetas: P. Gaučys tapo pirmininku, kun. dr. Ant. Sidaravičius vicepirmininku, M. Reklaitis iždininku, V. Jasaitis, Jonas Šepetys vicepirmininku ir prancūzų zonos lietuvių atstovu, Kazys Kleiva nariu, o sekretorium Jonas Grigolaitis[1].

Dabar CK posėdžiai įvykdavo Hanau stovykloje. Ginti ir aiškinti įvairių tremtinių reikalų neretai man tekdavo vykti į Frankfurtą ar į Heidelbergą, kur buvo centrinės amerikiečių zonos administracijos įstaigos. Tais atvejais man talkininkaudavo Antanas Kalvaitis, LTB Miuncheno apygardos pirmininkas. O jei reikalų buvo VLIK'e ar Vykdomojoj Taryboj, dažniausiai mane lydėdavo J. Šlepetys, gyvenęs Tiūbingene. Vykdomosios Tarybos nariai save laikė Lietuvos vyriausybe tremtyje ir tarėsi galintys kontroliuoti stovyklose gyvenančius tremtinius, o kartais kelti griežtus reikalavimus, kurių CK negalėdavo ar nenorėdavo vykdyti, nes tie reikalavimai būdavo negyvenimiški. Tuo požiūriu pasižymėjo Vidaus reikalų tarybos vadovas Antanas Novickis, save laikęs vidaus reikalų ministeriu. Retkarčiais vykdavome posėdžiauti kitur. Kun. dr. A. Sidaravičius gyveno netoli nuo Hanau, Bad Nauheime, nesugriautame kurortiniame mieste, privačiame bute. Jis kartais CK pakviesdavo posėdžiauti pas save. Pas jį susipažinau su dr. Juozu Jurkūnu, buvusiu Lietuvos pasiuntinybės sekretorium Taline ir Lietuvos laivininkystės teisių nustatymo pradininku. Jis kažkaip sugebėjo iš-

[1] Jonas Grigolaitis buvo klaipėdietis žurnalistas. Už lietuvišką veiklą nacių buvo kalinamas kacetuose. Pasireiškė kaip gabus Centro komiteto raštų vokiečių kalba redaktorius. Parašė atsiminimų knygą „Nacių pragare". Dėl palaužtos sveikatos negalėjo emigruoti į užjūrį. Mirė 1957 m. Vokietijoje.

laikyti savo diplomatinį pasą. Diplomatinio paso savininkai Vokietijoje turėjo teisę be muito pirkti vyną. Taigi jis mus pavaišindavo geru vynu. Baigę posėdį, išeidavome pavaikščioti po sveiką, švarų miestą ir pasėdėti patogiose kavinėse, nes baisiai buvo įkyrėję kasdien matyti Hanau griuvėsius.

Kitas naujas CK narys, Kazys Kleiva, pasiūlė sukviesti posėdį jo gyvenamoje Šveinfurto stovykloje. Ten buvo leidžiamas ir redaguojamas savaitraštis „Tėviškės garsas", kuris buvo laikomas lyg ir LTB oficiozu. Šveinfurte gyveno apie 1000 lietuvių, dauguma privačiuose butuose. Jie buvo gerai susiorganizavę, turėjo pradžios mokyklas, gimnaziją, įvairius kursus, chorą ir šokių grupę. Ten susipažinau su gabiais „Tėviškės garso" redaktoriais, Simu Urbonu ir M. Bavarskiu. Turėjome progų ir pabendrauti su vietos lietuviais ir veikėjais.

LTB CK posėdžiai buvo gan dažni. Mat stovyklos telefonų neturėjo. Susisiekti su stovyklomis ar organizacijomis tebuvo galima vien ten nuvykus ar laiškais. Vyko gaivališkas tvarkymasis bei organizavimasis. Kilo ir dygo įvairiausi projektai ir sumanymai, į kuriuos reikėjo skubiai reaguoti. Šalia to, reikėjo vykti dalyvauti įvairiuose suvažiavimuose, konferencijose, pasitarimuose. 1947 m. turėjau dalyvauti 70 posėdžių, 1948 — 67 ir 1949 (iki 1949.IV.30) — 21. Daugelis jų buvo toli nuo Hanau. Vienintelė susisiekimo priemonė — traukinys. Atstačius sugriautus tiltus, traukiniai riedėjo greitai, tik patekti į juos buvo sunku. Dėl didelio keleivių susigrūdimo neretai tekdavo į vagoną lipti per langą, o atsidūrus viduje beveik per visą ilgą kelionę išstovėti suspaustam kaip silkei statinėje. Jeigu su manim vykdavo V. Jasaitis, tai jis ir stovėdamas galėjo miegoti. Atvykus į Augsburgą ar Miuncheną, reikėjo važiuoti tramvajum ar pėsčiam eiti į stovyklą. Ilgesnei kelionei tekdavo sugaišti visą dieną. Mano žmona skųsdavos, kad aš namie esu svečias. Vėliau, ypač įvedus tvirtą valiutą (Vokietijos markes), kelionės traukiniu labai palengvėjo. Kartą kilo ginčas dėl LTB VLIK'ui išmokamos duoklės dydžio. Jis reikalavo didžiulės sumos, kurią išmokėjus būtų nukentėję tremtinių švietimo reikalai. Man atsisakius tokią sumą išmokėti, A. No-

vickis man pašaipiai pasakė, kad Tremtinių bendruomenę jis laiko valsčiumi, o mane to valsčiaus viršaičiu ir todėl aš turįs jam, kaip vidaus reikalų ministeriui, paklusti. Į tai aš jam atsakiau, kad Lietuvoje viršaičiai niekad nemokėjo algų vidaus reikalų ministeriams. To ginčo išspręsti radęs progą į Hanau atvyko Vykdomosios Tarybos pirmininkas V. Sidzikauskas ir mane atsiprašė už savo kolegos išsišokimą.

Tremtinių bendruomenės pajamas sudarė visų stovyklose gyvenančių tremtinių mokesčiai. Buvo nustatytas 2 markių mėnesinis mokestis, kurį lengvai surinkdavo stovyklų komitetai išduodami maisto korteles. To mokesčio dalį pasilikdavo vietos komitetai, kitą dalį gaudavo LTB apygardų valdybos, o likusią dalį — LTB Centro komitetas.

Tremtinių švietimo reikalams tvarkyti prie Centro komiteto buvo sudaryta Švietimo taryba, kurios pirmininku buvo mokytojas Mykolas Židonis, tas pareigas ėjęs iki 1948 m. Jam išvykus, jas perėmė V. Jasaitis, o jam emigravus, laikinai ėjau aš, irgi iki išvykimo.

Tremtinių mokyklos ne tik Hanau, bet ir daugelyje kitų stovyklų pradėjo veikti labai primityviomis sąlygomis. Nebuvo suolų nei mokymo priemonių. Mokiniai sėdėdavo ant tuščių dėžių. Tik vėliau buvo gauti suolai. Mokytojų algoms irgi trūko lėšų. Kai užsimezgė ryšiai su JAV lietuviais, BALF'as pradėjo šelpti ir remti tremtinių mokyklas. Atvykę jo įgaliotiniai atveždavo keletą tūkstančių dolerių. Juos juodojoje rinkoje iškeitus, susidarydavo gan didelės sumos. Jos buvo naudojamos mokytojų algoms mokėti. Spekuliavimas doleriais buvo griežtai draudžiamas. Kratos metu rasti doleriai būdavo konfiskuojami, o jų savininkai sunkiai baudžiami. BALF'o įgaliotinis atveztus dolerius įteikdavo man. Aš turėdavau sukti galvą, kur juos paslėpti, nes gyvenant vienam kambary mažai tebuvo saugių vietų, kad kratos metu prityrę policininkai jų nesurastų. BALF'o doleriai niekad nebuvo konfiskuoti.

Švietimo Tarybai daug rūpesčių sudarė visiška stoka vadovėlių mokykloms. Paskubom buvo ruošiami nauji, bet pasirodė, kad greičiau jais bus aprūpintos mokyklos, jeigu bus perspausdinti Lietuvos mokyklose vartoti vadovė-

liai. Bet ten didelę kliūtį sudarė popieriaus stoka. Reikėjo išprašyti amerikiečių administracijos leidimą. Nors ir sunkiai, bet tie leidimai būdavo gaunami. Norint paskubinti jų išleidimą, reikėdavo „patepti" spaustuvininkus. Daugumos tada perspausdintų vadovėlių popierius buvo menkos kokybės.

Tų vadovėlių pasigedo pradžios mokyklos, jau veikiančios ar dar steigiamos progimnazijos ir gimnazijos. Nuo karo pabaigos iki masinės emigracijos į užjūrio kraštus pradžios per ketverius metus visose trijose zonose veikė 38 vaikų darželiai, 62 pradžios mokyklos, 14 progimnazijų ir 28 gimnazijos. Daugelyje stovyklų veikė anglų kalbos kursai, o kai kuriose — ispanų kalbos kursai. Taip pat daug įvairių amatų ir specialybių kursų. Tas įspūdingai didelis švietimo tinklas buvo išlaikomas pačių tremtinių ir BALF'o lėšomis ir pašalpomis.

RYŠIAI SU BALTIEČIAIS

Latviai su estais maždaug panašiai tvarkėsi kaip ir mes. Stovyklose jie turėjo komitetus, o jų viršūnėje buvo Centro komitetas. Buvo bendrų reikalų, liečiančių visas tris tautybes. Susitarta, kad Centro komitetų pirmininkai kas mėnesį susitikinės pasitarti kiekvienos tautybės Centro komiteto būstinėje. Latvių CK pirmininkas Klerk'as mane kviesdavo į Vurzburgą, kur jis gyveno, o estų CK pirmininkas Ein'as — į Gislingą, netoliese nuo Štutgarto. Aš juodu kviesdavau į Hanau. Tuose pasitarimuose aptardavome aktualius dienos reikalus, UNROS, vėliau IRO potvarkius, beprasmius tremtinių kilnojimus iš stovyklos į stovyklą, nepateisinamus suvaržymus, sveikatos, higienos ir maisto klausimus. Baigę pasitarimus, pietaudavome. Vietos IRO tokiais atvejais visiems dalyviams paskirdavo papildomo maisto. Dažniausiai kiekvienas CK pirmininkas į pasitarimus atvykdavo su vienu ar dviem kitais CK nariais. Su manim beveik visad vykdavo pulk. J. Šlepetys, latvis Klark'as beveik visad buvo lydimas savo kolegos, labai judraus ir linksmo vyro. Jo pavardės jau nebeprisimenu. Iš profesijos jis buvo agronomas. Pietų

metu, išgėręs keletą stikliukų degtinės, jis atsistodavo, pabarbendavo į lėkštę ir tarės: „Silentium cantum!“ užtraukdavo: „Kur tu tecimgailits mans“. Prof. Ein'as visad dalyvaudavo su dviem kitais CK nariais, labai rimtais, mažakalbiais vyrais. Pasitarimams vykstant Hanau, po tradicinių pietų jų dalyvius aš nuvesdavau į vakare vykstantį dainų, šokių ar kamerinės muzikos koncertą, nes didžiulėje, daugiatautėje stovykloje jis visad būdavo rengiamas.

Baltiečių CK nutarimus bei keliamus klausimus skelbėme LTB CK biuletenyje, kuris buvo šapirografuojamas ir išsiuntinėjamas LTB stovyklų komitetams.

Paskutinis pabaltijiečių CK pirmininkų posėdis įvyko 1949 m. balandžio 8 d. Ansbache. Jau buvo įsisiūbavusi emigracija į užjūrio kraštus. Visi mes netrukus turėjome emigruoti į JAV. Nežinia, kas mūsų ten laukė. Stovyklose gyvenome tarptautinės organizacijos globojami ir maitinami, naudojomės plačia kultūrine autonomija ir laukėme grįžimo į savo laisvus kraštus. Toms mūsų viltims sužlugus, turėjome išsibarstyti po platųjį pasaulį. Nelinksmai nusiteikę, atsisveikindami pasikeitėme dovanomis. Latvis su estu man įteikė odines tautiniais motyvais papuoštas pinigines, o aš jiems po liaudies meno drožinį.

SANTYKIAI SU UKRAINIEČIAIS, LENKAIS IR GUDAIS

1946 m. pradžioje, man esant Hanau stovyklos pirmininku, užėjo pas mane aukšto ūgio, gražiai apsirengęs vyras ir pasisakė esąs vienos ukrainiečių organizacijos pirmininkas (jo pavardės nebeatsimenu). Jis pareiškė norą užmegzti ryšius su lietuviais. Ukrainiečiai gerai vertino lietuvius ir turi gražių prisiminimų iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos laikų. Nūdien sovietams okupavus Lietuvą ir pavergus daugelį kitų tautų, ukrainiečiai norėtų sudaryti vieną bendrą visų sovietų pavergtų tautų organizaciją, kuri vieningai kovotų už tautų išsilaisvinimą. Aš jo siūlymui pritariau, nes tikrai visų pavergtų tautų balsas buvo veiksmingesnis. Sutarėm susitikti vėliau. Tuo tarpu

aš pasiteiravau Vykdomosios Tarybos pirmininko V. Sidzikausko. Jis man patarė nesidėti su ukrainiečiais į vieną organizaciją, nes Baltijos valstybių statusas yra daug geresnis ir mums esą nenaudinga figūruoti kartu su jais. Aš sutikau su juo, kad mūsų statusas, kaip buvusios nepriklausomos de jure pripažintos valstybės, yra geresnis, tačiau gyvenime vieningai kovojant visom sovietų pavergtom tautom kartu galime laimėti daugiau. Tačiau man pasitraukus iš komiteto, tas sumanymas nebuvo realizuotas. Ir nūdien, po daugelio metų, mes neturime lietuvių—ukrainiečių draugijos ar kokio sambūrio, nors apskritai lietuviai su ukrainiečiais daugelyje sričių nuoširdžiai bendradarbiauja ir prireikus vieni kitiems talkininkauja.

Hanau stovykloje gyveno apie tris tūkstančius lenkų. Visi jie buvo paprasti darbininkai, nacių atvežti prievartos darbams. Jie gyveno gan ramiai ir mes su jais neturėjome nesusipratimų. 1946 m. Vatikanas įsteigė apaštalinę misiją Vakarų Vokietijoje stovyklose gyvenantiems įvairių tautybių katalikams globoti. Apaštališkasis delegatas, arkivyskupas Ciarlo vizitavo kiekvienos tautybės žmones jų pasirinktoje stovykloje. Lenkus jis turėjo vizituoti Hanau stovykloje. Anksčiau jis buvo nuncijum Brazilijoje. Kalbėjo italų, prancūzų ir portugalų kalbomis. Nė vienas lenkas tų kalbų nemokėjo. Kažkas jiems nurodė mane. Lenkų komitetas mane pakvietė būti vertėju ir prie vaišių stalo sudaryti jam kompaniją. Arkivyskupas buvo kalbus ir malonus žmogus. (Beje, lietuvius jis vizitavo Vysbadeno stovykloje.) Mes pasidalijome įspūdžiais apie Braziliją. Apie lenkus aš jam beveik nieko nepasakojau, nes jis ir taip gerai žinojo jų būklę. Naudojaus proga jį informuoti apie Lietuvą ir jos padėtį, taip pat lietuvius tremtinius stovyklose.

Lenkai buvo pakvietę kokį šimtą svečių. Tarp jų lenkų veikėjus iš Frankfurto, IRO vadovybę ir įvairių tautybių atstovus. Buvo ir dešimt lietuvių. Buvo sveikinimų ir pageidavimų. Visus nustebino vienas lietuvis, jaunas kunigužis, kuris atsistojęs kreipėsi į nuncijų lotynų kalba ir jam papasakojo apie Lietuvą ištikusią nelaimę ir tremtinių vargus prašydamas aukštąjį svečią papasakoti popiežiui

Pijui XII viską, ką jis čia yra matęs ir girdėjęs. Dauguma svečių nesuprato, apie ką kun. Lionginas Jankus kalbėjo. Tikriausiai jie manė, kad jis kalba lenkų šeimininkų paprašytas. Kalbėjo jis gražiai, jausmingai. Nuncijus teiravosi, kas jis toks. Aš jam atsakiau, kad jis yra Hanau lietuvių gimnazijos kapelionas. Jo dėka Vatikano nuncijaus vizitas pas lenkus baigėsi lietuviškais aidais.

Sia proga turiu paminėti, kad atvykęs į JAV kun. L. Jankus tapo labai veikliu BALF'o veikėju. Gavęs Sibiro lietuvaičių maldaknygės rankraštį, pasirūpino jį išversdinti į 10 kalbų ir išleisdinti milijoniniu tiražu. Jo prašomas, kiekvieną sekmadienį po pamaldų darydavau informacinius pranešimus apie pasaulio įvykius. Kun. L. Jankus buvo labai sumanus ir nepaprastai energingas žmogus, dėl ankstyvos mirties (1968 m.) nesuspėjęs kaip reikiant pasireikšti.

Siaip su lenkais retai kada tekdavo susitikti, o susitikę vengdavome kalbėti politiniais klausimais. 1948 m. birželio mėn. IRO sukviestoje emigracijos reikalų tarptautinėje konferencijoje susipažinęs su lenkų savaitraščio redaktoriumi, jam įteikiau lietuvių grafikų reprodukcijų albumą. Netrukus tame savaitraštyje buvo išspausdinta apie mūsų grafikus — P. Augių, V. Petravičių ir T. Valių recenzija, kurioje jie buvo detaliai išnagrinėti ir gerai įvertinti.

Labai nedaug gudų buvo atsidūrę Vokietijoje. Hanau apylinkėse jų nebuvo. Žinojau, kad jų esama, kad jie leidžia savaitraštį ir kad turi egzilinę Gudijos vyriausybę, nepalankiai nusiteikusią Lietuvos atžvilgiu. Vykdomosios Tarybos pirmininkas V. Sidzikauskas 1948.I.23 Miunchene surengė pasitarimą su gudų atstovais. Į tą pasitarimą ir aš buvau pakviestas atvykti kaip LTB CK pirmininkas. Pradėdamas pasitarimą, V. Sidzikauskas pažymėjo, kad kadaise Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ribose buvo visa Gudija, lietuviai taikiai sugyveno su gudais ir nesistengė jų sulietuvinti. Atkūrus nepriklausomą Lietuvos valstybę, lietuviai kiek išgalėdami talkino. Nūdien abi tautos yra inkorporuotos į Sovietų Sąjungą ir kenčia jos priespaudą. Mums, čia gyvenantiems tremtiniams, nėra

pagrindo nesugyventi. Tik reikia geros valios išsiaiškinti nesutarimams ir vaisingo bendradarbiavimo būdams rasti.

Jam atsakyti išėjo Gudijos egzilinės vyriausybės ministeris pirmininkas. Deja, jo pavardės jau nebeatsimenu. Jis atrodė vidutinio amžiaus vyras. Energingai kalbėdamas, jis pareiškė, kad Didžioji Lietuvos Kunigaikštystė yra buvusi bendra lietuvių—gudų valstybė, kad jos kunigaikščiai esą buvę gudiškos kilmės ir labiau priklauso gudams nei lietuviams, kad Vilnius su plačiom apylinkėm yra gudų žemė. Ir todėl lietuviai, jeigu nori su gudais draugiškai gyventi, turi tai pripažinti. Jis ilgai ir arogantiškai dėstė tariamas gudų teises, o mes, lietuviai, stebėdamies ramiai jo klausėmės nekeldami triukšmo. Jam baigus kalbą, V. Sidzikauskas atsakė esąs pritrenktas tokios agresyvios gudų atstovo kalbos ir nematąs jokios prasmės toliau tęsti šį pasitarimą ir apgailestaudamas jį užbaigiąs. Pasipiktinę ir su kartėliu skirstėmės iš to vieną valandą trukusio pasitarimo. Kaip vėlesnė patirtis parodė, gudai ir JAV tebėra agresyviai nusiteikę lietuvių atžvilgiu. Tai parodė ir jų liudijimas JAV kongrese (Kersteno komitetui), taip pat ir gudų vyskupo Č. Sipovičiaus (buvusio marijonų vicegenerolo) nepalankumas lietuviams Romoje. Ir ligi šios dienos (1988 m.) lietuviai neturi gerų ryšių su savo artimiausiais kaimynais gudais, kurie, patys būdami sovietų pavergti, visomis priemonėmis stengiasi nutautinti Gudijoje likusius lietuvius, neleidžia steigti lietuviškų mokyklų, draudžia viešai lietuviškai kalbėti ir skaityti.

Sovietams užblokavus kelius į Berlyną, atvėso JAV draugystė su jais. Sklido kalbos apie galimą dviejų didvalstybių karinį konfliktą. Virš Hanau stovyklos tolydžio skrido didžiuliai JAV transporto lėktuvai gabendami Berlynui maistą. Tremtiniai ėmė nerimauti. Nuo tada truputį prasivėrė durys emigracijai į Pietų Ameriką. Man teko aplankyti daugelį amerikiečių zonos stovyklų ir tremtiniams aiškinti gyvenimo ir darbo sąlygas Pietų Amerikoje. Buvęs Argentinos konsulas Kaune, Arnaldo Barsanti, po karo perkeltas į Miuncheną, man davė vizą su šeima emigruoti į Argentiną, tačiau mano uošvė, turėjusi du

brolius Čikagoje, atsisakė ten vykti. Kalbėdamas stovyklose, aš patardavau susilaikyti nuo emigravimo į Pietų Ameriką, nebent kas ten turi artimų giminių. Nepaisant mano patarimų, atsirado labai nekantrių žmonių, kurie, suvilioti agentų pažadais, išvyko į Kolumbiją ir Venesuelą, ten nuvykę nusivylė ir norėjo grįžti atgal.

KULTŪRINĖ VEIKLA

Lietuvių komitetas, tvarkydamas ir gerindamas stovyklos gyventojų ūkį, rūpinosi ir kultūrine reprezentacija. Stovyklą dažnai aplankydavo aukšti amerikiečių pareigūnai, senatoriai, kongresmenai ir žurnalistai, besidomintys perkeltųjų asmenų gyvenimu. IRO pareigūnai juos pavedžiodavo po stovyklos pastatus ir parodydavo, kaip tremtiniai gyvena ir dirba. Buvo svarbu aukštiesiems svečiams parodyti, ką jie sugeba gyvendami tokiomis vargingomis sąlygomis pasiekti ir atlikti meno srityje.

. Jie žinojo amerikiečius labai mėgstant pasiklausyti tautinių dainų ir pamatyti tautinius šokius. Todėl siekiant tinkamos reprezentacijos buvo svarbu pasirodyti su geru choru ir šokių grupe. Stovykloje jau buvo pradėta ta kryptimi veikti, tačiau pasigesta dirigento. Buvo surastas patyręs dirigentas Bronius Jonušas ir atkeltas į Hanau. Jis uoliai ėmėsi darbo ir 1946.VI.9 iškilmingo koncerto metu choras buvo pakrikštytas ir gavo „Dainavos" ansamblio vardą. Chorą sudarė 100 asmenų. Krikšto tėvai buvo Simas Sužiedėlis ir Emilija Gaučienė. Ji taip pat buvo ir ansamblio akompaniatorė. Ansamblio šokių grupei vadovavo Liuda Valiukaitė. Per savo gyvavimo laiką Vakarų Vokietijoje „Dainavos" ansamblis surengė 250 koncertų įvairiose stovyklose ir miestuose garsindamas Lietuvą ir jos dainų bei šokių grožį. Stovykla turėjo ne tik gerų dainininkų bei šokėjų, bet taip pat ir gausų būrį entuziastingų aktorių. Komiteto remiamas Jonas Kelečius suorganizavo jaunimo teatrą. 1946.I.29 įvyko pirmoji premjera — K. Binkio „Atžalynas". Dėl to ir pats teatras pasivadino „Atžalyno" vardu. Jis turėjo labai didelį pasisekimą, buvo gausiai lankomas ir išaugino kelis gabius aktorius:

J. Nivinskaitę, E. Vilutienę, J. Kelečių. „Atžalyno“ spektaklius režisavo J. Blekaitis, V. Valiukas, A. Škėma, S. Pilka. Per visą jo gyvavimo laiką suvaidinti 99 spektakliai. LTB CK savo lėšomis rėmė ir susikūrusį operos kolektyvą, 1947 m. pastačiusį Detmoldo mieste Rosinio operą „Sevilijos kirpėjas“, kurią dirigavo A. Kučiūnas. Tais pačiais metais Augsburge pastatytą Delibo baletą „Kopelija“ irgi dirigavo A. Kučiūnas.

Tuo metu jau buvo prasidėjusi emigracija. Jau daug kas išvyko į užjūrio kraštus. Ji palietė ir Tautinio ansamblio narius. Metų gale jis likvidavosi, labai daug pasitarnavęs lietuvių dainų ir šokių išpopuliarinimui. Likusį be darbo S. Sodeiką parsikvietėme į Hanau, nes „Dainavos“ ansamblio dirigentas, besiruošdamas emigruoti, pasitraukė.

1947 m. liepos 11 d. Augsburge įvyko lietuvių rašytojų draugijos narių visuotinis suvažiavimas, kuriame tariau žodį ir pasveikinau Tremtinių bendruomenės vardu.

Leidykla „Patria“ jam įamžinti išleido didelį almanachą su rašytojų kūriniais, kurį dailininkai gražiai iliustravo. Pirmąjį tuščią jo lapą suvažiavimo dalyviai tirštai užpildė savo autografais. Tai buvo Vydūnas, J. Aistis, F. Kirša, V. Ramonas, A. Baronas, B. Babrauskas ir kiti.

Man šis suvažiavimas dar atmintinas ir tuo, kad Stasio Santvaro siūlymu buvau priimtas į Rašytojų draugijos narius.

1948.XI.27 Felbache įvyko literatūros šventė ir Rašytojų draugijos premijų įteikimas. Laureatus pasveikinau LTB vardu. Draugijos premijas gavo F. Kirša už rinkinį „Tolumos“, kurį V. Petravičius gražiai iliustravo. Laureatas man jį padovanojo su prasmingu įrašu. Jurgis Jankus gavo premiją už romaną „Naktis ant morų“. BALF'o premiją laimėjo Vincas Ramonas už romaną „Kryžiai“, kuris vėliau sukėlė spaudoje aštrią polemiką. Lietuvos Raudonojo Kryžiaus premiją gavo Pulgis Andriušis už gamtos vaizdus knygoje „Anoje pusėje ežero“, kurią man dovanojo su ispanišku įrašu ir ta proga pasisakė esąs „užraugęs“ kitą, didesnį veikalą. Leidykla „Patria“ apdovanojo poetus Kazį Bradūną ir Henriką Nagį, o savaitraštis „Mintis“ — Liudą Dovydėną. Tai buvo didžiausia

ne tik tremtyje, bet ir išeivijoje premijų gausumu šventė. Daugelis tų premijuotų veikalų turi didelę literatūrinę vertę ir išliks ilgiem laikam.

Stovyklų lankymas, posėdžiavimas, pasitarimai su stovyklų vadovais ir organizacijomis palikdavo kiek laiko ir didesniuose centruose suteikdavo progų aplankyti išlikusius muziejus, bažnyčias, pilis ir šiaip įdomias vietas. Būdamas Frankfurte, Vysbadene, Augsburge, Miunchene, Ansbache, Tiūbingene, aplankydavau tų miestų įžymybes. Būdamas Fuldoje, aplankiau seną katedrą su šv. Banifaco, Vokietijos katalikų globėjo, palaikais. Ulme mačiau bažnyčią su aukščiausiu Europoje bokštu. Būdamas Miunchene, nuvykau į dvi Bavarijos karaliaus Liudviko II statydintas pilis: Lindenhofo ir Herren Chimsee. Pirmoji turi įspūdingas grotas, kuriose karalius mėgo žiūrėti Vagnerio operas, o antroji prie didelio ežero — Versalio rūmų pamėgdžiojimas.

Kita proga galėjau nuvykti į Bavarijos Alpes, kur lynu vagonėlis užtraukia į kalno viršūnę, o iš ten atsiveria įspūdingi vaizdai į plačią apylinkę. Pakeliui aplankiau ir Obermergau vietovę, kur kas 10 metų vyksta Kristaus kančios vaidinimai, garsūs visame pasaulyje.

Būnant Tiūbingene, pasitaikė proga nuvykti prie Bodeno ežero ir laivu plaukioti jo pakrantėmis. Kitoje pusėje — jau Šveicarijos miestas, kur vyko visuotinis bažnytinis suvažiavimas. Iš tolo matyti senoviškas pastatas, kuriame jis posėdžiavo, kur Vytauto siųsta delegacija popiežiui skundėsi dėl kryžiuočių žiaurumų ir kur popiežius davė sutikimą įsteigti Medininkų (Žemaičių) vyskupiją.

Taip pat teko dalyvauti Ateitininkų suruoštoje ekskursijoje iš Vysbadeno į Kelną, garlaiviu Reino upe. Sraunus, platus Reinas su pakrantės kalvose tūnančiomis pilimis, vynuogynais ir Lorelei kalnu labai įspūdingas. Prieš 20 metų vykdamas į Prancūziją, lankiaus didingoje gotikinio stiliaus Kelno katedroje. Dabar, po karo, į katedrą nebuvo galima įeiti, buvo bombų sužalota. Bismarkui įkūrus pirmąjį Reichą, atviroje plokštumoje buvo pastatytas didžiulis paminklas Prūsijai. Dabar tas paminklas stovi aptriušęs, liudydamas trečiojo Reicho, Hitlerio pavadinto

„tūkstantmečiu Reichu“, žlugimą.

1949 m. pradžioje buvau pakviestas atvykti į Schwabiah. Gavau perimti „Aidų“ žurnalo leidimą, nes dauguma jo leidėjų išvyko. Reikėjo siekti, kad jis netrukdomas eitų. Su mano, kaip atsakingo leidėjo, parašu, išėjo dar du „Aidų“ numeriai. Po to jis buvo perkeltas į JAV.

Tų pačių metų pradžioje Hanau įvyko gausus Lietuvių žurnalistų sąjungos suvažiavimas, kuriame Aleksandras Merkelis buvo išrinktas LŽ valdybos pirmininku, o aš jos sekretorium, nors dėl laiko stokos aktyviai spaudoje nebendradarbiavau. Praktiškai tas pareigas atlikdavo ponia Merkelienė, dirbusi LTB CK raštinėje.

IRO visais įmanomais būdais stengėsi greičiau ištuštinti stovyklas. Taip pat ir jų gyventojai ryžtingai rūpinosi kur nors išvykti ir pradėti normalesnį gyvenimą, nes į okupuotą Lietuvą niekas nenorėjo grįžti. Praėjus trejiems metams nuo karo pabaigos, Vakarų Vokietijoje vis sparčiau vyko atsistatymo iš griuvėsių darbai. Įvesta tvirta valiuta. Tai iš karto paveikė ne tik Vokietijos ūkį, bet ir stovyklų tremtinių gyvenimą. Dabar už DM galėjai pirkti, neliko juodosios rinkos ir spekuliacijos, cigaretės prarado savo išskirtinę vertę. Iš karto pakito mūsų tremtinių požiūris į spaudą ir knygas. Anksčiau stovyklos lietuviai išpirkdavo visą čia atvežamą spaudą ir knygas. Dažnai prie lietuviško pašto durų stovėdavo ilgos eilės ir J. Janušaitis vos spėdavo aptarnauti pirkėjus. Įvedus naujus pinigus, jų dėmesys spausdintam žodžiui labai nuslūgo. Eilės išnyko, o knygą jau retas kas beįsigydavo. Nauji pinigai pasunkino ne tik visuomeninę, bet ir kultūrinę veiklą, nes dabar daug sunkiau buvo galima pinigą uždirbti ir viskas pabrango.

Emigracijai vis plečiantis, buvau paragintas pradėti organizuoti ispanų kalbos kursus. Mat ne visi tikėjosi galėsią vykti į JAV. Buvo ir tokių, kurie turėjo giminių Argentinoje ar Urugvajuje ir norėjo pramokti ispaniškai. Norinčių lankyti ispanų kalbos kursus buvo 20. Pradėjęs darbą, neturėjau jokio vadovėlio kursų lankytojams. Laimei, Heidelberge gavau gerą vokišką ispanų kalbos vadovėlį. Remdamasis juo, rašiau lietuvišką. Kiekvienai pamokai paruoštą tekstą duodavau šapirografu spausdinti ir

kopijas išdalydavau kursantams. Iš tų pamokų susidarė pilnas lietuviškas ispanų kalbos vadovėlis. Jo vienas egzempliorius išliko. Jis man primena mano neilgai trukusį pedagoginį darbą. Radęs laisvesnio laiko, pradėjau rašyti ispanų—lietuvių kalbų žodyną. Buvau surašęs porą tūkstančių žodžių kortelių. Jas atsivežiau į Čikagą, tačiau tas žodynas JAV nebuvo aktualus, be to, ir laiko tam darbui tęsti neturėjau. Sužinojęs, kad Buenos Aires tokiam žodynui ruošti yra sudaryta komisija, vienam jos nariui nusiunčiau visas savo korteles, tačiau iki šiol (1987 m.) nieko negirdėti apie to žodyno ruošimą.

Lankydamasis Tiūbingene, susipažinau su prof. Pranu Skardžium, kuris tuo metu baigė rašyti lietuvių kalbos vadovą. Buvo taip įsitraukęs į vadovo rašymo darbą, jog kilo pavojus jo sveikatai, nes dirbo dienom ir naktim. Jis norėjo, kad tremtiniai emigruodami išsivežtų išsamų gerai paruoštą lietuvių kalbos vadovą. Tuo metu niekas neįsivaizdavo, kad didesniais būriais užjūrio šalyse susispietę išeiviai įsteigs lietuviškas šeštadienines mokyklas savo vaikams. Todėl jis labai skubėjo tą vadovą greičiau paruošti ir išversti. Jis man nusiskundė, kad tam vadovui neranda leidėjo. Tokios didelės knygos su nemažu kirčiuotu žodynu niekas nesiryžta išleisti, nes niekas neturi reikalingos DM sumos. Gailėdamas jo tokio didelio pasišventimo ir įvertindamas jo veikalo reikšmę, aš sutikau reikiamą sumą surinkti ir rasti leidėją. Grįžęs į Hanau, parašiau atsišaukimą, ragindamas tremtinius, kad prieš išvykdami į užjūrį užsiprenumeruotų lietuvių kalbos vadovą ir mano adresu siųstų 10 DM. Taip pat susitariau su „Ventos" leidyklos savininku Jonu Nemeikiu, kad jis rūpintųsi visais techniniais vadovo spausdinimo reikalais. Iki mano išvykimo į JAV suplaukė solidi 10 000 DM suma, kurią perdaviau VLIK'o iždininkui B. Gaidžiūnui. Nugalėjus daugelį techninių kliūčių, 1950 m. 606 puslapių vadovas išėjo. Buvo išspausdintas ant biblinio popieriaus 5000 egz. tiražu, įrištas į drobinius viršelius. Knygą gavau jau būdamas Čikagoje. Buvau patenkintas, kad mano pastangomis buvo atspausdinta išeiviams reikalinga ir naudinga knyga.

Taip pat tuo metu užsakiau LTB vardu savo bičiuliui Antanui Vaičiulaičiui, gyvenusiam JAV, paruošti dvi plačias antologijas tremtinių mokykloms. Vieną apžvalginę lietuvių poezijos, kitą — beletristikos. Jos abi turėjo išeiti Vakarų Vokietijoje, tačiau dėl prasidėjusios emigracijos išėjo jau Čikagoje. Poezijos antologiją suredagavo A. Vaičiulaitis ir J. Aistis, o beletristikos — Bernardas Brazdžionis ir Benys Babrauskas. Poezijos antologija pasirodė 1951 m., o beletristikos — tik 1965 m. Dėl šaltinių stokos tų antologijų nebuvo galima paruošti tremtyje. Švietimo tarybos rūpesčiu tremtyje buvo išleisti Vaižganto „Pragiedruliai" ir keletas vadovėlių. Atskiri asmenys ir leidėjai perspausdino V. Krėvės „Senųjų žmonių padavimus", Maironio „Jaunąją Lietuvą", „Pavasario balsus", J. Biliūno apsakymus, V. Kudirkos satyras. A. Vaičiulaičio kelias novelių knygas, V. Krėvės „Dangaus ir žemės sūnus" išleido „Sūduvos" leidykla.

TREMTIES DAILININKŲ PARODA

1948 m. pradžioje Lietuvos dailės institutas rekomendavo LTB Centro komitetui suruošti Hanau apžvalginę tremtyje gyvenančių dailininkų parodą. Centro komitetas sutiko ir man pavedė rūpintis visais parodos rengimo reikalais. Iš IRO administracijos buvo gautos buvusių arklidžių patalpos, kurias buvo galima lengvai pritaikyti tiems reikalams. Visiems parodos techniškiems reikalams tvarkyti LDI paskyrė dail. Liudą Viliamą. Jis dažnai atvykdavo į Hanau ir čia išbūdavo visą savaitę. CK paskyrė sumas 8 premijom, o tremtyje ėję savaitraščiai: „Lietuvių žodis", „Mintis", „Mūsų kelias" ir „Žiburiai" keturias premijas, kurias parodos atidarymo metu įteikiau žiuri išrinktiems žmonėms.

Dailininkai ir liaudies meno meistrai atsiuntė daug eksponatų, kuriuos L. Viliamas surūšiavo ir sukabinėjo. Buvo sutarta išleisti anglų kalba specialų parodos leidinį su 16 spalvotų reprodukcijų ir 44 vienspalvėm, taip pat įvadu bei trumpom menininkų biografijom, ką parašė dail. A. Valeška ir V. Vizgirda. Leidinėlis buvo pavadintas

„Lithuanian Art in Exile“. Dėl kreidinio popieriaus trūkumo turėjome nugalėti daug sunkumų. Tik per geras pažintis, tarpininkaujant vokiečių belaisviui rusui dailininkui, sulietuvėjusiam bedirbant Kauno valstybės operoje, Mikalojui Kovaliovui, buvo gautas reikalingas popierius.

Nepaprastai įdomi M. Kovaliovo istorija ir likimas. Kartu su daugeliu lietuvių tremtinių atsidūręs Miunchene, jis tapė amerikiečių pulkininkų portretus ir tuo įsigijo jų palankumą. Sutapęs su lietuviais ir gražiai kalbėdamas lietuviškai, jis norėjo kartu su jais ir emigruoti, bet kaip buvęs vokiečių karo belaisvis jis būtų buvęs grąžintas į Sovietų Sąjungą. Aš su A. Kalvaičiu ryžomės jį gelbėti. Pakeitėme jo pavardę iš Kovaliovo į Kovą ir parūpinome jam emigracijai reikalingus dokumentus. Jis emigravo į Venesuelą. Kažkur prie Karakoso maudėsi jūroje, didžiulio ryklio buvo užpultas ir nusineštas į gelmes. Dar reikia pažymėti, kad jis išleido puošnią operos solistės A. Dambrauskaitės monografiją.

Ruošdami parodą, tikėjomės susilaukti atidarymo iškilmėse daug lankytojų ir išplatinti daug iliustruoto leidinio kopijų. Tačiau dėl naujų pinigų įvedimo daugelis tremtinių paliko mažpinigiai ir be didelio reikalo niekur nejudėjo. Taip pat ir iliustruotą leidinį kas pirks, nes jis kainavo 5 DM. Pati paroda buvo aukšto lygio. Dalyvavo visi žymiausi tremties dailininkai ir liaudies meno meistrai. Buvo nutarta jos eksponatus perkelti į JAV. Dėl to turėjau daug rūpesčių. Reikėjo gauti vokiečių leidimą išvežti meno kūrinius. Reikėjo sudaryti eksponatų sąrašą su jų kainomis ir autorių pavardėmis anglų kalba. Amerikiečiai nedarė kliūčių, o vokiečiai pareikalavo 10 proc. nuo išvežamų eksponatų sumos ir eksponatų grąžinimo į Vokietiją parodai pasibaigus. Teko sudaryti naują sąrašą su gerokai sumažinta eksponatų verte. Sumą sumažinus iki 30 000 dolerių, reikėjo deponuoti 3000 dolerių užstatą. Tais laikais tai buvo didžiulė suma. Be to, reikėjo apmokėti transporto išlaidas iš Hanau į Bremeną, o iš ten laivu į New Yorką. Kreipiaus į Lietuvos konsulą P. Daužvardį Čikagoje. Šis atsakė neturįs lėšų. Kreipiaus į ALTĄ. Irgi atsakė neigiamai. Visas parodos perkėlimo

reikalas pakibo ore. Ėmiau ruoštis eksponatus grąžinti jų savininkams, kai netikėtai gavau ilgą Antano Olio telegramą iš Čikagos. Jis pranešė sutinkąs deponuoti 3000 dol. užstatą ir apmokėti eksponatų į New Yorką pervežimo išlaidas.

Vėliau patyriau, kad gegužės mėnesį New Yorke turės įvykti Tautininkų Sąjungos seimas ir kad jo metu bus atidaryta tremtinių menininkų paroda, atvežta iš Europos. Iš New Yorko toje parodoje atrinkti kūriniai buvo atgabenti į Čikagą ir A. Olio pastangomis eksponuoti Amerikos istorijos draugijos rūmuose miesto centre. Aš jau buvau atvykęs į Čikagą ir galėjau pasigrožėti mūsų dailininkų kūriniais, eksponuotais erdviose salėse. Apsilankęs pas A. Olį, kuris buvo didžiulės Čikagos sanitarinės įstaigos vadovas, jam padėkojau už jo kilniaširdišką lietuvių populiarinimą Amerikoje ir raginau jį atsiimti užstatytus 3000 dolerių, bet jis neskubėjo. Ir per vėlesnius susitikimus vis jam primindavau apie tą užstatą, bet kažkodėl jis neskubėjo. Netrukus jis mirė. Po kelerių metų susiorganizavo Pasaulio lietuvių bendruomenė ir jos pirmininku tapo Juozas Bačiūnas. Jam vykstant į Vokietiją, aš užsiminiau apie velionio A. Olio užstatą ir jį raginau mėginti jį atgauti. Grįžęs iš Čikagą, J. Bačiūnas man pranešė, kad užstato nepavyko atgauti, nes po 10 metų pagal įsisenėjimo teisę tie pinigai atiteko Vokietijos iždui. Iki šiol prisimenu Antaną Olį kaip šviesų kultūringą žmogų ir lietuvį patriotą ir apgailestauju dėl jo ankstyvos mirties.

SANTYKIAI SU VLIK'U IR VYKDOMĄJA TARYBA

Tapęs LTB komiteto pirmininku, vykau į Pfulingeną su oficialiu vizitu į VLIK'ą ir Vykdomąją Tarybą. Ta proga aplankiau ir prof. Juozą Brazaitį, kurį Kaune pažinau kaip J. Ambrazevičių, iškilų profesorių redaktorių, parašiusį įvadą mano išverstam J. Goetės „Jaunojo Verterio kančių" romanui. VLIK'o pirmininkas kun. N. Krupavičius (taip pat ir J. Brazaitis su šeima) patogiai gyveno iš vokiečių atimtoje viloje. Jį painformavau apie CK dar-

bus ir rūpesčius, o jis mane apie VLIK'o darbus ir ateities planus. Kartu pareiškė ir ko VLIK'as pageidauja iš LTB. Po to jis mane pakvietė pietų savo bute. Kitą dieną pietavau pas J. Brazaitį. Jis gyveno kitoje viloje. Per pietus susipažinau su jo žmona, kuri irgi buvo rašytoja. Malonu buvo matyti, kad prancūzų karinė valdžia sudarė mums patogias darbo sąlygas. Čia viešpatavo visiškai kitokia atmosfera nei amerikiečių zonoje.

Man esant J. Brazaičio darbo kambaryje, pas jį užėjo kun. Krupavičius ir įsakančiu tonu jam liepė jau nebeatsimenu ką atlikti. J. Brazaitis buvo labai lėtas ir kuklus vyras. Jis neprieštaraudamas sutiko, bet iš jo veido išraiškos mačiau, kad jam nepatiko toks jo šefo elgesys. Žinojau, kad jų asmeniniai santykiai nebuvo sklandūs. Gal tam turėjo įtakos ir tai, kad M. Krupavičius buvo krikščionis demokratas, o J. Brazaitis — tautininkas. Atsisveikinant kun. M. Krupavičius man įteikė kelis vieno prancūzų žurnalo numerius ir įsakė kelis jo pažymėtus straipsnius išversti į lietuvių kalbą. Aš irgi buvau nuolaidus ir, nors apsikrovęs darbais, sutikau tai padaryti. Ištesėjau žodį išversdamas tik vieną, kuris buvo išspausdintas „Tėvynės sarge".

Iš visų Vykdomosios Tarybos narių man daugiausia reikalų tekdavo turėti su įkurdinimo, arba emigracijos, tarnybos vadovu dr. Česlovu Masaičiu. Jis gan dažnai atvykdavo į Hanau. Mes nenorėjome, kad tremtiniai nedideliais būriais išsiskirstytų įvairiose užjūrių šalyse ir ten ištirptų, bet siekėme masinės emigracijos į kurią vieną pasirinktą šalį. Tačiau tai sunku buvo įvykdyti. Karo baimės psichozė vyravo daugelio tremtinių pasąmonėje. Jie norėjo kaip galima greičiau ir kaip galima toliau išvykti iš Vokietijos ir atsidurti kur nors Autralijoje ar Pietų Amerikoje. Gandai apie galimą karą su sovietais dažnai pasklisdavo stovyklose ir daugeliui kėlė baimę. Dauguma tremtinių tikėjosi patekti į JAV, tačiau amerikiečiai neskubėjo jų įsileisti. Reikėjo kantriai laukti. Su Č. Masaičiu pasidalydavome aktualiomis naujienomis ir spręsdavome iškilusius aktualius klausimus. Jis buvo ir, tikiuos, tebėra malonaus būdo vyras, su juo buvo lengva bendrauti.

Iš patyrimo Pietų Amerikoje žinojau, kad didesnio masto emigracija yra tautai žalinga, nors šią emigraciją skatino ne ekonominės, bet politinės priežastys. Apie 60 000 lietuvių tremtinių ruošiasi emigruoti. Vis vien jų išsibarstymas užjūrio šalyse mūsų tautai yra žalingas. Juo labiau kad daugelis jų yra išsimokslinę asmenys, turintys patyrimą profesionalai, intelektualai, rašytojai, menininkai, mokytojai ir kt., žodžiu, labai reikalingi Lietuvai. Tačiau pasirinkimo nebuvo. Grįžimas į okupuotą Lietuvą daugeliui būtų reiškęs tremtį į Sibirą, kančias, badą ir beprasmę mirtį. Ir buvo liūdna žinant, kad netrukus užsidarys plačiai išplėstas lietuviškų mokyklų tinklas, užges šakota kultūrinė veikla, išsibarstys ansambliai ir chorai, užsidarys lietuviški laikraščiai, nežinant ką iš viso to pavyks sukurti užjūrio šalyse. Tokios mintys ir jausmai temdė nuotaiką tariantis su Tremtinių įkurdinimo tarybos vadovu Č. Masaičiu.

RYŠIAI SU BALF'U

Karui pasibaigus ir šiek tiek sunormalėjus susisiekimui su JAV, Hanau stovyklą aplankė BALF'o vicepirmininkė A. Devenienė. Su ja buvau susipažinęs Kaune, jos tėvo Jono Vileišio namuose. Ji aplankė didesnes tremtinių stovyklas ir informavo apie galimybes emigruoti į JAV. 1946 m. pradžioje, man esant Lietuvių komiteto pirmininku, vieną popietę buvau pašauktas į komiteto raštinę priimti iš Frankfurto atvykusio vieno amerikiečių pareigūno. Jį džipu atvežė vienas amerikietis karys. Man pasisakė esąs kun. Juozas Končius, BALF'o pirmininkas. Per dvi valandas aš jam turėjau parodyti visas svarbesnes stovykloje veikiančias įstaigas, nes jis tuoj turįs grįžti į Frankfurtą. Jis vilkėjo amerikiečių karininko uniforma. Aš jį nuvedžiau į gimnaziją. Man atidarius klasės duris ir pasakius, kad yra svečias, mokiniai sustodavo, tačiau svečias nė žodžio netaręs apsisukęs išeidavo. Jį vedžiau į technikos dirbtuves, į koplyčią, į virtuvę, į sandėlius. Visur žygiavome karišku žingsniu per erdvias stovyklos aikštes. Taip prabėgo dvi valandos. Kadangi džipo dar nebuvo,

grįžome į raštinę. Kol laukėme, jam papasakojau apie stovykloje veikiančias organizacijas, ansamblį, jaunimo teatrą ir mūsų išgyvenamus nepriteklius. Jis niūriai klausėsi nieko manęs neklausdamas, nuolat į laikrodį žvilgčiodamas. Laikas slinko lėtai. Jau sutemo, o džipo vis nebuvo. Atėjo metas vakarieniauti, bet jam rūsčiai tylint ir nieku nesidomint, aš jo nekviečiau pas save. Taip abu paniurę sėdėjome laukdami atvažiuojant karinio džipo. Tada prisiminiau, kad tą vakarą „Atžalynas" statė K. Binkio „Atžalyną" ir jam pasiūliau eiti pažiūrėti spektaklio. Nenoromis jis sutiko. Spektaklis jau buvo įpusėjęs. Pasinaudodamas pertrauka, žiūrovams pasakiau, kad yra pas mus atvykęs BALF'o pirmininkas kun. J. Končius, kuris daug pagelbsti tremtiniams, jį pasveikinau stovyklos vardu ir prašiau tarti žodį. Visiems plojant, jis prabilo ir trumpai papasakojo apie BALF'o pastangas pagelbėti tremtiniams. Spektakliui pasibaigus, vėl grįžome į raštinę. Tik apie 11 val. atvažiavo karys parvežti kun. Končiaus. Toks buvo mano pirmas susitikimas su juo. Vėliau jis dar kelis kartus lankėsi stovykloje, bet jau nebebuvo toks išdidus. Stengėsi nusifotografuoti prie drabužių sandėlio, kai tremtiniams buvo dalijami švarkai ir suknelės. Vėliau Hanau lankydavo jau nuolatiniai BALF'o įgaliotiniai: Kazys Baltramaitis, Jonas Valaitis ir panelė Rovaitė. Visi jie buvo paslaugūs, draugiški. Su jais susitikdavau ir kitose stovyklose ir kartu sprendėme emigracijos klausimus.

1949 METAI

Man buvo sunki 1949 m. pradžia. Ta prasme sunki, kad reikėjo labai dažnai važinėti į posėdžius ir konferencijas. Detmolde, anglų zonoje, įvyko konferencija, kur buvo aptariamos problemos, iškilusios prasidėjus emigracijai. Kiek vėliau, taip pat Detmolde, įvyko pasitarimas su Lietuvos pasiuntiniu Londone B. Balučiu. Suvažiavusiems veikėjams, jau pakėlusiems sparnus išsisklaidyti po platųjį pasaulį, jis davė tėviškų ir išmintingų patarimų. Tai buvo jo lyg ir atsisveikinimo kalba, nes netrukus jis mirė. Detmolde susipažinau su buvusiu Lietuvos pasiun-

tinybės Berlyne patarėju Leopoldu Dymša. Susitikau ir su senu draugu Juozu Leimonu, Lietuvių sąjungos anglų zonoje pirmininku.

Emigracijai vis plečiantis ir daugeliui Centro komiteto narių laukiant greito išvykimo, reikėjo paskubom šaukti Tremtinių bendruomenės suvažiavimą ir išrinkti naują vykdomąjį organą. Trečias ir paskutinis suvažiavimas įvyko Hanau 1949.V.18. Aš padariau išsamią CK veiklos apžvalgą. M. Reklaitis davė piniginę apyskaitą. Abu pranešimai atstovų buvo priimti ir Centro komitetui buvo padėkota. Kadangi daugelis tremtinių netrukus turėjo emigruoti, atrodė, jog netolimoje ateityje Tremtinių bendruomenės veikla labai susiaurės, nes mažai liks lietuvių, daugelis stovyklų bus likviduota. Todėl sunku buvo išrinkti naują Centro komitetą ir nutarta, kad keli CK nariai dar kurį laiką pasiliks. Be to, nutarta išrinkti dar keturis narius, ketinančius dar kiek pasibūti. Dr. Eugenijus Noakas sutiko laikinai eiti CK pirmininko pareigas. Kadangi nebuvo aišku, kur bus naujo CK raštinė, visas jau nebeaktualias CK bylas sukroviau į dvi didžiules dėžes ir jas išsiunčiau į Čikagą Seserų kazimieriečių vienuolynui laikinai pagloboti. Tos dėžės, ilgai buvusios vienuolyne, buvo perkeltos į mažesnį vienuolyno pastatą kitoje gatvės pusėje ir padarė pradžią Pasaulio lietuvių archyvui.

Išvežus LTB archyvą ir ištuštėjus raštinei, jaučiaus atlikęs jai paskutinį patarnavimą. Ji per ketverius metus Vokietijoje buvo įkūrusi mažą Lietuvos respubliką su plačiai išplėstu švietimo tinklu: vaikų darželiais, pradžios mokyklom, gimnazijom ir įvairiais kursais, su reprezentaciniais dainų ir šokių ansambliais, teatrais, su aukšto lygio periodine spauda ir knygų leidyklomis, su gausiomis profesinėmis organizacijomis. Ir visa tai dabar mes patys nelemto likimo lėmimu išvykdami išardome, sustabdome.

Gegužės 31 d. Hanau aikštėje sustojo sunkvežimis, į kurį sulipo kelios dešimtys lietuvių, tarp jų ir aš su šeima. Mus nuvežė į Butzbacho pereinamąją stovyklą, o iš ten birželio 2 d. — į Gronau stovyklą. Joje išbuvome dvi savaites. Vyko sveikatos tikrinimai, klausinėjimai, doku-

mentų tvarkymas. Perėję tą įkyrų procesą, buvome nuvežti į Bremeno uostą ir susodinti į amerikiečių laivą „General Heintzler“, kuris mus birželio 14 d. atvežė į New Yorką. Birželio 14 d. visi lietuviai susirinko ant laivo denio paminėti tragiškų išvežimų. Ta proga buvau paprašytas tarti žodį, kuris buvo dvejopai liūdnas — dėl pačių tragiškų išvežimų ir dėl mūsų kelionės ne į Tėvynę, bet į tolimą, svetimą šalį, kurioje mūsų laukia sunkus darbas ir nauji įsikūrimo vargai. Sudainavę keletą lietuviškų dainų, išsiskirstėme liūdnai nusiteikę, nors Atlantas buvo ramus ir skaisčiai švietė saulė.

Birželio 19 d. rytą tolumoje pamatėme New Yorko dangoraižius ir Laisvės statulą. Netoliese nuo jos praplaukdami ją sveikinome kaip laisvės simbolį, mums žadantį laisvą gyvenimą Naujajame pasaulyje.

IR VĖL SAN PAULE

1984 m. sausio mėnesio pradžioje buvau maloniai nustebintas gavęs pranešimą, kad San Paulo meno kritikų draugija man paskyrė premiją už neseniai išleistą mano sudarytą brazilų poezijos antologiją „Lianų liepsna“. Buvau kviečiamas atvykti į San Paulą tos premijos pasiimti. Kartu patyriau, kad toji brazilų meno kritikų draugija yra sudaryta iš daugelio brazilų kultūros sričių atstovų: visų žanrų šakų literatūros, meno, muzikos, kino, televizijos ir t. t. specialistų. O premija skiriama ne piniginė, bet diplomas ir medalis.

Ne kartą buvau svajojęs vėl pamatyti Braziliją, bet neturėjau kokio specialaus akstino. O dabar buvau kviečiamas atvykti pasiimti premijos. Ne tiek man rūpėjo premija, kiek didelis buvo noras vėl pamatyti San Paulo lietuvių koloniją ir išlikusius draugus. Nepaisydamas savo amžiaus ir ne per stiprios sveikatos (susilpnėjusių akių), vieną skaistų birželio rytą atsidūriau San Paulo aerodrome ir buvau savo senų draugų sutiktas.

Premija man, kartu ir kitiems laimėtojams buvo įteikta 1984 m. birželio 18 dieną miesto teatro perpildytoje salėje. Gavau diplomą ir medalio vietoje originalų žinomos brazilų dailininkės grafikos paveikslą. Įteikdamas

diplomą, draugijos pirmininkas priminė mano ankstesnį buvimą San Paule ir eitas pareigas, apgailestavo dėl Lietuvos pavergimo ir dėkojo už mano pasitarnavimą brazilams. Kadangi dėl tos premijos varžėsi dar keturi pretendentai, San Paulo lietuviai džiaugėsi, kad laimėjo lietuvis ir jų būrys, dalyvavęs iškilmėse, mane sveikino.

Antro pagerbimo susilaukiau liepos 4 dieną, kai aukščiausio San Paulo dangoraižio terasoje Istorijos Akademija suruošė iškilmingus pietus, kuriuose dalyvavo apie 80 asmenų. Iš pradžių buvo pagerbtas vienas japonas, parašęs plačią studiją apie japonų įsikūrimą San Paule, o paskui viena seniausia brazilų poetė. Ji padeklamavo vieną savo eilėraštį. Pažymėjęs japono ir brazilės nuopelnus, pirmininkaujantis jiems įteikė diplomus. Paskutinis buvau pagerbtas aš. Man buvo įteikti du diplomai ir medalis. Istorijos Akademijos sekretorius savo žodyje iškėlė lietuvių tautos didvyrišką kovą prieš sovietų priespaudą, kovą už tikėjimo laisvę ir žmogaus teises, priminė mano pasidarbavimą būnant konsulu San Paule ir lietuvių kolonijos nuopelnus siekiant San Paulo ūkinės bei kultūrinės pažangos. Literatūros Akademijos vardu kalbėjęs lietuvių kilmės rašytojas Henrique Alves pagyrė mano į antologiją įtrauktų poetų atranką. Gerai vertino lietuvių emigrantų darbštumą, sąžiningumą ir veržimąsi į mokslus.

Istorijos akademijos sekretorius man įteikė Bandeirantės ordino garbės nario diplomą, o H. Alves — San Paulo valstijos Švietimo ministerijos Andradės ordino medalį ir diplomą. Aš jiems nuoširdžiai dėkojau. Po kelis kartus apsikabinome ir pasitapšnojome per petį. Abu pagerbimai buvo paminėti informacijų tarnybų. Henrique Alves pasirodė esąs nepaprastai nuoširdus žmogus (iš profesijos medikas, medicinos daktaras), jaunystėje lankęs lietuvišką mokyklą, bet dabar lietuviškai nebemokąs kalbėti. Tačiau išliko lietuviškos dvasios ir lietuviams kuo galėdamas padeda. Pats redaguoja ir dažnai pats užpildo savaitraščio „Mūsų Lietuva“ portugališką priedą jaunimui. Reiškiasi kaip beletristas ir literatūros kritikas. Aš buvau sujaudintas jo draugiškumo ir nuoširdumo, man rodomo visais atvejais. Neturėjau atsivežęs nieko ypatingesnio. Dovanojau jam šv. Kazimiero sukaktuvinį medalį.

Vienas pirmųjų mane aplankiusių mano buvusių bendradarbių buvo žurnalistas Stasys Vancevičius, anuo metu redagavęs savaitraštį „Lietuvis“, žymiausią San Paulo lietuvių laikraštį. Prisiminėm tuometinį lietuvių kolonijos žydėjimo laikotarpį ir apgailestavom dėl dabartinio jos nuosmukio. S. Vancevičius buvo rimtas ir uolus žurnalistas, per 50 metų nenutraukęs ryšio su lietuviška spauda. Labai apgailestavau sužinojęs apie jo mirtį 1988 m. San Paule.

Per tą šešių savaičių viešnagę daug ką pamačiau ir patyriau. 1938 m. San Paulo miestas turėjo 900 000 gyventojų, o 1984 m. — vienuolika milijonų. Tapo milžinu, dangoraižių miestu. Dėl kalnuotumo labai susispaudęs, todėl turi stiebtis aukštyn. Miestui plečiantis, kai kurios kalvos buvo nukastos, šlaitai išlyginti ir nutiestos tiesios gatvės. Yra dviaukščių gatvių, kur judėjimas vyksta viršuje ir apačioje. Automobiliai mažyčiai, dažniausiai „folkswagenai“ ir „tojotos“, bet greiti, visad skubantys. Miesto centre begalės pėsčiųjų, beveik lipa vienas kitam ant kulnų. Daugiausia jauni vyrukai ir merginos, dažniausiai kelnėti ir, atrodo, neturį ką veikti. Gatvės siaurokos ir kreivos, nėra vietos medžiams. Jeigu atsiranda koks laisvas rėželis, tai ten stypso nykštukės palmelės. Bet visur švaru. Šaligatvius ir namų laiptus valo ir plauna namų savininkai. Tik miestui priklausančiose aikštėse pilna popierių ir šiukšlių. Toliau nuo centro, šoninėse gatvėse namai susiglaudę. Beveik kiekvieną saugo geležinės tvoros ar vartai. Už jų, priekinėse aikštelėse pūpso automobiliai, žydi gėlės ir auga kokia palmė ar dekoratyvinis krūmas.

Daug daugiau erdvės turi nauji kvartalai, kur nutiestos plačios gatvės, prisodintos medžių ir gražių namų. Tai pasiturinčiųjų rajonai. Plačiausia ir judriausia miesto gatvė — avenida Paulista, imponuojanti savo naujoviškais dangoraižiais ir nepaprastai intensyviu judėjimu. Joje kai kur išlikęs vienišas vienaaukštis turtuolio palociukas atrodo kaip tarp milžinų įsiterpęs nykštukas.

Teko matyti ir San Paule didžiuliam plote pastatytą universiteto miestelį (campus). Čia pristatyta daug pastatų įvairiems fakultetams ir studentų bendrabučiai, erdvu

ir galima pilnais plaučiais alsuoti. Čia daugelio lietuvių vaikai baigė aukštuosius mokslus ir įsigijo profesijas. Taip pat lankiausi ir valstybiniame muziejuje, kuris įkurdintas labai erdviuose buvusios architektūros mokyklos rūmuose. Jame apstu senosios ir moderniosios tapybos bei skulptūros darbų. Vyrauja peizažai ir portretai, nors nemaža ir siužetinės tapybos. Iš tų man įsiminė portugalo dailininko Teixeira Carneiro paveikslas, vaizduojąs didį poetą Luis Camoensą, skaitantį savo epinę poemą „Os luziades", ir kiti — brazilo dailininko Antonio Parreiras, pavadintas „Romano pabaiga", vaizduojąs labai erdviam lauke, pakelėje gulintį nusišovusį jauną vyrą su revolveriu rankoje, o prie jo priėjęs pabalnotas arklys laižo jo kruviną žaizdą; paveikslas daro niūrią nuotaiką, bet kartu ir jaudina gyvulio meilė savo mirusiam šeimininkui. Pamatęs ant sienos šalia paveikslo kortelę su užrašu: „Lazer Segall, nascido em Vilnius, Lituania", įsižiūrėjau į paveikslą, vaizduojantį tankiai sųaugusius labai žalius bananų lapus, o jų priekyje — gan niūrią galvą, gal paties dailininko. Kataloge perskaičiau, kad Lozorius Segalis anksčiau gyveno Vokietijoje ir ten esąs laikomas vienu iš vokiečių ekspresionizmo pradininkų. Pasirodė, kad San Paule yra L. Segalio muziejus, kuriame kaupiami jo tapybos darbai. Mano bičiulis Alsas mane ketino nuvesti į tą muziejų, tik abu neturėjome laisvo laiko. Apskritai šituo muziejumi buvau kiek nusivylęs. Eidamas į jį, tikėjaus pamatyti daug paveikslų brazilų gyvenimo temomis ir brazilų gamtos vaizdų. Deja, jų ten mačiau labai nedaug. Vyravo miestas su įvairiom jo gyvenimo apraiškom.

Išeidamas iš muziejaus, susidariau įspūdį, kad patys brazilai mažai turi žymių dailininkų. Jeigu į San Paulą būtų atvežta mūsų rinktinių dailininkų darbų paroda, Domšaičio, Galdiko, Valiaus ir Petravičiaus darbai padarytų didelę staigmeną.

Lankydamas anksčiau perdėm lietuviškus Vila Zelinos, Vila Belos ir Mookos rajonus, mačiau, kad jie neatpažįstamai pakitę. Lietuvių bažnyčia, iš pradžių stovėjusi vieniša tuščiam lauke, dabar iš visų pusių apsupta vėliau

pastatytų namų. Vila Zelinos, Vila Belos ir Mookos rajonai atrodo kaip seni su siaurom, dažnai kreivokom gatvėm ir su susigūžusiais namais namiūkščiais. Dabar jie labai praskiesti. Jaunos lietuvių kartos išsikėlė į turtingesnius rajonus. Lietuvių bažnyčia, su tokiu vargu kun. Suginto statydinta, baigia virsti brazilų bažnyčia. Sekmadieniais mišių metu lietuvių susirenka apie 50, o per brazilų pamaldas prisipildo pilna. Joje darbuojasi keturi lietuviai kunigai (trys iš jų pensininkai), tačiau lietuviškoje veikloje jie nedalyvauja. Kaip parapijos klebonas kun. J. Šeškevičius man pasakė, esą dabar parapijos uždavinys palaidoti likusius senus lietuvius. Nieko nedaroma pritraukti lietuviškam jaunimui prie parapijos, kokia nors forma jį suorganizuoti, įdiegti jam lietuvišką sąmonę.

Kitoje miesto dalyje veikia personalinė šv. Kazimiero parapija tėvams jėzuitams priklausančiuose namuose. Tėvai jėzuitai, išvykdami iš San Paulo, juos perdavė saleziečiams, kurie administruoja joje įrengtą bažnyčią. Tą koplyčią daugiausiai lanko irgi brazilai. Ten turi savo kampelį „Mūsų Lietuvos" savaitraščio redakcija bei administracija. Ten posėdžiauja ir Lietuvių bendruomenės taryba bei valdyba. Ten nuoširdžiai darbuojasi kun. Pranas Gavėnas. Jis ir redaktorius, ir klebonas, ir rašytojas, ir ryšių su brazilais mezgėjas. Nūdien šv. Kazimiero parapijos namai yra tarsi mažas lietuviškos veiklos San Paule centrelis.

Dėl lietuvių išsimėtymo po milžinišką miestą, dėl jaunųjų kartų nutautėjimo ar nesidomėjimo lietuviškais reikalais, taip pat ir dėl lėšų trūkumo Bendruomenės veikla yra silpnoka. Nėra gausu ir tam darbui pasišventėlių. Jau daugiau kaip 50 metų veikia ir Lietuvių sąjunga Brazilijoje. Ji administruoja tris išlikusius buvusių lietuviškų mokyklų pastatus. Iš jų nuomos sukaupė nemažą kapitalą ir prireikus padeda vykdyti lietuviškus užmojus ar apmoka kelionių išlaidas jaunimui, vykstančiam į dainų ar šokių šventes JAV bei jaunimo kongresus. Dabartiniu metu LB ir LSB pastangom Vila Zelinoje, Lituanijos aikštėje, statomas memorialinis Lietuvos laisvės paminklas, kurį ruošiamasi iškilmingai atidengti 1985 m. vasario 16 d.

Kiek man teko būti pas San Paulo lietuvius apylinkėse, radau juos gerai gyvenančius, o kai kuriuos net prabangiai. Man buvo malonu, kai keletas jų man dėkojo už kadaise jiems padarytas paslaugas. Deja, nė vieno jų aš neatpažinau ir negalėjau prisiminti, ką gera jiems buvau padaręs, iki jie patys nepapasakojo.

Turėdamas įvairių pavedimų, pirmiausia susisiekiau su prelatu Pijum Ragažinsku, tikėdamasis iš jo gauti daugiau žinių ir nuotraukų Venancijaus Ališo poezijos rinkiniui. Jis mane pasitiko prie lietuvių bažnyčios vartų. Tada sutarėm, kad geriausia pradėti vizitą aplankant lietuvių seserų pranciškiečių laikomą gimnaziją, čia seniai įsikūrusią. Buvau girdėjęs apie jų veiklą, bet neįsivaizdavau, kaip iš tikrųjų jos tvarkosi. Jų gimnaziją lanko 1600 moksleivių ir ten mokytojauja 71 mokytojas. Daug pastatų, daugybė klasių, pilna knibždančių vaikų. Mudu lydėjo ir aiškino dvi seserys vienuolės, gražiai kalbančios lietuviškai. Vienam pastate įrengta didžiulė salė, kurioje telpa daugiau kaip tūkstantis žiūrovų. Joje vyksta ir vasario 16 minėjimai. Šiaip viskas braziliška. Baigus gimnazijos lankymą, seserys vienuolyne mus pavaišino kava ir užkandžiais. Aš stebėjausi lietuvaičių seserų sugebėjimu išugdyti tokią didžiulę mokymo įstaigą ir ją išlaikyti tokio aukšto lygio.

Grįžtant prelatas mane pakvietė užeiti pas jį. Jis netoliese gyveno nuosavuose namuose. Pasisakė turįs keturis V. Ališo dar nespausdintus eilėraščius. Žadėjo juos surasti ir man įteikti, tačiau nesurado ir grįžau namo be jų. Gurkšnodamas alų, klausiaus įdomaus pasakojimo apie gan dažnas ir ilgas jo keliones po dabartinę Lietuvą. Pokalbį nutraukė atėję du žymūs San Paulo lietuvių veikėjai: Jonas Tatarūnas, LBT pirmininkas, ir Aleksandras Bumblis, LSB pirmininkas. Šis pastarasis mane pakvietė padaryti pranešimą Sąjungos nariams ir svečiams. Mielai sutikau. Atsisveikinę su šeimininku, visi trys užėjome pas kleboną, kun. Juozą Šeškevičių, kuriam buvau atvežęs St. Ylos knygą apie Čiurlionį. Klebonas mus pavaišino arbata ir sausainiais. Ta pačia proga įėjau į šv. Juozapo bažnyčią, kurią dabar po 45 metų vėl pamačiau. Ją man parodė kun. Kavolis, nusiskųsdamas, kad netrukus ji pa-

liks brazilų bažnyčia, nes lietuviai mažai ją belanko. Bažnyčios vidus buvo labai pagražėjęs. Darė jaukų įspūdį. Ir pagalvojau: vargšai tie lietuviai. Su kokiu dideliu vargu ir aukomis Šiaurės ir Pietų Amerikoje jie statydino lietuviškas bažnyčias tikėdamies, kad jos ilgai ilgai tarnaus jiems ir jų vaikams, bet pasirodo, kad jei ne jų vaikai, tai jų vaikaičiai, ieškodami geresnių gyvenimo sąlygų, išsibarstė, paliko lietuviškas kolonijas su jų bažnyčiomis, kurios viena po kitos perimamos svetimtaučių, kurie jas perima gražiai išpuoštas, gerai įrengtas, su moderniom klebonijom ir mokyklom, nes lietuviai joms statyti sudėjo tiek daug aukų.

Viešnagės pradžioje atsirado proga aplankyti žymiausią Brazilijos katalikų Dievo Motinos Aparecidos (pasirodžiusiosios) šventovę. Ji yra už 300 km nuo San Paulo. Prieš 200 metų žvejai iš pro ten tekančios upės tinklu ištraukė mažą statulėlę be galvos. Tada antrąkart įbridę ištraukė ir jos galvą. Ji buvo sulipdyta ir padėta senoje miestelio bažnyčioje, o ilgainiui pradėjo garsėti stebuklais. Bet man esant San Paule 1935—1938 m., dar nebuvo taip išgarsėjusi, kaip dabar. Neseniai jos garbei buvo pastatyta didinga bažnyčia kitoje daubos pusėje su 24 aukštų bokštu. Kun. P. Gavėno vadovaujama, lietuvių maldininkų ekskursija dviem autobusais atvyko į Aparecidą, kur buvo atlaikytos specialiai lietuviams mišios. Jų metu giedojo lietuvių skautų chorelis. Pirmą kartą mačiau bažnyčią be altorių, be paveikslų ir be statulų. Vien tik sienos ir langai, pro kuriuos pučia vėjai. Kadangi nenutrūkstama srove plaukia maldininkų minios, sunku susikaupti maldai. Pati Dievo Motinos statulėlė stovi šoninėje nišoje, iš tolo vos įžiūrima. Kažkoks iškrypėlis neseniai ją sudaužė. Vėl sulipdyta, dabar vakarais ji pernešama į senąją bažnyčią, kur saugiau. Maldininkai, norintys prie jos pasimelsti, turi eilėmis eiti kartelėmis nužymėtais takais, negalėdami kiek ilgiau užtrukti, nes juos stumte stumia kiti. Dabar per gilią daubą į senąją bažnyčią ir į miestelį pastatytas aukštas ir platus tiltas, kuriuo patogu ir be vargo galima pasiekti kitą krantą. Juo eidamas, matai ir senuosius siaurus, stačius laiptus, pri-

šlietus prie daubos sienų, ir stebies, kaip žmonės galėjo jais kopti aukštyn. Bazilikos bokšte 22 aukšte įrengtas muziejus, kuriame sukaupta daugybė senovės apyvokos daiktų, rūbų, porceliano, sidabro ir netgi išsaugotas tinklas, kuriuo buvo sužvejota Marijos statulėlė. Prie bazilikos yra ir užkandinė, talpinanti 15 000 lankytojų. Joje patogiai susėdę, užkandžiavome ir mes. Tai buvo netikėta, bet man labai įspūdinga kelionė.

Prieš man išvykstant iš San Paulo, poetas K. Bradūnas mane paprašė jo redaguojamam V. Ališo (kun. A. Armino) poezijos rinkiniui parvežti jo statydintos bažnyčios, jo vardu pavadintos aikštės ir jo antkapio nuotraukų, o iš kun. Ragažinsko užsilikusius poeto rankraščius. Laimingu sutapimu, rytojaus diena po mano atvykimo buvo sekmadienis ir tą dieną Maua mieste (40 km nuo San Paulo) buvo minima 30 metų nuo Maua parapijos įsteigimo, 21 kun. Armino klebonavimo ir 9 metai nuo jo mirties. Į tas iškilmes vyko LBT pirmininkas J. Tatarūnas su žmona Vera, kapitonas J. Čiuvinskas. Jie mane pakvietė vykti kartu su jais. Įvažiavęs į miestą, ant aukštokos kalvos pamačiau iš akmenų sumūrytą bažnyčią, šalia jos — gimnazijos ir klebonijos pastatus, irgi kun. Armino statydintus. Bažnyčia graži, su į palubes iškilusiu altorium. Mane stebino, kad prieš mišias visi pamaldų dalyviai, netgi ir vaikai, dviem eilėm ėjo prie netoli altoriaus stovinčių pintinių ir į jas metė savo aukas. Taip pat visi, dideli ir maži, tokia pat tvarka priėmė komuniją. Giedojo gražiabalsis choras. Klebonas, kanauninkas don Belisario per pamokslą išryškino „monsinjoro Aleixandres" nuopelnus parapijai ir miestui, pabrėžė jo užmegztą dvasinį, draugišką ryšį tarp lietuvių ir brazilų ir kartu tarp Brazilijos ir Lietuvos, kuri dabar kenčia sovietų jungą ir didvyriškai kovoja už tikėjimo laisvę ir žmogaus teises. Reiškė užuojautą lietuvių kolonijos atstovams, kurių, deja, tebuvo tik trys, ketvirtas, aš — jų svečias. Po mišių klebono vedami nuėjome į kitą bažnyčios galą, prie A. Armino antkapio. Čia choras sugiedojo dvi giesmes, don Belisario tarė žodį, aš susipažinau su juo, keletą kartų nusifotografavome. Po visų iškilmių klebonas mus ir kitus svečius nuoširdžiai pavaišino.

Advokatas Povilas Žumbakis irgi mane buvo įprašęs išgauti iš poeto Klemenso Jūros mirusio monsinjoro Zenono Ignatavičiaus dienoraštį, kuriame buvo surašyti II pasaulinio karo įvykiai Minske, kur jis buvo lietuvių bataliono kapelionu. Kartu aš buvau įspėtas, kad Kl. Jūra niekam nenori jo perleisti ir kad reikėsią su juo kietai derėtis. Kl. Jūra gyvena toli už Santos miesto. Man sunku buvo gauti žmogų, kuris sutiktų mane ten nuvežti, nes dėl įvairių priežasčių niekas nenorėjo pas jį važiuoti. Po ilgesnių derybų Kl. Jūra sutiko padaryti dienoraščio „xerox" kopiją ir ją man įteikti. Ir tikrai netrukus ji man buvo įteikta. Aš ją parvežiau ir perdaviau P. Žumbakiui.

Norėdamas vėl pamatyti Gvaružos (Guaruja) salą, kur dažnai savaitgaliais atvykdavau pasimaudyti Atlante ir kuri anuomet buvo apytuštė, vykau senuoju, pavojingu, bet labai įspūdingu plentu, o grįžau nauju, neseniai nutiestu greitkeliu, pavadintu Emigrantų keliu, kuris tiesus kaip styga per daugelį tunelių ir tiltų atveda į Santos miestą ir uostą perskrodęs kalnus ir pralėkęs virš bedugnių. Anuomet Santos miestas turėjo 30 000 gyventojų, dabar — vieną milijoną, o Gvaružos pusračio pavidalo pakrantę juosia vienas prie kito prigludę dangoraižiai. Didesnių švenčių metu ten sugarma apie milijoną vasarotojų, kurių dauguma nesutelpa viešbučiuose ir lieka nakvoti paplūdimyje. Mano globėjų Čiuvinskų bičiulis, advokatas Slėsoraitis mus apvedžiojo po visą Gvaružą. Negalėjau atsistebėti taip pakitusia sala, kuri dabar atrodė kaip didmiestis. Apgailestavau dėl tos pažangos, nes sala prarado turėtą jaukumą, ramybę ir virto masių sambūriu.

Mano dideliam nusiminimui, visos nuotraukos, mano ar kitų patyrusių fotografų darytos mano labai moderniško aparatu, visai neišėjo. Netekau užfiksuotų susitikimų su labai retai matytais ir man svarbiais asmenimis, kurių daugiau nebematysiu, kaip ir gražių gamtos ir miestų vaizdų. Svarbiausia, kad nieko neturėjau parvežti K. Bradūnui. Turėjau prašyti ponus Tatarūnus, kad jie vieni ar su manim nuvyktų į Maua ir ponia Tatarūnienė savu aparatu nupaveiksluotų reikalingus vaizdus. Jiems mielai sutikus, vėl nuvykome į Maua. Klebonas maloniai mus priėmė, atidarė bažnyčią, nuvedė prie antkapio. Pa-

darius nuotraukas ir norint mums išvykti, neleido sakydamas, kad niekas iš brazilų namų negali išeiti nepavaišintas, pasikvietė pas save, pavaišino mane ir J. Tatarūną, apdovanojo. Kitą dieną išryškinus nuotraukas, jos pasirodė tinkamos.

Ruošdamas brazilų poezijos antologiją, susirašinėdamas susipažinau su Alfonsu Petraičiu, literatūrinio būrelio San Paule vadovu. Jis mane pakvietė dalyvauti to būrelio susirinkime ir papasakoti apie manuosius vertimus ir apskritai apie mūsų literatūrą. Atvykęs pas Petraičius, radau apie dešimtį jaunų ir senesnių asmenų. A. Petraičio žmona italų kilmės, bet kalba lietuviškai. Ji dėsto italų literatūrą viename iš San Paulo universitetų. Mano kalbą Petraitis įrašė į magnetinę juostelę. Buvo klausimų ir pasikeitimų mintimis. H. Mošinskienė, R. Steponaitytė ir A. Petraitis paskaitė iš mano antologijos po vieną eilėraštį. Po to buvo kuklios vaišės su šampanu. Iš pokalbių išryškėjo, kad būrelis kas mėnesį susirenka nagrinėti Lietuvoje ar išeivijoje išleistos kokios žymesnės knygos, jas vertina ir kritikuoja. Iš dalyvių sudėties sprendžiu, kad būrelio veikla nėra aukšto lygio, tačiau vertinga ir pagirtina. Toks literatūrinis būrelis, man rodos, yra vienintelis visoje Pietų Amerikoje.

Mano paskutinė kiek ilgesnė kelionė prieš grįžtant namo buvo išvykta į Lituanikos stovyklavietę, esančią už 75 km nuo San Paulo. Ji buvo įsigyta šv. Juozapo lietuvių katalikų parapijos ir Lietuvių bendruomenės Brazilijoje lėšomis, pasidalijus įgytą plotą pusiau. LB neturėjo lėšų savo daliai įgyti, bet jos nariai savo ištekliais nupirko atitinkamus sklypus, tikėdamies vėliau pasistatyti namus ir išėję į pensiją ten ramiai gyventi. Stovyklavietė išsitiesusi gražioje vietovėje, ant plokščiakalnio, iš jos atsiveria puikus vaizdas į plačią apylinkę. Šv. Juozapo parapija turi pastatytus svečių namus su valgykla ir virtuve, kelis kambarius nakvynėms, bažnytėlę ir du namukus seneliams. LB turi Jaunimo namus su terasa ir keliais kambariais nakvynei. Mūsų atvykimo dieną joje stovyklavo būrys skautų, kurie dainavo lietuviškas dainas. K. Tatarūnui juos pasveikinus ir mane pristačius, tik du atsakė

supratę jo kalbą. Jau stovi keli nauji, gražūs namai— vilos, kur jau gyvena ar ketina netrukus apsigyventi pensininkų šeimos. Mane žavėjo Banio namas su atogrąžų augmenijos sodu, sumaniai suplanuotas ir rūpestingai prižiūrimas. Reikia tikėtis, kad ilgainiui, kai visi sklypai bus užstatyti, ši Lituanikos pusė taps lietuvių pensininkų centru.

Priešpaskutinę mano viešnagės San Paule dieną Lietuvių Sąjunga Brazilijoje surengė man pagerbtuves puošnioje buvusios dr. V. Kudirkos mokyklos salėje dalyvaujant kokiai šimtinei svečių. Sąjungos pirmininkas A. Bumblis sveikino mane vėl atvykusį į San Paulą, išvardijo mano buvusius nuopelnus kolonijai, pasidžiaugė mano laimėta premija ir dėkojo už panaudotą įtaką sutaikant dar neseniai besikivirčijančias Lietuvių Bendruomenę ir Sąjungą. Visi džiaugėsi, kad susėdo prie bendro stalo priešininkai[1], pasiryžę dabar sutartinai dirbti vykdant svarbiuosius kolonijos kultūrinius užmojus. Jiems atsakydamas, skatinau laikytis vienybės, nes būdami susiskaldę negali įvykdyti didesnių užmojų, o jų yra daug ir labai svarbių. Mano buvę asmeniniai priešai dabar mane sveikino ir stengėsi kuo galėdami man patarnauti. Džiugiai nusiteikęs, atsisveikinau su visais. Beje, nepaminėjau, kad per tas pagerbtuves buvo iškilmingai atidengtas mano portretas, pakabintas centrinėje salės sienos vietoje.

Susumuodamas savo viešnagės Brazilijoje įspūdžius, turiu pažymėti, kad per pastaruosius 45 metus nuo mano išvykimo iš San Paulo radau Braziliją padariusią milži-

[1] Žymiausias jų buvo Antanas Dutkus, anuo metu „Brazilijos lietuvių aido" redaktorius, kuris aštriai puldavo tautinę Smetonos vyriausybę ją laikydamas fašistine diktatūra. Tuo pačiu puldavo ir konsulą laikydamas jos agentu. Neigiama ir kurstanti to savaitraščio laikysena sudarė man ir Brazilijos lietuvių sąjungai daug kartėlio bei trukdymų veikti. 1941 m. Brazilijos vyriausybei uždarius visų emigrantų tautinę spaudą ir sovietijai Lietuvą okupavus, A. Dutkaus pažiūros ir laikysena gerokai pakito, nes pradėjo bendradarbiauti „Mūsų Lietuvoje", kurią redagavo kunigai. Pastaraisiais metais joje išspausdino vertingą lietuvių spaudos Brazilijoje istoriją, taip pat rašė, bet dėl mirties nebaigė rašyti Lietuvių išeivijos Pietų Amerikoje istoriją. Jis mirė 1988.09.11.

niską pažangą. Yra sukurta metalurgijos pramonė, išvystytas žemės ūkis, užsienio prekyba, surasti ir naudojami savi naftos šaltiniai, nutiesti geležinkeliai ir plentai, pastatyta nauja ultramoderni valstybės sostinė, išplėstas švietimas. Tačiau vykdant šituos didelius užmojus, savo krašto lėšų neužteko, reikėjo užsitraukti milžiniškas skolas, kurių ne tik grąžinti, bet ir už jas palūkanų mokėti valstybė neįstengia. Siaučia didelė infliacija ir nedarbas. Prie to prisidėjo ir kai kuriose krašto dalyse sausros, kas paskatino gyventojų migraciją į miestus (San Paule tokių migrantų susitelkė per milijoną). Brazilijoje dabar matyti skurdas. Daugelis nepasiturinčių minta vien duona, daržovėmis ir vaisiais. Mėsa tapo labai retas patiekalas. Būdama turtinga šalis, Brazilija, reik tikėtis, tą krizę išgyvens ir vėlei brazilai normaliai gyvens, jeigu kurstomos minios nekels riaušių. Dabar didmiesčiuose daug plėšikavimų ir vagysčių ne tik naktimis, bet ir dienos metu. Šiuo metu nei valstybė, nei valstijos neįstengia savo bedarbių ir vargšų aprūpinti. Veikia įvairios labdaros organizacijos. Vargšai, gaudami pašalpą ar auką, dažniausiai dėkoja sakydami: „Que Deus te pague!" (Lai dievas tau atlygina!). Apie tai San Paule teko girdėti tokį anekdotą. Esą kartą Viešpats Dievas susigalvojęs aplankyti Braziliją. Bet šventas Petras jam pataręs jos nelankyti. „Kodėl?" — nustebęs paklausė Viešpats. — „Viešpatie, — jam atsakęs šv. Petras. — Ten tu esi per daug įsiskolinęs. Matai, ten visi yra ką nors gavę! Tau prireiks už tai atsilyginti". Viešpats apsigalvojęs ir nuo tos kelionės susilaikęs. Tas brazilų įprotis atsispindi ir dabartinės vyriausybės nenoru grąžinti užtrauktas paskolas, tikintis, kad Dėdė Semas apmokės savo bankininkams jų skolas.

1938 metais išvykdamas iš San Paulo, lietuvių kolonijį palikau su kompaktiškai lietuvių apgyventais Vila Zelinos, Vila Belos, Vila Anastasio ir Mookos rajonais, su šimtais vaikų, besimokančių lietuviškose mokyklose, su trimis savaitraščiais, dviem žurnalais, su daugeliu organizacijų, su balsingais chorais, su veikliom skautų draugovėm, su gyvai pulsuojančia lietuviška veikla. 1984 m.

atvykęs į San Paulą, visa tai radau dingus ar labai susiaurėjus. Ištuštėjo ar gerokai praskydo lietuvių gyventi rajonai seniems emigrantams išmirus, o jų vaikams ir vaikaičiams išsikėlus į priemiesčius. Netekus Nepriklausomos Lietuvos paramos, užsidarė lietuviškos mokyklos, teišeina tik vienas nedidelio formato savaitraštis, į lietuvių bažnyčią teateina tik mažas senesnio amžiaus lietuvių būrelis, nors skautai dainuoja lietuviškas dainas, bet retas jų supranta ar kalba lietuviškai. Tiesa, ne visi yra nutautę. Daugelis mano sutiktų jaunų šeimų narių geriau ar silpniau kalba lietuviškai, o kurie nekalba — vis vien save laiko lietuviais. Kadangi į Braziliją nebeatvyksta iš Lietuvos emigrantų, senstanti vyresnioji karta su negausiu lietuviškai nusiteikusiu jaunimu negali stipriau paveikti jaunimo daugumos ir nutautimo pristabdyti. Tam reikėtų veiksmingesnės PLB paramos.

Nepaisant šių liūdnų faktų, San Paulo lietuvių kolonijoje nemaža pasišventusių lietuvių veikėjų, kurie nežiūrėdami įvairių sunkumų ir kliūčių nenuleidžia rankų ir atsidėję siekia išlaikyti lietuvybę ir išgarsinti Lietuvos vardą.

Gausaus būrio draugų ir kolonijos veikėjų palydėtas, su skaidria nuotaika grįžau į Čikagą.

ŽODIS APIE MANO INTYMŲ GYVENIMĄ

Baigęs rašyti šiuos savo atsiminimus, daviau juos vienam kitam bičiuliui paskaityti ir prašiau, kad jeigu rastų kokių netikslumų ar klaidų, juos pažymėtų. Jie mielai tai padarė. Viena jų kartu su tuo pastebėjo štai kokį dalyką ir pasakė: „Klausyk, bičiuli, savo atsiminimuose nė žodžiu neužsimeni apie savo intymų gyvenimą. Atrodo, lyg būtum buvęs šventas, nebūtum išgyvenęs jokios meilės, neturėjęs jokių meilingų nuotykių. Spėju, kad būsi buvęs nieko sau jaunuolis". Jai atsakiau, kad nebuvau šventas, bet manau, jog apie tai neverta rašyti, kai neturiu jokių ypatingų meilės istorijų papasakoti, jog tai niekam neįdomu. Ji atsakė, kad priešingai, daugeliui skaitytojų tai būsią

įdomu. Esą intymūs atskleidimai geriau nušviečia ir išryškina atsiminimų autoriaus asmenybę.

Ją išklausęs, pagalvojau, kad gal iš tikrųjų reikėtų bent keletu žodžių užsiminti ir apie tai.

Augau religingai nusiteikusioje šeimoje. Dėl karo veiksmų atsidūręs Petrapilyje, anksti iš jos pasitraukiau. Patekęs į berniukų bendrabutį, su mergaitėmis neturėjau progų draugauti, nes nešokau. Tuo metu, kai dauguma mano draugų šeštadieniais ar sekmadieniais traukdavo į šokių vakarėlius, vadinamuosius „robaksus", aš pasilikdavau namie ir skaitydavau knygas. Šokiai man atrodė esą kažkoks beprasmis sukaliojimasis ir trepsėjimas. Jeigu kokiame renginy su šokiais ir žaidimais mergaitės mane įtraukdavo į ratelį, tada dainuojant su jomis pasisukaliodavau („Eisim, eisim pavaikščioti, laimės paieškoti"). Pradėjus šokti, aš pasitraukdavau.

Studijuojant Humanitariniame fakultete, buvo daug studenčių, tačiau aš neįsimylėjau nė vienos. Iš prigimties būdamas drovus, neturėjau daugeliui gimnazistų ir studentų būdingo agresyvumo gražiosios lyties atžvilgiu. Todėl ir kokių ypatingų meilės nuotykių neišgyvenau. Mat vis svajojau, kad kurią dieną pažinsiu tokią merginą, kurią stipriai pamilsiu ar kuri man labai patiks, ir su ja susituoksiu. Bet iki panašiai atsitiko, prabėgo daug laiko.

Iš kelių romantiškų epizodų paminėsiu vieną. Tai buvo Daugpilyje. Kartą eidamas gatve vienos fotostudijos vitrinoje pamačiau nepaprastai gražios moters nuotrauką. Po to kiekvieną kartą praeidamas sustodavau į ją pažiūrėti. Ir atsitiko, kad viename miesto valdybos pokylyje su ja susipažinau. Ji buvo kiek vyresnė už mane, vieno turtingo pirklio žmona. Kaip vėliau patyriau, dviejų vaikų motina. Aš irgi jai kritau į akį. Tačiau anais laikais skyrybos buvo gana retas dalykas, visuomeninę padėtį turinčiam asmeniui susijusios su skandalu. Jeigu būtume buvę beprotiškai įsimylėję, gal nebūtume paisę jokių kliūčių. Visgi sveikas protas sulaikė nuo tokio žingsnio. Ir teko tenkintis platoniška draugyste.

Jaunam ir kiek reikšmingesnę padėtį turinčiam vyrui pagundų buvo daug, bet aš labiau už viską buvau pamilęs knygą. Toji meilė mane apsaugojo nuo kelių peiktinų

ar klaidingų žingsnių. Darė įtakos ir kitų konsulinės ir diplomatinės tarnybos kolegų romantinio pobūdžio nesėkmės, kurių ne viena baigėsi skandalingai ir net tragiškai.

Trumpalaikių susižavėjimų bei draugysčių neminėsiu, nes kas jų nepatyrė? Šį pasakojimą baigiu pažintim su viena mergina, kuri tapo mano žmona ir yra gyvenimo draugė. Tai įvyko jau sovietams okupavus Lietuvą, Vilniuje, man viešint pas Kamantauskus. Pas juos kartu su kitais svečiais buvo atėjusi Emilija Simanavičiūtė, mėlynakė, šviesiaplaukė, aukšta, liekna mergina, labai melodingu balsu kalbanti. Ji iš karto patraukė mano dėmesį. Ji buvo baigusi Kauno konservatoriją, pianino klasę ir mokytojavo Vilniaus muzikos mokykloje. Gyveno toje gatvėje, kuria aš dažnai praeidavau. Kartą eidamas ją pamačiau stovinčią balkone. Ją pasveikinau ir ji mane paprašė užeiti. Tada papasakojo, kad rusai išvežė jos seserį su vyru. Pasakodama skaudžiai verkė, nes savo seserį labai mylėjo. Aš ją guodžiau ir raminau. Patariau ieškoti užsimiršimo muzikoje. Ji man paskambino kelis Šopeno noktiurnus ir kitus jo melancholiškus kūrinius. Nuo tada pradėjau dažniau ją lankyti, nes jau nebebuvau jai abejingas. Netrukus mus sutuokė kun. K. Čibiras, šv. Mikalojaus bažnyčios klebonas. K. Čibiras buvo labai gerbiamas ir visų vilniečių mylimas kunigas. Deja, jam neilgai buvo lemta gyventi, nes vieno sovietinių lėktuvų puolimo metu nukritusi į kleboniją bomba jį užmušė.

Visam Vilniuje aš negalėjau gauti vestuvinio žiedo. Jį man paskolino pulkininkas Bronius Basiulis, kuris taip pat pabuvo ir pabroliu. Po sutuoktuvių „iškilmingą“ vakarienę mums suruošė Emilijos draugė, ponia C. Žilienė, generolo Žiliaus žmona. Jos vyras buvo išvežtas į Sibirą. Toje vakarienėje dalyvavo tik penki asmenys, o jai maistą parūpino ,tas pats plk. Basiulis. Kadangi kaimas buvo karo veiksmų sugriautas, niekas iš mūsų giminių mūsų vestuvėse negalėjo dalyvauti. Taip prasidėjo mano šeimyninis gyvenimas. Su Emilija išgyvenau 35 metus, visus karo pavojus, vargus ir nepriteklius, taip pat ir laimingas dienas, iki jos staigios mirties 1977 m. sausio 1 d., kai ji žuvo autokatastrofoje. Išauginom ir išmokslinom sūnų Jurgį Algimantą, pas kurį dabar ramiai tebegyvenu.

TURINYS

Iš Veprių į Petrapilį 4
Petrapilyje 5
Petrapilio muziejai 9
Šiaurės Kaukaze 17
Grįžimas į Lietuvą 26
Vilniuje 30
Persikeliu į Kauną 36
Nuotykis Suvalkuose 37
Karo mokykloje 40
Tarnyba archyvuose 45
Kelionė po Žemaitiją 56
Vėl Kaune 72
Išvykstu į Montpellier 77
Paryžiuje 86
Vėl Lietuvoje 88
Šiauliuose 96
Nusikeliu į Rygą 99
Keliauju po Biržų apskritį 107
Užsienio reikalų ministerijoje 110
Dveji metai Daugpilyje 115
Vėl Kaune 128
Pakeliui į Argentiną 135
Trumpai apie Argentiną 146
Buenos Aires 149
Kosto Norkaus byla 156
Emigranto bėdos ir masinės emigracijos stabdymas 163
Trumpai apie Urugvajų 169
Pas Urugvajaus lietuvius 171
Rosario ir Cordobos lietuviai 178
Kelionė į Ugnies Žemę 192
Kelionė į Čilės Santjagą 198
Lietuvos sutartys su Pietų Amerikos valstybėmis 201
Atostogos Lietuvoje 207
Kelionė prie Iguazu krioklių 224
Perkėlimas į San Paulą 229
Trumpai apie Braziliją 235
Kelionė į Buenos Aires 238

Pažintis su kunigu Sugintu 242
Kelionė su nuotykiu 247
Kelionė pas Jonavos sentikius 252
Rio De Janeiro karnavalas 259
Gyvačių institutas 264
Kelionė į Rio de Janeiro 266
Brazilijos konsulatas Kaune 269
1938—1941 metai Kaune ir Vilniuje 271
Paskutinis įsikūrimas Kaune 272
Pažintis su Adalbertu Staneika 280
Klaipėdos netekimas 282
Prancūzijos įtaka Lietuvai 283
Liepojoje 286
Vilniaus grąžinimas 288
Lietuvoje internuoti lenkų karininkai 290
Kiti darbai ir įvykiai 292
Vilniaus vaivados Bocianskio instrukcija 292
Baltijos valstybių turizmo konferencija 294
Sovietų sąjunga okupuoja Lietuvą 295
Paskutinieji patvarkymai 298
Darbas geologijos tarnyboje 299
Vokiečių okupacijos metai 309
Pažintis su dailininku Petru Luku 314
Kelionė į Rygą 318
Vokietijoje belaukiant karo pabaigos 322
Bavarijos Bamberge 330
Hanau stovykla 331
Sakota kultūrinė veikla 332
Visuomeninė veikla 334
Ryšiai su baltiečiais 338
Santykiai su ukrainiečiais, lenkais ir gudais 339
Kultūrinė veikla 343
Tremties dailininkų paroda 348
Santykiai su VLIK'u ir vykdomąja taryba 350
Ryšiai su BALF'u 352
1949 metai 353
Ir vėl San Paule 355
Žodis apie mano intymų gyvenimą 367

Pirmame viršelio puslapyje:
kredencialų įteikimas Argentinos prezidentui. Iš kairės: P. Gaučys, J. Aukštuolis ir J. Kučinskas. 1934 m. Argentinoje, Buenos Airės

Paskutiniame viršelio puslapyje:
Povilas Gaučys 1920 m. Kaune

Povilas Gaučys
TARP DVIEJŲ PASAULIŲ
Iš mano atsiminimų 1915—1938

Techninė redaktorė *Danutė Navickienė*
Korektorės *Marijona Rėzienė* ir *Aleksandra Gobienė*

S.L. Nr. 255. 1993 00 00. 21,54 leidyb. apsk. l. Tir. 3000 egz. Užsakymas 848. Leidykla „Mintis", Z. Sierakausko 15, 2600 Vilnius. Spausdino „Spindulio" spaustuvė, Gedimino 10, Kaunas.

Kaina sutartinė

Gaučys P.

Ga513 Tarp dviejų pasaulių: Iš mano atsiminimų, 1915—1938.— V.: Mintis, 1992.— 369 p., [8] iliustr. lap.

Tarpukario Lietuvos diplomato (1901—1991), dirbusio Latvijoje, Pietų Amerikos valstybėse, atsiminimai apie diplomatinį darbą, apie tai, kaip kūrėsi lietuvių kolonijos, kaip vyko kultūrinis darbas.

UDK 947.45

Povilas Gaučys gimė 1901.XI.18 Vyžuonose.
Buvo vicekonsulas Daugpilyje, konsulas Buenos Airės,
pasiuntinybės sekretorius Pietų Amerikai,
konsulas San Paule. Nuo 1938.IX.1 ligi bolševikų
okupacijos dirbo Užsienio reikalų m-jos
spaudos biure. Jo rūpesčiu įsteigta
daug mokyklų Latvijoje, Buenos Airės, Montevideo
ir pastatyta Maironio lietuvių m-la San Paule.
1944 m. spalio mėn. atsidūrė Vokietijoje.
Ten gyvendamas, nuo 1946 iki 1948 buvo Lietuvių
tremtinių bendrijos Centro komiteto nariu, o vėliau
— pirmininku ir švietimo valdybos nariu.
Hanau stovykloje vedė ispanų kalbos kursus
ir parengė bei hektografu išleido
ispanų kalbos vadovėlį su žodynu.
1949 išvyksta iš Vokietijos į Ameriką, o 1951 tampa
LTB Ilinojaus valstijos Centro komiteto pirmininku,
po metų — JAV lietuvių bendruomenės Čikagos
apygardos pirmininku, nuo 1951 taip pat buvo ir
Lietuvių rašytojų draugijos valdybos vicepirmininkas.
Mirė Povilas Gaučys 1991 m. lapkričio 12 d.
viešėdamas Kaune.